118

Simone de Beauvoir

KOŞULLARIN GÜCÜ II

payel

payel

KOŞULLARIN GÜCÜ

İkinci Kitap

Çeviren: Betül Onursal

SIMONE DE BEAUVOIR

SİMONE DE BEAUVOİR

❑

KOŞULLARIN GÜCÜ

❑

CİLT II

❑

ÇEVİREN: BETÜL ONURSAL

PAYEL YAYINLARI : 118
Çağdaş Kadının Kitapları : 19

ISBN (Takım) 975-388-074-X
ISBN (I. cilt) 975-388-075-8
ISBN (II. cilt) 975-388-076-6

Dizgi Payel Yayınevi
Dizgi Operatörü Gülcan Zengin
Düzelti Saadet-Türker
Baskı Özal Matbaası
Kapak filmleri Ebru Grafik
Kapak baskısı İpomet Matbaası
Cilt Esra Mücellithanesi

Simone de Beauvoir 1908 yılında Paris'te doğdu. Sorbonne Üniversitesi'nde okudu. Öğrenciyken ünlü yazar ve düşünür J. P. Sartre ile tanıştı; bir daha birbirlerinden hiç ayrılmadılar. Bir süre felsefe öğretmenliği yaptı. 1943'te yayımlanan ve büyük ilgi gören *Konuk Kız* romanıyla yazarlığa başladı. Çeşitli roman, deneme ve inceleme kitapları yazdı. Dünyanın pek çok yerini gezdi. 1954'te *Mandarinler* romanıyla *Goncourt Ödülü*'nü, 1975'te *Uluslararası Kudüs Ödülü*'nü aldı. Kadın bağımsızlığı ve İnsan Hakları için yılmadan savaştı. Feminist ve humanist bir yazar olarak tanındı. 14 Nisan 1986 Pazartesi günü Paris'te öldü.

Yapıtın özgün adı: La force des choses

●

Fransızca ilk basım: Gallimard, 1963

●

Türkçe ilk basım: Haziran 1996

Kapak resmi: Jean Béraud

SIMONE DE BEAUVOIR

KOŞULLARIN GÜCÜ
II

Fransızca aslından çeviren
BETÜL ONURSAL

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

SIMONE DE BEAUVOIR'ın
yayınlarımız arasında çıkan öteki yapıtları:

❒ İNCELEME KİTAPLARI
- KADIN I—Genç Kızlık Çağı (7. basım)
- KADIN II—Evlilik Çağı (7. basım)
- KADIN III—Bağımsızlığa Doğru (8. basım)

❒ ANI KİTAPLARI
- BİR GENÇ KIZIN ANILARI (5. basım)
- OLGUNLUK ÇAĞI I
- OLGUNLUK ÇAĞI II
- KOŞULLARIN GÜCÜ I

❒ ROMANLAR
- KONUK KIZ (4. basım) TDK Çeviri Ödülü
- BAŞKALARININ KANI (2. basım)

❒ DENEME KİTAPLARI
DENEMELER "Pyrrhus ile Cinéas" (4. basım)

İKİNCİ KISIM

VI. BÖLÜM

GENÇ kadınların, gençlikleri sona erdiğinde neyin yapılıp neyin yapılmaması gerektiği konusunda keskin düşünceleri vardır. "Kırk yaşını geçince," derler, "insan saçını sarıya nasıl boyar anlamam; insan kendini bikiniyle nasıl teşhir eder; erkeklerle nasıl cilveleşir. Ben, o yaşa gelince..." O yaş gelir: saçlarını sarıya boyarlar; bikini giyerler; erkeklere gülümserler. Ben de otuz yaşımda işte böyle kararlar alıyordum: "Kırk yaşından sonra, bu tür aşklardan vazgeçmek gerek." "Yaşlanmış ten" dediğim şeyden nefret ediyordum ve zamanı gelince benimkini de yerli yerine oturtacağıma kendi kendime söz veriyordum. Bu, otuzdokuz yaşımda bir serüvenin içine atılmamı engellememişti. Şimdi, kırkdört yaşımdaydım, gölgeler ülkesine sürülmüştüm: ama söylediğim gibi, bedenim buna alışsa da hayal gücüm razı gelmiyordu. Yeniden doğma şansı bir kez daha ortaya çıkınca, ona sıkı sıkıya sarıldım.

Temmuz sona eriyordu. Otomobille, Sartre'ın trenle gelerek beni yakalayacağı Milano'ya gidecektim ve İtalya'da iki ay boyunca yolculuk yapacaktık. Bu arada, yayımcı Nagel tarafından bir Rehber hazırlamakla görevlendirilen Bost ve Cau Brezilya'ya uçmak için neşe içinde hazırlık yapıyorlardı. Kendilerine beyaz smokinler satın aldılar; Bost gidişlerini kutlamak için bizi bir zeytinyağlı sarmısak yemeğinin çevresinde topladı. Ona Claude Lanzmann'ı da davet etmesini önerdim. Gece uzun sürdü, epey içildi. Sabah, telefonum çaldı: "Sizi sinemaya götürmek isterdim" dedi bana Lanzmann. "Sinemaya mı, hangi filmi görmek için?" — "Hangisi olursa". Duraksıyordum; son günlerde çok doluydum; ama reddetmemem gerektiğini biliyordum. Randevulaştık. Beklenmedik biçimde, telefonu kapatır kapatmaz gözyaşlarına boğuldum.

Beş gün sonra Paris'ten ayrıldım: kaldırımın kenarında ayakta duran Lanzmann, ben otomobili hareket ettirirken el sallıyordu. Bir şey olmuştu; emindim, bir şeyler başlıyordu. Yeniden bir bedene kavuşmuştum. Vedanın verdiği şaşkınlıkla bir süre çevrede dönüp durdum, sonra, önümde anımsamak ve düş kurmak için o uzun kilometreler kurdelesinin bulunuşundan mutluluk duyarak, Nationale 7 yoluna girdim.

Ertesi sabah, geceyi geçirdiğim Domodossola'dan yola çıkarken hâlâ ayakta düş görüyordum: arabada iki de kadın yolcu vardı: ceplerinde Münih-Londra uçak biletiyle Calais'den Vencdik'e oto-stopla giden iki genç İngiliz kız. Majeur Gölü'nün üzerine yağmur yağıyordu; yoldan çıktım, bir işaret taşını devirdim; hiç renk vermediler. İtalyanlar çamurluğumu düzeltip, bu virajlı yoldaki kazaların saymakla bitmediğini söyleyerek kendime olan güvenimi yeniden kazandırdılar bana; ama bu durum beni uyandıracağına duygularımı iyice karmaşıklaştırdı. Bir dörtyol ağzında İngilizleri bıraktım ve Milano'ya girdim, garaj bulmak için dolanırken birden sağ kapımın çarpıp durduğunu farkettim: kapatmaya çalışırken de kaldırıma çıktım: "Soğukkanlılığımı yitiriyorum" dedim kendi kendime ve durdum: o zaman, içinde belgelerimin ve oldukça yüklü bir paranın bulunduğu çantamın artık yanımda olmadığını gördüm. Arabamı oracıkta bırakıp koşarak gerisingeri döndüm. Bisikletli bir genç, bıkkın bir havayla, elinde çantamla bana doğru geliyordu.

Sonunda otomobil bir tamirciye teslim edilince, Scala kahvesinde Sartre'a ve bilincime kavuştum; ama öğleden sonra yeniden direksiyona oturduğumda heyecanlıydım. Yolculuktaki bu yeni yöntem onun hoşuna gidecek miydi? Beceriksizliklerim yüzünden onu bıktıracağımdan korkuyordum; ama hayır: kentlerde, manevralarımın acemiliğinden dolayı sabırsızlığa kapılmıyordu; yolda, arayı fazla açmadan önüme geçen kimi İtalyanların yarattığı kalabalık dışında hiçbir şey soğukkanlılığını bozmuyordu: "Haydi geçin onu, haydi". İtalyan önde kalmak için hızlanıyor, hatta zigzaglar çiziyordu; onu geçene kadar Sartre beni rahat bırakmıyordu; onun tüm özendirmelerine uysaydım ikimiz de yüz kez ölmüştük; ama gene de bu kışkırtmayı sağgörülü öğütlere yeğliyordum.

Crémone'den Tarente'ye, Bari'den Erice'ye dek, İtalya'yı yeniden keşfettik: Mantou ve Mantegna'nın freskleri, Ferrare'nin, Ravenne'nin resimleri, Urbino'nun Uccelloları, Ascoli Meydanı, Pouilles kiliseleri,

Matera'nın mağara adamları, Alberrobello'nun konik evleri, Lecce'nin barok güzellikleri ve Sicilya'da Noto'nunkiler. Son olarak Agrigente'ye gittik; Ségeste'yi. Syracuse'yi yeniden gördük. Abruzze'leri aştık. Teleferikle Gran Sasso'nun doruğuna çıktım ve Mussolini'yi sürgün ettikleri o iç karartıcı oteli gördüm. Otomobil sayesinde artık hiçbir tarifeye uymak zorunda değildik ve her yer bizim için erişilebilir olmuştu. Gene de birşeyler yok olmuşa benziyor, diyordu Sartre: ben de aynı fikirdeydim: birdenbire bir kentin içine dalıvermiş olma duygusu; trenle, uçakla giderseniz, kent bir dünya gibi görünüyor insana, otomobille gezdiğinizdeyse bir durak, bir düğüm oluyor, bir dünya değil; sokakları, kentlerarası yolların bir uzantısı haline geliyor ve başka yollara doğru uzanıyor; özgünlüğü solup gidiyor, çünkü duvarlarının rengi, meydanlarının ve evlerinin biçimi daha çevre köylerde anlaşılıyor. Üstünlüğü de, daha az çarpıcı olduğunda daha kolay anlaşılır olmasında. Napoli bize gerçek anlamını, ancak Güney'in sefaletini tarttıktan sonra açıkladı. Kırlarla aramızda yeni bir yakınlık doğuyordu; köylerde mola veriyor, hiçbir şey içmeden ve umut etmeden saatlerce kahvelerde oturan *braccianti*'lerin (kahve müdavimleri) arasına karışıyorduk; sık sık yollarda insanlar utangaç utangaç işaret ediyor, biz de durup onları alıyorduk; çoğunluğu işsizdi: Fransa'da onlar için iş bulup bulamayacağımızı soruyorlardı.

Zaten otomobil, değişik sürprizler de hazırlıyordu. 15 Ağustos'tu; sabah Roma'dan Foggia'ya gitmek üzere yola çıkmış, bütün gün alev gibi gökyüzünün altında yol almış, sık sık çalışmalar ve barikatlarla durdurulmuştuk; akşam olmuştu; iki saatten beri, İtalyan farlarının beyaz ışığı gözlerimi alıyordu, bitkindim. Lucera'da bir bardak bir şey içmek için indik; otomobili kentin duvarlarının dibine park ettim, kapıdan geçtik; kendimizi, gökyüzünü tavan yapmış, ışıl ışıl, içinde insanların dansettiği bir salonda bulduk; başka salonlar da sıra sıra birbirini izliyordu, hepsi ışıl ışıldı ve her birinde kendi orkestrası çalıyor, herkes dansediyordu.

O yaz, tüm İtalya'da, termometre hemen hemen hiç şaşmaksızın 40°'yi gösterdi. Sartre *Communistes et la paix*'nin (Komünistler ve Barış) devamını yazıyordu; o çalışmak istiyordu, bense gezmek: Sonunda her iki kaçıklığı bağdaştırmayı başardık, ama pek de sancısız olmadı bu. En sıcak saatlere meydan okuyarak, öğleden sonralarının ortalarına kadar otomobille veya yayan, geziniyor, dolaşıyor, yürüyor, kilometreleri yu-

tuyorduk: yorgunluktan perişan, odalarımıza döndüğümüzde, —ki genellikle insan orada da boğuluyordu— dinleneceğimize, kalemlerimize saldırıyorduk. Sık sık kalemimi bırakıp morarmış yüzümü serin suya daldırıyordum.

Dönüşte, birkaç gün Milano'da kız kardeşimde kaldım: orada *Pavese* gazetesini okudum ve içinden kimi alıntıları *Les Temps modernes*'de yayımlamak üzere yanımda Paris'e götürdüm.

Bu tatil süresinde, Lanzmann İsrail'de bir gezi yapmıştı: birbirimize yazmıştık. Paris'e benden iki hafta sonra geldi ve bedenlerimiz mutlulukla birbirine kavuştu. Birbirimize geçmişi anlatarak geleceği kurmaya başladık. Kendini tanımlamak için önceleri: ben Yahudiyim, diyordu. Bu sözcüklerin ağırlığını biliyordum: ama Yahudi arkadaşlarımdan hiçbiri bunun anlamını bana bütünüyle anlatamamıştı. Yahudi olmalarını —en azından benimle olan ilişkilerinde— suskunlukla geçiştiriyorlardı. Lanzmann'sa durumunu üstleniyordu. Bu onun tüm yaşamına hükmediyordu.

Çocukken, önceleri bu durumu övünçle yaşamıştı: dünya haritasını göstererek "Biz her yerdeyiz", diyordu babası, gururla. Onüç yaşında, Yahudi düşmanlığını keşfedince, yer sarsılmış, her şey tuzbuz olmuştu. İtiraf ediyordu: "Evet, ben Yahudiyim": anında dil yürürlükten kalkıyor, karşısındaki kör, sağır ve kızgın bir hayvana dönüşüyordu; o, kendini bu değişimin sorumlusu sanıyordu. Aynı anda, bir soyut olguya, bir Yahudiye indirgenmiş olduğu için de, kendini, benliğinin dışına sürülmüş hissediyordu. Öyle ki, evet yerine hayır diye yanıt vermenin daha az yalan söylemek olup olmayacağını bile bilemiyordu. Bu ayrımın içine en uygun yaşında düştüğü için, bu sürgün onu sonsuza dek etkilemişti. İlk direnişçilerden olan babası sayesinde yeniden onurlu bir konuma kavuştu. O da, Clermont-Ferrand Lisesi'nde bir örgüt kurdu ve 43 Ekiminden itibaren kırda savaş verdi. Böylece, yaşam deneyimi onu aşağılanmış, boyun eğmiş, hakarete uğramış Musevilerin değil, savaşçıların arasında yakalamıştı. Yok edilen altı milyon erkek, kadın ve çocuk, hiçbir yazgının büyük acılar biçmediği bir büyük ulusa aittiler, yalnızca keyfi bir barbarlığın kurbanlarıydılar. Bu kıyımları anımsayıp geceleri hırsından ağlarken, cellatlara ve suç ortaklarına beslediği kin sayesinde, ona damgasını vurmuş olan ayrımcılığı kabullendi: Yahudi olmak istedi.

Marx'ın, Freud'un, Einstein'ın adları benliğini gururla dolduruyordu. Ünlü birinin Yahudi olduğunu öğrendiğinde mutluluktan yüzü parlıyordu. Bugün bile, büyük Sovyet fizikçisi Landau'yu, Yahudi olduğunu söylemeden överlerse hiddete kapılır.

Aralarında çok sayıda arkadaşı olmasına karşın *Goy*'lara(*) olan kini hiç sönmedi. "Hep öldürme isteği var bende" diyordu bana. Benliğinde, adelelerini geren, her an patlamaya hazır bir güç hissediyordu. Bazen sabahları, sıkıntılı düşlerin ardından: "Hepiniz çete reisisiniz!" diye bağırarak uyanıyordu. Bizim dünyamızı kimi soytarılıklarla, aşırılıklarla, saçmalıklarla yadsıyordu. Yirmi yaşında, Louis-le-Grand'da Khâgne'ın öğrencisiyken, bir papaz giysisi kiralamış ve zengin evlerine bağış toplamaya gitmiş. Bununla beraber, skandallar yalnızca geçici çözümler getiren çarelerdi. Çocukluğundaki, Yahudi olduğu, ama tüm insanların da kardeşçe yaşadığı o döneme hep özlem duyuyordu. Onu paramparça etmişler ve dünyayı da karmaşaya boğmuşlardı: kendi parçalarını toplayıp birleştirmeyi ve yeniden bir düzene kavuşmayı denedi. Yirmi yaşında, kültürün evrenselliğine inanıyordu ve coşku içinde onu benimsemeye çalışmıştı: artık, bunun tamamen kendisine ait olmadığını seziyordu. Umutlarını, herkesi barıştıran gerçeğe bağlamıştı: ama insanlar ona tutku ve çıkarlarıyla karşılık veriyor ve bölünmüş olarak kalıyorlardı. Yalnızlığını, ne bilgisi ne de mantığıyla yenebilecekti. Ayrılmış, kendi haklılığını gösterememiş durumlarda, olumsallığını tiksinene dek sınıyordu. Bundan hiçbir iç kurnazlıkla kaçamayacağını biliyordu: ancak nesnel bir zorunluluğa dayanırsa bir kaçış yolu bulabilirdi. Marksizm, özsel varoluşu kadar açıkça kendini kabul ettirdi ona: insani anlaşmazlıkların çözümlülüğünü açınladı ve onu, öznelliğinden çekip çıkarttı. Komünistlerle ideolojik bir uyum içindeki, hedeflerinde kendi düşlerini bulan Lanzmann, beni zaman zaman rahatsız eden bir iyimserlikle onlara güvendi, ama bu güven derin bir karamsarlığın arka yüzüydü: acısını duyduğu o parçalanmayı dengelemek için pembe yarınlara gereksinimi vardı. Coşkunluğu beni şaşkınlığa düşürüyordu, çünkü keskin ve neredeyse kurnazca bir zekâsı vardı; sık sık, yeniden bu duyguya kapılmaktan da kaçınmaksızın, kendini bundan ötürü eleştirirdi. Önceleri

(*)Goy: Musevilerin Musevi olmayanlara verdikleri ad.—*çev.*

her şey elinden alınmış olduğundan, herhangi bir şeyden yoksun bırakılmayı kabullenemiyordu: hasımlarında, mutlak Kötü'yü görmesi gerekiyordu; İyi'nin tarafındaysa, kaybolan cenneti yeniden canlandırabilmek için, hiç çatlak olmamalıydı. Ona "Niçin Komünist Parti'ye kaydolmuyorsun?" diye sordum. Bu bakışaçısı onu ürkütüyordu. Şartlanmamış olsa bile, sempatiyle bağlanma arasında, aşamadığı bir uzaklık vardı, çünkü hiçbir şey, özellikle de kendisi ona yeterince gerçek görünmüyordu. Çocukluğunda, onu ya "Yahudiliğini" ya da kişiliğini reddetmeye zorlayarak Ben'ini çalmışlardı: *ben* dediği zaman, bir ikiyüzlülük sergilediğini düşünüyordu.

Dayanak eksikliğinden dolayı, değer verdiği insanların görüşlerini kolayca benimsiyordu; ama aynı zamanda inatçı ve sarsılmazdı. Kendi benliğinde, arzularının ve heyecanlarının gerçekliğine, düş gücünün şiddetine karşı koyabilecek hiçbir şey bulamıyordu: onları kontrol etmeye yanaşmıyordu. Yönergelere, alışkanlıklara karşı kayıtsızlığıyla, üzüntülerini gözyaşlarına, redlerini kusmaya kadar vardırabiliyordu. Sartre, arkadaşlarımızın çoğu ve ben katı ilkeciydik; tepkilerimizi gözetim altında tutar, duygularımızı pek az dışavururduk. Lanzmann'ın doğallığı bana yabancıydı. Buna karşın, bu aşırılıklarıyla kendime yakın buldum onu. Onun gibi ben de tasarılarıma büyük tutkuyla kendimi verir ve onları gerçekleştirmek için kaçıkça bir inatla çalışırdım. Şiddetle ağlayabilirdim, bu, geçmişteki öfke nöbetlerime bir özlem olarak içimde duruyordu galiba.

Hem Yahudi, hem de ailenin en büyük çocuğu olduğu için, küçüklükten beri yüklenen sorumluluklar Lanzmann'ı vaktinden önce olgunlaştırmıştı: hatta bazen omuzlarında atalarından kalma bir yükü taşıyormuş gibi bir hali olurdu: onunla konuşurken, hiçbir zaman, benden genç olduğunu düşünmezdim. Oysa aramızda onyedi yıl fark olduğunu biliyorduk: yıllar bizi ürkütmedi. Bana gelince, yüreğimi bağlamak için biraz uzaklığa gereksinimim vardı, çünkü Sartre'la olan anlaşmama ihanet etmem söz konusu olamazdı. Algren başka bir kıtaya aitti, Lanzmann'sa başka bir kuşağa: bu da bir tür tedirginlikti ve ilişkilerimizi dengeliyordu. Yaşı, yaşamının yalnızca bir anına kendimi vermeme yolaçıyordu: bu da, bugün kendi gözümde, ona tüm yaşamımı adamamış olmamı haklı gösteriyor. Zaten o da benden bunu istemiyordu: beni, geçmişim ve

şimdiki zamanımla olduğum gibi kabul etti. Gene de, anlaşmamız bir anda gerçekleşmedi. Aralık ayında Hollanda'da birkaç gün geçirdik; donmuş kanallar boyunca, advokat içtiğimiz perdeleri sıkı sıkıya kapalı tavernalarda söyleştik durduk. Her yıl Sartre'la birlikte çıktığım tatil bize sorun yarattı: bundan vazgeçmek istemiyordum; ama iki aylık bir ayrılık her ikimiz için de güç olacaktı. Her yaz Lanzmann'ın gelip Sartre ve benimle birlikte on gün geçirmesini kararlaştırdık. Sohbetlerimiz sırasında, kimi başka kaygıların yanısıra, son kuşkularımız da dağıldı. Paris'e dönünce birlikte yaşamaya karar verdik. Yalnızlığımı sevmiştim, ama özlemedim.

Yaşamımız bir düzene girdi: sabah yan yana çalışıyorduk. İsrail'den bir röportajda kullanmayı düşündüğü notlar getirmişti. Bu gezi ona çarpıcı gelmişti: Yahudiler orada dışlanmış değil, hak sahibi idiler; gururla ve utançla Yahudi gemileri ve filosu, Yahudi kentleri, kırlar, ağaçlar, zengin Yahudiler, yoksul Yahudiler olduğunu keşfetmişti. Şaşkınlığı onu kendi kendini sorgulamaya itmişti. Bu deneyini anlattığı Sartre, kitabında, hem İsrail'den, hem de kendi öyküsünden söz etmesini öğütledi. Bu fikir Lanzmann'ın çok hoşuna gitti: aslında pek öyle parlak bir fikir değildi. Yirmibeş yaşında, kendinden söz edebilmek için gerekli donanıma sahip değildi: çok iyi başladı, ama içindeki engellere çarparak durmak zorunda kaldı.

Lanzmann'ın yanımdaki varlığı beni kendi yaşımdan çekip çıkarttı. Öncelikle korkularımı yok etti; iki üç kez bu korkularla sarsıldığımı gördü ve bu onu öylesine ürküttü ki, kemiklerimin ve sinirlerimin içine dek işleyen bu uyarı bir daha kendimi korkulara kaptırmama engel oldu: onu daha şimdiden yaşlanmanın boğucu sıkıntılarına sürüklemeyi, insanı çileden çıkartan bir şey olarak görüyordum. Ayrıca, varlığı, olaylara ve nesnelere duyduğum ilgiyi canlandırdı. Çünkü merakım epey olgunlaşmış ve uslanmıştı. Kaynakları sınırlı bir dünya üzerinde, beni kemiren basit ve ürkünç sıkıntılarla yaşıyordum ve sınırlılığım —durumumun, yazgımın, yapıtımın sınırlılığı— doyumsuzluğumu kısıtlıyordu, her şeyden her şeyi umduğum günler çok uzakta kalmıştı. Yenilikler konusunda bilgi ediniyordum: kitaplar, filmler, resim, tiyatro; ama daha çok eski deneyimlerimi kontrol etmek, derinleştirmek ve tamamlamak isteği duyuyordum: Lanzmann içinse, tüm bunlar yeniydi ve o bunları yepyeni bir bakışaçısıyla aydınlatıyordu. Onun sayesinde binlerce şey bana geri

verildi: sevinçler, şaşkınlıklar, kaygılar, gülmeler ve dünyanın tazeliği. Benim için evrensel ruh çöküntüsünün kırık bir aşkla aynı zamana denk düştüğü ve çöküntünün ilk duygularını tattığım iki yıldan sonra, mutluluğun içine büyük bir coşkuyla yeniden daldım. Savaş uzaklaşıyordu. Özel yaşamımın neşesinin içine kapandım.

Sartre'ı gene eskisi kadar görüyordum, ama birtakım yeni alışkanlıklar edindik. Birkaç ay önce, alışılmamış bir gürültü ile uyanmıştım: bir davulun üzerine hafif hafif vuruluyordu sanki. Işığı açmıştım: tavandan deri bir koltuğun üzerine su damlıyordu. Kapıcıya şikâyet ettim, o yöneticiye, yönetici de ev sahibine haber verdi. Ve odama yağmur yağmaya devam etti. Oda yavaş yavaş çürüyordu. Lanzmann benimle birlikte yaşamaya gelince, kitap ve gazeteler mobilyalarla döşemenin üzerini olduğu gibi kapladı. Bu odada insan hâlâ çalışıp uyuyabiliyordu, ama orada durmak, artık keyif vermiyordu. O günden sonra, yemek yemek, söyleşmek ve içmek için Sartre'la birlikte Montparnasse Bulvarı'nda la Palette'te oturur oldum, kimi zaman da bize gençliğimizi anımsatan Falstaff'a gidiyorduk. Sık sık Lanzmann veya Olga'yla küçük parkın öte tarafındaki Bûcherie bar-lokantaya gidiyorduk; randevularımın çoğunu oraya veriyordum; solcu aydınlar gidip geliyordu; camlı pencere boşluğundan Notre-Dame ve yeşillikler görünüyordu; bir gramafon alçak sesle Brandenburg konçertolarını çalıyordu. Benim gibi Sartre da yılbaşı gecesi Bûcherie'de topladığım küçük dost topluluğunun içinde çok eğleniyordu: Olga ve Bost, Wanda, Michelle, Lanzmann. Aramızda o kadar çok gizli anlaşma vardı ki bir gülümseme nutuk değerindeydi: bu durumda konuşmak sosyete oyunlarının en eğlencelisi durumuna geliyordu; böylesi bir suç ortaklığının olmadığı durumlardaysa, konuşmak genellikle boşa giden bir iştir. Geçici karşılaşmalardan artık zevk almıyordum. Monique Lange bana Faulkner'la bir buluşma önerdi: reddettim. Sartre'ın Michelle'de Picasso ve ABD'de tanıştığım Chaplin'le akşam yemeği yediği gece, Lanzmann'la *Sahne Işıkları*'nı izlemeyi yeğledim.

İlkbahar bana bir mutluluk getirdi: *Kadın* Amerika'da hiçbir çirkin olayın kirletmediği bir başarı ile yayımlandı. Bu kitap benim için önemliydi ve —yabancı bir ülkede her yayımlanışında— Fransa'da skandal yaratmasının benim değil, okurların hatası sonucu olduğunu

saptamaktan mutluluk duyuyordum. Mart sonuna doğru, Lanzmann'la birlikte Saint-Tropez'ye indim: beni makilerde dolaştırdı; rüzgârın sürüklediği yüksek kar yığınları hâlâ Margeride yollarını kapatıyordu. Aïoli'de Sartre'la buluştuk: Michelle çocuklarıyla birlikte buraya yakın küçük bir meydanda oturuyordu; Sennequier'nin terasında Sartre'la sohbet ederken, önceki yıllardaki gibi Merleau-Ponty'yle ve Gassin'de bir evi olan Brasseur'la karşılaştık. Brasseur Sartre'dan onun için Dumas'nın *Kean*'ını uyarlamasını rica etti, melodramlara bayılan Sartre da hayır demedi. Akşam, Aïoli'nin yemek salonunda bir şöminede odunlar alev alev yanıyordu; pek yakında bu zarif otel tozlar içine gömülecek ve beyaz saçları, dik yakalı kazağı, hafif makyajıyla o pek saygıdeğer Mme. Clo, bir soygunun suç ortağı olmakla suçlanacaktı; 54 yılında, gazetelerde resmi çıkan ürkmüş yaşlı kadında onu tanımakta çok güçlük çektim. Lanzmann'a les Maures'u, Esterel'i, sahili, dik yamaçları gösterdim. Otomobille yol alırken, okusun diye ilk metnini verdiğim yeni romanımdan söz ediyorduk: titiz ve hassas bir eleştiri duygusu vardı: bana iyi öğütler verdi ve karşı çıkışlarıyla beni aydınlattı: önce bundan rahatsız oldum ama, sonra bu rahatsızlığı doğuran kusurun bilincine vardım. Kitap hakkında çok kaygılanıyordum: Norveç'ten beri, altını üstüne getirip duruyordum: Sartre 52 Sonbaharı'nın sonunda bir daha okuduğunda gene tam tatmin olmadı. Romanlara ilişkin kurallar beni rahatsız eder, onlara boyun eğiyordum ama inanmaksızın: çok fazla kısaydı, çok uzundu, tutarsızdı: konuşmalar doğal değildi: ben, inançları ve kuşkularıyla durmadan kendileri ve başkaları tarafından tartışılan, keskin görüşlülükle saflık arasında, taraf girlikten içtenliğe gidip gelen, eşi benzeri olmayan bireyleri göstermek istiyordum: oysa insanları betimleyeceğime düşünceleri sergiliyormuşum gibi bir hava oluşmuştu. Belki de kahraman olarak yazarları almak gerçekten olanaksızdı ya da bu iş benim gücümü aşıyordu... "Her şeyi fırlatıp atacağım" diye karar verdim. "Gene çalışın" diyordu Sartre: ama kaygısı yüreklendirmelerinden daha ağır basıyordu. Beni direnmeye yüreklendirenler daha çok Bost ve Lanzmann oldu; metni ilk kez okuyorlardı ve içeriğindeki geçerli, ilginç yönlere, aksayan yönlerinden daha fazla duyarlılık gösterdiler. Böylece yeniden işe koyuldum. Ama, bu son çalışma yılımda insanlar sık sık terbiyeli bir şaşkınlık tonuyla: "Artık yazmıyor musunuz?" diye sordukça kendi kendimi

yiyordum. "Niye artık yazmıyor? Uzun süredir bir şey yazmadı..." Ve, kalemi benden daha hızlı, yetenekli bir yazarın yepyeni kapağı altında kıpır kıpır yeni bir romanı yayımlandığında yüreğimde bir kıskançlık sancısı hissediyordum.

Sartre *Les Temps modernes*'de denemesinin ikinci bölümünün büyük bir kısmını yayımlamıştı: Partiyle anlaşmasının nedenlerini ve sınırlarını belirlediği *Les Communistes et la paix* (Komünistler ve Barış). Viyana'ya gitti, döndüğünde Barış Taraftarları Kongresi'ni ayrıntılarıyla anlattı. Tüm bir gece boyunca Ruslarla votka içmişti. Orada —görece— az sayıda komünist vardı: %20. Delegelerin çoğu hükümetlerinin onayı olmaksızın gelmişlerdi; Japonya'dan, Hindiçini'den çıkmak için çoğu uzun süren kaçak yürüyüşler yapmışlardı; kimileri de —özellikle Mısırlılar— ülkelerine döndüklerinde hapis cezası tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardı. Komünistler ve ilericiler dışında Fransa pek az kişiyle temsil edilmişti: Sartre'ın sürüklemek istediği solcu aydınlar grubu kongreye gitmemişti. Lanzmann'la birlikte, delegelerin deneyimlerini anlattıkları Vel' d'Hiv mitingine gittim; Sartre'ı Duclos'nun yanında otururken ve onunla karşılıklı gülüşürken görmek ilginçti. Sanırım komünistler de şaşırmışlardı buna: Sartre'ı tanıtmakla görevli yönetici belli belirsiz bir duraksama geçirdi: "Aramızda görmekle mutlu olduğumuz Jean-Paul..." bir ürperme oldu: herkes David diyeceğini sandı. Toparlandı ve Sartre mikrofonu aldı. Sartre kalabalıkta konuşurken hep duygulanırdım, kuşkusuz dikkatli dinleyici topluluğunun aramızda yarattığı o uzaklık nedeniyle; tümceleri birbiri ardından rahatlıkla ayaklarının üzerine dikiliyordu, ama her seferinde sahte bir mucizeye tanık olduğum duygusuna kapılıyordum. Viyana'nın ürküttüğü solcularla alay ederek herkesi çok eğlendirdi; Martinet ve Stéphane'a çattı; sonuncusu önümde oturuyordu ve darbeleri kabullendiğini görüyordum; arada sırada zayıf bir gülümseme ile arkasına dönüyordu.

Temps modernes ekibinde, Sartre'ın siyasal tutumunu onaylayanlar çoğunluktaydı: Sartre, Merleau-Ponty'yle olan ilişkisinin bu nedenden dolayı nasıl bozulduğunu anlattı.[1] Birçok kişi, ya derin bir görüş ayrılığı nedeniyle ya da tehlikeli buldukları için, az ya da çok gürültü kopartarak onunla yollarını ayırdılar. Bir konferans için gittiği Fribourg'da soğuk karşılandı. Üç saat konuştu: "Oyuna getirildim: bu bir daha olmayacak!"

[1] *Merleau-Ponty vivant* (Yaşayan Merleau-Ponty).

dedi toplantıdan çıkarken Fransız Enstitüsü müdürünün karısı. Dinleyen bin iki yüz öğrenciden yalnızca elli kadarının Fransızcası konuşmayı anlamaya yeterliydi: "Düşünceleri anladık," dedi içlerinden biri, "ama örnekleri hayır." Sartre onlara Marksizme fazlasıyla yakın göründü: bir kartal yuvasına tünemiş olan Heidegger'i ziyarete gitti. Heidegger ona Gabriel Marcel'in kendisi hakkında yazdığı oyuna ne kadar üzüldüğünü anlattı.[2] Bundan başka bir şeyden söz etmediler ve yarım saat sonra Sartre kalktı. Heidegger kendini gizemciliğe vermiş, dedi bana sonra: gözlerini faltaşı gibi açarak ekledi: "Bütün gün boyunca Heidegger hakkında kafa patlatan dörtbin öğrenci ve hoca, düşünebiliyor musunuz?"

Henri Martin'in savunmasına adanan kitabın büyük bölümünü Sartre bizzat yazmaya karar vermişti. Dostları kaygılanıyorlardı: yapacağı daha iyi şeyler yok muydu? Çok eskiden ben de böyle düşünmüştüm: savaş öncesinde. Artık edebiyat benim için kutsal değildi: ve biliyordum ki eğer Sartre bu yolları seçiyorsa gereksinim duyduğu içindi. "Romanını bitirmesi gerekirdi. Artık gerçekten kendi ahlâk anlayışını yazması gerek. Niçin susuyor? Niçin konuştu?" Onun hakkında bana verilen öğütler ve yapılan eleştiriler kadar boş şeyler olamaz. Bir yapıtın içinde oluştuğu koşullar dışardan değerlendirilemez: ilgili kişi kendisine en uygun olanı herkesten iyi bilir. O dönemde Sartre'ın, başka şeyler bulabilmek için bir şeyleri parçalamaya gereksinimi vardı: *"Okumuştum; her şey yeni baştan okunmalıydı; tek bir Ariane ipliğim vardı, ama yeterliydi: sınıf çatışmasının tükenmeyen ve zorlu deneyi. Tekrar okudum. Beynimde birkaç sabit fikir vardı, onları kırdım, bu da kolay olmadı."*[3] Marx'ı, Lenin'i, Rosa Luxembourg'u ve daha birçok yazarı yeniden okuyordu. Böylece kendisini *Les Communistes et la paix*'ye (Komünistler ve Barış) devam etmeye hazırlıyordu. Ama bundan önce, Lefort'un *Les Temps modernes*'deki kendisine yönelik eleştirisi için uzun bir yanıt yazdı.

Sartre'ın yeni görüşleri Lanzmann'ı çok hoşnut ediyordu. Politika ona edebiyattan çok daha önemli geliyordu ve söylediğim gibi, Komünist Parti'ye yalnızca kişisel nedenlerden kaydolmuyordu. *Mandarinler*'in

---

[2] *La dimension Florestan* (Florestan Boyutu) bir yıl sonra radyoda yayımlanan Heideggerci varoluşçuluk akımına yönelik korkunç bir taşlamaydı. Ama daha önce bir toplulukta okunmuştu.

[3] *Merleau-Ponty vivant* (Yaşayan Merleau-Ponty).

müsveddesini okuduğunda, beni, Henri ve Dubreuilh'ün komünistlerle aralarına koydukları uzaklıkları daha iyi açıklamam gerektiğine ikna etti: o zamana kadar bunun zaten kendiliğinden göründüğünü sanıyordum. Sartre'ı kınamaktan uzaktım, ama beni peşinden gitmeye ikna edememişti, çünkü onun bugünkü görüşünü, başlangıçtaki düşüncelerini ölçüt alarak yargılıyordum: Komünist Parti'ye yaklaşmak için kendi öz gerçeğinden çok fazla uzaklaşmasından kaygılanıyordum. Lanzmann yolun öteki ucunda duruyordu: Sartre'ın komünistlere doğru attığı her adımı gelişme olarak nitelendiriyordu. Sonra beni, kendi doğallığıyla onların görüş açısına yerleşip hesap vermeye zorluyordu, oysa ben o güne kadar yalnızca hesap sormaya alışmıştım: en doğal tepkilerimi, yani en eski inatçılıklarımı her gün tartışmak zorunda kaldım. Yavaş yavaş direnişlerimi yıprattı, idealist ahlâkçılığımı ortadan kaldırdım ve Sartre'ın bakış açısını benimsedim.

Gene de, kendi yargılarından feragat etmeksizin komünistlerle çalışmak —Fransız K.P.'nin eskiye göre esnekleşmesine karşın— 1946'da olduğundan daha kolay değildi. Sartre kendini partinin iç güçlükleriyle, Marthy'nin, Tillon'un ihracıyla ilgili görmüyordu. Ama ne Prag duruşmalarını, ne SSCB'de ortalığı kasıp kavuran Yahudi düşmanlığını, ne Hervé'nin *Ce Soir*'da yazdığı İsrail'deki siyonizm karşıtı makaleleri, ne de "beyaz gömlekli katiller"in tutuklanmalarını sineye çekebildi. Tavrını belirginleştirmesini isteyen Yahudi Komünistlerce ziyaret edildi. *Le Figaro*'da Mauriac, Stalin'in Yahudilere karşı olan tutumunu kınamasını istedi ve Sartre da, *L'Observateur*'de bunu zamanı gelince yapacağı yanıtını verdi. Yeni arkadaşlarıyla bozuşmak zorunda kalacağı bir ortama sürükleniyordu ki, olaylar aniden yön değiştirdi. Bir gün Sartre, Aragon'la yemek yiyecekti: Aragon bir buçuk saat gecikmeyle taş olmamış, perişan bir halde geldi: Stalin ölmüştü. Malenkov derhal suçlanan doktorları serbest bıraktı ve Berlin'de yumuşama önlemleri aldı. Haftalar boyu, dünyanın her yerinde olduğu gibi bizim grubumuzda da olasılıklar, yorumlar, öneriler üzerinde tartışılıp duruldu. Sartre kendinde tuhaf bir ferahlama hissediyordu. Dilediği yakınlaşmanın gerçekleşme şansı nihayet doğmuştu. Slansky[4] olayı üzerine Péju'nun *Les Temps modernes*'de yayımlanan makalesi K.P. tarafından eleştirilmedi.

[4] Belgelerin büyük bir bölümü Çek Büyükelçiliği tarafından verilmişti.

Hindiçini'nde savaş sürüyordu. Kuzey Afrika kıpırdanıyordu. İki yıl süren barış çabalarının ve sönen umutların ardından Burgiba Tunus'u özgürleştirmek için artık yalnızca şiddete güveniyordu; tutuklanması[5] ülkede bir genel greve ve ayaklanmalara yol açtı; Ümit Burnu'ndaki yaylım ateşi, 20.000 tutuklama, terör, işkence sayesinde düzen yeniden sağlandı. Aralık 52'de, Fehrat Hached'in[6] katledilmesinden sonraki gün Kazablanka'da bir protesto grevi oldu; provokasyon sonucu çıkan bir ayaklanma ve kasten dört ya da beş Avrupalının öldürülmesi, M. Boniface'ın yeni doğan Fas sendikalizmine köteği basmasına olanak tanıdı: beş yüz işçiyi öldürttü. Yeni Destur ve İstiklâl burjuva partileriydiler, ama genç de Tunus'un, Fas'ın bağımsız isteklerini temsil ediyorlardı ve Sartre bütün bu partileri kendi zayıf olanaklarıyla destekledi: buluşmalar, mitingler, dergi.

Benim için çekiciliğini tümüyle koruyan bir avuntum vardı: yolculuklar; görmek istediğim her yeri henüz görememiştim, yeniden görmek istediğim yerler de vardı. Diğer taraftan Lanzmann ne Fransa'da ne de dünyanın diğer taraflarında pek bir yer görmemişti. Boş zamanlarımızın çoğunu kısa ya da uzun gezintilerle dolduruyorduk.

Sanırım ağaçların, taşların, gökyüzünün, manzaraların renkleri ve mırıltıları beni her zaman duygulandıracak. Loire'ın kumlarındaki bir gün batımından, bir kırmızı yalıyardan, çiçekli bir elma ağacından, bir çayırdan gençliğimde olduğu kadar haz duyuyordum. Sonsuza dek uzanan çınar ağaçları arasındaki pembe ve gri yolları, ya da sonbaharda akasyaların yapraklarının altın yağmurunu seviyordum; yaşamak için değil elbette, ama gezmek ve anılarımı tazelemek için kasabaları, Nemours veya Avallon Meydanları'ndaki pazar yerlerinin canlılığını, alçak evlerle dolu sakin sokakları, bir cephenin taşına tırmanan yaban gülünü, bir duvarın üzerinde leylakların vızıldayışını seviyordum, çeşmelerin şırıltısıyla, fundalıkların, sürülen toprağın, biçilen otların kokusuyla birlikte çocukluğum dalga dalga geri geliyordu. Zamanımız kısıtlı olduğunda, Paris dolaylarına gidip yemek yemekle yetiniyor, yeşillikleri solumaktan, otobanın ışıltılarını görmekten, dönüşte de kentin soğuğunu hissetmekten

[5] Onunla birlikte Yeni Destur'un yüzelli üyesi de tutuklandı.

[6] Tunus sendikacılığı hareketinin Kızılderi El tarafından öldürülen yöneticisi.

mutluluk duyuyorduk. Bir tepenin eteğinde taze şarap içiyorduk, kırmızı ve yeşil yıldızlar göz kırparak başımızın üzerinden geçiyor, kırmızı kulelerle donanmış, parıldayan ovalara doğru dalıyorlardı: mırıltıları, eskiden kırların ortasından geçen trenlerin düdükleri gibi duygulandırıyordu beni. Evet, daha birkaç yıl Burgonya damlarının yaldızlı kiremitlerinden, Bröton kiliselerinin granitlerinden, Tourain çiftlik evlerinin taşlarından, o çayırlardan bile yeşil dereler boyunca giden gizli küçük yollardan, bir alabalık ya da tavşan yahnisi yemek için durakladığımız o kır meyhanelerinden, geceleri Champs-Elysées'nin asfaltından geçen otomobillerin yakamozlarından zevk alabildim. Bu şölenleri, bu manzarayı, bu yumuşaklığı sessizce kemiren bir şey vardı, ama o an için beni burnumu içine sokmaya zorlayan herhangi bir şey yoktu: ben de görünüşün ışıltılarına kendimi bırakıyordum.

Haziran'da ilk uzun yolculuğumuza çıktık. Lanzmann hastaydı ve doktor ona dağa çıkmayı şart koşmuştu; biz de Cenevre'ye gittik; ama yağmur yağıyordu; tüm İsviçre'nin üzerine yağmur yağıyordu; İtalyan göllerinin çevresinde gezindik; sonra da Michelle'le Sartre'ın da bulunduğu Venedik'e gittik. Bugün yarın Rosenberg olayının sonuçlanması bekleniyordu. Ölüme mahkûm edileli iki yıl olmuştu, o zamandan beri avukatları onları kurtarabilmek için savaşıyorlardı. Yüksek Mahkeme onlar için her türlü ertelemeyi kesinlikle reddetmişti. Ama tüm Avrupa ve bizzat Papa affedilmelerini öyle bir gürültüyle talep ediyordu ki, Eisenhower bunu sağlamak zorunda kalacaktı.

Bir sabah, Lido'da birkaç saat geçirdikten sonra Lanzmann ve ben, Roma Meydanı'nda Sartre ve Michelle'le buluşup birlikte Vicence'ye yemek yemeye gitmek için küçük bir vapura bindik: bir gazetede koca bir manşet gördük: *"I Rosenberg sono stati assassinati"* (Rosenbergler katledildiler). Sartre ve Michelle bizden birkaç saniye sonra vapurdan indiler. Sartre'ın yüzü kapkaranlıktı: "Artık Vicence tiyatrosunu yeniden görmek için hiç heveslimiz kalmadı" dedi; kızgın bir sesle ekledi: "Biliyor musunuz, pek o kadar mutlu değiliz." Lanzmann'ın telefon ettiği *Libération*, Sartre'ın bir makalesini basmayı kabul etti. Odasına kapandı ve bütün gün yazdı; akşam, Saint-Marc Meydanı'nda yazdıklarını bize okudu; kimse pek beğenmedi: kendisi de öyle. Gece yeniden yazmaya koyuldu: *"Rosenbergler öldü ve yaşam sürüyor. İstediğiniz buydu, değil mi?"* Sabah bu tümceyi ve devamını *Libération*'a telefonla söyledi.

Yaşam sürüyordu: buna ne yapılabilirdi? Ne yapmalıydı? Trieste'ye doğru otomobille giderken Lanzmann ve ben Rosenbergler'den söz ediyorduk. Ama aynı zamanda artık onların bulunmadığı bu gökyüzüne, bu denize, bu dünyaya bakıyorduk.

"Yugoslavya'ya giderseniz ben size dinar bulabilirim" dedi bize Trieste'deki otelin kapı görevlisi. Gidebilir miydik? Bundan daha kolay bir şey olamazdı. Putnik acentası yirmidört saat içinde vizelerimizi, haritaları ve öğütlerini verdi. İki yedek lastik, bir bidon, bujiler, yağ, tahta levhalar ve çeşitli aletlerle donanmış durumda depoyu benzinle doldurduk. Benzinci: "Yugoslavya ha, otomobille! Çok keyifli olur mutlaka!" dedi. Sınırı geçerken heyecanlıydık: hemen hemen bir demir perde. Ve gerçekten de, bir dünyadan başka bir dünyaya geçiyordunuz. Deniz boyunca giden yolda tek bir otomobil yoktu; şose öyle delik deşikti ki bir süre sonra tarlalardan gitmek gerekti: durum böyleyken bile saatte kırk kilometrenin üstüne çıkmak olanaksızdı. Otokac'da bir otel bulduğumuzda gece bastırmıştı ve açlıktan ölüyorduk. "Size yemek servisi yapacağız," dediler, "ama oda için kapıcıyı beklemek gerek." Kapıcı! Bu kişi, Kafka'nın yapıtındaki kadar büyük bir rol oynuyordu. Oda mı? Anahtarın sahibi kapıcı. Benzin mi? Sadece o, pompayı kullanıma sokabilir ya da dükkânı açabilir. Nerede bulabiliriz? Asla burada durmaz. Sonunda buluyoruz: anahtar yanında değil; almaya gidiyor. Dönecek: ama ne zaman? O gece, dumanlı bir yemek salonunda köfte geveleyip erik rakısı içerek sabrettik. Servis yapan adam "Burada sizinle konuşmak isteyen bir Fransız bayan var" dedi. Dişleri dökülmüş yaşlı bir bayan öğretmen yanımıza oturdu; bizimle tanıştırmak için yanıp tutuştuğu bir prens tanıyordu, o bize Tito'nun haksızlık ve zulümleri üzerine uzun uzadıya bilgi verebilirdi; kendisine gelince, kocası hapisteydi, o da yaşamını güçlüklerle kazanıyordu. Kocası albay olarak Almanların yanında savaşmıştı ve kendisi de gri fare üniformasıyla bir süre Paris'te kalmıştı. Orada bulunduğumuz için hâlâ şaşkınlık içinde olduğumuzdan bize çok fantastik gelen, karanlık ve sessizlik içindeki kentte bir gezinti yaptık.

İtalyan benzinci rahat rahat sırıtabilirdi. Turizm yeni yeni canlanıyordu: çok seyrek oteller, seyrek lokantalar, en hafif yiyecekler; benzin bulmakta güçlük çekiyordunuz; en ufak bir onarım büyük sorun yaratıyordu; garajlarda hiçbir şey yoktu; tamirciler gelişigüzel birkaç çekiç

darbesi sallıyorlardı, o kadar. Biz sınırmıyorduk. 1939'dan önce Avrupa'nın en yoksul ülkesi olan bu devlet savaş yüzünden çökmüştü. Sertliğinin nedenleri faşizme karşı direnişi ve o eski ayrıcalıkların yeniden doğmasını reddetmesiydi: yaşamımda ilk kez, sefaletle büyük zenginlikleri yan yana görmüyordum; hiç kimsede kendini beğenmişliğe ya da ezikliğe rastlanmıyordu: hepsinde aynı soylu tutum vardı: ve bizim gibi yabancılara karşı da duraksamasız bir içtenlik: aynı doğallıkla bizden hizmet talep ediyor, ya da kendileri hizmet ediyorlardı.

Gördüklerimiz hoşumuza gidiyordu. Plivice Gölleri'nin çevresinde, hışırdayan yaprakların tınısı ve şelale gürültüsünün arasında çocuklar, kayın ağacı kabuğundan yapılmış sepetler içinde yaban çilekleri satılıyordu: yol boyunca, güzel sarışın köylü kadınlar geçerken bize bakıyorlardı. Yeniden o mutluluğu tattım: bir dağın yamacından, birdenbire Akdeniz'i ve suyun sonsuz maviliğine basamak basamak inen zeytin ağaçlarını keşfetmek: dik, girintili çıkıntılı, yer yer yüksek kayalar ve parıldayan adacıklarla bezeli kıyı şeridi Yunanistan anılarım kadar güzeldi: Sibenik'i, Split'i ve sarayını gördük: kiliselerde yaşlı kadınlar ikonaların önünde mırıldanıyorlardı. Birdenbire, Doğu ile buluştuk: Mostar, ince minareleri ve kubbeleri: ama sıcaklık 40 derecenin üzerindeydi, hava nemliydi. Lanzmann ateşlendi: pişmanlıkla doktorun talimatlarını anımsadım. Hızlı hızlı Belgrad üzerinden İsviçre'ye dönmeye karar verdik. Saraybosna bizi bir gün alıkoydu; Akdeniz'in bu kadar yakınında geniş caddeler, ağır döşenişiyle o otel, orta Avrupa'ya aitti; zarif ve bakımsız camilerse Doğu'ya: siyah başörtülü kadınların, çizmeli köylülerin, işlemeli kıyafetlerin zavallı pazaryerinde meydana getirdiği arapsaçı bana ilk savaştan önceki o sözcüğü anımsatıyordu: Balkanlar.

Belgrad'a gitmek için haritadan Save'yi aşan en kısa yolu seçtik. Köylerden geçerken ve dörtyol ağızlarında duraksarken birkaç kez: "Belgrad?" diye sorduk. Bize, dönüp dolaşıp "autoput" sözcüğünün geldiği kalabalık tümceler ve dönmemizi öneren el kol hareketleriyle yanıt veriyorlardı. Farların ışığında her taraftan fırlayan tavşanları ezmemeye özen gösteren Lanzmann: "Burasının yol olduğuna emin misin?" diye sordu. Haritayı gösterdim. Gecenin bir yarısında geniş ve koyu bir suyla dolu geniş bir alanın kıyısına geldik: köprü yoktu. Otoyola erişmek için gerisin geri 200 kilometre dönmemiz gerekti. Direksiyona geçip yorgun

Lanzmann'dan nöbeti devraldım ve bir tavşan öldürdüm. "Git onu al bari, birisine veririz." dedi. Tavşan kocamandı, pek az kan akmıştı.

Belgrad'a girdiğimizde sabah oluyordu: önce uyuduk, sonra da kocaman köylü kasabalarıyla kuşatılmış büyükçe bir merkezi olan bu kenti gezdik: dükkânlar, lokantalar, sokaklar, insanlar, her şey yoksul görünüyordu. Eski mahallede, kulaklarından tutarak taşıdığım tavşandan kurtulmak için arabadan indik. Onu kimseye vermeye cesaret edemiyorduk: çöpe de atamazdık! Sonunda, bir çocuk arabasını dolaştırıp duran genç bir çiftin önünde durduk: "Autoput." diyerek tavşanı uzattım. Gülerek teşekkür ettiler.

Ertesi akşam, bomboş otoyolda yeniden yola koyulduk, ot taşıyan iki tekerlekli arabalar geçiyordu yalnızca; ürkütücü şiddette bir fırtına bizi büyük bir maden sanayi merkezi olan Brod'da durdurdu: otelde balo vardı: kadın ve erkek işçiler dansediyorlardı. Yönetici, dikkatimizi onların neşeli hallerine çekti ve hararetle ülkesinin SSCB'ye karşı sitemlerini anlatmaya koyuldu. Lanzmann, çok sayıda Yugoslav'ın da konuştuğu Almanca'yı biliyordu: konuştuğumuz tüm insanlar, SSCB'den hemen hemen Almanya'dan olduğu kadar nefret ediyorlardı. İki lastiği tamir ettirmek için mola verdiğimiz küçük bir kasabayı özellikle anımsıyorum. Toprak düzeltme işinde çalışan işçiler bizi kâğıt süsler ve bayraklarla donatılmış bir hangarda bir bardak içki içmeye davet ettiler: direniş anılarını yad ettiler. Lanzmann da kendi anılarını anlattı. Onlar için de Tito'nun zaferinin en yüce işaretlerinden biri, Stalin ile bağları kopartmasıydı.

Zagreb ve Liubliana'da birkaç saatlik molalardan sonra Yugoslavya'yı terk ettik: üzülmedik diyemem. Yoksulluk son noktadaydı: köprü, yol yoktu: bir keresinde trenlerin, otomobillerin ve yayaların hep birlikte kullandıkları bir viyadükten geçmiştik. Ama tüm bu yoksulluğun arasında, başka hiçbir yerde rastlamadığım bir şey beni çok duygulandırmıştı: insanların aralarındaki sade ve doğrudan ilişki, çıkar ve umut birlikteliği, kardeşlik. Sınırı geçer geçmez İtalya bize nasıl da zengin geldi! Kocaman tankerler, otomobiller, benzin istasyonları, otoyollar ve demiryolları ağı, köprüler ve zengin mağazalar zinciri: bütün bunlar artık birer ayrıcalıkmış gibi geliyordu bana. Ve, bollukla birlikte, hiyerarşileri, uzaklıkları, engelleri de yeniden buluyorduk.

Nihayet İsviçre, kar ve buzullar. Otomobille gidilmesi mümkün olan tüm geçitlere, tüm tepelere gittik. Yugoslavya yollarındaki sürprizlerden sonra, üzerine daha önce ayak basılmış yollardan gitmek zorunda kalmak hiç de hoşumuza gitmiyordu; gecenin karanlığında dik ve buz tutmuş yolları tırmanırken, birkaç kez, korkunun içinde tatlı bir serüven duygusu tattık. 3.000 metreden yüksekte, Jungfrau'nun eteklerinde uyuduk ve güneşin Eiger üzerinde doğuşunu seyrettik. Ve sonra yürüdük: bunu hâlâ sürdürebiliyordum; buzulların arasında ayağımızda üstü keten ayakkabılarımızla yedi sekiz saat durmaksızın yürüyorduk. Lanzmann yüksek dağları keşfediyordu: Zermatt'da, Cervin'in tüm dramlarını ezbere öğrendi. Milano'da kız kardeşimde birkaç gün kaldıktan sonra Aoste Vadisi'nde dolaştık; bir çayırın kenarında "Doğaya ve mülkiyete saygı duyunuz" yazılı bir pankart gördük. Paris'e dönerken belleğimizde Dalmaçya'nın zeytin ağaçlarıyla buzulların mavisini karmakarışık bulmaktan dolayı şaşkındık.

Hemen sonra, Sartre'la birlikte Paris'ten tekrar ayrıldım. Amsterdam'da kanallar üzerindeki bir otelde bir ay kaldık; çalışıyor, müzeleri, kentleri, tüm Hollanda'yı geziyorduk. Fransa'da tüm kamu hizmetlerini, özellikle de PTT'yi[7] felce uğratan görülmemiş kapsamda bir grev patlak vermişti: haberleşebilmek için Lanzmann ve ben mektuplarımızı havaalanlarına götürüp yolculara emanet ediyorduk. Bir keresinde Lanzmann bir telefon memuresini, duygularının şiddetini anlatarak etkilemek istemiş. Memure: "Aşk acil bir durum değildir" diye kuru bir yanıt vermiş.

Amsterdam'dan, ormanlar ve çalılıklar arasından Muller-Kroller Müzesi'ndeki Van Gogh'ları görmeye gittik: Ren Nehri'nin, Moselle'in kıyılarını izledik. *Weinestubbe*'lerin (şarap barı) teraslarında, kalın güzel kadehlerde açık üzüm renginde kokulu şaraplar içiyorduk. Trèves üzerindeki bir tepede, Sartre tutsak edildiği Stalag'ın kalıntılarını gösterdi: görünüm beni etkiledi; ama paslanmış dikenli teller, hâlâ ayakta kalan birkaç baraka bana, onun anlatılarından çok daha az şey söylüyordu. Alsace'dan geçtik. Holbein'ları ve Klee'leri bir kez daha gördüğüm Basel'a kadar indik.

---

[7] Laniel'in postacılara karşı yürürlüğe koyduğu kararnamelerle başlayıp demiryollarına ve başka sanayi dallarına da sıçramıştı; 3 milyon işçi greve gitti.

Planımıza göre Lanzmann birkaç gün kalmak üzere bizimle orada buluşacaktı. onu sabırsızlıkla bekliyordum; bir telgraf aldım: hastanedeydi. Cahors dolaylarında bir otomobil kazası geçirmişti. Korktum. Sartre ile birlikte Lanzmann'ın yaralar içinde ve bitkin yattığı Cahors'a gittik. Durum korktuğumuzdan daha hafifti. Kısa süre sonra ayağa kalktı ve üçümüz birlikte Lot ve Limousin'de bir tur attık; Lascaux'daki mağaraları ziyaret ettik. Toulouse'a kadar inip Albi'yi, Cordes'i ve Grésigne ormanını yeniden gördük. Tatilimi Sartre'la birlikte Bretagne'da bir geziyle bitirdim; sonbaharın ve fırtınalarının içinde orası gözümüze çok güzel gözüktü. Ama kaygılıydım. Lanzmann'ın benim Sartre'la olan ilişkime alışamamasından korkmuştum; artık, yaşamımda o denli önemli bir yeri vardı ki, bunun Sartre'la olan anlaşmama zarar verip vermeyeceğinden kaygı duyuyordum. Sartre ve ben artık tamamen aynı yaşam biçimini sürdürmüyorduk. Politika, yazıları, işi onu hiçbir zaman bu kadar meşgul etmemişti; hatta biraz fazla yoruluyordu. Ben, yeniden bulduğum gençliğimden yararlanıyordum; kendimi yaşadığım anlara veriyordum. Kuşkusuz, her zaman için çok yakın arkadaş olarak kalacaktık, ama o güne kadar kaynaşmış olan yazgılarımız tüm bunların sonunda ayrılmayacak mıydı? Sonraki günlerde içim rahatladı. Lanzmann, Sartre ve benim özenli davranışım sayesinde gerçekleştirdiğim denge sürekliydi ve sürdü.

1953 yılı güzel bitti. Fas'da Sultan'ın tahttan indirilmesi sömürgeciliğin bir zaferiydi; ama güvenilmez bir zafer diye düşünüyorduk. Kore'de nihayet ateşkes imzalanmıştı; İsveçli bir gazete olan *l'Expressen*'e verdiği bir demeçte Ho Şi Minh görüşmelere kapısını açıyordu. Doğu Berlin'de 17 Haziran isyanı. Rakosi'nin düşüşü ve Nagy tarafından toplama kamplarının ortadan kaldırılması, komünistleri, o güne kadar yadsıdıkları birtakım olayları kabul etmeye büyük bir sertlikle zorunlu kılmıştı; bazıları kendi kendilerine sorular yöneltiyorlardı; diğerleriyse "dişlerini sıkıyorlardı". SSCB'nin gelişmesi yandaşlarına katıksız bir hoşnutluk sağlıyordu: Beria'nın kampları yok oluyordu; Rusların yaşam düzeyi yükselecekti, bu da siyasal ve düşünsel bir demokratikleşmeyi kolaylaştıracaktı, çünkü artık hafif sanayi ağır sanayie kurban edilmeyecekti; ve daha şimdiden. Ehrenburg'un son romanının başlığındaki "buzların erimesi" kendini belli ediyordu. Malenkov SSCB'nin hidrojen bombasına

sahip olduğunu açıklayınca dünya çapında bir çatışmanın uzun bir süre için bertaraf edildiği inancı ortalığa yayıldı. Bir "terörler dengesi" gene de dengesiz bir terörden iyiydi. Bu açıdan bakılınca, Adenauer'in, Avrupa ordusunun kurulmasını öngören zaferi önemini biraz kaybediyordu.

Sartre birkaç hafta içinde, epeyce eğlenerek Brasseur'ün istediği *Kean* uyarlamasını yazmıştı: ilk defa provalar olaysız geçti. *Godot'yu Beklerken*'i gördüm. İnsanlığın durumunu birtakım simgelere dayanarak, genelliği içinde yansıtan oyunlara kuşkuyla bakarım: ama, Beckett'in yalnızca her birimizi ve türümüzü, her şeye karşın bu dünyaya bağlı tutan o bitip tükenmez sabrı betimleyerek bizi büyülemesine hayran kaldım; ben de bu dramın oyuncularından biriydim, eşim de yazardı; biz beklerken —neyi?— o konuşuyor, ben dinliyordum: varlığımda, sesinde, yararsız ve gerekli bir umut sürüp gidiyordu.

Hemingway'in *İhtiyar Adam ve Deniz*'i Fransızca'da yayımlanmıştı ve tüm eleştirmenler tarafından göklere çıkarılıyordu. Ne ben ne de arkadaşlarım yapıtı sevmiştik. Hemingway öykü anlatmasını biliyordu; ama bu öyküyü simgelerle boğmuştu; kendisini, omuzlarında, bir balığın yalandan basit görünüşü altında İsa'nın haçını taşıyan balıkçıyla özdeşleştiriyordu; bu bunakça özseverliği sinir bozucu buluyordum. Von Salomon'un *Le Questionnaire*'i (Soru Dizini) üzerinde Lanzmann'la tamamen aynı düşüncede değildim. Almanya Avrupa'nın en gönençli ülkesi haline gelmişti; oradan yeni dönen Antonina Valentin Alman neonazizmiyle tanışmasını anlatmıştı bana: "soru dizinlerine" karşın, Hitler'i desteklemiş olan eski Naziler ve işadamları gene köşe başlarını tutmuşlardı. Salomon'un kendi kendini aklamasının kızgınlıkla karşılanmasını anlıyordum. Onun ne denli kötü niyetle bu yolu tutturduğunu ve bu durumun tarzında da kendini gösterdiğini kabul ediyordum. Ama anlatılarının ateşliliği bende, kendi anılarımı anlatmak için duyduğum o eski arzuyu yeniden canlandırıyordu.

Gerçekten de, bir süre sonra kendi kendime yeniden soracaktım: ne yazmalı? Çünkü nihayet, —bunun da o sonbaharın mutluluğuna az katkısı olmamış değildi hani— kitabımı bitirmiştim. *Survivants*'dan (Sağ Kalanlar) vazgeçmiştim: ne de olsa, 44'de, yaşam durmamıştı. Eğer sözcük birkaç yıl önce Darbon tarafından kullanılmış olmasaydı seve seve *Les Suspects* (Şüpheliler) derdim, çünkü romanın ana konusu, yazarın du-

rumundaki ikilemdi. Sartre *les Griots* adını öneriyordu:[*] kimi Afrika toplumlarının hem yücelttiği, hem korktuğu, hem hor gördüğü bu büyücü ve şairlere, seve seve benzetiyorduk kendimizi; ama sözcük çok kapalı, çok karanlıktı. Lanzmann: Niçin *Les Mandarins* (Mandarinler) olmasın diye önerdi.

Kış şiddetli başladı: keşiş Pierre o büyük hayırseverlik saldırısını başlattı, burjuva kadınlar birkaç pılı pırtıdan, eski püskü elbiselerinden vazgeçmeyi hararetle kabul ettiler, böylece herkes kendini iyi ve yüce gönüllü hissetti ve yılbaşı kutlamaları çok canlı oldu. Küçük topluluğumuz Michelle'de toplandı. *Mandarinler*'in metni Gallimard'a teslim edildiği, Lanzmann'ın da ocak ayında onbeş gün tatili olduğu için, güneşi hayal edip duruyordum. Fas geçici bir sakinlik içindeydi; Lanzmann orayı tanımak, bense yeniden görmek istiyordum; uçakta yer ayırttık. Yolculuğumuzdan bir gün önce gazeteler "Fas'ta alarm" manşetini attılar. Bu, Sultan'ın tahttan indirilmesiyle başlayan terör ve karşı-terör dalgalarının başlangıcıydı. Tasarılarımızı değiştirdik ve ertesi gün, yağmur, dilenciler, işsizler ve umutsuzlukla dolu Cezayir'e gitmek üzere, otomobille bir gemiye bindik. Bu içkarartıcı çehrenin arkasında militanların inatçı bir sabırla örgütledikleri kaynayan bir halk vardı, ama biz bunu bilmiyorduk. Hemen çöle doğru yola koyulduk. Ghardaïa'daki otelin önüne park etmiş kamyonların üzerinde yolculuğun amacını bildiren sloganlar yazılıydı. "Siyah Afrika'da 30.000 km'de parazitoloji araştırması yapmak ve elektrikli mutfak fırınları satmak" filan gibi. Büyük Sahra'yı geçmeye hazırlanan bir Amerikalı kadın Willis Overland'ını silip parlatıyordu. Niçin biz de El Goléa üzerinden inmeyelim, diye soruyordu Lanzmann. Oteldekiler Aronde'un oraya parçalara ayrılmış halde varacağını söylüyorlardı. Önce Guerrera'ya gitmeyi önerdim. Kent, kumların üzerinden kırmızı ve görkemli biçimde yükseliyordu; meydanda, dikkatli bir kalabalığın oluşturduğu çemberin ortasında, sırtında koyun taşıyan bir adam çok hızlı adımlarla enine boyuna yürüyor, birtakım sözcükler haykırıyordu: bu bir açık arttırmalı satıştı: insanları, sokakları seyrettik, vahada yürüdük. Ama gidip gelirken amma uğraştık! Kablo kanalcıkları ile kesilmiş yamru yumru bir yolda gidiyorduk, hızımız aniden saatte 80'den 5'e düşebiliyordu: dönerken gece çöküyordu; ürkütücü bir gü-

[*]Griot: Kara Afrika'daki gezgin, şair ve müzisyenler.—*çev.*

zellikteki fırtınalı gökyüzünün altında kuma saplandık; bir küreğimiz ve tahta levhalarımız vardı. Lanzmann bizi kurtardı; ama El Goléa'dan vazgeçti.

Ouargla'da, sekiz yıl önce beni epey duygulandırmış olan, hiç değişmemiş kayısı renkli kumlara, bademşekeri renkli yalıyarlara yeniden kavuştum. Touggourt'u beğenmedik; orada uyuduk, bol keseden verilen öğütlere ve bir kum fırtınasına karşın orayı alelacele terk ettik. On metre ötemiz görünmüyordu, böylece beş dakika sonra kendimizi belirsiz bir alanda bulduk. İnatlarımızı birleştirerek yeniden yola çıktık ve farlarımızı yaktık; bir otomobil durdu: kalantor bir Müslüman ve şoförü: "Bizi izleyin," dedi. Onların Citroëni kalın beyaz karanlıkta saatte 90 km ile gidiyordu. Lanzmann, gözlerini öndeki arabaya dikmiş, gazı köklüyordu. Onlar bir kasabada durdu, biz yolumuza aynı hızla devam ettik —Lanzmann yavaşlar yavaşlamaz otomobil sarsıla sarsıla duruyor, bütün parçaları birbirine çarpıyordu— önümüze bir engel çıkarsa parçalanacağımızdan emindik. Sonunda fırtınadan çıktık ama rüzgâr yolda kum yığınları oluşturmuştu; dört kilometre sonra, kuma saplanma; dar bir demiryolunda çalışan bir ekip yardımımıza geldi; ikinci kez kuma saplanma; saatte on kilometreden de az bir hızla işçi taşıyan iki küçük vagon geçiyordu; bizi kurtardılar. Sonunda, El Oued'e 80 kilometre kala kesinkes kuma saplanma; alacakaranlık çöküyordu, hava çok soğuktu; güç bir gece olacaktı. Bir Dodge otomobil görünce şansımıza şükrettik: istasyon şefi, karısı, iki Müslüman sürücü. Kumdan kurtarılma, yeniden kuma saplanma. Sonunda, eşyalarımızla birlikte Dodge'a bindik; arabayı kilitlerken, şoförlerden birinin geceleyin otomobili bekleme önerisini reddettik.

Sabah, şoförler otomobili getirmeye gittiler. Trenin, hiçbir işe yaramazsa seferden kaldırılacağından korkan istasyon şefi, ertesi gün otomobili Biskra'ya götürmek için trenden yararlanmamızı istiyordu. "Parçalanır" diyordu, kararlı bir genç adam olan ve otomobilimizi dörtbin franga Nefta'ya kum tepeleri arasından götürebileceğini ileri süren Salem. Ben eskiden o yolları kamyonla aşmıştım bir kere, ama bir Aronde geçebilir miydi? Hayır, diyorlardı bize. Ne yapacağımızı bilemeden huni biçimindeki güzel bahçeler arasında gezinirken Salem'e rastladık: çocuklarla dolu bir jip kullanıyor ve bir kum yığınının tepesinden diğerine atlıyordu. Karar verdik: "Eh, ne yapalım, hâlâ kararlıysanız bir deneyelim." Akşam, çok üzgün olan istasyon şefine veda ettik. Cezayir'den

yeni gelmiş olan karısı hâlâ şaşkındı: büyük bir ev, geniş bir bahçe, dilediği kadar hizmetçi, o böylesini hiçbir zaman hayal etmemişti: "Aileme keyfim için otomobille günde iki yüz kilometre gezindiğimi yazınca bana inanmak istemiyorlar!" İyi insanlardı ama Lanzmann'ın garda görevli iki şoföre bahşiş vermesine karşı çıktılar. Lanzmann da onlardan gizli verdi: bunu hissettiler ve alındılar.

Sabah, tüm El Oued gidişimizi seyretti: Salem lastiklerin havasını indirmişti: kuşkucu bakışların ateşi altında gazladı: "Bununla geçemeyeceksin." Biz de kaygılıydık: başarısızlık halinde bir sonraki tren için sekiz gün bekleyecektik. Ne yazık ki beş kilometre gitmeden otomobil kuma battı: köylüler çıkartmaya yardım ettiler, ama kendi kendime, bir dahaki sefere yardım edecek köylü olmayacak ortalıkta, diyordum. Ve sonra, Aronde kumlarda uçmaya başladı: zaman zaman bir kum yığınının tepesine çıktığımızda, Salem geri geri inerek tepeyi başka bir açıdan zorluyordu ve tepeyi aşıyorduk. Saat üçte, Nefta'da bir Müslüman kahvesinde oturmuş onun şerefine içiyorduk: ayaklandırdığı müşteriler ona hayranlıkla bakıyorlardı. Salem hiç kuşkusuz daha ilk günden ALN'ye katılmıştır: acaba ne oldu ona?

Onun sayesinde iyi karşılanmışık: ama bir süre sonra, vahadaki bir gezintiden dönerken, hemen hemen ıssız meydanda, yelpazelerinin arkasında donmuş gibi duran birkaç satıcı bize kötü kötü baktı: otel kapalıydı, açık gözüken bir kahve de bize bir bardak su vermeyi bile reddetti. Tataouine'i, Médénine'i, Djerba'yı gezdik, ama ülkeyle aramızda bir düşmanlık perdesi hissediyorduk. Gabès yakınında daha sonraları alışacağım bir sözcüğü ilk kez duydum; bir subaya Matmata'ya gidip gidemeyeceğimizi sordum: ben kumlardan korkuyordum; kendini beğenmiş bir gülümseme ile: "Fellahlardan mı korkuyorsunuz? Rahat olun: biz buradayız, bulaşmazlar!" dedi. Bir akşam, alacakaranlık vakti, Ümit Burnu'nun çevresini dolaştık. Tunus'tan uçakla döndük, otomobili de bir gemiyle getirttik: genç bir dok işçisi otomobilin üzerinde Sartre'ın adını gördü: arkadaşlarını çağırdı: "Jean-Paul Sartre'ın otomobili! Hemen ilgileneceğiz onunla! Bizim adımıza ona teşekkür edin!" Fransa'nın kine yönelttiği bu çehrelerde böylesi dostluk gülümsemeleri yaratmasını bildiği için Sartre'a imrendim.

*

* *

Yeniden yazmaya başladım, ama tembel tembel. Artık gerçekten arzuladığım tek tasarı, çocukluğumu ve gençliğimi yeniden canlandırmaktı, bunu da dolambaçlı yollara başvurmaksızın yapmaya cesaret edemiyordum. Çok eski denemelere geri dönerek, Zaza'nın ölümü üzerine yeni bir uzun öyküye başladım. İki üç ay sonra Sartre'a gösterdiğimde burun kıvırdı; ben de aynı fikirdeydim. Öykü temelsizdi ve insanda ilgi uyandırmıyordu. Bir süre okumakla ve *Mandarinler*'in berbat provalarını düzeltmekle yetindim.

54 yılı umutlarımızı boşa çıkartıyordu. Berlin Konferansı başarısızlığa uğradığı için Fransa CED'yi onaylamaya hazırlanıyordu. Arkasında Kore'de yenilen ve hiç olmazsa Hindiçini'ni komünizmin etkisinden çıkartmak isteyen Amerika'nın desteği olduğu için, Ho Şi Minh'in önerilerini reddetti. 13 Mart günü general Navarre Dien-Bien-Phu savaşını başlattığında, ilk kez çok acı bir deneyim yaşadım: yurttaşlarımdan kökünden kopmuş hissediyordum kendimi. Büyük basın ve radyo kuruluşları Viet-Minh'in ordusunun yok edileceğini bildiriyordu; yabancı gazeteleri ve sol basını okuyarak bunun doğru olmadığını yalnızca bilmekle katmıyor, olup bitenleri dostlarımla kutluyorduk da. Viet-Minh cephesinde savaş, halkın ve ordunun içinde yüzbinlerce kişinin ölümüne yol açmıştı ve ben buna, garnizondakilerin kayıplarından daha çok üzülüyordum: en azından üçte biri eski SS olan 15.000 lejyon askeri. İntihar birimlerinin kahramanlıkları, propagandayla densizce sömürülen Geneviève de Galard ile Castries albayınınkinden çok daha olağanüstüydü. Bidault, onların cesaretine dayanarak, yaralıları boşaltmak için bile bir ateşkese razı olmuyordu. Dien-Bien-Phu düşünce, Viet-Minh'in fiilen özgürlüğüne kavuşmuş olduğunu öğrendim ve çok mutlu oldum. Yıllardan beri resmi Fransa'ya karşıydım; ama şimdiye kadar yenilgisinden mutluluk duyduğum hiç olmamıştı: bir zaferin içine tükürmekten daha da utanç vericiydi bu. Karşılaştığım insanlar ülkelerinin, benim ülkemin, başına büyük bir felaketin geldiğini düşünüyorlardı. Eğer mutluluğumu bilselerdi, vücuduna on iki kurşun yemeyi hak etmiş biri olurdum onların gözünde.

Aşırılar ve Ordu, Dien-Bien-Phu'daki acılarını, can çekişmelerini, ölümlerini genelde sivillerin, özelde de solun üstüne atmaya çalıştılar: Laniel ve Pleven'in kıçlarını tekmeletmiş olmalarından daha iyi bir şey olamazdı, hiç olmazsa kıçlarında silinmeyen tekme izleri vardı; ama

sonuçta sefere gönderilen kuvvetleri "oturak"ta tuzağa düşürmek bakanların seçimi değildi. Tüm sorumluluğu, bu "mahçubiyet" anısının kinini büyük bir hoşnutlukla güdebilecek olan Ordu taşıyordu. Sola gelince, o her zaman yalnız barış istemekle kalmamış, basını ve politikacıları Navarre planının tehlikeli saçmasapanlığı konusunda uyarmıştı. Hükümette bir katil vardı: Bidault; ama onun kıyıcılığı, askerlere ihanet etmekten ibaret değildi: onlara destek vermek için bir dünya savaşını göze alacak kadar ileri gitmişti. Kendi hatalarını kabul etmeyi reddederek öç almaya susamış olarak Fransa'ya geri dönen bir ordunun bizi içine sürükleyebileceği çılgınlıkları tahmin bile edemezdik. Bununla beraber, Parlamento Laniel ile Bidault'yu devirerek askere yeni alınanların savaşa gitmesine karşı koyarken ve Mendès-France'ı görüşmeler yapmakla görevlendirilip ülkenin büyük bir bölümü de bunu onaylarken, Hindiçini mağlupları tarafından ortalığa yayılan kavgacı bir aşırı milliyetçilik, kamuoyunu zehirlemeye başlamıştı. Oulanova Paris'te dans edecekken paraşütçüler, yetkilileri ürküten birtakım tehditlerle gösteriyi engelleyerek Dien-Bien-Phu'nun öcünü aldıklarını sandılar.

Mart'ta Amerikalılar Bikini'ye, etkileri tüm düşünceleri aşan bir bomba atmışlardı.[8] Bombanın yapımında çalışmış olan Oppenheimer Amerika karşıtı eylemlerle suçlanmaktan kurtulamadı. Büyücü avı bitip tükenmek bilmiyordu: gene de Amerikan emperyalizminin durumu gayet iyiydi: zulmüne uğrayıp onunla savaşmak isteyenler derhal eziliyordu. Portorikolular, dünyanın dikkatini çekmek için oturum halindeki Kongre üyelerine ateş açtılar: boşuna. Guatemala'da Arbenz *United Fruit*'in boyunduruğunu sarsmaya çalışmıştı: "kurtuluş ordusu" adı verilen paralı askerler karaya çıkıp onu kovaladılar.

Şubat'ta Elsa Triolet Sartre'dan, Knokke-le-Zoute'da bir tür Yuvarlak Masa hazırlayacak olan Doğulu ve Batılı yazarların buluşmasına katılmasını istedi: Sartre kabul etti; Michelle, Lanzmann ve ben ona otomobille eşlik ettik; biz gündüz geziniyor, tablolara bakıyorduk; akşam, o bize oturumları anlatıyordu; burjuva aydınlar, örneğin Mauriac, Elsa Triolet'nin davetini geri çevirmişti; topladığı komünist ve komünist

[8]Bomba. Japon balıkçılarıyla balıklarını satın alan tüketiciler arasından çok sayıda kurban aldı.

eğilimli küçük grup, daha geniş bir toplantı için bir çağrı kaleme alıyordu; hiç kimseyi ürkütmemek gerekiyordu ve her sözcük tartılıp biçiliyordu: bir kürk başlık altında hep üşüyen Carlo Levi, Fédine, Anna Seghers, çok sevimli, ama saf bir eda ile metin yazıldığında altına Amerika'nın atom denemelerine karşı bir protesto yazısının eklenmesini önererek herkesi şaşırtan Brecht; Fédine ve Sartre temkinli bir biçimde önerisini safdışı bıraktılar. Eski ilericilerden Belçika Kraliçesi bu küçük kongrenin üyelerini Bruxelles'de kabul etti. Rus yazarlar Sartre'ı Mayıs'ta Moskova'ya davet ettiler.

Bütün yıl ölçüsüzce çalışmıştı: yüksek tansiyonu vardı. Doktor ona kır yaşamı ve uzun bir dinlence önermişti; o ise birkaç hap almakla yetiniyordu. Yolculuğundan önceki geceleri, Cartier-Bresson'un albümü *d'une Chine à l'autre*'un (Bir Çin'den Öbürüne) önsözünü bitirmeye uğraşırken pek az uyuyarak geçirdi; Berlin'de durup Barış Hareketi'nin bir toplantısına katılacaktı, bildirisini uçakta hazırlamayı düşünüyordu: kendini aşırı şekilde yoruyordu; ben de kaygıya kapılıyordum, tükenmiş görünüyordu. İlk mektupları beni biraz yatıştırdı. Berlin'de Tarih'in evrenselleştirilmesinden ve bundaki ikilemden bahsetmişti: bunların bir yüzü, yeryüzünü yok edecek güçte silahların ortaya çıkması; diğeri, bağımsızlıklarını elde etmek için, atom bombalarının karşısında tamamen güçsüz kaldığı halk savaşlarını çıkartan sömürge ya da yarı-sömürge ülkelerin işe karışmasıydı.

Sartre, şimdi yorgunluğunu attığını söylüyordu. Kaldığı otel, National'den, bayraklarla kaplı Kızıl Meydan'ı görüyordu; Ukrayna'nın Rusya'ya katılmasının yıldönümü kutlanıyordu. Törene katıldı: bana: "Gözlerimle ölçebildiğim kadarıyla bir milyon insan gördüm" diye yazıyordu. Tribünlerde alaylı alaylı sıralan kimi yabancı diplomatların kabalıkları karşısında şaşırmıştı: "Fransa'da, Champs-Elysées'de, 14 Temmuz'da bunların kabalıklarına hoşgörülü davranılmazdı." Üniversiteyi ziyaret etti, öğrencilerle konuştu, profesörlerle bir fabrikada işçilerin ve teknisyenlerin Simonov'un yapıtları üzerine tartışmalarını dinledi; çok dolaşıyordu; çevirmeni ona, sık sık yaptığı gibi yalnız dolaşmak istediği zaman harcaması için 500 ruble vermişti. Onu daçasına davet eden Simonov'da güçlü bir sınavla karşılaşmıştı: dört saatlik bir ziyafet, yirmi kere şerefe votka, üstelik kadehini durmaksızın Ermenistan'ın roze,

Gürcistan'ın kırmızı şarabıyla dolduruyorlardı. Davetlilerden biri "Onu yemek yerken izledim," diyormuş; "bu adam dürüst biri olmalı, çünkü içtenlikle yiyip içiyor." Sartre bu övgüyü sonuna kadar hak etmek istedi: "Kafamı kullanma yeteneğimi kaybetmedim, ama bacaklarımınkini kısmen kaybettim" diye itirafta bulundu bana. Onu Leningrad trenine kadar taşıdılar, ertesi gün Leningrad'daydı. Néva'nın rıhtımlarından, saraylardan etkilendi: ama ona kulak asan yoktu. Kentte dört saatlik otomobil gezisi, anıtları ziyaret, bir saat dinlenme. Kültür Sarayına dört saatlik bir gezi. Ertesi gün de eş bir program ve gece bale gösterisi. Moskova'ya döndü, uçakla Özbekistan'a gitti. Ardından da Barış Hareketi'nin bir toplantısı için Ehrenburg'a Stockholm'de eşlik etmesi ve 21 Haziran'da Paris'e dönmesi gerekiyordu.

Haziran'da, kızkardeşim rıhtımda son tablolarını sergiledi. Mesleğini derinleştirmek kaygısıyla içtenliğine gem vuruyordu, ama kimi tabloları daha şimdiden yankı uyandırmıştı. Sergisinin açılışında, Jacqueline Audry'yle beraber gelen Françoise Sagan ile karşılaştım. Romanını hiç sevmiyordum: daha sonra *Un certain sourire* (Öyle Bir Gülümseme) ve *Dans un mois, dans un an*'ı (Bir Ay Sonra, Bir Yıl Sonra) daha çok beğenecektim: ama harika çocuk kişiliğinin içinden ustaca sıyrılırken hoş bir hali vardı.

Güzel bir yazdı. Lanzmann'la birlikte Settons Gölü'nün üzerinde küçük bir otele yerleştim: yanımızda bir kütüphanelik kitap götürmüştük, ama zamanımızın çoğunu dağ tepe dolaşıp manastırları, kiliseleri, şatoları gezerek geçirdik: çiçek açmış katırtırnakları tepeleri sarıya boyamıştı. Döndüğümüz gün merdivenin altında posta kutumda Bost'tan bir not buldum: "Hemen beni görmeye gelin" "Sartre'a birşey oldu" diye düşündüm. Gerçekten de, sabahleyin Ehrenburg Stockholm'den d'Astier'ye telefon etmiş ve Sartre'ın dostlarına haber vermesini istemişti: onu Moskova'da bir hastanede tedaviye almışlardı; Astier Cau'ya, o da Bost'a haber vermişti. '40 yılında tanımadığım bir kadından gelen mektubunun bana Sartre'ın yeni adresini bildirdiği günkü gibi korktum: Kranken-revier. Bost da yıldırım çarpmışa benziyordu. Sartre'ın tam olarak nesi vardı? O da bilmiyordu. Cau ile görüşmek istedim: bilmem ne toplantısının yapıldığı Sorbonne'daydı; oraya gittik. Cau bana, d'Astier'nin bir düşük tansiyon krizinden söz ettiğini söyledi, önemli değildi. Bu beni tatmin

etmedi; mutlaka yüksek tansiyondu; ama bir kriz filan mı geçirmişti? Bost, Olga ve Lanzmann'la Sovyet büyükelçiliğine gidip kültür ataşesinin Moskova'ya telefon etmesini istemeye karar verdik. Girişte memurlara rastladık, onlara talebimi açıkladım, bize hayretle baktılar: "Kendiniz telefon edin... Yalnızca ahizeyi kaldırıp Moskova'yı isteyeceksiniz..." O dönemde demir perdenin görünümü öyle sağlamdı ki inanmakta güçlük çektik. Bûcherie Sokağı'ndan gelip, Moskova'yı, hastaneyi, Sartre'ı arıyordum. Üç dakika sonra şaşkınlık içinde sesini duydum. Kaygı içinde "Nasılsınız? diye sordum.

— Çok iyiyim, dedi gâyet sosyetik bir sesle.

— Hastanede olduğunuza göre iyi değilsiniz.

— Nasıl duydunuz?" Çok şaşırmışa benziyordu. Olanları anlattım. Bir yüksek tansiyon krizi geçirdiğini itiraf etti, ama geçmişti, Paris'e dönecekti. Kapattım, ama huzur bulamamıştım: bu alarmın 1940'dakinden çok daha başka bir anlamı vardı: o dönemde, Sartre'ı tehdit edenler dış tehlikelerdi; aniden, onun da herkes gibi, kendi ölümünü içinde taşıdığının bilincine varmıştım. Bununla yüz yüze hiç gelmemiştim; karşılığında, beni ürküttüğü kadar teskin de eden kendi yok oluşumu düşündüm; ama o anda, oyun dışıydım; onun yok olacağı gün bu dünyada olup olmamamın hiçbir önemi yoktu: o gün gelecekti. Yirmi yıl sonrası ya da yarın aynı yakınlıktaydı: o ölecek. Ne karanlık bir körleşme. Kriz aşıldı. Ama geri dönüşü olmayan bir şey olmuş, ölüm beni kavramıştı. Ölüm, metafizik bir utanç değil, damarlarımızın bir niteliğiydi; çevremizi kuşatan bir gece değil, tatları, kokuları, ışıkları, anıları, tasarıları bozarak yaşamıma giren içsel bir varoluştu artık; her şeydi.

Sartre geri döndü; büyük mimari çirkinliklerin dışında, gördüğü her şeyi sevmişti. Özellikle SSCB'de insanların kendileri ve nesneler arasında kurdukları yeni ilişkiler çok ilgisini çekmişti: bir yazarla okurları, işçilerle fabrika arasındaki ilişkiler. İş, dinlence, okuma, yolculuk, dostluk: her şeyin anlamı buradakinden bambaşkaydı. Sovyet toplumu büyük ölçüde, bizim toplumumuzu kemiren yalnızlığı yenmiş gibi gelmişti ona: SSCB'deki ortaklaşa yaşamın sakıncaları, bireysel kimsesizlikten daha az can sıkıcı görünmüştü.

Yolculuk çok yorucu olmuştu: sabahtan ertesi gün şafak sökene kadar buluşmalar, tartışmalar, ziyaretler, gezmeler, ziyafetler. Moskova'da birkaç

günc yayılan program ona dinlenecek pek az zaman bırakmış, başka yerlerde, yerel örgütler buna hiç fırsat tanımamıştı. Semerkant'da kırk sekiz saat geçirecekti: "Bir gün resmi kimselerle, bir gün yalnız" diye ısrar etti. Bu kapris şaşkınlık yarattı: güzellik güzelliktir, kırk kişi hep beraber baksa bile; bunu onun bireyci burjuvalığına yorup, sonunda arzusuna uymaya söz verdiler. Son dakikada Taşkent Yazarlar Birliği geziyi tek güne indirdi: gezilecek fabrikalar, incelenecek çocuk kitapları vardı. "Ama sizi yalnız bırakacaklar" diye güvence verdi çevirmen. Bir arkeolog ve ileri gelen birkaç kişi Sartre'a kent içinde eşlik ettiler; otomobil Timurleng'in saltanatının görkemli kalıntıları olan sarayların, camilerin önünde duruyordu; herkes iniyor, arkeolog anlatıyordu. Sonra çevirmen kollarını uzatıyor ve herkesi kovalıyordu: "Ve şimdi Jean-Paul Sartre yalnız kalmak istiyor." Herkes çekiliyordu ve Sartre onlarla tekrar buluşuncaya kadar sıkıntıdan patlıyordu.

Dayanılması en güç olan, aslında çok neşeli geçen dinlenme zamanlarıydı: ziyafet ve içki saatleri. Sartre Simonov'un daçasında gösterdiği yürekliliği sık sık yinelemek zorunda kalmıştı. Taşkent'te, dönüş gecesinde, üç dolap gürbüzlüğündeki bir mühendis ona votka ile meydan okumuştu; mühendisin Sartre'a eşlik ettiği havaalanında, koltuğuna erişmeyi başarıp orada derin bir uykuya dalan Sartre'ı mutlu eden tek olay, mühendisin oracıkta sızıp yıkılması olmuştu. Sartre uyandığında, kendisini o derece bitkin hissetmişti ki, çevirmeninden kendisine Moskova'da dinlenmek için bir gün ayarlamasını rica etmişti; uçaktan iner inmez, bekleme salonunda hoparlörden adının anons edildiğini duydu: Jean-Paul Sartre... Onu telefonla yemeğe davet eden Simonov'dan geliyordu çağrı. Eğer Rusça bilseydi, davetin ertesi güne ertelenmesini rica ederdi. Simonov da kuşkusuz bunu kabul ederdi: ama "yardımcılarından"[9] hiçbiri —çevirmeninden başka bir de Yazarlar Birliği'nin bir üyesi yolculuklarında ona eşlik ediyordu— Simonov'a bu değişiklik önerisini iletmeyi üstlenmedi. Yemek aynı gün oldu; Sartre'a cömertçe içki sunuldu, sonunda da Simonov hatırı sayılır ölçülerde, şarap dolu bir boynuz uzattı: "Dolu ya da boş, bunu evinize götüreceksiniz"; ve boynuzu Sartre'ın ellerine tutuşturdu; boşaltmadan bir yere koymak olanaksızdı; Sartre görevi yerine getirdi. Sofradan kalkınca tek başına Moskova civarında

[9]Kafka'nın bu sözcüğe *Şato*'da verdiği anlamda.

gezintiye çıktı; kalbi kaburga kemiklerine çarpıyordu. Bütün gece ve sabah çarpıntısı dinmedi, kararlaştırıldığı üzere bir grup felsefeciyle görüşmeye gitmeye gücü olmadığını hissetti. Çevirmen "Ama neyiniz var?" dedi. Nabzını tuttu ve alelacele odadan fırlayıp bir doktor getirdi, o da Sartre'ı hemen hastaneye gönderdi. Onu tedavi etmişlerdi, uyumuştu, dinlenmişti, kendini iyileşmiş sayıyordu. Aslında iyileşmiş değildi. Birkaç yakın dostu topladım, bize anılarını anlatmak için gözle görünür bir gayret gösteriyordu. *Libération*'a bir röportaj verdi: alelacele konuştu, metni gözden geçirmesi önerildiğinde de atlattı. Dinlenmek için Michelle'le gittiği İtalya'da özyaşamöyküsüne başladı; ama bana yazdığına göre, iki düşünceyi bir araya getiremiyordu. Ama en azından bol bol uyuyordu ve onu ilgilendiren insanlarla görüşüyordu: İtalyan komünistleri tarafından dostça karşılanmıştı. Togliatti ile Trastevere Meydanı'nda açıkhavada yemek yedi; lokantanın görevli müzisyeni Togliatti'ye gururla İtalyan Komünist Partisi kartını gösterdi ve onuruna eski romen şarkıları söyledi: sıcak ve insana baskı yapan bir kalabalık oluştu; ama Amerikalılar ıslıkladılar; İtalyanlar homurdandılar: bir kavgayı önlemek için Sartre'la Togliatti'nin sıvışmaları gerekti.

Bu sürede ben de Lanzmann'la İspanya'da yolculuk yaptım; yıllardan beri, Franco karşıtı pek çok kişi utanç filan duymadan İspanya'da dolaşıyordu: ben de kuruntularımın sesini kestim. Çirkin bir turistik havaya bürünmüş olan Tossa dışında pek az değişiklik gördüm; sefalet daha da çoğalmıştı: Barcelona'nın bazı köşelerinde, Tarragone'un hemen her yerinde sokaklar aç çocukların, dilencilerin, sakatların, cılız sokak kadınlarının doldurduğu lağımlar haline gelmişti. Başkente gelince, Franco'nun oraya özen gösterdiği hissediliyordu; '45'te gördüğüm sefil mahalleler ortadan kaldırılmıştı; orada oturanları nerelere taşımışlardı acaba? Civarda yükselen binalar tuzu kuru memurları barındırıyordu.

Sonuçta, ülkenin durumu hakkında bilgi sahibi olmuştuk. Her şeye karşın oraya geldiysek, demek ki bizi çekecek birtakım şeyleri hâlâ koruyordu: geçmişini, toprağını, halkını. Le Prado'yu bir kez daha ziyaret ettim: artık Goya ve Vélasquez'i Gréco'ya yeğliyordum. Avila'da, Escurial'da, Toledo'nun "cigarale"lerinde,(*) Séville'de, Granada'da eskiden duyduğum hazzı yeniden buldum.

(*)Toledo yöresine özgü geniş bahçelerin ortasındaki evler.—*çev.*

Lanzmann ve ben, anlamayı ve öğrenmeyi seviyorduk, ama aynı zamanda aniden belirivermelerin uçucu heyecanını da: bir gölün kıyısında, küçük bir tepenin üstündeki kırmızı bir şato; yüksek geçitlerin arasından görünen, sis perdesinin sonsuzluğu altında eriyip kaybolmuş bir vadi; aniden bir bulutu delip eski Castille'nin tarlalarını yanlamasına aydınlatan bir ışık; uzakta deniz. Ve Lanzmann benim eski takıntımı benimseyiverdi, yani geçtiğimiz tüm yöreleri titizlikle incelemeyi: mercan renkli dağları, kül rengi ve kabarık yaylaları, saman saplarıyla kaplı ve günbatımının alev alev yaktığı ovaları, Dali'nin görkemini ve ürkünçlüğünü tüm güzelliğiyle resmettiği o dik ve kıvrımlı yamacı. Sıcaklık gözümüzü korkutmuyordu: 40 derecede mağara devri köylerini ziyaret ederken, sıcak bir rüzgâr Andaluzya steplerini kasıp kavuruyordu. Sahillerde ya da ıssız küçük koylarda uzun uzun denizde ve güneşte yıkanarak dinleniyorduk. Akşam köylerde, açık renk elbiseli genç kızların ortalıkta dolaşıp gülüşmelerine bakıyorduk.

Lerica'da bayram vardı: Andaluzya giysilerine bürünmüş küçük kızlar —uzun ve uçuşan etekler, yelpazeler ve ipek dantel başörtüler— dudaklarını, yanaklarını, gözlerini boyayıp atış, lotarya standları, dönme dolaplar ve açıkhava kahveleri arasında hindi gibi kabararak geziniyorlardı; her sokak başında çatapatlar patlıyordu. Lanzmann ilk boğa güreşini gördü, iyi değildi ama gene de onu heyecanlandırdı. Ve sonra benim de daha önce görmediğim kuzeye doğru çıktık, Léon'un vitraylarını, Valladolid'in müzesini, küçük Bask limanlarını gördüm: Guernica. Sonunda da Saint-Sébastien'e gidip, başka bir yerde durmadan döndük.

İspanya halkının bende yarattığı duyguları pek ayrıştıramıyordum. Bozgun bir bahtsızlıktır; nefret ettiğiniz bir şeyle anlaşmaya varmadan ayakta kalmak olası değildir. Artık umudun aydınlatmadığı bir sabırdan rahatsız olmuştum. Otomobille geçtiğimizde, yol işçileri bize gülümsememeliydiler. Zenginlerin dostları olmadıklarını biliyorlardı bizi durdurmak için parmağını bile oynatmayan bu köylüler; otomobile binmelerini önerdiğimizde şaşkına dönüyorlardı; hatta yaşlı bir kadın kaçırıldığını sandı. Bir akşam büyük bir çanta taşıyan çok yaşlı bir adamı aldık: "Nereye gidiyorsunuz?" — "Ama... başkente!" dedi soylu bir el hareketiyle; 70 kilometre uzaktaki Badajoz'u kastediyordu: "Uzak!" — "Eh, öyle! Bütün gece yürüyecektim." Sevilla'da, Alameda barlarında

küçük sokak kadınları bize düşmanca bakmalıydılar: ama hayır. İçlerinden biri, en gençlerinden, masamıza oturdu, yalvarıyordu: "Beni Paris'e götürün; iyi çamaşır yıkar, ütü yaparım, işe dayanıklıyım, size bakarım..."

Bir konuşma beni aydınlattı. Granada'da, Elhambra Oteli'nde akşam yemeğimizi yerken, ceketini çıkartmasına karşı çıkan sofracıbaşına kızan Lanzmann, ülkeyi yöneten askerlere ve papazlara karşı bir çıkış yaptı; öbürü de gülmeye başladı: o da onları hiç sevmiyordu. İç savaşta Malraux ve Ehrenburg'un bulunduğu Valence otelinde çalışmıştı. Birkaç anıyı tazeledi, sonra sesi sertleşti: "Bizi savaşmak için yüreklendirdiniz; ve sonra bıraktınız; bunu kim ödedi? Biz. Bir milyon ölü: yollarda, meydanlarda, her yerde ölüler. Buna bir daha girişmeyeceğiz, hiçbir zaman, hiçbir şey uğruna." Evet: bu sakin insanlar yaşamlarını başka bir gelecek için tehlikeye atmışlardı: yaşamlarını kaybedenlerin oğulları, kardeşleriydiler: İngiltere ve Fransa boyun eğmelerinden Almanya ve İtalya kadar sorumluydu. Anılarla daha az ezilmiş yeni bir kuşağın yetişip yeniden umut duymasını ve savaşa yeniden başlamasını beklemek gerekiyordu.

Paris'e döndüğümde Mendès-France, Vietnam'la anlaşmalar imzalamış, Tunus'a gitmiş ve Tunuslu yöneticilerle pazarlık etmişti. Meclis'i CED'ye karşı oy kullanmaya ikna etmişti. Komünistlerin oylarını reddetmiş olmasına karşın izlediği politika, solun arzuladığı politikaydı.

Ağustos sonunda, birlikte otomobille yola çıktığımızda Sartre hâlâ kötüydü: ilk gece, Strasbourg'daki odasında, uzun bir süre elleri dizlerinde, sırtı kambur, sabit gözlerle iskemlesinde oturdu. Küçük Fransa'nın bir lokantasında akşam yemeğimizi yedik: "Edebiyat," dedi bana, "boktan bir şey."; ve bütün yemek boyunca tiksintisini dile getirdi. Yorgunluk onu hep sefaleti işleyen biri yapmıştı: yazmak onun için öyle bir gayret gerektiriyordu ki, artık yazmakta hiçbir anlam bulamıyordu. Alsace'dan Kara-Orman'dan, Bavyera'dan geçtik. Ne çok harabe! Ulm paramparça, Nuremberg ufalanmıştı. *Bütün pencerelerde gamalı haçlar dalgalanıyordu.* Bilinçlice restore edilmiş Rothenburg bizi yirmi yıl geriye götürdü: 1934'te, çok yakındaki felaketle karşı karşıya gelmeyi reddederek, uğursuzluklara ilişkin hayalleri kuvvetli olan Sartre bile felaketin büyüklüğünü sezmezken, bu kale duvarları üzerinde gezinmiştik. Oberammergau'nun boyalı sokaklarında hiçbir olayın meydana gelmediğini

sanabilirdiniz. Münih'te devasa birahanelere ve Bavyera neşesine kavuştuk. '48'de Berlin'de halkın sıkıntısı kinimi söndürmüştü: ama, bozgundan yararlananların mutluluk içinde kabararak dolaştıkları, çığırtkan bir bollukla dolup taşan Münih'ten nefret ettim. Oradan yalnızca tek bir eğlenceli anım kaldı: bir sabah, hemen hemen kurumuş nehrin ortasında, resmi giyimli ve silindir şapkalı iki adam suda sendeliyorlardı; siyah tören kıyafetleri, şaşkın halleri, kıyıya erişmek için harcadıkları düzensiz çabalarıyla bu adamlar Almanya'nın o münasebetsiz gerçekdışılığını simgeliyorlardı.

Salzbourg'da, eski kentte ve eski kentin tüm zerafetini yansıtan bir otelde, Sartre yeniden çalışmaya koyuldu: tekrar kendini buluyordu. Gölleri, dağları, yöreyi yeniden gezdik ve bir hafta sonra Viyana'ya geçtik. Sartre'ın onayı olmaksızın Nagel tarafından imzalanan anlaşmalar sonucu *Kirli Eller* oynanmaya başlayacaktı: Barış Hareketi Sartre'a haber verdi: Sartre karşı çıktı ve bunu bir basın toplantısıyla açıkladı. Nihayet müzenin Breughel'lerini, Tuna'yı, Ring'i, Prater'i, defalarca sözü geçen eski kahveleri gördüm; akşamları kentin göbeğinde ortaçağ mahzenlerinde ya da sarışın bağlarla kaplı tepelerin eteklerindeki banliyö pavyonlarında bir masaya oturuyorduk.

Canım Prag'ı yeniden görmek istiyordu; Sartre vizeleri kolaylıkla aldı: gerçek demir perdeyi aşmak düşüncesi merakımı uyandırıyordu: yalnızca bir eğretileme değildi bu: bizi ıssız bir sınır kapısına götüren otlarla kaplı küçük yol, kalın ve tehdit edici dikenli tellerin çevrelediği bir demir parmaklıkla son buluyordu: bir gözetleme kulesinin tepesindeki bir nöbetçi sallana sallana ileri geri yürüyordu: klakson çaldım: hiç tınmadı: yineledim: binadan bir asker çıktı, pasaportlarımızı parmaklıkların arasından inceledi: nöbetçiye bir işaret yaptı, o da ceplerini karıştırıp bir anahtar bulup attı: asker, özel bir parkın giriş kapısını açarcasına parmaklığı açtı.

Günlerden pazardı; araba yoktu: ama pek çok kişi bayırda, kırlarda ve çamların altında piknik yapıyordu. Kırların ve kasabaların ortasından, bir halk demokrasisiyle birdenbire böylesine bir içlidışlılığa girmenin verdiği şaşkınlıkla geçiyordum. Prag'da Sartre, yoldan geçen birine Almanca olarak yabancılara mahsus olduğunu bildiğimiz bir otelin adresini sordu: şair Nezval'e telefon etti, rahatsız olmamasını söylediğinde şair rahatlamış göründü, çünkü karısı doğum yapıyordu. Kapıcıdan ödünç

para aldık ve artık hiçbir şeyin aynı olmamasına karşın, her şeyi —geniş caddeleri, köprüyü, anıtları, ama aynı zamanda kahveleri ve lokantaları da— bir kez daha görüp tanımaktan heyecan duyarak kenti dolaştık. (Bu tavernanın önünde, aynı yerde, birilerinin omuzunun üstünden bakıp Dollfus adını ve M. ile başlayan bir sözcüğü okumuştuk.) Neon ışıklı tabelalar, özenli vitrinler, hareketli bir kalabalık ve Viyana'dakilere oldukça benzeyen kahvelerde oturan pek çok insan vardı. Uzun süre sokakların ve anılarımızın arasında gezindik.

Ertesi gün, —Paris'i çok seven ve Bonaparte'ın terasında, başında beresiyle, saatlerce oturup kalan— şişman şair Nezval bize "küçük taraf"ı kiliseleri, Yahudi mezarlığını, müzeyi, antika tavernaları gezdirdi: bazı arkadaşları da ona eşlik ediyorlardı. Stalin'in kocaman bir heykelinin önünden geçtik: herhangi bir yorumu önlemek için genç bir kadın kuru bir sesle: "Bu bizim hiç hoşumuza gitmiyor" dedi. Vasat bir opera ve özel seanslarda kuklaların oynadığı birkaç film seyrettik; en eğlenceli olanı sürücüleri ölçülülüğe davet ediyordu: otomobilleri, trenleri geçen ve bir uçakla yarışmaya kalkarak kemiklerini kıran çakırkeyf motosiklet sürücüsü çok sevimliydi. Hediyelere boğulmuş durumda döndük: sanat kitapları, plaklar, danteller ve kristaller. Ziyaretimizi tek bir gölge kararttı, ama önemliydi bu: bir kütüphaneyi gezerken, yöneticilerden biri kısa bir süre bizimle yalnız kaldı: beklenmedik bir anda mırıldandı: "Burada şu sıralar korkunç şeyler oluyor."

Dönüşte, sırıdan bir sınır kapısından rahatlıkla geçtik; ama Avusturya tarafında, genç bir Rus asker geçmemize izin vermedi. Sovyet bölgesinde dolaşma iznini almayı ihmal etmiştik; yüzbaşısına telefon ederken bir Avusturya askeri Sartre'la sohbete girişti: "Paris'i iyi tanıyorum." dedi, nezaketle. "1943'te orada kaldım."

Lanzmann Viyana'da bize katıldı. Bu deneyi henüz hiç yaşamamıştım: havaalanında sevdiğim birini beklemeyi yani. Gökyüzünün ıssızlığı, sessizliği, sonra aniden küçük bir mırıltı, gitgide büyüyen o küçük kuş, dönmesi, yaklaşması, uzaklaşması ve üstünüze gelişi. İtalya'ya gittik. Ben Grossglokner'den geçmeyi önerdim ama Sartre kızdı: tarihi yol, Brenner'inkiydi: yolu aşıp giderken, Maximilien'in karanlık Almanya'dan Roma güneşine ve imparatorluk tacına doğru at koşturmasını anlatıyordu. Vérona'da, Floransa'da Orta Avrupa'yı ardımızda bırakmış olduk.

Sartre, kız kardeşimde kısa bir süre kaldığım Milano'dan trene bindi. Fransa'ya Lanzmann'la birlikte Genova ve kıyı şeridi üzerinden döndüm. Çekoslovakya'dan aldığım hediyelerin bir kısmını, otomobilde bıraktığım bir gece Floransa'da çaldırmıştım: bana yalnızca Menton'da gümrükçülerin düşmanca kokladığı kitaplar ve plaklar kalmıştı: Prag'dan geliyordu bunlar, şüpheliydiler. Anlattım: sanat eserleri, folklorik şarkılar. "Kanıtlayın!" diye yanıtladılar. Yapıtlardan birinin içindeki fotoğrafları gösterdim: "Bakın görüyorsunuz: bunlar manzara." — "Manzara, burada bol bol var.", dedi gümrükçülerden biri geniş bir hareketle denizi ve kıyıyı işaret ederek. Kitaplara ve plaklara el konuldu.

*
* *

1 Ekim'den itibaren her gün *Mandarinler*'in basılıp çıkmasını bekledim; *Kadın*'dan beri deneyimliydim: Önceden hemen hemen tüm hoşnutsuz dedikoduları duyacaktım. Bu kitaba kendimden o kadar çok şey katmıştım ki, ilgisiz ya da düşman kişilerin üzerinde bakışlarını dolaştıracaklarını düşününce yanaklarımı ateş basıyordu.

Lanzmann'la birlikte Nice'den Paris'e çıkarken bir gece yarısı Grenoble'da bir otele girdim; resepsiyon tezgâhının üstünde bir *Paris-Presse* duruyordu; açtım ve Kléber Haedens'in *Mandarinler* üzerine yazdığı bir makaleye rastladım. Beni şaşkınlığa düşürerek —çünkü dünyayı aynı gözlerle görmüyorduk— kitabı övüyordu. Ertesi gün Sartre'a telefon ettiğimde *Les Lettres françaises*'de çok hoş bir yazının çıktığını söyledi: yani herkes tarafından iyi mi karşılanacaktım? Genelde evet. Öngörülerimin aksine romanımın buram buram komünizm karşıtlığı koktuğunu söyleyen burjuva eleştirmenler oldu, buna karşın komünistler yapıtta bir sevecenlik belirtisi buldular; doğrusu da buydu; komünist olmayan sola gelince, ben zaten onun adına konuşmak istemiştim. Yalnızca birkaç sosyalist ve aşırı sağ öfkeyle üzerime saldırdı. Bir ay içinde kırk bin kitap satıldı.

Jean Cau "Goncourt için adınız geçiyor" dedi. Alındım: o yaşı geçmiştim. Tüm arkadaşlarım "Reddetmekle hata yaparsınız" dediler. Eğer ödülü alırsam büyük bir okur kitlesi yakalayacaktım. Ve para kazana-

caktım. Sartre'ınkinden de yararlandığım için acil bir para gereksinimim yoktu: ama ortak kasaya kendi payımı koymak da hoşuma gidecekti. Ayrıca odama gitgide daha şiddetli yağmurlar yağıyordu: Goncourt ödülü bana bir daire alma olanağı sağlayacaktı. Tamam; eğer ödül bana sunulursa kabul edecektim.

Ödül öncesi tartışmalardan sızanlara göre, elde etme şansımın büyük olduğu söyleniyordu. Gazetecilerin kurbanı olmamak için son görüşme gününden önce Lanzmann'la birlikte Suzanne Blum'un sağladığı bir daireye çekildim. Kararı radyonun yanında, epey heyecanla bekliyordum, çünkü mutsuzluk duymadan peşini bırakamayacağım tasarılar için beni yüreklendirmişlerdi: öğleyin ödülü kazandığımı öğrendim. Bunu "aile içinde", Sartre'ın bana duruma uyan bir hediye —Billy'nin Goncourtlar üzerine yeni çıkan bir kitabı— sunduğu Michelle'de bir öğle yemeği, akşamleyin de Olga. Bost, Scipion, Rolland'la birlikte bir akşam yemeğiyle kutladık. Jüriye ve Gaston Gallimard'a, ödülü kazandığım takdirde ne Gaillon Meydanı'nda ne de Sébastien-Bottin Sokağı'nda görünmeyeceğimi söylemiştim. Otuz beş yaşımdayken, o saflığın içinde, kendimi elaleme göstermek hoşuma gidebilirdi: artık buna karşıydım. Kendimi sevine sevine meraklılara yem olarak sunmak için ne yeterince övüngenliğe ne de yeterince kayıtsızlığa sahiptim. Gazeteciler, merdiven basamaklarına oturarak arkasında bir kedinin miyavladığı ve aslında Bost'ların olan bir kapıyı boşuna kuşattılar. Birkaç gün sonra, Café des Amis'in önünde fotoğrafçılar beni yakalamak için nöbet tuttular: bense veteriner kliniğinin bir başka sokağa açılan kapısından çıkıp gittim. Yalnızca bir tane röportaj yaptım, *L'Humanité Dimanche*'la: romanımın komünistlere ters gelmediğini ve düşmanlıklarını çekmediğini belirtmek niyetindeydim.

İnsanlar "Mademki ödülü kabul ettiniz, oyunu da oynamanız gerekirdi." dediler. Jürinin kararının neden radyoya, TV'ye, basına karşı görevler doğurduğunu, neden beni kameralara gülümsemeye, boş sorulara yanıt vermeye, çekmecelerimin dibini ortaya dökmeye zorunlu kıldığını anlamıyordum. "Gazeteciler işlerini yapıyorlar" Tamam; onlara hiçbir karşıtlığım yok, hatta aralarında değer verdiğim arkadaşlarım var; ama gazetelerini sevmiyorum. Ayrıca, iyi niyetli olsun kötü niyetli olsun, reklamcı basın yakaladığını çirkinleştiriyor: kanımca, yazarın gerçekle

olan ilişkisi böyle bir davranışa boyun eğmesini yasaklar; bu ona zorla yaptırılmış olsa bile.

Bu ödül bana muazzam bir mektup akını yöneltti. Çok sayıda okur otomatik olarak Goncourt ödüllü kitapları alır, benimse onların hoşuna gidecek bir yanım yoktur; böylece bana kızgın, üzgün, gücenmiş, ahlâkçı, hakaret dolu mektuplar gönderdiler. Bunlar arasında, Arjantin kökenli olmasından ötürü parıltısını biraz kaybetmiş şu inciyi kaydediyorum: "Böyle bir yapıtta aşk sahnelerinin neredeyse *Roman d'une femme de chambre* (Bir Hizmetçinin Romanı) ya da *La Princesse de Clèves* (Clèves Prensesi) tarzında betimlenmesine neden gerek duyuldu?" Eski ya da yeni tanıdıklarım ortada bir yükselme nedeni varmış gibi kutlamalar yağdırdılar; bu şaşırttı beni, ama yılların ötesinden bazı hayaletlerin çıkıp gelmesi de mutlu etti: öğrenciler, okul arkadaşları, Cour Désir'den bir İngilizce öğretmeni, Rouen, Marsilya, Sorbonne ve kendi çocukluğum: geçmiş birdenbire bir araya geliyordu. Fransa'dan, Polonya'dan, Almanya'dan, İtalya'dan pek çok yabancı da mektup yazdı. Portekiz büyükelçisi hoşnutsuzluğunu belirtti, ama Lizbon'dan, Coïmbre'den üniversite öğrencileri bana teşekkür ettiler. '47'deki baskılara değindiğim için duygulanan genç Malgaşlar küçük bir tahta heykelcik gönderdiler. Ölüme, sonrasını hiç merak etmeyecek kadar köktenci bir inancım var; yirmili yaşlarımın düşünü gerçekleştirdiğim anlarda —kendimi kitaplarım aracılığıyla sevdirmek—[10] hiçbir şey mutluluğumu bozamıyor.

Canımı sıkan tek şey, eleştirmenler tarafından yayılan ve beslenen efsane, tam bir tarih kitabı yazmış olduğum söylentisiydi; bu durumda yarattığım her şey boşboğaz saygısızlıklar, hatta ihbarlar biçimine dönüşüyordu. Düşler gibi, romanlar da çoğu kez olasılıkları işin içine soktukları için önsezilerle ilişkilidirler: nitekim, ben bir dostluğun acı serüvenini ve kopuşunu anlattıktan iki yıl sonra Sartre ile Camus bozuştular. Birkaç kadın Paule'ün öyküsünde kendi öykülerini bulmak istediler. Bu rastlantılar masallarımın gerçek sanılması işini ayyuka çıkardı. Camus ya da Sartre Henri'ye yüklediğim yalancı tanıklığı yapmış mıydılar? diye sordu herkes. Ruh çözümlemesini ne zaman uygulamıştım? Bir yönden, anlatılarımın inanç sağlaması hoşuma gidiyordu; ama bana

[10] Bu kuşkusuz pek çok yazarın ortak arzusu. Genet "Beni sevmeleri için yazıyorum" diye yazdı; Leiris de bir röportajda kendisi için bu tümceyi kullandı.

nezaketten uzak şeyler yüklenmesine üzülüyordum. İkinci derecede bir kişilik, Sézenac benim açımdan çok tatsız bir yanlış anlamaya neden oldu. Bazı çizgileriyle bu kişilik, daha önce sözünü ettiğim, ani ve tuhaf ölümünün eski bir işbirlikçiye yüklendiği Francis Vintenon'u anımsatıyordu; *Mandarinler*'de Sézenac da benzer biçimde öldürülüyordu, ama bir arkadaşı tarafından, çünkü ben onu Yahudileri ihbar eden, ikili oynayan bir ajan kişiliğinde yaratmıştım. Vintenon'un bir kadın arkadaşı randevu istedi: Vintenon hakkında gizli bilgilere sahip olduğunu sanıyordu; hayali katili de tanıdığı bir arkadaşına benzetmişti. Onu aksine ikna edemeden yanımdan ayrıldı. Kitabımın daha başka pek çok yanlış anlamaya neden olmasından korkuyorum; insanlar bunun gerçekliğin anlatısı olduğuna inanmakta öylesine inat ettiler ki...

*
* *

Bombalar, suikastler: Faslı milliyetçiler Sultan geri dönmeden mücadeleyi elden bırakmayacaklardı. Aurès'de isyan patlak verdiğinde en azından Kuzey Afrika'da, sömürgeciliğin pek uzun bir ömrü kalmadığını sanmıştım. Mendès-France Cezayir'e yardımcı kuvvetler gönderiyordu; ondan sonra, Edgar Faure, görüşmeler yapmayı reddediyordu; Cezayir polisi tutukluyor ve işkence yapıyordu;[11] genel başkan olan Soustelle "birleşme" düşüncesini benimsiyordu; ordu, Cezayir'i hiçbir zaman terk etmeyeceğine bütün görkemiyle yemin ediyordu; on sekiz ay önce doğan poujadiste[(*)] hareket ok gibi yükseliyordu. Ama başlamış olan ayaklanmadan geri dönüş olmayacağından emindim, çünkü Hindiçini örneği ve dünyanın genel gidişi bunu gösteriyordu; Bandung Konferansı bu kanıyı doğruladı; konferans, tüm dünyanın çok kısa zamanda sömürgelerden arınacağını haber veriyordu.

---

[11] 1955 Ocak ayından itibaren, *L'Express*'de '54 Nisanı'ndan beri tuttuğu *Bloc-Notes*'da (Bloknot) Mauriac, *La Question* (Soru) başlığı altında Cezayir'deki işkence uygulamalarını ihbar ediyordu.

[(*)] 1954 yılında Pierre Poujade tarafından kurulan bir hareket. Tüccar, sanatkâr ve esnafların parlamento karşıtı aşırı milliyetçi siyasal doktrini.—*çev.*

Sokağımın kendine özgü görünümünün değiştiğini farkettim. Özenle giyinmiş, deri ceketli Kuzey Afrikalılar sık sık Café des Amis'ye geliyorlardı; alkol yasaklandı; camların ardında, süt bardaklarının arkasına kurulmuş müşteriler görüyordum. Artık geceleri kavga çıkmıyordu. Bu disiplin, Fransa'da yerleşmiş Afrikalı işçiler üzerinde büyük etkisi olan FLN'nin militanları tarafından dayatılıyordu. MNA'nın etkisi çok azalmıştı. *L'Algérie hors la loi*'da (Yasadışı Cezayir) Francis ve Colette Jeanson MNA'nın Cezayir'deki zararlı bir topluluğu temsil ettiğini ileri sürüyorlardı; Fransız solu genelde, FLN'yle MNA arasında kararsızdı; aslında solun tutumu hiçbir konuda net değildi; anlaşılmazlık için "liberal" bir çözüm diliyordu: sözcüğün çok çeşitli anlamları olabilirdi. Jeanson'la aynı fikirde olan Sartre ve *Les Temps modernes*, Cezayir halkı için bağımsızlık istiyor ve bu halkın temsilcisinin FLN olduğunu kabul ediyordu.

Kuzey Afrika olayları, Mendès'in düşmesi, değişiklik isteyen Fransızlarla *statu quo*'dan çıkarı olanlar arasındaki zıtlaşmayı şiddetlendirmişti. Birinci cephedekilerin içinde yeni gruplaşmalar oluştu. *L'Express* Mendès'in çevresinde Malraux ile Mauriac'ın da desteklediği *La Gauche nouvelle*'i (Yeni Sol) topladı. Mendès 31 Aralık'ta, Wehrmacht'ı hortlatan Paris anlaşmalarının parlamentoda kabul edilmesini sağlamıştı; Cezayir'i "terk etmek" istemesinin savunusunu yapıyordu; içinde bulunduğu grup, kapitalizm ile sömürgeciliği uygulayımcı bir bakışaçısı içinde düzenlemeyi öneriyordu: yani aslında biraz allanıp pullanmış bir sağcılık söz konusuydu. Bourdet'nin bir yıl önce düşünce anlamında ortaya attığı *La Nouvelle Gauche* (Yeni Sol) adını daha çok hak ediyordu.

"Sol" içinde gerçek dostlarımızı ve düşmanlarımızı ayırt etmemiz gerektiği inancına vardık. *Temps modernes* ekibi bu iki paralık edilmiş etiketin anlamını açıklamayı iş edindi. Lanzmann "solun insanı" üzerine bir makale yazarak soruna cepheden saldırma görevini üstlendi. Başkaları da anketler yaptılar ya da özel noktaları incelediler. Ben, sorunu tersten ele aldım ve sağın bugün dile getirdiği düşünceleri betimlemeye çalıştım. Kadının etrafında örülen mitosları açığa kavuşturmaktan zevk almıştım; o zaman da, çiğliklerini birtakım dizgelerin ve bulanık kavramların ardına gizleyen bazı kılgısal gerçekliklerin —ayrıcalıkların ayrıcalıklılarca

korunması— üzerindeki örtüleri aşağı indirmekti söz konusu olan: zaten çok okumuştum, birçok aptallığı çoktan yalayıp yutmuştum: kalanları da yutmaya girişti. Sıkılıyordum, ama neşeliydim, çünkü tüm bunlar ayrıcalıklıların ideolojik bozgununun bir işaretiydi. Ekonomistler, kapitalizmin savunusu için babalarınınkinden daha usta işi kuramlar hazırlıyorlardı: ama savaşlarını haklı çıkartmak için artık hangi etik ya da ideali ileri süreceklerini bilemiyorlardı. Sonuç olarak, düşüncelerinin bir karşı-düşünceden başka bir şey olmadığı kararına vardım. Gelecek beni haklı çıkardı. Kennedy ve Franco'nun, Salan ve Malraux'nun "Özgür Dünyası", şu nedenden başka hiçbir kural ya da varoluş nedeni ileri sürmüyor: komünizmi başarısızlığa uğratmak; bu dünya, bir başka olumlu karşı görüş önermekten aciz. ABD hükümetini umutsuzca propaganda konusu ararken görünce insanın içi cız ediyor: savunduğu biricik değerlerin Amerika'nın çıkarlarına hizmet edenler olduğunu dünyadan saklayamıyor. Kültür sözcüğü bile kullanılamaz duruma geldi: Rus bilim adamlarının bu sözcüğü Spender ve Denis de Rougemont'dan hak olarak talep etmeleri tehlikesi vardı ortalıkta. Doğal olarak, geleceğe karşı cılkı çıkmış bir iki sözcük sallayacak birkaç Thierry Maulnier her zaman çıkacaktı: böylesi geciktirici yöntemler gerçekte asla hiçbir şeyi geciktirmezler.

Haziran'da, Sartre'ın politik tutumundan rahatsız olan Merleau-Ponty, *Les Aventures de la dialectique* (Diyalektiğin Serüvenleri) adlı yapıtında düşüncesini en fantastik biçimde yeniden yapılandırıyordu. O dönemde *La Gauche nouvelle*'e (Yeni Sol) bağımlıydı, bu harekete Sartre'ın "aşırı-bolşevik yanlılığını" değerden düşürerek hizmet ediyordu: böylece en aşırı sağı bile hoşnut etmiş oluyordu. Merleau-Ponty'nin —gereksinim ve özgürlüğü birbirine karıştırdığı— en talihsiz tümcelerinden birini ustalıkla seçen Jacques Laurent, onun bu birkaç sözcükle Sartrecılık'ın hesabını gördüğünü ileri sürdü. Sartre'ın düşünceleri, özlerinin bir kez daha saptırılmasından acı duymayacağım kadar yanlış anlaşılmış durumdaydılar zaten; *L'Etre et le Néant*'da (Varlık ve Hiçlik) insanın soyut bir bakışaçısı değil, ete kemiğe bürünmüş bir varoluş olduğu o kadar sık unutuluyor, başkalarıyla olan ilişki tek bir bakışa o kadar sık indirgeniyordu ki... Gurvitch, daha yakınlarda, derslerinin birinde, Sartre'da (başkası)nın bir "rahatsız edici" olduğunu ileri sürmüştü. Gerçeği yerli yerine oturtmak istedim; Sartre pek çok alanda diyalektik yöntemi uy-

guluyordu: diyalektik mantığa ait bir genel kuram için açık kapı bırakıyordu: onun felsefesi bir özne felsefesi değildi vb. Ondan alıntı yaparak yazdığım tümceler, tamı tamına Merleau-Ponty'nin savlarının aksini söylüyordu.

Bu yanıtı Sartre'ın vermesi gerektiğini ileri sürenler oldu: onu buna zorlayan hiçbir şey yoktu: buna karşın, herhangi bir Sartre yandaşının, benimsediği felsefeyi korumaya hakkı vardı. Yanıtımın şiddetini de eleştirdiler; ama Merleau-Ponty'nin saldırısı da temelde büyük bir sertlik içindeydi. Ona gelince: bana kızmamıştı, en azından uzunca bir zaman kızmadı: entelektüel öfkeleri anlayabilirdi. Zaten, birbirimize büyük bir dostluk beslemekle birlikte çatışmalarımız çoğunlukla ateşli olurdu; tepem atar, öfkelenirdim, o ise gülümserdi.

Kimileri, genel olarak denemelerimde çok sert olduğumu söylediler: ölçülü bir ton daha uygun olurdu. Sanmıyorum. Balonları patlatmak için okşamak değil, üzerlerine tırnakları geçirmek gerekir. Gerçeğe sahip olduğuma inandığım zaman, yürek çağrılarına başvurmak beni pek ilgilendirmez. Ama romanlarımda, küçük farklara, ikilemlere yer veririm. Çünkü romanlarda niyetim farklı. Varoluş —başkaları da söyledi, ben de daha önce yineledim— düşüncelere indirgenmez, dile getirilmesine izin vermez: ancak düşsel bir nesne aracılığıyla kafamızda canlandırabiliriz onu; bu durumda, fışkırışını, kıvrımlarını, zıtlıklarını yakalayabilmek gerekir. Denemelerim kendi kılgısal seçimlerimi ve keskin entelektüel inançlarımı yansıtır; romanlarım ise, içine atıldığım şaşkınlığı, kabaca ayrıntıların içinde insanlığımızın durumunu. Romanlarım aynı biçimde iletilemeyen iki ayrı türden deneyime dayanır. Her iki tür de benim gözümde aynı önem ve gerçekliğe sahip; *Kadın*'da *Mandarinler*'de olduğundan daha az buluyorum kendimi: tersi de geçerli. Eğer kendimi iki ayrı perdede ifade ettimse, bu, böyle bir çeşitlilik bana gerekli olduğu içindir.

Kışın, Lanzmann'la birlikte Marsilya'ya indik; yıkımlara ve yeni yapıların çirkinliğine karşın orayı hâlâ seviyordum, Lanzmann da sevdi; her sabah gözlerimizi Eski Liman'ın flotillasına açmak ve akşam da durgun sularının sarışınlaştığını görmek bir zevkti. Makalelerimiz üstünde çalışıyor, dolaşıyor, söyleşiyor ve düzenli biçimde gazeteleri okuyorduk. Bir sabah, birinci sayfada kalın bir başlık bize Sovyet hükümetinde istifa

eden Malenkov'un yerini Bulganin'in aldığını duyurdu; onun da sağ kolu Kruşçev'di. Yeniden ağır sanayi hafif sanayinin önüne geçmişti. Macaristan'da Rakosi, Nagy'den yönetimi aldı. Ama Stalincilik'e geri dönülmedi. Birlikte var olma sözü dolaşmaya başladı etrafta. Haziran ayında Bulganin ve Kruşçev, Tito'yu ziyaret ettiler.

Bu, komünizm karşıtlarının Fransa'da verimli işlevlerini sürdürmelerini engellemiyordu. Sartre'a da bir komedi esinlediler: *Nékrassov*. Jean Meyer, Valéra'yla ve sahte Nékrassov rolünde Vitold ile oyunu sahnelediği sırada yapıt hâlâ bitmemişti; Sartre sonunu getirmekte güçlük çekiyordu, çünkü kahramanını ne gerçek bir it herif yapmak, ne de yola sokmak istiyordu. Birkaç provadan sonra, burjuvalara özgü korkuyu soytarı bir lirizmle çiziktirdiği yeni bir sahnenin metnini getirdi. Gelecekte kurşuna dizilecek insanlar kulübü Mme Bounoumi'de iç karartıcı bir davet verirken, grevciler pencerenin altında resmi geçit yapıyorlardı, konukların tasa dolu felâketçilikleri de, şiddetli bir korkuya dönüşüyordu. Simone Berriau sarardı: "Koltuklarımı kıracaklar." Meyer ürkmüş bir halde itiraz ediyordu: "Çok fazla uzun!" Polisten kaçan Valéra pencereden atlıyor ve grevcilerin ortasına düşüyordu, grevciler de onun gözünü açıyorlardı. Düşününce, Jdanov'a özgü bu iyimserlik Sartre'ın hoşuna gitmedi: isyanı çıkarttı; bunun sonucunda sahne epey yumuşadı. Aynı zamanda da artık daha kısaydı; ama, bittiğinde, oyun hâlâ olması gerekenden uzundu; ilk bölüm feda edildi. Meyer, *Nékrassov*'u imgelem gücünden yoksun ve neşesiz bir biçimde sahneledi; Sartre da ondan sonra düğümü gazetenin değil de Valéra'nın üzerine kurmuş olduğu için kendisini eleştirdi. Bunlara karşın, mükemmel oyuncular tarafından sahnelenen yapıt çok eğlenceli bir komedi oldu; komünizm karşıtlarının dehşetlerinden, sayıklamalarından, deliliklerinden, yanılmalarından, sloganlarından, uydurmacalarından —diğerleri arasında eskiden Malraux tarafından ortalığa yayılan "barut valizi" efsanesinden— dayanılması güç etkiler bulup çıkarmıştı. Genel prova gecesi, eleştirmenleri ve seyircileri oluşturan topluluk, düşmanca bir tutum içindeydi: sonradan esnediklerini belirtmek pahasına da olsa kendilerini gülmekten alamadılar. Ama basın, Sartre'ın onunla alay etmeye cesaret edişini bağışlamadı; Sartre'ın başını istedi. Françoise Giraud kendini oyunun son provasına davet ettirdi ve *l'Express*'in istifayı basan dramatik eleştirmeni Renée Saurel'i geride bıraktı, *Nékrassov*'u

doymak nedir bilmeksizin, çok sert eleştirdi. Hemen hemen tüm gazeteler onu taklit ettiler. Eğer bir oyun ön sıralarda oturan seyircilerin hoşuna gitmişse eleştirmenlerle başa çıkabilir; Anouilh'un tiyatrosu böyledir: zenginlerin hoşuna gider. Ama *Nékrassov* özellikle böylesi iyi bir geliri güvenceye alacak kimselere saldırıyordu; oyuna gelenler eğlendiler ama dostlarına sıkıldıklarını söylemeyi borç bildiler. Burjuvazi, kültür bahanesi altında pek çok hakareti hazmeder: bu kılçık boğazına takıldı. *Nékrassov* yalnızca altmış kez oynandı.

O yıl makalelerim çok zamanımı aldı, çünkü pek çok şey okumamı gerektiriyorlardı. Gene de boş zamanlarım vardı. Lanzmann'la birlikte dolaşıyor, çıkıyor, dostlarla buluşuyordum. Amerika'dan döndüğünde kardeşi Jacques'la tanışmıştım. Kekeleyerek düşlerinin ve gerçekliğin içiçe geçtiği eğlenceli serüvenlerini anlatıyordu. İlk kitabı *La Glace est rompue* (Buz Kırıldı) zırzopça ve titizlikle İzlanda'yı betimliyordu: büyükelçinin *Les Temps modernes*'in yayımladığı parçalara kırılması bizi üzdü. Lanzmann'ın bir de Evelyne Rey adlı, Centre de l'Ouest (Batı Merkezi) topluluğuna bağlı bir kız kardeşi vardı: daha çok taşrada oynuyordu; ama Merkez Paris'te *Les Trois Soeurs*'ü (Üç Kız Kardeş) oynadı ve onu ilk kez görmüş oldum. Kısa süre sonra Athénée tiyatrosunda *Gizli Oturum*'da Estelle rolünü oynadı. Yirmi iki yaşında, beş parasız ve deneyimsiz, kızıl, şişman bir kızdı: vamp usulü boyanıyor ve siyah kadife elbiseler giyiyordu. Paris kısa sürede zevkini geliştirdi. Bir yıl içinde sarışın, ince, genç, havalı ve şık bir kadına dönüştüğünü gördüm. Kadınlarda çok ender rastlanılan bir şey, eğlenceliydi; ve öyle güzeldi ki akıllı olması insanı şaşırtıyordu. Sık sık beraber çıkıyorduk. Onu çok seviyordum.

Lanzmann'la sinemaya gidiyordum. *Le Sel de la terre* (Toprağın Tuzu) kabaca anlatılmış dokunaklı bir öyküydü. Bunuel'in *Robinson Crusoé* üzerine saçma sapan sayıklamalarını ve Fellini'nin başyapıtı *Les Vitelloni*'yi (Kalpazanlar) çok sevdim. Bir zamanlar Sartre'ın bana kazandırdığı ve hâlâ koruduğum bir duygu da westernlerden zevk almaktı. Hiçkimsenin kimliğini bilmediği, Meksika'da yaşayan şu gizemli best-seller yazarı Travenian'ın bir romanından Huston'un çevirdiği *Sierra Madre'nin Hazineleri*'ni hepsine üstün tuttum. Ama *Le train sifflera trois fois*'da (Tren Üç Kez Ötecek) Gary Cooper, *Rivière sans retour*'da

(Dönüşü Olmayan Nehir) Marilyn Monroe, *Shane*'de ise kavga sahneleri beni çok etkiledi. O yıl elli yaşının parlaklığı içinde her zamankinden daha da güzel olan Joan Crawford'u *Johnny Guitare*'da yeniden buldum. Bununla birlikte Amerikalılar genellikle hep aynı siyasal "mesaj"ı yükleyerek, bu tür filmleri bozuyorlardı. Kahramanlardan biri, erkek, kadın veya çocuk, bir tür nevroz nedeniyle şiddetten nefret ediyor; bir buçuk, bazen de iki saat boyunca düşmanlarının kötülüğü onun şiddete başvurmasını sağlayamıyor: aniden, son dakikada, arkadaşını, nişanlısını, babasını kurtarmak için, öldürüyor. Seyircinin evine savunma savaşının gerekliliğine ikna olmuş biçimde döneceği umuluyordu.

Bir Amerikalı topluluk tarafından doyurucu bir biçimde sunulan *Porgy and Bess*'e ve Rouleau'nun çok güzel sahnelediği *Sorcières de Salem*'e (Salem Büyücüleri) gittim. Dostların oynadığı —Evelyne, Chauffard— *Ping-Pong* bana Adamov'un en güzel oyunu gibi geldi. Bilmem neden, '54'te Brecht'i Fransız seyircisine tanıtan *Cesaret Ana*'yı kaçırmışım; *Berliner ensemble*'ın Sarah-Bernardt'da oynadığı *Kafkas Tebeşir Dairesi*'yle '55'te onu keşfettim.[12]

Beni yaşadığım zaman hakkında aydınlatan kitapların dışında pek az kitap ilgimi çekiyordu. Pavese'nin *Le Bel été*'si (Güzel Yaz) bunlardan biriydi. Bu kitap roman tarzındaki bir yapıttan beklenen her şeyi sunuyordu: dünyamı çevreleyen bir dünyanın yeniden yaratılması, benim dünyama ait, beni çevremden uzaklaştıran ve aydınlatan, bana yaşayabileceğim bir deneyimin gerçekliği ile sonsuza dek kendini kabul ettiren bir yapıt. Leiris'in *Fourbis*'sinde (Karışık İşler) *Biffur*'da beni etkileyen şeyi buldum yine: geçmişin ve yüreğin derinliklerini delip geçen, ama aynı zamanda günışığında parıldayan, insanı düşten düşe, açıklandığı anda buharlaşan bir gizeme götüren bu sözcük kıvrımları kendi çevrelerinde sonsuza dek dolanıyor ve çözülüyorlardı, arayışın, binlerce ayna arasındaki dönüşleri içinde kendinden başka çıkış yolu yoktu.

İlkbaharın sonunda Violette Leduc'ün *Ravages*'ı (Yıkımlar) yayımlandı: yazarın okura, hiçbir suçortaklığı sunmadan deneyimlerini yüzüne vurduğu kasılmış ve şiddetli bir roman; bu nedenle kitap yalnızca çarpıcı olmakla kalmadı; hiç beğenilmedi de. Ve hepsinden önce de Gallimard

[12] 1930 yılında gördüğüm, bir Fransız topluluk tarafından sahneye konulan *Üç Kuruşluk Opera*, bana onun hakkında hiçbir fikir vermemişti.

yayınevinin okurları beğenmediler. İlk bölüm hiçbir ölçüye kulak asmaksızın —ama müstehcenliğe de kaçmadan— kolej öğrencisi iki kızın aşkını anlatıyordu: okurlar bu bölümün çıkartılmasını istediler. Yazılmış pek çok sahneden daha cüretkâr olmayan birkaç sahnenin basılacak gibi olmadığı yargısına vardılar: burada erotik nesne kadın değil erkekti ve okurlar kendilerini hakarete uğramış hissettiler. Böyle sakatlandığı zaman anlatı, Violette Leduc'ün bile bile reddettiği teşekkürleri kazanmaksızın, özgünlüğünü de yitiriyordu. Bununla beraber, yazar, anlatının iyi bir başlangıç yaptığını sandı. Onunla birlikte Bagatelle'de lale ve sümbül tarhları arasında, güneşte geziniyorduk ve Gallimard yayınevi tarafından verilen satış reklamlarına göre başarılar hayal ediyorduk: rakamlar yanlıştı. Eleştirmenler *Ravages*'ı sevdiler, bunu da söylediler; kitap hiç satmadı. Violette Leduc bir gün bana: "Ben kendi kendine konuşan bir çölüm" diye yazdı. Duyarsızlığı betimleyen edebiyat, genelde duyarsızlığa ihanet eder: okur, alacalı manzaralarda kendini rahat hissederek dolaşır; sözcüklerin parlaklığı altında, Violette Leduc'ün çölü çakıllar ve dikenlerle kaplı kalıyordu: bu başarısının ta kendisiydi; başarısızlığı oldu. Bu durum onu büyük bir ruhsal çöküntüye sürükledi.

SSCB'yi görmek için büyük bir istek duyuyordum: ama Çin'i tanımayı daha da çok istiyordum: Belden'in röportajını ve Çin Devrimi üzerine Fransızca olarak yayımlanan henüz az sayıdaki kitapların hepsini okumuştum: Cartier-Bresson'un fotoğrafları üzerine düşler kurmuştuk. Pekin'den dönen tüm ziyaretçiler oradan büyülenmiş bir şekilde söz ediyorlardı. Sartre Çin'e davet edildiğimizi söylediğinde inanamadım. Haziran'da, Pekin Operası'nın sahnelediği olağanüstü gösteriyi izlerken de hâlâ kuşku içindeydim.

O arada, daha alçakgönüllü, ama benim için önem taşıyan bir yolculuk yaptım: Barış Hareketi Kongresi Helsinki'de yapıldı; siyasal evrimim, bu toplantıya katılmayı istememe neden olmuştu. Sartre'a eşlik ettim. Stockholm'de birkaç saat kaldık; sonra, öyle soğuk bir yeşil denizin üstünde havalandık ki, gören deniz değil, katı bir cisim sanırdı: erimekte olan buzdu açıkça. Uçlarında bir ev yükseldiği zaman daha da yalnız görünen terk edilmiş adacıklardan oluşan bir serpintiye takıldı gözüm; sayıları git gide çoğaldı ve artık üzerine toprak serpilmiş suların mı, yoksa

su birikintileri ile delinmiş toprakların mı üstünden uçtuğumu bilemiyordum; zaferi toprak kazandı: çamlar, pusukayalıklar kadar gizli göller. Bakışlarım, gezegenin bu parçasına yalnız benim için var olan, ama sapına kadar gerçek bir yüz kazandırarak, bu ulaşılmaz, görünmez, kapalı ve ayrık yerlerin el değmemişliğini bozuyor ve hepsini birleştiriyordu. Gözlerim dünyayı yeniden yarattığı zaman, çocukluğumdaki o şaşkınlığı ve o eski hüznü yeniden tattım: bir an sonra bu görüntü, hepimiz için solup gidecekti.

Helsinki'de, Sartre'ın Viyana'da hissettiklerini hissettim. Bayrak ve flamalarla donatılmış büyük salonda tüm ülkeler, ya da hemen hemen tüm ülkeler, temsil edilmişti: yönetici üyeler sıralara yerleşmişlerdi; diğer kongre üyeleri dinleme cihazı olan ufak masalarda oturuyor ya da koridorlarda dolaşıp fısıldaşıyorlardı. Bir yığın giysi vardı: Hindular, Araplar, papazlar, Rus papazları. Dünyanın dört bucağından, aynı umutla, genellikle de büyük tehlikeleri göze alarak gelen bu insanlar insanın içini sızlatıyorlardı. Helsinki'ye gizlice gelen ve pasaportlarının ellerinden alınması tehlikesini göze alan Amerikan üniversite öğrencileri ile konuştum. Sartre beni Maria Rosa Olivier ile tanıştırdı, dünyanın bir ucundan öbürüne tekerlekli sandalyesiyle taşınan kötürüm, güzel bir Arjantinli kadın: Finlandiya'ya gelmek için Şili'den geçmesi gerekmişti. Kübalı şair Nicolas Guillen ve romanlarını çok sevdiğim Brezilyalı yazar Jorge Amado ile tanıştım. Anna Seghers'i, mavi gözlerini yeniden gördüm. Bir yemek sırasında Lukacs Sartre ile özgürlük üzerine, birkaç yıl önce birbirlerine yazdıkları mektuplardan daha canayakın, ama pek bir sonuç vermeyen bir tartışmaya girişti: Sartre onun insanın kendi çağı ile koşullandığını ileri sürdüğü konuşmasını nezaketle dinledi; sözleri henüz tam bitmeden öğleden sonraki oturum başladı. Akşam yemeğini Sourkov ve Fédine ile yedim: belirsiz bir gecenin başlangıcında Gürcistan şarabı içip solgun gökyüzünün altında ağaçların hışırtısını dinlerken, dört yıl önce Kuzey Burnu'ndan Rus dikenli tellerine ve yıldızlı nöbetçilere biraz hüzünlü bir merakla nasıl baktığımızı anımsadım; bizim için demirperde erimişti; artık yasak yoktu, sürgün yoktu: sosyalist dünya evrenimizin bir parçası olmuştu.

Birkaç kez Ehrenburg'a rastladım. Onu savaştan önce Dôme'un terasındaki, yabanıl, bodur haliyle anımsıyordum. O gün, eski Montpar-

nasse'ı anımsatan gevşek bir cesaretle giyinmişti: açık yeşil tüvit bir takım, kavuniçi bir gömlek, yün bir kravat: ama bedeni çökmüştü; bakımlı ve beyaz saçlarının altında yüzü gergindi. Sesi zengin, Fransızcası pürüzsüzdü. Beni rahatsız eden tarafı, kendine olan güveniydi: dünyanın geleceğini elinde tutan ülkenin kültür elçisi olduğunun bilincindeydi: iyi bir komünist, hakikati elinde tuttuğundan kuşku duymaz: Ehrenburg'un *ex cathedra* konuşmasında şaşılacak bir yan yoktu. Değişken olduğu kadar da keskin çekiciliği, dogmatizmini yumuşatıyordu. Neredeyse büyükbaba tonunda bir dostluk ifadesiyle Sartre'ın *Libération* ile yaptığı SSCB konulu röportajın kimi ayrıntılarını eleştirdi. Sartre'dan, söz aldığı zaman ABD'ye çok büyük bir şiddetle saldırmamasını ısrarla istedi: devir, ölçülü davranma devri idi: bir dergiye *L'Amérique au jour le jour*'dan (Günü Gününe Amerika) bazı bölümleri önermeyi düşünmüştü, ama sözkonusu yayınlar artık uygun gelmiyordu ona. Bana *Mandarinler*'den söz etti: Moskova'da Fransızca bilen tüm aydınlar onu okumuş, içindeki aşk öyküsünü gereksiz bulmuşlarsa da üzerinde hararetle tartışmışlardı. "Bununla beraber," diye ekledi, "sizi şu anda Rusça'ya çevirmek sözkonusu olamaz." Bunun nedenlerinden ikisini söyledi; öncelikle Rusya'da edebiyattaki geleneksel utangaçlık; hem sonra, kamplar üzerine tartışmak birkaç yıl önce kimseyi rahatsız etmezdi: gülümseyerek şöyle düşünülebilirdi: "Taraftarları bile komünizm düşmanlığı tarafından aldatılıyor!" Ama artık, herkes biliyordu: toplama kampındakilerin evlerine dönmeleri bile ortaya çözülmesi güç sorunlar çıkartıyordu: bu durumda okur, bu yaraya parmak basılmasını kaldıramazdı. Stalin hakkında ilginç fıkralar anlattı, aşağıdaki de bunlardan biri. Stalin büyük bir keyif içinde yazarlarla sohbet ediyor: "Büyük bir yazar olmanın iki yolu var: Shakespeare gibi güçlü ve trajik freskler betimlemek. Ya da Çehov gibi yaşamın küçük ayrıntılarını derinlik ve belirginlik içinde anlatmak." Biraz durup ekliyor: "Ben, yazar olsaydım Çehov olurdum." Ehrenburg Sovyet edebiyatının "buzlarını çözmek" için büyük çaba harcıyordu: dergisinde Batı ile ilişkileri çoğaltmaya çalışıyordu: resim sanatını koruyordu. İncelikli bir zekâya sahipti, zevkleri eskiden "avangard" denilen biçimle çizilmişti, bu liberalizmi koyu Sovyet gelenekçiliği ile etkin biçimde bağdaştırmak için çok çaba harcıyordu; bu çalışma her zaman tehlikelerden uzakta yürümemişti.

Yalnız ya da Sartre'la birlikte çirkin, ama suyeşili kör kayalarla kaplı bir deniz tarafından kamçılanan kentte dolaştım. Kentin girişinde çam ve kayın ağaçları dikili kocaman bir park vardı; bir akşam, orada, büyük bir camekan pavyonda, küçük masalarda akşam yemeği yedik. İnsanlarla sohbet etmekten büyük zevk alıyordum. Vercors'la karısı bana Pekin'den, kapalı çarşısından, imparator sarayından söz ettiler; kendi kendime "Üç ay sonra!" deyip duruyordum. Parkın ağaçlı yollarında Dominique Desanti, Catherine Varlin ve açlıktan ölmek üzere olan, ama yemeğin ancak sonuna yetişen Guillen ile dolaştık; akşamın on birinde hava hâlâ aydınlıktı, bir şenlik akşamıydı, çamların altında şarkılarla bir kahramanların öven ve fener alaylarını seyretmeye giden Finlandiyalı topluluklara rastlıyorduk. Helsinki'ye döndüğümüzde Guillen sosisli sandviçlerin hayalini kuruyordu; ama tek bir açık büfe, lokanta, işportacı yoktu: her yerde sessizlik; otelin barı kapanmak üzereydi: odamda içmek üzere bir şişe içki almak istedik; "Saat on ikiyi iki geçiyor" dedi sertçe bir memur. İçme suyu ile yetindik. Guillen kuzeyli katı ilkeciliğe verip veriştiriyordu. Bir başka akşam, Sartre bir komisyon çalışmasında olduğu için otelin on beşinci katındaki bara çıktım. Uzun süre, bir bardak viskinin önünde oturup, ufukta asılı güneşi, gecenin içinde köpüğü usulca kaybolan dalgalar tarafından dövülen sahili ve kör kayaları seyrettim. Çok güzeldi, mutluydum. Ehrenburg'un *Mandarinler* hakkında söyledikleri hoşuma gitmişti: Amerikalı üniversite öğrencileri ABD'de büyük başarı kazanacağımı söylüyorlardı; şansım vardı: yazdığım sırada hüküm süren soğuk savaşın başarısızlığa mahkûm edeceği kitabıma yumuşama dönemi yarar sağlamıştı. Yıllarca akıntıya karşı kürek çektikten sonra Tarih'in desteğini yeniden kazandığımı hissediyordum; içine daha da çok girmek istiyordum. Yakından görüştüğüm kadınların ve erkeklerin sergilediği örnekler beni yüreklendiriyordu. Üç yıl boyunca kendimi özel yaşamıma çok fazla vermiştim. Hiçbir şeyden pişman değildim. Ama kimi eski yönergeler içimde yeniden uyanıyorlardı: bir işe yaramak...

Kongre oturumları ilginç değildi; gereğinden çok konuşmacı vardı: dünyanın öbür ucundan susmak için gelmemişlerdi. Gerçek çalışma komisyonlarda yapılıyordu. Cezayir heyeti Fransız heyeti ile görüşmek istedi: başkanı Boumendjel'di. Bize ülkelerinin durumunu anlattılar.

Birkaç günden bu yana ayaklanmanın yeni bir döneme girdiğini anımsattılar: artık tüm ülkeye yayılmıştı; şu anda Cezayir topraklarında bulunan 120.000 askerin bunu bastırmaya gücü yoktu. Biz bile, diyorlardı, zar zor kontrol edebiliyoruz; yarın biz de hiç kontrol edemeyeceğiz. Fransızlar'a bu cehennemî kısırdöngüyü, baskı, isyan döngüsünü derhal durdurmayı öğütlediler: "Bizimle pazarlık edin!" Vallon ve Capitant gülümsüyorlardı: "Sorun ekonomik: eğer gerekli reformları yaparsak politik taleplerinizin gerekçesi kalmayacak." Cezayirliler başlarıyla hayır diyorlardı: "Reformları biz kendimiz gerçekleştireceğiz. Halkımız özgürlük istiyor." Fransızlar arasında destek buldular. Sartre sorunu tam olarak bilmediği için karışmadı, ama sömürgecilik çizgileri içinde hiçbir geçerli ekonomik reform yapılamayacağını biliyordu.

Paris'e döndüğümüzde kısırdöngü hâlâ kırılmamıştı. MRP'den bir milletvekili, papaz Gau, Cezayir'de polis tarafından uygulanan ve Gestapo'ya yakışır yöntemleri Meclis'e ihbar etti. Onu dalgın dalgın dinlediler,[13] kısa süre sonra da acil durum ilan ettiler. Mareşal Juin her ne pahasına olursa olsun Cezayir'i Fransa'ya bağlı tutmaya kararlı bir Komite kurdu. Sömürgecilik her yanda çöküyordu: Bourguiba'nın Tunus'a zaferle girişi, Fas'da Lemaigre-Dubreuilh'ün öldürülmesi, Kamerun'daki isyanlar. Ama bu gerçek, onu kabul etmemekte çıkarı olanlara ulaşamıyordu.

*

[13] Şubat ayında, İdare'nin genel müfettişi Vuillaume bir araştırma ile görevlendirilmişti; 2 Mart '55 tarihli raporunu çok sonra, *Témoignages et Documents* tarafından yayımlandığında öğrendim. Poliste uygulanan çeşitli işkenceleri anlatıyor ve bunların gerekli olduğunu ekliyordu: *"Bu hassas konuda tavır alma cesaretine sahip olmak gerek. Gerçekten de, ya bugüne kadar takınılan ikiyüzlü tutumda diretilecek, yani polislerin yaptıklarını bilmezden gelmekte inat edilecek... ya da aldatılmış olduğunu ileri süren kimsenin yalancıktan kızgın tavrı takınılacak... Oysa bu her iki tutum da geçerli olamaz: birincisi artık perde kalkmış ve kamuoyu her şeyi öğrenmiş olduğu, ikincisi de Cezayir'in şimdi, özellikle bugünkü koşullarda etkin bir polis örgütüne gereksinimi olduğu için. Polise yeniden güven ve ataklık sağlamak için tek bir çözüm kalıyor: bazı yöntemleri tanımak ve gizlemek."* Soustelle bu sonuçları resmen onaylamadı, ama en azından bütün her şeyi kapsayan bir şey yazdı: *"Bireysel sorumsuzluklar araştırılması en güç olan konulardandır. Ayrıca ben bunu yersiz buluyorum."*

Lanzmann'la birlikte tekrar İspanya'ya gittim. Boğa güreşi seyretmeye kararlıydık. Sözcüklerin son derece önemsiz olduğu o anlarda, beden bedene bir mücadelede, insanın bedenini ortaya koyduğu böylesi sınavları severim. Doğal olarak, bunu kendi arzuyla yapması koşuluyla. Bizim toplumumuzda sömürülenlerin iradesi hiçbir zaman özgür değildir; ve kapitalizmin tortuları arenaya olduğu kadar ringe de binlerce biçimde dağılır. Bu çekinceyi belirttikten sonra, —ki bu önemli— boks ya da boğa güreşine karşı ahlâk adına yapılan saldırıları temelsiz buluyorum. Burjuva ahlâkçılar salt akıldırlar, ya da hemen hemen öyledirler; bedenlerinin gereksinimlerinden, yorgunluklarından, kaynaklarından, sınırlarından, gücünden, kırılganlığından haberleri yoktur; onu ancak cinselliğin ve ölümün çehresi altında tanırlar: bedenin, mekanik bir araç aracılığı olmaksızın kanına canına varana kadar kaba varlığıyla kendini verdiği bir olayı yorumlarken bu sözcükler kalemlerine hemen geliverir. Barbarlığa, sadistliğe karşı çığlıklar atmaları da, bir insanın bedeniyle özdeşleştirilmesi tüylerini diken diken ettiğinden. Bunu, özel deneyimlerine yanıt verdiği için doğal karşılayan halk kalabalığına onlar "aşağılık" ve "karanlık" içgüdüler yakıştırırlar. Geleneksel eğlencelerin kişisel sapkınlıklarla açıklanamayacağını unuturlar: ölüme gelince, arenada, bir otomobil yarışı pistindekinden daha az ölüm var. Genelde, boğa güreşi taraftarları da karşıtları kadar canımı sıkar, çünkü onlar da kızmak için değil, boğa güreşini yüceltmek için aynı mitosları kullanırlar. Bu mitoslar boğa güreşinin doğduğu köylü topluluklarında yoktu: bunlar, bu olaydan yarar sağlamak isteyen toprak aristokrasisi ve müşterileri güreşleri sahiplenince doğdu. Tüm bir edebiyata, törenlere, aşırı süslemelere karşın, bunlardan arındırılırsa boğa güreşi ilk baştaki anlamını kaybetmez: akıllı bir hayvan kendinden daha güçlü ama düşünemeyen başka bir hayvanı yenmek için çalışıyor. İşte, insan hakkında böylesi maddeci bir görünüm algıladığım için, böylesi bir dövüş beni ilgilendiriyor. Oyun, (boksta olduğu gibi) kâr amacı güdülen bir ticaret aracı olarak kullanıldığı için uygulanan antika süsler nedeniyle bozuluyor. Ama kimi zaman, bir boğa güreşçisinin yürekliliği, içtenliği olaya saflığını yeniden kazandırıyor.

Barselonalılar'ın taparcasına sevecekleri, henüz genç boğalarla güreşen Chamaco'yu gördüğümüz Barselona'yla gezimize başladık. Sonra

Pampelune'ye gittik; Hemingway'in betimlediklerine hiç benzemeyen bir şenlik vardı. Meydanlarda, kahvelerde bölük halinde, grup halinde, demek halinde, ağır ağır şarkı söyleyen ve dans eden, erkek erkeğe olmaktan mutluluk duyan adamlar. Üç öğleden sonramızı arenalarda geçirdik: o yıl altın kulağı kazanan Gijon'u seviyordum.

Batı kıyılarına gittik, çam ormanlarıyla uçsuz bucaksız sahillerin ıssızlığına hayran kalarak Toja'da durduk. Ama bu yörelerde İspanya gülümsemezdi. Civardaki küçük limanların rıhtımlarında yürürken, ağlarına eğilmiş balıkçıların yüzleri sertleşiyordu; Asturies'deki kent ve kasabalarda, madenlerin çevresinde, tüm bakışlar sitem doluydu; çocuklar otomobile taş attılar. Bu öfkeleri boyun eğmelere yeğliyorduk, ama hedef oluşturmak hoşumuza gitmiyordu. Ve aldatmacalardan, geçen yıl olduğundan daha da çok nefret ediyorduk. Her yerde bir yığın çatapat neşeyi taklit ediyordu: çok sayıda papaz aç mahallelerde öteki dünyanın seraplarını gezdiriyordu: kinleri ancak silah gücüyle susturmuş olan bu tüylü şapkalı papaz sınıfı hızla üreyip çoğalıyordu. Oviédo'ya girdiğimizde bir alay yolları dinsel ezgiler, burundan gelen mırıltılar, öksüzler, siyah giysili kadınlar, uzun elbiseli hüzünlü genç kızlarla doldurmuştu: bu gereksiz sofuca tapınmalarla aptallaşmış yüzlerde en ufak bir ışık yoktu. Katedraline ve parlak adına karşın Saint-Jacques de Compostelle kaçmamıza neden oldu; sokaklar kutsal su ve satılmışlık kokuyordu. İnsanların meşe palamutlarını besin niyetine yedikleri ormanlardan geçtik; savaş öncesinde Bunuel'in bir filmiyle ünlenen Hurdes Vadisi'ni gezmek istedik. Çıkmaz bir yol oraya iniyordu, üstelik öyle dikti ki aşağıdan, üzerinde kıvrıldığı surlar aşılamaz gibi görünüyordu. Kemeraltına benzer bir yapının üzerinde: "Hurdes Vadisi'ne giriyorsunuz" diye yazıyordu; sanki dünyadan sonsuza dek kopmuş bir başka dünyanın içine kapanıyormuşuz gibi geldi. Birkaç kilometre ilerde, dağda, yeni ve lüks bir manastır inşa edildiğini biliyordum: halkın gözetilmesi, orada bitiyordu. Evler, karman çorman tavukların, keçilerin ve insan-hayvanların bir arada yaşadıkları ağıllardı: çocuklar, büyükler, guatrlılar, tüm yüzlerde aynı hayvansal umutsuzluk: üstelik biz vadinin birazcık su akan ve toprağın tek tük bitki yetiştirdiği bir yerini görmüştük: ama kayalık yaylalarda, suyun, hatta toprağın sırtta taşınması gerekiyordu. Dönüşte gece basmıştı; tek bir ışık, tek bir ses yoktu: insanların ve hayvanların

yığılmış olduğu sessiz bir karanlığa tek tük kapılar açılıyordu; sesler ağızlarımızda buz tutuyordu.[14]

Salamanka güzeldi: İspanya'da alışılmamış bir klasiklikteki meydanlar, kemerler, taşlar, mermerler. Bir solukta fırtınalı Manche'ı geçerek Don Quichotte'un değirmenlerinin yükseldiği Valencia'ya gittik. Şenlik başlıyordu; Pampelune'dekinden çok daha fazla hoşumuza gitti; folklorik bir şey yoktu ortada: gerçek bir günümüz kentinin kaynaşmasıydı görülen. İlk sabah *apartedo*'yu (boğa güreşini açanlar) izledik, sonra da tüm karşılaşmaları. Aralarda, Albufera'da dolaşıyor, huertanın portakal ağaçları arasından beyaz yelkenlilerin süzülmesini seyrediyorduk. Bu üç gün boyunca Valencia'da su kıtlığı vardı; bira, şarap içiyordu herkes ve derimizi balık kokutan deniz banyoları yapıyorduk. Lanzmann, Litri'nin bir boğaya karşı koyuşunu gösteren kırmızı ve sarı renklerdeki görkemli bir afiş satın aldı, sonra onu duvarlarımızın birine çiviledim.

Yeniden Andaluzya'yı gezdikten sonra Huelva'ya gittik: Litri —bir kez daha— basının gürültüyle haber verdiği bir dönüş yapıyordu. O yörenin çocuğuydu ve güreş günü kapısının önünde çıkışını büyük bir saygıyla bekleyen kadınlı erkekli büyük bir kalabalık vardı. Kireçle boyanmış, köy havası taşıyan, arkasında Afrika renklerinde bir tepenin yükseldiği arenalardan çok canlı bir anı saklıyorum: vahşi kayalar ve okaliptüsler arasında, parlak renkli kumaştan giysileriyle insanlar ayakta güreş seyretmekteydiler. Fazla ilginç bir şey olmuyordu. Sarışın, göbek bağlamış Ortega bir opera matadoruna benziyordu; Bienvenuda tehlikelerden ve çaba gerektiren hareketlerden kaçınıyordu; ve yanakları bir Zurbaran bakiresi gibi kırmızı Litri, neden olduğu alkışları pek hakketmiyordu. Aniden, arenaya yeni bir boğa çıkarken, kırmızı bir mendille silahlanmış genç bir delikanlı çitin üstünden atladı; henüz saf ama darbe yememiş boğanın karşısında birkaç cesur adım attı, ben daha o anda karnında iki boynuz darbesi hissediyordum; boğa güreşçilerinin ve yardımcılarının hiçbiri kıpırdamadı. Sonunda setin üstünden bir jandarma delikanlıya copla vurdu; çocuk yere yıkıldı, alıp götürdüler.

[14]Rezalet çok çarpıcıydı. Bir iki yıldır yüzeysel çözümler üretiliyordu. Yol iki taraftan açıldı; elektrik getirildi; birkaç okul hizmete girdi.

Büyük bir okaliptüs ormanı, şemsiye çamları dikili gri renkli bir yayla, çıplak dağ sıraları: Madrid. O yıl, orayı sevdik, belki de Madridliler'le gezdiğimiz için. Bir gece, bir tezgâhta ünlü bir boğanın başının altında manzanilla içerken, içlerinden biri bozuk Fransızcası ve bozuk İspanyolcamız aracılığıyla bize sevecenlik gösterdi; iyi Fransızca konuşan kardeşini uyandırıp getirdi: duvarları boyalı antik bir tavernada beraberce, çakıl toprağından yapılmış küçük kaplarda kaynar kaynar servis yapılan zeytinyağlı ve sarımsaklı karidesten yedik; tan ağarıncaya kadar, Puerta del Sol yakınlarındaki küçük barlarda gitar müziğinde içip sohbet ettik: sağda solda, aniden ilham gelen bir kadın ya da adam şarkı söylemeye veya dans etmeye başlıyordu. Dostlarımız rahat yaşayan burjuvalardandı: rejimi sevmiyorlardı. "Kimse sevmiyor" diyorlardı; ama politikayla da uğraşmıyorlardı. Biri hararetle Tanrı'ya inanıyordu: "Aksi halde derhal kendimi öldürürüm." diyordu. Bize hiçbir şey ödetmediler: "Bizim mekândayız." Bir sonraki pazar onları eşleri ile birlikte Escurial'daki bir boğa güreşine götürdük, o da kötüydü.

Daha şimdiden Çin'e yaptığım yolculuğun öyküsünü yazıyordum.[15] Ötekilere benzemedi. Bu ne bir başıboş gezinti, ne bir serüven, ne bir deneyim oldu; bu, yerinde, düşünerek uygulanan bir araştırmaydı. Bu ülke bana tamamiyle yabancıydı; Yucatan'la, hatta Guatemala'yla aramda İspanya aracılığıyla kimi benzerlikler yakalamıştım: orada, hiçbir şey bulamadım. Rastladığım yazarları İngilizce çevirilerinden biraz tanımaya çalıştım; ama o ana kadar, benim için hiç yaşamamışlardı; ve —bir iki Fransız edebiyatı uzmanının dışında— ne Sartre'ın ne de benim adım onlar için hiçbir şey ifade etmiyordu; gazeteler Sartre'ın son olarak "Nekrassov'un yaşamı"nı[16] yazdığını belirtiyorlardı, konuştuğumuz insanlar bu yapıta genellikle nazik bir ilgi gösteriyorlardı; sonra mutfak sanatından söz açılıyordu. Bu karşılıklı bilgisizlik sohbetlerimizi siyasal zorunluluklardan daha çok rahatsız etti. Diğer taraftan Çin kültürü, — bunu kendime uzun uzun açıkladım— öz olarak bir memur ve saray erkânı kültürü; beni pek etkilemez. Operayı, hareketlerin belirli ve alışılmış

[15] *La Longue Marche* (Uzun Yürüyüş).

[16] XIX. yüzyılın büyük Rus şairi.

zerafetini, müziğin trajik yakınlığını, seslerin cıvıldamasını sevdim. Sonbaharın görkemi içinde Pekin'in gri huntunglarını ve lekesiz gecelerini sevdim. Kimi zaman tiyatroda, kimi zaman bir sokağın köşesinde nesneler beni içlerine alıyor, ben de kendimi unutuyordum. Ama genelde, karşımda anlamaya çalıştığım ve içine giremediğim bir dünyayla, öylece duruyordum.

Çözülmesi kolay bir dünya değildi. Uzakdoğu'ya ilk kez uğramıştım; ilk kez şu sözcüklerin anlamını tam olarak anlıyordum: gelişmemiş ülke: 600 milyon insan ölçüsünde yoksulluğun ne olduğunu öğrendim; ilk kez şu güç işe tanıklık ediyordum: sosyalizmin yapılanmasına. Bu yenilikler birbirinin üstüne biniyor ve birbirleri ile zıt konuma geliyorlardı: Çin'deki yokluk, onu altetmek için verilen çabalarda berraklık kazanıyordu: rejimin gerçekleştirdikleri, sefalet yüzünden o denli sert önlemlerle yapılanıyordu: egzotizm, içinde yaşadığım kalabalık halk yığınlarının mutluluk ve üzüntülerinin üzerini bir örtü gibi kaplıyordu. Gene de bakarak, danışarak, karşılaştırarak, okuyarak, dinleyerek, bu yarı-karanlığı delip geçen bir gerçek ortaya çıktı: eskiden Çin'i tehdit eden felaketler olan pislik, bit, pire, çocuk ölümleri, salgın hastalıklar, süregen beslenme eksikliği ve açlık karşısında birkaç yılda elde edilen zaferlerin görkemi; insanların temiz giysileri ve evleri vardı ve yemek yiyorlardı. Kendini kabul ettiren bir gerçek daha vardı: halkın geleceğini kurmakta gösterdiği sabırsız enerji. Başka noktalar da aydınlanıyordu. Her ne kadar tamamlanmamış olsa da, deneyimlerimi anlatmanın ilginç olacağını düşünmeye başlıyordum.

Giderken Moskova'da yalnızca bir gün kaldım, ama görüntüyü hiçbir şey ya da hiç kimse bozmadı; bana rehberlik eden Sartre'la birlikte, sabahın körüden Kremlin'in kulelerinde yakut yıldızlar yanıncaya dek sokaklarda yürüdüm. Pekin dönüşü orada bir hafta kaldık. İki aylık Çin yoksulluğundan sonra, Moskova gözümü kamaştırdı, tıpkı, bir tarihte Avrupa'nın kıtlığından çıktığımda New York'un beni büyülemesi gibi. Simonov bizi havaalanında karşılamaya geldiğinde akşam olmuştu; gün ışığında o denli çirkin olan üniversite binbir ışık saçıyordu: onunla ve —tanınmış bir oyuncu olan ve herkesin dönüp dönüp baktığı— karısıyla birlikte, akşamları salonu kabareye dönüştürülen Sovietskaia'da yemek yedik. İnsanı sarhoş eden yemekleri ve içkileri yeniden bulmak ne büyük zevk! Bir

orkestra ve varyete numaraları vardı; çiftler dans ediyor ve yanakları alev alev, birbirlerine sarılıyorlardı: Konfüçyüsvari soğukluğun çok uzağındaydık. Boydan boya tüm kentte inşaatlar yapılıyordu, ama malalar ve küçük toprak sepetleriyle değil: kamyonlar, silindirler, vinçler, buldozerlerle, hiçbir şey eksik değildi: hâlâ hemen hemen her yerde varlığını sürdüren isbaların damları televizyon antenlerinden diken dikendi.

Çevirmenimiz Olga P. bizi plansız programsız, isteklerimiz ve kendi esinlenmeleri doğrultusunda gezdirdi. Bizi Moskova'nın hemen dışındaki Zagorsk manastırına götürdü: kiliseler çok güzeldi ve mırıldanan yaşlı kadınlarla doluydu; sınıflarda, sakallı ve kir pas içindeki papaz okulu öğrencileri kitapların sayfalarını karıştırıyorlardı; dışarda balıçe yollarında rastladığımız papazlar da daha temiz, yıkanmış görünmüyorlardı: sofu kadınlar bu papazlardan birine rastlayınca eline atılıyor ve aç kurtlar gibi saldırarak öpüyorlardı. Bununla beraber, bize öğle yemeği sunan manastır başrahibi çok görkemliydi: mor papaz elbisesi, uzun ve taranmış saçlar, bakımlı uzun bir sakal. Bir keşiş çömezi tabaklarımıza havyar doldururken başrahip: "Umarım kusurumuza bakmazsınız, bugün bizim oruç günümüz.." dedi: duvarlarda Lenin ve Marx'ın kocaman fotoğrafları asılıydı. Başrahip devrimin dine nasıl hizmet ettiğini anlattı: bugün halk, çıkar için değil yalnızca gönülden duyulan Tanrı çağrısı nedeniyle papaz olunduğunu biliyordu. Yahudi olan Olga P. hırsından boğuluyordu: "Çeviriyorum." diyor, sert ve dümdüz bir sesle papazın sözlerini yineliyordu. Kendi de ders çıkararak, çıkarken bize: "Biliyorum, halkı eğitmek ve zorlamamak, onların inançlarına saygı duymak gerek, ama yine de, iyi niyeti kötüye kullanıyorlar." dedi.

Carlo Levi'ye rastladık. Moskova'nın eski yönleri çok hoşuna gidiyordu: kabarık kıvrımlı perdeler, kabartmalı abajurlar, tüylü kumaşlar, püsküller, saçaklar, avizeler: "Bu benim çocukluğum, burası 1910'ların Torinosu." diyordu. Uzun bir süre, yoldan geçenlerin acıyarak ayakta durmasına yardım ettikleri duvara yaslanmış bir sarhoşu seyrettik: yere yatanları toplayıp götürüyor ve öğlene kadar bırakmıyorlardı, böylece bunlar işlerine geç gitmiş oluyorlardı.

Birkaç gösteri izledik: *Les Bas-Fonds* (Aşağı Tabaka) Stanislavski geleneğinde klasik tarzda sahnelenmişti; Satir Tiyatrosu'nda Mayakovski'nin *La Punaise*'i (Hafifmeşrep Kadın) ve Simonov'un, karısının oynadığı bir komedisi. Olga P. bize *La Punaise*'i ayrıntıları ile anlatmışlı

ve seyrederken önemli bölümlerin çevirisini yapıyordu: metin hızlı, çok serbest, yaratıcılık kaynayan bir biçimde ve "uzaktan"[17] Brecht tarzında oynayan dikkat çekici bir oyuncu tarafından sahneleniyordu. Antraktta seyircilere bakınırken Elsa Triolet'nin güzel burnunu tanıdım; ama gözler onunkiler değildi ve saçlar da kızıldı: bu onun kızkardeşi, Mayakovski'nin eski sevgilisiydi. Sartre'la biraz söyleşti: "Bunun komünizme karşı bir oyun olduğu söylendi," dedi çınlayan bir sesle, "ama hayır: bu yalnızca titizliğe karşı." Sonunda Prissipkine sahnenin önüne doğru yürüyor ve seyircilere sesleniyordu: "Niçin siz de kafeste değilsiniz?" Hayal dünyasından gerçeğe ani bir zıplayışla herkesi olayın içine sokuyordu. Olga P. *La Punaise*'i erdem dersi veren niteliği yüzünden eleştiriyordu. Bizim için oyunun anlamı açıktı: burjuva toplumunu, kusurlarını, aşırılıklarını kabul etmek olanaksız: ama bu toplum tarafından yetiştirilmiş olunca, SSCB'de sosyalist yapılanmanın başlangıcının dayattığı "titizlik"e de boyun eğmek olanaksız. Yazarın intiharı, aynı zamanda tiyatro direktörüyle topluluğunun da yorumunu doğruluyor gibi gözüküyordu. Bana söylendiğine göre, daha sonra oyun bir başka Moskova sahnesinde de oynanmış, bu kez oyundaki ikilem silinmiş ve bir ahlâk dersi haline dönüştürülmüş.[18]

Sartre'ın bir yıl önce niçin hastanelik olduğunu anlamıştım: Rus yazarları son derece sağlıklıydılar, buyurgan konukseverliklerinden kaçmak da güçtü. SSCB'nin dört bir tarafından gelmiş eleştirmenlerin bir kongresi vardı. Simonov Sartre'dan bir öğleden sonra oturumuna katılmasını rica etti; daha önce onunla ve birkaç Gürcü arkadaşıyla yemek yiyecektik. "Tamam! Ama içmeyeceğim." dedi Sartre. Anlaştık. Gene de lokantadaki yemek masasında dört şişe değişik cins votka ve on şişe şarap vardı. "Yalnızca votkalardan tadacaksınız." dedi Simonov gözümüzün yaşına bakmadan bardaklarımızı dört kez doldururken; daha sonra, görkemli ve yabani bir "chachlick" yerken şarap içmek gerekti: şişe geçirilmiş, kan revan içinde büyük bir parça koyun eti. Simonov ve diğer üç davetli

---

[17]Daha sonra öğrendiğime göre Brecht kısa bir süre sonra oyunu seyretmeye gelmiş ve aktörün Prissipkine'i, kendini onunla özdeşleştirmeden tanıtmakta gösterdiği başarıyı hararetle onaylamıştı.

[18]Ne *Les Temps modernes*'de yayımlanan çeviri, ne de Atelier'de Barsacq tarafından sahnelenen uyarlama başarı kazandı. Sanıyorum ki, genel koşullar eksik olduğu için, *La Punaise* Fransız seyircisince anlaşılamadı.

gülerek sabaha kadar yiyip içtiklerini, alabildiğine eğlendiklerini anlattılar. Gürcüler'le Moskovalılar votka ve şarapla birbirlerine meydan okumuşlar; Simonov uyumamış, sabah beşte çalışmaya koyulmuş. Gene de bana mısın demeden masadaki tüm şişeleri boşalttılar. Kendini olabildiğince korumuş olan Olga P. bile Kongre' ye geldiğimizde çeviri yapamayacak kadar yorgun olduğunu söyledi; benim başım ateş gibi yanıyordu. Sartre'ın eleştirmenin rolü hakkında doğru düzgün konuşabilmesini çok takdir ettim. Oturumda, bir köylü romanında traktörlerle insanların konu edilmesinin uygun olacağı tartışıldı; tartışma bana sıkıcı geldi, ama bu tür alışılmış toplantılarda her zaman olduğundan daha fazla değil. Ne Batı'da ne de Doğu'da, bir yazarın başka yazarlarla görüşerek mesleği hakkında çok şey öğrendiğine hiçbir zaman inanmadım.

İki makale yazmak, demeçler vermek, radyoda konuşmak zorunda kaldım; son günümü yatakta geçirdim, kuşkusuz üşütmüştüm ama, daha çok bitkindim. Yalnızlığımın ve sessizliğin tadına varmak Alexis Tolstoy' un *Le Chemin des tourments*'ını (Acıların Yolu) okudum.

VII. BÖLÜM

ÇİN'DEN döndüğümde Tarih'e güven duyuyordum: Magreb'de de sömürülenler sonunda zafer kazanacaklardı, hem belki de pek yakında. 20 Ağustos'ta Faslılar, aşırılar, polisler, Glaoui tarafından katledilen kardeşlerin öcünü Oued-Zem'de almışlardı. Aynı gün ALN, Constantinois'de yetmiş[1] Avrupalı'yı öldürmüştü. Hükümet Kuzey Afrika'ya askeri güç —Cezayir'e 60.000 kişi— göndermiş, ama bu olay epey gürültü koparmıştı. 11 Eylül günü, "Fas, Faslılara" çığlıkları arasında Lyon Gare'nda treni durdurmuşlardı. *L'Express* gençleri itaate çağırdı ve protesto mektuplarının hücumuna uğradı. *Les Temps modernes* onları boyun eğmekten caydırdı; ülkenin büyük bir bölümüyle düşünce birliği içinde olduğumuz kanısındaydık. Rouen'da, Courbevoie'da, daha birkaç kışlada, komünist işçiler tarafından desteklenen askerler gitmeyi reddettiler, ancak şiddet karşısında boyun eğdiler.

Bu direnişi güçlendirmek, kamuoyunu savaşa karşı harekete geçirmek için sol basın savaş gerçeğini gözler önüne sermek istedi: ALN'nin bir haydut çetesi değil, disiplinli ve siyasallaşmış bir halk ordusu olduğunu gösterdi. Kovuşturmaları, bombalamaları, köy yangınlarını, işkenceleri açıkladı. Kasım'da, *Temps modernes*'deki iki makale bütünleşme mitosunu paramparça etti. Aydınlar bir Haberleşme Merkezi[2] kurdular; Kuzey Afrika'da savaşın sürdürülmesine karşı bir aydınlar komitesi oluştu.

Kasım'da Sultan Fas'a geri dönüyordu; Tunus, Edgar Faure'un sözüyle "karşılıklı bağımlılık içinde bağımsızlık" elde ediyordu; Cezayir'in so-

[1] Bunların 35'i El Halia'daydı. Cezalandırmada erkek, kadın, çocuk 12.000 kişi öldürüldü.

[2] Bu merkez *Témoignages et Documents*'ı (Tanıklıklar ve Belgeler) yayımladı.

runları, nüfusa dayalı bir sömürge olduğu için daha karmaşıktı, ama biz Fransa'nın oraya, korumasına aldığı diğer iki devlete tanıdığı statülerin bir benzerini tanımaktan kaçınamayacağını sanıyorduk. 2 Ocak seçimlerinden sonra —poujadistlerin beklenmeyen başarılarına karşın— zamanın yaklaştığı izlenimine kapıldık: Cumhuriyetçi Cephe oyların çoğunu toplamıştı ve Mollet'nin "acımasız ve aptalca" diye nitelendirdiği bu savaşı hızla sona erdirmeye söz vermişti. 31 Ocak'ta Mollet güvenoyu konuşmasında, "Cezayir'in özel kişiliği"nden söz etti. Sosyalistlerin kurultayında Rosenfeld "Cezayir ulusal gerçeğini tanımak gerekir." diye konuştu.

Ordunun ve Cezayir'e yerleşmiş Fransızların tepkisine —Cezayir'in Soustelle'le tutkulu vedalaşmaları, 6 Şubat domatesleri, Ulusal Kurtuluş komiteleri— şaşırmadık: Catroux'yu Lacoste ile değiştiren Mollet'nin boyun eğişini ise doğallıktan uzak bulduk. Barışı getirmek için seçilmişti, savaşı genişletti: dehşet içinde, Cumhuriyetçi Cephe'nin onu desteklediğini ve komünistlerin de 12 Mart'ta özel yetkilere oy verdiklerini gördük. Bu beklenmedik dönüşü hiçbir yalanın haklı göstermediği bir propaganda ile açıklıyorlardı. Cezayir halkı Fransa'yı çok seviyordu. İsyan, Nasır ve Arap birliğinin ipleriyle oynanan bir "İslami komplo"nun meyvasıydı; Soustelle, bu casus romanları dizisini, bu kara diziyi, bu Amerikan *komik*lerini, Mickey Spillane romanlarını besleyen tarih felsefesini, görevini yapan Fransız milletvekillerine alkışlattırıyordu. Basın bunları yayıyor, okurlar keyifleniyor, önemli ve az çok gizli noktalara erişebildikleri için gururları okşanıyordu. Gazeteler, suskunluk ve yalanlarla baskının gerçek karakterini gizliyorlardı. Bir ülkeyi barışa kavuşturmanın savaşmak anlamına gelmediği ve uluslararası hukukun ALN'ye uygulanmadığı biliniyordu; esirlerin yazgısı hakkında soru sormaktan kaçınıyordu herkes. Yalnızca *L'Humanité* Nisan'da, kurulu düzenin kuvvetleri tarafından bir öğleden sonra boğazı kesilen, öldürülen, uçurumlara atılan dört yüz Constantinli Müslümandan söz etti. Yalnızca *L'Observateur* ve *L'Humanité* Rivet dramı hakkındaki gerçeği açıkladılar.[3] Aday Maillot 6

[3]8 Mayıs'ta orada bir jandarma öldürüldü, buna misilleme olarak, iki de Müslüman; karşı-misilleme olarak da, ayın 10'unda, bir Avrupalı fırıncı. Ardından bir makineli tüfek

Nisan'da ALN'ye geçince, kararının nedenlerine bakmaksızın onu hakaretlere boğdular. Kuzey Afrikalıların metropoldeki yaşam koşullarından, Nanterre gecekondularından, bir iki solcu gazetecinin dışında kimse söz etmiyordu.

Hükümet, onları susturmaya girişti. Bourdet'yi tutuklattı, Mandouze'u yasaklattı, 5 Nisan'da *Le monde*'da toplu cezalandırmaları, kampları, işkenceyi protesto eden Marrou'nun evinde arama yaptı: Marrou Gurs'a, Buchenwald'a, Gestapo'ya atıfta bulunuyordu. *L'Humanité* birkaç kez toplatıldı ve André Stil suçlandı. Solu karanlık "kaçış olayları"nın içine suç ortağı olarak sokma çabasına girişti; sağ, Hindiçini'nin kaybedilmesinin suçunu, Bourdet'ye, Stéphane'a, d'Astier'ye ve Van Şi'nin manevralarına yüklüyordu: hainlerin anavatanı bir kez daha sırtından bıçaklamalarına izin vermemek gerekiyordu. Gene de, barış için oy vermiş olan ülke, savaş durumuna geçmeden önce birkaç irkilme geçirdi. Birkaç yerde şiddet hareketleriyle silah altına alınanların ikinci kez geri çağrılması protesto edildi. Hemen her yerde mitingler, yürüyüşler, grevler, iş bırakmalar oldu; dilekçeler elden ele geçiriliyor, heyetler gidip parlamento temsilcileriyle görüşüyorlardı. Komünistler bu gösterileri ya örgütlüyor ya da destekliyorlardı. Moskova'nın Haziran'da Mollet ve Pineau'yu kabul etmesinin ardından, hareketlerini ılımlılaştırdılar. Sartre, Barış Hareketi'nin Cezayir savaşını kınamasını istiyordu. Paris'ten geçen önemli bir Sovyet delege böyle bir önergenin uygun olmayacağını söyledi: o, hareketin yalnızca saldırı savaşlarına karşı olduğunu bildiren bir karar çıkartılmasını istiyordu: Fransızlar saldırgan değildiler. Biz, SSCB'nin Magrib'in Amerikan nüfuzu altındaki bir bölge haline gelmesinden korktuğu için böyle çekinceli bir tutum izlediğini zannettik. Ve sonra Komünist Parti, diğer partilerden daha az milliyetçi göründüğü takdirde halk yığınlarından kopmaktan korkuyordu. Hükümete resmen karşı geldi;

---

ateşi başladı ve asker çağrıldı. Askeri birlik, Müslüman mahallesini kuşatma altına aldı, tüm erkekleri —kırk kadar— bir kamyona doldurdu ve götürüp öldürdü. Çevre köylerden de gençleri toplayıp öldürdüler; sonra da bölgeyi ateşe verdiler: oraların hemen hemen tüm sakinleri diri diri yanarak öldü, bir avuç insan yaşamlarını bağışlamaları için askerlere yalvararak kaçabildiler. İnançlarından sapmayan gazeteler bunların fotoğraflarını yayımladılar: "Birçok Arap obasının halkı Fransa'yla bütünleşiyor": Rivet bir küçük tabyaya, öldürülen köylüler "fellah" haline dönüştü ve bu Oradour, silahlı kuvvetlerimizin bir zaferi olup çıktı.

ama o andan itibaren insanları vicdanı red'e çağırmaktan vazgeçti. Fransa'ya yerleşmiş 400.000 Kuzey Afrikalı'yı kendi yerlerini çalan çağrısız konuklar gibi görerek onlara aşağılanmaya lâyık bir alt-proletarya tabakası muamelesi yapan Fransız işçilerinin ırkçılığına karşı savaş açmadı.

Seçim kampanyası yerine getirilemeyecek bol keseden kaypak vaatlerle yürütülmüştü; Cumhuriyetçi Cephe, "terk" düşüncesini hiç tutulmadığı için geri çevirerek, onu istediğimiz ve kaçınılmaz gördüğümüz halde *Les Temps modernes*'de bile adıyla sanıyla belirtemediğimiz bağımsızlık sözcüğünü söylemeden barış vaad ediyordu. Görevden inmeseydi, Mollet pazarlık yapmayı başarabilecek miydi? Kesin olan şuydu ki, Haziran sonunda savaşa karşı tüm direnişler sona ermişti. Bütün ülke, işçisi işvereni, köylüsü burjuvası, sivili askeriyle; ağzında tıkabasa sloganlarla —Fransız İmparatorluğu, Fransız yurdu, kargaşa, büyüklük, onur, asalet— tüm bunların kendisine neye mal olacağını ölçüp biçmeden Cezayir'in kaybedilmesinin onu yoksullaştıracağı inancıyla, şovenizmin ve ırkçılığın içine gömüldü. Fransa'da tüm Fransızlar Poujade yanlısı oldukları için, Poujade önemini kaybetti. Yiğitlik oyununu "keçi yavruları"na karşı oynayarak teselli bulan bir gençlik, neşe içinde cebellere (dağlara) gönderiliyordu.[4] Böylece, yıllar boyu, Sartre'ın geri dönüş[5] diye adlandırdığı olayı iç karartıcı ışığımnm altında inceledik, herkes bir diğerinin davranışının —ya da kötü davranışının— içinde kendi tutumunun nedenlerini buluyordu, aynı nedenler, diğerinin öncellerini de oluşturuyordu. Mollet 20 Haziran'da iki esiri, 5 Temmuz'da da bir üçüncüsünü giyotine gönderince Cezayir Müslümanları bu olaylara karşı genel greve gittiler, oysa Fransa'da kimse kılını kıpırdatmadı.

Başlangıçta birkaç kişiden ve birkaç komplodan nefret etmiştik: yavaş yavaş, tüm vatandaşlarımızın bu işteki suçortaklığının ve kendi ülkemizde sürgün olduğumuzun bilincine varmamız gerekti. Ağız birliğine katılmayan çok ufak bir gruptuk. Bizi milletin cesaretini kırmakla suçluyorlardı. Bizi bozgunculukla —*Rotonde'un önünden geçerken babam bu insanlar bozguncu diyordu*—, Fransa karşıtı "Paris fellahları" olmakla

[4]Mart'ta Cezayir'de 190.000 asker vardı; 1 Haziran'da ise 373.000. Ve kısa sürede yarım milyona tamamlandı.

[5]*Critique de la raison dialectique* (Diyalektik Aklın Eleştirisi).

suçluyorlardı. Ama niçin Sartre ve ben —yalnızca bizden söz etmek gerekirse— Fransa karşıtı bir ölkeyle hareket edecektik ki? Çocukluk, gençlik, dil, kültür, çıkarlar her şey bizi Fransa'ya bağlıyordu. Orada anlaşılmamış, aç kalmış ya da herhangi bir biçimde horlanıyor değildik. Fransa'nın politikalarını ve heyecanlarını paylaşabildiğimiz zamanlar bu uyuşmadan mutluluk duymuştuk. Hüzünlü ve etkisiz yalnızlığımızın imrenilecek bir yanı yoktu. Bunu, bazı gerçekler benliğimizde yaşadığı için kabullenmiştik.

Artık ALN'nin yalnızca av tüfekleri değil, savaş tüfeği ve otomatik silahlar taşıyan 30.000 adamı vardı; Lacoste'un kendi itirafıyla bunlar Cezayir'in üçte birini kontrol altında tutuyorlardı. bu da halkın onları tuttuğu anlamına geliyordu. Ferhat Abbas FLN'ye katılmıştı. Halk yığınlarından liderlere kadar çatışma radikalleşiyor ve birlik, dövüşün içinde gerçekleşiyordu. Cezayir kazanacaktı. Biz de —daha önceleri Mollet'nin de düşündüğü gibi— çatışmaların uzamasını "aptalca ve hunharca" buluyorduk, çünkü uzama yüz binlerce Cezayirli'yi ölüme ve işkencelere mahkûm ediyordu; Fransa'da, binlerce genci kurban ediyor, kamuoyunun sistematik olarak aldatılmasını, özgürlüklerin boğulmasını, ideolojilerin saptırılmasını, gerçeğe anlamını kaybetirecek kadar yalanlara gömülen, yabancılaşmış, siyaset dışı bırakılmış, pasif, bir yığın istifa ve önüne çıkacak ilk diktatörlük için olgunlaşmış bir ülkenin çürümesini dayatıyordu.

FLN'nin savaş yöntemlerine verip veriştirmeyi reddediyorduk. "Savaş kilise korosu çocukları ile yapılmaz." diye yineleyip duruyordu, paraşütçü birlikleri. Bununla beraber, Cezayirli militanlar Fransa'da hainleri öldürünce, cinayet var diye bağırıyorlardı. Fransız, boğazlayarak, ırza geçerek, işkence yaparak yiğitliğini kanıtlarken, Cezayirli terörist atalarından kalan "İslam barbarlığı"nı sergiliyordu. Gerçekte, ALN'nin seçme şansı yoktu: elinin altındaki olanaklarla savaşıyordu. Gene de, amaçlarının geçerliliğine inananların arasında bizler, şu simetriyi reddeden bir avuç insandık: terörizm-baskı. Önlem gereği, ama aynı zamanda erdemli bir içtenlikle, işkenceler ve kovuşturmalar ortaya konulduğunda çoğu kimse şöyle başlıyordu söze: "Tabii, biliyoruz ki öteki tarafta da korkunç taşkınlıklar var." Hangi taşkınlıklar? Sözcük her iki kampa da uygun düşmüyordu. Camus, siviller için merhamet dilerken, ömründe konuşmadığı kadar boş konuşuyordu. İki sivil toplum arasında bir anlaşmazlık söz

konusuydu: sömürgelerin düşmanı, öncelikle sömürgelerde yaşayan Avrupalılar, sonra onları koruyan orduydu; bu ordu da ancak ALN'nin gücünü oluşturan halkı yok ederek zafer kazanabilirdi: işte bu gereklilik, ordunun eylemini haklı çıkarmak şöyle dursun, onu mahkûm ediyordu. Yoksul bir ulusun zengin bir ulus tarafından katledilmesi (genç bir paraşütçünün dediği gibi, kin duymadan yapılmış olsa bile),[6] insanın içini kaldırıyordu. İnançlarımız yalnızca sağduyudan kaynaklanıyordu; gene de bizi ülkenin bütününden soyutluyor ve solun içinde bile yalnız bırakıyordu.

Hervé'nin *La Révolution et les fétiches*'i (Devrim ve Fetişler) Stalin'in ölümünden bu yana, partinin resmi ideolojisini eleştirmek için aydın bir Fransız komünisti tarafından yapılan ilk girişimdi: ne yazık ki yapıt zayıf ve karmaşıktı. Hervé, koyu taraftarlarının acımasız eleştirilerine hedef oldu, özellikle Guy Besse'ninkilere: sonra da kendini partiden ihraç edilmiş buldu. *Les Temps modernes*'de Sartre ne Hervé'yi ne de Besse'i haklı gösterdi. Marx'ın düşüncesinin kendisinde bıraktığı izlenimi vurguluyordu: *"Benim yaşımdaki insanlar iyi bilirler: yaşamlarının en büyük olayı, iki dünya savaşından da önemli olan, işçi sınıfıyla, kendilerine dünyanın ve özbenliklerinin reddedilemez bir görüntüsünü sunan işçi sınıfı ideolojisi arasındaki sürekli çatışmadır. Bizler için artık marksizm yalnızca bir felsefe değil: düşüncelerimizin iklimi, beslendikleri ortam; Hegel'in nesnel Ruh diye adlandırdığı şeyin gerçek hareketi."* Ama marksizmin durdurulmuş olmasına yeriniyordu. Marksizmi ilerlettiği iddiasında olan Naville *L'Observateur*'de ona hücum etti. Sartre da yanıt verdi. Komünistler Sartre'ın makalesini pek tepki göstermeden geçiştirdiler. *Temps modernes*'in bir başyazısı onları özel yetkiler lehine oy vermelerinden dolayı eleştirdi; ama müttefikleri olmayı sürdürüyorduk.

Şubat'tan itibaren, komünist dünyanın çehresinin altüst olacağını sanmaya başladık: 20. Kongre'de Kruşçev savaşın kaçınılmaz olmadığını, emperyalizmin barışçıl bir yolla çökebileceğini ve silahsız bir savaşla işçi sınıfının zafere ulaşabileceğini söylüyordu, her ülkenin kendisini

[6]Perrault: *Les Paraclutistes* (Paraşütçüler). Kin duyulmadan gerçekleştirilmiş diye bir vahşet daha az vahşice sayılır mı? Ben daha da vahşi olduğunu düşünüyorum.

sosyalizme götürecek yolu seçme hakkına sahip olduğundan söz etti. Ama 25 Şubat raporu kamuoyuna sızınca hayret umuda galip geldi: suçlamanın sertliği, aniliği, fıkrayı andıran yanı hesapları altüst ediyordu. Stalin'i devirmek yeterli değildi: zorbalığını ve "kanlı cinayetleri"ni olası kılmış olan sistemi çözümlemek gerekirdi. Rahatsız edici sorular havada kalıyordu: polis diktatörlüğü bir başka ekibin hesabına yeniden doğma tehlikesi göstermiyor muydu? Bugün "bireye saygı"yı ortaya atan kimseler Stalin'le birlikte çalışmışlardı: niçin hiçbir şey söylememişlerdi? Onlara ne kadar güvenebilirdik?

Ne SSCB'de, ne de başka bir yerde o güne kadar kimse, Stalin dönemini tatmin edici biçimde anlatabilmiş değildi. Buna karşın, Kruşçev'in raporunun nedeni ve anlamı kısa zamanda kendini belli etti. Bu, önceden düşünülmüş bir manevra idi. Kruşçev bu raporla, üç yıldan beri süregelen değişikliklerin rastlantı sonucu birbirine eklenmediğini, tutarlı ve geri dönüşü olmayan bir tür devrim oluşturduğunu göstermek istemiş, soyut bir gösteriye karşı bir eylemi yeğlemişti: Stalin'i mahkûm ederek geçmişle bugün arasında kesin bir kopuş yaratmıştı: Stalin dönemi bürokratları bundan böyle eski alışkanlıklarından kopup yeni yönergelere uymak zorundaydı, aksi durumda, açıkça muhalif olup çıkacaklardı.

29 Mart'ta Rajk'ın yeniden saygınlığa kavuşturulması, halk demokrasilerinde de Stalin döneminin zorbaca yöntemlerinin bırakılmaya başlandığının işareti oldu. Kardeş partilere de bu görüşün ulaşacağı umulabilirdi: ama Fransız Komünist Partisi karşı koydu. *L'Humanité* Mart sonunda *Pravda*'da yayımlanan Stalin karşıtı bir makaleyi çevirdi; ama 20. Kongre'deki yorumlarında, Thorez, Stil, Courtade, Billoux, Wurmser, balığı yormaya çalıştılar.(*) "Kruşçev'e atfedilen rapor"a değinmekle yetindiler, Havre'da toplanan 14. Kongre'yse bunun sözünü bile etmedi. Parti demokratikleşmedi. Bununla birlikte, —'53'ten sonra Doğu Almanya'da olduğu gibi— Stalin döneminin bitmesi, Stalin yanlısı yöneticilere karşı isyana dönüşüyordu. Budapeşte'de, toplantıları rejim tarafından desteklenen Petöfi çevresi, bir anda rejime başkaldırıyordu: Mme. Rajk 19 Haziran'da orada bir konuşma yaptı. 27 Haziran'da, binlerce aydın, "burjuva" olarak mahkûm edilen yüzlerce gazeteciye itibarlarının geri verilmesi için toplandı. Tibor Déry, Tibor Méray yöneticilere sal-

(*)Noyer le poisson: yakalanmış balığı yormak için başını arasıra sudan çıkartarak gezdirmek anlamında bir deyim.—*çev.*

dırdılar. Basın ve haberleşme özgürlüğü istediler. "Kahrolsun rejim! Yaşasın İmre Nagy!" diye bağırdılar.

Ertesi gün Poznan'da binlerce maden işçisi "Ekmek istiyoruz! Kodamanlar aşağı!" bağırışlarıyla greve gitti; şimdilik, beslenme yetersizliğine, daha geneldeyse doğru dürüst bir yaşam düzeyi sağlamaksızın özgürlüklerini boğan bir rejime karşı başkaldırıyorlardı. Polis ateş açtı, —resmi kayıtlara göre— kırk sekiz işçi öldürüldü. Fransız Komünist Partisi isyanı yabancı ajanların neden olduğu "kışkırtmalar"a bağladı. Courtade "Polonyalı kralcılar"ı ihbar etti. Ama, olaylardan birkaç gün sonra Polonya hükümeti ve resmi basın, çalışanların isteklerinde haklı olduğunu kabul ettiler.

Goncourt ödülünü kazandıktan sonra kendime bir oda bir mutfak bir daire satın almıştım. Lanzmann'la birlikte orayı döşeyerek eğlenmiştik. Çin'den döndüğümde oraya yerleştik. O yüksek tavanlı, ışık, renk ve yolculuk anılarıyla dolu zemin katını çok seviyorum; camlı kapı boşluğundan sarmaşık kaplı bir duvar ve engin gökyüzü görünüyor: içmerdivenden çıkılan birinci kattan Montparnasse'ın alçak evleri, mezarlığı ve boş sokakları seçiliyor. Belki bu komşuluğun etkisiyle, ama özellikle de sonlardan aldığım tad nedeniyle, ilk kez yeni odamda yattığımda, "İşte ölüm döşeğim." diye düşündüm. Bazen bunu kendi kendime yineliyorum. Kuşkusuz günlerim bu atölyede son bulacak; son nefesimi başka bir yerde de versem, yakınların ölümün hesabını burada kapatacaklar: kâğıtlarımı ayıklayacak, bana ait olan birkaç parça eşyayı atacak, dağıtacak ya da satacaklar. Ortadan kaybolmamdan sonra bir süre bu dekor yaşayacak; ona bakınca, yüreğim, sevgili bir dostun dönüşsüz yokluğunu keşfetmişçesine daralıyor.

Ama, birinci kattaki pencereye yaslandığımda, geleceği bilmiyorum, yaşadığım an bana sahip oluyor. Sık sık güneşin batışını seyrediyorum; akşam oluyor; Eyfel Kulesi Paris'i ateşten kolları ile silip süpürürken Froidevaux Caddesi'nin yeşilliklerinin altında, bir dörtyol ağzının ışıklarıyla bir tütün büfesinin purosu kırmızı kırmızı yanıyor. Kışın, simsiyah alacakaranlık saatlerinde, yüksek camlarda sarı, kavuniçi, koyu kırmızı ışıklar yanıyor. Ama en çok yazın, sabah saat beşe doğru, iki uyku arasında, doğan günü soluğumla çekerek uzun süre pencerede kalıyorum; şimdiden gri-mavi gökyüzünde ağır bir sıcak kendini belli ediyor; me-

zarların üstündeki gür ağaçlardan, duvarı kaplayan sarmaşıktan, civar parkta çiçek açan ıhlamur ağaçlarının kokusuyla kuş seslerinin karıştığı yeşil ve gür bir koku yükseliyor: on yaşımdayım, orası da Meyrignac Parkı: oluz yaşımdayım, kırlar boyu yürüyerek yolculuğa çıkıyorum. Hayır: ama en azından bu koku sunuldu bana: ve bu kuş cıvıltısı ve bu karmaşık umut.

Döner dönmez. Çin üzerine yazmak kararım kesinleşti. İyi beslenen batılıların kendi kabuklarından bir an için bile çıkmayı beceremediklerini biliyordum, hâlâ biliyorum. Gene de onları etkisi altına alan —ya da taşladıkları— bilgisizlikten şaşkına döndüm. SSCB'deki gelişmelerden dolayı belli bir şaşkınlığa düşen komünizm karşıtları şimdi de Çin'e saldırıyorlardı. Çinliler tek örnek mavi giysiler giydikleri için[7] onlara acıyor ama, önceleri halkın üçte ikisinin çıplak gezdiğini söylemeyi es geçiyorlardı. Bu tür kötü niyet gösterileri beni kamçıladı. Hem ayrıca, Helsinki'de kendime verdiğim sözü anımsıyordum: Hong Kong propagandasını yalanlayarak kendimi yararlı kılacaktım. Görevin güç olması hoşuma gitmiyor değildi. Çok büyük bir çaba gerektirdi. Bilgilerimi tamamlamak için kütüphanelere, çeşitli merkezlere giderek araştırmaları, makaleleri, kitapları, raporları, istatistikleri inceleyerek dünün ve bugünün Çini hakkında bilgi topluyor, bu arada karşı düşüncede olanların suçlamalarını da ihmal etmiyordum. Çinbilim uzmanlarına danıştım, bana yardımcı oldular. Bu belgeleme işi çok zamanımı alıyordu, öğrendiklerimi özümlemek ve bireşimini yapmak da öyle. O yılki kadar sürekli ve özenli bir çalışmayı nadiren sürdürmüşümdür. Sabah dört saat kendi evimde, öğleden sonra dört saat Sartre'ın evinde masada, kafamı kaldırmadan çalıştığım oluyordu. Sartre bazen kıpkırmızı olduğumu görerek kaygılanıyordu: beyin kanamasının sınırında olduğumu hissediyor ve kendimi birkaç dakikalığına onun divanına atıyordum.

Doğal olarak, *La Longue Marche* (Uzun Yürüyüş) basıldığında, komünizm karşıtları bana saldırdılar; özellikle de ABD'de: kitap basıldığında, yuhalandı. Allen Dulles'ın salatalarını nasıl bir iştahla yuttukları bilinen Amerikalılar koro halinde "Ne saflık!" diye bağırdılar. Bununla beraber, altı yıl sonra, komünistlikleri su götürmeyen uzmanlar, René

[7] Bu durum zaten, yalnızca bu tekdüzeliğin geleneksel olduğu Kuzey Çin için geçerli.

Dumont, Josué de Castro, Tibor Mende dediklerimi doğruladılar. Çin, açlığa karşı zafer kazanmış olan az gelişmiş tek büyük ülke; Hindistan, Brezilya vs. ile karşılaştırırsak, zafer mucizevi görünmekte.

Kendi açımdan bu araştırmadan büyük yarar sağladım. Kendi uygarlığımı, çok farklı olan bir diğeriyle karşılaştırınca, ortak görünen çizgilerin özellikler keşfettim; köylü, tarla, kasaba, kent, aile gibi sade sözcüklerin anlamları Avrupa'da ve Çin'de hiç de aynı değildi; çevrem hakkındaki görüşlerim bundan dolayı tazelendi. Tam o sırada, Lévi Strauss'un *Tristes tropiques*'ini (Hüzünlü Dönenceler) okudum, yazarın, benim gözümde —diğer pek çok yeteneği arasında— bir yeteneği de, dünyanın yüzünü derin incelemelerinin büyüklüğüyle değil, kendini içine koyduğu bakış açısıyla bana yeniden keşfettirmesiydi: Pekin'i ve gezdiğim diğer yerleri anlatmak için, işte bu bakışaçısını içselleştirmeye uğraşıyordum. Genel anlamda, bu yolculuk, eski kıstas noktalarımı silip süpürmüştü. O güne kadar, okuduklarıma ve Meksika'yla Afrika'dan edindiğim kabataslak görüntülere karşın Üçüncü Dünya ufukta ancak hayal meyal var olduğu için, ölçüt olarak Avrupa'nın ve ABD'nin gönenciyle gelişmesini benimsemiştim. Çin'deki halk kitlesi benim açımdan yeryüzünün dengesini değiştirdi: Uzakdoğu, Hindistan, Afrika, oralardaki kıtlık dünyanın gerçekliği, bizim batılı konforumuzsa dar bir ayrıcalık haline dönüştü.

La Longue Marche (Uzun Yürüyüş), *L'Amérique au jour le jour* (Günü Gününe Amerika) kadar canlı bir kitap olamazdı, kimi bölümleri şimdiden geçersiz. Ama bu kitabın mal olduğu emeğe acımıyorum; onu yazarken, diğer az gelişmiş ülkeleri anlamama yarayan şemaları, anahtar düşünceleri öğrendim.

Sartre da çok çalışıyordu. İki yıl önce, aslında bitirmekten vazgeçtiği *Les Communistes et la paix* (Komünistler ve Barış) adlı denemenin üçüncü bölümünü yayımlamıştı: onu denemeye başlamaya iten koşullar artık uzaktaydı; komünistlerle ilişkisi de '52'den itibaren değişmişti. Okudukları ve düşünceleri onu yeni ufuklara yöneltiyordu. Diyalektiğe inanmıştı, varoluşçuluktan yola çıkarak onu kurmanın yollarını arıyordu. Diğer taraftan Garaudy ona, belirli bir konuda marksist ve varoluşçu yöntemlerin etkinliğini karşılaştırmayı önermişti; kendi tarzlarında Flaubert'i ve

yapıtlarını anlatmayı seçtiler. Sartre uzun ve ayrıntılara inen bir araştırma yazdı, ama yayımlamayı düşünemeyeceği kadar özensiz davrandı. Aynı zamanda özyaşamöyküsünü, onu yazmaya iten nedenleri çocukluğunda arayarak sürdürüyordu. Ve nihayet, Miller'in oyunu *Les Sorcières de Salem* (Salem Büyücüleri) üzerine, Rouleau'nun sahneye koyacağı bir senaryo yazıyordu.

O yıl pek boş zamanım olmadı. Gene de ara sıra kendime tatiller ayarlıyordum. Ocak ayında Lanzmann'la küçük Scheideck geçidinde kaldık. İlk sabah kayaklarının üstünde zor duruyordu; bense ayağıma altı yıldır kayak takmamıştım: karın yumuşak gıcırtısını yeniden hissedince, zamana karşı bir sayı aldığım duygusuna kapıldım. Kayak dersleri aldık ve ben yavaş, o hızlı gelişmeler gösterdik; ama sabahları, doğmakta olan güneşin altında soğuk yüzümü ısırdıkça zevkten ürperiyordum. Grindenwald üzerinden iniyorduk; siyah ve beyaz çamlarla diken diken uçurumların üzerinden bir telesiyej bizi First'ün tepesine kadar çıkartıyordu; görevlinin sırtımıza koyduğu sugeçirmez ağır pelerine karşın -20 C°'de dişlerimiz takırdıyordu; yukarıda, güneşle beraber gözkamaştırıcı bir manzara buluyorduk: Eiger, Jungfrau. Kısa süre sonra, dağevi-lokantaların ıslak odun, kayak yağı ve portakal kabuğu kokan teraslarındaki molalarla kesilen uzun yürüyüşlere çıkmaya başladık. Akşam, dişli küçük trenlerin seferleri bitince sessizlik ve ıssızlık oteli kaplıyordu; yataklarımıza uzanıyor ve okuyorduk. Alejo Carpentier'nin Haiti isyanı üzerine yazdığı *Le Royaume de ce monde* (Bu Dünyanın Krallığı) parlak bir romandı, ama James'in tarihi anlatısı *Jacobins noirs* (Kara Jakobenler) kadar zengin değildi. *Partage des eaux*'da (Suların Paylaşılması) Carpentier, ilkel yaşamın ve kadınlığın mitoslarına fazla rahatlıkla yer vermesine karşın bana, balta girmemiş ormanlarda hiçbir kitabın yaptıramadığı güzellikte bir yolculuk sundu.

İlkbaharda, otomobille akşamlarının sıkıcılığına karşın sevdiğimiz Londra'ya gittik; uçakla da kız kardeşimin resim sergisi açtığı Milano'ya yolladık; ışıklı bir sabah, bir çeyrek saat boyunca pilot, Cervin'in ve Rose Tepesi'nin üzerinde tur attı: dağcıların yaşamlarını tehlikeye atarak gördükleri bu olağanüstü manzarayı hiç çaba göstermeden seyretmek

bence haksızlıktı. Bretagne'da bir gezi yaptık: Raz Burnu, Morbihan, Quiberon. Yolda bir adam bizi durdurdu; arabada boğuk ve umutsuz bir sesle konuşmaya başladı: serserilik suçundan tıkıldığı hapishaneden yeni çıkmıştı; iş arıyordu, vermiyorlardı, çünkü bir süre sonra serserilik suçundan yeniden kapatılacağı cezaevinden henüz çıkmıştı. İki jandarmanın önünden geçtik: "Otomobilde olmasaydım beni yakalarlardı." dedi. Biraz yaşamından söz etti: sefalet içinde bir aile; okuma yazma öğrenmemişti, mesleği yoktu. Yolun kenarındaki direkleri gösterdi: "Bugünlerde oraya tırmanıp elektrik tellerini elleyeceğim: benimle ilgilenmeye mecbur kalacaklar." Sık sık gazetelerde bir serserinin direğe tırmanıp kendini elektrikle öldürdüğünü okuruz; o gün, böyle bir intiharın ne anlama geldiğini anladım: öyle derin bir terk edilmişlik ki, insan yerine konmak yalnızca ceset haline dönüşmekle olası hale geliyor. Ve serseri araçlar konusunda hiç duraksamıyor: direkler, ufku ve saplantısı olup çıkmış.

Amerikalı yayımcımla birlikte Ellen ve Richard Wright'larda yemek yedim. *Mandarinler*'in çevirisinden memnundu, ama şurdan burdan birkaç satır kestiği için özür diledi: "Bizde, bir kitapta cinsellikten sözedilebilir," dedi, "ama sapkınlıktan, hayır." Kitap ABD'de büyük başarı kazandı.

Bir yıl önce özel nedenlerden, ama aynı zamanda hiçbir fırça darbesi rastlantıları ortadan kaldıramayacağı için intihar etmiş olan Nicolas de Staël'in retrospektif sergisini gezdim; bugünün resmindeki çıkmazların çoğuna en önde dalmıştı. Spor Sarayı'nda Rus sirkini ve Popov'u seyrettim: sosyalist insancılık kendi türüne saygıyı zorunlu kılıyordu ve —Şarlo'nun bunu başarmasına karşın— bir soytarı için gülünçleşmeden güldürmek çok zor. *Soledad*'ın genel provasına katıldım: Dostlarım Colette Audry'nin ve Evelyne'in, birinin yazında, diğerinin oyunculukta çok yetenekli olduklarını düşünüyordum. Bochum Tiyatrosu Sarah-Bernhardt'da *Le Diable et le Bon Dieu*'yü (Şeytan ve Yüce Tanrı) sahneledi: Messemer ikinci bölümde Brasseur'den çok daha iyi, birinci bölümde ise daha kötüydü; ama zayıf yorumlar, dışavurumcu bir sahneleme, ölçüsüz kesintiler gösteriyi bozuyordu. Gene de basın, Antoine Tiyatrosu'ndaki genel provanın ardından davrandığından çok daha övücü davrandı; sanırım eleştirmenler Almanca'dan anlamayan ve anlamaktan muaf tutuldukça daha da çok heyecanlanan bir salonun züppeliğini yansıttılar.

Nuit et brouillard'ın (Gece ve Sis) özel bir gösteriminde bulundum. Çıkarken, eskiden Flore'dan tanıdığım, bir sinema şirketi işleten Jaeger bana Mènegos tarafından Çin'de çevrilmiş bir belgesel film hakkında yorumda bulunmamı önerdi; film bağlantısızdı, şurada burada zırvalıklar ve film hileleri ile bozulmuştu, ama şaşırtıcı bir bölüm vardı: Yang-tse-Kiang üzerinde, sarp dağların arasında bir demiryolunun inşaası; gemiyle parçalara ayrılmış biçimde getirilen bir buldozerin kullanılışı, örneklerini benim de gördüğüm inanılmayacak kadar eski tekniklerle birleşiyordu. Bir metin yazmayı kabul ettim. Birkaç kez stüdyoya gittim, makaraları tekrar tekrar seyrettim ve işin güç olduğunu anladım; tümceler resimlerin ritmine uymalı, onlardan uzun veya uzak olmamalıydı; büyük bir seyirci kitlesini hedeflediklerı için Mènegos ve Jaeger her türlü siyasal anıştırmayı yasakladılar: işi, Mao Zedung'un portresinin göründüğü tüm bölümleri kesmeye kadar götürdüler; yani ben sessizlikleri, yorumcuların çoğunun içine düştüğü o yapay şiirsellikle doldurmalıydım; bundan nefret ediyordum. Hem sonra, fotoğraflar, yapılan işteki güçlükleri ve tehlikeleri gösteriyordu: benim rolüm de bundaki kahramanlığı yüceltmekti. Sipariş üstüne heyecanlanmayı sevmem. Edebi ve ahlâki kuruntularım beni kuşkusuz abartılı bir kuruluğa itti. Eseri sahneye koyan kişi ve prodüktör metnimi değiştirdiler, renklendirdiler; gidip dinlenmeyi hiç canım çekmedi.

Haziran'a doğru Camus'nün *La Chute*'ü (Düşüş) yayımlandı. *L'Express*'de yazdığı makalelerden ötürü ona kızgındım; '45'te, Cezayirliler'in içinde bulunduğu koşullara ilk karşı çıkanlardan olmuştu; şimdi, Cezayir'de doğma Fransızlığı insancı kişiliğine baskın çıkıyordu. Bununla beraber, *L'Homme révolté*'ye (Başkaldıran İnsan) yöneltilen eleştirilerden kimilerinin ona ne derece ağır geldiğini öğrendiğime üzülmüştüm; özel yaşamında da çok karanlık dönemler geçirdiğini biliyordum; kendine güveni sarsılmıştı, kendi kendini acı acı sorguluyordu. Kitabını büyük bir merakla açtım. İlk sayfalarda, onu '43 yılında tanıdığım haliyle buldum: bu onun sesi, hareketleri, çekiciliği, sertliğiydi, kendine has aşırılıklarıyla ince ince yumuşatılan, abartısız ve doğru bir portresiydi. Camus eski tasarısını gerçekleştiriyordu; kendi gerçekliğiyle görünüşünün arasındaki uzaklığı doldurmak. Genelde doğallıktan o denli uzak olan Camus'nün

kendini ortaya koyuşundaki sadelik insanın içini eziyordu. İçtenliği birdenbire yön değiştiriyordu: başarısızlıklarını çok klasik fıkralar haline getiriyordu: günah çıkarırken bir yargıca dönüşüyordu: günah çıkarmayı açıkça kendi acılarının hizmetinde kullanarak alaycılığını ortadan kaldırıyordu.

*
* *

Bir sabah, saat dokuza doğru, Michelle, Sartre, Lanzmann ve ben la Coupole'ün önünde buluştuk; Yunanistan'a gidiyorduk. Kaldırımın kenarına sıralanmış ve on gün kadar sonra toza toprağa bulanmış durumda Atina'ya girecek olan bu şirin arabalara inanamayan bir coşkuyla bakıyordum.

Venedik'te iki gün gezinti; sonra Yugoslavya aydınlarıyla karşılaştığımız Belgrad'a gittik. Aralarından çok yaşlı biri, ürkekçe bizden Aragon hakkında haber istedi: Stalinciliğe bağlılığı yüzünden girdiği cezaevinden yeni çıkmıştı ve Fransız dostlarının adını anmaya yeni yeni cesaret edebiliyordu. Sosyalizm ve edebiyat, sanat ve güdümlülük, bu klasik sorunları tartıştık: ama Belgradlı yazarların daha özel sorunları vardı; çoğu eskiden gerçeküstücülükten etkilenmiş, hatta ona kapılmıştı, kendi kendilerine bunu halk kültürü ile nasıl birleştireceklerini soruyorlardı. "Mademki artık bizde sosyalizm gerçekleşti," diye bir roman yazarı kestirip attı, "herkes kendi fantazisine göre yazmakta özgür." Öbürleri itiraz ettiler. Zira, bizden saklamadılar, ülke büyük güçlüklerle karşı karşıyaydı. Kollektifleştirme başarısızlığa uğramıştı, köylüler kollektifleştirmeyi engellemek için cinayet işlemeyi bile göze almışlardı.

Belgrad'ı terk ederken dış mahallelerin sefaletinden, tozlu ve bozuk yol boyunca da köylerin kıraçlığından çok etkilendik. Bir Balkan kenti olan kasvetli, pis, asık yüzlü köylülerle, yüzlerine kara eşarplar çekmiş köylü kadınlarla dolu Skopje'de durduk. Orada da yazarlar ne yapacaklarını bilemiyorlardı; başkentte moda olan gerçeküstücülük onları rahatsız ediyordu; Makedonyalı'ydılar, yörelerinin insanları için yazmak istiyorlardı; hâlâ kaba olan dillerini zenginleştirmek, inceliklere açmak.

yapılandırmak gerekiyordu ki bu dil onlara söylemek istediklerini dile getirme olanağını sağlasın; çağlarının, ülkelerinin sorunlarını: kısaca Eluard'dan, Breton'dan ne tür bir yardım alabilirlerdi ki? Ama başka bir çıkış noktası seçme olanağı var mıydı? Bu basit soru onlar açısından günah kokuyordu. Yolumuza devam ettik. Sınırda şaşkınlıkla gümrük memurlarının Yunanistan'dan gelen turistleri, ayaklarını ve arabalarının tekerleklerini yalaklarda yıkamaya zorladıklarını gördük.

Yunanistan'da bize pek sevecenlikle bakılmadığını hemen anladık: durduğumuz her yerde, alelacele Fransız olduğumuzu söylememiz gerekiyordu. Bir yıl önce, '55 Temmuzu'nda, Nicosia'da bombalar patlamıştı: Kıbrıs Yunanistan'a bağlanmak istiyordu. Tüm yıl boyunca Kıbrıs'ta suikastler ve baskınlar ortalığı kana bulamıştı. Haziran'da teröristler idam edilmişti. İngilizler Yunanlılar'ın kızgınlığını bilmiyor değillerdi: bütün yolculuğumuz boyunca bir tane bile İngiliz görmedik.

Yeşil bahçeleri, parlak kiremitleri, bazilikaları ile Selanik. Sartre ve Michelle'den ayrıldık. Olympos'un payandalarını sıyırıp geçen tehlikeli yollardan Atina'ya indik. Akropol, Delphi, Olympia, Mykenae, Epidauros, Mistra, Delos: Santorini dışında her yeri yeniden gördüm. Yeni yerler de tanıdım: Sounion Burnu, Euboea kıyıları, Tyrins'in devasa görkemi, babaların kızlığını bozduran kızlarının başını hâlâ balta ile kestiklerinin söylendiği Mora'nın ateşli ıssızlığı; korsanlara meydan okuyormuşçasına duran harap kale duvarları arasında hemen hemen terk edilmiş, alev alev yanan, o güzel isimli Malvasia'da gezindim. Gökyüzünde tek bir bulut yoktu; yüreğimdeki acılar dinmişti. Bazı geceler bir viski içmek için Atina'dan "Lapin'in Yeri"ne iniyorduk, terası, yatların demirlediği küçük limanın üstünde denizi bir pruva gibi yarıyordu: kentin sayısız ışıltıları ve yıldızların gözkırpışları eskisi gibi beni her şeyden ve kendimden uzaklara götürüyordu. Delphi'de, geceleri yörenin insanlarının dans ettiği zeytinliklerin üstündeki o açıkhava kahvesini seviyordum: üç yaşında bir kız çocuğu, çılgınlar gibi kendinden geçmiş, değişmiş bir yüzle ritme uyarak dönüp sallanıyordu; uzaktan deniz seçiliyordu. Kırlar acıklı bir yoksulluk içinde gibiydi: kadınlar yollarda taş kırıyor, köylü kadınlar evlerinden çıkıp sadaka istiyorlardı. Buna karşın akşamları köylerde açık renk elbiseler, kahkahalar vardı.

Paris'te okuyacak zamanım pek olmuyor. Tatile giderken yanımda hep kitap dolu bir valiz götürürdüm. O yaz, odalarımızın loşluğu içinde ya da sahilin kumlarına uzanıp Bénichou'nun *La Morale du grand siècle*'ine (Büyük Yüzyılın Ahlâkı), Goldmann'ın *Le Dieu caché*'sine (Gizli Tanrı), Desanti'nin Spinoza üzerine araştırmasına gömüldüm. Bir yapıtın, içinden çıktığı toplumla olan ilişkilerini açık seçik belirleyen bu denemeler marksizmi ileriye götürüyorlardı. Tüm bilgilerimi bu yönde yeniden gözden geçirmeyi çok isterdim.

Gemi ile Brindizi'ye gittik ve Roma'da Sartre ile buluştuk. Napoli'de, Amalfi'de, Paestum'da birlikte geçirdiğimiz birkaç günden sonra Lanzmann trenle Paris'e gitti.

Sartre da benim gibi yolculuk yapmaktan biraz yorulmuştu; tüm ülkeler arasında İtalya'yı, kentler arasında da Roma'yı seviyorduk; orada kaldık. O tarihten sonra —1960 yılındaki Brezilya ziyaretimiz dışında— tüm yazlarımızı, Venedik, Napoli ve Kapri'ye kısa yolculuklar yaparak Roma'da geçirdik. Kiremitleri *ferragosto*'nun ateşiyle yanarken, beyaz kasklı bir görevlinin tek başına, gereksiz yere dikilip durduğu ıssız ağaçlıklı yolların asfaltı erirken bile, kendimizi orada rahat hissediyorduk. Bu kıpır kıpır, dopdolu kent, hâlâ Romulus'un kurduğu küçük kasabayı anımsatıyor. Bir mizah yazarı "Kentleri kırlarda kurmalı, oralarda hava daha temiz." diyordu; Roma'da, kırlardayım. Fabrika yok, duman yok; orada taşraya hiç rastlanmaz ama, sokaklarında, meydanlarında sık sık kasabaların sessizliği ve sertliği görülür. İçinde farklılıkların yok olduğu halkın o eski ismi, akşamları Trastevere'de ya da Campo di Fiori'de, eski gettoların sınırında, şarap satıcılarının teraslarında, Frascati sürahilerinin önünde oturan bu insanlara uygun düşüyor; çocuklar oynuyor; sokağın serinliğiyle sakinleşmiş küçük çocuklar annelerinin kucaklarında uyuyorlar ve kırılgan bir neşenin uçuştuğu havada şiddetli sesler yükseliyor. Vespaların egzoslarının yanında bir cırcırböceğinin şarkısı duyuluyor. Kuşkusuz, kütlesel kentlerin o sizi dört bir yandan kuşatan, ağaçların bile insan yapısı olduğunu düşündüren havasından hoşlanıyorum; ama, kalabalığın hareket ve canlılığından uzaklaşmadan, tertemiz bir gökyüzünün altında, toprağın asıl rengini koruyan duvarların arasında pırıl pırıl bir havayı solumak da ne kadar keyif verici! Roma, oldukça ender

bulunan bir olanak veriyor insana: orada aynı anda hem bugünün kaynaşmalarının, hem de yüzyılların huzurunun tadına varıyorsunuz. Ölümün çeşitli biçimleri var: Bizans gibi unufak olmak; Venedik gibi mumyalaşmak; ya da yarı öyle yarı böyle: küller arasındaki müze parçaları. Roma geçmişi yaşamaya devam ediyor: insanlar Marcellus Tiyatrosu'nda oturuyor, Navona Meydanı bir stadyum, Forum, bir bahçe olmuş; mezarlıklar ve çamlar arasından Appia yolu hâlâ Pompei'ye götürüyor insanı; böylece, Roma'yı keşfetmek hiç bitmiyor; yılların ötesinden, her anın tazeliği içinde yeni bir şey ışığa çıkıyor: benim için asla tadına doyulmayan bir şey. Hem klasik, hem barok, sakin bir çılgınlık içinde Roma, sevecenliği sertlikle birleştiriyor; hiçbir özenti, hiçbir ölgünlük yok, ama kuruluk ve duygusuzluk da. Ve nasıl da taşkın bir özgürlük! Meydanlar düzensiz, evler tersine inşa edilmiş. Roma tarzı pencereleri olan çan kulesi, düğün pastası biçimindeki bir küçük çan kulesi ile komşuluk ediyor, tüm bu kaprislerden, bir uyum doğuyor; yumuşak bombeleri, zarif kabartmaları ile en anıtsal meydanlar bize gösterişten uzak kalıyor; binaların çizgileri —şurada bir korniş, burada bir duvarın sivri köşesi— dengesini bozmaksızın durağanlığı kırıyor, eğilip bir dönüyor. Bazen resime özgü katı bir simetri kendini kabul ettiriyor; ama bundaki ağırbaşlı sadelik, çizgilerin yumuşaklığı, üzerlerini sıvayan aşıboyaları, birkaç kez ateş görmüş ve eski bir görünüm veren koyu cilalı kızıllıklarla esnekleştirilmiş. Işık, pamuktaşının kesişlere özgü solgunluğunu titreştiriyor. Mermer ayakparmakları arasından otlar bitiyor. Roma! Oyun ve gerçek birbirine karışıyor. XVIII. yüzyıldan kalma bir kalıpta basılmış beyaz ve yassı şekil insanın gözüne takılıyor, canlanıyor, bu bir kilise, bir merdiven, bir dikili taş; her yerde gözlerimi harikulade biçimde aldatan tiyatro dekorları görüyorum: ve hayır, yalan söylemiyorlar, parmaklıklı korkuluklar, çakıl ve deniz kabuklarından yapılma yapıtlar, teraslar ve sütunlar gerçek; bir akşam, karmaşık görüntüler arasından, hatıra bir kalem kutusunun içindekilere benzeyen, küçücük uydurma yollarda yürüyen uydurma insanlar gördük: bu, bizim çok yakınımızdaki bir sokak ve insanlardı. Roma! Her köşe başında, her dörtyol ağzında, her adımda bir ayrıntı beni kendine çekiyor: hangisini seçmeli? Yeşillikler arasında, bir avlunun dibinde, Poe'nun bir öyküsü gibi, sivri ve tehdit edici dikey çift sarkacıyla karanlık bir duvar saati; Corso yakınında, sevgililerin içmeye geldikleri

taş varil: Pantheon Meydanı'nda, yanakları sudan şişmiş deniz kızlarının yanında acıklı yunus balıkları: ve büyük evlerin damlarına avluları ve bahçeleriyle inşa edilmiş tüm şu küçük evler. Roma; böcek kabukları, kıvrımlı deniz kabukları, mühre boncukları ve süs havuzları: akşamları, akik yansımaların ışıldaması altında taş, sıvıya dönüşmüşçesine şıpırdarken, ışık, çeşmelerin suyunu elmas sorguçlar haline dönüştürüyor: akşam göğünün kadifemsiliği içinde, ölgün güneş rengi damlar, yıldızlardan tarhlar kesiyor: Capitol'de, bana ölümsüz olma arzusu veren bir çam ve selvi kokusu insanın burnuna doluyor. Roma: güzellik adı verilmesi gereken şeyin en gündelik iş olduğu yer.

Sabahları kahvemizi Pantheon Meydanı'nda, panayır yerindeymiş havasında iş kovalayan fötr şapkalı dalavereciler arasında içiyorduk; küçük kaçakçılar Senato Oteli'nin önündeki otomobillerin çamurluklarına sakladıkları Amerikan sigarası stoklarını gözetliyorlardı. Uzun uzun gazeteleri yorumluyor, sonra çalışmak için dönüyorduk. Saat ikiye doğru, yedi tepede ya da o civarda gezintiye gidiyorduk. O yıl öğleden sonraları oldukça güç geçirdim: Monteci Torio Meydanı'ndaki otellerden birindeki odam, kafalarına gazete külahlarından geleneksel şapkalarını geçirmiş inşaat işçileri ile dolu küçük bir avluya bakıyordu: bir iskele penceremin önünü kesiyordu: Çin hakkında yazdığım kitabı bitirmek için canımı dişime takıp çalışıyordum ve kimi zaman *afa*(*) beni boğuyordu. Akşamları sıcaklık azalıyordu: orada burada akşam yemeği yiyorduk, genellikle Navona Meydanı'nda ya da Saint-Ignace Meydanı'nda: bir içki içmek için nereye gideceğimizi konuşuyorduk. Piazza del Popolo'yu seviyorduk, ama Roma'nın Flore'u sayılan Rosatti'de röportaj isteyen gazeteciler ve bir sürü rahatsız edici insan oluyordu. Kimi zaman Capitol'ün eteğinde küçük bir barda oturuyorduk; bir şenlik için ışıklandırılmışa benzeyen meydandaki tunç savaşçı atını mahmuzlayıp merdivenlerden aşağı inecekmiş gibi geliyordu bana, en beğendiğimiz yeri, bir geyik başının düşlere daldığı kilisenin karşısındaki Saint-Eustache Meydanı'ydı; gece geç vakit mütevazı ya da lüks otomobiller, çiftler, aileler, gruplar gelip tezgâhlardan Roma'nın en iyi kahvesi olduğu söylenen kahveyi içiyorlar; genellikle kadınlar arabalarda kalıyor, erkekleri kendi aralarında konuşup gülmeye bırakıyorlardı; dertli bir yaşlı

(*)Boğucu, berbat sıcak.—*çev.*

adam, her on dakikada bir hüzünlü bir dikkatle su doldurduğu ve asla kimsenin saun almadığı işeyen bebekleri dört bir yana sunuyordu. Orada ve Romalı gecekuşlarını seyredebileceğimiz diğer pek çok yerde gece geç vakitlere kadar içip söyleşiyorduk. Geleceğe eskisinden daha az güvenen ve geçmişe karşı daha acımasız olan Sartre bazen karamsarlaşıyordu; bir yazarın gerçeği yansıtmasının olanaksızlığına — eskiden Camus'nün yaptığı gibi, ama başka anlamda— yeriniyordu; gerçekler söyleniyor, hiç yoktan iyi, ama bölük pörçük, içeriksiz, bin yönergeyle yaralanmış durumda. Konuşmalarımızda, tam olarak gerçeğin sonuna kadar gitmeye özen gösteriyorduk, tüm çehrelerini göz önüne alarak çekincesizce tartışmanın, aşırılığın, kutsala saygı duymamanın keyfine bırakarak; bu bir gözden geçirme, aynı zamanda bir boşalma, bir oyun, bir arınma idi.

Bir solcu yazarlar komitesi bizi Via Marguta'da akşam yemeğine davet etti. Beyaz saçlı, pembe yanaklı, parlak bakışlı başkan Repacci bana, kaleminin hızına kendisinin bile hayran kaldığını itiraf etti: bir hafta içinde iki roman devirebiliyordu. Sartre, elli yıl önce büyük gürültülere neden olan ve hâlâ çok güzel bir kadın olan seksen yaşında bir yazarın, Mme. Sybille'in yanına oturmuştu; kendini hâlâ gençten sayabilirdi, çünkü —kabalıkları Fransızlar'ınkinden daha ölçülü olan— İtalyanlar ona büyük bir zerafetle kur yapmayı sürdürüyorlardı; bir ziyafete bile fantezi karıştırmasını biliyorlardı, hiç canım sıkılmadı. Alba de Cespèdès'in evindeki bir akşam yemeğinde çok eğlendim; arkadaşı Paula Massini de, İtalyan kırıcılığına çok dişi bir iğneli alaycılık katıyordu, bize Roma edebiyat yaşamının iç yüzünü acımasız eleştirilerle yansıttılar. Sonra güzel konuşan, zeki ve capcanlı Visconti vardı: genç bir adam, ona ve Sartre'a hitaben hiç çekinmeden: "Sizler ki sinema dünyasını tanıyorsunuz, yönetmenlerin niçin bu kadar aptal olduklarını söyler misiniz?" diye sordu.

Ara sıra Carlo Levi'yi, Moravia'yı, komünist ressam Guttuso'yu, Alicata'yı görüyorduk. Roma'nın cazip yanlarından biri de, kente ilk kez geldiğimiz 1946'dan beri solun birliğinin bozulmamış olmasıydı. Sartre, Fransa'da gerçekleştirmek istediklerini burada buluyordu. Hemen hemen tüm aydınlar komünistlerle iyi geçiniyorlardı, öbürleri de insancıl geleneklerine bağlıydılar. Komünist Parti'yle Fransa'da o denli çetin bir iş olan işbirliği, İtalya'da açık kalpli ve sıcak söyleşiler halinde gerçek-

leşiyordu. Sartre bu dostluk ortamına çok duyarlıydı. Hem sonra, bu ülkede komünizm karşıtlığı ortalığı kasıp kavuruyordu; bu ülke artık sömürge sahibi olmama şansına erişmişti; karşı karşıya geldiğimiz insanlar ülkemizdekiler gibi, bizim gibi kıyım ve işkencelerin suç ortağı değildiler.

İtalyan Komünist Partisi'nin liberal tutumu ve iyi durumu sayesinde, İtalya'dan çok güzel solcu gazeteler var, geniş bir okur kitlesine de erişiyorlar; onları okumak zevklerimizden biri. İlginç olaylara dikkatliyiz, çünkü İtalya kendini onlarla ortaya koyuyor. Günlerce Terrazano trajikomedisi basını oyaladı. Napoli yakınlarında iç karartıcı Aversat tımarhanesine kapatılmış iki erkek kardeş iyi davranışları nedeniyle izin almışlardı. Pek bir güçlükle karşılaşmadan mitralyetler ve patlayıcılar satın alıyorlar ve Terrazano okulunu işgal ederek bağladıkları doksan öğrenci ve üç öğretmenin yaşamı karşılığında iki yüz milyon liret istiyorlar; aynı zamanda radyo, televizyon ve yiyecek de istiyorlar. İstekleri yerine getirildi: bir kamyonla para getirildi, ama bir tuzaktan kuşkulanarak dışarı çıkmadılar; altı saat boyunca, polis, ileri gelenler ve bir papaz onları ikna etmeye çalışırken, halkı ve çocukları tehdit etmeyi sürdürdüler. Pencereden girmeye çalışan genç bir işçiyi öldürdüler. Sonunda, kaçmayı başaran bir öğretmenin yardımı ile polis haklarından geldi.

L'Unità ve *Paese Sera*'dan Eylül'de başlayan Poznan davasını izledik. Alışılanın aksine, davayı polis "hazırlamadı". Sanıklar, onları savunan avukatlara ve lehlerine tanıklık eden kişilere sahiptiler. Avukatlar yöneticileri suçladıklarında dinleyicilerden alkış topladılar. Gösteriler, isyanlar onlara destek verdi. Halk, '48'de Stalinciler tarafından hapsedilen ve sonradan itibarı iade edilen Gomulka'nın yeniden yönetime geçmesini istiyordu. Hükümet önemli ödünler verdi: tutuklular hoşgörü içinde yargılandılar. Ekim'de halk yığınları Polonya'nın bağımsızlığını ve her şeyden önce de Rokossovski yönetimindeki Sovyet askeri birliklerinin çekilmesini istedi; ayrıca, işçilerin yönetimindeki işletmelerde alelacele oluşturulmuş ve kötü işleyen kollektifleştirmenin frenlenmesini ve ülkenin demokratikleşmesini istiyorlardı. 19 Ekim'de sekizinci Plenum açılıyordu: Merkez Komitesi üyeliğine atanan Gomulka Sovyet yanlısı yöneticilerin derhal görevden uzaklaşmalarını ve Rokossovski'nin geri çağrılmasını talep etti.

Beklenmedik bir değişme: Kruşçev, Molotov, Jukov, Mikoyan, Kaganoviç Varşova'ya geldiler; Rokossovski'nin gitmesine karşıydılar; Sovyet tankları Varşova'ya yürüdü; Gomulka Polonya askeri kuvvetlerini çağırdı ve işçileri silahlandırdı. Çarpışmalar, isyan başlangıçları oldu. Aniden, Kruşçev ve avenesi geri döndüler. Tam olarak ne olmuştu acaba? Her ne olduysa, Gomulka Komünist Parti birinci sekreteri oldu ve Polonya Stalincilikten arınma yolunda ilerlemeye başladı.

Macaristan'da Rakosi iktidardan çekilmişti. 6 Ekim'de muazzam bir kalabalık Rajk'ın cenazesinin peşinden gitti. 14'ünde, Nagy yeniden partiye alındı. Öğrenciler, Polonya zaferini kutlamak için 23'ünde gösteri yapmayı kararlaşurdılar.

Piazza Colonna'da ayın 24'ünde bir gazeteciden *France-Soir* alınca korkunç bir şok geçirdik; büyük puntolarla "Macaristan'da devrim. Sovyet ordusu ve hava kuvvetleri başkaldıranlara saldırıyor." yazıyordu. Aslında hava kuvvetleri işe karışmamıştı. Ama *Paese Sera*'nın anlattığı kadarıyla da olayların şaşırtıcılığı ve üzücülüğü hiç de az değildi: 300.000 kişi Budapeşte'de Nagy'nin dönüşünü ve SSCB'den bağımsız bir politikanın izlenmesini, hatta bazıları da Varşova Paktı'ndan ayrılınmasını isteyerek yürüyüş yapmıştı. AVO'lar ve aceleyle Budapeşte'ye getirilen Sovyet tankları halkın üzerine ateş açmıştı: en az 350 ölü, binlerce yaralı. Ertesi sabah Nagy iktidara geldiğinde, Ruslar ve başkaldıranlar savaşıyor, halk AVO'ları linç ediyordu.

O akşam, Guttuso ve karısıyla birlikte Fontanella'da yemek yedik; bizi Via Veneto'nun yakınında, bir gitaristin eski Roma ezgileri çaldığı "George'un Yeri"ne götürdüler. Hiçbir şey anlamadan, olayları sinirli sinirli inceleyip duruyorduk. Halk tarafından sevilmeyen, hatta nefret edilen bir rejime ve aşırı katı yaşam koşullarına karşı Stalin karşıtlığı, Poznan'daki gibi milliyetçi ve bir yığın isteğe sahip bir patlamanın üzerinde yeşermişti: Poznan'daki gibi, polis ateş etmişti; ama Rus tankları neden böyle alelacele olaya karışmış ve böylece 20. Kongre'nin vaatlerini yalanlayarak, ülkelerin içişlerine karışmama ilkesini çiğneyerek, SSCB'yi, dünyaya emperyalist ve baskıcı bir ülke gibi göstererek kirletmişti? Şaşkın ve üzgün Guttoso her şeye karşın kendini partisine bağlayan sayısız ilişkiyi koparmayı düşünemiyordu. Şaşkınlığıyla, gözlerini yaşlarla dolduran sözcüklerle ve bardak bardak viski içerek savaşıyordu. Komünistlerle

anlaşmak için gösterdiği çabalar nedeniyle onun kadar işin içinde olan Sartre da kendini aynı biçimde savunuyordu. Birbirinin desteğine her zamankinden daha fazla gereksinim duyacak olan —Ben Bella'nın tutuklanışını da yeni öğrenmiştik— Fransız solunu da düşünüyor ve bu onaylanamaz trajedinin solun parçalanışını tamamlayacağını tahmin ediyorduk. Anna Magnanni'nin gelmesi havayı değiştirdi; masamıza oturdu ve gitaristin eşliğinde kısık sesle birkaç şarkı söyledi. Sonra gene kendi karmaşamıza döndük. Zaman zaman dos Passos'un tarzına öykünmek istiyordum: "Sartre viski bardağını boşalttı ve heyecan içinde. SSCB'nin sosyalizmin tek şansı olduğunu, onunsa buna ihanet etliğini söyledi. Guttuso, ne müdahalenin onaylanabileceğini, ne de SSCB'nin mahkûm edilebileceğini söyledi. Bir bardak daha ısmarladı ve gözleri yaşlarla doldu." Ama bu ince alay, milyonlarca insanı bunalttığını bildiğimiz sıkıntının içtenliği karşısında bir anda tuzla buz oluyordu.

Paese sera ve *L'Unita* olayları büyük bir tarafsızlıkla yorumluyorlardı. Torino'da *L'Unità* bir gün Rus müdahalesini savununca (zira yerel baskılarda değişik yorumlar oluyordu) işçiler yazı işlerini bastılar ve protesto ettiler. İtalyan komünistlerin dürüstlüğü bizi biraz teselli ediyordu. Durum, Polonya'da varılan anlaşmaların benzerlerine doğru gelişiyor gibiydi. Nagy bir ateşkes ilan etti, tüm ülkede işçi konseyleri, komiteleri oluştu; Nagy, Budapeşte'de mevzilenmiş Rus askerlerinin geri çekileceğini vaad etti, başardı da. Kısa bir süre kız kardeşimde kalmak için Milano'da Sartre'dan ayrıldığımda kaygı ve tasalarımız biraz yatışmıştı. Ama, hapishaneden çıkan kardinal Mindzenty'nin radyodaki konuşması, başkaldıranların talepleri ve Nagy'nin ödünleri yeniden tedirginlik uyandırdı: Nagy eski partilerin yeniden kurulacağını ve serbest seçimler yapılacağını vaad ediyordu; Mikoyan ve Suslov'un bir ziyaretine karşın Varşova paktını reddediyor ve Macaristan için tarafsızlık talep ediyordu; AVO avı sürüyordu, "ülkeiçi sürgünler" çıktı ortaya: artık tehlikede olan sosyalizmdi. Rus tankları Budapeşte'yi sardı. 3 Kasım'da, sosyalist A. Koetlily ve çeşitli parti üyeleri, yalnızca üç komünist üyesi kalan hükümete giriyorlardı: bu üç üye Nagy, Kadar ve Malester'di.

Ertesi gün öğleden sonra Lanzmann uçakla gelip beni aldı, Milano'dan ayrıldık. Gece Suse'de konakladık; yağmur çiseliyordu; bir sürü gazete

satın alıp, insanın soğuktan titrediği hüzünlü bir kahvede okuduk. Moskova Nagy'yi "faşist yol"u seçmekle suçluyordu; Ruslar Budapeşte'ye saldırmış ve Cespel fabrikalarını bombalamışlardı. Tüm akşam boyunca kaygıyla bu haberleri konuşup durduk. Mısır'da olup bitenler de bizi huzursuz ediyordu. Süveyş Kanalı'nın devletleştirilmesinin ardından bütün yaz boyunca İngiltere ve Fransa'da, şiddetli bir Nasır karşıtı propaganda yürütülmüştü. 30 Ekim'de Mollet ve Eden ona bir ültimatom çekmişlerdi. Mollet karşısına Fransız hava kuvvetlerinin büyük destek verdiği İsrail ordusunu çıkarmış, ordu Sina savaşını kazanmıştı. Dünyanın geri kalan bölümünün karşı koymasına karşın, Mısır'a bir İngiliz-Fransız ortak çıkarması bekleniyordu.

Ertesi sabah, İtalya'dan Cenevre Dağı boğazı yoluyla ayrıldık: masmavi bir gökyüzüyle toprağın ateş rengi kızıllıklarının arasında kar, bir neşe gibi parıldıyordu; Budapeşte, Kahire uzakta kalmıştı; onlardan söz ediyorduk; ama tek gerçek, güneşin altındaki dağların görkemiymiş gibi geliyordu bana. Ve sonra, bir küçük otele girdik, yemek ısmarladık. Patron müşterilerle birlikte gülüyor, elleriyle bacaklarının yanlarına vuruyordu: "Onları yakaladık! Kelebek gibi havada yakalandılar!" Hemen, Fransa'da olduğumu anladım: bir batağın dibine yuvarlandım sanki. Max Lejeune ve Lacoste, bir Fas uçağını durdurup denetlemeden geçirme emrini vererek pazarlık şansını bile bile kaçırmışlardı. Uluslararası boyutta Fransa, artık kaçamayacağı bir yalnızlık ve utanç yolunu seçmişti. Üstelik hiçbir kazancı yoktu, çünkü Cezayir'de yeni önderler nöbeti devralmışlardı. Tunus'ta Fransa karşıtı isyanlar olmuştu; Meknès'de de Avrupalı katliamları. Ama otel patronuyla müşterilerini ve milyonlarca insanı çok güldürüyordu bu Fransız inceliği kokan şaka. "Kelebekler gibi!" diye tekrarladılar. Kahkahaları sonbaharın huzurlu görkemine baskın çıktı: yeniden savaşı, savaşları, bölünmüşlüklerimizi, dünyayı parçalayan o ayrılıkları anımsadım.

Paris'e geldiğimde ülke kamuoyu başına yeni gelen bu "ulusal utanç"a karşı kızgınlığını dile getiriyordu. 5 Kasım'da İngiliz ve Fransız paraşütçüler Mısır'a inmişlerdi; 6'sında, Birleşmiş Milletler'in, ABD'nin, Kruşçev'in, İngiliz İşçi Partisi'nin baskısıyla geri dönmüşlerdi. Aslında yurttaşlarım, özellikle Kanal'ın kapatılmasından doğan benzin kısıtlamasına karşı duyarlıydılar.

İtalya dönüşü Sartre Fransız komünist basınına tiksinerek yeniden kavuşmuştu. Macaristan konusunda *Libération* "faşist darbe"den sözediyor, André Stil Budapeşte işçilerini "düşmüş sınıfların tortusu" diye adlandırıyor. Yves Moreau ise onlara "Versaylılar" diyordu. *L'Express* ile yaptığı röportajda Sartre hiç çekinmeden Rus müdahalesini kınadı: "üzülerek ama tamamiyle" Sovyet dostlarından koptuğunu. Fransız Komünist Partisi sorumlularından da kesinkes ayrıldığını söyledi. Bir anlaşma ortamı yakalamak ve bunu sürdürmek için o kadar uzun süredir çaba harcıyordu ki! Bununla beraber, bir saniye bile duraksamadı: Rus müdahalesi, savunucusu olduğunu iddia ettiği sosyalizm adına kınanmalıydı. Onunla ve diğer kimi yazarlarla, *L'Obresvateur*'ün yayımladığı Rus müdahalesine karşı çıkan bir bildiriyi imzaladım. Günler süren çatışmalardan sonra isyan kontrol altına alınmıştı: ama Macar işçiler "düzene geri dönüş"ü uzun bir grevle protesto ettiler. Linç edilen AVO'ları faşistlerin kurbanı olan işçiler olarak gösteren *L'Humanité*'nin yalanları bizi çileden çıkartıyordu. Ama öte yandan, kendi şovenlerimizin yüce enternasyonalizmine de hayran kalıyorduk: Rus tankları Macar işçilere ateş açtı diye Fransız Komünist Partisi'ni yasadışı ilan ettirmeye çalışıyorlardı. Güçsüzlerin hakkını koruyan —Cezayir kanına bulanmış— suçsuzlar, halkların kendi kendilerini yönetme hakları üstüne tumturaklı tümceler söylüyorlardı: buna dayanarak da Komünist Parti merkezini ateşe veriyor, *L'Humanité*'nin binasına saldırıyorlardı. Budapeşte: sağ için ne beklenmedik bir fırsat! SSCB'deki gelişmeler, Polonya Ekimi silahlarını azaltmıştı: şimdi yepyeni bir silah çıkmıştı karşılarına: bunu hâlâ da kullanıyor. Malraux'ya *La Condition humaine*'e (İnsanlık Durumu) ihanet ettiği için pişman olup olmadığı sorulduğunda, "Budapeşte" diye yanıtlıyor. O yıl, yazılı ya da sözlü, bu diyalog bitmek tükenmek bilmedi: "Ya Süveyş? — Ya Budapeşte?" Eğer Rus tanklarına karşı yüksek sesle karşı çıkmamışsanız, Süveyş'i kınamanıza izin verilmiyordu. Thierry Maulnier'lerin Sartre'ın sesini yükseltmiş olmasına çok canları sıkıldı ve onu, zoraki gülüşlerle, kurnazlığından ötürü kutladılar.

Bu bin bir kılığa girmiş ve kışkırtılmış olaylar hakkında ne kadar bilgi edinirsek, anlamları o denli karmaşıklaşıyordu. Hayır, Macar işçiler Versaylı değildiler; ama *Radio-Europe-Libre* başkaldıranları yüreklendirirken, sağ gerçekten bir karşı-devrime güvenmişti. Bu olasılık var

olmuş muydu? Bu durumda, mademki biçim değiştirmiş, saflığını yitirmiş de olsa sosyalizmin insanların tek şansı olduğunu düşünüyorduk, Sovyet saldırısını nasıl yargılamalıydık?

Fejtö'nün evinde söz konusu yargıdan söz ederek geçirdiğimiz uzun bir gece de; Fejtö'nün karısı, Sartre, Martinet, Lanzmann, Polonya elçisi ve isyanda bulunmuş, *Tribuna-Ludu*'da çalışan Polonyalı bir gazeteci bulunuyordu. Fejtö zaten bu konuda bir kitap ve inanılmaz sayıda makale yazmıştı: karısının söylediğine göre öyle bitkin düşmüştü ki, ona güçlendirici iğneler yapmak zorunda kalmıştı. Polonyalı gazeteci, ayaklanmanın başlangıçta halkın genel hoşnutsuzluğunu dile getirdiğini göz önünde bulunduruyor, sürgündekilerin, Nasyonal Sosyalistler'in ve faşistlerin bunda bir rolleri olduğunu sanmıyordu. Ama, ona göre, ikinci müdahale olmasaydı, 23'ünden 31'ine dek olan sağa kayma, iç savaşa yol açardı. Macaristan batı bloğuna bağlansaydı, uydu devletlerde öylesine önemli karışıklıklar çıkardı ki, bir dünya savaşı bile patlak verebilirdi. Koyu bir Sovyet karşıtı olan Fejtö, özellikle ülkenin batısındaki tepkinin, devrimi kendi çıkarına alevlendirdiğini kabul ediyordu; evet, iç savaş tehdidi vardı ve sosyalizmin zaferi kesin değildi. Bu durumda, başarısızlığı göze almak gerekir miydi? diye ısrarla soruyordu Polonyalı. Sartre denemeyi reddetmekle bir tür siyasal bakışaçısı getirildiğini —ilerde *Le Fantôme de Staline*'de (Stalin'in Hayaleti) bu düşünceyi geliştirecekti— söylüyordu: bloklar ve soğuk savaş, yani Stalinci bakışaçısı: Macaristan, tüm komünist partiler, hatta SSCB, Ruslar tarafından alınan kararı pahalıya ödeyeceklerdi: bir halka yöneltilen bu şiddet yerine serbest seçimlere gidilse daha iyi olurdu.

Komünist basın yalanlarında ısrarcıydı; André Stil'in "Budapeşte Gülümsemesi" pek çok kimsenin boğazına düğümlendi. Partinin aydınları arasında birkaç tanesi az çok sakınımla kınamalarını belirttiler. Roland ihraç edildi: Claude Roy, Morgan, Vailland birer ihtar aldılar. Sartre'ın da üyesi bulunduğu CNE yönetiminde Aragon ile Louis de Villefosse arasında şiddetli bir ağız dalaşı oldu ve Villefosse birkaç taraftarıyla birlikte Komite'den ayrıldı: Vercors ve Sartre, orada kalmayı yeğlediler; ama sonuç olarak Aragon'un imzalattığı metni çok yetersiz buluyorlardı. Genel bir düşmanlıktan ürken CNE yıllık satışını iptal etti. Aydınlar komitesi şiddetli kavgalarla sarsıldı; kimi üyeler, özellikle eski komü-

nistler, SSCB'yi köktenci biçimde mahkûm eden bir önergeyi zorla kabul ettirmek istediler; bu, komünistleri Komite'den kovmak anlamına geliyordu. Biz Fransızlar için Cezayir barışı ana hedef olmalıydı ve bölünmemek gerekiyor diye düşünen başkaları da vardı; tüm dostlarımın tutumu buydu, Lanzmann da bunu savundu.

Yugoslavya elçiliğine sığınmış olan Nagy polis tarafından kaçırıldı. Yeni tutuklamaların haberleri geldi. Aldıkları tavrı kınamak ve SSCB'nin tutumunu savunmak için Sovyet yazarların Fransız yazarlara gönderdiği mektuba, o ilk protesto mektubuna imzalarını koymuş olan bizimkiler, yeni ve ilki kadar açık seçik bir bildiriyle yanıt verdiler, ama bu sefer yanıt daha ayrıntılıydı, açık bir kapı bırakıyordu: *"Bu incelemenin peşini bırakmamak için sizlerle seçeceğiniz bir ülkede buluşmaya hazırız."* Sartre, Claude Roy, Vercors, ölüm cezasına çarptırılan Macar gazetecilerin lehine CNE çapında girişimde bulundular. Bu kez Aragon da onlarla aynı kanıdaydı.

Ocak ayında *Les Temps modernes* Macaristan üzerine özel bir sayı çıkardı, dergi hemen hemen tamamen 20. Kongre ile Ekim olayları arasında gerçekleştirilmişti. *Le Fantôme de Staline*'de (Stalin'in Hayaleti) Sartre tutumunu anlattı: *"Gerçek siyaset kendi bünyesinde, üstü örtülü biçimde, etik değerlendirmesini içerir"* İşte bu düşünceye dayanarak SSCB'nin uydu devletlerle olan ilişkilerini eleştiriyor ve Rus müdahalelerini kınıyordu. Bununla beraber, yöneticilerinin yaptıkları hatalara karşın, SSCB'de gerçekleşen biçimiyle sosyalizme olan inancını bir kez daha belirtiyordu. Budapeşte onun için bir darbe olmuştu. Ama sonuçta, bu sayede kendisi için belirlediği tutumu sınamış olmuştu: SSCB'yi seçmek ve bakışaçısını korumak için yalnızca kendine güvenmek.

Yeniden yalnızlığa düşmedi, yeniden halk düşmanı haline getirilmedi. Budapeşte, 20. Kongre'den ve Polonya Ekimi'nden sonra, komünist aydınları kendi kendilerine bazı sorular sormaya zorladı. Büyük bir kısmı "dişlerini sıktı" ve kıpırdamadı. Ama çoğu, kendilerini iliklerine dek yadsınmış hissetti. Komünist sempatizanı bir kadın bana: "Macaristan hakkındaki röportajım! Nasıl da pespembe gösterebilmişim herşeyi! Ama şu da var ki, Nagy yönetimdeydi o zaman." diyordu. Bazı militanlar Rajk'ın, Slansky'nin suçluluğunu dile getirdikleri için epey gürültü koparıtarak kendilerini kınadılar. Hélène Parmelin gibi bazıları da, onun "beyinsel striptiz" dediği, komünizm karşıtlarını iç huzuruna kavuşturarak

sevindiren işlere teslim olmayı reddetmekle birlikte, içlerindeki eleştiri duygusunu uyandırdılar. Her şeyini kabul etmemekle beraber, Komünist Parti'de kalmaya karar veren gruplar oluştu. '56 ilkbaharında olağanüstü yetkilerin kabul oyu almasından hoşnut kalmayan Parisli militan işçiler tarafından kurulan *La Tribune des discussions* (Tartışma Kürsüsü) bir kısım aydınları da içinde topladı. Aralık'ta da başkaları. Nisan ayında *La Tribune* ile birleşecek olan *L'Etincelle*'i (Kıvılcım) kurdular. Onlar için söz konusu olan marksizmi gözden geçirmek değil, onu *değiştirmekti*, çünkü kendilerini, üstesinden gelemedikleri sosyalist çıkmazlar içinde buluyorlardı. Sartre hiçbir zaman yaşayan bir marksizm istemekten vazgeçmemişti: muhalif komünistlerle arasındaki diyaloglar çoğaldı; Polonyalı aydınlarla da görüşmeleri oldu. Moskova'da Leninci halkların eşitliği ilkesi temeline dayalı Polonya-Sovyetler anlaşmaları imzalandı; Stalinciler uzaklaştırıldı, çok sayıda militana itibarları iade edildi, sendikalar işçi çıkarlarını savunmaya yüreklendirildi. Yazarlar Kongresi sosyalist gerçekçiliği kınadı. Gomulka, sosyalizmi zayıf düşürmeden, özgürlüğe de payını vermeyi deniyordu: Sartre'ın Komünist Parti'ye karşı bağımsızlığı, onu, Polonyalı yazarların gözünde tam aranılan muhatap haline getiriyordu. Kasım'da Polonya elçiliğine davet edildik; orada, ilgilendiği bir dergi için Sartre'dan bir makale isteyen Lissowski ve Jan Kott'a rastladık. Varşova'da Sartre'ın oyunları sahnelendi. *Les Temps modernes* de kendi payına, Polonyalı yazarların da işbirliğiyle Polonya hakkında özel bir sayı çıkarttı.

Koyu komünistlerle, hatta SSCB'yle bile köprüler atılmış değildi. Sartre Fransız Komünist Partisi'yle bağını kopartmıştı, ama CNE ya da Barış Hareketi'yle değil. *Saygılı Yosma*'nın Moskova'da hâlâ sahnelendiğini öğrendi: oyunu Çekoslovakya'da, hatta bir süre sonra Macaristan'da da sahnelediler. '57 ilkbaharına doğru iki kez Ehrenburg'la karşılaştı, sonucunda ikisinin de görüşlerinden caymadığı candan bir sohbetleri oldu. 20. Kongre'nin ruhuna sadık olan kurnaz Ruslar, Budapeşte'yi kabul edemeyen yandaşlarını kendilerinden uzaklaştırmamaya karar vermişlerdi: protestoculardan birisi olan Vercors, '57'de Ruslar tarafından kabul edildi. Bu, önemli bir yenilikti; SSCB'ye, hain olarak nitelendirilmeksizin, bir noktada saldırabilmek. Bu ılımlı ortam, Fransız Komünist Partisi'yle bize, hepimizi en yakıcı biçimde ilgilendiren bir konuda ortak bir çalışma sürdürme olanağını verdi: Cezayir.

VIII. BÖLÜM

CEZAYİR savaşının aklımı, uykularımı, ruh halimi oyalamasına hoşnutlukla ya da isteyerek izin vermiş değilim. Camus'nün öğüdünü —her şeye karşın kendi mutluluğunu savunmak— tutmaya hiç kimse benden daha hevesli olamazdı. Hindiçini, Madagaskar, Ümit Burnu, Kazablanka olup bitmişti: her seferinde huzur içinde bir kez daha dengemi kurmuştum. Ben Bella'nın yakalanması ve Süveyş darbesinden sonra huzurum kaçtı: hükümet bu savaşta inat edecekti. Cezayir bağımsızlığını elde edecekti: ama çok ilerde. Henüz işin sonunu göremediğim o anda, barış gerçeği kendini dayattı. Askere yeniden çağrılanlar konuştular; bilgiler akmaya başladı: küçük grupların sızdırdığı az sayıdaki önemli rapor, bana ya da arkadaşlarıma yazılan mektuplar, yabancı röportajlar. Her şeyi bilmiyorduk aslında, ama az çok olan biteni hissediyorduk. Kendi ülkemdeki ve dünyadaki durumum, kendimle olan ilişkim bundan ötürü altüst oldu.

Ben bir aydınım, sözcüklere ve gerçeğe değer veririm; her gün, sonsuzca yinelenen, her ağızdan tükrükler içinde saçılan yalanlara katlanmak zorunda kaldım. Generaller, albaylar yürekli, hatta devrimci bir savaş sürdürdüklerini anlatıyorlardı. Bir panayır barakasına layık şu ucubeyi bile görüp geçirdik: düşünen bir ordu! Cezayir'deki Fransızlar birleşmeyi savunuyorlardı ama, herkes için bir tek okul düşüncesi bile hepsini havalara sıçratıyordu. Birkaç elebaşının dışında halkın onları sevdiğini ileri sürüyorlardı. Ama, Frogier'nin cenazesinden sonraki "zulüm" sırasında Fransızlar, *iyi* Müslümanlar, *kendi* Müslümanları ve

diğerleri arasında hiç ayrım gözetmediler: ellerine geçirdiklerini linç ettiler. Basın bir çarpıtma kurumu haline gelmişti. Fechoz ve Castille'in[1] neden oldukları kıyımları es geçiyor, ama Cezayir savaşma yol açan suikastler karşısında acı çığlıklar atıyordu. Paraşütçüler Casbah'ı kuşattılar, terör durduruldu: bunun hangi yollardan yapıldığını bize söylemediler. Gazeteler yalnızca toplatma kararlarından, adli takiplerden korkmuyorlardı, okurlarının beğenisini kaybetmeyi de istemiyorlardı: okurların duymak istediklerini yazıyorlardı.

Çünkü, örtbas edilmesi koşuluyla, ülke savaşı neşe içinde kabulleniyordu. Aşırılar Champs-Elysées'de gösteri yaptıkları zaman heyecan duymuyordum: "sonuna kadar" savaşılmasını ve solun ipe çekilmesini talep ediyorlardı ve geçerken *L'Express*'in bürolarının bulunduğu binanın altındaki seyahat acentasının vitrinlerini kırıyorlardı. Bunlar aşırılardı. Beni şaşkına çeviren, şovenliğin Fransızlar'ın büyük çoğunluğunun kanına girdiğini ve Fransızlar'daki ırkçılığın derinliğini anlamak oldu. Bost ve —benim Bûcherie Sokağı'ndaki odama geçen— Jacques Lanzmann polislerin mahalledeki Cezayirliler'e nasıl davrandıklarını anlatıyorlardı: her gün aramalar, sorgular, baskınlar: onları dövüyor, çek çek arabasında meyve sebze satanların arabalarını deviriyorlardı. Hiç kimse karşı çıkmıyordu; aksine; insanlar —ki bu Kuzey Afrikalılar hiç birine el bile sürmemişti— "korundukları" için birbirlerini kutluyorlardı. Askere yeni alınan gençlerin yatıştırıcı yöntemlere ne kadar rahatlıkla uyum sağladıklarını öğrenince daha da şaşırdım ve üzüldüm.

Kendi kendimi üzmekten o denli az hoşlanırım ki. Lanzmann *Dossier Müller*'i (Müller Dosyası) elime verdiğinde, ilk tepkim onu itelemek oldu. Bugün, bu iç karartıcı Aralık 1961'de, pek çok benzerim gibi, sanırım bir tür bellek tetanosuna yakalanmış durumdayım. Boudot'nun Lindon davasındaki ifadesini okuyorum; *"Bir akşam masama bembeyaz kesilmiş adamların yaklaştığını gördüm: bunlar dört adamı, yaşları yirmi ila yetmişbeş arasında değişen dört fellahı diri diri gömmekten gelen istihkâmcılardı. En yaşlısı en son ölmüştü. Bana söylediklerine göre, öyle korkuyormuş ki bedeninden çıkan terin gecenin karanlığında buharlaştığı gözle görülüyormuş. Buldozer üstlerine toprak attıkça ölüyorlarmış."*

[1]Temmuz'da Fechoz tarafından Casbah'a koyulan bomba 53 ölü ve sayısız yaralıya neden oldu. Castille de 6 Ağustos'ta sayıca biraz daha az insan öldüren bir bomba koydu.

Leuliette'inkini okuyorum. *"Esirler ayaklarından asılmışlardı. Onları sabah görmüştüm, akşamleyin hâlâ oradaydılar. Yüzleri kapkara olmuştu, henüz yaşıyorlardı. Elektrik verilmesinden de söz etmek istiyorum. Karın altına gelince çığlıklar en yüksek perdeye ulaşıyordu. Ağızdan da veriyorlardı."* Okudum ve başka makaleye geçtim. Bir ulus için ahlâk yitiminin kökü bu belki de: insan alışıyor.

Ama 1957'de, kırılan kemikler, yüzde, cinsel organlarda yanıklar, sökülen tırnaklar, kazığa oturtmalar, çığlıklar, çırpınmalar beni etkiliyordu. Müller deneyimlerini kamuya Cezayir'de askerken açıklamıştı ve bu da onun bir Fransız kurşunuyla öldürülmesine neden olmuştu: onu okumak ve tanıtmak bir görevdi. Ama kendimi çok zorlamam gerekti. Zorla okuduğum başka anlatılar da oldu. *Les Temps modernes*'in yayımladığı her özel anlatıdan sonra onlarcasını alıyorduk. Bunlar *Esprit*'de yayımlandı. Tabur tabur asker yağmalıyor, yangın çıkartıyor, ırza geçiyor, katliam yapıyordu. İşkence bilgi almanın olağan ve temel biçimi olarak kullanılıyordu: ortada olanlar kazalar, aşırılıklar değil, bir sistemdi: tüm bir halkın karşımıza dikildiği bu savaşta her birey bir şüpheliydi. Vahşilik, ancak ateşkes ile durdurulabilirdi.

Vatandaşlarım hiçbir şey bilmek istemiyorlardı. '57 ilkbaharından itibaren gerçek günışığına çıkmaya başladı; bunu Sovyet çalışma kamplarının ortaya çıkışını karşıladıkları ateşli çabayla karşılasalardı gerçek gün ışığında hemen patlardı. Sessizlik komplosu başarıya ulaştı, çünkü herkes suç ortağı oluverdi. Konuşanları kimse dinlemiyordu, seslerini bastırmak için herkes bağırıyordu, insanlar ellerinde olmadan bir şeyler duyarlarsa, hemen unutmaya bakıyorlardı. Pierre-Henri Simon'un *Sur la torture* (İşkence Üzerine) adlı kitabı okurlara *Dossier Müller*'i tanıtıyordu, üstelik hiç de gizli, yasadışı gazeteler olmayan *Le Monde* ve *L'Express* tarafından ısrarla, üzerinde uzun uzun durularak yorumlandı. Tüm sol basın, *Les Temps modernes*'de Sartre'ın üzerine bir makale yazdığı *Les rappelés témoignent* (Askere Gidenler Tanıklık Ediyor) derlemesinden söz etti. *Olağanüstüsünüz;* bu anlatıların yazarlarının çoğu, kuşkusuz ne Nasır'dan, ne de Moskova'dan para alan papaz okulu öğrencileriyle papazlardı; zaten onları yalancılıkla suçlayan çıkmadı: yalnızca herkes kulağını tıkadı. Cezayir'e birkaç ay önce yüzbaşı olarak çağrılan Servan-Schreiber de ne Arap Birliği'nin ne de SSCB'nin

adamıydı. Önce *L'Express*'de, sonra da kitap halinde yayımlanan deneyimleri, aleyhine bir "bilgi verme emri" çıkartıldığı için daha da çok gürültü kopartu. Yöredeki insanlara ve askeri geleneklere karşı saygısı olmasına, "siyah komandolar" yulturmacasını oldukça iştahla yutmasına karşın, kamuoyunu heyecanlandırması gereken cinayetleri anlatıyordu: keyif için öldürülen Araplar, kabaca öldürülen esirler, köyleri ateşe vermeler, toplu katliamlar vs. Kamuoyu heyecanlanmadı.

Bazukalı katiller özgürlük içinde dolaşıyorlardı. Kimsenin ölmemesi için tüm önlemleri alıp boş bir fabrikaya bomba koyan Yveton giyotine gönderildi. Bu Fransız neden Cezayir ile dayanışma içine girmişti? Niçin Cezayir'den doktorlar, avukatlar, profesörler, papazlar FLN'ye yardıma geliyorlardı? Hainler, deniyordu, böylece yanıt verilmiş oluyordu. Elleri ve ayakları bağlı halde penceresinin demirine asılı bulunan Larbi Ben Mihidi'nin "intihar"ından kamuoyu haberdar edildi. Paraşütçüler tarafından zorla alıkonulan ve haftalarca işkence edildikten sonra bir terastan aşağı atılan Boumendjel'in "intihar"ının ardından, Paris Hukuk Fakültesi profesörlerinden Capitant dersini durdurdu: bu hareket ses getiren yankılar yarattı. 29 Mart'ta general La Bollardière patladı: Fransız ordusunun yöntemlerini o derece kınıyordu ki, kumandanlık görevinden alınmasını talep etti. Djamila Bouhired olayı tüm Fransa'da ve dış ülkelerde duyuldu. Sol tarafından işkenceye karşı sürdürülen kampanya Fransız kamuoyu tarafından bilinmiyor değildi ve hükümeti o derece rahatsız etti ki, ardına saklanmak için bir "Koruma Komisyonu" kurdu.

Beni de, başka birkaç kişinin yanısıra Fransa karşıtı olarak nitelendirmişlerdi: öyle oldum da zaten. Vatandaşlarımı artık hoşgörü ile karşılayamıyordum. Lokantada Lanzmann ya da Sartre'la birlikte yemek yerken bir köşeye büzülüyorduk; böyleyken bile, gürültülü konuşmalar bize ulaşıyordu. Margaret, Coccinelle, Brigitte Bardot, Sagan, Grace de Monaco hakkında kötü yürekli görüşler ileri sürülürken, aniden bir tümce içimizde çekip gitme isteği uyandırıyordu. Lanzmann'la Vian'ın şarkı söylediği *Trois Baudets*'ye gittik. Skeçlerin birinde, oyuncular gazeteleri açıyorlardı: asi birimler safdışı bırakılıyor, bir mechta toparlanıyor. Okuyorum: Rivet, Oradour ve salondaki gülüşmelerden nefret ediyorum. Bir başka gece *Olympia*'da Greco'yu dinledik. Cezayir'e yerleşmiş bir Fransız sahnede "bicot"lar anlattı; utançtan avuçlarım terledi. Sinemada

Cezayir'deki Fransız eserlerinin güzelliğini gösteren *Aktüalités*'yi sineye çekmek gerekiyordu. Evden çıkmaktan vazgeçtik. O günlerde, küçük bir barda kahve içmek, bir fırına girmek çetin bir sınav halini aldı. Şöyle sözler işitiyordunuz: "Tüm bunlar, petrolümüzü almak isteyen Amerikalılar'ın işi." Ya da: "İyi bir darbe vurup işi bitirmek için ne bekliyorlar ki?" Teraslarda müşteriler *L'Aurore*'u, *Paris-Presse*'i açıyorlardı, kafalarında ne olduğunu iyi biliyordum: kâğıttakilerin aynısı: artık yanlarında oturamıyordum. Kalabalıkları severdim: şimdiyse sokaklar bile bana düşmandı, işgalin ilk zamanlarındaki kadar yalnız hissediyordum kendimi.

O günlerden daha bile beterdi, çünkü bu yan yana gelmeye bile katlanamadığım insanların, istesem de istemesem de suç ortağıydım. İşte onlarda affedemediğim buydu. Ya da doğumumdan itibaren beni Hıristiyan, demokrat, insancı bir vicdan sahibi yapmaya çalışacaklarına bir SS, bir paraşütçü gibi yetiştirselerdi. Yaşamak için kendi kendime değer vermem gerekiyordu ve ben kendimi yirmi kez ırzına geçilmiş kadınların, kırık kemikli adamların, çıldırmış çocukların gözüyle görüyordum: bir Fransız kadın.

Kız kardeşimle kocası Paris'e yerleşmişlerdi. Kocası sosyalistti ve Mollet'nin politikasını savunuyordu: "Gene de Cezayir'de terörü durdurdular" diyordu bana. Bu yalancı barışın nelere mal olduğunu —tam olarak değil ama huzurumu kaçırmaya yetecek kadar— biliyordum. Ayrıca: "İşkence filan olağanüstü durumlar" diyordu. Bu beni, dizginlemeye çalıştığım öfke nöbetlerinin içine atıyordu. Ama ondan ayrılırken, kalbimin çarpıntılarından, ensemin ağırlığından, kulaklarımın uğuldamasından tansiyonumun çıktığını anlıyordum.

Savaşla suç ortaklığımı kopartmalıydım, ama nasıl? Mitinglerde konuşmak, makaleler yazmak: Sartre'ın söylediklerinin aynılarını, hem de ondan daha kötü bir biçimde söylemiş olurdum. Mauriac'la birlikte katıldığı sessiz gösteride gölge gibi peşinden gitmek bana komik gelmişti. Bugün,[2] terazide ne kadar hafif çekersem çekeyim, kendimi tüm ağırlığımla ortaya atmaktan başka birşey yapamam. O devirde hâlâ, bir iş için çaba göstermeden önce, benim açımdan boşuna olup olmayacağını bilmem gerekiyordu.

[2] 61 kişi.

Francis Jeanson'u çok iyi tanıyorduk: '46 yılında *La Morale de Sartre*'ın (Sartre'ın Ahlâkı) elyazısı metnini vermek için Sartre'la buluşmuştu. Savaş sırasında, özgür Fransa savaşçılarına katılmak için İspanyol sınırını geçmişti: yakalanmış ve bir kampa atılmıştı. Birkaç ay sonra salıverilmişti, tutukluluk sağlığını bozduğu için Cezayir'de kendini bir büro işine bağlamak zorunda kalmışu. Müslümanlarla ilişki kurmuştu. Kurtuluştan sonra sık sık Cezayir'e dönüp orada olan biteni çok yakından izledi: böylece *Algérie hors la loi*'yı (Yasadışı Cezayir) yazabildi. *Temps modernes*'in katılımcısı olup dört yıl da yöneticiliğini yapmıştı. '55'de Sueil yayınlarında *Sartre par lui-même*'i (Kendisi Tarafından Sartre) yayımlamıştı. Pek az insan Sartre'ın düşüncesini onun kadar iyi tanır. Budapeşte'den sonra, Sartre, uzlaşmaz bulduğu tutumundan dolayı onu eleştirmişti; o zamandan beri aramız açıktı. Başkaları FLN'nin yanında yürüttüğü savaştan söz ettiler. Ne Lanzmann, ne Sartre ne de ben henüz onu izlemeye hazır değildik. Cezayir'de tek bir yol vardı, faşizm ya da FLN. Fransa'da ise durumun değişik olduğunu düşünüyorduk. Solun Cezayir'e verecek dersi olmadığı kanısındaydık, *El Moudjahid*'in sola haddini bildirmesi de gayet iyi olmuştu. Ama onların bağımsızlığı için yasal yollardan çalışmanın hâlâ olası olduğu inancındaydık. Jeanson'u tanıdığımız için, böyle bir bağlantıya olgunlukla düşünüp taşınmadan girdiğini sanmıyorduk; kuşkusuz iyi nedenleri vardı. Bununla beraber ürktüm. Onunla birlikte çalışan iki kişiyi[3] tanımıştım, bu kadınlar hafiflikleri ve gevezelikleri ile şaşırtmışlardı beni: kendi kendime yeraltı çalışması acaba komplekslerden kurtulmanın bir yolu mu diye soruyordum. Bunu seçenlerde bir hınçtan ya da bir rahatsızlıktan kaynaklanan Fransız toplumundan kopma isteği mi vardı?[4] Yaptıkları seçimin yönelttiği kaygı verici soruya karşı, içimdeki kuşkunun öznel nedenlerle mi uyandığını kendi kendime sormadan, şu nefret ettiğim savunma aracıyla, ruhbilimcilikle kendimi savunuyordum. Jeanson'un FLN'ye yardım ederken Fransa'ya ait olduğunu inkâr etmediğini anlamamıştım. Hareketinin bilincine daha iyi varabilseydim bile, ona katılmak, ülkenin

[3] Zaten kısa süre sonra çalışmayı bıraktılar.

[4] Jeanson bu kuşkulara çok güzel yanıtlar verdi: "Herkesin bizi kınadığı eylemlerimize giriştiğimizde işsiz değildik, mesleklerimizi seviyorduk, yeteneksiz de değildik. Ve Fransa'nın yeteneklerimize göre çalışıp dilediğimiz gibi yaşarken kendimizi rahat hissedebileceğimiz tek ülke olduğunu da yadsıyamazdık."

gözünde ihanet eden tarafa geçmiş olmaktı: içimde bir şey —bir çekingenlik, birtakım kalıntılar— bunu göze almaktan hâlâ alıkoyuyordu.

*
* *

Çin hakkındaki denemem bitince, '56 Ekimi'nde çocukluğumu anlatmaya giriştim. Bu çok eski bir tasarımdı. Birkaç kez, roman ve öykülerimde Zaza'dan söz etmeyi denemiştim. Kendimi anlatma arzumu, *Mandarinler*'de Henri'ye yansıtmıştım. İki ya da üç kez röportaj yapılmasına razı olduğumda, hep düş kırıklığına uğramışım: soruları da yanıtları da kendim belirlemek isterdim. Yayımlamadığım notlarda kendimi açıklıyordum: *"Her zaman, yaşamımın sinsice en küçük ayrıntılarına dek dev bir ses alma cihazının bantına kaydedildiğini ve günün birinde tüm geçmişimi boşaltacağını düşledim. Hemen hemen elli yaşındayım, aldatmacaya sapmak için çok geç: yakında her şey bitecek. Yaşamımı ancak kendi ellerimle, kâğıt üzerinde genel çizgileriyle sabitleştirebilirim: yani yaşamımı bir kitap haline getireceğim. On beş yaşımdayken, insanların bir gün yaşamöykümü duygulu bir merakla okumalarını istemiştim; 'tanınmış bir yazar' olmayı istememe bu umut neden olmuştu. O gün bugündür, yaşamımı bizzat yazmayı sık sık düşündüm. Eskiden bu rüyaya dalarken hissettiğim coşku bugün bana oldukça yabancı; ama yüreğimde bunu gerçekleştirme arzusunu hep taşıdım..*

...Yaşamımın ilk yirmi yılını Lion de Belfort'dan Jacob Sokağı'na, Saint-Germain Bulvarı'ndan Raspail Bulvarı'na uzanan bir büyük kasabada geçirdim: hâlâ orada oturuyorum. Çalışma masamdan, Saint-Germain-des-Prés Meydanı'ndan geçen bir kız öğrenci grubunu görüyorum: içlerinden biri, benim. Sokak lambalarının ilk ışıklarının yandığı saatte evine giriyor; bir beyaz sayfanın başına oturacak, benim bu beyaz sayfaya çizdiğim işaretlere benzeyen işaretler çizecek. Savaşlar ve yolculuklar, ölüler ve yüzler gelip geçti: hiçbir şey değişmedi. Aynada, başka bir yüz göreceğim: ama ayna yok, yoktu. Bazı anlarda, büyükleri oynayan bir çocuk muyum, yoksa eskileri anımsayan yaşlı bir kadın mıyım, bilemiyorum.

Hayır. Biliyorum: bugün, benim. Geleceği benim geçmişim olan küçük kız artık yok. Bazen, onu içimde taşıdığımı, belleğimden çekip çıkartmanın, kırışmış kirpiklerini düzeltmenin, el değmemiş halde yanıma oturtmanın mümkün olacağını sanıyorum. Bu yanılış. O, dünyadan geçtiğini hatırlatan minik bir iskelet bile bırakmadan kayboldu. Onu boşluktan nasıl çekip çıkartmalı?"

On sekiz ay, inişli çıkışlı günlerle, güçlükler ve mutluluklarla bu yeniden doğuşa kendimi adadım: bir yaratıcılıktı bu, çünkü belleğe olduğu kadar hayal gücüne ve düşünceye de çağrıda bulunuyordu.

Bu arada Sartre, Lissowski'nin kışkırtmaları sonucunda varoluşçulukla marksizm arasındaki ilişkileri inceliyordu; ilerde *Question de méthode* (Yöntem Sorunu) adını alacak bir deneme yazdı. Hızını almışken *Critique de la raison dialectique* (Diyalektik Aklın Eleştirisi) adını verdiği yapıtını yazmaya başladı. Yıllardır bunu düşünüyordu, ama düşünceleri henüz olgunlaşmamıştı; eşiği atlaması için birinin dışardan dürtüklemesi gerekmişti. Öte yandan, yayımcının biri ondan bir sanat kolleksiyonu için herhangi bir ressam hakkında metin istedi; Sartre, Tintoret'yi hep sevmişti; daha savaş öncesinde, özellikle '46'dan bu yana zaman ve mekânı algılama biçiminden çok etkilenmişti. Onun hakkında bir araştırma yapmaya karar verdi.

Anılar'ım beni Çin hakkındaki araştırmamdan daha az uğraştırıyordu, daha çok okuyabiliyordum. Arkadaşlarım, Amerikalılar'ın kendi toplumlarını çözümlediği, vardıkları sonuçlar hep birbirine benzeyen yapıtları okumam için veriyorlardı: Riesman'ın *The lonely crowd*'u (Yalnız Kalabalık), Wright Mills'in denemeleri, White'ın *The organisation man*'i (Organizasyon Adamı), Spectorsky'nin *The Exurbanist*'i (Taşraya Göçen Kentli). Nedenleri ve sonuçlarıyla, '47'de beni düş kırıklığına uğratmış olan ve o zamandan beri daha da belirginleşen o uygunculuğu betimliyorlardı. Özü anlamında bir tüketim toplumuna dönüşen Amerika, katı ilkeci içkoşullandırmadan, herkese kural olarak düşünme yeteneği değil, başkalarını yönetme özelliği kazandıran dışkoşullandırmaya geçmişti; bu yazarlar, ahlâkın, eğitimin, yaşam biçiminin, bilimin, duyguların bundan ötürü nasıl üzücü bir biçimde değiştiğini anlatıyorlardı. Eskiden bireyselciliğe tutkun olan ve Çinliler'i hâlâ hor görerek "karınca toplumu" diye nitelendiren bu ülke, artık bir koyunlar toplumuna dönüşmüştü;

kendindeki ve başkalarındaki her türlü özgünlüğü alaya alarak, eleştiriyi reddederek, değerleri başarıya göre ölçerek, özgürlük için ancak anarşik başkaldırı yolunu açık bırakıyordu: gençlerdeki ahlâk bozukluğu, uyuşturucuya yönelme, aptalca şiddet böyle açıklanıyordu. Kuşkusuz Amerika'da görmek için hâlâ kendi gözlerini kullanan insanlar kalmıştı: evvelce saydığım kitaplar ve benzerleri ve bazı filmler bunun kanıtıydı. Birkaç yazınsal dergi, neredeyse gizli birkaç siyasal yayın kamuoyuna karşı tavır almaya cesaret ediyorlardı. Ama sol gazetelerin çoğu yok olmuştu. *La Nation, New Republic* nerdeyse sırf kıyamadıklarından, birtakım düşüncelerde bağımsızlıklarını koruyabiliyorlardı. *New Yorker, Partisan Revue* kadar iyi bir düşünür olup çıkmıştı.

Kore savaşından beri Amerika'ya duyduğum kin hiç azalmamıştı. Hükümet, ırk ayrımcılığıyla göreli bir sertlikle savaşıyordu, halkın büyük bir bölümü bunu reddediyordu. Güney'in sanayileştirilmesi ayrımcılığın yok olmasına yol açıyordu: ayrımcılık, son yıllarda ortalığı allak bullak eden az skandala yol açmamıştı: Mac Gee'nin öldürülmesi, bir beyazın ırzına geçmekten sanık 14 yaşındaki Emmet Till'in elde kanıt yokken linç edilmesi ve katillerinin beraati; Alabama'da beyazların arasına girmek isteyen zenci üniversite öğrencilerine uygulanan şiddet hareketleri: bu göze batan olayların dışında da, dün olduğu gibi bugün de ayrımcılığın neler içerdiğini biliyordum. Amerikalıların komünizm karşıtı fanatizmlerine gelince, hiçbir zaman bu denli şiddetli olmamıştı. Ayıklamalar, davalar, sorgular, tasfiyeler demokrasinin ilkeleri bile yadsınıyordu. Rosenberg Komitesi'ne katılmış olduğu için Algren'in pasaportunu aldılar. Amerika dışarda dolar gücüyle, halk hareketlerine karşı kendini ona satan adamları destekliyordu, onlar da, zaten kendi çıkarları için de kaygılandıklarından, halk hareketlerine pek iyi hizmetlerde bulunmuyorlardı. Bu siyaseti eleştirmek için sesler yükseliyorsa da, susturuluyorlardı: ben bunları hiç duymuyordum.

Önceleri sevdiğim ve hâlâ yaşayan yazarlara ne olmuştu acaba? Ve bugün onlar hakkında ne düşünüyordum? Lanzmann'la söyleşerek, bu yazarları yeniden, yeni bir bakışla okuyarak, düşüncelerimin çoğunu değiştirdim. Wright'ın, Steinbeck'in, Dos Passos'un, Faulkner'in eski romanları onlara tanımış olduğum, birbiriyle eşit olmayan değerleri koruyorlardı. Ama açıkça komünizm karşıtı olan Wright'la artık siyasal açıdan aynı görüşte değildik; edebiyatla ilgisini kesmiş görünüyordu.

Steinbeck vatanseverlik ve bönlük içine gömülmüştü: batılı değerleri benimsediğinden beri Dos Passos'un yeteneği kurumuştu: hareketlerin ve tümcelerin ardında gizlenen, kaynaşıp duran derinliklere sahip bir dünyanın kokuşmasını araştıracağı yerde, artık yalnızca köhnemiş görüntüleri betimliyordu. *Une Fable*'da (Bir Söylence) Faulkner da, bir asker öyküsü biçimi altında İsa tutkusunu anlatıyordu: amma nakarat! *Intruder in the dust* (Özünü Toza Toprağa Bırakanlar) Güney'de ırkçılığın, basit bir köktenciliğe saplanmış Kuzeyliler'in bilmedikleri zenginliklerle inceliklerin karşısında olduğunu gösteriyordu. 1956'da bir röportajda Faulkner, Güneyliler'in zenci sorununu bildikleri gibi çözmelerine izin verilmesi gerektiğini söylemişti: beyazların yanında olduğunu ilan ediyordu, sokağa inip siyahlara ateş etmek bile gerekse. Hemingway'e gelince, öykülerinden bazılarına hayran olmayı sürdürüyordum. Ama, *Silahlara Veda*'yı, *Le Soleil se lève aussi*'yi (Güneş de Doğar) yeniden okuduğumda, düş kırıklığına uğradım. Roman tekniğinde büyük bir ilerleme kaydetmişti: ama yeni olmaktan çıkınca yöntemlerindeki basmakalıplıklar göze batıyordu. Onda özellikle, bana hiç sempatik gelmeyen bir yaşam anlayışı keşfediyordum. Bireyselciliği, kapitalist adaletsizlikle kararlı bir suç ortaklığı içeriyordu; bu, pahalı av ve balık avı seferleri düzenleyebilecek kadar zengin, rehberlere, hizmetkârlara, yerlilere saf bir babacanlık gösteren bir amatör heveslinin bireyselciliğiydi. Lanzmann, *Güneş de Doğar*'ın ırkçılık lekesini taşıdığı konusunda uyarıda bulundu; bir roman, bir küçük evrendir: eğer tek adi adam bir Yahudi ise, tek Yahudi de adi bir adamsa, bu iki karakter arasında bir anlayış ilişkisi, ya da evrensel bir ilişki kurulmuş demektir. Zaten, anlatılarının her döneminde Hemingway'in önümüze koyduğu suç ortaklığı, hepimizin tıpkı onun gibi, ari, erkek, servet ve boş zamanla donanmış olduğumuzu, bedenimizi yalnız ve yalnız cinsellik ve ölümle sınamış olmak bilincine sahip olduğumuzu gösterir. Bir soylu kişi, soylu kişilere hitap eder. Tarzdaki babacanlık insanı yanıltabilir, ama sağın ona zengin mevkiler önermesi bir rastlantı değil: o, ayrıcalıklı insanların dünyasını çizdi ve yüceltti.

Gençler, onlardan pek azını tanıyordum. Bir keresinde Paris'te karşılaştığım, alkolün kemirdiği, yüzü gözü şişmiş, hemen hemen yatalak Carson McCullers'i çok sevmiştim; artık yazmadığı söyleniyordu. Ayrıca Wrightlar'da açık mavi renkli kadife pantolonuyla bir divana uzanmış

Truman Capote'u da görmüştüm: yetenekliydi, ama bununla pek bir şey yapmıyordu. Salinger'in *Catcher in the rye*'ını da (Gönülçelen) çok övmüşlerdi; onda özellikle birtakım sözler, vaatler buldum. Ve ne yazık ki şiir bana uzaktı: değerini anlayabilmek için dil bilgim yeterli değildi ve çevirilere de güvenmiyordum. Özetle, başka yönlerde olduğu gibi edebiyatta da, geçmişi dışında, Amerika'ya ait hiçbir şey artık beni etkilemiyordu. Ona karşı, Fransa'nın bana esinlediği küskünlüğün aynını hissediyordum. Manzaralarından, kentlerinden, alanlarından, kalabalıklarından, kokularından yakıcı anılar saklıyordum; hızlı ve kaynaşan, patavatsız, neşeli ve yaşamı sımsıcakken kapmaya hazır dilini seviyordum; Amerikalı dostlarımı sevgiyle düşünüyordum, candanlıklarından, açıkyürekli gülüşlerinden, sert espri anlayışlarından hoşlanmıştım. Ama biliyordum ki, şimdi New York ya da Chicago'ya geri dönsem, soluyacağım hava aynı Paris'inki gibi zehirli bir hava olacaktı.

O yılın en güzel anları, Lanzmann'la Davos'ta geçirdiğimiz on beş gün olmuştu: orada güneşin ve karın zevklerini yeniden tatmış, artık Fransız sesler duymamanın verdiği hafifliği hissetmiştim. Yaz başında, sosyalist bir hükümetin 14 Temmuz bayramı kutlamalarını yasakladığı bu ülkeyi sevinçle terk ettim. Lanzmann'la birlikte İtalya'nın güneyine gittik. Yollar 1952'ye göre daha güzel, oteller daha rahattı; kentler genelde zerafet içinde genişlemişti. Ama kırsal kesim hep aynı yoksulluktaydı; Tarente Körfezi çevresinde göstermelik bir toprak reformu yapılmıştı; azizelerin adlarını taşıyan evceğizler, köylülerin arasında paylaştırılan bataklıkların ortasında yükseliyordu: ne gübre ne de tohum vardı, hiçbir ürün yetişmiyordu. Köy meydanlarında *braccianti*'lere (kahvehane müdavimleri) rastlanıyordu ve taşra yaşamı Fellini'nin *Vitelloni*'de betimlediğinden beri hiç değişmemişti; bir akşam saat on bire doğru Cantazaro'nun ıssız bir sokağında grappa içerken, filmdeki sahneleri sadakatle anımsatan bir olaya tanık olduk: gençler bir *topolino*'nun peşinden koşuyor, arabayı yakalıyor, sarsıyor, egzos deliğini kâğıt bir tamponla tıkıyorlardı, *topolino* yeniden yola koyuluyor, tampon esnemeye benzeyen gülüşmeler arasında fırlıyordu: *topolino* bir yarım daire çiziyor, her şey yeniden başlıyordu. İlk bakanlar biz olduk.

Sicilya'ya doğru indik; Sicilya akşam çökerken bir yol dönemecinde, benek benek ışıklarla, sisle saçaklanmış halde karşımıza çıktı; durduk;

arkamızdaki bir otomobil de durdu: "Manzaraya mı bakıyorsunuz?" dedi sürücüsü. "Ben de buradan her geçişimde bakarım." Jandarmaydı. Eliyle alanı taradı ve: "Dünyanın ikinci güzel manzarası." dedi tumturaklı bir tavırla. "Ah." dedim, "birincisi hangisi?" Duraksadı: "Bunu bilemem." Sicilya'yı yeniden dolaştım: asık suratlı ve gönençli Raguse'yi, yeni ve çok güzel binalarla çevrilmiş barok güzelliklerini yeniden gördüm. Sulan mazottan kararmış. Fransız turistlerce istila edilmiş Lipari'den çabucak kaçtık. Yıllar önce Darina Silone'un salık verdiği Palinur Burnu'ndaki bir moladan sonra Roma'ya çıktık. Eboli çıkışında bizi durdurmuş olan bir kaçak Yugoslav'ı da oraya götürdük: yasal açıdan sakıncalı vatandaşlarıyla birlikte gözaltında tutulduğu İtalyan kampından iş aramak için izin alarak çıkmıştı, ama cebinde metelik yoktu ve geç dönerse ceza alma olasılığı vardı: işte yollarda sık sık rastladığım içinden çıkılması olanaksız durumlardan biri.

Roma'da Sartre'la birlikte bir aydan fazla kaldım. Komünist dostlarımız uzaklıklarını korudular ve pek az insanla görüştük, ama İspanya Meydanı yakınındaki Hôtel d'Angleterre'i seviyordum, iyi de çalıştım. Sartre *Critique*'in yorgunluğunu üzerinden atmak istiyordu. Venedik'e gidip Tintoret'leri yeniden görmüştü ve resim üzerine yazmaya başladı. Gorz'un *Le Traître*'i (Hain) için de bir önsöz yazdı.[5]

İki üç haftalığına Roma'dan daha az kent havası soluyacağım bir yerde vakit geçirmek istedim. Sartre Kapri'ye gitmemizi önerdi. Roma gazeteleri bir Asya gribinin Napoli'yi kasıp kavurduğunu yazıyordu: salgın kuşkusuz kuzeye doğru da yayılacaktı: Kapri'ye gittik. Kapri'de, Napoli gazetelerinden Asya gribinin Roma'yı sardığını okuduk. Her kent keyif içinde başka kentlerdeki felaketleri abartıyordu.

Kapri'nin turistler ve züppelerle dolu olacağından korkmuştum; gerçekten de hepsi. —Venedik'te, Floransa'da olduğu gibi— aynı saatlerde aynı yerlere yığılıyorlardı. Onlardan kolaylıkla kaçabiliyorduk. Merkezde, zerafetsiz bir otelde kalıyorduk, ama oraya hiç araba giremiyordu ve sessizlikle yalnızlık hüküm sürüyordu. Kıyı boyunca yürüyor, Sartre'ın

[5]Cenevre'deki karşılaşmamızdan on yıl sonra artık Paris'te yaşayan Gorz, Sartre'a akıllıca bir felsefe yapıtı getirmişti, ama eserde *l'Être et le Néant*'dan (Varlık ve Hiçlik) çok fazla dolaysız esinlenme vardı. Daha sonra kendisi hakkında mükemmel bir deneme yazmıştı.

Giacometti'nin heykelleri kadar zevk aldığı Faraglione'leri seyrediyorduk: Malaparte tarafından Çin Halk Cumhuriyeti yazarlarına hibe edilen ve onları güç durumda bırakan gözalıcı bir kırmızıyla boyalı evin üstünden geçiyorduk; bazen Tibere Sarayı'na kadar tırmanıyorduk; genellikle daha aşağılarda duruyor, ıssız bir küçük kahvede pasta ya da sandviçin yanında bir kadeh beyaz şarapla öğle yemeği yerken, güneşin kayalara ve sulara vurarak yarattığı ışık oyunlarını seyrediyorduk. *Le Dernier touriste*'i (Son Turist) yazarken Sartre tüm bu kentler hakkında bilgi toplamıştı; ayrıca Kapri yaşamı üzerine çok sayıda fıkra ve dedikodu biliyordu. Onu Anacapri telesiyeji ile Monte Solario'nun doruğuna çıkmaya razı ettim: bu görkemli tırmanışın zevkine benden çok daha az duyarlı oldu, ama adayı ve bilge kıvrımlarını kuşbakışı görmek onu tatmin etti.

Sabahları kahvemizi içmek için ve akşamları da yemekten sonra, henüz *Führungen*'lerin (gösteri) doldurmadığı ya da boşaltmadığı bir *salotto*'nun (kahvelerin arkasındaki özel salon) terasında oturuyorduk. Gece yarısını geçince, bir tiyatro dekoru gibi asil ve uzak merdivenin ayağında tek tük insanlar kalıyordu: tek başına, çift ya da grup halindeki insanlar iniyor, çıkıyor, yüksek basamaklarda duruyor, bir basamağa oturuyor ya da arka plandaki gölgelerde kayboluyorlardı:[6] gizemli ve çok güzel bir komedi oynuyor gibiydiler; hareketleri, tavırları, Tintoret tuvallerindeki pembenin aynısını gördüğümüz giysilerinin renkleri, öyle olmak zorundaydılar sanki; ve bir şimşeklik sürede, uzun zamandan beri kaybolmuş bir görüntü yeniden canlanıyordu: yaşamımızda, dillerdeki öykülerin eksiksizliği ve kesinliği vardı. Sartre bana kitabından sözediyordu. Acele etmeden çalışıyor, tümcelerine dikkatle eğiliyordu: gecenin kadife sessizliğinin içinde büyük bir zevkle kendi kendime yinelediklerim vardı aralarında. Kapri'de o yaz, taşlar bile birer heykel kadar güzeldi ve sözcükler kimi zaman ışıltılar saçıyorlardı.

Kız kardeşim artık Milano'da oturmuyordu; orada yalnızca bir gün kaldık. Lanzmann bizimle buluşmak için oraya geldi. Tende Boğazı'ndan Nice'e, oradan da, geceyi geçirdiğimiz Aix'ye gittik. Yıldızlı gecede otomobille giderken, gökyüzünde bir göktaşının bakırsı parıltısını gördük: Sputnik! Ertesi gün gazeteler o saatte oradan geçtiğini doğruladılar. Bu

[6] Şimdi pırıl pırıl aydınlatılmış bir mağazanın dekoru mahvetti.

kısa süreli yol arkadaşımızı dostluk duyguları içinde düşünüyor ve belki de biz henüz yaşarken insanların gidebileceği şu yaşlı aydedeye yeni bir gözle bakıyorduk. Tüm beklentilerin aksine, ilk uydu SSCB tarafından fırlatılmıştı: bu çok hoşumuza gitti. Sosyalizmin karşıtları, sistemin başarısızlığını kanıtlamak için Rusya'nın endüstriyel ve teknik alanda gerilemesini öne sürüyorlardı: ne güzel bir yalanlama şu Sputnik! Amerika "bilimsel Pearl Harbour"dan söz etti. Savaşlardaki başarıları Ruslar'a, için için sevindiğimiz bir askeri üstünlük veriyordu: eğer savaş çıkartmakta en az çıkarı olan ülkenin kazanma şansı daha çoksa, barış daha kolay korunur. "Parti karşıtları" kızağa çekilmişlerdi; 20. Kongre'nin ruhu kendini gösteriyordu. Nisan ayında Moskova atom denemelerine ara verdiğinde, birlikte huzur içinde yaşamaya ilişkin umutlarımız güçlenmeye başladı.

Tüm Güney Amerika'da Amerikan emperyalizmine karşı isyanlar doğuyordu. Havana'daki büyük otomobil yarışından iki gün önce, bir otelin holünden ünlü yarışçı Fangio'yu kaçırıp yarıştan sonra salıverdiklerinde, Kübalı asilerden çok söz edildi. Batista tarafından Meksika'ya sürgüne yollanmış bir avukat olan önderleri Castro, birkaç arkadaşıyla birlikte gemiyle geri dönmüştü. Onu bir tür sakallı Robin Hood gibi betimliyorlardı. Onunla birlikte direnişte olan küçük orduda kadınlar da vardı, bu da Fransız burjuvalarında açık saçık imalı gülüşlere yol açıyordu; halk içinde, özellikle de üniversite öğrencileri ve aydınlar arasında destekçileri olduğu söyleniyordu: ama, grevlerle, isyanlarla, savaşlarla kısa sürede Batista'yı devireceğini bildirirken, ona inanmak güçtü.

*

Fransız solu Budapeşte olaylarını kolay atamıyordu üzerinden. İsyancıların çarptırıldığı cezaların sertliği —örneğin, Tibor Dery dokuz yıl hapse mahkûm edilmişti— komünist olmayanları öfkelendirdi, bu arada Komünist Parti, Kadar ile dayanışmasını sürdürüyordu. *L'Etincelle*'e ara verildi. Bir zamanlar partinin ateşli bir taraftarı olan Vercors oldukça komik küçük bir kitap olan *PPC*'de, ünlü ve işe yaramaz fahri üye rolünü oynamaktan artık bıktığını ve sahneden çekildiğini bildiriyordu. Aydınların düşünce ayrılıklarından daha da önemlisi, işçi sınıfının hareketsizliğiydi. Ekim sonunda, gaz ve elektrik grevinin başarısından sonra,

CGT ve CFTC başka grevler de başlattılar. Saint-Nazaire'de, grevler öyle şiddetle patlak verdi ki, bir işçi öldü, gazeteci Gatti yaralandı. Renault işçileri işi bıraktı; eğitim birimleri personeli ile memurlar da öyle. Ama, bu hareketlerin bir hükümet krizinin tam ortasında patlak vermesi bile, siyaset dışı olduklarının bir işaretiydi. Ne partiler ne de sendikalar bunları Cezayir savaşı karşıtı bir mücadeleyle bağdaştırdılar. Bununla birlikte sağ için için kaynıyordu: komplolardan söz ediliyordu. *L'Express* faşist tehlikeye karşı savaşmak için bölgesel forumlar düzenledi.

Lacoste'un "son çeyrek saat"i bir yıldan fazla bir zamandır sürüyordu ve barışı kuracak yöntemlerde değişiklik yoktu. *L'Express*'in yöneticilerinden Daniel, dostlarına *Temps modernes*'in bir sayısının özetini bildirirken sözü şöyle bağlıyordu: "Ve sonra doğal olarak, her zamanki işkence payı var." Tekdüze bir şeydi, tamam: banyo teknesi, asılmalar, yakmalar, tecavüzler, huniler, kazıklar, sökülen tırnaklar, kırılan kemikler: dönüp dolaşıp bunlara geliyorduk. Ama ordu ve polis plaklarını değiştirmedikçe biz de kendimizinkini değiştirmek için bir gerekçe görmüyorduk.

1 Haziran'da bir üniversiteli, Audin, Cezayir'de tutuklanmıştı; bir daha da haber alınamamıştı. Jules Ferry Lisesi çalışanları bir araştırma talep etmişlerdi: boşuna. Aralık başında, bir arkadaşı onun yerine Sorbonne'da matematik tezini sunmuştu: bu çok sayıda profesörün ve yazarın hazır bulunduğu bir cenaze töreniydi aslında.

Figaro'nun okurları bile Martin-Chauffier'nin kaleminden keyfi tutuklamaları, ortadan kaybolmaları, işkenceleri öğrenmişlerdi.[7] Birkaç haftalık savsaklamadan sonra *Le Monde*'da Koruma Komisyonu'nun raporu yayımlandı. Raportör şöyle başlıyordu: *"Başka zamanlarda ve olağan koşullarda aşırı görülebilecek eylemler Cezayir'de tamamiyle yasaldır"* Bu durumda, bunları ihbar etmeye gerek yoktu. Bu "aşırı" yasallık içinde gene de yanlış görünen eylemleri dile getirmekle yetiniyordu raportör. Eylemler sayıca çok ve skandal yaratmak için yeterince büyüktü. Yayından ötürü *Le Monde* çok kınandı; kamuoyu, bizzat olaylar üzerinde pek fazla durmadı.

---

[7]Martin-Chauffier "Toplama Kampları Rejimine Karşı Savaş İçin Uluslararası Komisyon" adına bir araştırma yapmıştı.

10 Aralık'ta Ben Saddok davası başladı. Birkaç ay önce, Colombes Stadyumu'ndan çıkarken Müslüman işbirlikçilerin en önemlisi ve Cezayir Meclisi eski başkan yardımcısı olan Ali Chehkal'i öldürmüştü. Savunmasını üstlenen Avukat Pierre Stibbe, solcu aydınları, bu arada Sartre'ı savunma tanığı olarak gösterdi. Adliye Sarayı'na gittiğimizde Sartre epey duyguluydu: konferanslarda, mitinglerde sözcükler bu denli ağır değildi, şimdi ise, bir adamın kellesine oynuyordu. Eğer onu kurtarırsa, birkaç yıl içinde çıkacak olan af onu yeniden özgür bir insan yapardı: yaşamla ölüm arasındaki yol olağan davalardakinden çok daha büyüktü. Tanıklar, tanıklıklarının jürinin kararını kesinkes yönlendireceğini düşündükleri için kaygı içindeydiler.

Sartre'ı da diğerleri gibi duruşma salonunun dışında bir yere kapattılar. Ben, kalabalık dinleyici kitlesinin arasına, genç avukatların yanına oturdum. Mahkeme heyetinin aşağısında, yas tülleri arkasına gizlenmiş Mme. Ali Chehkal kişisel hak talep eden tarafı temsil ediyordu. Sanık bölümünde oturan genç, açık yüzlü adama bakıyordum: direniş döneminde kahramanlık diye nitelendirilen eylemlerden birini yapmıştı: ama Fransızlar bundan ötürü belki de yaşamını sona erdirerek cezalandıracaklardı onu.

Saddok'un arkadaşları onun insani değerlerinden, işçi ve arkadaş olarak taşıdığı iyi niteliklerden söz ettiler: ihtiyar akrabaları ağladılar. Sonra profesörler, yazarlar, bir papaz, bir general, gazeteciler, Saddok'un eylemini, Cezayirli kardeşlerine yapılanlarla açıkladılar ve bu koşulları betimlediler. Yanımda oturan iki genç avukat kendilerini zorlayarak "Eh, yargılanan biziz: bize, Cezayir'de başımıza gelenlerin durup dururken olmadığını açıklıyorlar!" dediler. İddia makamı Soustelle'i çağırmıştı. Gözleri siyah bağa kabuğuyla çerçevelenmiş durumda, sırtında büyük işadamlarına özgü bir paltoyla geldi: kimseye bakmadan ve aceleyle öldürülen için bir övgü yazısı okudu. Sonra, takma bacakları üzerinde ailesi tarafından koluna girilerek ayakta tutulan bir genç kız öne çıktı: Corniche Gazinosu suikastinde sakatlanmıştı.[8] Tiz ve kesik bir sesle bağırmaya başladı: "Bu kadar vahşet yeter! Neler çektiğimizi bilmiyorsunuz! Bu kadar kan yeter! Yeter! yeter!" Neden olduğu rahatsızlık,

[8]Sonradan işkence merkezine dönüştürüldü.

Saddok'a değil daha çok bu sahneyi tezgâhlamış olan iddia makamına karşıydı. Bembeyaz saçları ile, incecik, titrek yaşlı Emile Kahn, başkanı olduğu İnsan Hakları Derneği adına Saddok'a geniş ölçüde hafifletici nedenler tanınmasını istedi. Bir papaz, Cezayir'e asker olarak gönderilen oğlunun mektubunu okudu: genç çocuk, gördüğü bir yerel birliğin —yani Cezayir'de doğmuş Fransızlar'ın— yaşlı bir Araba nasıl işkence yaptıklarını anlatıyordu: birkaç arkadaşının desteği ve ancak silah zoruyla avlarını bıraktırabilmişti. Bu anlatı —asılmalar, darbeler, işkenceler— bir ölüm sessizliğinin içinde patladı; ne bir şaşkınlık, ne de bir tiksinti sesi duyuldu: herkes biliyordu. Bir kez daha, bu gerçek yüreğimi dondurdu: herkes biliyor ve boş veriyordu, ya da razı oluyordu.

Sartre son tanıklardan biriydi. Heyecanını pek belli etmedi, yalnızca öldürülenden ölçülü bir saygıyla söz ederken Ali Chacal demesinin dışında. Bakışaçısını Ben Saddok'unki ile karşılaştırarak, gençlerin ağabeylerinin sabrına rıza göstermediklerini, çünkü Fransa'nın yalnızca kanlı yüzünü tanıdıklarını anlattı. Sonra, Saddok tarafından gerçekleştirilen eylemin bir siyasal cinayet olduğunun ve bir terörist suikastle karıştırılmaması gerektiğinin altını çizdi. Sartre, mahkemeyi kızdırmayacak bir dil kullanmak için büyük çaba harcıyordu ve heyet de onun bu ılımlılığı karşısında rahatladı.

Ardından Massignon, daha sonra da Germaine Tillon tanıklık ettiler; Tillon, Fransa'nın gençliği kin gütmeye zorladığını ileri sürdü. Bir okul öğretmeni, on yaşlarındaki Müslüman öğrencilerine şu kompozisyon konusunu önermişti: "Eğer görünmez olsaydınız ne yapardınız?" Kompozisyonlardan birkaçını okudu: hepsi değişik düşler aracılığı ile yanıtlamışlardı: "Tüm Fransızları öldürürdüm."

Salondan çıktım. Koridorlarda General Tubert Cezayir'deki Fransızlar'a karşı gürlüyordu. Tüm tanıklar başkanın tarafsızlığını ve konuşurken onlara tanıdığı özgürlüğü övüyorlardı. Camus'nün yokluğunu sertçe kınayarak yorumluyorlardı. Nobel ödülünü daha yeni aldığı için epey ağırlığı olurdu. Stibbe ondan yalnızca ölüm cezasını mahkûm ettiği yeni bir denemesini yüksek sesle okumasını istemişti: tanık kürsüsüne çıkmayı, hatta mahkemeye bir mesaj göndermeyi bile reddetmişti. Kimi tanıklar hakimin hoşgörüsüne sığınmak için, zaman zaman da kınayeyle, lâf arasında adını söylemişlerdi.

Palette'de Sartre ve Lanzmann'la yemek yedim. Saddok kellesini kurtarabilecek miydi? Kaygılıydık. Sartre, tüm gün boyunca içinde bulunduğu gerilimi unutmak için viski içti: bir süredir alkolü kaldıramıyordu ve sıkıntısı arttı; kısa süre sonra öfkeli bir hırçınlığa kapıldı: "Bir de Chehkal'a övgü düzdüm! ve de terörizme karşı konuştum: sanki terörizmi kınıyormuşum gibi! bunların hepsi o poujadist jüri üyeleri için! Düşünebiliyor musunuz?" Öfke, kızgınlık, gözlerini yaşlara boğuyordu. "Bunların hepsi poudajistler için!" diye yineleyip duruyordu. Heyecanının şiddeti beni korkuttu: bu yalnızca uyum gösterdiği ödünlere duyduğu tiksintiden ileri gelmiyordu; haftalardır, aylardır sinirleri çok gergindi.

Ertesi sabah, gazeteleri okumak bizi karamsarlığa itti. Bütün gazeteler tanıkların ifadelerini nakletmekle, savaşa karşı istemeden mükemmel bir suçlama ortaya koymuş oluyorlardı: kamuoyu, umulmadık biçimde bilgilendirilmiş olacaktı. Ama şiddetle Saddok'un karşısındaydılar: gazetelerden biri: "Ne kadar da şirin bir oğlan Chehkal'ın katili" diye manşet atmıştı. Basın, tanıkları Fransa'yı kirletmekle suçluyordu ve görünüşe göre Saddok'u ancak giyotinin bıçağı aklayabilecekti. Jüri üyelerinin bu makalelerden etkilenmelerinden korkuyorduk.

Akşam büyük bir ferahlamayla kararı öğrendik. Ömür boyu hapis: ama savaşın sonunda hapishaneler açılacaktı. Her şeyden önce Saddok adına sevindik; ama ayrıca, Fransa'da bir Cezayirli'nin karşısında hâlâ vicdanlarına göre karar verebilen birkaç kişinin var olduğunu görmek bize güç verdi.

Cezayir'de bu olgu artık geçerli değildi; rastlantılara göre günah keçileri seçiliyordu: altı Müslüman işkence altında, Frogier'yi katlettiklerini itiraf ettiler; bunlardan biri seçildi ve hiçbir kanıt olmamasına karşın Coty onu affetmeyi reddetti.

1958 Ocak ayı sonlarına doğru, Av. Brugier benden, Rouen'dayken çok parlak öğrencilerimden biri olan Jacqueline Guerroudj lehine, ahlâkı hakkında tanıklık etmemi istedi. Cezayir'de öğretmen olmuş, bir Müslüman öğretmenle evlenmiş ve onun gibi ALN'nin kırsal gruplarına üye olmuştu; Yveton'a EGA lokaline koyduğu bombayı o sağlamıştı. Her ikisi de, onlarla birlikte suçlanan Taleb'le birlikte 1957 Aralık ayında ölüme mahkûm edildiler. Sol, onların lehine bir kampanya yürüttü, ben de olabildiğince katıldım. Affedilmelerini sağladık. Ama patlayıcıları ha-

zırladığı ortaya çıkan ve suikaste katkısını hep inkar eden Taleb idam edildi.

Sakiet bombardımanı Fransız sağının büyük bölümünü çok üzdü: bir albayın söylediği gibi, her gün yeni bir Oradour gerçekleştiriliyordu.[9] Ama bir Tunus köyünü vurmak, tam bir gaftı. Bunu haklı göstermek için *Actualités*, ALN askerlerinin Tunus'ta mevzilendiklerini gösteren bantlar sundu kamuoyuna: bir başka gaf; üniformalı, düzen disiplin içindeki bu askerler bir eşkıya topluluğu değil, bir orduydular.

Dindar ruhlu ve vicdanlı bir adam olan Massu'nün en ağır işkencelerden birini denemek için ısrar ettiği ve sonra da: "Çok güç: ama cesur bir adam katlanabilir." dediği anlatılıyordu. Bir kitap, işkencenin dayanılmaz gerçeğini anımsattı hepimize: Alleg'in *La Question*'u (Soru). Sartre bunu *Express*'in yayımladığı, ama sansüre uğrayan bir makalesinde yorumladı: *Une Victoire* (Bir Zafer). Bununla beraber kitap birkaç yüz bin sattı ve tüm dillere çevrildi.

İşkence artık öyle tartışılmaz bir gerçek olmuştu ki, Kilise bile onun yasallığı hakkındaki düşüncesini dile getirmek durumunda kaldı. Pek çok papaz sözleri ve davranışları ile işkenceyi reddediyorlardı; ama seçkinleri desteklemekte olanları da vardı: piskoposlara gelince, çoğu hoşgörüde çok ileri gidiyorken, hiç biri kınamaya yönelik davranışlarda ileri gitmiyordu. Laikler arasında da ne çok her şeye razı suskun vardı! Camus'nünki beni isyan ettiriyordu. Hindiçini savaşında olduğu gibi komünistlerin oyununa gelmeme bahanesini artık ileri süremezdi; şimdi de, metropolün sorunu anlamadığını geveliyordu. Stockholm'e Nobel ödülünü almaya gittiği zaman kendini daha iyi ifade etti. Fransız basınının özgürlüğünü övdü: o hafta, *L'Express*, *L'Observateur*, *France-Nouvelle* toplatıldı. Büyük bir dinleyici kitlesi önünde şöyle dedi: "Adalet'i seviyorum: ama annemi, adaletten önce savunurum.", bu da Cezayir'e yerleşmiş Fransızlar'ın yanında yer aldığını gösteriyordu. Kurnazlık, Camus'nün kendini savaşımın üstünde tutuyormuş gibi yapıp, böylelikle savaşı ve yöntemlerini burjuva insancılığı ile bağdaştırmaya çalışanlara bir güvence sunmasındaydı. Çünkü, bir yıl kadar sonra senatör Rogier'nin

[9]Bir asker tarafından '57'de anlatılmıştı; '56 Ağustosunda 2. BEP'den bir albay ona şöyle demişti: "Bir gün yeni bir Nuremberg mahkemesi kurulursa hepimiz mahkûm ediliriz: Her gün yeni bir Oradour gerçekleştiriyoruz."

ciddi ciddi söyleyeceği gibi: "Ülkemizin .... tüm eylemlerini evrenselliğin ve insancıllığın renklerine büründürmeye gereksinimi vardır". Gerçekten de, vatandaşlarım bu ideali ayakları altına almakla birlikte, korumak için çabalıyorlardı. Her gece Montparnasse Tiyatrosu'nda duyarlı bir seyirci kitlesi küçük Anne Frank'ın eskimiş felaketlerine gözyaşı döküyordu; ama can çekişmekte, ölmekte, çıldırmakta olan ve Fransız denilen topraklarda yaşamakta olan çocuklar hakkında hiç kimse hiçbir şey bilmek istemiyordu. Eğer onlar adına acıma duyguları uyandırmaya kalkışırsanız, halkın cesaretini kırmakla suçlanıyordunuz.

Artık bu ikiyüzlülüğü, bu ilgisizliği, bu ülkeyi, kendi tenimi kaldıramıyordum. Sokaklardaki bu her şeye razı ya da şaşkın insanlar, Arap cellatlarıydılar: hepsi suçluydu. Ben de öyle. "Ben Fransızım". Bu sözcükler boğazımı bir eksikliğin, bir kusurun itirafı gibi bereliyordu. Milyonlarca kadın ve erkek, ihtiyar ve çocuk için ben, işkencecilerin, kundakçıların, iz sürücülerin, boğaz kesicilerin, istifçilerin kız kardeşiydim: onların nefretini hak ediyordum, çünkü uyuyabiliyor, yazabiliyor, bir gezintiden ya da bir kitaptan yararlanabiliyordum: utanç duymadığım tek anlar bunları yapamadığım, okuduğumu okumaktansa kör olmayı, duyduklarımı duymaktansa sağır olmayı, bildiklerimi bilmektense ölmüş olmayı yeğlediğim anlardı. Sanki, en önemli belirtisi ağrı duymamak olan bir hastalığa tutulmuş gibiydim.

Kimi zaman paraşütçüler Saint-Germain-des-Prés'nin avlusuna kulübemsi bir şey yerleştiriyorlardı. Oraya yaklaşmaktan hep kaçınıyordum, orada neler çevirdiklerini hiçbir zaman öğrenemedim; sonuçta kendi propagandalarını yapıyorlardı. Masamdan, asker müzikleri çaldıklarını duyuyordum: tartışıyorlar, para topluyorlar ve sanıyorum seferlerine ilişkin seçilmiş fotoğraflar gösteriyorlardı. Boğazımdaki o yumruyu anımsıyordum, o çaresiz ve öfke dolu tiksintiyi: bu, bir SS'i gördüğüm zaman hissettiğim duyguydu. Artık Fransız üniformaları, eski günlerde gamalı haçların verdiği ürpertilerin aynını veriyordu bana. Bu leopar giysili, yanık yüzlü, temiz elli, gülümseyen ve ortalıkta kol gezen delikanlılara bakıyordum: bu eller... İnsanlar ilgiyle, merakla ve dostça yanlarına yaklaşıyorlardı. Evet, işgal altındaki bir kentte oturuyordum ve onlarla aramda var olan tüm bağlardan ötürü, işgalcilerden, 40'lı yıllarınkilerden daha da büyük bir üzüntü ile nefret ediyordum.

Sartre büyük bir öfkeyle *La Critique de la raison dialectique*'i (Diyalektik Aklın Eleştirisi) yazarak kendini koruyordu. Her zamanki gibi ara vererek, karalayarak, sayfaları yırtarak, yeniden başlayarak çalışmıyordu; peşpeşe, saatler boyunca, yazdıklarını okumaya bile kalkışmadan sayfalar dolusu, dörtnala giden kaleminin bile yakalayamadığı düşüncelere kapılmışçasına yazıyordu; o hızı yakalamak için günde bir tüp içtiği koridran tabletlerini çiğnediğini duyuyordum. Öğleden sonralarının bitiminde tükeniyordu; tüm dikkati gevşiyor, hareketleri belirsizleşiyor, sık sık yanlış sözcükler kullanıyordu. Akşamlarımızı bende geçiriyorduk; bir bardak viski içer içmez alkolden çarpılıyordu: "Yeter!" diyordum ona; yetmiyordu: istemeye istemeye ikinci bir bardak uzatıyordum; bir daha istiyordu: iki yıl önce çok daha fazlası gerekirdi çarpılması için; ama şimdi yürümesi ve konuşması çabucak değişiyordu ve yineliyordum: "Yeter!". İki üç kez öfke nöbetlerine tutuldum, kadehi mutfağın yer karolarına fırlatıp kırdım. Ama onunla kavga etmek beni tüketiyordu. Hem ayrıca gevşemeye, yani biraz kendini mahvetmeye gereksinimi olduğunu biliyordum; genelde dördüncü bardakta itiraz ediyordum. Benden ayrılırken sendeliyorsa, kendi kendimi kınıyordum. Ve 1954 Haziranı'ndaki kadar derin kaygılar içimi sarıyordu.

Karın biraz neşe getireceğini ummuştum. Courchevel'de geçirdiğim iki hafta beni düş kırıklığına uğrattı. İki yıl önce kayaklarımı yeniden taktığımda gençleştiğimi sanmıştım; ama ilerleme kaydetmemem yaşımı ortaya koyuyordu. Lanzmann nadiren benimle birlikte kayak pistine geliyordu: *Les Temps modernes*'e Uruffe papazı hakkında bir makale hazırlıyordu. Çok ilginç bir öyküydü, hamile bıraktığı kadını öldüren, cenini vaftiz etmek için kamını deşen, alarm çanlarını çalan, cinayeti ihbar eden ve kendi kilisesinin mensuplarına katili aramalarında yardımcı olan papazın öyküsü. Dava daha da şaşırtıcı olmuştu; Lanzmann muziplik ve sertlikle yorumluyordu bunu: "Kilise mantığı" hem anlayışla karşılanmasını, hem de cezalandırılmasını gerektiriyordu. Papaz kellesini kurtarmış, buna karşın ondan daha az hoşgörü hak etmeyen Saint-Cloud katilleri —yarı geri zekâlı ve çocuklukları yetimhanelerde geçmiş iki genç oğlan— ölüme mahkûm edilmişlerdi.[10] Otel müşterileri onların

[10]Bunlardan biri affedildi.

giyotinle idam edilmelerini çok doğal karşılıyorlardı: yemekler sırasında konuşulanları duymamazlık edemiyordum. Özellikle şu nedenle gezi pek hoş olmadı: Fransa'da kalmıştık. Burada, Paris'te kaçtığım tüm o burjuvaların içindeydim, iyice boğuluyordum. Kongo'da artık zencileri dövme hakkının olmamasından yakınan çift Belçikalı'ydı, ama Fransızlar çiftin derin üzüntülerini çok iyi anlıyorlardı. Lanzmann'la birlikte nisan ayında birkaç gün yolculuk yapmak isteyince İngiltere'yi seçtik: güney kıyısı, Cornouailles'lar. Toplu haldeyken sevimli bulduğum biricik Fransızlar, gençlerdi; solcu öğrenciler Sorbonne'da roman hakkında bir konferans vermemi istediler, ben de kabul ettim: o kadar kendi halimde yaşıyordum ki, anfiye girdiğimde seyircilerin sergilediği karşılamadan onlar için tanınmayan biri olmadığımı anlamak beni şaşırttı. Dostlukları yüreğimi ısıttı: yüreğimin buna gereksinimi vardı.

IX. BÖLÜM

SAKIET bombardımanı İngiliz ve Amerikan arabulucularının müdahalelerine yol açmıştı; diplomatik bir Dien-Bien-Phu'dan söz ediliyordu; ordu çok yüksek sesle buna razı olmayacağını haykırıyordu. De Gaulle'ün geri dönmesinden söz edilmeye başlandı. Cumhuriyetçi düzenin korunmasında polise bel bağlamamak gerekiyordu. Paris'te birtakım polis memurları Cezayirliler tarafından öldürülünce —genellikle bunlar rastlantı değil, ilginç misillemeler biçimindeydi— polis kitle halinde 13 Mart'ta Meclis önünde gösteri yaptı. Çekirdeği Dides'den kaynaklanan bu kurum, faşizme sempati duyuyordu: 15 Nisan'da Soustelle ve Bidault tarafından indirilen Gaillard'ın düşüşünden sonra, sol kanat forum ve mitingleri çoğalttığında konuşmacıların yüzünü gözünü dağıtan "vatansever"ler de aynı kurumun koruması altındaydılar. Hiçbir bakanlar kurulu ayakta kalamıyordu ve De Gaulle'ün adı daha sık duyuluyordu artık. 6 Mayıs'ta Pflimlin'in adı geçti ama, görevlendirilebilmesi için Tarafsızların oylarına gereksinimi vardı, onlar da bir türlü karar veremiyorlardı.

FLN büyük ölçüde MNA'yı içine almış ve görkemli birlikler yaratmıştı.[1] ALN için uluslararası hukuk sözleşmelerinin uygulanmasını talep ediyordu. Fransız hükümeti iki Cezayirli savaşçıyı giyotine gönderince, üç Fransız esir kurşuna dizildi. 13 Mayıs'ta Cezayir bu misillemelere karşı gösteri yapma kararı aldı.

Akşam, Lanzmann'la birlikte benim evimdeydik, Meclis'te redaktör sekreter olan Pouillon telefon etti: toplu tartışma toplantısı ayaklanmaya dönüşmüştü: kalabalık, başlarında Lagaillarde'la yönetim merkezini

[1] 18 Nisan'da, Fransa ekibinden dokuz Cezayirli futbolcu, Saint-Maixent'da on Cezayirli assubay ve büyük müftü Lakdarn Tunus'a gittiler.

basmıştı: Massau bir Kurtuluş Komitesi'nin başındaydı: özetle, Cezayir, Fransız kalmak için, ordunun desteğiyle Fransa'dan ayrılıyordu. Başka telefonlar da geldi: gazeteci arkadaşlar son haberleri veriyorlardı. Pouillon, yeniden, Meclis'in yanıtında kararlı olduğunu bildirdi: Pflimlin 120'ye karşı 280 oyla görevlendirilmişti, komünistler ilke anlamında çekimser kalmışlardı. Rahatlamış bir durumda uyudum. Ertesi gün, Meclis'in kararını öğrendiklerinde, albayların bet benizlerinin attığı dedikoduları dolaştı ortalıkta; bunlardan biri: "İş bitti." demişti. Pflimlin Cezayir ile Fransa arasındaki haberleşmeyi kestirdi: bu ablukanın karşısında ayaklanma sekiz günden fazla süremezdi. 14 Mayıs'ta çevremdeki hiç kimse pek fazla kaygılı değildi. Lanzmann aşırı solcu bir grup gazeteciyle birlikte Kuzey Kore'yi ziyarete davet edilmişti: gece boyunca yolculuğun iptal edilip edilmeyeceğini düşünmüştü; artık endişesi kalmamıştı.

Ertesi gün, Salan'ın sabah-toplantısında "Yaşasın de Gaulle" sloganını attığını öğrendik. De Gaulle de bir bildiride: "Cumhuriyet'in yetkilerini üstlenmeye hazırım." diyordu. Pflimlin Cezayir'le haberleşme bağlantısını yeniden kurdu ve başka hiçbir önlem almadı. Ertesi gün gazeteler Cezayir'de ve tüm ülkede kardeşlik adı altında düzenlenen maskaralığı anlattılar.

Sarah Bernhardt Tiyatrosu'nda Brecht'in *savaşa ve generallere karşı* iç karartıcı bir saldırısı olan *La Condamnation de Lucullus*'ünü (Lucullus'ün Mahkûmiyeti) seyrederken tüm salon avuçları patlayıncaya dek alkış tuttu: ama seyirci kitlesi, uzun süredir ülkelerindeki diğer kesimlerden ayrı kalmış sol aydınlardan oluşuyordu. Komünistler iyimser davranıyorlardı. Lanzmann Faşizme Karşı Direniş Komitesi'nde Sartre'ı temsil ediyordu: her oturumda Raymond Guyot: "Her şeyden önce, sevinmeliyiz: her yerde komiteler oluşuyor... Durum mükemmel..." diye demeç vermekle işe başlıyordu. Ama 19'unda, sendikalarca düzenlenen genel grev başarısızlığa uğradı. Aynı gün de Gaulle bir basın toplantısı yaptı: Bûcherie Sokağı'nda Bost'larla akşam yemeği yerken Lanzmann bu toplantıyı anlattı: toplulukta hep eski tüfek RPF'lileri görmüştü. Göreve getirilmek için olağanüstü bir yöntem talep eden de Gaulle, ülke tarafından yasal yoldan çağrılmayı istediğini belli etmişti. Sosyete kadınları kendilerinden geçerek dinliyorlardı; Mauriac bayılmıştı. Bourdet, de Gaulle'e

fesatçılara istemeden yardımcı olduğunu düşünüp düşünmediğini sormuştu. De Gaulle aşağı yukarı "Sizin dünyanız benimkiyle bir değil." gibi bir yanıt vermişti. Lanzmann'ın kuşkusu yoktu, başaracaktı; burjuva demokrasisi bir halk cephesine can vermektense, bir diktatörün yararına kendi etkinliğine ara vermeyi yeğliyordu: bir şişe viskisine iddiaya girdiler.

Amerikalılar Orly'de bekleme yapan uçaklarından inmek istemediler, çünkü Paris'i kan ve ateş içinde sanıyorlardı: acı acı güldük. Her şey bir yas dinginliği içinde olup bitiyordu. Ülke kendini tek bir çözüm yolu olduğuna inandırmak istiyordu: de Gaulle veya paraşütçüler. Ordu de Gaullecü, polis ise faşistti: Moch halk milislerini seferber etmeyi önermişti; ama paraşütçüler Paris'e çıkmaya hazırlandıkları sırada sağın ve sosyalistlerin tek tasası "Prag darbesi"ni önlemekti. On dokuzunda De Gaulle'ün Mollet'ye yaptığı ayaklanma çağrısı, kabalığıyla muhatabını bile şaşırtmıştı; sonra Mollet yanıt vermeye hazırlandı. İşçi sınıfının hareketsizliğine gelince, bunu bir onay olarak nitelendirmek gerekiyordu: de Gaulle olmasaydı kuşkusuz bir atılım yapardı; de Gaulle'ün 1945'le 1947 arasındaki hükümeti, ardından gelenlerden daha kötü olmamıştı: kurtarıcı olmak saygınlığını hep taşıyordu, kendini satmadığı için de dürüst olarak tanınıyordu. Fransız Cezayiri onun sayesinde zafer kazanıyordu.

13 Mayıs'ta olanaksız görünen şey, 23'ünde artık kaçınılmaz geliyordu bize. Cezayirli Fransızlar ve ordu kazanmıştı. Her şey kavgasız dövüşsüz olup bitecekti: bu o kadar belirgindi ki, Lanzmann'ın içinde bulunduğu heyet gidişini ertelememeye karar verdi. O kalmak istiyordu ama öbürlerinden ayrılamazdı. Beraberce Honfleur yakınındaki sevdiğimiz bir otele gidip iki gün geçirdik. Çiçek açmış elma ağaçlarıyla örtülü araziyi göstererek çok üzgün bir sesle: "Otlar bile aynı renkte olmayacak." dedi. Bizi en çok üzen, Fransa'nın yavaş yavaş büründüğü yüzünü birdenbire keşfetmemizdi: siyasetten uzaklaşmış, hareketsiz, aşırı bir savaşı sürdürme arzusu duyan insanların eline kendini bırakmaya hazır.

24 Mayıs sabahı Lanzmann'ı Orly'ye götürdüm. Öğleden sonra Korsika isyanı duyuldu. Benim için başka pek çok gün gibi, şaşırtıcı günlerdi bunlar. Artık çalışmıyordum. Mart ayında Gallimard'a *Bir Genç Kızın Anıları*'nı teslim etmiştim. Arkasını getirmekte duraksıyordum. İşsizliğim ve genel kaygı beni, 1940 Eylülü'nde olduğu gibi günlüğüme

yönelti. Büyük ölçüde, günlüğü ilerde Lanzmann'a gösteririm diye yaptım bunu, çünkü onunla iletişim kurmam hemen hemen olanaksızdı. Günlüğümü buraya da geçireceğim.

26 Mayıs

Saat başı radyonun ve INF. 1'in dinlendiği, gazetelerin tüm baskılarının satın alındığı ilginç günler. Dün, o Pentecôte pazarında,(*) 800.000 Parisli kent dışındaydı, yollar bomboştu; hava ağırdı ama sıcak değildi, gökyüzü griydi. Sartre'ın penceresinden uzun merdivenli, kırmızı itfaiye arabalarının geçip, Saint-Germain Bulvarı boyunca gittiği görülüyordu. Devriye gezen çok sayıda polis arabası. Cezayir'in yeni komitesi (Massu, Sid-Cara, Soustelle) Cumartesi günü: "De Gaulle ya da ölüm" diye demeç verdi. Arrighi'yi Korsika'ya gönderenler onlar, ama bir yandan da Korsika ile tüm ilişkilerini kestiklerini açıklıyorlar.

Lanzmann bir gün önce Kore'ye gitti. Üç gün kalacağı Moskova'dan telgraf.

Akşam Palette'de Sartre'la kitabım hakkında sohbet. Bana, Rouen' dayken gençliğin tanınmamışlığı içinde ne kadar mutlu olduğumuzu anımsatıyor (yazılarımı düzeltiğim Paul birahanesini yeniden görüyorum). O dönemi anlatırken ona ihanet etmemek.

Bugün hava buz gibi. Rüzgâr mezarlığın duvarındaki sarmaşığı sarsıyor ve pencerelerin tüm bitişme yerlerinden küçük daireme giriyor. Girişiğim iş üç dört yılımı alacak, biraz ürkütücü. İlk önce çaba gösterip çok sayıda malzeme toplamam gerektiğini düşünüyorum.

Evet, bugün de Pentecôte pazartesisi —Paris dünkü kadar boş, gazeteler sansürlü, yabancı basın yasak— tatsız bir felâket atmosferi. Yağmur yağdı, sonra gök gürültüleriyle dolu bir fırtına koptu. Nazım Hikmet ile Palette'de öğlen yemeği. On yedi yıl cezaevi yaşamı, şimdi de kalbi yüzünden günde on iki saat yatakta kalma zorunluluğu. Son derece çekici. Cezaevinden çıktıktan bir yıl sonra ona yapılan suikast girişimlerini anlatıyor (İstanbul'un dar sokaklarında otomobiller). Ve sonra onu Rus sınırında askerlik yapmaya göndermek istemişler: elli yaşında.

(*)Pentecôte: Paskalya'dan sonraki yedinci pazar günü kutlanan Hıristiyan yortusu. —*çev.*

Başhekim ona: "Güneşte yarım saat ayakta durun, ölürsünüz. Ama ben size sağlam raporu vermek zorundayım" diyor. Bu durumda o da, fırtınalı bir gecede, Boğaz'da küçük bir motora binip kaçmak zorunda kalıyor: sakin havada Boğaz sıkı gözetlenirdi. Bulgaristan'a gitmek istiyor, ama o kudurmuş denizde olanaksız. Bir Romen yük gemisine rastlıyor; adını haykırarak çevresinde dönmeye başlıyor. Onu selamlıyorlar, mendil sallıyorlar; durmuyorlar. O korkunç fırtınada peşlerinden gitmeyi sürdürüyor; iki saat sonra duruyorlar, ama onu gemiye almıyorlar. Motoru bozuluyor, her şeyin bittiğini sanıyor. Sonunda onu köprüye alıyorlar: Bükreş'e telefon edip emir almaları gerekmiş. Soğuktan donmuş, yarı ölü, subayların odasına giriyor; kocaman bir fotoğrafı var orada, "Nazım Hikmet'i kurtarın!" yazısı var. En çarpıcı olan da bir yıl önce tahliye edilmiş olmamdı, diye ekledi.

Lanzmann Moskova'dan telefon etti. Burada saat yedi, orada dokuz ve Moskova'nın üzerine akşam ışıkları düşüyor. Bu kadar yakın, bu kadar uzak. Otelin kapısında yanına genç birileri yaklaşıyor, mırıldanıyorlar: "Business?" Giysilerine karşılık kız öneriyorlar. Lanzmann şaşkın, ancak *L'Humanité*'nin muhabiri aracılığı ile alabildiği haberlerden ötürü kaygılı.

Çalışmak güç. Bekliyoruz, neyi beklediğimizi bilmeden.

Sartre ve Bost'la akşam. Olaylar üzerinde görüş alışverişi yapıyoruz.

27 Mayıs Salı

Sartre'la birlikte Coupole'da yemek. CGT grev emri vermişti, FO ve CFTC buna uymamıştı, gene de bir şeyler bekliyorduk: hiç bir şey yok; otobüsler çalışıyor, metrolar da öyle. Takside, radyoda, de Gaulle'ün demecinin son bölümü. Evet, Duverger'nin yazdığı gibi bu "son çeyrek saat". Şoför "Eh, Şaşırıp kaldılar, bu kadar zamandır herkesle alay ettiler, cebimizden paramızı aldılar, üstüne üstlük Cezayir'de kendini öldürten bu kadar genç." diyordu. "Coco"lara çok kızgın çünkü olağanüstü yetkileri onayladılar ve orduya saygılarını sundular; onlar da herkesle alay ediyorlar: "İşte bakın, nasıl da iyi gidiyor grevleri!" Kuşkusuz, solcu bir tip, kızgınlığından de Gaulle'ü kabule hazır. Ne iş! Her şey yumuşak yumuşak gerçekleştirilecek, sonra sertleşecek. Tiksinti verecek kadar yüzüstü

bırakılmış bir ülke. Bu bozgunun içinde amma yavanlık! "Tarihsel" günler yaşamakta olmak duygusu, ama 1940'ın Haziran ayındaki gibi yürek paralayıcı, çok şiddetli biçimde değil: Guillemin'in anlattıkları gibi bön, bulanık günler. Guillemin'in gelecekteki kitabının karmaşık malzemesi içinde bocalıyoruz.

O gece, gökyüzünden düşen, sarmal dallar gibi bükülmüş korkunç siyah şeylerle doluydu: bunlardan biri yanıma konuyordu, kocaman bir piton yılanıydı ve korku, kaçmamı engelliyordu. Polis arabasına benzeyen bir şey geçiyordu, içine atlıyordum: ülkenin üstüne üşüşen yılanlara karşı savaşıyorlardı — cangılları ve delik deşik yollarıyla tuhaf bir ülke. Ama tek çarpıcı görüntü, dünyanın sonunun geldiğini anımsatan o büyük şekillerdi, başımın üstündeydiler ve yere düşüyorlardı.

13 Mayıs gecesindeki gibi gece boyu telefonlar. Genç Marsilyalı arkadaşım ise, hemen hemen her sabah bana yazıyor. Söyleyecek bir şeyimiz olmasa bile birbirimizle konuşmaya gereksinimimiz var.

(Saat altıda) Péju telefon etti, Pflimlin'in Coty'nin yanından allak bullak çıktığını, de Gaulle'ün Colombey'den ayrıldığını söyledi, geri dönüyor. Kuzey madencileri dışında, hiçbir yerde grev yok. O gece de Gaulle, kırksekiz saat içinde iktidar eline teslim edilmezse, onu kendi kendine alacağını söylemişti. Ordu onunla birlikte. Toulouse'da askeri kumandandan (o akşam için öngörülen gösteriler yüzünden) asayişi sağlaması istendi, o da reddetti.

Sartre tiyatro oyunu üzerinde çalışıyor; ben de geçmişimle ilgilenmeye uğraşıyordum. Honfleur yolu üstünde Lanzmann bana: "Otların rengi bile aynı olmayacak." demişti. Saint-Germain Meydanı'na bakıyorum ve düşünüyorum: "Artık aynı kent olmayacak.".

Yedi buçuk haberleri: belki bir umut daha.

Çarşamba 28 Mayıs

Dün akşamı Leiris'lerle geçirdik. Radyo dinledik; Radio Luxembourg'u tutturmak olanaksızdı, ancak Devlet Radyosu'nu dinleyebildik. Gece seansı: Pflimlin Anayasa'yla ilgili yasayı oya sunuyor. Almanlar'ın Belçika'ya döndüğü günlerde gene Leiris'lerle birlikte radyo dinlediğimiz zamanların anıları.

Bu sabah hava pırıl pırıl. Haberleri alıyorum. Pflimlin 100'den biraz fazla oya karşı 400 oyla çoğunluğu aldı. Bağımsızlar kabineyi terk etti, kabine istifa ediyor ama "yönetim boşluğu" yaratmadan. Coty bu akşamdan itibaren yeni bir kabinenin göreve başlayacağını söylüyor.

Bu öğleden sonra büyük bir gösteri olacak: oraya gideceğiz.

30 Mayıs Cuma

Bu günlükten başka hiçbir şey yazamıyorum, bunu yazmayı bile zar zor canım istiyor, ama zaman öldürmek gerek. Çarşamba, Palette'de Komünist Parti'ye yeniden girmek isteyen ve büyük olasılıkla da girecek olan Claude Roy ile yemek. De Gaulle'ün Malraux hakkında söylediği ve tüm Paris'in dilinde dolaşan şu sözleri aktarıyor: "Benim Rubicon'a kadar oltayla balık tutmak için gittiğimi söyleyerek beni kınıyordu, şimdi ben orayı aşmış durumdayken, o lagünde balık tutuyor." Gerçekten Malraux tüm bu zamanı Venedik'te sanat üstüne konuşarak geçirdi; ama evvelsi gece döndü ve Florence'a göre, İletişim ya da Kültür Bakanlığı'na atanmayı bekliyor.

Taksi ile —çarşamba günü— on altı kırk beşte Reuilly-Diderot metrosuna gidiyoruz. Sol kaldırımda uzun bir geçit alayı: komünistler açık açık pankart taşıyorlar: "Yaşasın Cumhuriyet!" Metroda Altıncı Komiteyi bekliyoruz, ama CNE de randevusunu oraya vermiş. Metronun ağzından tanıdık bir sürü insan çıkıyor: Pontalis, Chapsal, Chauffard, Adamovlar, Poznerler, Anne Philipe, Tzara, ailesi ve atölyesiyle Gégé, kız kardeşim. Herkes böyle muazzam bir kalabalık görmekten şaşkın: herkes gösterinin bir fiyasko olmasından korkuyordu. La Nation insanlardan kapkara kesilmiş "Güzel Sanatlar" flamasının arkasında yürüyor, sonra "İnsan Hakları"nınkinin arkasında buluşuyor, ardından belirsiz yerlerde yürüyoruz. Eski cumhuriyetçiler pek memnun, çünkü bu olay onları elli yıl gençleştiriyor: alayın uzunluğunu görmek için kafaların üzerinden sıçrıyorlar ve yüzleri aydınlanıyor; bazı adamlar direklerin üstüne tünüyor, yol ortasında arkadaşlarının omzuna tırmanıyor ve beğeni işaretleri yapıyorlar: geçit bitmek bilmiyor, ne başı belli, ne sonu. Kaldırımlar boyunca bir yığın insan alkışlıyor ve bizimle birlikte bağırıyorlar: aslında onlar da gösterici. Neşeli kalabalık, aklı başında

kalabalık yönergelere uyuyor. "Yaşasın Cumhuriyet!" diye pek bağırılmıyor, ama özellikle "Faşizme geçit yok!" diye bağırıyor herkes; pek çok: "Massu darağacına, Soustelle darağacına!"; biraz: "de Gaulle aşağı!", ama çekine çekine. "De Gaulle müzeye, paraşütçüler fabrikaya!" sloganı çok başarılı. (Bu ölçülülük yönergeler gereği mi, yoksa dün SL'in söylediği gibi, de Gaulle'e saygıdan mı? Sonuçta, birisi "De Gaulle darağacına" diye başlarsa, susturuluveriyor.) *La Marseilleise* ve *Le Chant du Départ* söyleniyor. Sartre olanca sesiyle söylüyor. İki uzun yakışıklı adam, yanlarında artist gibi iki kızla avaz avaz haykırıyorlar. Pencerelerde meraklılar, çoğu bize sevgi gösterisinde bulunuyor; çocuklar alkışlıyor. "Berceau Doré"nin üzerinde, beyaz peruklu, solmuş altın renkli yastıklara dayanmış çok yaşlı üç kadın kraliçe tavırlarıyla bizi selamlıyorlar. Akışın durmaksızın sürmesine karşın, trafik ışıkları kırmızıdan yeşile geçip duruyor. Bununla birlikte, uzaktan uzağa kortej ukalıyor; duruyor, sonra yeniden yola koyuluyoruz. Polis karakolunun önünde memurlar hareketsiz, tepkisiz; kalabalık onlara dönüp "Massu darağacına!" diye bağırıyor. Sıcak, tek yumruk ve insanı duygulandıran bir geçit. Siyasi sürgünlerin çizgili giysileriyle, sakatların ve hastaların arabalarıyla geçite katıldıkları söyleniyor. République'e geliş düş kırıcı oldu; tasarlanmış hiçbir şey yoktu. Bayraklar sallayarak kürsüye urmanan grup konuşma düzenini sağlayamadı; herkes dağıldı. Birkaç ses duyuluyor: "Concorde Meydanı'na!" ama kimse gitmiyor; zaten gidilemezdi. Yol boyunca hiçbir polis yoktu, ama yolun iki yanı CRS'nin arabaları ile korunuyordu. Topluluk kavgacı değildi. Şaşırtıcı olan, herkesi harekete geçiren coşkuydu: Village'ın siyasetle hiç ilgilenmeyen insanları bile gelmişlerdi. Ama çoğumuz farkettiği gibi, insanlar fazlasıyla keyifli, bağırmaktan ve şarkı söylemekten çok mutlu, ama harekete geçmeye hiç de kararlı değildiler. Ve bir gün önceki grev başarısızlığa uğramışu; ertesi gün FO ve CFTC, "CGT'den bağımsız olarak gösteri yaptıkları için" birbirlerini kutluyorlardı. Hiç kuşkusuz, genel grev olmayacaktı. Bost, Olga ve Apteckmanlar hatırı sayılır miktarda viskinin yardımıyla çalışan Amerikalı gazetecilerin bulunduğu Modern Otel'in birinci katına çıktılar, oradan görüntü çok çarpıcıydı dediler. Bununla birlikte, caddenin on metre ötesindeki bir bodrum katındaki yemek salonunda, uzun elbiseli İngiliz

kadınlar kayıtsızlık içinde yemeklerini yiyiyorlardı. Nation Meydanı'nda Mendès alkışlanmış, ama gelirken kalabalık dağıldığı için faşistler üzerine atlamışlar: şansları yoktu.

Dönüşte, gönlümüzde bir umut belirtisiyle, duygulanmış durumda, Sartre'a gittik. Hemen kötü haberler: paraşütçüler çıkartma yapmış (bu söylenti dört gün sürdü); ne ordu ne CRS'ler hükümeti tutmuyordu; de Gaulle Colombey'den çıktı, Coty geceleyin onu çağıracak. Sartre'ın o gece bir işi vardı ve ben yalnız kalmayı kaldıramayacaktım: Sanislas Sokağı'nda bir lokantada Bostları ve Apteckmanları buldum. Faubourg-Saint-Honoré'de bıraktığımız otomobilleri aldık ve ışıklandırılmış Elysée'nin çevresinde gezindik; saat geceyarısına yaklaşıyordu; akşamki kalabalık dağılmaya başlıyordu; şöyle bağırtılar duyuluyordu: "Massu Paris'e!". Bunlar kırk yaşlarında, bir avuç kibar insandı (Borsa'nın keyifle yükseldiğini ve Napoleon'un da 70 frank düştüğünü söylemeyi unuttum). Polisler bunları kibarca uzaklaştırdılar. Alay alay CRS'ler karanlık arabalarının içinde ve dışında, ellerinde silahlarıyla her şeyi kuşatıyorlardı; cumhuriyetçi olsalardı insan kendini güvencede hissederdi, ama bu koşullar altında çok daha korkutucuydular. Kalabalığın, arabaların ve yürüyenlerin geçişini engellemiyorlardı. Barbara Apteckman onlara cilve yapıyor, onlar da sevimli laflar atıyorlardı. Onlara sordu: "Neyi bekliyorsunuz? —De Gaulle'ü; ama iki saattir bekliyoruz, hâlâ yok." Başkaları da: "Biz Bordeaulu'yuz, burada canımız sıkılıyor." diyorlardı. Kimileri ise: "Dövüşmeyi bekliyoruz." diyorlardı. Tıkanıklık yüzünden adım adım giden şık otomobiller alayı. "Nereye gidiyorsunuz? —De Gaulle'ü görmeye." Antika tarzda, çok şık yaşlı bir şoförün kullandığı ve kapısının üzerinde Maxim'in arması olan bir "Maxim'in yeri" otomobili; içinde fraklı bir adam, kırmızı elbiseli, mücevherlerle kaplı muhteşem bir kadın. Sanki sinemadan yüzler: on yıl sonra çevrilecek bir filmdeki tipik ve beklenmedik küçük bir sahne. Elysée'den bir araba çıktı; her şeyin bittiği ve de Gaulle'ün gelmediği sanıldı. Chambre'ın önünden geçildi ve Bûcherie'ye gidip bir şeyler içildi. İçersi öğleden sonraki gösteriye gelenlerle doluydu ve herkes bu denli kalabalık olmamıza şaşıyordu. Ama şimdi ne olacağını kimse bilmiyordu: Bostlar'ın radyosu da bozuktu. Péju'ya telefon ettim. Artık paraşütçüler söz konusu değildi, sosyalistler

de, de Gaulle'e karşı iyi davranıyorlardı. Gerçekte, gece de Gaulle Colombey'e geri döndü. Aptecknan da benim gibi sosyalistlerin ihanet edeceklerini düşünüyordu. Ertesi gün, (dün, Perşembe) sabah tuhaf bir hüzünle doluydu. Hava olağanüstü güzeldi, gazeteleri okumak için çıktım, kuşlar küçük parklarda şakıyorlardı, kestane ağaçlarının çiçekleri dökülüyordu. Orléans yolunun köşesindeki kahvenin terasına oturdum. *Le Figaro* gösterileri kınıyordu. *L'Humanité* 500.000 göstericiden söz ediyordu, bu beni düşkırıklığına uğrattı çünkü ben *gerçekten* 500.000 olduğumuzu sanıyordum. *L'Express*, Mauriac'ın rezilce idaresinde kendini işin içinden sıyırmaya hazırdı. Gazeteleri ciddi ciddi okuyamadan döndüm, ne yazabiliyor ne de herhangi bir iş yapabiliyordum. Kaygıdan gerginleşmiştim. Çöpler kaldırımlardaki çöp kutularından dışarı taşıyordu, çünkü çöpçüler grevdeydi.

Ve aynı gün, ihanet başladı. Auriol'ün, de Gaulle'den Alger'den ayrılmasını istediği mektubu ortaya çıktı ve altmış dokuz sosyalist, de Gaulle bunu yaparsa "iç savaşı önlemek için" lehine oy kullanacaklarını bildirdiler. Pouillonlar'da yemek yedik. Coty'nin Meclis'e mesajını orada dinledik: de Gaulle'e yetki verilmezse istifa edeceği tehdidini savuruyordu. Akşamüstü, de Gaulle geri geldi. Elysée'de "ulusal" grupların başkanlarını topladı. Gece Colombey'e geri döndü. Bir gün daha entrikalarla geçecek ve oyun, iyi düzenlenmiş, kusursuz icra edilen bir senaryo gereğince oynanacaktı.

Yemekte Pouillon çok eğlenceli biçimde parlamenterlerin alışkanlık ve kuralları hakkında konuştu. Her zamanki gibi suskun Lévi-Strauss da vardı. Şaşırmış bir havada "Ama niçin de Gaulle insanları hor görüyor?" diye sordu, bu da çok tatlıydı, çünkü o hep bir ülkenin insanlarından çok bitki ve hayvan örtüsüyle ilgili görünür; ama gerçekte bir hümanistti o; hiçbir şey onu "büyüklük" düşüncesi kadar tiksindirmiyordu.

Saat beşte Sartre'da: gazeteler, radyo, sinir. O gene de çalışıyor.

Akşam Olga'ylayım. Bost'dan bizi la Coupole'da bulmasını istiyor. Yanındaki genç bir solcu gazeteci, de Gaulle'ün bir komploya karışmış olmasına inanmayı reddediyor. Onun "karakter"i üzerinde soyut düşüncelere dalıyor, bu da sinirlerimi bozuyor. Şiddetli bir öfke nöbeti geçirerek evime dönüyorum.

Cumartesi 31 Mayıs

Yeniden huzur buldum, bilmem neden: belki de Sartre kendine koridranı yasakladığı, kendini uykuya ve huzura zorladığı ve bu da bulaşıcı olduğu için. Hem sonra, özellikle, oyun oynandı, kaybedildi; tutuklandıktan sonra Tristan Bernard'ın dediği gibi, artık kaygılar son buldu, umut etmeye başlayacağız artık. Kuşkusuz bu gece, de Gaulle'e yetki verilecek. En azından SFIO patlayacak. Dünkü öğretmenler grevi öğrenci velilerinin de desteğiyle, ilkokul ve teknik okullarda başarılı, ortaokullarda yarı-başarılı oldu. Hatırı sayılır muhalifler de olacak, şöyle ya da böyle ağırlıklarını hissettirecekler.

Perşembe akşamı Saint-Germain-des-Prés'de olaylar oldu. Evelyne oradaymış. Yakışıklı baylarla dolu güzel otomobiller Champs-Elysées'ye çıkıyorlarmış; bir tıkanıklık olmuş. Klakson çalmaya başlamışlar: "Fransız Cezayir!". Kahveler boşalmış, "köylüler" dışarı çıkmış ve kilisenin önünde bulunan kaldırım taşlarını kapıp otomobillere doğru fırlatmışlar, Evelyne Robert'la birlikte güzel otomobillerin peşinden gitmiş. Elysée'nin etrafında, uzun süet eldivenli, mücevherli ve gece elbiseli kadınlar kasklı CRS'lerle ahbaplık ediyorlarmış.

Çevremizde bile işin ucunu bırakan insanlar vardı. Geçen gün Z: "Genç de, de Gaulle Massu'den iyi" diyordu. Ve X. de bugün sosyalistler de Gaulle'a oy vermezlerse iç savaş çıkar diye anlatıyordu. De Gaulle'ün Mendès-France ile birlikte iktidarı ele alacağını ve ekonomide devrim yaratacağını bekliyor. Yalnız kalınca karısı bana: "Anlıyor musunuz, Jean'ın (kocası) istifa etmek zorunda kalmayacağını düşünmeye gereksinmemiz var" diyor.

Sartre, Akademi tarafından de Gaulle'e gönderilen çağrıya kafası yatmayan Cocteau'yla yemek yedi.

Lutétia'da işkence üzerine basın toplantısı. Mauriac kendini de Gaulle'cü ilan ediyor ama ancak çok zayıf bir alkış alıyor. Çok kalabalık. Aslında gazeteciler az, ama beş yüz aydın geldi.

Bu sıralar yazmaktan çok okuyorum. *Critique*'de matematiksel hesaplar hakkındaki araştırmalar üzerine ilginç bir makale. Eğer bir hesap makinesi "en iyiyi, en uygun"u şöyle bir durumda bulmaya çalışsa;yirmi Amerikan kentini gezmek için en kısa yol, hangisidir? Hesabı iki yüz

elli bin yılda ancak yapabilirmiş. İnsan ise, "kestirmeler" buluyor; herkes gene "kestirmeler"le karar veren başka insanlarla iş görüyor. Her şey, 'en uygun'un var olmadığı bir düzeyde gerçekleşiyor.

Bugün Lanzmann Kore'ye varıyor. İlginç bir durum.

Dün, saat üç sularında Blomet Sokağı'ndan gelirken, Pasteur Bulvarı'nda gezinen genç gruplara rastladım. Taksi şoförü bana: "Polisler onları kovaladı, ama geri geliyorlar." dedi. Bunlar Buffon'un sınıflarını açtırmak isteyen sağcı tiplerdi. Şoför: "Artık hiç grev yapmayacağım, anladım, sen çalışmıyorsun ama başkaları çalışıyor, değmez... Ne olacak? Daha öncesinden beter olamaz." diyor. (İnsanın kulağına her yerde çalınan düşünce bu: en azından değişecek, öncesinden beter olamaz.) Gene de, de Gaulle için ekliyor: "Bunların hepsi onun suçu: 1945'te tüm Yahudileri kovacaktı." Ben kahkahayı basınca işi sonuca bağlıyor: "Ben hiçbir şey anlamıyorum: kimse bir şey anlamıyor. Ve de Cezayir'de bir oğlum var!"

Dün akşam, INF 1'in bildirdiğine göre Champs-Elysées'de gene klaksonlu gösteriler ve "Yaşasın de Gaulle!". Karşıtlar da bağırıyor: "Faşizme geçit yok!." Çatışma; birkaç ağır yaralı; komünistler baskın çıkıyor.

Bu sabah sakin sakin haftalık dergileri ve Werth'de de Gaulle hakkında çıkan tüm yazıları okuyorum. Colombey'e gönderilen kartpostallar oyunu gülünç. Hayır, "büyük bir kişilik"le ilgili hiçbir şey yok.

Sartre'la birlikte sakin bir yemek ve sakin bir gün. Gene çalışamıyorum ve Lacouture'lerin *Le Maroc à l'épreuve*'ünü (Sınav Veren Fas) okumaya çalışıyorum. Radyo de Gaulle'e yetki verilmesinin ertesi gün gerçekleşebileceğini bildiriyor, sosyalistler kendi aralarında anlaşamıyorlar (77 olumlu, 74 olumsuz; Meclis'te hemen hemen 40 olumlu, 50 olumsuz oy, Guy Mollet görevden çekilebilir); bireysel oylama yapılacak. De Gaulle'ün eski sertliği kalmadı; Meclis önüne bizzat çıkacak, fotoğraflarının çekilmesine izin verecek. Balkanlar Kurulu ayarlanmış durumda, çok sağcı, ama Fransız Cezayiri'nden kimse yok. Dün akşamki dev gösteriye karşın Fransız Cezayiri kuşku içinde olmalı.

Sartre'dan çıkarken Evelyne, Jacques, Lestienne, Bénichou'la karşılaşıyorum. Büyük gösterilerin meydana geleceği sanılan Champs-Elysées'ye çıkıyorlar. Küçük faşistler şimdiden gazeteleri ve simgeleriyle Saint-Germain'e gelip bekliyorlar; her yerde polis var. Kan dökülecek.

Evelyne 6. Komite'de nöbet tutuyor ve her gece kavga ediyor. Genç olup onun grubuyla, gerçek bir gençlik atılımı içinde Champs-Elysées'ye gitmek için içimde acı bir arzu duydum. Violette Leduc'le randevum olmasaydı, belki de giderdim. Evime döndüm. Saat akşamın sekizi ve yine içim daralıyor. Sonuçta, sıkıntımı da Saint-Germain'e götüreceğim, olaylardan uzakta, eve kapalı kalamayacağım bu gece: Cumhuriyet'in son gecesinde. Komiteler yarın için gösteriler yapmayı kararlaştırıyorlar, ama bu da belirsiz ve iç daraltıcı.

Bir numaralı soru: de Gaulle Cezayir'de ne yapacak?

Tuhaf bir gece: V. L. geliyor ve kollarıma yığılıyor: "Chantal öldü!" Kendimi apartman öykülerinin içinde buluyorum: üçüncü katta, kendini eve kapatan bir adam var; Violette Leduc ona sütlaç götürmüş, adam donla karşılamış, sonra giyinip kravat takmış, sahanlıkta "siyasal" söylevler vermiş, kapıcı onu Villejuif'e göndertmiş; on beş yaşındaki, gür saçları, kalbinde de üç deliği olan Chantal, ameliyat masasında yirmi altı saat kalmış, sabahleyin tüm kanı boşalarak ölmüş. Hüzün verici, ama beni ilgilendirmeyen olaylar anlatıyor bana fakat bu asıl ilgilendiğim şeyleri düşünmemi engellemiyor. Claude Roy'a rastladığım Bûcherie'de akşam yemeği yedim, sonra bir şeyler içmek için Saint-Germain'e gittik. Her yerde insanlar, Deux Magots'nun terasında tek yer yok; biz de Royal'ın terasına oturduk ve yaklaşık iki saat, konuşmadan çevreye bakınarak vakit geçirdik. Kadınların çok şık giysilerine, bitip tükenmeyen yüzlere, özellikle de gidip gelen otomobillere, tepeden bakan kadınlarla ve mutlu erkeklerle dolu otomobillere bakıyorduk. Zaman zaman bir polis arabası ya da bir devriye aracı. Göze görünen hemen hemen hiçbir şey yok, yalnızca saat yarıma doğru, bir hafta sonunu ya da yoğun bir iş gününü anımsatan muazzam bir otomobil akını. V. L.'nin yanında iskemleme çivilenmişim, kendimi bomboş hissediyordum, sonuçta, her şey tükenip bittiği için artık hiçbir şeyin meydana gelmediği, ama utkulu bayanlar ve baylar, ışıklı otomobiller sayesinde son derece çirkin bir şeylerin maskesinin düştüğü o gökyüzünden yoksun (ışıklar yutmuştu gökyüzünü) güzel akşamla dopdoluydum.

Pazar 1 Haziran

Biraz uykusuzluk: düşlerimin yurttaşlık konusundaki gelenekçiliğine şaşırıyorum: yarı et, yarı heykel, Cumhuriyet'in ta kendisi olan çıplak bir kadını suda boğuyorlardı. Bu öğleden sonra güven oylaması. Genç bir kadın kapımı çaldı ve benim de dahil olduğum 14. komitenin saat 3.45 için davetiyesini iletti.

Pyong Yang'a ulaşmış olan Lanzmann'dan telgraf.

Pazartesi 2 Haziran

Dün olanları anlatmak için tek dakikam olmadı. Komite bana telefon etti. Telefondaki V. idi. Telefonu ne zaman, "Benim" diye yanıtlasam, hep inanmaz bir havaya bürünüyor: "Kendisi mi? — Evet. — Şahsen mi? — Ama evet.". Sartre bunun komünistlere özgü güvensizlik olduğunu söylüyor. V. bana komitenin kararını bildiriyor: Cumhuriyet heykeline gidilip çiçek koyulacak. Ona 14. komiteye katılmam gerekip gerekmediğini soruyorum: ya Sartre? V. duraksıyor, bilmiyor, merkeze uğramamı, ama aynı zamanda 14. ile birlikte yürümemi söylüyor, bunu başkalarına da söylememi istiyor, çünkü bildiri yayımlamaları yasaklanmış, el ilanı dağıtamamışlar. Tüm bunlar bana pek kötü örgütlenilmiş izlenimi verdi.

Deux Magots'da Rolland bir randevum var, çünkü *Anılar*'ımdan bir bölümü küçük bir röportajla *Observateur*'de yayımlamak istiyor. Komünistce düşünceleri var: Sèvres-Babylone'a yol tıkansın diye otomobille gitmek (?). Sartre'a çıkıyorum; pencereden Bost'un çiçekli bir etek, pembe bluz, başında da pembe bir eşarpla pek güzel gözüken Evelyne'le çene çaldığını görüyorum. Evelyne her gün 6. bölgenin nöbet merkezini süpürüyor; bütün sabahını Reggiani'yle birlikte, bildiri dağıtmaktan tutuklanmış bir kızı serbest bıraktırmak için karakol karakol dolaşarak geçirmiş: kızı bulamamışlar. Saat üç buçukta Sèvres Croix-Rouge'da toplanacak 6. komiteye katılmamızı öneriyor.

Saat üç yirmi beşte iniyoruz; Adamov ve diğer "göstericiler" geçiyorlar. Olga ve Evelyne'in de içinde bulundukları otomobile biniyoruz. Jacob Sokağı'nda mavi ve beyaz süsenlerle kırmızı glayöller satın alıyorum: yirmi yıl önce kim derdi ki bir gün Cumhuriyet heykelinin

ayaklarına üç renkli çiçek buketleri koyacağız! Sèvres Croix-Rouge kavşağında bayraklı ve pankartlı pek çok gösterici; bir kısmı dağılmış, bir kısmı sıkı sıkıya kenetlenmiş. Bir otomobil geçiyor ve korna çalıyor: "Fran-sız-Ce-za-yir!". Herkes önüne üşüşüyor; sürücü zigzaglar yapıp, pis pis sırıtarak yuhaların arasından sıyrılıyor. "De Gaulle aşağı!" diye bağırılıyor, Lutétia'nın terasındaki müşteriler "Yaşasın de Gaulle!" diye bağırarak yanıtlıyor. Tartışma: Desantiler ve diğer bazı kişiler République Meydanı'na gidilmesini söylüyorlar; ama komünistler başka bir yönerge vermiş: kortej Raspail Bulvarı'nı çıkmaya başlıyor, sloganlar atılıyor. Biz "Antifaşist komite"ye bağlı olduğumuzdan yeniden otomobile binip République'e doğru gidiyoruz; kendi kendimi kutluyorum, çünkü kortejin kafasını kıracaklarmış gibi bir duygu var içimde (kırdılar da zaten — hem de kanlı biçimde). Otomobili ve çiçekleri Voltaire Bulvarı'nda bırakıyoruz. Saat dörde çeyrek var, pek kalabalık değil, ama her yerde polisler, bir ordu: kasklı mangalar, hem yaya, hem de arabalar dolusu: heykel kuşatılmış, yanına yaklaşmak olanaksız. Hava çok sıcak ve ağır: meydanın çevresinde dönüyoruz: çok kalabalık, ama insanlar dağınık, şaşkın; kadınların kollarında birkaç çiçek buketi (o sabah sokaklarda pek çok çiçek buketi vardı, ama apayrı bir nedenden dolayı: anneler günüydü). Metro çıkışında sinir krizi geçiren bir kadın avaz avaz bağırıyor. Bir terasa oturuyoruz; Apteckmanlar oradan geçiyor, gelip bizimle oturuyorlar: müşterilerin çoğu bizim gibi bekleyiş içinde; yanımızdaki yaşlı kadının elinde bir buket var. Apteckman neler olup bittiğine bakmaya gidiyor ve koşarak dönüyor: geçebiliriz. Bost çiçekleri almaya koşuyor, ama gecikiyor ve meydanı geçen korteje onsuz katılıyoruz, polis kontrolü altında ve küçücük gruplar halinde; elinde bir papatya demeti olan genç bir kız, hepimize birer çiçek veriyor. Çiçekleri koyup, kaldırıma diziliyoruz; ortalık kalabalıklaşmaya başlıyor; arkamızda, durum gereği, çiçekçilerin sayısı artıyor. Halk *La Marseillaise*'i söylüyor ve bağırıyor: "Polis yanımıza!". Deri ceketli gençler aceleyle şakayık ya da ortanca satın alıp ağırbaşlılıkla meydanı geçiyorlar; harika bir ihtiyar —uzun sarı bir sakal, kelebek gözlükler, dudaklarında egzotik bir gülümseme— kutsal masadan gelen bir dindara benziyor. Hâlâ bağırıyoruz: "Cumhuriyetçi polis. De Gaulle müzeye!" Aniden herkes koşmaya başlıyor. Kargaşada bir sakat düşüyor, bazıları durup onu kaldırıyorlar. Evelyne bir sinemanın

demir kapısının arkasında durmak istedi, onu kovaladılar, kapıcılar büyük kapıları kapatıyorlar (aynı Paris'in kurtuluş gününde olduğu gibi). Bir yan sokağa sapıyoruz, bulvara çıkıp, Bost'un CRS arabalarına yer açmak için başka yere çekmek zorunda kaldığı (onun için gecikmişti) otomobili arıyoruz. Saat 4.30 dolayları. Meydanı otomobille geçiyoruz, ortalık sakin (Sanırım on dakika sonra Georges Arnaud bir cop darbesi ile kolunu kırdırdı, epey kan kaybetti.). Belleville'de gösteriler yapıldığı haberi kulaktan kulağa yayılıyordu, biz de Buttes-Chaumont'a çıkıyoruz. Ne kadar da yeşil ve neşeli şu yollar, Paris'in uzaktan görünen maviliklerine bakan dar uzun aralıklarıyla ne kadar güzel! Sakin bir pazar, insanlar banklara oturup hava alıyor, çocuklar oynuyor, kudas ayinine katılanlar caka satıyorlar. Ve sonra, Ménilmontant yolunda bir korteje rastlıyoruz; otomobilden inip onlara katılıyoruz; bunlar komünistler, mahalle hücrelerinden insanlar, eskiden "sosyal ekip"ler kurduğum bu caddelerde aşağı yukarı gidip geliyorlar; pencerelerdeki insanlara sesleniyorlar: "Tüm cumhuriyetçiler bizimle!" Sartre çarşamba günkü gibi bağıra bağıra *La Marseillaise*'i söylüyor; orada bir heyet üyesi, ya da yazar J. P. Sartre olarak değil, adsız bir vatandaş olarak bulunuyor; artık içinde hiçbir insancıl saygı yok, bu kalabalığın içinde kendini mutlu hissediyor, seçkinler arasında rahatsızlık duyan ve onların arasına kendini yakıştıramayan Sartre. Yeniden yola dönüyoruz: terası Kuzey Afrikalılar'la dolu bir kahvenin önünde göstericiler "Cezayir'de barış!" diye bağırıyorlar. Cezayirliler belli belirsiz gülümsüyorlar. Bir kadın "Göstericilerin sayısı çok değil." diye mırıldanıyor. Yanındaki kadın sempati duyguları ile: "Haklılar, çok şeyi tehlikeye atıyorlar, böyle durumlarda okkanın altına giden hep onlar." diyor. İnsanlar tamirdeki yolun üzerinden taşlar toplamaya başlıyor: ama bayraklar ve pankartlarla karşımıza gelen başka bir kortej bizi durduruyor; boş konuşmalar; sorumlular kalabalığı dağılmaya çağırıyor. République Meydanı'ndan mı geliyorlardı acaba? Yeniden otomobille geçtiğimizde meydan sakin; ama şimdi polislerden başka bir de Kızıl Haç'ın sokak başlarına yerleştirilmiş, kasklı erkek hastabakıcıları var.

Mme. Mancy'nin odasında son haberleri dinliyoruz. Pek çok yerde çatışma olmuş; kent kapılarında, garların çıkışlarında, CRS'ler dış mahallelerden gelenlerin (çoğunlukla bunlar komünist hücrelerin üye-

leriydiler) yolunu kesiyorlardı: bu insanların Trinité'de, Bastille'de vb.de toplanmalarını engelleyemedi. Mendès'in ve Mitterand'ın güzel söylevleri: "Şantaja boyun eğmeyeceğiz.": sosyalistlerin yarısından çoğu, 90 kişiden 50'si aleyhte oy kullanıyorlar. Saat yedi buçukta oy sayımı başlıyor.

Evelyne telefon ediyor; Cumartesi gecesi Jacques, Champs-Elysées'de yakalanmış, Beaujon merkezine yollanmış; geceyi koridorlarda ve avluda dolaşarak, gündüzü de açlık grevi yaptığı için yemek yemeden geçirmiş; onunla birlikte tutuklananlar faşistmişler ve taşlarla birbirlerine girmişler. Onları salıvermeye başlamışlardı, ama küçük gruplar halinde. Jacques akşamın dokuzunda serbest bırakıldı. (Evelyne Lestienne'in çok sevimli bir sözünü aktardı: Palle'den yakınıyor. "Palle de Gaulle'cü, bana de Gaulle'cü propaganda yapıyor; bu iğrenç, çünkü özünde sağcı olduğumu ve beni etki altına almanın çok kolay olduğunu biliyor!")

Sartre'la birlikte Palette'de ve benim evde geçirilen akşam. Solun toparlanması konusunda (belirsiz) bir umut ve Cezayir'le ilgili muazzam bir merak. Cumartesi günü Malraux üç saat de Gaulle ile görüştü: kuşkusuz İletişim Bakanı olacak.

Özel alan: Sartre cumartesi günü Huston ve Suzanne Flon'u gördü; tamam, Freud hakkındaki o filmi yapacak.

Saat on bire doğru bütün gün diş gösteren fırtına patlıyor. Şimşekler kırmızı ışıklar içinde uçan bir helikopteri sarıyor, çarşamba günü geçit sırasında Paris'in üstündeki polis helikopteri bu; bugün de kenti gözetlemeye devam ediyor; Eyfel kulesi ışıklar içinde; buna "ışık elbisesi" diyorlar; ben onu başının etrafında güzel yakutlarıyla karanlıkken daha çok seviyordum. Gökten boşanan yağmur, şiddetli rüzgâr coşkulu gösterilere pek elverişli değil, gerçekten de hiçbir gösteri olmuyor. Bu gece güven oylaması herhangi bir Kabine Başkanı'nınki kadar sönük geçti. Bununla birlikte başım çatlıyor; artık içdaralması değil, ama çok büyük bir gerilim hissediyorum, gidip ilaç içiyorum.

Bu sabah. Gide üzerine çok haince ama çok eğlenceli bölümlerin ve Aragon üzerine güzel bir fıkranın olduğu Herbart'ın *La Ligne de Force*'unu (Güç Çizgisi) okuyorum.

Rolland'a *Anılar*'ımdan sayfalar veriyorum; beni de Gaullecülük hakkındaki yanlış görüşleri ile sersemleten Amerikalı kız öğrenci J. ile

öğle yemeği. Bana çocukluğunu anlatıyor: gözünün içinde berbat bir beyaz leke; çocuk kalmış, buyurgan ve tedirgin Yahudi bir anne, her yerde karmaşa. On dokuz yaşındaki bir ameliyat, bir gözünün olağan görüntüye kavuşmasını sağlamış. Sartre'la benim kitaplarımın ona insanın geçmişinden etkilendiğini, ama onunla yönlendirilmediğini öğrettiğini ileri sürüyor. O noktadan sonra, kendini kurtarmıştı. Bana, on sekiz cilt tutan günlüğünü hediye etmek istedi. Atom bombası kafasından hiç çıkmıyor ve Fransa'nın bu kadar az kaygı duymasını anlayamıyor. Oppenheimer'e yazmış. Bana, Pasifik'te bir sonraki denemenin yapılacağı yere gemiyle giden şu dört Amerikalı hakkında bir kitapçık verdi; kendilerini hapiste bulmuşlar. Tüm ülkelerden insanların bineceği bir gemi düşlüyor: böylece ABD hepsini hapse atamayacak. Ya da patlamaların etkilerini denemek için kendini kurban olarak sunacak. Dünya çapındaki bu idealist saflık, tipik Amerikan işi (Gary Davis). Hiç de aptal biri değil, tam aksine. Bir mesleği olur ve ayakları yere basarsa, belki kendini kurtarır.

Sartre'ın evinde gazeteleri okuyarak ve notlar alarak geçirilen bir gün. Sartre, SS ve Giraud'yla birlikte yemek yedi. On gün kadar önce *L'Express*' de bir referandum yapıldı; herkes enerjik biçimde de Gaulle'e karşıydı; umutsuzluk nedeniyle F.nin ve doğal olarak Jean Daniel'in dışında.

Hükümette Cezayir'den tek kişi bile bulunmuyor; ve Cezayir'de de tek bir coşku gösterisi yok. Aldatılmış olmaktan çok korkuyorlar. Beuve-Méry tamamen boyun eğdi. Son *Express* bir öncekinden çok daha kibardı. En inatçı, en sağlam olan Bourdet. *Le Monde*'da Sirius'e (Beuve-Méry) verdiği yanıt çok iyiydi. Zaten *Le Monde* da bölünmüş; kimi işbirlikçiler ayak diriyor. *France-Soir* dönüş yapmaya başlıyor: bugünden itibaren De Gaulle'ün *Mémoires*'ından (Anılar) bölümler yayımlamaya başlıyorlar.

Dün akşam Sartre'la şöyle diyorduk: "Aydın, bir rejimle aynı düşüncede olabilir; ama —kadrolardan yoksun, az gelişmiş ülkelerin dışında— hiçbir zaman, Malraux'nun yaptığı gibi bir teknisyenlik işini kabul etmemeli. Hükümeti desteklese bile, tepkinin, eleştirinin yanında olmalı, başka bir deyişle, düşünmeli ama eylem yapmamalı. Böyle olursa, ona bin bir soru sorulacak; ama onun rolü, yöneticilerinkilerle karışmayacak; görevlerin ayrımı son derece istenilen bir şey olacak."

Salı 3 Haziran

Gerilimden sonra bunalım. Burnumu bu dünyaya sokmaya o kadar az hevesim var ki, sabahleyin saat yarıma kadar uyuyorum. Hep o ağır ve soğuk hava. Dün, Sartre ve Bost'la geçirilen akşam. Bugün Sartre, Pontalis ve Chapsal'la öğle yemeği. Onları Falstaff'da bekliyorum; yan masada, biraz yüksek mevkide bir memura benzeyen[2] genç bir bey çok çirkin bir kadınla konuşuyordu: "Gene de, Mendès de Gaulle'ü alkışladı... Hayır, X Halk Cephesini istemiyor: bu durumda, ikna edilmeye razı olacak... Grubunuz üzerinde etkili olmaya çalışın... Üzücü bir şey: Lazareff kökten de Gaulle karşıtıymış..." Sartre gelince "Bu Sartre!" diye fısıldaşıyorlar ve biraz sonra gidiyorlar. Yemeğe başlıyoruz ve Sartre'a bir telefon geliyor: "Bay Sartre, General'in Cezayir'e barış getirmeye hazırlandığını ve sizi tutuklamayacağını söylemek istiyorum, ayrıca *L'Express*'de takındığınız tutumlara da üzülüyoruz." Çok terbiyeli: *ikna etmek* istiyordu!

Artık bu tür şeyleri not etmek beni eğlendirmiyor. Ama yazı yazamayacak kadar güçsüzüm. Yoksa yazmadığım için mi güçsüzüm? Önümüzdeki hafta İtalya'ya gideceğiz: bu da dönemin geçiciliğini, önemsizliğini arttırıyor. Geçmişimle ilgilenmek zor geliyor: ne yapacağımı pek bilemiyorum.

Saturday Review'da çok güzel bir makale, kapakta benim fotoğrafım var. Ama *Times* ve *New York Times* hiç memnun değiller. Onları kızdıran, komünist olmadığım halde Çin hakkında iyi şeyler söylemem.

Çarşamba-Pazar gösterilerini "dağılmış-bütünlük" biçiminde anlatmak gerçek bir yazınsal sorun olacak; Sartre *Le Sursis*'de (Erteleme) bunu bir anlamda çözdü.

Sartre biraz önce Pontalis'e bir oyun konusu aradığında kafasında büyük bir boşluk oluştuğunu söylüyordu; bir an gelip, şu sözcüklerin çınladığını duyuyor: "Les quatre cavaliers de l'Apocalypse" (Apocalypse'ın dört atlısı). Bu, gençliğinde okuduğu Blasco Ibanez'in bir romanının adı. Çalışmaya koyulmakta çok zorlanıyor. Gene koridran içiyor. "Üzgün değilim," diyor bana, "ama uyuyorum. Bu ölülere özgü bir dinginlik!"

---

[2]Belki de küçük bir dolandırıcıdır. '63'te Falstaff'da gene Sartre ile karşılaştı: "Artık işler sertleşecek." diye uyarıda bulundu.

Perşembe 5 Haziran

Dün akşam niçin o denli öfkeliydim bilmiyorum: kuşkusuz tüm bu gazeteleri görmenin, tüm bu insanların "o" ne söyleyecek diye kendi kendilerine sormalarının ve suskunlukları üzerine yorumlar içinde kaybolmalarının yarattığı kızgınlık bu. Ve sonra Cezayir için bağıranların oluşturduğu fonun üzerinde, yaşlanmakta olan sesi ve gizemli cafcafı içinde onu dinlemiş olmak. Ve, oyunlar amansızca oynanmışken —tüm o savaş yılları, katliamlar ve işkenceler— insanların ne pahasına olursa olsun, umut etmeyi sürdürerek bu en yetkili kişinin sözlerini çözmeye çalışacaklarını düşünmek.

Dün sabah dişçiye gittim. Komünist ve Yahudi olan L. de karamsar. Sosyalistlerin yarısı onlarla birlikte oy verdi diye kazandıklarına inanan komünistlerin, dayanılmaz bir iyimserlik ve girişkenlik içinde olduklarını söylüyor. Müşterilerine gelince, içlerinde şöyle söyleyenler var: "E canım, de Gaulle sizi toplama kampına gönderecek değil ya. — Biliyorum. — Öyleyse size ne bütün bunlardan, *size ne?*" Her zamanki gibi Komitelerin çalışmalarına gömülmüş Bianca'yla öğle yemeği. Sokaklarda sivil giyimli paraşütçü gruplarına rastlanıldığını söylüyor. (Bu, *L'Express*'de sansür edilen ve bugün açıklanan olayla da bağdaşıyor: Lagaillarde altı arkadaşıyla Paris yakınlarında barındırılan paraşütçülerle görüşmek üzere geliyor. Gene de nazikçe Cezayir'e geri gönderildiler.) Bianca ayrıca, işgal sırasında olduğu gibi Passy'de, Neuilly'de bir tür "kent milisleri" oluşmaya başladığını söylüyor.

Öğleden sonrayı Sartre'ın evinde boşu boşuna kitabım hakkında düşünmeye çalışarak geçirdim. Ben de kendi kendime soruyordum: de Gaulle ne diyecek? Artık biliyorum. Cezayir'in örneğini gösterdiği "yenileşmeyi" ve "kardeşleşmeyi" selamlıyor ve bunun tüm Fransa'ya yayıldığını görmeyi diliyor. Soustelle bütün gün yanından ayrılmıyor. Sonra, Forum Meydanı'nda, Cezayir'e ve orduya saygı gösterisinde bulunuyor, birleşme sözcüğünü telaffuz etmeden, Müslümanlar'ın "bütün haklara sahip Fransızlar" olmaları gerektiğini söylüyor; "tek bir kurul"dan söz ediyor. Cezayir düş kırıklığına uğruyor, çünkü bu onlar için yeterince faşist değil ve *gerçek* bir birleşme fena halde canlarını sıkar. Tüm güvensizliğimize karşın, Cezayir'i bu denli köktenci biçimde özümsemesine

ve politikasında dönüş yapmasına şaşırdık. En azından, bu durumda her şey çok açık seçik. Palette'de bütün gece boyunca yalnızca bundan sözediyoruz. Kendimi daha etkin olmadığım için eleştiriyorum. Sartre bana sık sık kendi kendime söylediğimi söylüyor: onun yaptıklarının benzerlerini yapmak bana zor geliyor: ikimizin adı tek bir ad olup çıkıyor. Olsun. İtalya dönüşünde daha etkin olmaya çalışacağım. Daha enerjik biçimde savaşmış olsaydım, duruma daha kolay katlanabilirdim. Evime çok sinirli, bir ölçüde aşağılanmış ve aynı zamanda çok öfkeli halde döndüğümde, Y.'nin Gorz'un *Traître*'i (Hain) ve Sartre'ın *L'Express*'deki makalesi hakkında tamamen anlamsız bir mektubunu buluyorum: Yahudi düşmanlığının zincirinden boşalması bu. Bir saatten fazla süreyle boğazımı sıkan ve ancak uyku ilaçlarıyla dindirebildiğim müthiş bir öfke nöbeti geçirdim.

Çok kötü uyudum, uyandığımda sinirlerim hâlâ çok bozuktu. "Milli Savunma Bakanlığı"ndan gönderilen Mme... tarafından imzalanmış bir mektup, "kadın-asker"lere yönelik bir dergi olan ve bir sayısını gönderdiği *Bellone* için benden yazı istiyor. Bir de kalkıp bize pas mı verecekler? Gidip gazeteleri alıyorum ve köşedeki (Orléans Caddesi'nin köşesindeki) kahvede okuyorum. *L'Observateur* hep çok iyi. *L'Express*'te iyi parçalar ve zayıf makaleler var. İkisi de sakınımlı: de Gaulle'ün Cezayir'de gerçekten pazarlığa oturacağını bekliyorlardı: "... olsa bile" ona karşı yeniden gruplaşmak gerektiğini yazıyorlar; bugün her şey açık ve sanırım Bourdet, Mauriac'ın o kırk yıllık sözündeki gibi "keyifle düş kırıklığına uğradı" Abbas. Tunus, Rabat son derece açıklar: de Gaulle'ün sunduğu şey, kabul edilir gibi değil. Yalnızca *Le Monde*'daki şu çatlak Amrouche asker selamı çakıyor: "Sizin sözünüze güvenim var, Generalim." Öte yandan, Fransa'da üç yüz elli binden fazla kurtuluş komitesi olduğunu öğreniyoruz. De Gaulle'ün yüreklendirmeleriyle her şey silkinip yerine oturacak. Sartre şu an için bizim —onun ve benim— yapacak bir şeyimizin olmadığını söylüyor. Öyleyse gidelim, dinlenelim, dönüşte çalışırız.

Reggiani ve karısıyla öğle yemeği. Sartre onlara Ekim ayında sahneletmek istediği oyununu anlatıyor; sonrası kendiliğinden geliyor.

Değişiklik olsun diye gidip kendime bir elbise aldım, ama bu yalnızca beş dakikamı aldı ve de hiçbir avuntu vermedi! Bozgunun acı tatsızlığı.

Bu denli altüst olmamın nedenini ben bile anlayamıyorum. Sonuçta iş faşizme varacak, bu durumda da, cezaevi ya da sürgün Sartre için işler kötüye gidecek. Ama beni etkileyen korku değil, bunun ötesinde, çok ötesindeyim. Fiziksel olarak kaldıramadığım, bana bu kundakçılar, bu işkenceciler, bu katliamcıların yanında davulların sesi altında zorla kabul ettirilen suç ortaklığı; benim ülkem söz konusu ve ben onu seviyordum, şoven ya da aşırı milliyetçi olmaksızın, kendi ülkesine karşı olmak güç sindirilir bir şeydir. Kırlar, Paris gökleri ve Eyfel Kulesi bile zehir gibi.

Bu sabah sokağın köşesinde okurken, çek çek arabalı iki meyve satıcısı —kiraz satıyorlardı—, ikisi de Kuzey Afrikalı, birbirlerine girdiler. Nasıl da dövüşüyorlardı! Gene de, deri ceketli iki kişi —doğal olarak burjuva değillerdi— onları ayırmak için ileri atıldılar. Bu çok zordu, çünkü biri öbürünün kareli gömleğinin üzerinden omzuna dişlerini geçirmişti. Sonra, gülerek ve copunu sallayarak gelen bir aynasız belirdi; ama olay bitmişti, aynasız bir coplama fırsatını kaçırmıştı.

Cuma, 6 Haziran

Bu sabah, görünürde hiçbir neden yokken içimde bir şeyler çözüldü, gevşedim. Irkoutsk'dan L.'nin kartı; Sibirya onu büyülemiş. O kabarık kıvrımlı perdeleriyle küçük havaalanları nasıl da aklımda! Otomobili aldım, kendimi denemek için Fontainebleau'ya gidip geldim; tamam, işler durumdayım, araba da öyle. Yola çıkmak için sabırsızlanıyorum.

Joan kapıcıya on sekiz ciltlik günlüğünü bıraktı. Kendini eksiksiz anlattığı için, karmakarışıklığına karşın ilginç. Genelde özel günlükler beni büyüler, bu da oldukça olağandışı, gerçekten bir başka yaşamın, bir başka değer sisteminin içine dalıyorsunuz: bu bir anlamda karşı çıkışların en sivrisi: bunu okurken mutlak özne Joan, ben değil.

De Gaulle, Cezayir'deki ziyaretlerini sürdürüyor, açıkça hoşnutsuz. Oran'da "Soustelle! Soustelle!" diye bağırdılar, o da: "Durun, lütfen." dedi. Kuşkusuz boyunu aşmayı deneyecek olan ve aslında kendinin de oynadığı bu faşizmi sevmiyor. Ama bu kadar yorum, kehanet ve çö-

zümleme yeterli. Not edeceğim yalnızca şu ki, basında hiçbir sıcaklık yok, bu "comeback"[*] sözü hiçbir yanda coşku uyandırmıyor.

Cumartesi, 7 Haziran

Çalışmaksızın geçen hemen hemen on beş gün, hem de yirmi beşi sabahı kendimi o denli sabırsız hissederken. Ama içsıkıntısı çalışmak için olumlu bir duygu değil, hele hele yaratmak, atılım yapmak gerektiğinde. Bu sabah Joan'dan mektup: de Gaulle'ü dinlerken içi kalkmış: tümüyle duygusal bir tepki ama pek çok kimseye aynısı oldu: pek çok şeyi açığa çıkaran, faşist, askerce, tumturaklı bir tarz. A.B.'nin[3] ilginç mektubu. Küçük köylerdeki Müslümanlar'ın korkusunu anlatıyor; korkuyu görmezden geliyorlarmış, çünkü tehlikeli buluyorlarmış; sahte kardeşlik korkunç baskılarla oluşturulmuş; tüm bunlar olurken tutuklamalar sürdü, boğazlamalar da öyle.

Mektuplarımı yazıyorum: gri ve donuk bir sabah.

Pazar, 8 Haziran

Günde üç kez radyo dinlemek. 1. Haberler, gazetelerin tüm baskıları artık bitti. Artık her şey yavaş yavaş gelişecek. Cuma akşamı, Mostaganem'de, de Gaulle nihayet "Fransız Cezayir" sözcüklerini söyledi: ama "solcu de Gaulle'cüler" onun "bütünleşme" sözcüğünü söylemeyi reddettiğini belirttiler. Bir "karakter" insanı olarak tuhaf biçimde uzlaşmacı davrandı: çünkü sonunda, —kalanları bir kenara bıraksak bile— Cezayir'de ona eşlik eden bakanlardan ikisini kilit altına aldılar: o da, sonraki günlerde söz konusu bakanların tüm törenlerde hazır bulunmalarını talep edecek yerde, bu açık hareketi sineye çekti. Her şeye eyvallah diyor.

Joan'ın olağandışı günlüğünün içine dalmayı, batmayı sürdürüyorum. Beni etkiliyor, çünkü beni öyle canlı biçimde okumuş ki eleştirilerinin çoğu doğru, ayrıca beni büyük bir coşku, çoğunlukla da büyük bir zekâ ile savunuyor. Ama bunda da doygun hissediyorum kendimi: on yıl önce

[*]Özgün metinde de İngilizce.—*çev.*

[3]Cezayir'de asker.

olsa beni çok etkilerdi; şimdiyse hoşuma gidiyor, ama kaygı da veriyor: daha başka, daha iyi kitaplar yazmak, yeniden hak etmek, yeniden, gerçekten başkaları için var olmayı hak etmek gerekli. Ve iki tasarı arasında karar veremeden durmaktayım.

Salı, 10 Haziran

Malraux S.S.'ye: "Kardeşleşme konusunda kesin bilgilerimiz var: bu bir gerçek." demiş, o da bunu hemen Sartre'a aktardı. Yalan söyleme hastalığı bir siyasal sistem haline gelirse, iş ciddiye biner. Bizzat Clavel'in *Combat*'da protesto ettiği, Fransa'nın "yüce gönüllülüğü" konusunda bir söylev verdi. Bost sinema gözetleme komitesinde: sakınımlı davranması gerektiğinden çok öfkeli; on beş üyeden onu komünist. Sartre yalnızca bir yer edinmenin söz konusu olduğunu, yoksa komitelerin referandum yaklaşmadan hiçbir şey yapamayacaklarını söylüyor.

Pazar akşamı sevimli Suzanne Flon ve Huston'la akşam yemeği: Huston'da, gözündeki koca bir arpacığa karşın bir Amerikan çekiciliği var. Yirmi yedi yaşındaki evliliğine kadar bakir kalmış ve karısına sonuna dek sadık. Freud'dan çok söz ettik. Savaşın neden olduğu nevrozlar konusunda belgesel bir film çevirdikten sonra, Huston'un aklına Freud filmini yapma düşüncesi gelmiş: belgesel öylesine askerlik karşıtı çıkmış ki, sansüre uğramış.

Çarşamba, 11 Haziran

Dün akşam boş olduğum için Joan'a haber verdim. Onun beş yıl boyunca beni görmeyi istediğini, bu konuda ne denli inat ve beceri gösterdiğini, bunu başardığını ve görüşmemizin de bu üç sıradan konuşmaya indirgenmiş olduğunu düşünmek biraz yüreğimi burkuyor. Şimdi, günlüğünün hemen hemen tamamını okuduktan sonra, ona kendisinden söz etmek istedim. Ne kadar mutsuz olmuştu! Dayanılmaz çirkinliğinin ve ünlü, güzel, kocasının —sakin ve büyüleyici bir adam— kendisini terk edip dünyanın öbür ucuna gitmesiyle dengesini yitirmiş bir anneyle illallah dedirten ilişkilerinin üzerine, o çok Amerikanvari özgürlükler ve tabuların tuhaf karışımıyla, kendisi için o güzel küçük "kişisel cehennem"i nasıl da kurmuştu! Joan bunun gölgesinde,

gözünün üstünde bir saydam leke, çarpık dişler, tikler ve utangaçlıklarla altüst halde, yalnız ve sıkıştırılmış bir çocukluk geçirmişti. On altı yaşındayken 20'li yılların ünlü şairi, ama o dönemde alkolik, iktidarsız ve yarı deli Bodenheim'la duygusal ilişki; adam küçük parklarda kızı mıncıklıyordu. Annesi bir "kadın polis" tarafından durumdan haberdar edilmiş ve Bodenheim'a kendisinin profesyonel boksör olduğunu ve onun suratını dağıtacağını bildiren bir mektup yazmış. O da Joan'a ilişkilerinin bitmesi gerektiğini, çünkü basur memeleri ve fıtığı olduğunu söylemiş; hem zaten küçük yaştaki çocuklarla o kadar çok serüveni olmuştu ki, artık ya hapishaneyi boylar ya da skandallara konu olur, bu durumda da yayımcısı kitaplarını basmayı reddederdi. Beş yıl sonra, oldukça hoş bir kadının yatağında, onları basan koca tarafından yüreğine hançer saplanarak öldürüldü, koca karısını da boğduktan sonra ömrünü bir akıl hastanesinde tamamladı. Tüm Greenwich Bodenheim'ın cenaze törenine gitti, kadının tabutunun ardındaysa hiç kimse yoktu. Joan'ın öyküsü, hepsi de az çok iğrenç bir dizi serüvenden ve mutsuz tutkulardan oluşmuştu. Yale'de iki yıl geçirmiş: bu kez başka mutsuz tutkular. Parlak bir öğrenci olmasına karşın, komünistlerle, troçkistlerle ilişkisi olduğu için ve şiddetli, huzursuz karakteri yüzünden ona güvenmiyorlardı. Sonunda Paris'e gelmiş. Konferansıma gelmesi, soru sorması, bana yazması bu yolla gerçekleşmiş. Falstaff'da birlikte akşam yemeği yedik. Yarı deli bir çiçek satıcısı kadın gülüşmeler arasında döşemenin üstünde şarkı söylüyor ve kıvranıyordu. Joan'a Amerika'ya dönmesini, artık günlük tutmamasını, kendinden başka bir şeyleri düşünmesini ve konuşacağı yerde okumasını öğütledim. Yazmasını önerdim, bana yazabilir gibi geliyor, çünkü bu olağandışı günlükte bir şeyler "oluyor", hem de güçlü bir şeyler. Cesaret edemiyor; "işçi sınıfına daha yakın olmak için" fabrikada çalışmak istiyor. Ama sanırım edebiyat onun için yalnızlığından kurtulmanın tek yolu. Siyah kadife bir elbise giymiş, oldukça güzel, mavi bir mücevher takmış, kâhkülünü kıvırmışı. "Ben *ugly* (çirkin) değil, yalnızca *plain*'im (yavan)." diyordu. Ağustos'ta Amerika'ya dönecek. Yazmaya karar verirse şaşarım.

Bu sabah Gallimard'a uğradım. Deux Magots'da bir buçuk saat kadar Jacques Lanzmann'la konuşma. Bana Meksika, Küba, Haiti, Saint-Dominique yolculuklarını anlatıyor. Santiago de Cuba'da, kendi göz-

leriyle, testislerinden asılmış bir adam ve yemesi için cesetler verilen bir kaplan gördüğünü söylüyor. Ama o bir şair. Batista basını, her gün işkence ettirip öldürttüğü adamların fotoğraflarını yayımlıyor: günde yüz kişiden fazla. Direniş sırasında işkence görmüş olan Claude Julien işkence yüzünden hastalanmıştı. Çetecilere ulaşmanın bir yolunu bulmuşlar: Castro ve asi ordu hakkında bir röportaj yapmayı hesaplıyorlarmış. Gidişlerinden bir saat önce tutuklanmışlar. Akıllarına (insanları kendi elleri ile seve seve hadım eden) generale şöyle söylemek gelmiş: "Cezayir'de bizim de sizinkilere benzer sorunlarımız var: sizin bunları nasıl çözdüğünüzü görmeye geldik." Belgeleri sayesinde Julien Havana'ya dönebilmiş, bu arada da Jacques'ı Haiti uçağına bindirmişler.

Dün akşam, Cezayir kurtuluş komitesi bozguncu bir bildiri yayımladı. Salan bunu onayladı mı, onaylamadı mı? De Gaulle biraz duraksadıktan sonra, gene de hoşnut kalmadığını söylemeye karar veriyor.

Sartre'ın evinde müsveddelerimi düzeltiyor, notlar alıyorum. Venedik'e gideceğine o da benim kadar seviniyor. Oraya gidip yerleşmedikçe kendimi çalışmama vermem olanaksız. Bundan üç hafta önce coşkuluydum, ama coşkum söndü.

Jules Moch *(Bir Savaş Gecikme ile)* küçük çapta, büyük çapta, neredeyse evrensel bir bireysel, zanaatsal yıkım dönemi tespitinde bulunuyor. Niçin ben (Sartre da benim gibi) atom tehdidinden bu kadar az etkileniyorum? Belki de karşısında tutunacak en ufak bir şeyimiz olmadığı için; o yalnızca düşlenebilir, boş iş: hele Cezayir olayları bu denli gerçek, bu denli acil ve bizi bu denli ilgilendirirken.

Cuma 13 Haziran

Yirmi yaşında üniversiteli bir kız öğrencinin çok sevimli bir mektubu. Bu sıralarda her şey beni kendime hayran olmaya, özseverliğe yüreklendiriyor: Joan'ın günlüğü, bir sürü dostça mektup, Gennari'nin hakkımda yazdığı kitap, *Anılar*'ımı düzeltirken gün boyunca okuduğum kendi anılarım. Özyaşamöyküm'ün devamını yazmaya karar vermemi sağlıyor bunlar: mutlaka bunlara ilgi duyacak insanlar olacak; Sartre, ne olursa olsun, girişimimin yerli yerinde sayılması için yeterince emek harcadığımı yineleyip duruyordu. Kısaca, İtalya'da bu işe koyulacağım.

Yola çıkmadan önceki dönemin olağan günleri; alışverişler, yazışmalar, düzeltilecek kocaman yazı paketleri. V. Leduc'ten Monique Nathan'ın *Virginia Woolf*'unu ödünç aldım; günlüğünü okuduktan sonra, bu kadının olağanüstü yüzlerine yeniden bakmak istiyordum — ne kadar yalnız bir yüz!

Malraux ve "psikolojik şok"u: tam bir yanılgı içinde.

Pazartesi 16 Haziran — Milano

Birdenbire, bakışaçısında tam bir değişme: tatil. Cumartesi günü saat altı buçukta uyandım; beni hemencecik yola çıkmaktan kim alıkoyacaktı? Yola çıktım. Yayan yolculuklar dönemindeki gibi özgürlüğün, yalnızlığın içine yeniden dalmak ne güzel gençleştiriyor insanı. Güzel bir sabah. Bu Morvan yolunu ezbere biliyorum, anılarla dolu... Annecy de bir anı, daha eski; yirmi yıl aranın ardından, kanalları, kemerli sokakları, su kenarındaki küçük lokantaları çok iyi anımsıyorum. Eski kentte yemek yiyorum, gölde Hlasko'nun *Le Premier Pas dans les nuages*'ını (Bulutlarda İlk Adım) okurken viski içiyorum. Bu erkenden yola çıkmaları seviyorum; perdeler henüz açılmamışken. Göl kıyısında henüz ıssız, güzel bir yol; yavaş yavaş köyler uyanıyor, pazarlıklara bürünüyorlar. Petit-Saint Bernard'da kar ve hatta slalom yarışı yapan kayakçılar var. Bu dağ manzaraları bana biraz özlem duygusu veriyor, çünkü bu artık sonsuza dek bitti: iki ya da üç bin ve hatta daha yüksek dağlarda on-on iki saatlik yürüyüşler, çadırda ya da samanlıklarda uykular, o kadar sevdiğim şeyler bitti. Saint-Vincent'da yemek yiyorum. Lokantacı kadın "Fransa'da ne var ne yok?" diye soruyor. Ona "Bulunduğunuz tarafa göre değişiyor, generalleri sevip sevmemenize göre de." diyorum. Güneşten yararlanmak için çevremde görkemli bir manzarayla, bir çayırda mola veriyorum, sağımda uzakta yıkık dökük bir şato, solumda uzaklarda da bir diğeri, yüksek otlar arasına gömülüp Hlasko'yu bitiriyorum: pek çok votka, aşk yapacak yer olmadığı için az aşk, dünyadan ve kendinden hoşnut olmamaktan doğan, çevreye yayılan bir kötü yüreklilik; ustalıkla anlatılmış, o kadar. Pazar neşesiyle kaynayan, yolları sarı taşlı birkaç köyden daha geçiyorum, sonra otoyol ve Scala Meydanı.

Saat altı, yapacak hiçbir işim yok, bu da hem biraz şaşırtıcı, hem hoş. Otelin barında iki cin fiz içiyorum: her zamanki gibi lezzetli. Bu bar '46'da bana nasıl da lüks gelirdi! O zamanki gerçekten, eskisinden daha da baş döndürücü, yepyeni bir gençlikti. O zamanlar aklıma geliyordu. İşsiz güçsüz, ılık, hemen hemen boş Milano'ya daldım: bir pazar günü sonu. Tüm İtalyan kadınlar elde dikme ya da hazır, erkek yakalı elbiseler içinde bence acıma uyandırıyorlar. Yeni gökdelenler, yeni binalar; İtalya'da her şey çabuk değişiyor. Geçen yıldan beri otoyol da değişmiş, kente onu artık bu kocaman köprü bağlıyor.

Sartre bu sabah sekiz buçukta geldi: Scala'nın kahvesinde gazeteleri okuduk. Şaheser İtalya! İnsan hemen havaya giriyor. Gazetelerin birinci sayfaları olduğu gibi büyük bir sanatsal dramla dolu: kendine "çağdışı ressam" diyen bir deli dün sabah Brera'da çekiç darbeleri ile Raphael'in "Meryem'in Düğünü"ne saldırmış. Bir bekçi kıyımın tamamlanmasını engellemişti ama, "kutsallığa saygısızlık"tan izler kalacak, bu da tüm dünyayı çok üzüyor, deniliyordu. Bugünkü gazeteler Fransa'dan pek az söz ediyorlar, ama berberde *Oggi*'nin bir sayısında çok eğlenceli bir makale buldum, *Les dix commandements du gaulliste* (de Gaulle'cünün On Emri); bugünkü olayları kendi ülkelerindeki '22 olaylarına benzetiyorlar: şimdi faşizmi tatma sırası bizim, onlar da bununla eğleniyorlar. Sol, gülmekle birlikte kaygılanıyor da: Fransa'daki bir sağ diktatörlük İtalya için de önemli bir tehlike oluşturuyor.

Bu sabah Milano'da gezindik ve Mondadorilerle Scala'nın lokantasında yemek yedik. On iki yıldır hiç değişmedi, hep o görkemli Korsikalı havası içinde: karısı sarışınlaştı, gülümsemesini, doğallığını, çekiciliğini hep koruyor. Mondadori ilk şiirlerini yazıyor, güdümlü, solcu şiirler. Hemingway'den söz ediyoruz. M. onun Cortina'da her zamanki gibi çok içtiğini, ama karaciğerinin, kalbinin, içkinin onu öldüreceği düşüncesiyle dehşet içinde olduğunu anlattı. Bir gün yemeğin sonunda hıçkırık tutmuş. Çok korkan Hemingway doktor çağırmış. Doktor "Asansöre binmek gerek." demiş. Ve H. altı kez peşpeşe bir tarafında doktor, bir tarafında Mondadori tarafından desteklenerek inip çıkmış, inip çıkmış. Hıçkırık durmuş. Yeşil siperliğini düzeltip yatmış.

Eski Lombardiya sanatı sergisini gezmeye gidiyoruz: süslü bir oyma mihrap arkalığı dışında hiç iyi bir şey yok. Sartre sinirleniyor: "Bu asker

sanatı! İşte askerler yönetimde olunca yapılan resim bu!" diyor. (Mondadori biraz muzip bir cumayakınlıkla: "Yirmi yıl boyunca ne sanatımız, ne de edebiyatımız oldu..." diyordu.)

Sular kararırken Dôme Meydanı'nda, Fransa'dan kurtulmuş, rahatlamış durumda, akşam yemeğimizi yedik. Sartre uzun süreden beri kendini hiç bu kadar dingin hissetmediğini söylüyordu.

Salı 17 — Venedik

Gene de kötü düşler görmeye devam ediyorum; sabahları uyanmakta acele ediyorum.

Saat ondan biraz önce çıkıyoruz; mavi-gri gökyüzü, nemli ve güneşli hava: Kuzey İtalya. Padoue'da kahvaltı. Dünyanın en geniş kahvehanesi olmasıyla ün kazanmış bir kahvehanede kahvemizi içiyoruz. Gazete aldım. İlk sayfada: Nagy kurşuna dizildi. Malester de öyle, iki kişi daha öyle. Tüm dinginliğini kaybeden Sartre: "Gazete almamak gerek." diyor.

Venedik; onuncu kez mi, on ikinci mi? Sevimli bir senli benliği var. "Kanal kapalıdır — çalışmalar sürüyor". Hiç geçmediğimiz, iki gondolun karşılıklı geçmesinin çok güç olduğu kadar daracık yeni kanallarla tanışıyoruz. *Cavaletto*'da çok sevimli odalar. Sartre "üç çay" ısmarlıyor ve oturup çalışmaya başlıyor. Festy bana düzeltilecek şeyler gönderdi; San Marco Meydanı'na gidiyorum, ama fazla müzikli; rıhtıma oturuyor, kırk sayfa düzeltiyor ve sonra yeniden buraya dönüyorum. Gökyüzü solgun, belli belirsiz pembe, gondolcuların havuzundan ve rıhtımlardan hafif bir uğultu yükseliyor. Yarın yeniden çalışmaya koyulmam gerek, yoksa canlılığımı yitirip durgunlaşacağım.

Çarşamba 18 Haziran

İtalyan gazetelerinde baş sayfa manşetleri: "Sporcha'ların yeniden canlanan ruhu". Nagy ve Malester'in infazlarından başka bir şeyden söz edildiği yok. Niçin? Anlamaksızın, bitmez tükenmez tartışmalara dalıyoruz. Fransa için çok kötü, çünkü komünistler daha da yalnız kalacaklar, sol moral kaybedecek, de Gaulle'cülük güçlenecek. Bugün karşı-göstericiler coşkudan yoksun kalacaklar. Ve birkaç gün boyunca siyaseti filan unutmak isteyen Sartre!

Sibirya'nın büyülediği ve Koreliler'in ginseng ile sarhoş ettikleri Lanzmann'dan uzun mektup. De Gaulle'ün görevi aldığını Pyong-Yang'da, Okinawa radyosundan öğrenmiş.

Cuma 20 Haziran

Tavanda çalkalanan ışık ve gölgelere, gondolcuların "battibecco"larına sahip odamı seviyorum. Ama bu sabaha kadar kötü çalıştım, okumaktan başka birşey yapmadım, yorgundum. Bu sabah işe dalmaya karar veriyorum. Kendime her gün on sayfa müsvedde yazmayı kabul ettirmeliyim. Tatilin sonunda malzemem olur; üzerinde bir şeyler inşa edebileceğim güzel bir "kargaşa" paketi. Toparlayacak o kadar çok anı var ki, bu bana en iyi yöntem gibi görünüyor. *Konuk Kız*'ı başından sonuna yeniden okudum ve hakkında düşündüklerimi not aldım. Orada, anılarımda, daha sonra *Mandarinler*'de söylediklerimi hemen hemen kelimesi kelimesine yeniden buluyorum. Evet —bu zaten cesaret kırıcı değil— insan ancak *kendi* kitaplarını yazıyor.

San Rocco'yu, kilisesini ve Akademi'yi yeniden gezdik. Geçen yıl Sartre'ın bana Tintoret hakkında söyledikleriyle yüz yüze geliyorum.

18 Haziran'da Marsilya'da, Ajaccio'da ve Pau'da birkaç faşist kavga dışında hemen hiçbir şey olmamış galiba.

Cumartesi 21 Haziran

Mektuplar. Biri, Romalı, evli, iki büyük çocuğu olan bir kadından: Komünist Parti içinde, faşizme karşı çalışmış, Nagy'nin öldürülmesiyle dehşete düşmüş ve yaşamından yakınıyor: yapacak hiçbir şeyi olmamasından, hiçbir şey üzerinde etkin olamamaktan. Ne çok kimse mektuplarında aynını yineliyor: "Kadın olmak çok korkunç!" Hayır, *Kadın*'ı yazarken yanılmamıştım, hatta sandığımdan daha da çok haklıydım. Bu kitaptan sonra aldığım mektuplardan alıntılarla, iç daraltıcı bir belge yığını elde edebilirdim.

Dün, Correr Müzesi'nde Messine'nin bir Antonello'sunu gördük, çok güzel değildi, ama Sartre'ın söylediğini belirgin biçimde ortaya koyuyordu: Vivarini'nin Giorgione'nin "Fırtına"sına geçişi, onun sayesinde gerçek-

leştirilmişti. daha ayrıntıya inildiğinde. Bellini'nin birinci tarzından ikincisine geçişi de öyle. Yirmi beş yılda zevklerimiz pek değişmedi: eskiden o kadar şaşırarak keşfettiğimiz Cosimo Tura'ların karşısında hep aynı hayranlık dolu şaşkınlığı hissediyorum.

Yaşamımızın ritmi oturuyor. Saat dokuzda kalkış, San Marco Meydanı'nda, gazetelerin okunduğu uzun bir sabah kahvaltısı. İki buçuğa kadar çalışma. Biraz yemek yiyoruz. Gezinti ya da müze. 5'ten 9'a çalışma. Akşam yemeği. Harry's Bar'da skoç. Son skoç, geceyarısı nihayet müzisyenlerden, turistlerden, güvercinlerden kurtulmuş olan ve —terasların iskemlelere karşın— Tintoret'nin *L'Enlevement de Saint-Marc*'da (San Marco'da Kaçırma) kazandırdığı o trajik güzelliğine yeniden kavuşmuş olan meydanda.

Dün öğleden sonra Festy'nin gönderdiği kocaman bir düzeltme paketini bitirdim: yazdığım bir kitabı yeniden okumak ilk defa zevk veriyor. Yanılmıyorsam, aileleri ve din konusunda sorunları olan ve daha cesaretli olmaya yeltenemeyen genç kızlar arasında başarı kazanmış olmalıydı. Diğer taraftan, sanırım yeni kitabım için de coşku kazandım.

Paris gazeteleri. Mauriac, *Bloc-Notes*'unda (Bloknot) işi Guy Mollet'nin methiyesini düzmeye vardırmış! Paris mektupları. 17 Haziran'da Reggiani'nin Sartre'ın metnini okuduğu Altıncı Komite Toplantısı büyük bir başarı kazanmış: özellikle, ilk tümcelerden itibaren Sartre'ı uzun uzun alkışlamışlar, alkışlar sonunda daha da çoğalmış. (Bilim Dernekleri'nde aşağı yukarı yedi yüz kişiymişler). "Sol Klüp"e üye olduğu için, Henri Lefevre partiden bir yıllığına ihraç edilmiş.

Geceleyin, San Marco Meydanı, o geniş düz yüzeyler içinde tek ışıklandırılmış yer olan, çatının altındaki öküz gözü denen o yuvarlak pencere ve o insan silueti ne kadar güzeldi; göz bakıyordu; gece bu meydanın manzarasından gözünü ayıramıyor sanırdınız. Aniden, ışık söndü, hem de öyle beklenmedik bir anda ki, Sartre ve ben aynı anda: "Hayret! Tam bir kuyrukluyıldız gibi." dedik.

Pazar 22 Haziran

Evet, işte yeniden işe koyuldum, en azından iki yıllık bir çalışma için. Bir anlamda bir güvence bu. İçimde her zaman için bir ya da iki hafta

"hiçbir şey yapmadan boş durursa" huzursuz olan o örnek, uslu öğrenci var. Yolculuk yapmak bir etkinlik, kendimi vicdan azabı duymadan ona verebiliyorum. Ama Paris'te boş boş dolanıyordum, bundan ötürü de kendimi kınıyordum. Gene de tüm zamanımı boşuna harcamış değilim. Bu güncenin ve düzeltmelerimin dışında eski romanlarımı, mektuplarımı yeniden okudum, anıları not ettim. Sanırım şimdi günde gerçekten on sayfa şişirmek için hazırım. Bu baştan savmalıkta iç bulandırıcı bir şey var, ama ben de bütün bu taslak yerine oturmadan önce, günde bir sayfadan fazla *yazmak*la vakit kaybedemem. *L'Amérique* (Amerika) için de bu yöntemi kullandım; ama *Anılar*'ım için böyle çalışmadım, onu küçük bölümler halinde hazırladım.

Salı 24 Haziran

Pazar öğleden sonra Arsenal tarafında gezindik: Fundamenta nuova üzerinde çok yoğun bir kalabalık vardı, ama ortalıkta turist görünmüyordu: bunlar kayık yarışını seyretmeye gelen İtalyanlar'dı. İnsanlarla dolu sandallar, filikalar, gondollar, çiğ yeşil renkte resimlerle süslü direklerin etrafında birikiyorlardı. Yeşil lagünün —tam ağaçların yeşilindeydi— her yerinde Carpaccio'nun tablolarındakilere benzeyen, kalıptan çıkmış gibi düzgün kalçalarıyla gemici kancaları üstüne eğilmiş parlak beyaz renkli gondolcular ve gondol alayları vardı. Pas rengi ya da morumsu yelkenleriyle birkaç yelkenli; uzakta, iki ya da üç yat. Yarışlardan önce dönüyoruz. Ne kadar huzurlu sokaklar: taşra. Ve yavaş yavaş —kentlere yaklaştıkça yollarda görülen otomobiller gibi— gelip geçenlerin sayısı gitgide artıyor, aniden ahali ortalığı dolduruyor, tirolyen şapkalarıyla *Führungen*'ler (gösterici), dağlarından inen gerçek hödükler (birinin kocaman kızıl bir sakalı var), şeffaf elbiseleri ve hasır şapkalarıyla şişman Alman kadınlar ve San Marco Meydanı, güvercinler, fotoğraf çekenler, büyük kent.

Patronun ısrarla mutfağını da gezdirdiği *La Fenice*'deki akşam yemeğinden sonra, Harry's Bar'a içmeye gidiyoruz. Çıkışta iki İtalyan nezaketle Sartre'a yaklaşıyorlar. Bizi Ciro's'da bir içki içmeye davet ediyorlar. "Sola dönün: Sartre'la beraberken hep sola." diyorlar bize yolu gösterirken. Küçük olanı heykel yapıyor, öteki, hemen hemen kırk

yaşlarında, çok canlı ve tuhaf ağızlı biri, kendisine "bilimci" diyor, mikroplarla uğraşıyor ve bir laboratuar yönetiyor: "Benim mesleğim insanları işletmek."; adının "Sevimli" olduğunu söylüyor. *Le Mur*'ü (Duvar) okumuş ve öyle çok beğenmiş ki, Sartre'ın başka hiçbir yapıtını okumak istemiyor. İtalyanlar'ın çoğu gibi sözcük oyunlarını seviyor; bilmediğim güzel bir deyim kullanıyor: gazino yapmak (gürültü patırtı yapmak). Beyaz Venedik şarabı sunarken, bu denli taşravari olmasına karşın büyük bir çalışanlar grubunu barındıran Venedik'ten sevgiyle söz ediyor: "Kimse Venedikliler kadar iyi çalışmaz." diyor. "Zaten Milano'da da 300.000 Venedikli işçi var." Geceyi, sabahın ikisi olduğu için hemen hemen boş olan Martini tavernasının dans yerinde bitiriyoruz.

Ertesi akşam saat on bir için bize Harry's'de randevu verdiler; oraya giderken kendi kendimize "Çok sıkıcı olacak; bir kere dün birlikte içmiştik; bu akşam birilerini de getirmişlerdir." diyorduk. Yanılmamıştık, ama düşündüğümüzden farklı oldu.

Sevimli, yuvarlak bir masada esmer birisiyle yemek yiyordu; yanımıza yaklaştı: "Çok can sıkıcı bir Afrikalı, New York'dan geliyor.". Amerika ile iş yapan Cenovalı bir İtalyan'dı ve S. Cenovalılar'ın İtalyan olmadıklarını söylüyordu. Amerikalı tek kelime Fransızca bilmiyordu, sohbet bir türlü koyulaşamıyordu; sarışın, toplu, ama güzel solgun gözlü, çok boyalı, Amerikalı'yla oldukça içli dışlı bir İtalyan kadın geldi; o da Fransızca bilmiyordu. Kadına takılıp duruyorlardı, kayıkla gelen bir hırsız pencereden evine girmiş, sütyen ve külotlarını çalmış: kafasında oğlancı bir kadın düşmanlığı esintisi olan S (oğlancılık düşüncesi kafasını kurcalayıp duruyor) "Onun iş aletleri bunlar." dedi. Neşeli neşeli, arkadaşının kalmayı planladığı ve çok güzel olduğunu söylediği Guidecca Oteli'ne gidip bir içki içmeyi önerdi; tamam; otele özel bir kayıkla gidiyoruz; turistler için özel olarak yerleştirilmiş gibi duran kavuniçi bir ayçayla yıldızlı güzel bir gecede kanaldan geçmek çok hoştu; uzakta, sapsarı ışıklarıyla Lido ve uzaklaşan Dükler Sarayı. Otelin lagüne uzanan bir bahçesi var, gerçekten çok güzel. Ama biz belirsizlik içinde girişte dolanıp duruyoruz; kapıcı barmenin "yelken açtığını" söylüyor. Amerikalı odasını seçmeye çıkıyor, biz de onu beklemek için oturuyoruz. Heykeltraş telefon ediyor; iyi; yeniden yola çıkılıyor; sandala binerken Sartre ve ben birbirimize Pavese'nin bir öyküsünü yaşadığımız söylenebilir, diyoruz: coşku

dolu ve içi boş, birdenbire fiyaskoya dönüşen tasarılar. Heykeltraş bizi kendi arkadaşlarıyla bekliyordu: yeşillikler arasında sevimli bir kahvesi olan Fenice'nin mola yerine gidiyoruz. S. tuhaf içkiler ısmarlıyor: Venedikli işçilerin sabahın beşinde mideye indirdikleri bir içki olduğunu ileri sürdüğü, nane ve grappa karışımı, ayrıca viskiyle pemo karışımları. Ben doğal grappayla yetiniyorum. Zavallı Sartre sinemayla ilgili çalışmalar yapan parlak gözlü bir küçük genç adamın avı olmuş; *Le Amice*'nin senaryosuna katkıda bulunmuş; bana: "Siz burada ünlüsünüz, Venedik'te *Mandarinler*'e bayılıyorlar." diyor: S. ise: *"Mandarin* siz misiniz?" diye soruyor. Zaten kitabı okumamış. "Evet, insanın düşününce yazabileceğinize kafası yatıyor." diyor şaşkınlıkla. Her şey sosyetik bir havaya dönüştü, büyü bozuldu. İzin istiyor ve San Marco'nun yanındaki küçük Lions Meydanı'nda bulunan her zamanki tavernamıza gidiyoruz. Büyük meydan ıssız: kızıl saçlı bir kadın hıçkırıyor ve bağırıyor: elinin biri gazlı bezle sarılı, kuşkusuz sivil polis olan iki iyi giyimli erkekle kavga ediyor; kemerlerin altında fahişelik yapmış: aniden ağlamayı kesiyor, iki adamın üstüne saldırıyor ve iri el-kol hareketleriyle itiraz ediyor; yörenin tüm orospuları ne olup bittiğini seyretmek için gölgelerden sıyrılıp geliyorlar. Kızıl, sonunda homurdanarak uzaklaşıyor. Biz viskilerimizin karşısına oturuyoruz. Yan kahveden koşarak bir adam çıkıyor —oldukça iyi giyimli, orta yaşlı, İtalyan— peşinde de adama vuran bir garson; müşteri hızla dönüyor, bir iskemle kapıp sallıyor; garson müşteriyi yere yuvarlıyor. Seyirciler amma bağırıyor: "Hayır!", sonra ikisini ayırmak için üşüşüyorlar. Çok sevimliydi: Fransa'da bu coşku görülmezdi, biraz kan akmasına izin verilirdi. Garsonu kahvesine geri götürüyorlar; müşteri çekip gidiyor; iki dakika sonra geri geliyor, yanında kılıçlı iki bekçi var. Biz de kahvenin karşısındaki aylaklar (hepsi İtalyan, çünkü saat epey geç) arasında yerimizi alıyoruz. Garson sinirleniyor ve herkesin gitmesi için bağırıyor, Fransızca olarak: "İyi terbiye görmüşseniz burada durmazsınız." diyor; "Bana iyi terbiye görmediğimi mi söylüyorsunuz?" diyor Sartre. Tartışma büyüyecek, ama canı sıkılan patron garsonu içeri sokuyor ve iriyarı esmer bir fahişe garsona İtalyanca bağırıyor: "O bir Fransız, sen ona hakaret ediyorsun, bu güzel bir şey değil!" Yerlerimize oturuyoruz. Dayak yiyen İtalyan bizim tavernanın barına gelip bir içki alıyor, gururlu bir havası var, ama süngüsü düşmüş; sonra gidiyor. Temiz giyimli,

güzel beyaz saçlı, uzun yüzlü iki sokak serserisi garsonun iskemleleri toplayıp içeri sokmasına yardım ederken bir yandan da öyküsünü dinliyorlar: garson onlara birkaç kuruş veriyor; paylaşıyor ve gidiyorlar, gecenin karanlığında salınarak kayboluyorlar. Biz de kalkıyoruz ve aniden dramın kahramanının da aralarında bulunduğu üç dört kahve garsonu çevremizi alıyor. Sartre'a açıklamada bulunmak istiyor; ama sesinin tonu saldırgan, kavga sona ereceğine yeniden alevlenecek gibi. Garsonlardan biri meslektaşını savunmak için: "O müşteri her gece gelir, canımızı sıkar." diyor. Garson ısrarlı: "Ben size laf atmadım, genel olarak herkese söylüyordum— Onlar İtalyan'dı ve siz Fransızca konuştunuz." diyor Sartre gülümseyerek. Hepsi gülüyor ve garson sevimli sevimli elini uzatıyor: "Tamam, öyleyse özür diliyorum." Olayda baştan sona İtalya'ya özgü bir tarz var.

Bugün yağmur. Venedik sisler arasında eriyor, anıtlar yoğunluklarını yitiriyor. Kimi gondolcular siyah pelerinlere büründüler.

De Gaulle Mollet'nin Cezayir'e gitmesi konusunda pazarlığını sürdürüyor: onu vestiyerde bırakmak zorunda kalmayacağından emin olmak istiyor. Cezayir'in baskısı üzerine radyonun bir röportajcısı işinden uzaklaştırılıyor ve tüm personelde değişiklik yapılıyor: Delannoy gidiyor, Nocher geri dönüyor. Cezayir gitgide daha çok yönetiyor.

Çarşamba 25 Haziran

Corriere della Sera Malraux'nun basın toplantısıyla çok dalga geçiyor. Fotoğrafçılar, televizyon, büyük şamata: Malraux, mistik bir vaiz sesiyle konuşuyordu, dört yüz gazeteci şaşırıp kalmıştı. İtalyan muhabir "Bilgi az, ama," diyordu, "rejimin psikolojik ve koreografik yapısı hakkında çok şey öğrendik." Malraux, Cezayir'i bir Tennesse Vadisi yapmak ve Nobel ödüllü üç Fransızı cezaevlerine anket yapmaya göndermeyi istiyor. Sartre'ın dediği gibi: "İnsan pisliğe batınca büyük adamlara sarılır."

Perşembe 26

Lanzmann'ın mektubu hayranlık dolu ve yorgun. Koreliler'in son derece sempatik olduklarını, ama resmi iyimserliğin Çinliler'inkinden de beter olduğunu söylüyor.

L'Observateur ve *L'Express* aleyhine kovuşturma açılmış: en azından basın özgürlüğünün neresinde olduğumuzu herkes biliyor. Zaten İtalyan gazeteleriyle karşılaştırınca, Fransız basınının kendi kendine sansür uyguladığı hemen anlaşılıyor, Fransız basını kırpık kırpık, kuşa dönmüş. Hakkında suç duyurusunda bulunulan makaleler doğal olarak Cezayir'le ilgiliydi, aralarında özellikle bir FLN yöneticisiyle yapılan bir röportaj vardı.Bununla birlikte, Cezayir öfkeden kuduruyor; Malraux'nun konferansı onları zıvanadan çıkardı.

Pazartesi 30 Haziran

Torcello'yu ve San Giorgio'nun Carpaccio'larını yeniden gördük: Campanile'ye çıktık, çanlar var gücüyle kulaklarımızda çınladı. Biennale'yi gezdik: Braque'ın çok kötü, Wols'un çok güzel birer sergileri; Pesvner'in ilginç heykelleri. Ve çok güzel akşamlar geçirdik: karşılaşmalardan kaçınmak için Harry's Bar'dan, bir Alman kadın piyanistin güzel eski havalar çaldığı Ciro'ya göç ettik. Saatler boyunca yan yana, hiç konuşmadan, ama gözleri hep ışıl ışıl, dudaklarında bir gülümsemeyle, sanki yeryüzünde olmaktan, Amerikalı olmaktan ve dünyada başka yerlerin de var olduğunu görmekten duydukları şaşkınlıktan kurtulamıyormuş gibi duran iki genç Amerikalı'yla epey eğleniyorum. Soluk yüzlü şişman bir Belçikalı, ismini vermeden Sartre'ın bir portresini yapmaya çalıştı: berbattı. Oğlancılarda sık görülen o korkunç aşk acılarından biri yüzünden acı çeken oğlancı bir kontla birlikte Bruxelle'den gelmişti; kontun gözleri üzüntülü, boştu, uzaktaki bir düşle büyülenmişti, birisi ona seslendiğinde kafasını güç bela topluyordu.

Son akşam, Sevimli'ye ve heykeltraşa veda etmek için Harry's'ye gittik. Zengin bir İsveçli armatör ve karısıyla beyaz şarap içiyorlardı. Epey duygulandım, çünkü *Mandarinler*'i satın almıştı ve bir gecesini kitaptan 137 sayfa okuyarak geçirmişti; coşkuyla kitabı "Rüzgâr Gibi Geçti'den

bile daha iyi" bulduğunu söyledi. "Kuşkusuz züppeyim: başka neyim var ki?" dedi. İsveçli kadını işaret etti: "O *Mandarinler*'den nefret ediyor." Kadın ise hiç rahatsız olmadı: "Evet, çok siyaset var içinde; siyasetten nefret ederim. Zaten," diye ekledi zerafetle: "ben sağcıyım. Bir kocam, resmi bir sevgilim ve çok param var: bu durumda sağcıyım". Sonra biraz kaygıyla, armatöre sordu: "Çok param var değil mi?" Adam başını salladı ve kadın güldü: "Hayır mı! Öyleyse iflas ettim." S.'ye hücum etti: "Sen boktan herifin tekisin." O da coşkuyla: "Evet, ama çok insancılım!" dedi.

Salı 1 Temmuz

Gidiş. Ama önce Büyük Kanal üzerindeki Rialto'da gazeteleri okuyarak kahvaltı ediyoruz. De Gaulle Mollet'yle birlikte Cezayir "cephe"sine gitti. Bir öğrenciyi öldüren Perpignantlı öğretmeni olayı açıklığa kavuşmuş görünüyor. Perpignant, Fas ve Tunus'tan gelme, sapına kadar faşist ve bir tür "Halk Kurtuluş Komitesi" oluşturmuş "Afrikalı"larla dolu: bunlar mayısta grev yapan öğretmenlere, genelde de tüm solcu öğretmenlere karşılar. Amieller solcuydu, yaşam onlara sistemli biçimde zindan ediliyordu: sınıfta gürültü patırtıyla, evlerindeyse posta kutularına koyulan çatapatlarla; Bay Amiel'i ciddi ciddi ölümle tehdit etmişlerdi. Birkaç gün önce öğrenciler kapısının önünde bağırışınca havaya ateş etmişti. Bu kez, pencerenin altında her zamankinden şiddetli bir gürültü kopmuş: o da ateş etmiş. Ve şimdi lisenin avlusunda öğretmenler kendi aralarında kavga edmekteler, faşistler anti-faşistlere karşı. Bianca bana Paris'te bile, Pasteur, Janson vs. gibi "iyi" liselerde bile öğrencilerle öğretmenler arasında görülen gerginlikten söz etmişti.

Ferrare'de mola. Saat altıda Ravenna'ya varış. Akşamüstü keyifli; ama motosikletleri ve vespalarıyla bu küçük İtalyan kentlerinden daha gürültülü bir yer olamaz. Buraya ilk gelişimin, tüm bir yolculuk boyunca araba kullanmamın ve Lanzman'ı tanımamın üstünden altı yıl geçti bile.

Çarşamba 2 Temmuz

O yokuşlu ve merdivenli yolları, sokaklarındaki küçük çakıl taşlarıyla Spoleto ne kadar güzel. Evlerin kara yüzlerinin üzerine büyük sokak lambaları asılmış: gölgeler o kadar yoğun ki, örümcekler kendilerini tavanarasında sarıp telgraf direklerinin arasına ağ örüyorlar. Otel, parkeleri gelişigüzel döşenmiş, yeşilliklerle çevrili, küçük bir çeşmenin ağlayıp durduğu, özel bir bahçeyi andıran küçük bir meydana bakıyordu. Ihlamur çiçeklerinin kokusu, belli belirsiz bir ayakkabıcı dükkânı ve tütsü kokusuna karışıyor. Çevrede kuru tepeler, İtalya'nın uzak mavilikleri.

Ravenna'nın mozaiklerini yeniden görmeye gitmedim, hevesim yoktu ve artık kendimi birtakım görevlerle yüklü hissetmiyordum: yolculukta canım ne isterse onu yapıyordum artık. Kemerler altında yemek yiyip kahve içtiğimiz Urbano'yu yeniden görmek beni mutlu etti. Garson Sartre'a: "Fransız mısınız? Yazar mısınız? Siz Jean-Paul Sartre mısınız?" diye sordu. Onu "gazetelerdeki" fotoğraflarından tanıdığını ileri sürdü. Ama bir dakika sonra, üç genç İtalyan öğretmen Sartre'dan imza istediler: onu keşfedenler öğretmenlerdi.

Spoleto'da Alleg'in *La Torture*'sı (İşkence) satılıyor. Duvarlarda afişler: de Gaulle. *il dittatore* (diktatör), Mollet, *il traditore* (hain) Pflimlin. *il codardo* (korkak). Ve yorum: "İşte anti-komünizmin gittiği yer: faşizm... Papa dikkat etsin!" Masmavi gökyüzü harika, İtalya'yı yeniden bulmak büyük keyif: Venedik İtalya değil.

Akşam. Sartre'la birlikte bitki özü kokan sokaklarda geziniyorum. Büyük fenerler yanıyor.

Cuma 4 Temmuz

Dün, yolları, Duomo'yu ve dar, küçük bir vadinin üzerinde yüksek ayaklar üzerine oturmuş köprüyü gezdik: köprü niye var acaba? Otelin önünde garsonlar bilmem ne şenliği için masalar ve fenerler düzenliyor, korkulukları mora boyuyorlar. Roma'ya gitmek için yola çıkıyoruz: yirmi kilometre uzaktan Saint Peter ve Monte Mario görünüyor.

Yağmur yağıyordu, Rotonde Meydanı'nda Senato Oteli'ne inmenin keyfine karşın öğleden sonradan iyi yararlanamadım. Öğleden sonra bir

saat uyursam, tam uyanmadan önce içimi sıkıntı basıyor: yetmiş yaşımıza geleceğiz ve öleceğiz, bu gerçek, bu olacak, bu bir karabasan değil! Sanki uyanıkken yaşam ölümün silindiği fazla mavi bir düşmüş de, ben gerçeğin özünü uykuda yakalıyormuşum gibi.

Bugün, çok güzel, çok mavi; uzun süreliğine Roma'da olmanın mutluluğu ve yazma arzusu benliğimi sarıyor. Ve yazıyorum. Koreliler'e olan aşkıyla heyet olarak gezmenin sıkıntısı arasında bölünmüş Lanzmann'dan uzun bir mektup.

De Gaulle Cezayir'den geri dönüyor. Halkın Kurtuluşu Komitesi'ni kabul etmedi; Cezayir'dekiler ateş püskürüyor. Ama yanlış anlama sürüyor; simgeler, yuvarlak laflar. *Le Littéraire*'de Mauriac'ın de Gaulle'ü göklere çıkartan ve güç düşkünü, "kemireceği bir bakanlık" almış olan Malraux'dan acı bir sevgiyle söz eden makalesi.

Sartre Roma'da olmaktan mutlu, keyifle oyununu yazmaya koyuluyor. Daha hiçbir şey okumadım. Paris'te Simone Berriau telaşlanmaya başlamış.

Artık canım yazmak isteyince kendini kitabıma veriyorum: hevesim geçince de bu günlük bile canımı sıkıyor. Kitabın şansı var mı yok mu, pek bilemiyorum.

Salı 8 Temmuz

Gazetelerde kocaman başlıklar: "Soustelle Malraux'nun yerini alıyor!" Sosyalistler git gide bütünleşiyorlar. Mollet hâlâ kılını kıpırdatmıyor.

Hayır, şu anda bu günlük üzerine söyleyeceğim bir şey yok. Roma turistsiz, çok sıcak değil, mavi, tam olması gerektiği gibi. Geçen yılla aynı ritim. Saat ona doğru hep sarkık şapkalı köylülerle dolu olan meydanda uzun sabah kahvaltıları: saat iki ya da üçe kadar çalışma; bir terasta sandviç yiyip biraz geziniyoruz. Beşe kadar yeniden çalışıyoruz. Akşam yemeğinde Pancracio'da carbonaralı spagettiler ve Barolo yiyoruz. Sonra, Santi Apostoli ya da Popolo Meydanları'nda fazlaca viski içiyoruz. Tüm bunlar o kadar doğal, o kadar mutluluk dolu ki, sözcüklerin var olması için bir neden yok.

Cuma 11 Temmuz

Belki başka nedenlerden dolayı da söyleyecek bir şeyim yok. Evet, Roma bir mutluluk, çalışmam biraz mide bulandırıcı olsa da ilgimi çekiyor, Sartre'ınki de zor, ama onu sarıyor. Yalnız, Fransa var. Francesco Crispi Sokağı'nda son viskimizi içerken ve yandaki dans yerinin kızlarını (özellikle bir gece pembelere bürünmüş, çok dişi gözüken, ertesi gün blucin giyen ve Sartre'ın pabuçlarına hayran kalan o tuhaf kızı) seyrederken, neşemizin içten olmadığını birbirimize itiraf ettik. Ağır tempoyla, huzur içinde yaşıyormuş gibi yapıyorduk, ama özünde günlerin tadı yoktu.

Dün Roma üstünde güzel bir fırtına; akşam hâlâ ıslak Via Veneto hemen hemen ıssızdı. Fellini'yi çok fazla sevmiyorum; ama Via Veneto'yu *Nuits de Cabiria*'nın (Cabiria Geceleri) imgelerinin arasından görmemek olanaksızdı.

Florenne *Le Monde*'da, *Bir Genç Kızın Anıları*'ndan kimi alıntılardan dostça söz ediyordu. O kitabın beğenilmesi çok hoşuma gider, beni devamını yazmak için yüreklendirir.

Sosyalistler de Gaulle'den Cezayir Komiteleri'ni dağıtmasını istediler; *Corriere delia Sera*'nın dediği gibi bu çok anlamlıydı, hiçbir önemi de yoktu. Sessizlik, Fransız basınının boyun eğmesi. *L'Express, L'Observateur* umutsuzlukla, bu ölgünlüğü ve nefret ettiğimiz her şeyin sakin, aldatıcı ve kaçınılmaz yükselişini vurguluyor.

Pazar 13 Temmuz

"Camın icadından önce, zeytin ağaçlarının yetiştiği bölgelerin dışında daha sahibi olmak olanaksızdı." İşte pek hoşuma giden düşünce tarzlarından biri. Sauvy'leri tutkuyla okudum; şimdi de beni çok eğlendiren Fourastié'leri okuyorum. Mme.'in Express-teknokrat yönü canımı sıkmıyor değil. İnsana ilişkin korkunç teknokrat bir görünüm; onun iyimserliğinin görünmeyen yanı, "organizasyon insanı". Le Corbusier'nin, Francastel'in, Fourastié vs.nin insanları yaşatmak istedikleri o üçüncü zamana ait kentler, tamamı konutlara ayrılmış Amerikan mahalleleri, "suburbs"lar (kent yöreleri): bu benim içimi ürpertiyor. Mekân, ışık, hava, düzen, tamam,

ama onların "uyum" dedikleri ne ki? "İnsan"ın (hangi insan?) çevresinde. huzura olduğu kadar saldırganlığa, beklenilmeyene, etrafındaki dünyanın büyük bir sebze bahçesi olmadığını hissetmeye ve direnmeye de gereksinimi yok mudur? Kulübelerle seçkin konutlar arasında bir seçim yapmak gerçekten gerekir mi?

Ne güzel gün! Voice Appia'nın yanında "Tor del Carbone"de yemek yedik. Solgun bir gökyüzünün altında selviler, geniş çam ağaçları ve kiremitler ve o bitmek bilmeyen yol; otomobille giderken bile göz onu, uzak Pompei'ye atla ya da yürüyerek gidildiği günlerdeki gibi ölçüyor: dik selvilerin arasında düz giden bu yol yayvan ve sınırsız bir yeryüzünü akla getiriyor. Onu bugün de hemen hemen yirmi beş yıl önceki duygularla sevdim.

Bu akşam insanlar Paris'te yıllardan beri görülmemiş büyük orkestralar eşliğinde, görkemli havai fişekler altında dans edecekler. Geçen yıl sosyalist bir hükümetin 14 Temmuz eğlencelerini yasaklaması ne kadar komikti! Ama yarın kutlanacak o "ulusal yenilenme" de iç bulandırıcı. 14 Temmuz'ları ne kadar da severdim. Hiçbir şey olmayacak mı artık? Paris'te olmadığım için mutluyum... Böyle gecelerde dişlerimi gıcırdatıp duracaktım.

Ne kadar hoş! Dar sokağın karşısında, banyomun penceresi tamı tamına, karşı komşumun televizyon ekranını çerçeveleyen penceresini çerçeveliyor: adam tek başına, bir iskemlede oturuyor, neyi seyrettiğini tam olarak görebiliyorum. Bu akşam benekli elbiseli bir kadın, beyaz fon üzerinde düşüncelere dalıyor: sonra bir sözcük söylüyor ve herkes alkışlıyor. Bu, her gün gazetelerde tutkulu özetleri yapılan bir "lasciaraddopia" (ikinci kişiliği ortaya çıkartma) seansı; İtalya'da gerçek bir ulusal spor.

Fırtına havanın gerginliğini azalttı, aynı gevşeme nedensizce bende de oluştu. 14 Temmuz eğlencelerine hoşver; biraz önce Navona Meydanı'ndaydım, koyu kırmızı, yuvarlak pencereleri aydınlatılmış evlerin üzerindeki Roma gecelerinin koyu mavi gökyüzü ve çevrede dolaşan insanlar vardı; o anın kusursuzluğuydu bu: akşamları yaşam yeniden yüreğime doluyor.

Salı 15 Temmuz

Artık bundan sonra 14 Temmuz Irak'ın da ulusal bayramı olacak: Bağdat'ta devrim! Irak "Arap Cumhuriyeti"ni desteklediği için Bağdat Paktı unufak oldu gitti. Nasır havalara uçuyor, Beyrut asileri de öyle. FLN'nin de zafer kutlamaları yaptığını sanıyorum.

Gene de Champs-Elysées'de resmi geçit yapıldı. De Gaulle katılmamıştı, çünkü tribünlerde üçüncü şeref sırasında duracaktı: hep o sivri "büyüklük" duygusu! Hôtel-de-Ville Meydanı'nda Malraux konuştu, ama ortalıkta "Paris halkı"nı temsilen, birliklere göre toplanmış Müslüman ve Fransız savaşçıları vardı yalnızca. Tek ilginç olay: kardeşlik simgesi niyetine zorla Paris'e getirilmiş birkaç genç Cezayirli asker tribünün önünden geçerken Coty'yi selamlayacakları yerde gömleklerinin altından yeşil-beyaz şerit flamalar çıkartıp meydan okurcasına salladılar. Geceleyin Cezayirliler, altısı işbirlikçi Müslüman olmak üzere on bir kişiyi öldürdüler.

Lanzmann'dan uzun bir mektup daha. Dul ya da öksüz olmayan tek bir Koreli yok diyor; öykülerini anlatırken çoğu ağlıyormuş. Amerikalılar yalnızca keyifleri istediği için birçok kent ve kasabayı yok etmişler, herkes onlardan vahşice nefret ediyor. Tüm gösterilerde, filmlerde Amerikalılar kartondan burunlarla, hiç de yapmacık olmayan yuhalar arasında "kötü"yü canlandırıyorlar. Her iki resmi geçite de katılan Gatti'nin dediğine göre Çin'deki 1 Ekim resmigeçitinden daha da katı ve askerce olan geçite Lanzmann da katılmış. Koreliler daha hâlâ savaşın sertliği içindeler: savaşın arka planı ülkenin özelliği durumunda.

Dün gece Sartre birileriyle buluşacaktı. Ben sinemaya gittim: gazeteciliğin zararları üzerine kötü bir Amerikan filmi. *Sentiers de la gloire*'dan (Zaferin Patikaları) parça gösterildi. Güzele benziyor, ama gidecek cesaretim yok. Şimdiki zaman yeterince berbat, 1914-18 savaşı sırasındaki katliamlar ve askeri vahşilikler üzerine yeniden midemi bulandırmama gerek yok. Georges Bataille'ın dediği gibi: "Ben kendi sanatlarım için işkence çekiyorum."

Sabah Sartre'la kahvaltı ederken Napoli'ye giden kıpır kıpır Merleau-Ponty'lerle rastlaşma. Çok mahçup küçük bir İtalyan kız masamızın önüne geldi ve bana çok gönül okşayıcı şeyler söyledi; böyle şeyler hep

hoşuma gider. (Ne ölçüde? vb... Gelecek kitabımda aydınlatmam gereken noktalardan biri.)

Fourastié'nin sözünü ettiği, iki çocuğun tekerlekli patenlerinin sesinin çalışmasını engellediği o ünlü yazara benzeseydim çok mutsuz olurdum. Bu meydan Roma'nın en gürültülü meydanı: vespalar, motosikletler, otomobiller gıcırdayarak gürültüyle fren yapıyor, yasağa karşın klaksonlar, madeni gürültüler, bağrışlar, her şey. Ama bu beni rahatsız etmiyor. Geceleri Romalı kadınlar, sabahları ev kadınlarının üstünde durduğundan daha da saldırgan duran erkek yakalı elbiselerle, Via-Veneto'da biçimsizleşiyorlar. Büyük modacılarda oğlancı bir sadizm boşalması.

Freud hakkında le Jones'u okuyorum: bu "maceraperest"te şaşırtıcı bir bilinç ve hafiflik, saflık ve olgunluk ayarı var. Kokaini (öbürlerini saymazsak) birini öldürmüş, Flish'in öyküsü de korkunç. "Suçluluk duyguları" vardı, ama suçluydu da. Breuer'in çok güzel bir öyküsü. Anna O.'yu tedavi ediyor (Daha doğrusu, Camille'in söyleyeceği gibi, Anna "kendini ona tedavi ettiriyor" çünkü *catharsis*'i keşfeden Anna). Breuer kendine bile itiraf etmeksizin Anna'ya aşık oluyor; ama karısı anlıyor. Breuer tedaviyi durdurmaya karar veriyor ve zaten hemen hemen iyileşmiş olan Anna'ya durumu bildiriyor: ayrılık akşamı onu çağırıyorlar. Anna kötüleşmiş: histerikçe bir doğumu canlandırıyor: Breuer anlıyor, şapkasını alıyor, karısıyla birlikte Venedik'e kaçıyor ve ona bir çocuk yapıyor — altmış yaşında New York'da intihar edecek olan bir kız. Bununla beraber Anna, Avrupa'nın ilk sosyal yardım uzmanı oluyor; 1900 Yahudi kıyımlarında bir yığın Yahudi çocuğu kurtarıyor.

Çarşamba 16 Temmuz

25 Mayıs'ta kitabıma neşe içinde başlamıştım: şimdi güçlükle çalışıyorum ve biraz kuşku duyuyorum: belki çok sıcak olduğu için: 36°C; ilk hızla dört yüz sayfalık berbat bir karalama yaptım; bu insanın keyfini öldürüyor. Bir ay daha kafamdan çekip çıkartarak biriktireceğim malzeme yığınından, Paris'te biraz kendime karşı ilgi, biraz coşku doğmalı. Daha kitabın ne havasının, ne de planının ne olacağını biliyorum.

Paese Sera Amerikalıların Lübnan'ı işgal ettiklerini söylüyor; *Messagero*, Lübnan'da "karaya çıktılar" diyor. Küçük bir fark.

FLN şerit flamalı genç Müslümanlar yakalanmışlar; dört kişiydiler deniliyor. *Le Monde*'a göre: "Kahrolsun Fransız Cezayiri" diye bağırıyorlarmış. Fransızlar, adamlarından dört yüzünü öldürmekle suçlanan Bellounis'yi[1] öldürdüler; İtalyanlar, Fransızlar'ın Bellounis'yi *ve* dört yüz adamı öldürdüğünü söylüyor.

Jones, Freud'un kendi nevrozunu ve ondan nasıl kurtulduğunu pek iyi anlatmıyor. Belki kızının varlığı onu rahatsız ediyor, ama sormadığı sorular var: örneğin Freud'un karısıyla ilişkileri. "Çok iyi" olduklarını söylemek kolay; ama Freud'un depresyonları, migrenleri doğrudan özel aile yaşamına bağlı mı, yoksa değil mi? Her şeyden önce çok canlı bir adam: yolculuklara tutkulu bir aşk duyuyor. Tekeşliydi, tamam; ama tam olarak niçin? Jones bu soruyu sormaktan kaçınıyor. Buna karşın, ayrıntılarıyla çok güzel betimlediği şey, bir filozofunkinden de, bir bilim adamınkinden de çok farklı olan Freud'un çalışma biçimi. En dokunaklı an, histeri hakkındaki yanılgısını keşfettiği an: o, tüm hastalarının babaları tarafından "baştan çıkartıldıklarını" sanmış ve bu görüşünü meslektaşlarının genel itirazlarına karşın savunmuştu; sonra, enseste başvuran bu kadar çok sayıda baba olamayacağını, kız kardeşlerinden ikisinin histerik rahatsızlıklardan yakınmalarına karşın, babasının öyle olmadığını düşünüyor; hastalarının her şeyi uydurduklarını anlıyor. Ne yalanlama ama!

Ne şok! Mesleğine devam etmeye zar zor cesaret ediyor ve uzun süre hiç para kazanamıyor. Ama gene de Fleisse'a bir yenilgiden çok bir zafer duygusu taşıdığını yazıyor: bu genelgeçer yalan, ona anlamlarla yüklü gibi geliyor ve önünde yeni bir yol açıyor. Gerçekten de, çocuk cinselliğini o noktadan hareketle keşfetti. Kimi zaman bir hayıflanma ile "Ben bir bilim adamı değil, bir macerapeşent, bir İspanyol serüvencisiyim." diyordu. Son derece skolastik, mekanik bir biçime bürünmüş bu kavramların —örneğin geçişim— son derece canlı bir deneyle ortaya çıkması çok duygulandırıcı. İlk kez bir kadın hastası kollarını boynuna doladığında, Breuer'in öyküsünü anımsıyor ve geçişimi hissediyor. Bir mektupta Colonna Meydanı'nın ve İtalyanlar'ın nefis bir betimlemesini yapıyor; Milano otelinde kalıyormuş. Yaşlandıkça fotoğraflarında yüzü daha yoğun, git gide daha kapalı ve özellikle de hüzünlü bir ifade alıyordu.

[1] Bellounis Fransa ile MNA hesabına ilişkiye girmiş ve ALN'ye karşı bir "Halk Kurtuluş Ordusu" örgütlemişti.

Jones "kahramanlarının" zayıf yönlerini araştırarak kendindeki ilahlaştırma yatkınlığına karşı savaş veriyor: ama aksine, bir "kahraman"ı önce bir insan olarak ele alırsanız, ona, aştığı zayıflıklarından başlayarak hayranlık duymaya başlıyorsunuz.

Bu günlüğü yeniden okudum, çok eğlendim. Günlüğü sürdürmeliyim, ama daha çok özen göstermem gerek. "Kendiliğinden olan" şeyler hep suskunlukla geçiştirilmiş: örneğin Nagy'nin infazından sonraki tepkilerimiz.

Niçin bazı şeyleri söylemek bazılarını da gömmek istiyorum? Çünkü onlar edebiyat için fazlasıyla değerli (belki de kutsal). Sanki kimi gerçeklerin yüceliğine layık olan yalnızca ölüm ve unutulma.

Keşke içtikten sonra yazabilseydim: ya da yazarken biraz canlı kalabilseydim. Bir buluşma noktası olmalı!

Yağmur, Roma yağmuru; gece yarısı panjurların ötesinde, gökgürültüleri ve şiddetli su sesleriyle çok güzel. Fırtınalar Roma'ya yakışıyor. Panjurlarımı açtım; gökyüzünden, Pantheon'un kubbesinden, damlardan, su oluklarından seller akıyor. Pantheon'un birden muazzamlaşan sütunlarının altında, gömleklerinin beyaz lekesiyle donmuş kalmış, küçücük, üç siyah siluet var: çevrelerindeki zincirden boşanmış sulara ve şimşeklere karşın, şimdi, sakin adımlarla, beyaz ve siyah parke taşları üzerinde hareket ediyorlar. Çok güzel. Cadde bir çağlayana dönüşüyor, bir kâğıt parçası girdaba kapılıyor, sendeliyor ve gidip duvara takılıyor. Şimşek ortalığı aydınlatınca, parıl parıl yapay taşlardan tespihler yola dökülüyor. Bu eski taş kentte, birdenbire güçlü bir toprak kokusu. Otomobiller arkalarında vapur gibi izler bırakıyorlar. Ama işte birdenbire otomobiller yok oluveriyor ve dışardaki elektrik ışıkları sönüyor. İnsanlar Sacristie'den çıkmaya çalışıyorlar; garson şemsiye açmış, bir taksi gürültüyle hareket ediyor. Ve siyah beyaz yer parkelerinin üzerinde belli belirsiz hareket eden o yalnız, tuhaf ve sakin, siyah ve beyaz, küçücük adamlar.

Dinginlik. Bir tabela yeniden yandı: *Pizzeria*. Son homurtular. Pembe ve mavi bir adam koşarak geçiyor. Saat sabahın biri.

Cuma 17 Temmuz

Yeni bir kitaba başladığımda, her zaman, bunun devlere özgü, olanaksız bir girişim olduğu duygusuna kapılırım. İşin nasıl yapıldığını, biçimsiz müsveddelerden yazıya nasıl geçildiğini unuturum; o hamleyi kaybetmişim, asla başaramayacakmışım gibi gelir. Ve sonra kitap iyi kötü oluşur, bu yalnızca bir zaman sorunu.

Pazar 17 Ağustos — Paris

Hiç kuşku yok, yerli yerine oturmuş bir karakterim var. Bu tatili sevdim, gene de kendimi Paris'te, Lanzmann'ın örtüsüz divanın üzerine yaydığı Uzakdoğu anılarının ortasında, çalışma masama oturmuş durumda bulmaktan mutluyum. Altı yıldır ilk kez onunla tatile gitmiyorum, şu Kore işi yüzünden. Ama yaşlanıyorum. Yollara düşme hevesimin küllendiği çok açık. Çalışma isteğim büyüdü, Sartre'ın o kadar bilincinde olduğu o aciliyeti hissetmeye başlıyorum. İtalya'da hava ne kadar sıcaktı! Kollarımız masaya yapışıyordu, sözcüklerse beynin hücrelerine yapışıyor, kaleme kadar inmiyorlardı. Burası serin, hatta biraz fazla serin ve önümde on bir sürekli çalışma ayı var: uzun gelecek, ama süre şimdilik beni yüreklendiriyor. Ve Lanzmann *Anılar*'ımdan yayımlanan parçaların sevildiğini söylüyor, bu da beni yüreklendiriyor.

Sıcak yüzünden bir aydır günce tutmadım; günce dediğin kâğıt üstünde koşan elin neşesiyle, çabuk çabuk yazılır. Kendimi çalışmaya zorlayabilirdim —altmış sayfa kadar yazdım ki, epey hatırı sayılır bir sayı— ama başka şey için hızım kalmıyordu. Paris'teki bu ilk sabahımdan itibaren yeniden günceme koyuluyorum.

Belki de zaten Kapri üzerine söyleyecek çok şey olmadığı içindi. Bu yıl, geçen yıl Palma'nın mutfaklarının dumanlarını koklarken, keşfettiğim Pineta Oteli'nde çok sevimli odalara sahiptik. Serin olmamasına karşın öyle görünen mozaik döşeli büyük bir salonu, bez şezlongu, iskemleli, masalı büyük bir terası vardı; deniz, çamlar, Solario Tepesi görünüyordu; bir hafta boyunca da olabilecek en güzel mehtap emrimizdeydi. Sabahları horozların ötüşünü seviyordum. Adada güzel bir maki kokusu vardı, ama yer yer fazla tatlı bir ezilmiş çilek kokusu uçuşuyordu havada. *Salotto*'da

Sartre'la sabah kahvaltısı, gazetelerin okunması, on bir buçuktan üç dolaylarına kadar çalışma, korkunç sıcakta yemek için kısa bir ara vererek gezinti: Metromania'da nefis bir çocukluk pastası vardı; bir de ne güzel bir manzara! Sonra yeniden dokuza kadar çalışma. Ve meydanda viski içerek gelip geçeni seyrettiğimiz uzun akşamlar. Ne yazık ki, yanı. *Salotto* üzerine asılı Venedik fenerleriyle işin ucuz yanı vurgulanıyordu.

O yıl Kapri'nin zayıf yanlarını o denli şiddetle hissetmemiz daha neşesiz olduğumuz için miydi? Fransa'nın durumu içimi bulandırıyordu, iç bulantısı içinde öyle durgun, ölgündüm ki, sözünü etmek bile istemedim. Ayrıca, geçen yıl Sartre neşe içinde Tintoretto hakkında yazıyordu. Oysa şimdi çok yavaş gidiyor; bu aralar "varsayım" üzerine yazacak durumda değil. Söz verdiği için yapıyor.

Clouzotları gördük, iki kez de eğlendirici, rahat, dost canlısı Moravia'yla yemek yedik; genel düşünceleri kucaklayacak yerde kendinden, İtalya'dan söz etti, iyi de konuşuyordu. Kazası hakkında, içe dokunan bir sadelikle itirafta bulundu. "Ah! Durmadan kazaya uğruyorum, çok kötü araba kullanıyorum, çok sinirliyim ve hızlı gitmek istiyorum; bir kez, Spolete'den Roma'ya kadar yolda kimse yoktu, yüz kırktan aşağı inmedim. iyiydi; ama öyle olmasa..." Roma'da birinci vitesle geri vitesi karıştırmış ve iki köylü kadını duvara sıkıştırmıştı: iki gün önce bir prensesin kocaman ve çok pahalı Cadillac'ını bir kamyona hemen hemen bindirmiş ve öyle sert bir fren yapmıştı ki araba "tekerleklerinin arasından" ateş almıştı. Carlo Levi'nin daha sakınımlı olduğunu kabul ediyor: "Ama park yerinden çıkmak için hep bekçiyi çağırmak zorunda kalıyor: geri vitesle gitmeyi beceremiyor. Ve de hiçbir zaman saatte kırk kilometreyi geçmiyor."[2] Meslektaşlarından söz ettirilince çok komik oluyor. Taşradan gelen tüm yazarların yerel çapta, kendi bölgeleri hakkında söyleyecekleri *tek* bir şeyleri oluyor, sonra bomboş kalıyorlar: oysa tüm Roma onun (yani İtalya ve insan). Nasıl da hızlı çalışıyor! Sabahları iki ya da üç saat yazıyor, asla daha fazla değil ve ayda iki öyküyle, her iki üç yılda bir de roman üretiyor! Ona ilk kitaplarından söz ediyoruz. Yaşamını anlatıyor

[2]Kısa bir süre sonra Roma'da Carlo Levi Sartre'a: "Moravia? O anlattığından çok daha fazla kaza yapıyor, hem de her gün. Yani küçük şeyler. Gazeteler bunları yazmıyor. Yürümeyen, beyinle kol arasındaki o ruh-beden ilişkisi. Bilmiyor, birinci vitese geçmek istiyor ama geri geri gidiyor."

biraz. küçük parçalarla, çok kibarca. Dokuz yaşından on altı yaşına dek bir kemik hastalığı çekmiş, hemen hemen hiç eğitim görmemiş, *Les Indifférents*'ı (İlgisizler) yirmi yaşındayken yazmış; kitap İtalya'da uzun zamandan beri hiçbir kitabın kazanmadığı ve kazanamayacağı bir başarı sağlamıştı. Altı yıl boyunca kendini boş hissetmiş; hiçbir şey yapmamış. Sonra *Les Ambitions déçues*'yü (Gerçekleşememiş Tutkular) yazmış; roman İtalya'da faşizm nedeniyle *bir* eleştiri çizgisi yakalayamamış: bu çökmekte olan bir edebiyattı, git gide gazetelere gönderdiği günlük yazıları önce imzalamasını, sonra da göndermesini yasaklamışlar. Doğuştan zengindi, o da faşizmden yolculuklar yoluyla kaçmış: Çin'e, Fransa'ya, Amerika'ya gitmiş. Karısı Elsa Morante'yle birlikte Kapri'de birkaç yıl geçirmiş. Ondan büyük bir saygıyla söz ediyor, kitaplarını İtalya'nın en iyi çağdaş romanları olarak görüyor, ama onu yakından tanımak istediğimi söyleyince telaşlanıyor. Rahatsız oluyor çünkü karısının çevresinde sırf oğlancılar var. Roma'da erkeklerin yüzde sekseninin erkeklerle yattığını söylüyor. Bundan bir tür kıskançlıkla söz ediyor, çünkü böylelerinin serüvenleri çok kolay gerçekleşiyor, çok neşeli bir oburlukları var; Morante'nin bir arkadaşı olan P.'nin bir sözünü aktarıyor: "Yeryüzünde kaç kişi var? — İki milyardan çok. — Demek yatamayacağım bir milyardan fazla adam var!" Tüm İtalyanlar gibi büyük bir sevimlilikle kilise öyküleri anlatıyor. Bu papa gerçekten ermişlerin arasına katılmak istiyor: kardinalleri onun için dua ediyorlar: "Tanrı Aziz Pederimizin gözünü açsın — ya da kapasın."

Yazma zevki için yazmanın zevki: ne olursa yazıyorum. Biraz önce otele giderken o solgun benizli on beş yaşındaki oğlan da oralardaydı, bir kadın müşteri bir keresinde ona büstiyerinin kopçalarını ilikletiyordu. Bir gün ona: "Siz hiç uyumuyor musunuz?" diye sordum; "Bazen", diye yanıtladı, ne bir acılık ne de bir alayla, yalnızca bir "matter of fact" (durum tesbiti) tonu ile söylüyordu bunu. Ertesi gün sordum: "Bu gece ne kadar uyudunuz? — Dört saat. — Ya gündüz? — Bir saat. — Bu çok değil. — Yaşam bu, Madam." Yemek yiyebilmekten ve temiz giyinebilmekten mutluluk duyuyor olmalıydı: o ayrıcalıklı biriydi. Capranica'da servis yapan çizgili mayolu oğlan daha acıklıydı belki; geldiğimizin üçüncü gecesi Sartre'a kem küm ederek: "Fabrika? ben çalışmak..." dedi. Fransa'da bir fabrikada iş istiyordu. İşinden hoşnut değildi. Bir akşam hüzünle "Bu

akşam servis güzel değil." dedi: servisi hiçbir zaman güzel değildi; ama bir kez yüzü parladı: "Oh! Bu akşam hesap çok güzel."

Lanzmann ve, Koreliler'i saymazsak altı yüz milyon Çinli küçük Kapri Adası'nı işgal eden bir yıldırım yolculuğu yaptılar. Lanzmann'a eşlik ederek. Lübnan'a gidecek ABD avcıları ile dolu olduğu için Amerikalı askerler ordusuyla korunan Napoli sivil havaalanına gittim. Ve sonra Sartre'la birlikte deniz kenarını izleyen yeni açılmış Napoli-Roma yolundan dönüş; Domitiana üstünde, çamlar ve Etrüsk yeşili aniden her ikimize birden, eski çağların tam ortasına atılmışız duygusunu verdi. Roma'da, Pantheon Meydanı'nda rastladığımız Merleau-Ponty ile akşam. Sonra Pisa. Müzenin Pisano'ları: başsız dansçı kadınla elbisesinin arkasına saklanan kadın; sanki mermer bir volkanın içine batırılmıştı, yapıt çok trajik, hareketse şaşırtıcıydı.

Sartre'la birlikte, onun Michelle'i bekleyeceği Pisa'ya dönüş. Pisa-Cenova yolu cehennemi. Ve 15 Ağustos sabahı, Torino'ya kadar "kamyon yolu" üzerinde cehennem. Sonra, özellikle dün, Bourg-Paris yolunu beş buçuk saatte katetmenin zevki.

Yaşlanma işareti: tüm gitmelerde, tüm ayrılıklarda sıkıntı. Bir de tüm anıların verdiği hüzün, çünkü ölüme mahkûm olduklarını hissediyorum.

Çarşamba 24 Ağustos

Çalışma. İki öğleden sonra National'de eski NFR ve eski *Marianne*'lara daldım: şimdi artık geçmişte kalan olayların *öncesinde* kendini bulmak çok ilginç. Yaşlılık üzerine yazmak isteğim git gide artıyor. Biraz da bizim sayemizde bizden bu kadar önde giden gençliğe imrenme. Biz ne kadar kötü beslenmiştik! Felsefede, ekonomide vs.de bize öğretilenler ne kadar ilkeldi. İnsanlık tarafından benim zararıma zaman kaybedildiği duygusu (son derece yanlış). *Sonra* gelecek olan tüm insanlar tarafından kendini şimdiden gömülmüş hissederek yaşamına, çalışmana bir gelecek boyutu ayırmak çok güç.

Evvelki gece FLN büyük kentlerde bir dizi görkemli sabotaj sergiledi: Marsilya'da ateşe verilen yakıt depoları, Paris'te öldürülen polisler. Dakar ve Guine, de Gaulle'ü yuhaladı. Duverger'yi ve beni bir polisiye roman

gibi eğlendiren Sternberg'in *Le Conflit du siècle*'ini (Yüzyılın Çatışması) okuyorum. Soğuktan ve yağmurdan sonraki ilk güzel gün; hava sıcak, altın gibi parlak, biraz sonbaharımsı ve görkemli.

Faşizme Karşı Direniş Komitesi 4 Eylül için büyük bir karşı-gösteri hazırlıyor: acaba nasıl geçecek? Bununla ilgilenen Lanzmann hazırlık kampanyasının çok iyi yürütüldüğünü söylüyor. Paris'te ve taşrada bir sürü toplantıda konuşma yapmış.

Pazartesi 1 Eylül

Sartre'dan telefon. Roma'da Servan-Schreiber'i görmüş. 11, 18 ve 25'inde *L'Express*'e üç makale yazacak.

Perşembe 4 Eylül

Bu sabahın tadında belli belirsiz hüzün var. Sartre hâlâ İtalya'da, Lanzmann dün gece konuşma yaptığı Montargis'den henüz dönmedi. Paris bana boş gözüküyor. İşçiler kuvvetle duvara vuruyorlar, saat sekizden sonra uyumak olanaksız ve çalışmak da zor; zaten çok fazla sinirliyim; sararan yaprakların üzerinden görünen sarı bulutlarıyla mavi, hafif bir gökyüzü: Montparnasse mezarlığının mezar taşları arasında sonbahar. Bu öğleden sonrası için kaygılıyım. Korkudan değil (biraz karışıyor belki de), başarısızlığın karabasanından: hiçbir sonuç alamadan, o içbulandırıcı törenin bir saatini yutmak zorunda kalmaktan korkuyorum. Evet, Pétain yeniden canlandırılıyor: yüz seçkin işçiye Légion d'honneur nişanı verilecek: Malraux, de Gaulle'ün solun meydan okumasını yanıtladığını ve République Meydanı'nda konuşmaya cesaret etliğini anlatacak. Evvelki gece Lanzmann'la birlikte oradan geçtim. —Davetliler, polisler, eski savaşçılar, vs. tarafından doldurulacak tribünlerle— öyle bir düzen kurulmuş ki, halk kilometrelerce uzakta olacak, sesimizi duymayacaklar bile. Dün akşam haberlerde Valilik pankart taşımanın yasak olduğunu duyurdu. Komiteden üzerinde *hayır* yazılı sarı kâğıtlar verdiler; de Gaulle göründüğünde onları göstereceğiz. Zaten yönergeler komitelere göre değişiyor. Evelyne'inki saat dörtte değil beşte gelecek ve flamalarını hemen çıkartacak; son derece aptalca. Doğaçlamaya güveniyor herkes.

Ne olursa olsun, kalabalık arasında yer alacak tüm o polislerle *(Paris-Presse* bile gülümseyerek bunu kabul ediyor) bu törenlere, bu midemi tiksintiyle kaldıran maskaralıklara karşı bir şey yapma şansımız olacağını pek sanmıyorum.

İki gün önce küçük bir genç kadın benimle "ilişkiye geçmek" için telefon etmişti. Bunun üzerine dün gece mahallemin komitesine gittim. Her şey çok zavallı ve dokunaklıydı. Saat dokuzda gitme yanlışlığında bulundum: hiç kimse yoktu. Kapıcı kadın homurdana homurdana bana bir anahtar verdi, ama ben bir bankta oturup beklemeyi yeğledim. Yarım saat sonra genç bir kadın geldi ve beni bir avlunun ucundaki boş bir atölyeye soktu. Yavaş yavaş başka kadınlar da geldi; toplam sekiz kişiydik, tek bir erkek yoktu. Bulanık tartışmalar; bununla birlikte özverilerine hayranım; geceyarısından önce yatamayacaklardı, içlerinden üçü sabah saat altı ile yedi arasında afiş yapıştırmak ve bildiri dağıtmak için gönüllü oldular: üstelik çocukları, birer meslekleri var. Yollardaki büyük kalabalık ve neonlarla çok yumuşak bir akşam.

Kuzey Afrikalılar'ın artık geceleyin araba kullanma hakları yok. Athis-Mons'da polisler Kuzey Afrikalı sandıkları İtalyanlara ateş açtılar.

9 Eylül

4 Eylül sabahı yavan bir fiyasko beklerken yanılıyordum. Saat birde Saint-Germain-des-Prés Meydanı'nda Genet'ye rastlıyorum, birbirimizin boynuna atılıyoruz, bir terasta birlikte yemek yiyoruz. Bana coşkuyla Yunanistan'dan, Homeros'dan ve gerçekten hakkını vererek Rembrandt'dan söz ediyor; *L'Express*'de onun Rembrandt'ından alıntılar vardı, ama üzeri taranmıştı, söyledikleri çok daha iyi. Dünyayla kendisi arasında hiçbir perde istemediğini söyleyerek görkemden iyiliğe geçtiği anda o kişiyi kendi imgeleri doğrultusunda yeniden yapılandırıyor: zaten bu güzel bir düşünce. Okuduğu *Anılar*'ının kimi parçaları hakkında iyi şeyler söylüyor: "Size bir yoğunluk veriyor.". FLN terörünün tutkulu bir methiyesini yapıyor, ama onu République Meydanı'na sürüklemek için boşu boşuna dil döküyorum.

Bost savaş madalyasını takmaya karar verdi, Lanzmann da direniş madalyasını takınıyor. Onunla birlikte dörtten biraz önce Turbigo Sokağı'nda halkla davetlileri ayıran parmaklıkların önüne geliyorum; polisler giriş kartlarını kontrol ediyorlar. Parmaklıkların ve ayrılan zigzaglı yolların düzenlenişini görünce hemen "Bu bir tuzak!" diye düşündük. Randevu yerim olan Turgot Lisesi'ne doğru yeniden tırmandık: hiç kimse yok: kaldırım boyunca CRS dolu arabalar, çirkin ve çok bakımlı kadınlar geçiş belgelerini dikkafalı bir havayla sallayarak önlerinden geçiyorlar: kendilerini seçkin hissediyorlar.

Yolun kesilmiş olduğunu, diğerlerinin lisenin önüne kadar gelemeyeceklerini anladım ve çıkmaz sokaktan geriye döndüm. Hemen üç yüz metre ilerde, ilk polis kordonu vardı. L., Saint-Maur'a, Direniş Komitesi yönetici toplantısına[3] gitti, ben ise Evelyne'in bana söylediği gibi, Réaumur metrosunda toplanacak olan Altıncı Komite'yi bekledim. Gerçekten de Evelyne'in, Adamovların ve diğerlerinin geldiklerini gördüm. İnsanlar artık gruplar, takımlar, yığınlar, kitleler halinde akın akın geliyorlardı. Yeniden ümitlendik; ilk polis barikatının çok yakınında, Arts-et-Métiers metrosunda toplandık. Geçmek isteyenlerden biri polislere hakaret etti; polisler de onu tokatladı, kalabalık avaz avaz bağırdı ve polisleri kâğıt yağmuruna tuttu: Hayır. Kimi göstericilerin cesareti soluğumu kesti. Birisi umursamaz bir sesle: "Silahlarını dolduracaklar, eldiven takıyorlar." dedi, biz de yan sokaklara kaçabilecek biçimde geriledik. İnsanlar kitleler halinde gelmeye devam ediyorlardı, ama barikatların güçlülüğünü görünce herkes bir şok yaşıyordu. Canı sıkılan Adamov: "Başka yerde deneyelim!" dedi. Bense orada kalınması, dağılınmaması, olabildiğince çok insanla tribünlerin karşısında durulması gerektiği kanısındaydım; kendimizi coplatacağımız ayrıntısı hariç, sanırım haklıydım: Adamov'un sabırsızlığı bizi kurtardı. République Meydanı'nın çevresinde, sonuçsuzca meydana yaklaşmanın bir yolunu arayarak dönüp duruyorduk. Bazı grupların Nation'a gittikleri söylentisi yayıldı, ama ben benimkini Arts-et-Métiers'ye dönüp tribünlere karşı gösteri yapmaya ikna ettim. Başka kortejlerle karşılaştık, nereye gidiyorlardı? Bilmiyorlardı. Herkes birbirine: "Oranın yolu kesilmiş. Buranın da öyle." diyordu.

[3]Bu komite bölgenin tüm komitelerini koordine ediyordu.

Sonunda kendimizi Bretagne Caddesi'nde bulduk. insanlar alkışlar içinde, üzerlerinde *hayır* yazan afişleri, pankartları, küçük balonları çıkarttılar. Herkes öğrenci alayı ritminde "De Gaulle aşağı!" diye bağırıyordu. Adamov sinirlenerek: "Bu fazla neşeli, olaya uygun değil." dedi. Balkon salkımları gökyüzüne ulaşıyor, tam tribünlerin üzerinde dalgalanıyor, *Hayır*'lar gökyüzünde uçuşuyordu. Scipion'a ve Lanzmann'ın babasına rastladık: Turbigo Sokağı'ndan geliyordu: geçmelerine izin verilen oldukça çok sayıda insan fare gibi kapana kısılmışlar: Berthoin söz aldığı zaman gösteriye başlamışlar. öyle ki söylevi duyulmamış bile; o zaman polis önden ve arkadan saldırmış, hiç kaçış noktası yokmuş, halk vahşice coplanmış. Scipion anlatırken Adamov susadı ve bir içkili kahveye girdik; birden dışarda kıyamet koptu: polisler silahlarını dolduruyorlardı. Daha önce de bir saldırı olmuştu ve hepimiz bir garaj kapısına sığınmıştık. Kapıcı kadın herkesin içeri girmesine izin veriyor ve: "Eğer *onlar* gelirse kapatırsınız." diyordu. Kahveye kanlar içinde kadınlar girdi. biri sakin, diğeri gerçekten çatlaktı, onu arka salonda bir bankın üstüne yatırdılar. Bir sarışının tüm saçları kana bulanmıştı; yoldan kan revan içinde adamlar geçiyordu. Evelyne duygulandı. gözünden üç damla yaş süzüldü; birisi ona sertçe: "Bayılmayacaksınız ya!" dedi. Dışarı çıktık. gösteriye yeniden başladık. Tüm Bretagne Caddesi boyunca pazar vardı ve satıcılar bizden yana görünüyorlardı. Kalabalık çok sevimliydi: sert, çok şişirilmiş ve neşeli; o güne dek katıldığım gösterilerin en canlısıydı: ne Cumhuriyet'in büyük cenaze töreni korteji gibi yasal, ne de güven oylamasının pazarındaki gibi tereddüt içindeydi; ciddi, kimileri için de tehlikeliydi. V.'nin karısı saat beşe doğru gelirken bembeyazdı. beşi çeyrek geçe yeşerdi, beş buçukta kusuyordu: kocası başını bir duvara dayamış, okşuyordu: "Hasta." dedi bir arkadaş, bir diğeri düzeltti "Korkuyor." Ve anlayışla ekledi: "Her seferinde böyle oluyor." Ben niçin evinde kalmadığını sordum: "Ah! o vakit de o kadar vicdan azabı duyuyor ki korktuğu zamankinden daha fazla hastalanıyor." Onu Archives Sokağı'ndaki bir kahvede bıraktılar.

Saat yedi buçuğa doğru dağılma kararı alındı. Lanzmann'ın babası bizi arabasına götürdü, yeniden Arts-et-Métiers dörtyol ağzından geçtik: yerler *Hayır*'larla kaplıydı; Beaubourg Sokağı'nda parke taşları sökülmüştü; bulvarlarda gruplar tartışıyordu. Bost'a gittik. Gösteriye Serge'le katılmıştı. Hepimiz Marie-Claire'de akşam yemeğimizi yedik ve bir-

birimize günümüzü anlattık, Bost'un, Lanzmann'ın ve benim pislik olarak nitelendirdiğimiz Germaine Tillon'un makalesini çekiştirdik.

Ertesi gün, basının alçaklığı. Gene de *Figaro*'nun "yüzlerce göstericiden söz ediyordu, 6.000 davetli, 4.000 aylak, yabancı ve hatta gizli de Gaulle'cü vardı; demek ki biz 14.000 kişiydik. (Sartre'a telefonla sayıyı söylediğimde düş kırıklığına uğradı; Roma'da gazeteler 250.000 göstericiden söz ediyordu.) Beaubourg Caddesi'nde silahlar patlamıştı: dört kişi kurşunla yaralanmıştı. *L'Humanité* ve *Libération*, Lanzmann'ın Direniş Komitesi gazetesine yazdıklarıyla birbirlerini tamamen doğrulayan raporlar veriyorlar: ne yazık ki onları zaten aynı görüşte olanların dışında kimse okumuyor. Gene de *France-Soir*'da, bazı hilelerin arasından kimi gerçekler kendini ortaya koyuyor; ertesi gün *Le Monde*'da bazı mektuplar yayunlandı; *Paris-Presse*'in havası hiç de zafer kazanmış gibi değil. De Gaulle'le seyirciler arasında bir "ilişki" kurulamadığını itiraf ediyorlar. Söylevini Marie-Claire'de dinledik: canlı yayın değildi, yarım saat gecikmeyle nakledildiyordu, *Hayır*'ları ses kaydından silebilmek için elbet; ihtiyarın sesi ve söylevi pek dinç değildi. Günün incisi pek çok gazete tarafından yazılmıştı: "Altı İsveçli gazeteci vahşice coplanmış, karakola götürülmüş, bir daha dövülmüş. İtirazları sonunda elçiliklerine erişilmiş, serbest bırakılırken onlara: Kusura bakmayın, sizi Hollandalı sandık." demişler. Bir başka gazeteci de "Ben Amerikalıyım." demiş, polisin teki de "Go Home!" diyerek gözünü morartmış.

M. davetliler arasındaydı; orada bile herkes alkışlamamış ve "Hayır"lar çok iyi duyuluyormuş; yabancı diplomatlar gözlerini açarak yolun ucundaki cop faslını izlemişler. De Gaulle'ün söylevi sırasında herkes sık sık başını kalabalığa doğru çeviriyormuş ve ara sıra "Barikatları aştılar" söylentileri dolaşıyormuş. O vakit tüm bu beyler aynı reflekse kapılıyorlarmış: kemerlerini çözüp bir silah gibi kullanmaya hazırlanıyorlarmış. *Actualités*'nin, radyonun, televizyonun çekincesiz hileleri. Gene de, de Gaulle propaganda gezisinden vazgeçiyor; bugünden 28'ine kadar yalnızca kentlere gidecek ve yalnızca "kuruluşlar"la ilişki kuracak.

Propaganda üzerine bir ayrıntı: Evimde yine bir haciz ihtarnamesi buluyorum. Yanıt olarak, "Tamam, gününü belirleyin." diye yazıyorum. Bana: "Kasım'da öderseniz hacize gelmem." diyor. Ve öğreniyorum ki

memurlar "gizlice" vergi tahsilatlarında sertlik göstermemek, haciz koymamak talimatı almışlar. Vergi mükelleflerini yumuşatma hikâyesi.

Pazar 14 Eylül

Görkemli bir sonbahar bu. Dün, saat sabahın sekiz buçuğunda kendimi gene Pekin'de sandım: havada ve gökyüzünde aynı altın renkli yumuşaklık vardı ve beni sıkıcı bir toplantıya götürecek otomobili bekliyordum; Bièvre'de Protestan eğitimcilerin bir konferansıydı söz konusu olan; ben de referandumu düşünerek, onlardan hayır'lar koparmak için kabul etmiştim. Büyük, köpüklere bulanmış gibi duran bir parkın içindeki eski küçük çürük şato çok güzeldi. Katılımcılar sempatik görünüyorlardı; çok papaz vardı, FLN'den birinin İsviçre'ye geçmesine yardım ettiği için altı ay hapis yatan Mathiot da aralarındaydı. Ben aydınların girişiminden söz ettim; biraz tartışıldı, aynı fikirde görünüyorlardı. Ama dönüşte otomobilde düş kırıklığına uğradım; beyaz saçlı kadın benim gibi düşünüyordu; ama diğer ikisi, psikiatr ve doktor, paraşütçülerden ve komünistlerden korkuyorlardı, ne olursa olsun de Gaulle de Gaulle'dür diyorlardı; solda yalnızca Mendès var, öyle de itici bir kişilik ki! Böyle kendi elleriyle kendilerini boğan tüm insanlar faşist değiller: ama komünizmden öyle bir dehşet duyuyorlar ki!

Akşam Lanzmann beni Vanne Rouge'a yemeğe götürdü. Kendimi Paris'te öylesine uykulu ve aynı zamanda öylesine sinirli hissettim ki, Dôme'a bir bardak içmeye bile gidemedim, eve gidip yattım. Bu sabah kendimi hâlâ gergin hissediyorum. Gene Mayıs'taki gibi başlayacak mı? Bundan korkuyorum. 28'ine kadar kasılıp kalmaktan korkuyorum. Ya sonra? Ekim ayını aklıma bile getirmiyorum.

Günlüğe devam etme arzusu yeniden doğdu içimde, biraz da başka bir çalışmaya girişemeyecek kadar gergin olduğumdan. Cuma akşamı 14. bölgenin "İrtibat Komitesi" toplantısı sevimliydi. Château Caddesi'ne doğru yürüyerek gittim; Froidevaux Caddesi'nden yürümek, Mistral Oteli'nin önünden, Trois Mousquetaires'in önünden geçmek tatlı ve şirseldi. Son zamanlarda geçmişime o kadar daldım ki, yaşantımın şu andaki boyutlarından biri olup çıktı. CGT'nin nöbet yeri olması gereken küçük salon doluydu. Jusquin yönetim masasına oturmamı istedi. Senatör

ve eski komünist belediye meclisi üyesi Francotte'un yanına oturdum, hin oğlu hin bir yaşlı solcu politikacının utkulu havasını takınmıştı. Bana: "Ah! *Mandarinler!* çok iyi..." dedi. Ve dalga geçerek: "Tam aynı durum, aynı sorun: bizimle ya da bize karşı.." Ona: "Evet, ve aynı çözüm: insan sizinle çalışmaya *mecbur* " dedim. O zaman, taklit edilemeyecek bir tonla: "Çünkü, ne yapalım, kimi zaman insan yanılıyor, hatalar yapıyor: kim yapmaz ki? Ama genelde gerçeğin içindeyiz." dedi. Jusquin durumun bir özetini yaptı, fena değildi ama Allahım! bu iyimserlik niye? Sorun komünist oylardan biraz daha fazla *hayır* olup olmayacağının merak edilmesiyken niçin "*hayır*'ların zaferi sağlanmıştır" diyor? Mahallenin küçük gazetesi için benden makaleler istediler, Üniversite Sitesi öğrencileriyle görüşmeye de söz verdim. Sonra da bir pusula geldi: "Sizi yeniden görmek ne güzel." vs. Yazan uzun zamandır görmediğim F. d'Eaubonne idi. Onu Trois Mousquetaires'e götürdüm, ben de bir lokma birşey yedim. *Çalışma ve Kültür* ile uğraşıyordu, ama politik görüş ayrılıkları olunca oradan ayrıldı. Hâlâ *Europe*'da yazıyor ve Julliard'ın düzeltmeni.

Sartre yarın dönüyor: telefonda oldukça yorgun olduğunu söylüyor. Yolladığı makale —S.S. ile birlikte kimi yerlerini kestim— bunu hissettiriyor; yaratıcılığı az. Ama onu yazması gerekiyordu.

Mükemmel Mendès-France konferansı. Lanzmann oradaydı, tuhaf ama Genet de öyle. Mauriac'ın da duygulanmış bir hali varmış, ama bu onu bloknotunda bunakça "Gene de de Gaulle var, de Gaulle var." diye yinelemekten alıkoymamış. Kendi kendini —çok da doğru, onun için kaygılanıyorum— tüm yaşamı boyunca, bir yataklı vagonun getirdiği türden acınası bir yalnızlık aramış olmakla suçluyor.

16 Eylül

Dün Lyon garında, yağmur altında Sartre'a yeniden kavuştum, bütün günü konuşarak geçirdik. Çok yorgun. Ben de "militanlık yapmaya" devam ediyorum: afiş yazmalar, kollokyumlar, makaleler. Lanzmann kendini hepten seçim kampanyasına kaptırmış. Montgaris'de iki yüz elli öğretmenin karşısında verdiği konferansta "vicdanların tecavüze uğraması"ndan söz etmiş. Komünist olan Z. ona: "Bu sözcüğü sarfetmemeliydiniz; kadınlar vardı." demiş.

Çarşamba 23 Eylül

Bu sabaha kadar çevremdeki her şey çıldırmıştı. Pazar günü, tam *L'Express* için yeni makalesine başlaması gerekirken, Sartre bir karaciğer krizi geçirdi. Pazar öğleden sonra o denli bitkin, ateşli, sahipsizdi ki, bu işten sağ salim kurtulması olanaksız gibi görünüyordu; ilk makalesinin biraz sönük olması da çok canını sıkmıştı, yeni yazdığının da öyle olacağı düşüncesi onu sinirlendiriyordu. Yirmi sekiz saat uyumadan ve hemen hemen mola bile vermeden çalıştı: pazarı pazartesiye bağlayan gece biraz uyudu, ama pazartesi akşam saat on birde ondan ayrıldığımda, yorgunluktan canı çıkmış halde yeniden çalışmaya koyulmuş ve sabahın on birine kadar devam etmiş; dün öğleden sonra sağır ve kör bir hali vardı: miting süresince ayakta nasıl durabileceğini merak ediyordum. Söylenenlere göre çok da güzel konuşmuş. Yattığında saat gecenin on ikisiydi. Bununla birlikte, pazartesi gecesi Lanzmann'ın Çin üzerine yazdığı makalesine yakayı kaptırıp bütün geceyi ve ertesi günü yazmakla geçirdiğini —ki bu çok iyi— öğrendim. Bense, pazartesi gecesini Sartre'ın makalesinden kesintiler yapmakla geçirdim, hele iş ivedi olduğunda bu durum, nankör ve oldukça yorucu bir çalışma. Neyse *L'Express* Sartre'a ulaştı: makale gerçekten çok iyi ve ek yerleri pek göze çarpmıyor.

Sinirden mi, yoksa çalışmaktan mı, bilmiyorum ama, bir türlü yüksek tansiyondan kurtulamıyorum, insan bunu ensesinde, gözlerinde, kulaklarında, şakaklarında hissediyor, çalışmakta zorlanıyor. Söz verdiğim makaleleri yazdım: kısa fıkraların bana harcattığı zamansa akla sığacak gibi değil. Gene de her şeye karşın, kitabımı ilk bölümünden itibaren yeniden ele aldım.

Dün sabah Trappe tarikatından bir keşiş kapımı çaldı: Pierre Mabille. *Anılar*'ımı tamamlamakta bana yardımcı olması için Zaza'nın defterlerini getirmişti. İlginç birşey yok; mektupları her şeyi açıklıyor.

Bu sabah öğretmen okulu öğrencisi Badiou'yle kahvaltı; sosyalist partiden, 14 Temmuz'da Toulouse'un paraşütçüler tarafından "işgal edilmesi"nden söz ediyor: kaldırımlarda herkesi itekliyor, kahvelerde içiyor, hesap ödemeyi reddediyor, kızları zorla dans ettiriyorlarmış. Yüzbaşılar mikrofondan bağırıyorlarmış: "Haydi çocuklar, onları dans ettirin, siz bu sivil pezevenklerden çok daha iyisiniz." Ama bu, de Gaulle

karşılı bir propaganda oluşturmuyormuş. aksine. insanlar "De Gaulle bizi bundan kurtaracak." diye düşünüyorlarmış. Badiou 27 Mayıs'ta Toulouse'da epey kalabalık olan Tunuslu-Faslı yaşlılar milliyetçi bir darbe yapmak istediklerinde babasının büyük tehlikeyle karşı karşıya kaldığını söyledi. Doğal olarak Cezayir'den söz ediyoruz. Ve referandumdan. Çok karamsar.

Herkes pazarı bekliyor: %60? %70? Biz %65 ila 68 için bahse giriyoruz: daha çok 68. Ardından da pek hoş olacağa benzemeyen seçim kampanyası gelecek.

İşkenceler daha da artarak sürüyor, hem de başkentte. Polislerle Kuzey Afrikalılar arasında her gün makineli tüfek ateşleri.

Cumartesi 27 Eylül

Evet, kabuğumdan çıkmak bana iyi geldi, geçen yıl sık sık fazla içime kapalı yaşadığıma hayıflanmıştım. Dün akşamı çok sevdim. Sorbonne'da, benim için gelen ve beni olanca sıcaklıklarıyla karşılayan altı yüz kişinin önündeki konferansımdan duyduğum küçük kişisel doyumdan kaynaklanmıyor bu yalnızca, ama ben de "gerçek bir demokrat"ım, ortak bir sevecenlikten yararlanmak, beni ilişkinin en çok böylesi etkiliyor.

Alésia Sokağı'ndaki bir içkili kahvede konuya giriş için birkaç söz hazırladım, sonra okula girdim. Aşağı yukarı iki bin dört yüz kişi, yarısı salonda sıcaktan boğuluyor, yarısı avluda soğuktan titriyor. Stibbe: "Kampanyanın en güzel toplantısı." dedi. Jusquin, sevgi ve saygıyla, yalnızca üçte birinin komünist olduğunu ileri sürüyordu: ama oran tersine de çevrilse, komünist olmayan üçte birin komünistlerle dirsek dirseğe oturmuş olması da az şey değildi. Tribünün ayağında, telaşlı yaşlı adamlar —bir tanesi sakallı, kel kafalılar var,—; birkaç yüz metre ilerde XIV. belediyede bir UFD mitingi vardı ve kimse onlara bizim toplantıyı haber vermemişti: kişisel olarak kimsenin umurunda değildi, ama başkalarının alınganlıklarını hesaba katmak gerekirdi vs. Neyse, birbirimize heyetler gönderme kararı aldık. Ardından benim eş başkanım söz aldı, ben de bir iki söz söyledim, konuşmacılar sırayla geldiler: Madaule, çok inandırıcı konuşan Gisèle Halimi: abartısız, bir sohbet tonunda konuşuyordu ama

tutkuluydu, küçük el hareketleri yapıyor ve hep gülümsüyordu; bir gün önce Toulouse'da bir mitinge katılmış, gününü trende geçirmişti, ertesi sabah da Cumhurbaşkanı'na gidip birileri için af talebinde bulunacaktı, çocukları ve sinirlerini hep ayakta tutan bir de mesleği var: işte karşısında şapka çıkarttığım olağanüstü aktif kadınlardan biri daha. Birbirimizden hoşlandık ve karşılıklı adreslerimizi verdik. Daha sonra, bir çiçek gibi taze Danièle Delorme'un son moda sarı bir tayyörle eşlik ettiği Yves Rober sevimli bir numara yaptı: "gösteri insanları" daha çok kullanılmalı: herkesi çok güldürdü. Bir gün öncesine kadar solun de Gaulle'cüsü olan, parlak, cilalı, özenli, "geleceğin insanı" tipinde, tüm izleyicilerden farklı bir avukat anlaşılmaz sözcüklerle ustaca oynayarak beklenmedik bir müdahalede bulundu; perşembe günü Pleyel'deki mitingde zincirden boşalmışçasına patlayan alkışların Soustelle'in sesini bastırdığını söyledi; "Komünistlere ölüm!" diye bağırıyorlarmış, Soustelle de onları yüreklendiriyormuş. Birisi "Onu öldürecekler!" diye bağırmış. (İnsanlar kukla gösterisindelermiş gibi "evet! hayır! bravo!" diye araya giriyorlardı, çok sevimliydi.) Avukat, büyük bir söylevci edasıyla konuşmasını sonuca bağladı: "Oradaki salonu gördüm, buradakini de görüyorum: ve seçimimi yaptım!" Herkes kendini şahsen seçilmiş hissederek alkışladı. Sonra o klasik haliyle Astier vardı: tek bir sözcük atlamadan ve sesinin tonunu gıdım değiştirmeden uzun bir metin okuyan (her zaman yaptıkları gibi) bir komünist; Stibbe de anayasayı ayrıntılarıyla yorumladı. Tüm diğer konuşmacılar ter içindeydiler; onunsa bana uzattığı eli buz kesmişti. Komik bir olay oldu: öteki miting heyetinden bir UFD, buradaki insanlarla UFD arasındaki farkın altını çizdi; ama "hayır demek için buluşacak bu paralel yaşantılar"dan mutluluk duyduğunu söyledi. Eş başkan para istediği sırada Bourdet'nin salonda olduğu bildirildi: candan alkış: "Kürsüye!" Ama konuşmayı reddetti. Güya yalnızca doksan üç kişinin katıldığı UFD mitinginden geliyordu. İnsanların kafalarını ve tepkilerini seviyordum. Çok sefil, neredeyse sokak serserisi bir kadın iki çocuk getirmişti: yuvarlak kesilmiş siyah saçlarının altında Modigliani kafalı bir küçük kız; gülen, alkışlayan ve olan biteni tutkuyla izleyen on yaşlarında bir oğlan.

Çıkışta, üniversite öğrencileri, birtakım çok nazik insanlar ve yanında karısıyla kör bir adam: Braille yazısıyla *Mandarinler*'i okumuş, bir Braille

kütüphanesini yönetiyor, Akademi tarafından ödüllendirilen bir antoloji hazırlamış, kör şairler dergisini desteklememi istiyor: Fernand Gregh ve Duhamel'i şimdiden yanına çekmiş. Tüyüyorum. Büyük birahanede C. Chonez, F. d'Eaubonne. Renée Saurel'le buluşuyorum. Yan masada H. Parmelin, O. Wormser. Pignon; bir başka masada UFD'ler: Stibbe, Bourdet, Halimi; masadan masaya heyetler gönderiliyor; çok eğlenceliydi, sabahın bir buçuğuna kadar orada kaldım. Herkes Sartre'ın makalesini çok beğenmiş.

Bugün, çalışma; ilk bölüm şekil kazanıyor. Kitabın iki yıl içinde bitmesi olanaksız değil.

Salı günü kitaplar Gallimard'dan yola çıkacak. *Mandarinler* için duyduğum o sıkıntıyı anımsıyorum, kendimden o kadar çok şey verdiğim o sayfalarda gezinecek tüm o bakışlar yüzünden. Buysa farklı, araya mesafemi koydum; eleştirmenler, okurlar beni rahatsız etmiyor. Ama konuya dahil ettiğim ve çok kızacak tüm insanları düşünerek bir rahatsızlık —neredeyse pişmanlık— duyuyorum.

Güzel bir sonbahar, sıcak, altın renginde, gölgeli ve güneşli; ama Fransa'da hemen her yerde düşüş başladı.

Bir taksi şoförüyle geçenlerde yaptığımız konuşma: bu Cumartesi Paris'in oylama dolayısıyla çok kalabalık olduğuna dikkat ediyor: "Peki, oylar nasıl verilecek?" diye soruyorum. "Aman hanım kızım, belli değil mi? dürüstlük adına oy kullanacağız... Bu adam dürüst: yoksa partiler ona hakaret ederlerdi... Hayır, onu diktatör gibi görmüyorum; hem sonra ne olacak ki: bundan sonra milletvekillerini de seçeceğiz, o zaman sesimizi yükseltebileceğiz... Ne olursa olsun, bunun değişmesi gerek, bundan daha beter olamaz... Güvenmek gerek.".

Pazar 28

Referandum.

Pazartesi 29 Eylül

Eh, biz de yenilginin tadını aldık; oldukça acı. Çok güzel, pırıl pırıl bir gündü, insanlar oy vermeye gülümseyerek gidiyorlardı, muazzam

katılıma karşın seçim büroları boş gibi görünüyordu, kuşkusuz organizasyon çok iyi olduğu için böyle görünüyordu. Sabah oy verdim, kızkardeşimle yemek yedim, Sartre'a Mabillon Caddesi'nde eşlik ettim; bürodaki adam gülümseyerek ona: "Bu sabah fotoğrafçılar sizin saat kaçta oy vereceğinizi sordular." dedi. Tembel tembel gezindik ve Saint-Michel yakınlarında bir terasa oturduk: kendimizi azat edilmiş, başıboş hissediyorduk; fazla kaygılı değildik: komünistler mantık çerçevesi içinde %62-%68 dolaylarında bir sonuç bekliyorlardı; hatta hükümet de aynı sonucu bekliyordu. Boubal'e rastladık; inançla: "Ah! İşgal zamanı iyi bir dönemmiş." dedi ve Flore'da artık yalnızca oğlancıların bulunmasından yakındı. Sonra la Palette'de çalıştık ve akşam yemeği yedik. Sartre hep biraz yorgun. Ondan gidip doktoru görmesi için söz koparttım. Lanzmann geceyarısına doğru geldi, şimdiden allak bullaktı ama Sartre onu kötümserlikle suçladığı için durumunu belli etmek istemiyordu. Alınan sonuçlar çok şaşırtıcıydı: %80'in üzerinde. Sartre uyumaya gitti. Biz herkesin harıl harıl çalıştığı *France-Soir*'a uğradık: tüm taşra oyları gelmişti, yalnızca Marsilya henüz ulaşmamıştı, hepsi %80'in üzerinde gösteriyordu. Eve çok üzgün döndük ve 13 Mayıs'ta olduğu gibi telefon zincirlerine başladık. Önce bir sürü acı rakam öğrenmiş olan Péju. *L'Humanité*'de Lanzmann T.'yi buldu ve sordu: "Ama komünistler ihanet etti: bu nasıl olabildi?"; öbürü üzüntülü bir sesle: "Arkadaşın Sartre'ın makalesini oku." diye yanıtladı. Ağlamaya başladım, bunun bana böyle bir darbe vuracağını düşünmemiştim; bu sabah bile hâlâ canım ağlamak istiyor. Tüm bir ülkeye, kendi ülkene karşı olmak çok berbat bir şey, insan şimdiden sürgünde gibi. L.'nin babasına telefon ettik; tüm "cagoulard" ların[*] Champs-Elysées'de kutlama eğlenceleri yaptıklarını söyledi. Onların neşesine katılanmak, yandaşlarımızın düş kırıklığına katlanmak kadar güç geliyor. Aldatıcı bir umut ışığı yandı: *Europe 1*'e göre, son haberlerde oran yalnızca %72 idi. Ama bunun bir hata olduğu anlaşıldı, Paris %77 evet oyu verdi. İnsanların çoğu ne yaptığını bilmiyordu, geçen günkü şoförüm gibi: değişmek gerek, umutlanmak gerek. Ama bunun geriye dönüşü yok; umudun orada olmadığının bilincine varmaları kaç yıllarını alacak? Ya sonra? Lanzmann bir telefon memuruna ne oy

[*]La Cagoule adı verilen gizli ihtilâl komitesinin adı; bu kuruluş 1935-1941 yılları arasında bir terör örgütüydü.—*çev.*

verdiğini sordu: evet. "Hata ettiniz." dedi Lanzmann. Ben de yerinde bulunmayan aboneler hattında konuştuğum kişiye: "Sonuçtan memnun musunuz? diye sordum — Niçin soruyorsunuz?", dedi kaygılı bir sesle. "— Bilmek için. — Biraz önce de fırça yedim. — Evet dediğiniz için mi? — Evet. — Ah! Gerçekten de çok yazık." dedim kapatırken. Haklı olduğundan emin değildi: gene de oyu *evet*'ti.

Gece boyunca karabasanlar. Kendimi paramparça hissediyorum.

France-Soir'ı, *Libération*'u alıp Denfert-Rochereau Meydanı'nda açıp okurken, savaşı ve gazeteleri okuyup göz yaşları içinde kaldığım günleri anımsadım: "Almanlar Belçika'ya girdiler." Bu kez hazırlıklıydım; ama gene de hemen hemen aynı üzüntüyü duydum. *Libération* ne kadar iç karartıcıydı! *L'Humanité* de öyleymiş söylediklerine göre, ama tükenmişti. Telefon ettim. Sartre bunu beklemiyordu. Benim ise içim sızlıyor.

En iyi oy veren benim bölgem, la Corrèze olmuş! Çocukluğumun bu zavallı ayrıkotu ve kestane ağacı ülkesi o zamanlar bile sosyalistti.

İnsanların Parlamento'ya duydukları o tiksinti. Sartre, makalesinde milletvekillerine yürütme gücüne karşı birtakım isyanlar çıkaran "tembeller" gözüyle bakıldığına işaret ediyor. Başka şeyler de var. Önce eski skandallar: Panama, Oustric, Stavisky; hiç biri dördüncü sırasında olmadı (kurullar da bambaşka bir olaydı); ama insanlarda, Kabine'deki her şeyin Masonluktan, kulisten, rüşvetten ibaret olduğu ve, orada arkalarından işler çevrildiği kanısı oluştu bir kere. İşin esası şu ki, *insanlar kendilerine eşit kimseler tarafından yönetilmek istemiyorlar*: milletvekilleri hakkında fazlasıyla kötü düşünüyorlar, çünkü kendileri ve komşuları hakkında da fazlasıyla kötü düşünüyorlar. Parayı sevmek ve kendi çıkarlarına hizmet etmek "insanca". Ama başkaları gibi insanca olunca da, onları yönetmek mümkün olmuyor. İnsanlar, demek oluyor ki, insanca olmayanı insanüstünü, "bunların üstünde" olduğu için "dürüst" olacak Büyük Adam'ı istiyorlar.

Bozgun üzücü, çünkü bu bir partinin, bir düşüncenin bozgunu değil, Fransa için inandığımız ve istediğimiz şeylerin Fransızların %80'i tarafından reddedilmesi. Kendilerini reddettiler, koca bir toplu intihar.

Çarşamba 1 Ekim

Referandum ve baş ağrısı çeken, ama cumartesiye kadar doktora gitmeyeceğini söyleyen Sartre'ın rahatsızlığı için duyduğum kaygıyla kararan bir gün. Karabasanlar görüyorum, gün boyu kendimi iyi hissetmiyorum.

Akşam, son derece çekici biri olan Han Suyin ile yemek yedim. Onunla Pont-Royal'de buluştuk: açık renk, uzun bir tayyörü var, incecik, yüzü belli belirsiz Asyalı, kırk yaşına göre çok güzel bir kadın. Çinli babadan olan kızı açıkça Asyalı; tek kelime Fransızca bilmiyor, canı çok sıkılmış olmalı. Boulemans'da yemek yedik. Han Suyin ilginç bir insan. Melez olmayı çok genç yaşında sindirmiş: seçmemeyi seçmiş; söylediğine göre kendini batılı olduğu kadar da Asyalı hissediyor, ama tüm yüreği Asya'da. Singapur'da yaşıyor ve her gün sabah dokuzdan akşam beşe kadar Çinli kadınları tedavi ediyor (kendisi jinekolog); sonra otomobille evine dönüyor ve yazıyor. '52'den beri her yıl Çin'e gidiyor; yöneticilere ve kadroya hayran: bunlar birer ermiş, diyor. Singapur'da, hatta Canton'da rejime karşın, hâlâ kabul edilmiş lezbiyen kadın toplulukları (Canton'da aşağı yukarı otuz bin kişilermiş) olduğunu anlatıyor; kendi aralarında evleniyor ve çocuk evlat ediniyorlar. Topluluktan çıkıp bir erkekle de evlenebiliyorlar. O vakit saçlarını kesiyorlar. Kendi tanrıçaları, törenleri var. Çin tutuculuğunun gerçekten boğucu olduğunu. Rusların başlangıçta Çinli kadınlarla flört etmek istedikleri için çok skandala neden olduklarını söylüyor. Daha en az beş yıl, Çinli aydınlar açısından işlerin epey zor olacağını düşünüyor.

Perşembe 2 Ekim

İç karartıcı günler. *L'Express* okumak sinir bozucu: kabullenilmiş bir bozguna ilişkin avunma sayısı. *L'Observateur* daha iyi ayakta duruyor. Sartre, Simone Berriau ile yemek yedi; Allah ondan razı olsun. Sartre'ı korkutmayı başarmış: biraz sonra doktora gidecek, ben de ona eşlik edeceğim; buruk bir sevinç: Simone onu beyin kanaması ve enfarktüsle tehdit etmiş; korkunç yorgun bir hali var; kendini sırasıyla optalidon, belladenal ve coridranla dolduruyor; baş dönmeleri ve dinmek bilmeyen baş ağrıları var.

Gisèle Halimi'yle la Coupole'da öğle yemeği. Şurasından burasından yaşamını anlatıyor. Alı! Kadınların yazgısı henüz düzelmedi... Bana Philippeville'deki duruşmayı anlatıyor: hiçbir otel onu barındırmak istememiş, ne de meslektaşları; kentteki avukatların onu evlerinde konuk etmeleri gerekmiş. Komiser dokuz idam cezası talep etmiş: mahkeme on dört idama hükmetmiş, yani bir muhbir dışında tüm sanıkları (isyandan sonra ordan burdan toplanmış kuşkusuz suçsuz kimseler). Zaten karar bozuldu, dava bugünlerde Cezayir'de yeniden görülecek.

Pazartesi 6 Ekim

Sartre doktora gitti. Baş ağrıları sürüyor ama biraz daha iyi.

Öyle çok yağmur yağdı ki, Paris yollarındaki ağaçlar hâlâ yemyeşil. Sonbahar yeni başlıyor sanki.

Geleceğin çehresi yok. İnsan kendini işsiz, azat edilmiş, şaşkın hissediyor.

Salı 14

Gerçekten epey korkunç günler. Shannon'a altı saat kala bir motoru bozulan uçakta da böyle olmuştu: kısa aralıklarla canlanan süreğen bir korku ve korkunun uyanışı. Sartre'la da aynısı oluyor. Zaman zaman daha iyi görünüyor; ya da, dün olduğu gibi sözcükleri karıştırıyor, güçlükle yürüyor, yazısı, imlâsı çıldırtıcı, ben de çıldırmak üzereyim. Doktor sol karıncık oldukça yorgun diyor. Ona, asla yanaşmayacağı gerçek bir dinlence gerekli. Ölümümüz kendi içimizde, meyvenin içindeki çekirdek, ya da yaşamımızın anlamı gibi değil; içimizde, ama yabancı, düşman, iğrenç. Bundan başka hiçbir şeyin önemi yok. Kitabım, eleştiriler, mektuplar, benimle konuşan insanlar, bana mutluluk verecek olan her şey kökünden bozuldu. Bu günceyi bile tutmaya gücüm yok.

Salı 21

Berbat günler. Özellikle doktora gittiğim cumartesi günü. Pazar, dün: uzun, uçucu bir karabasan!

Salı 28

Karabasandan, hastalıktan kurtuldum. Bunlara katlanabildiğime göre, yaşlılık tarafından şimdiden törpülenmiş olmalıyım.

Öyle sanıyorum ki, bu günceyi bırakacağım.

Gerçekten de bıraktım. Yaprakları bir dosyaya koydum, üstüne içgüdüsel olarak *"Bir Bozgunun Güncesi"* yazdım. Bir daha da hiç ellemedim.

*

O berbat günlerde Sartre bir krizi ucu ucuna atlatmıştı. Uzun zamandan beri sağlığını güç bir sınamaya tabi tutmaktaydı; kendinden "sonuna kadar yararlanmak" isterken tutulduğu aşırı yorgunluktan çok, benimsediği gerginlikten dolayı oluyordu bu. Kişinin düşüncelerini kendi üzerine çevirmesi gerçekten iyi ve verimli ama zamanla insanı harab ediyor; kafasındaki kimi düşüncelerin parçalanmasına yol açarken, sinirlerine de zarar vermişti. Eski günlerde *L'Imaginaire*'i (Düşsel) kaleme almak, onu oldukça önemli rahatsızlıklara itmişti; *La Critique*'i (Eleştiri) ortaya çıkartmak için, çok daha atletik bir çaba göstermişti. Ama özellikle solun bozgunu, de Gaulle'ün ve temsil ettiği her şeyin gelişi bardağı taşıran damla olmuştu. Roma'da kendini hep coridranla doldurarak bir oyun üzerine çalışmıştı; genel çizgilerini biliyordum bunun ve Pise'de, ondan ayrılmadan önce, ilk perdesini göstermişti. Dışarda sıcaklık kırk dereceydi, ama odasındaki havalandırma aygıtını öyle ayarlamıştı ki, ortalık buz kesiyordu. Soğuktan titreyerek, umut vaad eden, ama vaadlerini yerine getiremeyen metni okumuştum. "Suderman işi bu." dedim. Onayladı. Yeniden başlayacaktı ama zaman gerekiyordu ve bir kez daha tedbirsizce söz vermişti. Onun için çok önem taşıyan bir yapıtı mahvetme korkusuyla sinirleniyor ve heyecanlanıyordu. Nihayet Paris'e döndüğünde, ciddi bir karaciğer krizi ortaya çıkmıştı. Aralıksız yirmi sekiz saat çalışma, güncemde yazdığım gibi bu çalışmayı izleyen bir miting, ona son darbeyi vurmuştu. Baş ağrılarından perişan halde, ağırlaşmış sesiyle sözcükleri karıştırarak, çılgın bir yazı ve imla ile, baş dönmeleri ve denge kayıpları

içinde yaşıyordu. Simone Berriau'yla yemek yerken bardağını kendinden gayet emin bir havayla masanın beş santimetre uzağına koymuş: Simone da derhal telefona sarılıp Prof. Moreau'dan ona randevu almış. Civar kahvelerin birinde onu beklerken, doktorun yanından bir sedyenin üzerinde çıkacağını düşünüyordum. Yürüyerek döndü ve reçeteyi gösterdi: ilaçlar, sigara ve içkiyi bırakma, dinlenme. Aşağı yukarı uydu bunlara ama çalışmayı sürdürdü. Baş ağrıları sürüyordu. Eskiden o denli canlı, kararlı olan o insan, sert bir boyun, uyuşuk eller ayaklar, şişmiş ve donuk yüzle, belirsiz sözler ve hareketler içinde yaşıyordu. Huyu da değişmişti; şiddetli öfke nöbetleriyle kesintiye uğrayan bir sütlimanlık. Doktor onun sabırlı havasından etkilenmiş olmalıydı ki, hemen: "Eski saldırganlığınızı geri getireceğim." diye söz vermişti Sartre'a. Bununla birlikte, onu çalışma masasının başında kasılmış durumda, uykuyla buğulanmış gözlerle sayfaları dalgın kalemiyle sıyırırken görüp de "Biraz dinlenseniz." dediğimde, o güne kadar onda rastlanmamış bir şiddetle karşı koyuyordu. Kimi zaman boyun eğiyordu. "Tamam, beş dakika." diyordu. Uzanıyor ve bitkin, iki ya da üç saat uyuyordu. Bir gün evine ondan önce gittiğimde annesi: "Bugün yorgun." dedi. Gelince "Yorgun musunuz?" diye sordum. "Yok canım." dedi çalışma masasına otururken. Israr ettim: "Gerçekten, çok iyiyim."; gülümsedi: "Herkes içindekileri farklı damıtır... — Ne demek istiyorsunuz? — Canım siz iyi bilirsiniz: yüreğin çalılıkları." Ve adlandırılamayacak biçimler çizmeye koyuldu. Her an yere yıkılmasını bekleyerek çalışıyormuş gibi yaptım. Ertesi gün bir bayan arkadaşıyla randevusu vardı; bir not yazarak özür dilemesini sağladım; notu yazmak için dört kere uğraştı, arkadaşı notu aldığında göz yaşlarına boğuldu: sözcükler birbirinin üstüne şekilsizce ve anlaşılmaz bir biçimde yığılmıştı. Doktoru görmeye gittim: "Muayenehanemden içeri girişini gördüğümde: İşte kriz geçirmek üzere olan bir adam, diye düşündüğümü sizden saklamayacağım." dedi. Ekledi: "Çok çabuk heyecana kapılan biri. Zihinsel açıdan çok yorgun, ama özellikle de duygusal açıdan yorgun. Ona tinsel huzur gerekli. Çok istiyorsa biraz çalışsın, ama ne olursa olsun saate karşı savaş vermemeli: yoksa ona altı ay bile biçmem." Bugünün Fransası'nda tinsel huzur! Hemen gidip Simone Berriau'yu gördüm; tamam, *Altona Mahpusları* bir sonraki sonbahara kadar ertelendi. Bu girişimlerden Sartre'a söz etmemiştim; birkaç saat sonra ona bunları anlattığımda gü-

lümser bir ilgisizlikle dinledi: hiddetlenmesini yeğlerdim. Bir zaman, çok kısa sürelerle çalıştı; sonra yavaş yavaş kendine geldi. Bu kriz süresince benim için en güç olan, hastalığının beni içinde yaşamaya mahkûm ettiği yalnızlıktı: nedeni olduğu kaygılarını onunla paylaşamıyordum. Bu günlerin, özellikle de "yüreğin çalılıkları"nın gizemini aramızda yükselttiği günün anısı içime kazındı. 1954'te ölüm benim için yakın bir varlık olup çıkmıştı, ama o günlerden sonra, benliğimi ele geçirdi.

Bu el koyuşun bir adı vardı: yaşlılık. Kasım ortasına doğru Leirisler'le la Palette'de akşam yemeği yedik; Bay Leiris son buluşmamızın ardından öldürücü dozda barbitürik içmişti ve ancak güç bir ameliyat ve uzun bir tedavi sonunda kurtulabilmişti. Sartre ve o, ölümden dönmüş iki kişiydiler. Leiris'in kullandığı uyku ilaçları, haplar, sakinleştiriciler, gevşeticiler hakkında konuştuk; ona bunların etkisinin tam olarak ne olduğunu sordum: "Yani," dedi, *"canınızın sıkılmasını engelliyor."*. Israr edince açıkladı: "İnsanın eski kızgınlıkları, hoşnutsuzlukları olduğu gibi duruyor, ama insanı artık hiç kızdırmıyorlar.". Sartre'la karşılıklı geçip sakinleştirici ilaçlarla gevşetici ilaçlar arasındaki ayrımı anlatırlarken: "İşte, öteki yana geçtik: yaşlı insanlarız." diye düşündüm. Bir süre sonra çok eski bir dostla, Herbaud'yla konuşurken, artık, kendi ölümümüz ya da yakınlarımızın ölümü dışında beklediğimiz hiçbir şeyin kalmadığını söyledim. İlk kim gidecek? Kim geride kalacak? İşte gelecek konusunda kendi kendime sorduğum sorular: "Hadi canım," dedi Herbaud, "daha oralarda değiliz, siz hep yaşınıza göre ilerde oldunuz.". Ama ben yanılmıyordum...

Beni gerçek durumumdan uzak tutan son tel de koptu: Lanzmann'la olan ilişkim bozuldu. Bu olağan, kaçınılmaz ve hatta düşünüldüğünde hem benim açımdan, hem de onun açısından istenilen bir şeydi, ama üzerinde kafa yorma zamanı henüz gelmemişti. Zamanın işlevi beni hep şaşırtmıştır, her şeyi kesin olarak algılarım, bu nedenle ayrılma işi bana güç geldi; zaten, ayrılmak onun fikri olmasına karşın, ona da güç geldi. Geçmişi kurtarabileceğimizden emin değildim, üstelik geçmişimi reddetmek düşüncesini korkunç bellcyecek ölçüde bağlıydım geçmişime. O bunaltıcı yılı üzgün bir yürekle bitirdim.

X. BÖLÜM

MAYIS ayından beri Fransa'nın üzerine sözcük fırtınaları yığılmaktaydı: açık seçik "yalanlar" sözcüğü bile bunlara uygun düşmezdi: bunlar, gerçekle olumlu ya da olumsuz hiçbir ilişkisi olmayan *lecta*'lar,[*] insan soluğuyla havada oluşturulmuş söylentilerdi. Konunun uzmanı ekipler bunları yorumluyorlardı. Cezayirliler için teslimiyet anlamına gelen "yiğitlerin barışı" deyimini "cömert sunu" diye çeviriyorlardı.

Basın battı. Seçimler Cezayir'de bir kaba güldürü, Fransa'da ise etki altına alınmış seçilmiş Müslümanlar'la, iki yüz altmış de Gaulle'cü milletvekilinden meydana gelen bir blok oluşturan UNR için bir zafer oldu. Komünistler kan kaybına uğradı. O güne kadar solda yer alan pek çok kişi "gerçekçilik" diye adlandırdıkları şeyi seçtiler. '58 başlarında Sartre'la patronların yeni taktikleri ve bunların sendikalar için yarattıkları güçlükler hakkında çok akıllıca konuşmuş olan sendikacı Serge Mallet çarpıcı bir örnekti: o dönemde Mallet sınıfların çatışması çerçevesi içinde, sınıfları aşmanın yollarını araştırıyordu. Görüşlerini uzun bir çalışma biçiminde kaleme aldığında sergilediği beceriksizlik Sartre'ı şaşırttı: Mallet kendini çabuk düzeltti. *Les Temps modernes*'e ve bazı başka sol gazetelere neo kapitalizmi çözümlediği ve köylerdeki, fabrikalardaki güncel çalışma koşullarını betimlediği çok güzel makaleler yazmıştı. Onunla referandum sırasında la Coupole'da tanıştım, beni şaşırttı: emin bir kaynaktan de Gaulle'ün bir aracısının görüşmeler yapmak için Tunus'ta bulunduğunu öğrenmişti; barış iki gün içinde imzalanacaktı. Onu birkaç hafta sonra yeniden gördüm: genç patronların işçi sınıfını unufak etme

[*] Göz boyama. —*çev.*

manevralarını anlattı, eskimiş davranışlarını sürdüren sendikacıları kınadı ve farkına vardım ki, işçi önderlerini neo kapitalizmin yeni buluşlarına uyarlamak bahanesiyle sınıfların işbirliğine yöneliyordu. Rejimin kaymağı olan bu ekonomizme yaklaşıyordu. *Les Temps modernes* artık hiçbir kuramsal makalesini kabul etmedi.

Referandum sonuçları beni kendi vatanımdan kopartmayı başarmıştı. Artık Fransa'daki geziler bitmişti. Tavant, Saint-Savin, daha bilmediğim pek çok yeri tanımak için artık içimde hiçbir istek yoktu; şimdiki zaman geçmişi de bozuyordu. O zamanlardan sonra, sonbaharların gururunu utanç içinde, ilkyazın yumuşaklığını acı içinde yaşar oldum. Hâlâ bir manzaranın güzelliğinin içimi kavradığını hissettiğim oluyor, ama bu ihanet eden bir aşk, yalancı bir gülümseme gibi. Her gece yatağa yattığımda uyumaktan korkuyordum, karabasanlar uykumu bölüyordu ve uyandığımda da üşüyordum.

De Gaulle Touggourt'ta "Savaşlar dönemi sona erdi." dedi. Hiç bu denli ciddi olmamışlardı. Challe askeri başarılar kazandı, *katiba*ları parçaladı. Ama ruhsal saldırıları başarısızlığa uğradı, halka erişemedi. '59 İlkbaharı'nda bu yok edici savaşın az bilinen bir yönü daha açığa çıktı: kamplar. '57 Kasımı'ndan beri "toparlama" denilen hareketin önem kazanmaya başladığını biliyorduk. Mademki ALN —resmi propagandaya karşın— halkın içinde "sudaki balık kadar" rahattı, suyu ortadan kaldırmak gerekiyordu: *mechta*'ları ve *douard*'ları boşaltmak, toprakları yakmak ve köylüleri ordunun kontrolü altında, dikenli teller ardında toplamak. Bu yöntem büyük oranda uygulandı. 12 Mart 1959'da *Le Monde* bu merkezlerin varlığına kısa bir göndermede bulundu. Nisan'da, Katolik Yardım'ın sekreteri Mgr. Rodhain bir araştırma yürütüyordu ve 11 Ağustos'ta *La Croix*'da bazı sonuçları açıkladı: "Genellikle kadın ve çocuklardan oluşan bir milyondan fazla insanın söz konusu olduğunu gördüm... Özellikle çocukların çok büyük bir kısmı açlık çekiyor. Bunu gördüm ve tanıklık ederim." Toplananların sayısını bir buçuk milyondan fazla olarak tahmin ediyordu.[1] Kendi gözleriyle görmüştü, bunlardan

[1] Bu aynı zamanda Müslüman halkın felaketlerine genelde pek az duyarlı olan Paillat tarafından da belirtilen sayı —*Dossier secret de l'Algérie* (Cezayir'in Gizli Dosyası)—: "1958 Mayısı'ndan 1960 Temmuzu'na kadar yeri değiştirilen insan sayısı 460.000'den, 1.513.000'e yükseldi. Sayıları gitgide artıyor." Paragrafın başlığı: "Toplama merkezlerinin acınacak

bazıları ot yiyecek hale gelmişlerdi. Verem ortalığı kasıp kavuruyordu. İnsanların yıpranmışlığı öyle ilerlemişti ki, ilaçlar bile etkisiz kalıyordu. 15 Nisan'da daha da ağır bir rapor, M. Delouvrier'ye kendi isteği üzerine hazırlanıp sunulan rapor açığa çıktı. Bundan, kamplarda toplanan bir milyondan fazla köylünün "son derece ilkel" koşullar altında yaşadığı[2] anlaşılıyordu. Bin kişilik gruplarda ortalama beşyüzelli çocuk vardı, bu sayı üzerinden de her iki günde bir, bir çocuk ölüyordu; pek çok kadınla yaşlı da dayanamıyordu: kamplarda üç yılda bir milyon kişinin öldüğü öne sürüldü.[3]

Delouvier yeni merkezlerin kurulmasını yasakladı. Onu dinlemediler, kampların sayısı arttıkça arttı. Temmuz'da Pierre Macaigne *Le Figaro*'da Bessombourg kampına yaptığı ziyareti anlatıyordu: "Gelişigüzel yığılmış, 1957'den beri bir çadırda on beş kişi beraber yaşayan bu düşkünler, anlatılamaz bir insan karışımı içindeler. Bessombourg'da bin sekiz yüz çocuk yaşıyor... bugünkü durumda halk yalnızca irmikle besleniyor. Bu insanların her biri günde 120 gram irmik alıyor... Haftada iki gün süt ve-

---

hali", devamında ise kamplardan söz ettiği iyice açıklık kazanıyor. O da, General Parlange'ın bir raporuna dayanarak kamplardaki "maddi koşulların kaygı verici durumu"na dikkat çekiyor.

[2]Rapor şu saptamalarda bulunuyordu: "Halk yığınlarının yerinin değiştirilmesi, her defasında ilgililerin yaşam olanaklarının her zaman hissedilir ölçüde, *bazen tümüyle* kesilmesine yol açmaktadır." Olanaklarının bazen üçte birini kaybediyorlardı, keçilerini, tavuklarını ve cılız tarlalarını terk etmek zorunda kalıyorlardı; en iyi koşullarda, işleyecek bir ufak toprak buluyorlardı, ama yetişkin erkekleri çok az olduğundan —hepsi savaşta, hapiste, ya da ölmüştü— topluluğun hemen hemen tamamını oluşturan kadın, çocuk ve ihtiyarların gereksinimini karşılama olanağı bulunamıyordu. Gerçekte, yer değiştirmeye zorlanan bu bir buçuk milyon kişi, yetersizliği şaşırtıcı ve üzücü olan bir yardımlaşma içinde yaşıyorlardı. "Tıbbi durum genel olarak *çok berbat*... Kamp bin kişiye ulaştığında, hemen hemen her iki günde bir, bir çocuk ölüyor." Raportörlerin belirttiklerine göre, sağlık durumu, yaşam düzeyine bağlıydı: "Rastlanılan en trajik vakaların birinde, tıbbi raporlar açıkça, hastaların ruhsal durumu öyle bozuk ki, ilaçlar etki etmiyor, demektedirler." Ve yaşam düzeyi konusunda da şu saptamada bulunuyorlar: "Kamplardakilerin durumu bu konuda, olabilecek en kötü durumda, sağlık durumu bunun bir sonucu... Hayvan yetiştirme hemen hemen ortadan kalkmış, süt, yumurta, et pratikte insanların beslenme düzeninden çıkmış... Yardım olarak dağıtılan porsiyonlar çok az; incelenen bir durumda, ayda yetişkin başına 11 kg arpa dağıtılıyordu ki, bu miktar özellikle küçük yaştaki çocuklar için çok azdı. En kötüsü de bu dağıtımların düzgün olmamasıydı.. Bu insanlara mutlaka yiyecek sağlanmalı, yoksa bu uygulama büyük bir felaketle sonuçlanacak." Toplama kampları hemen hemen her zaman bin, bazen de altı yüz kişiden oluşuyordu.

[3]Cezayirliler de bu sayıyı verdiler.

riliyor: çocuk başına yarım litre. Sekiz aydan beri hiçbir yağlı besin dağıtılmamış. Bir yıldır nohut dağıtılmamış... Bir yıldır sabun dağıtılmamış..."

Genç askerlerden, Tunus'ta sınır kamplarından kaçan Cezayirliler'le konuşan gazetecilerden daha başka ayrıntılar da öğrendim: sistemli biçimde düzenlenen tecavüzler — askerler silahlarını çekerken erkeklerin kamptan uzaklaştırılmaları ya da bir köşeye toplatılmaları; zevkine yaşlıların üstüne salınan köpekler; işkenceler. Bu halleriyle bile raporlar insanları rahatsız etmeliydi. Mgr Feltin, Papaz Boegner bundan söz edip isyan ettiler: hemen hemen kimse duymadı. Basın susuyordu. Uluslararası Kızıl Haç tarafından iki yıldır bu kamplar için çalışmaya çağrılan Fransız Kızıl Haç'ının kılı kıpırdamıyordu. Buna karşın, Madagaskar'da seller yüz bin kişiyi etkilediğinde hükümet, adanın Fransa Birliği'ne ait olmakla edindiği üstünlükleri kanıtlamak istercesine ada için bir kampanya düzenledi ve Fransızlar "olağanüstü"[4] olduklarını göstermek için birbirleri ile yarıştılar. Duygulanarak doğal bir afetle uğraşmak, suç ortaklığı yapılan cinayetlerle uğraşmaya yeğleniyor.

Polis ya da ordunun keyfî kararlarıyla insanların kapatıldıkları toplama, geçiş, ayırma kampları da vardı: insanlara genelde ölünceye ya da çıldırıncaya kadar bedensel ya da ruhsal işkence yapılıyordu. Abdullah S. *L'Express*'de nasıl tekmeler ve işkenceler arasında FLN'yi inkâr etmesinin ve yürekten gelen sözcüklerle Fransa'ya olan sevgisini söylemesinin istendiğini anlatıyordu. Bu tür kamplar Fransa'da vardı: Larzac: dün orası gençliğimde bisikletle ya da yaya, neşe içinde geçtiğim bir yaylanın adıydı: bugün ise bir cehennemin. Yöre halkı, alınan tüm önlemlere karşın kampı biliyorlardı. Tüm Fransızlar, kendi toprakları üstünde, avaz avaz bağırarak ihbar ettikleri Sibirya kamplarının benzerlerinin açıldığını biliyorlardı: kimse bağırmıyordu. Camus en ufak bir itiraz ileri sürmüyordu, o ki bir zamanlar Fransız proletaryasının Rus kamplarına gösterdiği kayıtsızlıktan son derece tiksinmişti.

İşkenceye gelince, '58 Martı'na doğru halk önünde hesap vermeye çağrılan de Gaulle, bulunduğu yüce yerlerden işkencenin "sisteme" bağlı

[4]Raporunun başında Mgr Rodhain vurguluyordu: "Madagaskar'da bir doğa felaketi, Cezayir'de bir insan felaketi... Burada felakete uğramış yüz bin insan, orada bir milyon sığınmacı... Halk Madagaskar'a büyük ilgi gösterdi... Cezayirli mülteciler için ise, kimse kılını kıpırdatmıyor."

olduğunu ve onunla birlikte ortadan kalkacağını buyurmuştu: "Artık işkence yapılmıyor." demişti 13 Mayıs'tan sonra Malraux. Oysa işkence tüm Fransa'yı sarmıştı. Ekim ayında FLN'ye yardım etmiş olmakla suçlanan papazları Lyon'da savunan Kardinal Gerlier, kentin karakollarında Müslümanlar'a işkence yapıldığını ileri sürdü. Versailles'da bir karakolda "sorgulanan" bir Cezayirli kendini pencere demirlerine astı. *Témoignage Chrétien* (Hıristiyan Tanıklık), *Les Temps modernes*, Aralık ayında DST tarafından feci biçimde "sorgulanan" Cezayirli öğrencilerin şikayetlerini yayımladılar. Şubat'ta Soustelle'e ateş eden Cezayirliler'in duruşmasında bir sanık, salondaki bir polis memurunu. Komiser Beloeil'i işaret etti: "Bu adam bana işkence yaptı." Komiser sıvıştı ve sorgulanmadı. Cezayir'de işkence, kabullenilmiş bir olguydu. Gisèle Halimi bana: "Eskiden duruşmada 'Müvekkilimin itirafı işkence ile elde edilmiştir' dediğimde Mahkeme Başkanı kürsüye vurur —Fransız Ordusuna hakaret ediyorsunuz— derdi. Şimdiyse, şu yanıtla yetiniyor: —Ben gene de bu ifadeyi gerçek sayıyorum—." Cezayir deneyleriyle allak bullak olmuş otuz kadar papaz piskoposlarına yazdılar, askerlere hizmet eden bir papaz da işkenceyi açık açık kınadı. Ama Mart ayında gerçekleştirilen yargı reformu sorguyu gizli kalmış, böylece gözaltıları ve işkenceleri kolaylaştırmıştı. Haziran'da, *La Gangrène*'de, Aralık ayında işkence görmüş öğrenciler —Boumaza, Khébaili, Souami, Fancis, Belhadj— konuştular. Birkaç işkence seansına katılan M. Wybot aleyhine şikayette bulundular. Kitap toplatıldı ve olay örtbas edildi.

Mart'ta, Mutualité'de, işkenceye karşı bir miting yapılacaktı; konuşmamı hazırlıyordum ki, mahallemin komiseri gelip mitingin yasaklandığını bildirdi. Nazik davrandı: sonra, yakasındaki siyah bandı göstererek: "Ben, Madam, Cezayir'de bir oğlumu kaybettim, dedi. —Bu savaşı bitirmek hepimizin yararına, diye yanıtladım. Sesi tehditkâr bir havaya büründü: "Tek bir şey istiyorum: oraya gitmek ve onlardan birkaçını öldürmek." Onun tarafından sorgulanmak istemezdim. Akşam bir basın toplantısı oldu. Daha sonra iki ya da üç toplantı daha düzenlenebildi. UGEMA'yı yeniden oluşturmakla suçlanan öğrencilerin savunmasını yapacakken duruşmadan kısa bir süre önce bir polis tarafından öldürülen Ouled Aoudia'nın Montparnasse mezarlığındaki cenaze törenine kalabalık bir topluluk katıldı. Ders yılı sonunda "Cezayir'de barış için iki

hafta" düzenlendi. Bu gösteriler yararsız değildi, ama öyle yetersizdi ki gitgide daha fazla sayıda genç ve yetişkin yasadışılığa eğilim gösteriyordu.

'56 Haziranı'ndaki engellemeden sonra gençler arasında açıkça savaş karşıtı ortak hareketler çoğaldı. Gizli gençlik komiteleri hâlâ protestolarda bulunuyorlardı, ama yalnızca sözle. Eylül '58'de, *Vérité pour...* (... için gerçek) adında anonim, teksirle çoğaltılan, ilk önceleri yalnızca ekonomik ve politik çözümlemelerle yetinen, ama kısa süre sonra FLN'ye yardımı ve askerden kaçmayı öğütleyen bir yayın haline dönüşen bildirinin ilk sayısı elime geçti. Yayın bu yolla "aslında gizli kalması gereken bir eylemi kamuya açmak"[5] gibi bir güçlüğü aşmayı deneyen Francis Jeanson tarafından yönetiliyordu. Aynı günlerde Jeune Résistance (Genç Direniş) hareketi de kuruldu.

Arkadaşlarım ve ben, FLN'ye destek verme sorunu konusunda çok değişiklikler geçirmiştik. Jeanson'u yeniden görmüştük, siyasal açıdan eylemini haklı kılan nedenleri inandırıcı buluyorduk. Fransız solu ancak FLN'yle ilişkisi sayesinde yeniden devrimci tutumlar içine girebilirdi. Ona "Siz Fransız askerlerini arkadan vuruyorsunuz." dediler. Bu sistem direnişçileri esirlerin geri dönmesini engellemekle suçlayan Almanlar'ın safsatalarını aklıma getiriyordu. Savaşı uzatarak genç Fransızlar'ı öldürenler profesyonel subaylar ve hükümetti. Benim gözümde Müslümanlar'ın yaşamının değeri, kendi vatandaşlarınınkinden daha az değildi: Fransızlar'ın kayıplarıyla öldürülen düşmanların sayısı arasındaki korkunç orantısızlık, Fransa'nın kanlı şantajını tiksindirici kılıyordu.[6] Sol, sömürgecilik karşıtı düşüncelere sadık kalmak ve bu savaşla tüm bağları koparmakla gerçekleşebilecek olan yasal çerçevedeki bir savaşı yürütmekte başarısızlığa uğramış olduğundan, yeraltı eylemlerinden başka bir çıkış kalmamıştı. Bunu yürütenlere hayranlık duyuyordum. Yalnız yeraltı, tam bir kendini verme ve bağlanma gerektiriyordu ve bunu yapabileceğimi ileri sürmek aldatmacaya sapmak olurdu: ben bir eylem

[5] *Notre guerre* (Bizim Savaşımız): Francis Jeanson'un yapıtı.

[6] Daha sonraları Jeanson, Fransa Federasyonu'yla olan ilişkisi sayesinde çeşitli defalar etkili olabildiğini ve kimi Fransızların yaşamlarını kurtarabildiğini açıkladı.

kadını değilim: benim yaşama nedenim, yazmak; bunu feda edebilmem için, bir başka yerde vazgeçilmez olduğumu hissetmem gerekirdi. Bu da bu olayda söz konusu değildi. İstenildiği zaman hizmet vermekle yetindim; kimi arkadaşlarım daha fazlasını yaptılar.

Malraux, Labiche ve Feydeau'yu Comédic-Française'den kovdu; şaşaalı söylevlerle, Yunanlılar'ın büyük üzüntü duymalarına karşın, Akropol'ü ticari amaçla kullanma fikrine kapılıp çeşitli işler yapan ve orada bir *Ses ve Işık* gösterisi düzenleyen Philips işletmesini övdü. Ertesi gün tutucu bir Yunan gazetesinde "Nazilerin Akropol'e ayak basmalarından beri böyle bir utanç yaşamamıştık." yazısı okunuyordu. Fransa düşüşünü sürdürüyordu. Üniversite parasızlık feryatları koparıyordu ve hükümet özel okullara para yardımı yapmaya hazırlanıyordu. Burjuvazinin Sovyet karşıtlığı sürüyordu. İlk *Iunik*'i fırlatan Sovyet bilim adamları, bunun ayın çok yakınından geçeceğini bildirdiler: basın, uydunun aya ulaşamayarak başarısız olduğunu ima etti. Pasternak olayı beklenmedik bir fırsat oldu. Pasternak'a hakaret eden ve onu ihraç eden Sovyet Yazarlar Birliği'nin dikkafalı ve beceriksizce davrandığı doğru; sonuçta, onu *daça*sında kendi halinde rahat rahat yaşamaya bıraktılar; İsveçli akademisyenler ödülü komünizme mesafeli bakan ve kendilerince karşıdevrimci olan bir Rus romancıya vererek provokatörce davrandılar: o güne dek işi görmezden gelen Birliği işe karışmaya zorladılar. Pasternak büyük bir şair. Ama *Doktor Jivago*'yu okumayı başaramadım; yazar, karşısında bile bile kör ve sağır kesildiği bir dünya hakkında bana hiçbir şey öğretemiyordu ve o dünyayı, kendisinin de içinde kaybolduğu bir sis perdesiyle örtüyordu. Burjuvazinin bu yoğun sis yapıtını yutması için güçlü bir fanatizmle desteklenmiş olması gerekirdi. Bu fanatizm daha sonraları burjuvaziye daha az garip olmayan bir Tibet tutkusu esinledi. burjuvazinin Tibet hakkında birşey bildiği yoktu, ama Tibet Çin egemenliğine baş kaldırmıştı: Dalay Lama batı değerlerinin ve özgürlüğün simgesi olmuştu. Burjuvazi Çin'den, SSCB'den olduğundan daha da çok nefret ediyordu. Pekin dönüşünde Lanzmann bana uzun uzun komün deneylerinden söz etmişti; ama bu, endüstriyi özerkleştirmek ve tarımla sıkı sıkıya bağdaştırmak için ilginç bir girişimdi. Komün deneyimi aileyi parçalamakla, bireyleri baskı altına almakla suçlandı ve yalnızca başarısızlıklarının altı çizildi.

Papa'nın, Foster Dulles'ın ölümlerini bir tür keyifle karşıladım. Kıbrıs olayı Kıbrıslılar'ın lehine sonuçlandı. Ama en şaşırtıcı devrim zaferi, Küba'da Sierra Maestralı asilerinki oldu. Kışın başında dağlardan inip batıya doğru yürüyorlardı, Batista kaçıyordu, Castro'nun kardeşi ve yandaşları çıldırmış durumdaki Havana'ya giriyorlardı, 9 Ocak'ta Fidel Castro orada yengi kazanmış olarak karşılandı. Mahzenlerde, kırlarda geniş toplu mezarlar bulundu: yirmi binden fazla insan işkence görmüş, öldürülmüştü ve köyler uçaklarca bombalanmıştı. Halk misilleme istiyordu; halkı tatmin etmek ve yatıştırmak için Castro, aşağı yukarı iki yüz yirmi ölüm cezasıyla sonuçlanan bir kamu davası açtı. Fransız gazeteleri bu zorunlu temizliği bir suç gibi gösterdiler. *Match*, çocuklarını ve karılarını öpen mahkûmların fotoğraflarını yayımladı, ama tabii ki aynı insanların kurbanlarının cesetlerini göstermeksizin, sayılarını söylemeksizin, hatta sözlerini bile etmeksizin. Castro Washington'da iyi karşılandı; ama toprak reformunu yürürlüğe koyunca ve bu Robin Hood'da gerçek bir devrimci keşfedilince, Amerikalılar —ki barış zamanında casusluk yapmakla suçladıkları Rosenbergler'i kızartmışlardı— Castro'nun savaş suçlularını kurşuna dizdirmiş olmasına kızdılar. Arkasında tüm Küba halkı vardı: Temmuz ayında, onu Cumhurbaşkanı Urrutia'yla karşı karşıya getiren anlaşmazlığı çözümlemek için istifa ettiğinde, bir milyon köylü Havana'da toplandı: kulakları sağır edici bir gürültüyle kazma küreklerini birbirine çarparak Castro'nun ülkenin başında kalmasını ve Urrutia'nın gitmesini istediler, Urrutia da öyle yaptı. Dorticos onun yerine geçti.

*

Tatilde, söylediğim gibi, özyaşamöyküm üzerinde çalışmaya kararlıydım: bu karar uzun süre sallantıda kaldı; kendimden bu kadar çok söz etmek bana küstahça geliyordu. Sartre beni yüreklendiriyordu. Rastladığım herkese aynı fikirde olup olmadıklarını soruyordum: aynı fikirdeydiler. Kitap ilerledikçe sorum geçersizleşti. Anılarımı Sartre'ınkilerle, Olga'nınkilerle, Bost'unkilerle karşılaştırıyordum; yaşamımı tarihsel çerçevesine oturtmak için la Nationale'e gidiyordum. Saatler boyu eski gazeteleri okurken, belirsiz bir gelecekle ağırlaşmış ve uzun zamandan beri, eskimiş bir geçmiş haline gelmiş bir şimdiki zamana ta-

kılıyordum: çok şaşırtıcıydı. Bazen kendimi öylesine kaptırıyordum ki, zaman dengesini yitiriyordu. Yirmi yaşımdan beri değişmemiş olan avludan çıkarken hangi yılda olduğumu toparlayamıyordum. Akşam gazetesini, sanki devamı yanımdaki raflarda duruyormuşçasına okuyordum.

Sartre tehlikeden kurtulduktan sonra, beni hiçbir başarının sevindirmediği kadar sevindiren *Anılar*'ımın başarısıyla yüreklenmiştim. Sabah yataktan kalktığımda ve yatmak için eve döndüğümde, hep kapımın altından atılmış, beni karamsarlıklarımdan çekip çıkartan mektuplar buluyordum. Geçmişimden hortlaklar çıkıp geldi, kimi kızgın, kimi iyi niyetli; oldukça kötü davranmış olduğum eski dostlarım, gençliklerinin beceriksizliklerine gülümseyerek bakıyorlardı; sevgiyle söz ettiğim dostlar kızıyorlardı. Désir kursunun eski öğrencileri, eğitimimiz hakkında çizdiğim tabloyu onaylıyorlardı; kimileri de itiraz ediyordu. Bir hanım beni dava açmakla tehdit etti. Mabille ailesi Zaza'yı yeniden canlandırdığım için bana minnet duydu. Ölümü ve ailesinin Pradelle'le olan ilişkisi hakkında bilmediğim ayrıntıları anlattılar, böylece Pradelle'in çekingenliklerini daha iyi anladım. Geçmişimin, onu anlatmamdan başlayarak yeniden keşfedilmesi romanlara yaraşır bir işti. Zaza'nın mektuplarını ve defterlerini bir daha okurken kendimi birkaç günlüğüne geçmişime gömdüm. Ve sanki o bir kez daha ölmüş gibi oldu. Beni rüyamda görmeye gelmedi bir daha. Hep olduğu gibi, çocukluğumun ve gençliğimin öyküsü herkes tarafından okunup bilinince, benden kesinkes ayrılmış oldu.

Ekim'de *Les Temps modernes* ekibi, Lipplerde yemekte buluşarak yeni yeni etnografyaya girişmiş ve yazı Corbolar'la Çad Gölü yakınında geçirmiş olan Pouillon'un dönüşünü kutladı. Sıcağa duyarsız olan Pouillon yalnızca çadırının önünde her yıkanışında bedenini tepeden tırnağa kaplayan sineklerden şikâyetçi olmuştu. Her sabah onun için yoğrulan darı hamurunu keyifle yemişti. Bir çevirmen aracılığıyla konuştuğu yerlilerle sohbet etmekten başka işleri de vardı. Bana öyle geldi ki onun yerinde olsaydım sıkıntıdan ölürdüm: "Her sabah," dedim ona, "içim daralarak kendi kendime akşama kadar ne yapacağımı sorardım." — Öyleyse oraya hiç gitmeyin." dedi bana. Ne yazık ki pek az bilgi biriktirmişti: Corbaların yaşamı en kaba saba olanlardan biriydi: "Yayı kaybettiler," diye açıkladı Pouillon, "ona sahip oldular ve sonra kay-

bettiler; bu onu henüz bulmamış olmaktan daha da beter: bir daha hiç yeniden bulunamaz artık!" Civar kabileler yay kullanıyordu: ama neye yarar? diyorlardı. Bu koşullarda hiçbir modern buluş onların gözünü kamaştırmıyordu, ne otomobiller, ne uçaklar: neye yarar? Zaman zaman taşla vura vura öldürdükleri birkaç kuşu yiyorlardı. Hayvanları vardı, ama uzak meralarda otluyorlardı ve yalnızca düşsel bir servet oluşturuyordu hayvanlar. Toprağı işleyenler kadınlardı, ayrıca hepsi çokeşliydi, bir aptalın dışında; bekârdı ve bağışlarla yaşıyordu, ve de bir ihtiyarın; o da öbürlerinden daha zengindi, Pouillon'a şöyle anlatmış: "Bir kadından fazlasına gereksinimim yok: ben zenginim." Gelenekleri, alışkanlıkları kadar basit görünüyordu; bunları sürdürmek için akıllı bir ihtiyarla meraklı bir çocuğun karşılaşması gerekiyordu: bu da ender oluyordu; pek çok gelenek unutulmuştu. Dinsiz ve hemen hemen törensiz yaşıyorlardı. Pouillon'un sesi heyecandan titriyordu: bu insanlar tüm gereksinimleri reddederek gereksinimlerden kurtuluyorlardı: yoksulluğun içinde bolluğu buluyorlardı. Onun Corbo vatandaşlığına geçmesinden korktuk.

Yakın dostlarımın oluşturduğu çevrenin dışında, yalnızca başbaşa görüşmeleri seviyordum, bu tür buluşmalar nezaketen söylenen sözleri atlayabiliyor; bu evreyi, Françoise Sagan'la olan ender görüşmelerimde bu evreyi aşamadığım için çok hayıflandım. Onun hafif nüktedanlığını, kan-kız konuşmalarıyla ilgilenmemekteki ve yüzünü buruşturmamaktaki kararlılığını seviyordum; her ayrılışımızda kendi kendime bir dahaki sefere onunla daha iyi konuşacağımızı söylüyordum: ama olmuyordu, bilmem neden. O eksiltileri, anıştırmaları, imaları sevdiği ve tümcelerini bitirmediği için kendi tümcelerimi sonuna kadar söylemeyi ukalalık sayıyordum, ama benim açımdan onları yarıda kesmek doğal kaçmıyordu, sonunda da söyleyecek hiçbir şey bulamıyordu. O, çocukların, kimi genç yetişkinlerin ve konuşma dilini benim gibi kullanmayan herkesin gözümü korkuttuğu gibi korkutuyordu beni. Sanırım karşılığında ben de onu rahatsız ediyordum. Bir yaz akşamı Montparnasse Bulvarı'nda bir terasta buluştuk: birkaç sözcük söyledik, her zamanki gibi zarif ve eğlenceliydi, onunla yalnız kalmaktan başka birşey istemiyordum. Ama hemen Epi Club'de arkadaşların bizi beklediğini söyledi. Jacques Chazot, Paola de Saint-Just, Nicole Berger ve daha birkaç kişi vardı. Sagan sessizlik içinde

içti. Chazot, Marie-Chantal öyküleri anlattı; eskiden benim için geceleri bir klüpte bir viski bardağının karşısında oturmaktan daha doğal birşey olmadığını düşünerek şaşırdım: kendimi o kadar yersiz hissediyordum ki! Şu da doğruydu ki orada yabancılarla oturuyordum ve benim kadar onlar da, aralarında ne yapmaya geldiğimi bilmiyorlardı.

Biraz okuyordum. Aragon'un *La Semaine sainte*'i (Kutsal Hafta) beni *Doktor Jivago* kadar sıktı; bir kez niyetini anlayıp ustalığını takdir ettikten sonra, bu çalışkanlık ürünü allegoriyi sonuna kadar okuma gereği duymadım; Aragon'un sesini, kimi kez *le Roman inachevé* (Bitmemiş Roman) ve *Elsa*'daki gibi doğrudan ve tüm çıplaklığıyla duymayı yeğliyordum; gençlikten ve scraplarından, tutkularından, zaferin küllerinden, akıp giden ve insanı öldüren yaşamdan söz ettiğinde beni duygulandırıyordu. Büyük bir okur kitlesini fethetden *Zazie*'ye Queneau'nun başka kitaplarını, *Chiendent*'dan *Saint-Glinglin*'e dek olanları yeğliyordum. Ama *Lolita*'nın yoğunluklarına zevkle dalıyordum. Nabokov, kaygı verici bir alayla cinselliğin, duygunun, bireyin, organizasyon dünyası için zorunlu berrak ussallığını tartışıyordu. Başlangıç bölümünün iddialı beceriksizliğine ve son bölümün tıkanmasına karşın öykü beni sürükledi. Avrupa'dan aptalca, ama cinsellikten pek de fena olmayan biçimde söz eden Rougemont, Nabokov'u, yeni bir aşk-uğursuzluk figürü yarattığı için övdü; şu da gerçek ki Coccinelle'in ve pembe balelerin çağında, artık aşk hiç kimse için cehennemlik olmaya yol açmıyor; oysa, Lolita'ya atfettiği ilk bakışla Humbert Humbert cehenneme giriyor. *La Révocation de l'Edit de Nantes* (Nantes Fermanı'nın Geçersizleştirilmesi) ile Klossowski, yüce bir biçemle barok, derin bir erotizm romanı yazmıştı. Genelde erotik kitaplarda kişiler tek bir boyuta indirgenir; sefahatları, yazarın dünyayla ilişkilerini kestiği, yani kanlarından yoksun kılınmış bedenlerini canlandırmaya yeterli olmaz. Ama Klossowski'nin, radikal sosyalist bir parlamento üyesi olan ve nişan sahibi kadın kahramanı yaşıyordu; onu, *Mystères de Paris*'ye (Paris Gizemleri) yaraşır yeraltı dehlizlerinde kırbaçlar altında bıraktığında, mazoşist mutluluğa inanıyordunuz. Tanrı'ya inananları ona aldırmayanlardan daha iyi işliyor değildi; her birinde cinselliğin dengesizlikleri, bugünün burjuvalarının kendi bedenlerini üstlenmeyi beceremediklerini, yani insan olmayı başaramadıklarını anlatıyordu.

Genellikle öğleden sonraları, çalışmaya başlamadan önce okuyordum. Akşam yatakta da basın servisi tarafından gönderilen romanları okuduğum oluyordu: on dakika sonra, ışığı söndürüyordum. Bir gece söndürmedim. Kitap tanınmamış bir kadın yazarındı, başlangıcı parlak değildi: uslu bir küçük kız dengesi bozuk bir oğlan çocuğuna rastlıyor, onu intihardan kurtarıyordu, birbirlerini seveceklerdi: beylik bir konu; ama öyle değildi. *Savaşçının Dinginliği*'nde yazar, okuyucusunu kaygı verici, ikircil aşkları, aşkın kendisini sorgulamaya zorluyordu. Saf kadın kahraman, zengin deneyleri olan bir kadın gibi ve kimi aksamalara karşın son sayfaya dek beni bırakmayan bir ton ve sesle konuşuyordu. Böyle hiç beklemezken, hiç kimsenin size önermediği bir kitap nedeniyle duygulanmak ender rastlanan bir keyif. Christiane Rochefort: kimdi bu? Bir süre sonra okurların yargısı benimkiyle birleşince kim olduğunu öğrendim.

Paris'te *Korkunç İvan*'ın tamamını gösterime soktular. İlk bölüm biraz doğallıktan uzaktı; zincirden boşalmışçasına lirik, epik, esinli ikinci bölüm ise beyazperdede gördüğüm belki de her şeyin üstündeydi. 1946 Eylülü'nde Merkez Komitesi filmi mahkûm ettiğinde, Eisenstein Stalin'e mektup yazmış, o da onu kabul etmiş ve Kremlin'in sinema salonunda filmi izlemişti; Ehrenburg'un bize anlattığına göre Stalin duygularını hiç belli etmeyen bir yüzle oturmuş ve tek sözcük söylemeden gitmiş. Eisenstein, ikinci bölümle birleştireceği bir üçüncü bölüm çevirmekle görevlendirilmiş; ama zaten çok hastaydı ve iki yıl sonra öldü.

Bost uzun zamandan beri, özel bir seansta seyrettiği ve Fransız sinemasının alışılmışlığının dışına çıkan bir filmden söz ediyordu: *Le Beau Serge* (Güzel Serge). Halka açık salonda gösterime girer girmez seyretmeye gittim. Tanınmamış kimselerce çevrilmiş bu film Fransa'nın orta bölgesindeki bir kasabayı öyle gerçeğe uygun biçimde anlatıyordu ki, görüntüler anılarımmış gibi geldi; Chabrol orada oturanların asık suratlı yaşamlarını, bahtsızlıklarını, hiç büyüklük taslamaksızın anlatıyordu. *Les Cousins*'de (Kuzenler) ne bu sevecenlik yeteneğini, ne de gerçekliğe ilişkin o tazeliği bulabildim; ama onda da yeni bir hava vardı. *Dörtyüz Darbe*'de[*] Truffaut, yetişkinlerden yetersizce, ama çocukluktan büyük

---

[*] Türkiye'de *Dörtyüz Darbe* adıyla bilinmesine karşın, filmin isminin (Les Quatre cents coups) gerçek anlamı, "Derbeder Yaşam"dır. —*çev.*

beceriyle söz ediyordu. Kaynaklarındaki kısıtlılık, "yeni dalga" rejisörlerinin kendilerinden öncekilerinkiler kadar pahalı yapımlara yönelmelerini engelliyordu: onlar da eski tozları silkelediler.

Mayıs ayına doğru bir akşam Lanzmann beni Olympia'ya, Joséphine Baker'in provasına götürdü: yarım yamalak dekorlar içinde, kentli giysiler içindeki aktörler, antik çağ kılıklarında yarı çıplak başka aktörlerle birlikteydiler: bu karmaşadan, teknisyenlerin telaşından, sorumluların huysuzluklarından, görkemli süslerin günlük yavanlıkla birleşmesinden zevk aldım. Ama gençliğimin Joséphine'ini anımsayarak, Aragon'un dizelerini yineledim: "Ne oldu, ne geçti? Yaşam..." Joséphine saygıyı zorlayan bir kahramanlıkla kendini savunuyordu; bundan ötürü ona bakmak yakışık almıyor gibime geliyordu. Yüzünde, benimkini de kemiren bir sıkıntıyı keşfediyordum.

Bundan kısa süre sonra, —doktorların "On yıl yaşarsınız" demesinden tam on yıl sonra— Boris Vian *Mezarlarınıza Tüküreceğim* filminin özel bir gösterimi sırasında öfkeden ve kalp krizinden öldü. Öğleden sonra Sartre'a gittiğimde *Le Monde* gazetesini açtım ve haberi gördüm. Onu en son *Trois Baudets*'de görmüştüm. Bir bardak içki içmiştik: ilk görüşmemizden beri hiç değişmemişti. Onu çok sevmiştim. Ama gene de, ancak birkaç gün sonra *Match*'da kumaş kaplı bir sedyenin fotoğrafını gördüğümde kavradım: kumaşın altındaki Vian. Ve anladım ki, benliğimde hiçbir isyan duygusunun oluşmaması, artık kendi ölümüme de alışmış olmamdandı.

Roma'da Sartre'la bir ay geçirdim. Daha iyiydi. Oyununu bitiriyordu. Birinci perdeyi yeniden yazmış ve devamındaki sahneleri de kaleme almıştı, bu beni çok mutlu etmişti. Bir akşam, son perdenin, Sant' Eustacchio'daki küçük meydanda okuyacağını el yazması örneğini verdi: Franz'ı yargılamak üzere bir aile meclisi toplanmıştı: herkes kendi görüşünü açıklıyordu, söz dönüp dolaşıp Sudermann'a geliyordu. Sartre'ın bir yapıtı beni düş kırıklığına uğrattığında, önce kendimi haksız çıkartmaya çalışır, gitgide haklı çıktığımı görünce de öfkelenirim. Benimle buluştuğunda çok kızgındım ve ona düş kırıklığımı söyledim. Pek etkilenmedi. İlk düşüncesi babayla oğul arasında başbaşa bir görüşmeydi, bundan niye vazgeçtiğini de tam olarak bilmiyordu. Bu fikre geri döndü, bu kez aynı sahne bana, yazdıkları arasında en fazla değer verdiğim oyunun en iyi sahnesi gibi göründü.

O da kendi yönünden kitabımın ilk hali hakkında sert eleştirilerde bulundu: onu tatmin etmediğimde gözünün beni görmediğini söylemiştim. Her şeye yeni baştan başlamak gerekiyordu. Ama sonuçta, kendi zevki açısından *Anılar*'dan daha ilginç olacağına inandığını söyledi, ben de daha büyük bir zevkle işe koyuldum. Sıcak saatlerde yatağıma uzanıp okuyordum: Métraux'nun *Le Vaudou*'su; köyünün geleneklerine ve Amerikan uygarlığına aynı derecede ait bir kızılderilinin şaşırtıcı özyaşamöyküsü. *Soleil hopi; Le Planétarium*'da Nathalie Sarraute'un o paranoyak küçük burjuvalarını yeniden buldum. Bir kez daha Rousseau'nun *Les Confessions*'unu (İtiraflar) keşfettim.

Sartre Milano'da benden ayrıldı; benim orada bir hafta sonra Lanzmann'la randevum vardı. Alışkanlığını yitirdiğim bu kendimle başbaşalıktan biraz yılgın durumda, Bellagio'ya yerleştim: günler bana fazlasıyla kısa geldi. Sabah kahvaltımı İtalyan gazetelerini karıştırarak göl kıyısında yapıyordum; gözlerimin önündeki sakin sular ve tepelerle bezeli o manzaraya açılan penceremin önünde çalışıyordum, öğleden sonra Sartre daha bitiremeden elinden kaptığım Massin'in *Mozart*'ını okuyordum; kitabı mükemmel bulmuştu; öyle zengin ve tutkulu bir kitaptı ki, yeniden çalışmaya koyulmak için ondan zorla ayrılıyordum. Kitaba yemekten sonra, bir terasta grappa içerken sevinçle yeniden kavuşuyordum. Sonra ay ışığında yürüyordum. Menton'da Lanzmann'la on gün geçirdim. Yazdıklarımı okudu ve bana iyi öğütler verdi. Yaşamlarımız birbirinden ayrılıyordu ama geçmiş, dostluğun içinde zarara uğramadan saklı kaldı. Onu tanıdığımda, yaşlılık için henüz yeterince olgun değildim; Lanzmann yaşlılığın yaklaştığını benden gizledi. Şimdiyse, artık içime yerleşmiş olduğunu hissediyordum. Ondan nefret edecek gücüm vardı hâlâ, ama umutsuzluğa kapılma gücümü yitirmiştim.

*

Malraux yazın Brezilya'da bir tanıtım gezisi yaptı. Karşısına hep Sartre'ın siyasal tutumunu çıkarıyorlardı: o da resmi söylevlerde Sartre'ı hiçbir zaman direnmemekle ve hatta işgal altında oyunlarını sahneleterek işbirliği yapmakla suçladı. Yabancı bir ülkede ülkesinin bir yazarına hakaret eden bir kültür bakanı daha önce görülmüş değildi. Diğer taraftan,

Haberalma'yı yönettiği üç ay içinde işkenceye ara verildiğini iddia ediyordu: bunun, M. Frey açısından çok nazik bir davranış olmadığına dikkati çekildi.

Temmuz'a doğru Kızıl Haç, gitgide artan sayıda Müslüman'ın, Audin'in "kaybolduğu" gibi kaybolduğunu açıklamıştı. Vergès ve Zavrian 10 Ağustos'ta Aletti'ye yerleşip kocaları, oğulları, erkek kardeşleri bu şekilde ortadan kaybolan Cezayirli kadınlarla görüşmeler yaptılar: kadınlar akın akın geldiler. Sınırdışı edilen iki avukat, bu arada, *Les Temps modernes*'in Eylül ve Ekim sayılarıyla *L'Express*'de yayımlanan yüz yetmiş beş ifadeyi toplamışlardı bile. Ceset yok, kanıt da yok diye yanıtladı onları cinayetleri inkâr eden yetkililer. *La France catholique* (Katolik Fransa) bir solukta Audin'in işkence görüp boğulduğunun söylenemeyeceğini, çünkü Audin'in tanıklık etmek üzere ortada olmadığını, Alleg'in çektiği işkencelerin de onu çok etkilemediğini, çünkü hâlâ hayatta olduğunu anlatıverdi.

Ağustos ayında sendikacı Aïssat Idir hastanede yanıklar sonucunda ölünce bir soruşturma açıldı: Bitraria kampına kapatıldığında, bir ocak gecesi saman yatakta alevlerin içinde uyanmıştı. Israrlı itirazlara karşın, basın, özellikle *Le Monde*, bir kereliğine bunu yayımladı; tedbirsiz davranarak kendi kendini yaktığı sonucuna varıldı.

16 Eylül'de, de Gaulle kendi yazgısını belirleme hakkı sözünü ortaya attı. Kasım'da GPRA'yı "yetkili muhatap"lar arasına katmaya karar verdi; faşist komplolar ve toparlama hareketleri arttı; bununla beraber barışı sağlayacak olanlar, Cezayir'de toprakları ve nüfusu kırıp geçirmeyi sürdürüyorlardı. Ordunun resmi bir bildirisi, Haziran'la Eylül arasında 334.542 Müslüman'ın toplama kamplarına kapatıldıklarını belirtiyordu.[7] Kasımda *L'Express*'de, tam anlamıyla bir yok etme kampı olan Ber-

[7] *Réforme*'da 14 Kasım 1959'da papaz Beaumont, 14-29 Ekim arasında tuttuğu yolculuk notlarını yayımladı: "Bu kampların çoğunda ortalama tayın, kalori hesabıyla *asgari* yaşam için gerekenin üçte ya da dörtte biri." Mart ayından beri kamplara kapatılanların sayısı %30 artmıştı ve kamplar kuşkusuz savaşın sonuna dek kaldırılmayacaktı. Genelde insanlar her gün adam başı 160 gr. buğday, yani 700 kalori alıyorlardı. Bir diğer uç olayda, Michel çiftliğinde, 1000 çocuktan 500'ü ölmüştü. Papaz Beaumont kendi gözleriyle, "olağan" bir kampta, ölmüş ve can çekişen çocuklar görmüştü: 'Kavalkemiği ve kamışkemiği derisinin altından seçilen, tamamen raşitik, sıtmalı ve kininsiz, hiçbir döşek olmaksızın doğrudan yere yatırılmış, ateşten titreyen çocuklar."

rouaghia[8] toplama kampının eski bir sürgünü olan Farrugia'nın görüp geçirdikleri yayımlandı. Bu kamplardan başka yerlerde de vardı. Uluslararası Kızıl Haç, gruplama, eleme, toplama, barındırma merkezlerinde 15 Ekim'le 27 Kasım arasında araştırmalar yaptı ve aşağı yukarı üç yüz sayfalık bir sentezle seksen iki rapor derledi; bunlar Fransa için o derece ağırdı ki, Hükümetle birtakım pazarlıklardan sonra ancak birkaç alıntıyı ortaya koyabildi. *Le Monde* da bunlara ilişkin bazı sonuçları yayımladı. Ama tam metin gizlice elden ele dolaştı. *L'Observateur*, Kızıl Haç'ın nazilerden ne denli sakınımla söz etmiş olduğunu anımsattı: araştırmacıları gaz odalarını kendi gözleriyle görmemişlerdi; esirlere gönderilen kolilerin dağıtımının titizlikle yapıldığını onlara subaylar söylemişti vs. Bu kez gene Kızıl Haç'ı aldatmak için kuşkusuz her çareye başvurulmuştu, o da bu oyuna az çok uymuştu. Gene de, üstelik savaşa alışmış olmama karşın söz konusu yazıyı sonuna dek götürmekte güçlük çektim.

Témoignage Chrétien, ardından da *Le Monde*, Aralık ayında Jeanne d'Arc kampının "bozguncu savaş eğitimi merkezi"nde '58 Ağustosu'nda verilen emirlerle hakkında, yedek subay bir papazın raporunu yayımladılar: "Yüzbaşı L... bize, burada ayrıntılı soru ve yanıtları elimde olan beş noktayı işaret etti. 1) İşkencenin temiz olması gerek. 2) Genç askerlerin önünde yapılmamalı. 3) Sadist eğilimliler önünde yapılmamalı. 4) Bir subay ya da sorumlu biri tarafından yapılmalı. 5) Özellikle de insancıl olmalı, yani adam konuşur konuşmaz sona erdirilmeli: en önemlisi de iz bırakmamalı. Bu durumda da —sonuç— su ve elektrik kullanmaya hakkınız var."

Rapor pek göze çarpmadı. Fransızlar, bilmek ve bilmemek sözcüklerinin eşdeğer olduğu bir kayıtsızlık içinde yüzüyorlardı, öyle ki hiçbir açınlama onlara asla herhangi bir şey öğretmiyordu. Audin Komitesi, Audin'in boğulmuş olduğunu kanıtladı. Kamuoyunun kulağına şöyle bir çalındı bu, kimse daha fazla bilgi edinmek istemedi.

Barikatlı günlerden sonra de Gaulle tam yetkileri oya sundu. Hava her gün daha da dayanılmaz hale geliyordu. Dörtyol ağızlarında, ka-

[8] Bu yazı, Temmuz'da *El Moudjahid*'in ortaya koyduğu betimlemeyi doğruluyordu: iki bin beş yüz esir orada hapisti: özel olarak tehlikeli görülen adamlar ve "entelektüeller"; kötü muamele, işkence görüyor, dövülüyor, öldürülüyorlardı, çoğu çıldırıyor ya da kendini öldürüyordu.

rakolların önlerinde, makinalı tüfekleri ellerinde, gözleri etrafı dikkatle tarayan polisler görülüyordu; eğer geceleyin yolunuzu sormak için yanlarına yaklaşırsanız, silahı üstünüze doğrultuyorlardı: Saint-Sylvestre gecesi, Gennevilliers'de bunlardan biri, gece eğlencesinden dönen on yedi yaşındaki bir oğlanı öldürdü. Bost gece saat ikide otomobille son hız evine dönerken bir polis otosu tarafından izlenmeye başlamış. Durup belgelerini göstermek zorunda kalmış; meslek: gazeteci. "Bir aydın" demiş polisin biri hınçla. O silahını Bost'a doğrulturken, ötekiler de bagajı aramışlar. Polis arabalarına tıkılmış Kuzey Afrikalılar gözünüze çarpmadan yüz metre gidemiyordunuz. Valiliğin önünden geçerken, içerde onlardan birini bir sedyede kanlar içinde yatarken gördüm. Bir pazar, Lanzmann'la birlikte Chapelle Caddesi boyunca otomobille gittik: kurşun geçirmez yeleklerini giymiş polisler, ellerinde silah, kolları havada, duvara yaslanmış adamların üstlerini arıyorlardı: bunlar özenle traş olmuş ve taranmış, en iyi takımlarını giymiş Cezayirliler'di; onlar için de Pazar'dı; eller ceplerine giriyor ve zavallı özel eşyalarını ortaya döküyordu: bir sigara paketi, bir mendil. Paris'te dolaşmaktan vazgeçtim.

Gene de Cezayir'in bağımsızlığını kazanacağı kesindi: tüm Afrika bağımsızlığa kavuşuyordu. Gine 28 Eylül 1958'de referanduma cesurca *hayır* yanıtını verince Fransa onunla ilişkisini kesti; bir yıl sonra aynı yolu seçmiş görünen diğer uluslarlaysa bozuşmadı.[9] Kongo'da bir devrimi önlemek ve ekonomik çıkarlarını korumak isteyen Belçika, son hızla sömürgecilikten vazgeçiyordu. Son İngiliz sömürgeleri kısa sürede bağımsızlıklarına kavuşacaklarına dair güvence almışlardı. Genç Afrika ulusları, yazın Monravia'da Cezayir'e yanında olduklarını bildirmişlerdi.

Dünyanın diğer yörelerinde ortalık bizde olduğundan daha aydınlıktı. Kimi noktalarda, bloklar arası gerilim sürüyordu: özellikle de fanatik biçimde komünizm karşıtı olan ve Yahudi düşmanlığının yeniden doğduğu Batı Almanya'da; Noel gecesi sinagogların duvarlarında gamalı haçlar peydahlanıverdi. Ama Kruşçev'in Washington'a yaptığı, Eisenhower'ın

[9]Gerçekte, Mali dışındakiler sömürgecilikle mücadele etmediler, savaşı gerçek devrimciler sürdürdüler. Kamerun'da savaş kanlı oldu, hâlâ da kanlı sürüyor.

da Moskova'ya yapacağı ziyaretler eşi benzeri olmayan olaylardı. Lunik 2, Lunik 3, SSCB'nin uzaydaki üstünlüğünü kanıtlıyorlardı: bu da barışın bir garantisiydi.

*

Kaza yapan bir uçaktan kurtulan yolculara derhal yeni bir uçuşun önerilmesi gibi, *Nékrassov*'un başarısızlığından sonra koca Mirande da Sartre'ı yüreklendirmişti: "Hemen yeni bir oyun yaz; yoksa bu iş biter, bir daha cesaret edemezsin." Aradan birkaç yıl geçmesine karşın, Sartre cesaret etmişti. *Altona Mahpusları*'nı sevmiştim, eski hayallerimi yeniden buldum sanki: başarılı bir yapıt yaratıcısının yaşamını değiştirir ve geçerli kılar; oysa Sartre, belki de başladığı zamandaki koşullar nedeniyle, bu oyuna hiç dostça yaklaşmadı. Vera Korène oyunu Renaissance'da sahneledi: Paris'e döner dönmez, hemen hemen tüm provalara katıldım, sık sık hayran kalarak, sık sık da düş kırıklığına uğrayarak. Her denemede kendini ince bir sertlikle düzelten Reggiani'nin son derece güzel bulduğum son monologu kayda geçirdiği o öğleden sonra, mutluluğum dupduruydu; artık hiçbir sesin inceliklerinin değişmeyeceğini bilmek güven vericiydi. Çünkü aktörler iyi ve kötü günlerden geçiyorlardı; dekor ve kostümlerde her şey beni tatmin etmiyordu, bir de gösteri fazla uzun sürüyordu. Sartre'a bazı kısaltmalar yapmakta yardımcı oldum, yönetimin dilediği başka kısıntıları reddetmesi için ise destek verdim. Vera Korène ile ortağı Simone Berriau felaket kehanetinde bulunuyorlardı; entrikalara, kavgalara, fırtınalara alışıktım. Ama bu kez iş ciddiydi. Sartre'ı oyununun nasıl karşılanacağı hakkında hiç bu kadar kaygılı görmemiştim. İki çalışmanın arasında bulvarda, duvar renkli bir gökyüzünün altında bir o yana, bir bu yana yürüyorduk, kaygı beni de kemiriyordu: "Başarısız bile olsa en güzel oyununuzu yazmış olacaksınız." diyordum ona; belki, ama mevsimlerini buna ayıran oyuncular için büyük felaket. Sartre'a gelince, o da tiyatrodan usanacaktı. Ayrıca yıllardan beri tükendiğini söyleyen ve neşe içinde onu gömecek olan düşmanlarını düşünüyordum. Oyuncuların ve teknisyenlerin hazır olmamalarından dolayı ilk temsil ertelenince, kötü niyetli dedikodular hemen yayılmaya başlayıverdi. Sonunda oynandı;

orkestra bölümünün dibinde, ayakta duruyor, seyircileri gözlüyordum; havalandırması kötü salonda insan soluk alamıyordu: bu da zor, zengin metni izlemeyi iyice zorlaştırıyordu. En çok, Reggiani'nin tasarladığının tersine o pek güzel üniformasını paralamamış olmasına yeriniyordum. Aniden, başka bazı aksaklıklar gözlerimi kararttı. Beni iliklerime dek saran bir yapıtın halka açınlanmasından şimdiye dek başıma gelmediği ölçüde duygulanarak, ter içinde ve kaygıdan taşlaşmış halde, bayılacağımdan korkarak bir sütuna sarıldım. Oyunun sonunda o kadar şiddetli bir alkış koptu ki, işi kotardığımızı anladım. Gene de, birkaç gece sonra, perde genel provanın somurtkan izleyicisi önünde yeniden kalktığında heyecanlıydım. Sartre'la birlikte bulvarda dolaştık, bir bina yanıyordu, yangınla savaşan itfaiyecileri seyretmek için durduk. Bir locaya girdim, sonra bir başkasına, oyunu parça parça izledim ve her zaman olduğu gibi, başka gecelere göre pek iyi oynanmadığını görerek dolanıp durdum. Arada, Vera Korène ve arkadaşları oyunun uzunluğu hakkında yakınmaya koyuldular: bu da heyecandan yarı ölü oyuncuların moraline olumlu bir katkı getirmiyordu. Perde indikten sonra dostlar oyuncuların localarına, merdivenlere ve koridorlara yayıldılar. Oyunu sevmişlerdi, ama metni tam duyamadıklarından ve sıcaktan yakınıyorlardı. Sartre'ın oyuncuları ve birkaç yakınını çorba içmeye davet ettiği Falstaff'ın birinci katına gittiğimde, sinirlerim olduğu gibi ayaktaydı. Hepimiz kaygılıydık. Sartre yeni kısaltmalara boyun eğecekti, ama istemeye istemeye; allak bullak olduğunu hissediyordum. Bir kadeh devirdi, ikincisini de; eskiden kadehleri saymayı düşünmezdim; ne kadar çok içerse o kadar komik olurdu: eskidendi o; bir üçüncüsünü doldurdu, durdurmak istedim, gülerek geçiştirdi; o zaman geçen kışın anıları üzerime üşüştü —damıtmalar, yürek çalılıkları— viskinin de yardımıyla öyle bir paniğe kapıldım ki gözyaşlarına boğuldum: Sartre kadehini derhal masaya koydu. Genel kargaşanın içinde olay hemen hemen hiç farkedilmedi.

Sartre sahneleri kısalttı ya da kaldırdı, böylece gösteri yarım saat hafifledi. Ardından, hemen hemen hiçbir eleştiriyi okumadan Freud hakkındaki senaryoyu görüşmek için onu bekleyen Huston'la buluşmak üzere İrlanda'ya uçtu. Perşembe günü uyanır uyanmaz gazetelerle ve haftalık dergileri almak için dışarı çıktım ve onları güneşli bir terasta okudum; güzel bir Ekim sabahıydı. Hemen hemen tüm eleştirmenler, tıpkı

benim gibi. *Altona Mahpusları*'nın Sartre'ın tüm öteki oyunlarından üstün olduğunu düşünüyorlardı. Sartre'a hemen bir telgraf çektim ve makaleleri gönderdim.

On gün sonra döndüğünde, *Altona Mahpusları*'nın başarısı güvenceye alınmıştı. Keyifle İrlanda günlerini anlattı. Huston onu evinin eşiğinde, üzerinde kırmızı bir smokinle karşılamış; bina çok büyükmüş, henüz tamamlanmamış, pahalı ve tuhaf sanat eserleriyle dolu ve yürüyerek aşılması saatler süren geniş çayırlarla çevrili bir yapıymış: sabahleyin Huston çayırlarda ata biniyormuş; düştüğü de oluyormuş. Her tür insanı davet ediyor ve aniden herkesi ekip, Sartre'ı boşu boşuna sürdürmeye çalıştığı bir söyleşinin ortasında bırakıp gidiyormuş: böyle bir durumda Sartre'ın, hiçbiri Fransızca bilmeyen bir anglikan piskoposu, bir mihrace, bir ünlü tilki avcısıyla çene çalması gerekmiş. Her günü Reinhart ve Huston'la söyleşmekle geçtiği için İrlanda'yı pek az gezebilmiş, ama kasvetli zerafetini tatmıştı. Senaristlik mesleğini nankör buluyordu.

Ben de senaristliği ilk kez denedim. Cayatte, boşanma hakkındaki bir filmde onunla birlikte çalışmamı önerdi: "çiftlerin sorunları" hakkında yazmaya hiç hevesim yoktu ama o sorunları iyi bilirdim; o kadar çok mektup almış, o kadar çok öykü dinlemiştim ki; bu bilgiyi bir senaryo içinde kullanmak fikri çekici geldi. İki şey beni rahatsız ediyordu. Sinema, edebiyattaki açıkyürekliliğe izin vermiyor; Cezayir savaşından söz etmek olanaksız, bu durumda kahramanlarımı gerçek sosyal ortamlarında kullanmak da olanaksız: ama böylece geri plandan yoksun kaldıklarında, serüvenleri gözümde gerçekliklerini kaybediyordu: bu işe kendimi vermeyi başarabilecek miydim? Diğer taraftan Cayatte, kadının ve adamın, onları karşı karşıya getiren anlaşmazlık hakkındaki anlatılarının bağımsız iki metin olmasını istiyordu. Ben ise, bir çiftin yaşamının iki öykü değil, iki yanlı tek bir öykü oluşturduğunu ileri sürerek itiraz ettim. Israr etti. Yazdıklarımı okuyunca bu ayrımın yapıta zarar verdiğini gördü. İki bölümü birleştirdim. Yeniden başlamak daha iyi olurdu, ama kendimi yarattığım kişilere ve onları içine soktuğum düğümlere kaptırmıştım; yaratıcılığım özgürlüğünü kaybetmişti. Kısa sürede anladım ki, ortak iyi niyetimize karşın Cayatte'le aramızda bir yanlış anlama vardı; sanırım bana başvurmasının nedeni "bir savı olan romanlar"a duyduğum varsayılan yakınlıktı; oysa daha önce de söylemiştim, öyle romanları sev-

mem. Senaryomda bir şeyleri kanıtlamaktan kaçındım, tüm bölümler ikircildi, ilişkiler çeşitli ve bulanıktı. Cayatte bunu karmaşık bulmakta haklı mı, yoksa haksız mıydı? Ayrıca, ona göre metinde, izleyicinin çok sevdiği ve başarının yaratıcısı olan o "buluş" eksikti: ben ise başarıyı hissettirmeden, bir tonla, bir tarzla, örneğin Bresson'un *Les Dames du Bois de Boulogne*'undaki (Boulogne Ormanı'ndaki Kadınlar) gibi yoğun bir sadelikle yakalamayı yeğlerdim. Neyse, tamam: Cayatte ne istediğini biliyordu ve benim ona sunduğum da bu değildi. Tasarımı bir kenara bırakmasını çok iyi anlıyorum.

Bu işle uğraştığım birkaç hafta boyunca kitabımı gözden geçirmeye ara vermedim. Sartre'ın, Bost'un, Lanzmann'ın onayları ve daha çok da eleştirileriyle yüreklenerek kesiyor, ekliyor, düzeltiyor, yırtıyor, yeniden başlıyor, hayal kuruyor, karar veriyordum. Benim açımdan, özgürlüğüm henüz yazılı sayfalara yapışıp kalmamışken beyaz sayfaların baş döndürücülüğünden kurtulduğum o dönem çok özeldir. Ayrıca, *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'nin elyazısı metnini okuyarak, yeniden okuyarak saatler geçirdim: karanlık tünellerde el yordamıyla debeleniyordum, ama çıkışta, beni yirmi yaş gençleştiren bir keyifle çalkalanıyordum. *Mahpuslar*, *Eleştiri* benim açımdan geçen yılın sonbaharındaki korkuların ve karamsarlığın ödüllendirilmesiydi. Sartre aracılığıyla ve benim yararıma, yazma serüveni yeniden o coşturucu tadına kavuşuyordu.

*

Saatlerce, aylarca, yıllarca tanımadığınız insanlarla konuşmak: tuhaf bir uğraş. Neyse ki yazgının ara sıra küçük hediyeler sunduğu oluyor. '55 Yazı'nda, Bayonne'da bir kitabevine girdim: "Benim," diyordu genç bir kadın, "benim hoşuma giden bir kitap var; katı, özgün bir yapıt, ama onu seviyorum: *Mandarinler* ". Böyle beni seven okurları etiyle kemiğiyle karşımda görmekten çok mutlu oluyorum. Benden nefret edenleri tanımaktan da bir tür tat alıyorum. Bir başka yaz, Lanzmann'la birlikte Pireneler'de bir otelde yemek yiyorduk; yan masada İspanyollar ve Carlo adında biriyle evli bir Fransız kadın yemek yiyorlardı; hizmetçileriyle uşaklarından söz ediyordu: "Bir şoförüm var, elverişli bir şey: *bu*, çocukları gezdiriyor.". Melankolik ve kendine hayran biçimde, gönlünün

inceliklerini irdeledi: "Ben, bana benzemeyen her şeyi severim." Sonra sesi yükseldi: "Bir deli kadın, bir anormal kadın, alçak bir kitap..." *Kadın* ve bendim söz konusu olan. İlk biz kalktık; otomobile binerken garsona ona verilmek üzere bir kartpostal imzalayıp bıraktım: "Kendisine benzemeyen şeyleri sevme zevkine sahip Madam Carlo'ya.".

Kadın'dan beri çok mektup alıyorum. Boş olanları var: imza meraklıları, züppeler, gevezeler, meraklılar. Kimileri bana hakaret ediyor: bundan ötürü kızgın değilim. Esprili biçimde Romanyalı Yahudi Merdocu imzasıyla yazan bir Yahudi düşmanının küfürleri, beni pislik yemekle itham eden, eğlencelerimi betimleyen bir Afrikalı Fransız kadının sözleri insanı ancak eğlendirir. "Fransız Cezayiri"ne bağlı bir yüzbaşının beni on iki yerimden kurşunlamak arzusunu yazdığı mektubu, askerler hakkındaki düşüncemi doğruluyor. Başka iğneli, hevesli, kızgın mektuplar da kitaplarımın karşılaştığı dirençleri anlamamı sağlıyor. Yazanların çoğu sevgilerini iletiyor, sorunlarını açıyor ve öğüt ya da aydınlanma istiyorlardı: bunlar beni yüreklendiriyor ve kimi zaman da deneyimlerimi zenginleştiriyor. Cezayir savaşı sırasında birine açılma gereksinimi duyan genç askerler benimle sevgililerini paylaştılar. Sık sık el yazısı metinler okumam isteniyor. Her seferinde kabul ediyorum.

Benimle buluşmak isteyenlerin çoğu meraklılar. Bir genç kız kadınlar hakkında düşündüklerimi öğrenmek için benimle konuşmak istiyor. —*Kadın*'ı okuyun. — Okuyacak zamanım yok. — Benim de konuşacak zamanım yok." Ama üniversite öğrencisi kız ve oğlanları seve seve kabul ediyorum. İçlerinde Sartre'ın ya da benim kitaplarımı iyice okumuş olup üzerlerinde söyleşmek, ayrıntıları öğrenmek isteyenler var: bu benim açımdan, hizmet verirken, aynı zamanda gençlerin ne düşündüklerini, ne bildiklerini, ne istediklerini, nasıl yaşadıklarını öğrenmek için bir fırsat. Yaşamları henüz kurulmamış genç kızlarla birlikte olmak bana güç veriyor. Mektuplarından ezilmiş bir aile annesi olduğunu sandığım birini beklerken, evime yirmi yaşında bir sarışın güzelin girmesi hoş bir sürpriz oldu. Kanadalı bir Fransız olan bu genç kadın, ailesi, çevresi, ülkesi tarafından ezilmiş, eğitimini ilerletince, Paris'te sahneleme sanatını öğrenmek için bir burs kazanmış. Öneriler, fiziği ve zekâsı sayesinde çok kısa zamanda Paris tiyatro camiasında ilişkiler edindi; birkaç kursa gidiyordu; provaları izliyordu: *Tête d'Or*'unkilere (Altın Baş) her gün

gitti. İzlenimlerini anlatıyordu: eleştirel ve neşeli bakışlarından hiçbir şey kaçmıyordu. Kendi güç kişisel sorunları dünya sorunlarıyla ilgilenmesini engellemiyordu. Kanada'ya geri döndüğünde üzüldüm. Çok farklı biri olan Jacqueline O. da kendini çok boğucu bir oturumdan kurtarmış ve kimi önemli iç rahatsızlıklarını yenmişti; cesaretine hayrandım; yirmi yaşında, İsviçre'de öğretmenlik yapıyor, bir diplomaya hazırlanıyor, durup dinlenmeden öyküler, gazetelere yazılar yazıyor, sosyalizm, kadınlar, kadınların özgürlüğü için çalışıyordu. Esmerliği ve toparlaklığı, uzun, yeşil ya da mor tırnakları, ölçüsüz büyüklükteki küpeleri aklıbaşında tavırları ile bir zıtlık yaratıyordu. Daha sonraları Avrupa'ya veda etti: Mali'ye öğretmen olarak gitti ve oradan hoşlandı.

Bir de yıllar boyunca mektuplarında dostluğunu sunan genç bir Marsilyalı'ya büyük bir sevgi duydum. Güç bir yeniyetmelik dönemi sonunda çırpıcı, daha sonra Londra'da bir lokantada bulaşıkçı ve daha bilmem neler olmuştu: "Ben klasik bir sosyal uyumsuzum." demişti ilk kez geldiğinde alçakgönüllülükle. Kapalı, ama beceriksiz bir gülümsemenin çocukça bir hava verdiği bir yüzü vardı. Topluma, büyüklere, her şeye karşıydı. Bir yandan yaşamını kazanırken, diğer yandan da eğitimini ilerletmeyi ve sınavlarını vermeyi başarmıştı. Duraksamalarla dolu anarşistliğinden, uç ve hatta tehlikeli bir güdümlülüğe geçti. Beni sık sık haşlardı. *L'Amérique au jour le jour*'dan (Günü Gününe Amerika) daha az canlı bir kitap olan *La Longue Marche* (Uzun Yürüyüş) yayımlandığında, kaygı içinde eliyle bir yuvarlanma işareti yaparak: "İşe böyle mi devam edeceksiniz?" diye sordu.

Özellikle genç kadınlar beni görmeye geliyorlardı. Çoğu otuz yaşlarında işbirlikleri sayesinde, ama onlara karşın oluşan —koca, çocuk, iş— durumuyla köşeye sıkışmış hissediyordu kendini: az ya da çok bir şansla işin içinden çıkıyorlar. Çoğu zaman yazmayı deniyorlar. Benimle sorunlarını tartışıyorlardı. Kimileri çılgın sırlarını açıyorlar. Pek parlak olmayan bir metin denemesi dolayısıyla, iki üç kez otuz yaşlarındaki, iyi bir evliliği olan, iki çocuk annesi Mme. C.'yle buluştum, evlilik yaşamını anlattı: kendisi frijitti; kocası teselliyi en iyi arkadaşı Denise'de arıyordu ve ikisi beraber seks alemleri yapıyorlardı. "Niçin? Bu sana ne kazandırıyor?" diye Denise'e sormuştu. "Olağandışı bir suç ortaklığı, sonra da şefkat." demişti Denise. Bir sabah Mme. C. bana telefon etti: beni derhal

görmesi gerekiyordu. Öğleden sonra kapımı çaldı ve anlatmaya koyuldu. Suç ortaklığını ve şefkati öğrenmeye susamış durumda. seks alemi yapanların arabadan arabaya dolaştıkları Bois de Boulogne'daki Acacias yolunda, kocasına ve Denise'e otomobiliyle eşlik etmişti. C. içinde yalnızca erkeklerin bulunduğu iki küçük arabayı seçmiş. "Canınız hiç sıkılmayacak, benim küçük kadınlarım." dedi daireye o iki adamı, sonra da dört başka adamı daha sokarken: bu beklenmedik kazançtan çok mutlu olan araba tamircileri ve garajcılarmış bunlar. Çok içilmiş. Koca sadece seyretmekle yetinmiş. Konuklar gider gitmez Denise'e yaklaşmış ve tatlı sözler mırıldanmış: şefkat Denise içindi! Umutsuzluk, kavga; Denise sıvışmış: "Her şeyi berbat ettin." diye bağırmışlı C. kapıyı vurup giderken. Mme. C. kocasının peşinden koşmuş, adam arabasına. o da kendininkine binmiş ve peşpeşe hızla yola koyulmuşlar. Halles'in ortasında adam fren yapmış, kadın da ona çarpmış. Evraklarını evde unutmuş: kocası onları getirinceye kadar memurlar onu karakolda alıkoymuşlar. Eve dönmüşler ve gece ziyaretçilerinden ikisinin tehditkâr bir havayla geri döndüğünü görmüşler: öteki dört kişiden biri onların para cüzdanını çalmış. Yorgunluktan bitkin, Mme. C. yatağına yatmış, serüvenini yeniden kafasından geçiriyormuş: "Ve birdenbire, dedi bana, o güne kadar hiç hissetmediğim bir şey duydum..."

Bunu bana anlatmayı neden istemişti? Ne olursa olsun bu olay bana Parisliler'in adetleri üzerine bir fikir vermişti. Bir akşam Olga, Bost, Lanzmann ve ben otomobille Acacias yoluna gittik. Otomobiller yavaşça ilerliyor, birbirini geçiyor, birbirini bekliyordu, insanlar birbirlerine gülümsüyorlardı. Sosyal düzene saygı gösteriliyordu. Lüks arabalar lüks arabaları izliyordu. Biz de oyuna katıldık, biraz sonra peşimizde bir 403 ve bir Aronde belirdi. Bost aniden hızlandı ve görgü kurallarının hepsini çiğnediğimizin bilincinde olarak onları ektik. Mme. C.'yc gelince, onu gözden kaybettim.

Biraz tanınan her yazar kaçıklardan mektup alır; yanıt versem, ne onlara ne de kendime yararı dokunacaktı: yazmadım. Ama bazen ısrar ediyorlar. Roma'dayken bir sabah, Philadelphia'dan —İngilizce— bir telgraf aldım: "Onbeş gündür sizi arıyor, bulamıyorum. Salı öğleyin telefon edeceğim. Sevgiler. Lucy." Bu kişi beni tanır görünüyordu, hem de oldukça iyi: kimdi bu? Telefondaki ses benimle samimi bir tonla

konuşuyordu; hem İngilizce, hem de o kadar uzaktan olunca, pek çıkartamadım. "Özür dilerim," dedim, "ama biz ne zaman karşılaştık? Sizi çıkartamıyorum..." Uzun bir sessizlik oldu: "Beni çıkartamıyor musunuz!" Telefon kapandı. Sıkıntıyla Lucy'nin Paris'te kendisini ben diye tanıtan birisiyle karşılaşmış olduğunu düşündüm. Öğleden sonra bir kez daha telefon etti. "Madame de Beauvoir," dedi resmi bir sesle, "17 Aralık günü Paris'te olacağım ve sizinle varoluşçuluk üzerinde tartışmak isterim. — Tabii memnuniyetle." dedim telefonu kapatırken: anlamıştım. Sonradan öğrendim ki, Lucy adresimi almak için önce Amerikalı editörüme telefon etmiş, ondan aldığı bilgilerle de Paris'te Ellen Wright'a. Mektuplar gelmeye başladı: haftada üç ya da dört tane. Lucy'nin bir antikacı dükkânı vardı, benimle birlikte yaşamaya gelmek için onu elden çıkartacaktı, kendisine yeni bir palto alıyordu, kapımı çaldığı zaman duyacağım mutluluğu anlatıyordu! "Bir yanlış anlama var." diye yazdım ona birkaç kez. O zaman resmi bir hava taşıyan bir telgraf ya da mektup alıyordum: "*Morale de l'ambiguité*'yi (Anlaşılmazlığın Ahlâkı) tartışmak için bir randevu verir misiniz bana?" O arada, gümrükte harç ödemem gereken koliler olduğunu bildirdiler: bir Nefertiti büstü ve 50 bin franklık bir "nişan yüzüğü". Hepsini gönderene iade ettirdim. Yeniden yazdım: "Gelmeyin." O zaman Lucy Ellen Wright'ı telefonla aradı: "Gelmeli miyim, yoksa hayır mı? — Hayır." dedi Ellen. Son bir mektup aldım: "Dükkânımı sattım, hiç gelirim yok ve şimdi siz beni reddediyorsunuz! Siz bana bir ders verdiniz ama ben kötü bir öğrenciyim: ben onu anlamadım. Kendinizi o kadar iyi korudunuz ki size sitem bile edemiyorum." Bir ay sonra Philadelphia'dan gelen bir paket teslim edildi bana: özenle sarılmış bir iskemle çubuğu.

*

'58'de, Cezayir savaşma karşı, faşist tehditlere karşı, Fransız komünistlere çok yaklaşmıştık. Sartre Barış Hareketi'ne çağrıda bulunmuş ve onun Vietnam'ın bağımsızlığı için verdiği savaşı, Cezayir'in bağımsızlığı için de vermesini istemişti. Nisan'da, Servan-Schreiber'la birlikte, Modern Otel'de komünistlerle, faşizm karşıtı komiteler kurulması için bir toplantı düzenlemişti. Mayıs'tan itibaren, omuz omuza mücadele

etmiştik. '58 İlkbaharı'nda yeniden gördüğü Guttuso aracılığıyla Sartre, İtalyan komünistlerle yeniden bağ kurmuştu. '59'da Aragon ona, *Saygılı Yosma*'da Lizzie'yi oynayan Orlova'yla kocası Alexandrov'un bir davetini iletmişti. Kabul edebileceğini sanmıyordu, ama Sovyet elçiliği bizi bir akşam yemeğine davet ettiğinde, gittik. Aynı anda hem ABD'nin, hem SSCB'nin tarihini yazmayı planlayan Maurois ve Aragon, ayrıca Elsa Triolet, Claude Gallimard'lar, Juillard'lar, elimizi sıkmaktan kaçınarak bizi de elini sıkma külfetinden kurtaran Dutourd oradaydılar. Yakın bir zamanda Kruşçev'in Paris'e gelmesinin beklenmesi nedeniyle çok keyifli olan Vinogradov'un soluna oturtulmuştum; diğer yanımda Leonid Leonov vardı: yirmi yıl önce *Les Blaireau*x'yu (Porsuklar) okumuştum; ama hemen hemen hiç Fransızca bilmiyordu. Bana "Felsefe, bitti... Einstein'ın denklemi felsefeyi gereksiz kılıyor." demeyi başardı. Elsa Triolet karşımda, Sartre'la elçinin arasında oturuyordu; saçları griye dönüşmüş, gözleri masmavi kalmıştı, yüzünün acı ifadesiyle çelişen güzel bir gülümsemesi vardı. Yaşlıları gençleştirip yaşamı uzatmaya yönelik buluşlardan söz edilirken atıldı: "Ah yok! yaşam zaten fazla uzun sürüyor; nihayet tam sonuna gelmişken beni geri dönmeye zorlamasınlar." '46'da Camus Triolet'yle ortak bir özelliğimiz olduğunu söylerdi: yaşlanma korkusu. Bir gün *Cheval Roux*'nun (Kızıl At) başını kastederek —bir atom patlaması sonucu yüzü korkunç biçimde yanan ve yüzünü bir çorapla gizleyen bir kadını anlatan roman— Sartre nasıl olup da kendini bu korkunç yüzle hayal etmeye cesaret edebildiğini sormuştu. "Ama yalnızca aynaya bakmam yeterli." diye yanıtlamıştı Elsa Triolet. O anda kendi kendime: "yanılıyor: yaşlı bir kadın çirkin bir kadın demek değildir. O bir yaşlı kadındır." demiştim. Başkalarının gözünde, evet; ama kendisi için, bir sınırı aştıktan sonra ayna, yüzü bozulmuş bir kadını yansıtıyor yalnızca. Artık anlıyordum. Yemekten sonra salonun bir köşesinde Maurois'yla beraberdim. Tanımış olduğu Virginia Woolf'dan söz edeceğini umuyordum, ama sözü geçmedi.

Ekim'de Lanzmann, yalnızca biraz karıştırdığı, ama ona çok iyi görünen bir kitaptan söz etti: *Le Dernier des Justes* (Adillerin Sonuncusu). Bir yığın gerçek anlatıdan, Poliakoff'un *IIIe Reich et les Juifs*'inden (III. Reich ve Yahudiler) sonra bir kurgudan ne beklenebilirdi? Bir akşam kitabı açtım ve sabaha dek bırakamadım. İlerde kitap ün kazanıp tar-

tışıldığında ona yöneltilen eleştirilerin çoğunu kabul etmedim. Gene de, yeniden okuyunca, bazı sakınımlarım oldu: yazım çirkinlikleri; usta kamuflajların altından filiz veren bir dinsellik. Belki de yapıtın doğallığı biraz fazla bir kurnazlıkla içiçe; ne olursa olsun, edebiyat bu; Cocteau'nun dediği gibi: *yazılı bir çığlık.*

Lanzmann, Schwartz-Bart'la tanıştı ve bir pazar öğleden sonra ikimizi birden davet etti. Schwartz-Bart bir proleter gibi giyinmişti, ama dikyakalı kazaktan yükselen, bir aydının kafasıydı; endişeli gözleri, hassas ve ikircil ağzıyla, neredeyse zor işitilir, fısıldayan bir sesle durmadan konuşuyordu. Para, ayrıcalıklar, özel davranışlar, ün gibi gözde sosyetik değerlere tamamen ilgisiz olmasına karşın, yarattığı ilgiden de rahatsız görünmüyordu: "Şu sıralarda çalışmıyorum, bu durumda röportajlar ve benzeri şeyler için zamanım var, beni rahatsız etmiyor: bu da mesleğin bir parçası.". Kitabını dört yıl boyunca yazabileceği en iyi biçimde yazmıştı: okunması için de gerekeni yapmak ona tutarlı geliyordu. Gene de, kimi gazetecilerin ölçüsüzlüklerine şiddetle karşı çıkmıştı; o bir kuzu değildi, şiddet karşıtlığını savunmasının nedeni, bence o anda bunun en uygun ve en saldırgan silahı oluşturmasıydı: bu, şiddet karşıtlığına içtenlikle bağlanmasını engellemiyordu. İnsanın doğasına ve bu doğanın iyi olduğuna inanıyordu; toplumun, ilerleme peşinde koşacağı yerde kendi deyimiyle "asgari insan"la yetinmesini diliyordu; özetle, devrimcinin idealinden çok, ermişin idealine eğilim gösteriyordu. Lanzmann ve ben onunla bu noktalarda ayrı düşünüyorduk, ama tartışmaya açık bir insan değildi. Samimi, sıcak kişiliği önce bir gevşeme ve kendini bırakma duygusu yaratıyordu; daha sonra, düşüncelerini duygularına tamı tamına uydurarak, kendisi için hemen hemen aşılamaz bir savunma sistemi geliştirdiğini anlıyordunuz; dünyayla olan ilişkisini bütünlüğü içinde elden geçirmedikçe kişisel görüşlerini bir gıdım değiştiremezdi. Daha sonra, bize sonradan televizyona ve basma söylediklerinden fazla hiçbir şey söylemediğinin farkına vardık; bu olağandı, ama rahat davranışlarıyla verdiği içten dost izlenimine ters düşüyordu. Biraz resmi bir anlatım diline indirgenmiş de olsa, çıraklığının anlatısı sürükleyiciydi; hızlı bir zekâsı, yumuşaklık ve gurur, sertlik ve sabır, içtenlik ve üstü kapalı geçmelerden oluşan bir çekiciliği vardı; yanında, tasarladığım iki saat yerine altı saat geçirdim. Schwartz-Bart'ı yeniden gördüğümde, gene Lanzmann'la birlikte La

Coupole'da idik: Fémina ve Goncourt jürilerinin paylaşa-madıkları kitabının başarısı, az tanınmış Yahudi yanlısı yazarları rahatsız etmişti; bunlar, kendi yandaşı bir yazar için Goncourt'un zafer tacını almak isteyen Parinaud'ya, Bernard Franck'ın *L'Observateur*'deki yorumu sayesinde tüm Paris'i eğlendiren bir makale yazması için esin vermişlerdi. Schwartz-Bart zararsız yanlışlıklar yapmakla, daha da önemlisi, aşırmalar yapmakla suçlanıyordu; gerçekten de romanının ilk bölümünde on satır kadar bir yer, eski bir tarihsel olaylar defterinden bir bölüme çok benziyordu. Bu üzerinde durmaya değen bir şey değildi. Başlangıç bir öykünme idi; metinleri değiştirerek kopya etmek için, onlara iyice inanmak gerekir: bazı tümceler insanın beyninde öyle yer eder ki, sonunda insan onları kendinin sanır; bu deneyimi ben *Tous les hommes sont mortels*'i (Tüm İnsanlar Ölümlüdür) yazarken yaşamıştım. Ama hissettiğim gibi, eğer Schwartz-Bart bundan o denli kaçınıyorsa, demek ki bu konuda çok duyarlıydı; bu entrika onu allak bullak etmişti. Sakinlikten titreyerek karşıma oturdu: "Bitti, artık hiç kuşkum yok," dedi, "geceyi sakin sakin düşünerek geçirdim. Ödül, benim için farketmez; para, yeterince kazandım. Korkunç olan onurumu kaybetmek: ama ona yeniden kavuşacağım. Dört yıl ortadan kaybolacağım; yeni bir kitapla geri döneceğim; ve görecekler ki ben gerçeklen bir yazarım." Goncourt'un bu tuzağa düşmeyeceği ve okurlarının da kitabının yazarı olduğundan kuşku duymadıkları konusunda ona güvence verdik. Tam olarak dinlemiyordu bile: "Ben en kötü olasılığı göze almayı yeğlerim; bu benim yöntemim; en kötüyü açıkça göze alıyor, onu kabulleniyorum ve sonra hiçbir şeyden korkmuyorum."

Fémina'nın hanımlarını kızdırarak vaktinden erken verilen Goncourt ödülünden sonra, Lanzmann ve Schwartz-Bart'a evimde randevu verdim. Schwartz-Bart'ın gelişini görünce çok şaşırdım ve güleceğim geldi: kılık değiştirmişti; uzun yeşil bir yağmurluk, kenarları indirilmiş yeşil bir şapka ve siyah gözlükler —"Peşimdeler," dedi heyecanla. "İnsanlar kahvelerde benimle konuşuyor, imzamı istiyor, Mösyö Schwartz-Bart diyorlar. Mösyö! Düşünebiliyor musunuz!" Şöhretin insanı yalıttığının, yaraladığının bilincine içten bir dehşetle varıyordu. Ve durumun zorunlu kıldığı yükümlülüklerden kaygı duyuyordu; ne çok mektup alıyordu! Açılmalar, itiraflar, teşekkürler, yakınmalar, ricalar; sanki bu insanların her birini ayrı ayrı gidip görmesi gerekir gibi geliyordu; kendisini tüm

Yahudi toplumuna karşı sorumlu hissediyordu. Şaşkınlığına biraz da hoşnutluk karışıyordu, ona birkaç ay sonra sokaklarda rahatça dolaşabileceği güvencesini vermek istedim. Ama, sonuçta, insan heyecanlanmaksızın karanlıktan üne, fakirlikten zenginliğe o kadar hızlı geçemiyor. Başından aşağı dökülen bu milyonlarla ne yapacaktı? Çevresindeki insanların yardıma gereksinimi vardı, ama küçük meblağlara gereksinim duyuyorlardı ve sayıları da çok değildi. Ona gelince, o hiçbir şey istemiyordu. Bir daire satın almak, kuşkusuz hayır. Bir otomobil? Kullanamayacaktı: "Rüyam filan yok benim." diyordu bize; duraksadı: "Yok, küçücük bir tane var: pazarları kent dışına gitmek için bir motosiklet." Yarım yamalak bir gülümseme ile ekledi: "Hem bir motosikletle çabuk dönülür, pratik bir şey." Bir gramofon ve plaklar önerdik: üç plak ona yetiyordu: "Sonsuza dek yedinci senfoniyi dinleyebilirim: elli plak satın almanın bana ne vereceğini bilemem." Lükse karşı gerçek bir sevemezliği, paraya karşı da büyük kuruntuları vardı, çünkü eşyaların fiyatını işçilerin aylığıyla karşılaştırıyordu; gelmek için bir taksiye binmişti: bu bir işçi için iki çalışma saati demekti. Onu anlıyordum, çünkü para, ona sahip olduğumdan beri benim için de çözemediğim çeşitli sorunlar oluşturuyordu. Tasarılarından da söz etti: Zencilerin durumu ile ilgili bir roman; kadınlara yönelik baskıya duyarlı olduğu için kahraman olarak renkli bir kadın seçecekti. Onu Ernie kadar inandırıcı biçimde yaşatmayı başarabilecek mi, diye soruyordum kendi kendime. Sonuçta, ne olursa olsun, Martinik'e gidecekti.

Onu ancak bir yıl sonra yeniden gördüm, '121'lerin bildirisini imzalamak için döndüğünde. Ne ünün, ne de paranın sağladığı kolaylıklara kendini kaptırmıştı; artık parayı daha büyük bir doğallıkla harcamasına ve çileciliği ne kendisi ne de insanlık için ideal olarak görmemesine karşın. Martinikli dostları onu devrimci şiddete inandırmıştı: *Les Temps modernes*'de, tamamen onaylayarak, Fanon'un, ezilenlerin kendi insanlıklarını kazanmak için yalnızca şiddet yoluna sahip olduğunu gösterdiği *Damnés de la Terre*'ini (Yeryüzünün Lanetlileri) ilk bölümünü okumuştu. Benliğinde eskisine oranla daha özgür, daha açık olduğu gibi, ayakları da yere daha iyi basıyor gibi geldi bana. Ondaki değişiklikler, dünyanın gerçeğini kendi görüşlerine, riski kararlılıkların rahatlığına yeğlediğini kanıtlıyordu.

Bir ocak öğleden sonrasında Sartre'ın evinde yalnızdım, telefon çaldı: "Camus otomobille kendini öldürdü biraz önce." dedi Lanzmann. Bir arkadaşıyla Midi'den dönüyormuş, araba bir çınar ağacına çarpıp parçalanmış, hemen ölmüş. Boğazım tıkalı, titreyen dudaklarla ahizeyi yerine koydum: "Ağlamaya başlamayacağım." dedim kendi kendime. "O artık benim için bir şey ifade etmiyordu." Pencerede ayakta duruyor, Saint-Germain-des-Prés'ye akşamın inmesine bakıyor, ne kendimi sakinleştirebiliyor, ne de gerçek bir üzüntünün içine gömülebiliyordum. Sartre da üzüldü ve tüm gece boyunca Bost'la Camus'den söz ettik. Yatmadan önce belladenal içtim; Sartre iyileştiğinden beri kullanmıyordum, uyumam gerekirdi; gözümü bile kırpmadım. Kalktım, ne bulduysam üstüme geçirdim ve gecenin içinde yürümeye başladım. Elli yaşındaki adam değildi benim yerindiğim; Fransa'nın cinayetlerine rıza göstermesinin yüreğimden sildiği o alıngan bir çalıma ve sert bir maskeye sahip o adaletsiz adil değildi; o, umut yıllarının, çıplak yüzü o denli güzel gülümseyen ve gülen arkadaşı, yaşama, zevklerine, zaferlerine, dostluğa, aşka, mutluluğa deli olan hırslı genç yazardı. Ölüm onu yeniden canlandırıyordu; onun için zaman yoktu artık, dünün gerçeği bir öncekinden fazla değildi; onu sevdiğim haliyle gecenin içinden çıkıyordu aynı anda hem kavuşulup hem acılar içinde kaybedilerek; ne zaman bir adam, bir çocuk, bir yeniyetme, bir genç adam ölse, herkes kendisi için değerli olana ağlar. İnce ve soğuk bir yağmur yağıyordu; Orléans yolunda, kıvrılmış ve soğuktan donmuş mekânsız serseriler, kapıların aralıklarında yatıyorlardı. Her şey içimi parçalıyordu: bu sefalet, bu felaket, bu kent, dünya ve yaşam, ve ölüm.

Uyanınca, düşündüm: "O, bu sabahı görmüyor." İlk kez söylemiyordum bunu kendi kendime; ama her seferinde ilk kezdi. Cayette geldi, anımsıyorum, senaryo üzerine konuştuk; bu konuşma yalnızca göstermelikti; Camus dünyayı terk etmiş değildi, tersine, başına gelen olayın şiddetiyle dünyanın merkezi olmuştu ve ben dünyayı artık yalnızca onun sönmüş gözleriyle görüyordum; hiçbir şeyin olmadığı tarafa geçmiştim aptallık ve üzüntü içinde, artık ben olmadığım halde var olmayı sürdüren şeyleri saptıyordum; gün boyu, olanaksız deneyin kıyısında sallandım: kendi yokluğumun görünmeyen yanını yakalamanın.

O akşam *Yurttaş Kane*'i yeniden görmeyi düşünmüştüm; sinemaya erken gittim ve Opera yolunda, sinemanın karşısındaki kahveye oturdum. İlk sayfaların iri başlıklarına ve beni körleştiren fotoğrafa duyarsız insanlar, gazeteleri okuyorlardı. Camus'yü seven kadını düşündüm, her sokak köşesinde halka mal olmuş, ona olduğu kadar herkese ait görünen, artık ona aksini söylemek için ağzı olmayan bu yüze rastlamanın işkencesini çeken kadını. Gizli umutsuzluğumuzu tüm rüzgârlara haykıran şarkılarda bir incelik buluyordum. Michel Gallimard ağır yaralanmıştı; '44 ve '45 yıllarında bizim şölenlerimize katılırdı; o da öldü. Vian, Camus, Michel: ölüler dizisi başlamıştı, ister istemez çok erken ya da çok geç gelecek olan kendi ölümüme dek de sürecekti.

O kış, uzun süreden beri bıraktığım bir alanı yeniden keşfettim: müzik. Gramofonumu vermiştim, konserlere artık gitmiyordum. Kanadalı genç bayan arkadaşım Domaine Musical'in konserlerini izliyordu, beni de bunlardan birini dinlemem için hararetle yüreklendirdi: Sartre'ın evinin hemen yakınında, Odeon'daydı, biletleri alma işini de o üstlenecekti. Hiçbir şey anlamamaktan korkuyordum. Ama Sartre merakla dinlemek istedi. Gerçek şu ki, kendimizi çok uzak hissettik. Herkes niye gülüyordu? Niye alkışlıyorlardı? Arada rastladığımız Wahl, Merleau-Ponty ve Lefèvre-Pontalis de hiçbir şey anlamıyorlardı, ama bu onları rahatsız etmişe benzemiyordu. Sartre bu geri kalmışlıktan incindi. Bir pikap ve plaklar satın aldım, her ay da koleksiyonumu zenginleştirdim. Sartre dizileri bulmakta yardımcı oluyordu. Webern bizi kış boyunca oyaladı: müziğini, Giacometti'nin bir heykeli kadar yoğun buluyordum: fazladan tek bir şey, gereksiz tek bir nota yok. Geçmişe geri dönüyordum: müzik her şeyiyle beni ilgilendiriyordu. Boş zamanlarımı pikabımın yanında geçiriyordum. Haftada iki üç gece elimde bir bardak viskiyle divanıma yerleşiyor ve üç dört saat dinliyordum. Bunu hâlâ yapıyorum. Müzik, yaşamımın hiçbir döneminde olmadığı kadar önem kazandı benim için.

Kendi kendime niçin diye sordum; kuşkusuz, en önemli neden maddi: mikrosillonun varlığı, kayıtların kalitesi. Eski plakları sınıflandırmak ve kullanmak güçtü; insanın hem kendini gevşetip, hem de dikkatini tek noktada yoğunlaştıramayacağı kadar çok bölünüyordu dinleti süresi.

Bugün aralar hemen hemen doğal aralara denk düşüyor ve dikkatin ritmine uyum sağlıyor. Çok sayıda yapıt kaydedildi, bu da zengin ve değişik programlar yaratmaya olanak tanıyor. Koşullar da etkili oldu: artık hemen hemen hiç sinemaya ya da tiyatroya gitmiyorum, evimde oturuyorum; tabii okuyabilirim; ama akşam olduğunda, sözcüklerden gına geliyor; içinde yaşadığım ve kitaplarda da yeniden bulduğum bu dünyadan yorgun düşüyorum. Romanlar da bir başka dünya uyduruyorlar, ama benimkinin benzerini, genellikle de daha donuğunu. Müzik beni, zorunluluğun hüküm sürdüğü ve özünün, yani sesin bana fizik anlamda hoş geldiği başka bir evrene götürüyor. Bu bir saflık evreni —en azından XIX. yüzyıla dek—çünkü insan bunun içinde değil: Lassus ya da Pergolèse'i dinlerken, kötülük kavramı bile artık yok: insanı dinlendiriyor. Hem sonra müzik alanında büyük cahilliklerim vardı. Artık diğer sanatların bana vermedikleri şeyi verdi müzik: benim için henüz el değmemiş büyük yapıtların yaratttığı şok. Monteverdi'yi, Schultz'u, Pérotin'i, Machaut'yu, Josquin des Près'yi, Victoria'yı keşfettim. Zaten sevmekte olduğum müzisyenleri daha iyi tanımayı öğrendim. Kitaplarım kütüphaneme gelişigüzel yığılmış durumda, bana birşey ifade etmiyorlar; ama, saydam boyalarının altında kargaşa ya da ahenk barındıran değişik renklerdeki sert ya da iç açıcı ciltlere bakmayı seviyorum. Son yıllarda sanat, müzik aracılığı ile teklifsizce yaşamıma karıştı, sarsıcı duyguları ondan aldım, sanatın gücünü ve gerçekliğini, aynı zamanda da sınırlarını ve sahtekârlıklarını onda hissettim.

*

Pazar günleri sık sık Sartre'la birlikte rıhtımlarda, Panthéon'un arkasında, Ménilmontant'da dolaşırken, yaşın meraklarımızı körlettiğinden yakınırdık. En önemli Küba gazetesi *Revolucion*'un yöneticisi Franqui Paris'ten geçerken, biri Fransızca konuşan birkaç arkadaşıyla birlikte bana geldi. Kara saçlı ve bıyıklı, tam İspanyol tipliydi, buyurucasına, gelişmekte olan bir devrimi gidip kendi gözlerimizle görmenin bizim için bir görev olduğunu söyledi. Castro'ya derin bir sempati duyuyorduk; ama, Franqui'nin önerisine karşı, ki Sartre da ona rastlamıştı, neredeyse ilgisizdik. Brezilyalılar bir dahaki yaz için bizi ülkelerine davet ediyorlardı, ona da farklı bir tepki göstermiyorduk. "Kendi kendime soruyorum," dedi

Sartre bana, "bizi durduranın manevi bir yorgunluktan çok bedenlerimizin yorgunluğu olup olmadığını." Bu gerekçe ona daha gerçekçi ve daha iyimser görünüyordu, ve kuşkusuz kendisini aşırı yorabileceği kaygısı arzularını frenliyordu. İçimizdeki sönüklüğün bir başka nedeni daha vardı: Cezayir savaşı ufkumuzu tıkıyordu. Ama yeryüzünün geri kalan bölümü de var oluşunu sürdürüyordu ve ona karşı ilgisiz kalınamalıydık. Franqui doğru söylüyordu: Küba deneyi bizimle ilgiliydi. Brezilya'ya bir ziyaret de azgelişmiş ülkelerin sorunları hakkında bizi aydınlatırdı: Amado ve diğer solcular bunu diliyorlardı, çünkü Sartre makaleleri ve konferansları ile onlara yararlı olabilirdi. Bu çağrılara kulak tıkamak, merakımızı uyuşturmak, Fransız felaketinin içine kapanmak, bir tür istifa olurdu. Cansızlığımızı silkelemek kararını ilk veren Sartre oldu.

Şubat ortasında havalandığımızda, Küba'yla ABD arasında ilişkiler gergindi ve ABD büyükelçisi Washington'a geri dönmüştü. İspanya büyükelçisi de, aklısıra Franco'ya hakaret eden televizyon stüdyolarına zil zurna sarhoş bir müdahale yaptıktan sonra Havana'yı terk etmişti. Küba'yla SSCB ilişkileri gitgide güçleniyordu: Castro Mikoyan'ı kabul etmişti. Güzel bir Şubat sabahıydı; aşağıda sanki bir haritanın sade renklerini ve belirgin çizgilerini izliyordum; atlasların la Gironde'u, Bordeaux'nun çamurlu sularını yeşil Okyanus suyuna yayıyordu; şimdiden ilkbahar havasına bürünmüş denize yumuşakça eğilmiş Pireneler karlarla kaplıydı: ve birdenbire, o zamana kadar o denli uzak olan Madrid'de buluverdik kendimizi. Madrid'e otuz yıldır ayak basmamış olan Sartre kentten hoşlanmadı. Öğleden sonra saat üçe doğru tüm mağazalar kapalıydı, yağmur yağıyordu, yoldan geçen tek tük insanlar ona kötü giyimli ve iç karartıcı geldi. Manzanilla'larımızı içtiğimiz Gran Via'daki kahvede bana: "Bu insanların kafalarının içinde ne olduğunu düşünmek hiç keyif verici değil." dedi. Ertesi gün Prado'nun Goya'larını ve Velasquez'lerini yeniden gördü. Sonra Havana'ya uçtuk. Uçakta kafasını gözünü yara yara Küba gazetelerini okumaya çalıştık, ardından dalgın dalgın uyudum. Uyandığımda yepyeni bir deniz, adalar, sonra sahil, üzerinde palmiyelerin yükseldiği yeşil bir ova gördüm.

Ulaşmanın kargaşası: hâlâ şakaklarımız zonklar, kulaklarımız uğuldarken, birden yakan güneşin altında, çiçek buketleri, iltifatlar, yağan sorular (Bir gazeteci Sartre'a "Küba devrimi hakkında ne düşünüyor-

sunuz?" diye sordu. — "Bunu öğrenmeye geldim" diye yanıtladı Sartre) ve daha önce hiç görmediğimiz bu yüzler. İri çiçekler ve palmiyeler arasındaki geniş bir yoldan bir araba bizi götürüyor; geçerken yerler, anıtlar anlatılıyor, zar zor duyuyorum, yalnızca solumdaki vahşi denizi görüyorum; uykum var, sıcak bastı, bir duş istiyorum, işte gri taştan bir meydanın üzerindeki bir birinci katta oturuyorum, karşımda çok güzel bir kilise, Sartre'ın betimlemelerindeki kadar tadına doyulmaz bir *daiquiri* sunuyorlar ve sesler hâlâ anlatıyor, soruyor. Kısa bir aradan sonra, görkemli gözüken *bohio*ların kır havasını taklit eden lokantada seslerin sayısı çoğalıyor. Birkaç güne kadar, bu gülümsemelere birer ad koyacağım, sevdiklerim, sevmediklerim olacak; şimdilik beni soyut resim üzerine, Cezayir, Fransa'daki edebiyat akımı, Amerika'daki edebiyat akımı, varoluşçuluk üzerine sorgulayan tüm bu ağızlar arasında ayrım yapmıyorum. Saat farkının doğurduğu ağır yorgunluk olmasa bu gürültü patırtıdan hoşlanacağım.

Ertesi gün yorgunluk bitmişti. Madrid'ten, Paris'ten sonra, gecenin karanlık yumuşaklığında, mavi gökyüzünün altında neşe, bir mucize gibi patlıyordu. Sartre *Ouragan sur le sucre* (Şeker Üzerindeki Fırtına) adlı röportajında devrimin Küba halkına neler getirdiğini uzun uzun anlattı. Altı milyon insanın baskıya, açlığa, gecekondulara, işsizliğe, cehalete karşı verdikleri savaşta bulunmak, bunun mekanizmalarını anlamak, görüş açılarını keşfetmek heyecan verici bir deney oldu. Sohbetler, ziyaretler, bilgi edinme oturumları çok ender olarak resmi bir havada geçti; rehberlerimiz, çevirmenimiz Arcocha, çabucak dostlarımız arasına katıldılar; Castro'yla üç günlük yolculuğumuz birkaç ölçülü andan sonra senlibenli bir hava içinde geçti. Onunla birlikte halk topluluklarının sıcaklığının içine dalınca uzun zamandan beri kaybettiğimiz bir mutluluğu yeniden bulduk. Sade ve geniş Küba manzaralarını seviyordum: şeker kamışı tarlalarının taze yeşili, hurma ağaçlarının parlak gümüşi renkteki yüksek gövdelerini taçlandıran koyu yeşile karışıyordu; şaşkınlıklarımın birini de, hayalimde varlıklarını çölle birleştirdiğim bu ağaçların dibinde otlayan inekleri görünce yaşadım. Zenci kalabalıklarıyla Santiago'yu ve sömürge geçmişinin içinde sertçe kasılıp kalmış, ama gene de çiçeklerinin bolluğu içinde taze Trinidad'ı sevdim. Havana'yı sevdim. Kaldığımız Vedado zengin bir kapitalist kentin tüm baştan çıkarıcılıklarına sahipti: geniş yollar, uzun Amerikan otomobilleri, zarif gökdelenler ve geceleri neon

ışığında eğlenceler. Benim odamın pencereleri denize doğru inen bir parka bakıyordu: uzaktan, burnu yüksek dalgalarla kudurmuşçasına dövülen eski Havana'yı görüyordum. Sabahları, Sartre'la birlikte çok koyu, neredeyse acı bir kahve içiyor, yumuşak ve sulu bir ananas yiyordum, sonra, o Maspero'nun yeniden basmak istediği Nizan'ın *Aden-Arabie*'si için önsöz yazarken, havalandırmanın serinliğini terk ediyordum: otun ve Okyanusun kokusunu içime çekerek çimin üstünde okumaya gidiyordum; akşam, klimalı büyük salondan çıkarken, gecenin nemi, sıcak seranın ve solgun çiçeklerinin kokusu yüzüme çarpıyordu. Sartre eski Havana'yı biraz biliyordu: bana oranın tıkalı ve kullanılamayacak duruma gelmiş sokaklarını, kemerlerini, bankların üzerinde oturan insanların İspanyol usulü hayale daldıkları meydanlarını, yola açık, duvarı yarım kahve-bakkallarını gösterdi. Orada yalnız veya arkadaşlarla akşam yemekleri yiyorduk: bir lokantaya girdiğimde, omuzlarıma bir serinlik pelerini düşüyordu. Sık sık, eskiden Hemingway'in gelip gittiği Ciro's'da oturuyorduk. Bir gece, Hal'in tezgâhında, ozan Baragagno, fotoğrafçı Korda ve manken, milis olan karısıyla birlikte, kuvvetli bir sebze ve balık kokusu içindeki Çin çorbasını içtik. Her gün gazetelerde Sartre'ın Guevara, Jimenez, Castro'yla resimleri çıkıyordu; televizyonda konuştuğunda, herkes onu tanıyordu: "Sartre, bu Sartre!" diye geçtiğimiz yollarda taksi şoförleri bağırıyorlardı. Adamlar, kadınlar onu durduruyorlardı; önceden onun hakkında hiçbir şey, adını bile, bilmiyorlardı; sevgi gösterileri, Castro'nun onlara dostu olarak tanıttığı adama yöneliyordu ve bize onun sevilgenliğinin elle tutulur kanıtını veriyordu.

Karnaval zamanıydı. Pazar akşamları amatör topluluklar, sevinç içindeki caddelerde tüm yıl boyunca hazırladıkları gösterileri sunuyorlardı; kıyafetler, müzik, mimler, danslar, akrobasiler: "comparsas"ların (dansçılar) zevki, buluşları ve ustalıkları bizi hayran bırakıyordu; zenciler tarafından oynanan iki bale, köylü kadınların büyülü ve zincirden boşalmış törenlerini konu ediyordu: ikincisi, ilk bakışta kadınlara ayrılmış gibi görünüyordu: yüzleri boyalı ve peruklu adamlar da renkli eteklere, jüponlara, dantellere, artık uzaklarda kalan ninelerinin şallarına bürünmüşlerdi. Tanyerine kadar, bir arkadaş grubuyla birlikte, hâlâ zaferinin sarhoşluğunu yaşayan bir topluluğun neşeli coşkunluğuna karıştık. Tiyatroda da, kimi katolik etkilere karşın Afrika törenlerine oldukça yakın

zenci törenleri seyrettik: müdür birkaç ayin yönetme derneğini bir geceliğine sahneye davet etmişti; bunlar gösteri yapmıyorlardı: gerçekten, dinsel yaşamlarının bir kesitini yaşıyorlardı. Pek çok seyirci, bildik törenleri seyretmek için para vermiş olmalarına şaşıyordu; kimileri de oraya seçilmemiş olmalarına kızmıştı ve ayin yapanları eleştiriyorlardı: ben daha iyisini yapmayı biliyorum, diye mırıldanıyorlardı. Perde indiğinde kuliste, trans halinden yeni yeni çıkabilen dansçıları gördük. Bu törenlerin gösteriye dönüştürülmesi, Kübalılar'ın Afrikalı geleneklerine olan saygılarını gösterdiği kadar onları bilinmezlikten çekip çıkartma arzularını da ortaya koyuyordu.

5 Mart'ta, Havana dolaylarında, açık havada pek genç Ulaştırma Bakanı Oltuski ve iki arkadaşıyla otlak gibi bir yerde yemek yiyorduk ki, büyük bir gürültü duyduk; İçişleri Bakanı telefona çağrıldı: *La Coubre* havaya uçurulmuştu: hepsi zenci olan dok işçileri ölmüştü. Sisli bir günde, Castro'nun bulunduğu tribünde, ayakta, titreyerek cenaze törenine katıldık. Her biri ağlayan aileleri tarafından izlenen cenaze arabaları geçti: sanki bunlar, üzüntü verici bir değişime uğramış karnaval arabaları ve *comparsas*'lardı. Sonra Castro iki saat boyunca konuştu. Beş yüz bin kişi, ciddi ve gergin, bizce de haklı olarak, sabotajın Amerika tarafından olmasa da, Amerikalılar tarafından gerçekleştirildiğine inanarak konuşmasını dinliyordu.

Pazar akşamının geçit ve eğlenceleri iptal edildi. Silah satın alınmasını sağlayacak fonları oluşturmak için bir kampanya başlatıldı. Prado üzerinde —eski kentin girişindeki o uzun, geniş ve gölgeli teras— genç kadınlar Devlet yararına meyva suları, tatlılar satıyorlardı; sanatçılar meydanlarda şarkı söyleyerek ya da dans ederek, güzel genç kızlar da karnaval giysileri içinde, başta müzik, sokaklarda para topluyorlardı. Sartre bana "Bu devrimin balayı." diyordu. Örgüt yok, bürokrasi yok, yalnızca yöneticilerle halk arasında doğrudan bir ilişki ve biraz düzensiz bir umut kaynaşması. Bu daima sürecek değildi, ama güven vericiydi. Yaşamımızda ilk kez şiddetle elde edilen bir mutluluğun tanığı oluyorduk; eski deneylerimiz, özellikle de Cezayir savaşı bize şiddeti yalnızca olumsuz yönüyle tanıtmıştı: ezeni reddetme. Burada "asiler", onlara destek olan halk, belki de kısa süre sonra savaşa gidecek olan milisler, hepsi mutluluktan ışıl ışıldı. Artık hiç tadamayacağımı sandığım bir keyfi yeniden

yaşamaya koyuldum. Keyfim Fransa'dan gelen haberlerle bozuldu: Lanzmann bize gazete kupürleriyle şişmiş mektuplar gönderdi: polis, Francis Jeanson tarafından yönetilen gizli örgütün birkaç üyesini tutuklamıştı, Francis kurtulmuştu. Basının yorumları miğde bulandırıcıydı. Adamlar parayla satın alınmışmış: "Parisli kadınlar"a, örgütün *Paris-Presse*'de ilk sayfada fotoğrafları basılı bu elemanlarına gelince, onlar da FLN'nin onlara gönderdiği yakışıklı erkekler tarafından baştan çıkartılmışlarmış. Para ve seks: vatandaşlarım için insanların davranışlarına bunlardan başka bir kaynak biçilemiyor.

Böylece, Fransa'ya dönmeye keyifsizce hazırlandık. New York'a kadar, BM'de GPRA'yı temsil eden ve bir kez Havana'da karşılaştığımız Chanderli'yle birlikte yolculuk yaptık. Tombul, neşeliydi, çocuklarına hediye olarak saçaklı hasır şapkalar götürüyordu, gülerek onları başına geçiriyordu.

Sartre'la New York'ta birlikte hiç bulunmamıştım. Öğleden sonra saat ikide iniş, akşam onda Londra'ya uçuş, kısa sürdü. Bir de Kübalı bir basın ataşesi saat dörtte Waldorf'ta basına bir kokteyl düzenlediğini söylemez mi! Gerilemenin olgun boyun eğişinden henüz çok uzaklarda olduğumu hissettim. Sartre saat altıdan önce boş olamayacağımızı söyledi. Taksiyle, yürüyerek, gene taksiyle, gene yürüyerek kenti arşınladık. Günlerden pazardı, hava soğuktu: Havana'nın ayrı türden gürültülerinden, mavi gökyüzünden, tutkulu halk topluluklarından sonra burası bize donuk, neredeyse yoksul göründü; yoldan geçenler kötü giyimliydiler ve canları sıkılıyor gibiydi; cesur bir zerafete sahip yeni gökdelenler vardı, ama mahallelerin bir çoğu bizim ucuz toplu konut binalarımız tipinde yeniden inşa edilmişti. 1947'de Amerikan lüksünü Avrupa'nın sefaletiyle karşı karşıya getiren karşıtlık artık yoktu; ben de artık ABD'yi aynı gözlerle görmüyordum: hâlâ yeryüzünün en zengin devletiydi, ama artık geleceği şekillendiren o değil; rastladığım insanlar insanlığın öncülerine ait değillerdi, "örgütlenme"yle sertleşmiş, yalanlarla zehirlenmiş ve dolar perdesinin dünyadan ayırdığı bir topluma aittiler: Paris'in 1945'te olduğu gibi, New York da düşmüş bir Babil'di sanki. Kuşkusuz, kenti gezme biçimimin de onu soldurmaya katkısı oldu. Geçmişi uyandırmak, geleceğe başlamak için zaman yoktu. Martininin gerçek tadını bulduğumuz Sherry Netherland'dan çıktığımızda birdenbire Central Park'ı, akşamın güzelliğini

canlandırdığı Manhattan'ı tanıdım: ama Waldorf'a gitme vaktimiz gelmişti.

Kalabalıktı: *Figaro*'dan kötü niyetli Sauvage, Fransız ve Amerikalı gazeteciler, ve de yaşlı ve keyif verici Waldo Frank, uzaktan uzağa *Les Temps modernes*'in çalışmalarına katılan dostum Harold Rosenberg, Küba devrimine sempati duyan başkaları. ABD'de gerçekten solcu olmak için sağlam bir karakter, zihin açıklığı ve özgürlüğü gerekli: bu yalnız ve cesur kadınlarla adamlara karşı büyük bir dostluğun coşkusunu duydum.

*

1951 Yazı'ndan sonra Algren'le mektuplaşmayı sürdürmüştüm. Ona Paris'ten, yaşamımdan söz ediyordum; o da bana A.'yla yaptığı ikinci evliliğin birincisinden daha iyi yürümediğini, Amerika'nın değiştiğini, artık kendini orada yuvasında hissetmediğini yazıyordu. Zamanla aramızda bir suskunluk oluştu. Ara sıra hakkında hepsi olağandışı dedikodular duyuyordum. İnanılmayacak anlaşmaları yırtmış, berbat anlaşmalar imzalamış, pokerde servetler kaybetmiş: bir kış sabahı bir su birikintisine düşmüş, yalnızca kafası görünüyormuş, ayakta, donarak ölmekten zor kurtulmuş; bir bayan edebiyat casusuna Philadelphia'daki bir genelevde randevu vermiş, evde yangın çıkmış, o da pencereden kaçmış: kısa süre sonra kadın casus kafasına bir kurşun sıkmış. 1956'da *Mandarinler*'in çevirisi ABD'de onun son romanıyla aynı zamanda yayımlanmıştı; gazeteciler onu benim hakkımdaki sorularla kalbura çevirdiler, o da ağızlarının payını, bana yönelik görünen bir sertlikle verdi: üstüme alınmadım: parlamalarını bilirdim. Bununla beraber, bir akşam Lanzmann bana: "Biraz sonra Algren seni Chicago'dan arayacak: önceden haber yollamış." deyince, yaptıklarını açıklamak istediğini anladım. O kadar uzaktan gelecek o sesi duyacak olmak beni gerginleştirmişti: beş yıl, 6 bin kilometreden fazla uzaklık. Aramadı: o da korkmuştu. Bir gün, ona bir şey yazdım, yanıtladı. Çok uzun aralarla birbirimize yeniden yazmaya başladık. Boşanmıştı: yine Chicago'da bir apartman dairesinde yaşıyordu: Wabansia'daki eski evin yerinde şimdi muazzam binalar yükseliyordu. Belli belirsiz, bir pasaport çıkartmayı ve Paris'e gelmeyi umuyordu. "Evet," diye yazdım ona bir kez, "ölmeden önce sizi yeniden

görmeyi isterdim.". Bu sözcükleri okurken, birdenbire artık yaşayacak uzun yıllarımızın kalmadığını düşünmüş. 1959 Kasımı'nda bir mektubu bana, sonunda ona yolculuk yapma özgürlüğünün tanındığını, Mart başında Londra'ya ayak basacağını ve on gün sonra da Orly'ye ineceğini haber veriyordu. Yanıtımda, ancak 20'sine doğru Paris'e geri dönmüş olacağımı, ama o arada daireme yerleşebileceğini yazdım.

Kapımı çaldığımda heyecanlı ve biraz da endişeliydim; hiç ses gelmedi; oysa telefon etmiştim. Israr ettim; Algren açtı: "Siz misiniz?" diye sordu, çok şaşkın; Olga'yla birlikte onu havaalanında karşılayan ve sık sık görüştüğü Bost, ona ertesi günden önce New York'tan hiçbir uçağın olmadığı konusunda güvence vermişti. Algren'in gözleri çıplaktı: gözlüğünü lenslerle değiştirmiş, onları da kullanamamış ve sonunda bunlarsız yapabileceğine karar vermişti; bu ayrıntı dışında, değişmiş gelmedi bana; ancak eski fotoğrafları bulunca yaşlanmış olduğunun bilincine vardım; ilk anda, kırk, ya da elli ya da otuz yaşında olsun, yalnızca karşımdakinin o olduğunu gördüm. Daha sonra, onun da zamanın beni etkilediğini görmesi için birkaç gün geçmesinin gerektiğini söyledi. Ayrılık yıllarının ve '50 ile '51'in huzursuz yazlarının ötesinde, kendimizi hemen '49'un en güzel günlerindeki kadar birbirimize yakın hissetmemiz bizi şaşırtmadı.

Algren Dublin'den geliyordu; bana esinli bira içicileri arasında İrlanda pusunda geçirdiği günleri anlattı; yapıtlarını pek çok sevdiği Brendan Behan etilenli bir akıl durgunluğuna gömülü halde, yalnızca birkaç homurtu sunmuştu. Chicago'dan, eski arkadaşlardan, onlar gibi hapçı, pezevenk, hırsız olan yeni arkadaşlardan söz etti: iyi insanlara gelince, onların büyüklenmelerine artık hiç katlanamıyordu; toplum her zaman haklıydı, kurbanlarına suçlu muamelesi yapıyordu: bu Algren'in Amerika'nın en az bağışladığı değişikliklerinden biriydi. Her sabah öfkeyle uyanıyordu: "Beni aldattılar, beni kandırdılar, bana ihanet ettiler." Ona bir dünya vaad edilmişti, o ise kendini tüm inançlarına ve dileklerine ters düşen bir başka dünyada buluyordu. Hırsı akşama kadar geçmiyordu. "Eskiden Amerika'da yaşıyordum," dedi bana, "şimdi ise Amerikalılar tarafından işgal edilmiş bir toprakta yaşıyorum."

Gene de kendini içinde sürgünde hissettiği —benim de kendimi memleketimde hissettiğim gibi— ülke içine işlemişti; Chicago benim

evde yeniden canlanıyordu; orada olduğu gibi fitilli kadife pantalonlar, eskimiş ceketler giyiyor ve sokakta kasket takıyordu; çalışma masalarının birinin üstüne elektrikli yazı makinesini ve sarı kâğıt tomarlarını koymuştu; mobilyalar, yerler, konserve kutuları, eğlenceli aletler, ürünler, Amerikan kitap ve gazeteleriyle kaplanmıştı. Her sabah *New York Herald*'ı okuyordum; getirdiği plakları dinliyorduk: Bessie Smith, Charlie Parker, Mahalia Jackson, Big Bronzy: cool[10] yoktu, onu etkilemiyordu. Sık sık Paris'e gelen Amerikalı turistler kapıyı çalıyorlardı: onları gezdiriyor, Grévin Müzesi'ne götürüyordu. Ben yalnızca Chicago radyosu için gönüllü yardımcı olarak çalışan arkadaşı Studd'u gördüm; onunla, yayımlandığı zaman bana birkaç sıcak mektup gönderilmesine neden olan, Küba hakkında bir röportaj yaptım. Algren binada oturan vatandaşlarıyla ilişki kurdu; onlar aracılığıyla başkalarıyla da tanıştı, bunlar arasında, Paris'te dilini bile konuşmadıkları Fransa'dan ve terk ettikleri ABD'den kopuk, siyasete ilgisiz, ama kendi köklerinden etkilenen kapalı bir topluluk içindeki James Jones da vardı. Algren kendi günlük öfke nöbetlerini bu gurbetçiliğe yeğliyordu.

'49'a göre çok daha içe kapalı bir yaşam sürüyordum, ona gösterecek çok fazla kimsem yoktu. Bost'un ardından Sartre'ı, Michelle'i yeniden buldu; onu Lanzmann'la, Gallimard Yayınevi'nin yabancı yazarlarını Paris'te gezdirmeye alışık Monique Lange ve arkadaşı Juan Goytisolo'yla tanıştırdım. Konuklarımızı, cebindeki gizli bir pil sayesinde papyonunun düğümünde bir kırmızı ampul yakarak şaşırtıyordu.

Özellikle ilk zamanlarda onunla Paris'te uzun yürüyüşler yaptım. Bûcherie Sokağı'na bir hac ziyareti yaptık: yıkılması söz konusu olan eski evle artık hiçbir bağım yoktu. Jacques Lanzmann oradan ayrılmıştı, Olga ve Bost taşınmışlardı, terzi kadın ve kocası da öyle; Betty Stern ölmüştü, küçük kapıcı kadın bir otomobil kazasında yaşamını yitirmişti. Geçmişimden yalnızca Nora Stern ve köpekleri kalmıştı. Bitpazarına, İnsan Müzesi'ne yeniden gittik. Bost bizi otomobille gezdirdi. Algren, ne yazık ki bir fotoğraf makinesi edinmişti! ve eskiden olduğu gibi hiç utanıp sıkılmadan kullanıyordu. Saint-Denis Sokağı'na ve oranın orospularına bayılıyordu: arabanın penceresinden, bir otelin eşiğinde duran bir grubun resimlerini yaylım ateşi gibi çekti; kırmızı ışık yandı, otomobil

[10] Caz stili.

durdu: kadınlar ona sövmeye başladılar, yüzüne tükürecekler sandım. Yeniden lokantalara gitmeye başladım. Saint-Benoit Sokağı'ndaki *Akvavit*'i Algren buzdan birer gömleğe sarılı, içinden berrak bir alkol akan şişeleri nedeniyle çok seviyordu: "büyük büyücü pilici" ve ateşte ananası Afrika müziği eşliğinde sunan *Baobab*'dan keyif alıyordu. Hal'e gidip soğan çorbası içiyor, bir yığın lokantaya girip Beaujolais şarabıyla ıslatılmış biftek yiyorduk. Bir akşam, sokak serserileri ve âşıklarıyla gözlerimizin önünden geçen rıhtımları seyrederek bir gezinti gemisinde yemek yedik.

Amerikan filmlerine doymuştu, Fransızca da bilmiyordu: çok seyrek sinemaya gittik. Onu Becker'in *Le Trou*'suna (Delik) götürdüm, bu sessiz kaçış öyküsünün hoşuna gideceğinden emindim; Reichenbach'ın *L'Amérique insolite*'ini (Garip Amerika) benden çok sevdi, belki de resimlerin zevkini bozan yorumları anlamadığı için. Beceriksizliklerine karşın *Come back Africa* (Afrika Geri Dön) ikimizi de etkiledi: bu, duruma uygun bir filmdi; resmi açıklamalara göre, siyah ırkın 54 ölüsüne, 195 yaralısına malolan isyanların ardından Güney Afrika'da acil durum ilan edilmişti.

Algren'in de zevk aldığı gezmeler yaratmaya başladım: ben bile bir yabancı gibi Paris gecelerini yaşamaktan keyif duyar oldum. Olympia'da siyah elbisesi içinde çok güzel duran ve dinleyicilere sesinin çekiciliği ile kendini kabul ettiren Amalia Rodriguez'in *flamenko* ve *fado* resitalini dinledik. Catalans'da, bir yandan sangria içerken başka flamenkolar dinledik ve mükemmel dansçılar izledik. Algren alkole yatırılmış kirazı ve eski Fransız şansonlarını sevdiği için, müşteri seviyesiyle repertuarının açıklı biçimde düzey kaybetmiş olmasına karşın Lapin Agile'e gittik; ve de Fransız havalarının Amerikan folkloruyla içiçe geçtiği Abbaye'e. Ecluse'de, yıllar sonra çok başarılı yeni yorumlar sunan Harold'u tekrar gördüm. Olga ve Bost bizimle birlikte Crazy Horse Saloon'a geldiler; Algren Paris'teki striptiz sanatını Chicago'dakine oranla çok daha ince buldu.

En unutulmaz gece Monique Lange'la Goytisolo'nun düzenledikleri oldu. Baobab'da bir akşam yemeğinden sonra Monique, Fiacre'da bir şeyler içmeyi önerdi. Hiç kuşku yok yüzyılın dışında yaşıyordum, çünkü o genç erkeklerden ve onlardan epey yaşlı adamlardan oluşan kalabalık

karşısında şaşkınlıktan ağzım bir karış açık kaldı, birbirleriyle çene çalıyor, birbirlerine yaltaklanıyorlardı, eller açıkça angora kazakların altına kayıyordu: insan boğuluyordu ve içkilerimizi içer içmez çıkışa yöneldik; Monique'in tanıdığı bir yeniyetme beni işaret etti: "O buraya ne yapmaya geldi? — İlginç buluyor. — Ah! O bizden yana mı?" dedi pek memnun. Algren benden de şaşkındı.

Carrousel'de, ilk striptizcileri pek beğendikten sonra onların erkek cinsine ait olduklarını öğrenince öyle aldatılmış hissetti ki kendini, müthiş bir öfkeye kapıldı. Elle et Lui'de kafası tamamen karıştı: kadın kılığında erkekler ve kadınlar vardı; ve de erkek kılığında erkekler ve kadınlar; kimin ne cinsten olduğunu iyice karıştırır olmuştu.

Monique onu, uluslararası bir ödül kurmak için çeşitli ülkelerden yazar ve yayıncıların toplandığı Formentor'a davet ettirdi. Onu yalnız yolladım ve on gün sonra, Goytisolo'yla birlikte beni bekleyeceği Madrid'e uçtum. Mayıs başlarıydı, hava çok güzeldi. Algren çok eğlenmişti, çünkü her türden insanla karşılaşmıştı. Barselona içine işlemişti: üç gün boyunca damlarda dolaşmış, Barrio Chino'da ve limanda gezinmişti. Bu sürede Goytisolo, Madrid'de Çekoslavakya'ya yaptığı bir yolculuk sonunda hapse atılan ve çok hasta olan kardeşi Luis'yi serbest bıraktırmak için bitmez tükenmez girişimlerle uğraşıyordu. Duvarları resimli eski bir tavernada bize muhalefetin güçlükleri ve çabalarından söz eden genç aydınlarla ilginç bir akşam geçirdik: bana, Sartre'ın kitaplarının yasaklanmış olduğunu, ama Camus'nünkilerin kitapçıların tezgâhlarına yayıldığını söylediler.

Algren Madrid'den sıkıldı ve onunla birlikte Sevilla'ya uçtum; parlak mor renkte çiçekleriyle ağaçlar, sokaklarının kuruluğunu bölüyordu. Triana'da, berbat dans yerlerinde, kâğıt süslerle bezenmiş tavanların altında her akşam flamenkonun boğazı yakan hıçkırıklarını dinledik. Malaga'da Goytisolo ve bizi otomobille Torres Molinos'a götüren arkadaşı fotoğrafçı V.'yle buluştuk. Goytisolo, bu yazlık yeri dolduran eşcinseller ve sosyete kadınlarıyla ilgili sayısız öykü biliyordu. Duvarları kireçle beyazlatılmış ve zarif kiremitlerle kaplı evlerin tepeden sahile doğru dizildiği küçük bir limanda kaldık. Oralarda gezindiğimiz bir sabah Goytisolo: "İçerisi ne kadar bakımsızsa dışarısı kireçle o kadar beyaz-

latılır." dedi bize. Gerçekten de: sokaklarda çıplak çocuklara rastlıyorduk ve iğrenç ev içleri gözümüze ilişiyordu. Köyün tepesinde Algren resim çekti: "Tabii, sizin için ilginç," diye homurdandı bir kadın, "ama gün boyu inip çıkmak gerekince!" Tüm çeşmeler tepenin eteğindeydi. Sonunda, Algren ertesi gün Almeria'da mağara adamları mahallesinin fotoğraflarını çekmeye karar verince ona eşlik etmedim; Goytisolo da eskiden tanıdığı yerleri ve kimseleri görmeye gitti, ben de V. 'yle birlikte, kenti geçerken iki kez ihmal etmiş olmama şaşarak, o teras halinde sıralanmış bahçeleri, çarpıcı çiçeklerini, dikenli, pullu, biçimsiz kaktüslerini seyrederek Alcabaza'nın tepesine çıktım. V. de fotoğraf çekiyordu; ama bir teleobjektifle delikli yalıyarlarla neredeyse dimdik yüzeylerde gidip gelen sefalet içindeki halkının fotoğrafını. Cela'nın çok iyi bir kitap olan *La Ruche*'ünü (Kovan) sabah güneşinin ve dostlukların keyfi içinde okudum. Sonra, o kırmızı, toprak rengi, küllü ve yer yer kabarmış topraklar arasından geçen hayranlığa değer Granada yolu. Elhambra'da Algren'le birlikte üç gün geçirdim. Onun gönlünde İspanya, İtalya'nın çok önüne geçmişti.

Algren'in kalış süresi beş altı aydı ve ben kendimi olağan yaşantımdan bu kadar uzun bir süre kopartmak istemiyordum. Sabahları kendi evimde, öğleden sonraları Sartre'da çalışmayı sürdürdüm, onunla da haftanın birkaç gecesini birlikte geçiriyorduk. Algren'in de yazacak makaleleri vardı, arkadaşları eksik olmuyordu ve yalnızlığı da seviyordu: bu çözüm ona da uygun geldi.

Küba'dan dönüşümüzden birkaç gün sonra Sartre ve ben Kruşçev tarafından Sovyet elçiliğinde verilen davete katıldık. Ne garip bir kuş kafesi! De Gaulle'cü hanımlar kurdeleli, tüylü, dantelli, çiçekli şaşırtıcı şapkalar takmışlar ve açık saçık, incik boncuk kaplı, pahalı ve sadelikten uzak giysiler giymişlerdi; tarafsız davranmak gerekirse ilericiler daha iyi bir görünüme sahiptiler, başları açıktı, rahat tayyörler içindeydiler. Nina Kruşçeva'ya gelince, dingin gülümsemesi ve siyah elbisesi zerafet olgusunu bile yarış dışı bırakıyordu. Debré nutuk attı. İnsanlar Kruşçev'i görmek için birbirini sıkıştırıyordu: kalabalığın arasından geçti ve insanlarla el sıkıştı. Sartre, onu daha uzun süre görebileceği bir yazarlar ve gazeteciler toplantısını kaçırmıştı. Kruşçev kısa süre sonra Paris'te

Eisenhower'la buluşacaktı: şampanya kadehlerinin üzerinde güvercinler uçuşuyordu.[11]

Diyalektik Aklın Eleştirisi yayımlandı: sağcılar, komünistler ve budunbilimciler tarafından hırpalanan yapıt, felsefecilerin beğenisini kazandı. Nizan'ın kitabı *Aden-Arabie* (Aden-Arabistan) ve Sartre'ın önsözü de çok iyi karşılandı. Havana'da, kendisini meşgul eden o kadar çok şey varken bu önsöz yazmak zorunluluğu onu epey rahatsız etmişti: ama kendi gençliğiyle bugünün Kübalı gençleri arasındaki karşılaştırma ona yardımcı olmuştu; önsözü özellikle yirmi yaşlarındaki kızları ve oğlanları etkiledi. Gençler onu seviyorlardı: Sorbonne'da tiyatroda konuştuğu akşam bunu bir kez daha anladım. Bir orkestra şefi kadar çok alkış aldı ve öğrenciler kitle halinde taksiye kadar ona eşlik ettiler; sevecenlikleri yazara olduğu kadar, insana ve siyasal seçimlerine de yönelikti. Her zamanki gibi titizlikle Küba hakkında, *France-Soir*'a önerdiği röportajın boyutlarını fersah fersah aşan muazzam bir yapıta koyulmuştu. Lanzmann ona bundan makaleler çıkartmakta yardımcı oldu. Brezilya yolculuğumuza çıkıncaya dek bu çalışmayı sürdürdü.

İspanya'dan dönüşte Gallimard'a, henüz bir ad veremediğim ve *Les Temps modernes*'de tehlikesi az *Suite* (Devam) adıyla başlangıcını yayımladığım kitabımı teslim ettim. Onu devam ettirmek istiyordum ve Nationale'a giderek '44-'48 yıllarına ait anılarımı tazeledim. Bu dönemi *Mandarinler*'de anlatmıştım: düşündüm ki, bir deneyi hayal dünyasının içine yansıtarak, ondan en açık anlamı çıkartabilirsiniz. Ama romanın bunun olumsallığını vermekte başarısız kalmasına hep yerinirdim: roman olayın zorunlu olmayışını yansıtmada da başarısız kalıyor. Bir özyaşamöyküsündeyse, aksine, olaylar akışları, rastlantıları, kimi kez garip birleşimleri içinde kendilerini ortaya koyuyorlar, tıpkı gerçekte oldukları gibi: bu gerçeğe uygunluk da, en usta aktarımdan çok daha fazla beceriyle, olayların insanların başına nasıl geldiğini anlatıyor. Tehlike, bu değişken bolluk arasından okurun yalnızca bir karmaşa yığını görüp, hiçbir belirgin görüntü seçememesinde. Bir fizikçi için bir maddenin durumuyla ona bağlı olan dalganın uzunluğunu aynı anda belirlemek nasıl olası değilse,

[11] Bundan kısa süre sonra U-2 olayı zirve konferansını başarısızlığa uğrattı, konferansı reddetmek için Kruşçev'in belki başka nedenleri de vardı.

yazarın da aynı anda bir yaşamın hem olaylarını hem de anlamını söylemek elinden gelmez. Gerçeğin bu iki yüzünün hiçbiri diğerinden daha gerçek değildir. Bu durumda *Mandarinler*, zaten çok daha ilerlere uzanacak olan anılarımı yazmaktan beni bağışık tutmuyordu.

Uzun zamandan beri bayan doktor Weil-Hallé'nin Fransa'da gebelik önleyici ilaçların kullanılmasını yaygınlaştırmak için gösterdiği gayretle ilgileniyordum. Pek çok özel sır bana açıklandığı için, istenmeyen gebeliklerin ve çocuk aldırmaların doğurduğu dramları biliyordum. Bana mektup yazan bir kadın "Kadın için özgürlük karnından başlar." demişti. Aynı fikirdeydim, dört yıl önce doktor Weil-Hallé, Derogy, Colette Audry ve daha birkaç kişi doğum kontrolü için bir kampanya başlattıklarında komünistlerin takındığı tutum beni kızdırmıştı. Thorez onları Malthus'çülükle suçlamıştı: işçi sınıfı çocuktan yoksun kılınarak zayıflatılmak isteniyordu. Bir kadınlar heyeti Jeannette Vermersch'le görüşmek istedi; Colette Audry buluşmayı anlatırken gözleri hâlâ şaşkınlıktan yuvarlaktı. Jeannette Vermersch gebe kalmanın güzelliklerini çağrıştırmak için, Pétain'e yaraşır ağızlar bulmuş: "Siz aşkın şiirselliğini yok etmek istiyorsunuz!"; biraz sonra, aniden güncele inerek: "Biliyor musunuz genç işçiler bunu koridorlarda yapıyorlar, iki kapı arasında..." Aslında, gebeliği önleyici ilaç kullanımının yaygın olmamasından ötürü çocuk aldırmak zorunda kalan kadınların çoğu evliydi. Bugün M. Louis Armand'a esin veren iyimserliğe yaraşır bir iyimserlikle komünistler, *aile planlamasına* karşı. Fransa'nın *erişebileceği* verimlilik ve bunun besleyebileceği yetmiş milyon nüfustan söz ediyorlardı: bugünün işçi kadınlarının özel mutsuzlukları yok sayılıyordu. Bayan Weil-Hallé'nin *Planning familial* (Aile Planlaması) üzerine yazdığı kitaba ve *La Grande peur d'aimer*'ye (Sevmenin Büyük Korkusu) birer kısa önsöz yazdım. Yapıt yayımlandığında, Julliard Yayınevi'nin yeni bürosunda düzenlediği basın toplantısında bulundum. Yüz kişi kadar vardı: ruhçözümcüler, doktorlar, insan yüreğinin az ya da çok uzmanı olmuş kişiler. Beyaz elbisesi içinde, sarışın, taze, genç kızı andıran Mme. Weil-Hallé müziksi bir sesle diyaframın avantajlarını anlattı; ellilikler kaygıyla bunun kullanımının aşk romantizmine zarar verip vermediğini sordular. En eğitici sözcükler kullanılıyordu. "Doğum kontrolü"nden değil, mutlu annelikten, gebeliği önlemekten değil,

ortojenezden(*) konuşuluyordu. Çocuk aldırma sözüne herkes yüzçeviriyordu, cinselliğe gelince, hiçbir yerde yoktu.

Nisan sonuna doğru Francis Jeanson Paris'in ortasında belli başlı yabancı gazetelerin muhabirlerini topladı: Georges Arnaud oradaydı ve bir özetini *Paris-Presse*'de yayımladı; gazete rahatsız edilmedi ama 27 Nisan'da Arnaud "suçlunun ihbar edilmemesi" suçundan tutuklandı. Bununla beraber, Audin Komitesi tarafından Lille'de açılan *La Voix du Nord* (Kuzeyin Sesi) davasında komitece bozum edilmesine karşın yüzbaşı Charbonnier Légion d'honneur nişanını alıyordu. Cezayir'de Alleg'in davasının yanında, "firarda" olan Audin'inki de hazırlanıyordu. İşte bu sırada 13. yönetim bölgesine Müslüman yedekler yerleştirildi: *harkiler*. Algren'le gezintilerimde, sık sık, kendi kardeşlerine ihanet etmek için para alan bu mavili adamlara rastlıyordum.

Mayıs sonuna doğru bir sabah Gisèle Halimi bana telefon etti ve acil bir randevu istedi: onunla Orléans Caddesi'ndeki *Oriental*'in güneşli terasında buluştum. 18 Mayıs'ta Cezayirli bir kadının savunması için gittiği Cezayir'den dönmüştü. Orada ancak 16'sından itibaren oturma izni almış ve davayı 17 Haziran'a erteletebilmişti. Sanık genç kız kendisine işkence edildiğini söylemişti: zayıf, solgun benizli, gözle görülür biçimde sarsılmış bu genç kızda yanık izleri vardı ve tanıkların adlarını söylüyordu. Gisèle Halimi onu bir şikayet dilekçesi vermeye ve yeni bir mehil gerektirecek soruşturma talep etmeye yüreklendirmişti: bu mehli talep etmek için bir makale yazma işini üstlenir miydim? Evet, kuşkusuz. Hemen hemen yalnızca Cemile'nin anlattıklarını yinelemekle yetinmiştim, yazımı *Monde*'a gönderdim. M. Gautier bana telefon etti: "Biliyor musunuz, Cemile Boupacha hakkında çok kötü bilgiler var elimizde." dedi sanki onu işe almasını istemişim gibi. "Her şeyden haberi olan yüksek bir görevli onun üzerinde çok ağır karineler olduğunu söylüyor." diye ekledi. "Bu onun malûm yerine bir şişe batırılmasını haklı göstermez." dedim. "Hayır, kuşkusuz..." Bu konuda benden Cemile'nin kullandığı "vajina" sözcüğünü "karın" sözcüğüyle değiştirmemi rica etti: "Yeniyetmelerin makaleyi okumaları durumunda ailelerine soru sormaları tehlikesi var..."

(*)Belirli bir yönde olan evrim.—*çev.*

Soracakları başka sorular olmayacak mı sanki? diye soruyordum kendi kendime. M. Gautier ayrıca, Beuve-Méry'nin "Cemile bakireydi." diye yazmış olmamı kaba bulduğunu da ekledi; dolaylı bir anlatıyı yeğliyordu. Reddettim. Bu üç sözcüğü parantez içinde yayımladılar.

Monde'dan on dört duygudaş, üç de öfkeli mektup aldım: "Herkes biliyor ki, işkence öyküleri, FLN avukatlarının alışılmış saldırı ve savunma araçlarından biridir; ama rastlantı sonucu gerçek olaylar da bunların arasında yer alıyorsa, söylenebilecek tek şey, bunun gecikmeyen adaletin bir biçimi olduğudur." diye yazıyordu Paris'e yerleşmiş bir Cezayirli Fransız kadın. Bazı dostça mektuplar geldi: "Hayır, insanlar skandallara alışmıyor: ama bunlardan haberdar olmuyoruz!" diye yazıyordu bir mektup. Bir başkası, allak bullak olmuştu: "Kocam ve ben, de Gaulle'den beri artık işkence yapılmadığını sanıyorduk." Cemile Boupacha için bir savunma komitesi oluşturduk. Cumhurbaşkanı'na davanın ertelenmesi için telgraflar çekildi. Françoise Sagan'ın *L'Express*'deki bir makalesi bu kampanyayı destekledi. *Le monde*, benim makalem, bir de Audin olayıyla ilgili makale yüzünden Afrika'da toplatıldı. "Her seferinde dört yüz bin frank zarar!" dedi telefonda bana M. Gautier sitem dolu bir sesle.

12 Haziran'da Mutualité'de "Cezayir'de barış" amacıyla bir kongre toplanacaktı, yasaklandı. Georges Arnaud'nun duruşması 17 Haziran'da yapıldı; Sartre orada tanıktı; erkenden gittim ve uzun süre Reuilly kışlasının kapısında Péju, Lanzmann, Evelyne ve Arnaud'nun karısıyla bekledim; karısının söylediğine göre, ona Cezayirli tutuklularla konuşma olanağı yaratan bu tutukluluktan çok memnundu. İlk sıralarda oturdum; salon tıklım tıklımdı; tüm solcu aydınların randevulaştığı çok Parisvari bir salon. Lacaze olayının yıldızlarından biri olan doktor Lacour ve nişanlısı, Vergès'in sekreteri çok güzel bir zenci dikkat çekiyorlardı. Arnaud çok iyi konuştu, etkide bulunmayı amaçlamadan, abartmadan. Birkaç tanık onu mesleki düzeyde savunmakla yetindiler; çoğu, avukatların sorularının da yardımıyla iddianameyi desteklediler. Dava, Arnaud aracılığıyla genel olarak entellektüelleri hedef alıyordu ve Maspero, kendisini meydan okurcasına takdim ederek bizi güldürdü: "ben bir aydınım, bir aydın olmaktan gurur duyuyorum, eski bir aydın aileden, üç nesildir aydın olan

bir aileden gelmekten de." Aşırı dolu salonda boğucu bir sıcak vardı ve Sartre'ın tanıklığından kısa süre sonra onunla birlikte oradan ayrıldım. Arnaud mahkûm oldu —bu eşyanın doğasında vardı— ama tecille. O akşam serbest bırakıldı.

Duruşma sırasında bir gazeteci bana Cemile'nin duruşmasının ertelendiği haberini verdi: Gisèle Halimi Cezayir'de yetkililer tarafından gözaltına alınmıştı ve mahkeme heyeti, dâvanın yarattığı gürültüyü gözönüne alarak genç kızı avukatı olmadan yargılamaya cesaret edememişti. Şimdi söz konusu olan, işkencecileri izlemekti; yerinde yürütülen soruşturmada doğrudan kovuşturmazlık kararı verildi: Cezayir mahkemelerinin görevsizlik kararı vermelerini sağlamak gerekiyordu, bunu da ancak Adalet Bakanı Michelet Temyiz Mahkemesi'nden talep etme hakkına sahipti.

Germaine Tillon, Anise Postel-Vinay, ki her ikisi de eski sürgündüler, Gisèle Halimi ve benden oluşan bir heyet 25 Haziran'da gidip onu buldu. Melun görüşmeleri başlıyordu ve de Gaulle'ün görüşünü GPRA'nınkinden ayıran uzaklığa karşın bu düzen ailesi savaşın ve onun korkunçluklarının şimdiden geçmişte kaldığını düşünüyordu. Adalet Bakanı'nın tutumunu böyle açıkladım kendi kendime; sinirliydi, kaçamak tavırları vardı, ona anlattığımız olayları yadsıma zahmetine bile girişmedi. Germaine Tillon "Boupacha ailesi çok çekti." dedi. "Hepsi çekti." diye yanıtladı Bakan sert ve üzülmüş bir havada, sanki hükümetin hiçbir rolünün olmadığı bir yazgıdan söz edermiş gibi; Cemile'nin çektiği işkencelerden kuşku duymuyordu: o daha neler görmüştü! Yalnızca alınacak karar hakkında duraksıyordu. "M. Patin'in görüşünü alacağım. Onunla konuşun. Bana ne öğütlerse yapacağım: o vicdanlı bir adam." diye eklemeye cesaret etti. Bizi kapıya doğru geçirirken, bana acılı bir ifadeyle: "Bize nazizmden gelen bu kangren korkunç bir şey. Her şeyi içine alıyor, her şeyi çürütüyor, silip atmak olanaksız. Azarlamak, olağan: azarlamayan polis yoktur: ama işkence!.. Onları anlatmaya çalışıyorum: aşılmaması gereken bir çizgi var..." Güçsüzlüğünü belirtmek için omuzlarını silkti: "Bu bir kangren!" diye yineledi. Sonra kendini topladı: "Ne mutlu ki tüm bunlar bitecek!" diye sonuçlandırdı konuşmasını, atılgan bir tavırla; elini sıkmak zorunda olmaktan hiç de gurur duymadım.

Öğleden sonra, M. Postel-Vinay'ın eşliğinde M. Patin'in makamına gittik. Gisèle Halimi bu görüşmeyi anlattı,[12] ama beni öyle etkiledi ki, görüşmeye dönmeden geçemeyeceğim. Kel, patlak gözlüydü, gözlüklerinin arkasında kararsızca bakan, dudaklarında yapılmaması gerekeni yapan beylere özgü biraz bıkkın ve çok yüksekten bakan bir gülümseme vardı. Üç tümce söylemeyen yardımcısı M. Damour'un karşısında oturuyordu: Patin konuştuğunda o da kanısını belirtiyordu. Germaine Tillon saldırıya geçti: çok yakından sayısız işkence olayına tanık olmuştu ve hiçbir zaman hiçbir şikâyet cezayla sonuçlanmamıştı; bu nedenle de bu kez, kamuoyuna seslenmeyi yararlı görmüştü. Patin bana doğru döndü: Cemile'nin şikâyet dilekçesini açığa vurarak bir suç işlemiştim. "Üstelik olayları olduğu gibi aktarmamışsınız." diye eleştirdi: "Evi arayanlar bir yüzbaşı tarafından kumanda edilen askerlerdi, ayak takımı değil." — Ben *harki*lerden, polis müfettişlerinden ve gezginci koruculardan söz ettim, bunlara ayak takımı diyen sizsiniz." Bana sakinleşmem için işaret ettiler ve ağzımı ne kadar az açarsam o kadar yarar sağlayacağımı anladım. "Sizin Cemile'niz üzerimde kötü bir etki yaptı," diye yeniden söze girdi. "Fransa'yı sevmiyor..." Ve Gisèle Halimi, işkencelere karşın Fransa'ya saf bir güven besleyen ihtiyar Boupacha'nın sözlerini yinclerken, omuzlarını silkti: "O bir alçak ve bir komedyen..." Ekledi: "Saldırdığınız şu subaylar, öyle nazikler ki... Geçen gün küçük bir teğmenle yemek yiyordum; sivil yaşamda bir ziraat mühendisi." dedi duygusallıkla, sanki ziraatçilik bir adamı her türlü kuşkudan arındırırmış gibi. Bana sitemli bir bakış atfederek "Sizinki gibi makaleler onları çok üzüyor." diye ekledi. Germaine Tillon bir kez daha, henüz hiçbir askere kamuoyu önünde ceza hükmü verilmediğini yineledi: oysa öldürülen sivil Müslümanlar'ın sayısı Avrupalı kurbanların sayısının çok üzerindeydi. Patin elini bir dosya yığınına uzattı: "Biliyorum," dedi, "biliyorum.". Koruma Komisyonu Başkanı'nın bu bir ölçüde uzlaştırıcı hareketini kuşkucuların görmesini nasıl isterdim! Tecavüzler, ölüler, işkenceler, her şey orada yazılıydı, o bunu kabul ediyordu; ve şöyle soruyordu sanki: ben ne yapabilirim ki? "Düşünün, Cezayir büyük bir kent; polis güvenliği sağlamaya yetmiyor; işi askerler üstleniyor: ama onlar da daha toy, acemi... Şüpheliler ka-

[12] Cemile Boupacha.

rakollara getiriliyor; geceleyin subaylar evlerinde gidiyorlar; o zaman tutuklular, genellikle işe fazla şiddetli girişen ayak takımıyla başbaşa kalıyor..." Bu sefer ayak takımı diye nitelendirdiği muvazzaf askerler. Anise Postel-Vinay kızdı: "Almanlar hiçbir zaman tutukluları erlerin eline bırakmazlardı, her zaman bir subay bulunurdu." (Aslında, Cezayir'de de, işkence seansları her zaman bir ya da birkaç subayın yönetiminde gerçekleşiyordu; bu da subay bulunmamasından daha iyi bir şey değildi.) Sinirlenen Patin patladı: "Anlayın: askerlere biraz kolaylık sağlamazsanız Cezayir sokaklarına çıkmak olanaksız olur." — "Bir başka deyişle, işkenceyi onaylıyorsunuz!" diye itiraz etti Gisèle Halimi. Patin rahatsız oldu: "Bana bunu söyletmeyin!" Halimi, bir avukatın sorgu sırasında müvekkilinin yanında bulunamamasının bir skandal olduğunu söyledi. "Ama bakın," dedi, bıkkın bir gülümsemeyle Patin, "avukat zorunlu olsaydı, soruşturma filan olmazdı: şüpheliler kafalarına sıkılan bir kurşunla gizlice öldürülürlerdi: biz onları koruyoruz." Kulaklarıma inanamıyordum: Patin kendiliğinden, o lekesiz sevgili subaylarının, adil bir adaletin kininden kurtarabileceği karşıtlarını öldürmekte duraksamayacaklarını —duraksamadıklarını— itiraf ediyordu. Cemile'ye geri dönüldü. Gisèle Halimi'ye hafifçe şakacı bir tonla sordu: "Şişe konusunda size tam olarak ne dedi?" O da söyledi, Patin kafa salladı: "Tamam, tamam!" Zekice gülümsedi: "Hindiçini'nde Viet'lere yaptıkları gibi onu bir şişenin üzerine *oturtmalarından* korkmuştum.". (Kimdi bu oturtanlar, temiz elli sevgili subaylardan başka kim olabilirdi?) "Bu durumda insanın bağırsakları deliniyor ve ölüyorsun. Ama bu olayda böyle olmadı..." Değişik mırıltılar. Bağladı: "Siz onun bakire olduğunu iddia ediyorsunuz. Ama canım, odasında çekilmiş fotoğraflar var elimizde: iki ALN askerinin ortasında elinde bir makinalı tüfekle duruyor." Ne yani? ALN militanı olduğunu hep söylemişti; bu bekâretinin söz konusu edilmesi için bir neden değil ki, dedik. "Genç de, bir genç kız için bu sakıncalı." diye yanıtladı; sonra yakındı: "Cezayir'deki hapishanesinde onu sorguladığımda benimle konuşmak istemedi — Kuşkusuz: Fransızlar'a ve polise güvenmemek için iyi nedenleri var. —Ben! Beni polis mi sanıyor? Benim polise benzer bir yanım var mı?" Nazikçe yanıtladık: "Tutuklu bir Müslüman kadının gözünde herhangi biri kadar polise benzersiniz. — Ama olamaz, bu çok umut kırıcı: biz ne işe yarıyoruz?" M. Patin'in bakışları, yardımcısınmkileri aradı: M. Damour, biz ne işe yarıyoruz?

— Onu tekrar gördüğünüzde, Cemile size El-Biar ve Hussein-Dey ayırma merkezlerini ziyaret etmenizi önerdi: siz ise gitmediniz." dedi Gisèle Halimi. "Nasıl! Bunu nasıl düşünürsünüz! Söylediğini yapsam sınırdışı edilirdim!" Patin'in sesi dehşet ve öfkeyle kabardı: "Ve hatta beni tutuklarlardı!" Bir an hayale daldı: "Anlayamazsınız! Bu soruşturmalar çok yorucu. Ve bana pahalıya mal oluyor. Değil mi M. Damour? Tüm masraflarımız geri ödenmiyor: cebimizden harcıyoruz." Hassas bir noktaya değinmişti: M. Damour hareketlendi: "Sizin Cemile'niz bize yirmi beş bin franka mal oldu" dedi sitemle. "Neyse! Tüm bu dramların sonuna geliyoruz artık!" diye sonuçlandırdı M. Patin. Cemile'nin ruhsal durumu hakkında birkaç görüş daha bildirdi: "O kendini Jeanne d'Arc sanıyor! — 1940'da, yirmi yaşındayken çoğumuz kendimizi Jeanne d'Arc sanıyorduk." dedi Anise Postel-Vinay. "Evet Madam," dedi Patin, "ama siz, Fransız'dınız!" Akşam bu görüşmeyi Sartre ve Bost'a anlattığım zaman onlar da benim gibi, bu derece açıkyüreklilik karşısında şaşkına döndüler. Tiksintimizi hissettirdik sanırım çünkü Patin, Vidal-Naquet'ye: "Audin Komitesi yıldızımızın hiç barışmadığı Boupacha Komitesi'nden çok daha sevimli bence." demiş. Bundan kısa bir süre sonra Cezayirli yargıçlar üstü kapalı bir biçimde uzlaşma önerdiler: Cemile kendisinin bir uzman tarafından incelenmesine rıza göstersin, uzman da onu deli ve yaptıklarından sorumsuz ilan etsin; derhal serbest bırakılacaktı ve aynı gerekçeyle onun şikâyeti de düşecekti, kovuşturma gerekmediğine karar verilecekti. Reddetti. Temmuz sonunda Fresnes'e nakledildi ve Caen'den bir yargıç soruşturmayla görevlendirildi.

Melun görüşmeleri sonuçsuz kaldı; ama gençler '56'da büyüklerin gevşekliğinin ağabeylerini içine attığı hareketsizliği kabullenmiyorlardı. UNEF, UGEMA'yı tanıdı: Eğitim Bakanı ona yapılan yardımı kesti. Keyfi biçimde tutuklanan Cezayirliler'in kokuşmuş bir yaşam sürdüğü Vincennes'de şiddet içermeyen bir gösteri oldu: biz ilkelerini reddediyorduk, ama yöntem etkiliydi. Boyun eğmeyenlerin sayısı artıyordu. Bir öğleden sonra Jacob Sokağı'nda, kaygıyla gurur arasında bocalayan Rose Masson'la karşılaştık; büyük oğlu Diego, askere çağrılanların sınırı geçip kaçmalarına yardım ettiği için Annemasse'da tutuklanmıştı; sorguda sorumluluklarını açık açık üstlenmiş: Yahudi bir annenin oğlu olarak, çocukluğunda ABD'de sürgünde kalmış ve kendi kendine hiçbir zaman

ırkçılıkla işbirliği yapmayacağına yemin etmişti. Kuzeni Laurence Bataille da silah bulundurmak ve otomobiliyle FLN'in önemli bir üyesini taşımaktan tutuklanmıştı. Hapisteki Jean Le Meur *L'Esprit*'de bir Hıristiyanın neden boyun eğmemesi gerektiğini açıkladı. Maurienne imzalı bir roman, *Le Déserteur* (Asker Kaçağı) askere çağrılanlardan kimilerinin niçin sürgünü savaşa yeğlediklerini anlatıyordu. Bu genç asilerin baskısı altında, Blanchot, Nadeau ve daha birkaç kişi aydınların boyun eğmeme hakkını tanıdıkları bir bildirinin öncülüğünü yaptılar; Sartre ve *Temps Modernes*'in tüm kadrosu bunu imzaladı. Komünistler Lenin'in kuşa çevrilmiş bir metniyle bize karşı koyuyorlardı: savaşla, içine katılınarak savaşılır; bu düşüncenin sömürge savaşlarına uygulanamayacağı bir yana, hiçbir yerde, ne kışlalarda, ne Cezayir'de, savaş karşıtı bir karışıklık yaratmış değillerdi. Servan-Schreiber ve Thorez beraberce bizi "kitlelerin hareketi" adına mahkûm ediyorlardı: ama o dönemde kitleler yeni yeni ortalığa çıkıyordu. Kuşkusuz, yalnızca kısıtlı bir azınlık yasadışı yolları benimseyecekti: buna destek vererek, ve bu yolla kendimizi de işe bulaştırarak, Péju'nun sözlerine göre acınacak ölçüde "saygılı" bir solu radikalleştirmeyi umuyorduk: bu öncü eyleminin ciddi yankıları olacağını düşünüyorduk.

Kız kardeşim *Synthèses* galerisinde çok beğendiğim son tablolarını sergiledi. Açılışta, Chessman'ın idamıyla allak bullak olmuş ve onun hakkında bir kitap yazan Marie Le Hardouin'le karşılaştım. Cezayir savaşı tüm duygularımı seferber ediyordu, başka duygu bırakmamıştı bende, ama Marie'yi anlıyordum. Algren'le birkaç gün geçirdiğimiz Marsilya'da kendimizi ülkesinin geleceği hakkında sorguluyorduk. Seul'de üniversite öğrencileri Sygman Rhee'yi kovmuşlardı; Japonya'da Hagerthy aleyhine şiddetli protesto gösterileri yapmışlardı. Che Guevara ABD'ye önceden söylemişti: "Tüm dünyayı kaybedeceksiniz." ve söz doğrulanıyordu. Amerikan siyasetinin değişmesi konusunda Algren ne Nixon'a ne de Kennedy'ye güveniyordu: "Kim kazanırsa kazansın," dedi bana, "tek tesellim ötekinin kaybetmiş olması olacak."

Bir süre sonra, onunla birlikte iki haftalığına havalandım: İstanbul'u ve Yunanistan'ı görmek istiyordu. Jetle yaptığımız yolculuk, geçmişimin engin bölümlerini birkaç saate sığdırarak neredeyse içimi daralttı: sanki

ölmüştüm de yaşamımı gökyüzünde yeniden gözden geçiriyordum. Cenevre Gölü: ilk kez 1946'da Sartre'la birlikte görmüştüm. Birçok kez sabırsızca katettiğim 160 kilometrelik otoyolla ayrılan Milano ve Torino'yu aynı anda görebilmek şaşkınlık vericiydi. Ve şimdiden Cenova'yı, kıyıyı izleyen ve Sartre'la beni birçok kez Roma'dan Milano'ya götüren yolu keşfediyordum: Bucca san Lorenzo'da Grosseto'da yemek yiyorduk... Birden, yanımda uyuklayan Algren'i uyandırdım: görünmeyen Kapri'nin üzerinden geçiyorduk, ışık öyle parlaktı ki 12.000 metre yükseklikten Ischia'nın kıyı çizgisi açıkça seçiliyordu; Forio'yu ve bir faytonla çıktığımız kayalık tepeyi tanıdım: Algren, bir çatlaktan çıkan ve aslında sigarasının dumanından başka birşey olmayan volkanik dağ gazlarını göstererek saflığıma gülüyordu. Sonra Amalfi, Galli, pek çok anının üst üste geldiği o sahil ve bir denizden diğerine uzanan Güney geldi geçti. Korfu Adası'nın üzerine akşam çöküyordu. Yunanistan sahilleri, adaları, Korint Boğazı göründüğünde, geçmişte Cairo City'ye kadar bir sıçrayış yaptı belleğim. Kırmızı ve kükürt rengi bir gökyüzünde İstanbul'a doğru hızla yol alırken, benim ne denli canlı, dünyanınsa bir o kadar yeni olduğu eski günleri anımsamak yüreğimi sızlatıyordu. Oysa o anda kendimi mutlu hissediyordum: ama artık asla gerisingeri aşamayacağım bir çizginin öte yanındaydım.

İstanbul geceleyin ıssız geldi bize. Sabahleyin, kaynıyordu. Otobüsler, otomobiller, el arabaları, at arabaları, bisikletler, hamallar, yayalar. Eminönü Köprüsü'nde trafik öyle yoğundu ki, insan karşıdan karşıya yaşamını tehlikeye atarak geçebiliyordu: tüm rıhtımlar boyunca gemiler yığılmıştı: vapurlar, sandallar, takalar, mavnalar. Sirenler avaz avaz çalıyor, bacalar hıçkırıyordu; yolda, fazlasıyla dolu taksiler hızla gidiyor, kayıyor, keskin bir inlemeyle duruyor ve pat pat ederek yeniden çalışıyordu; hurda demirler sarsılıp duruyordu; bağırtılar, düdük sesleri, akılalmaz bir gürültü patırtı güneşin şiddetinden sersemlemiş kafalarımızın içinde yankılanıyordu. Güneş sertti, buna karşın hangarlar arasına sıkışmış, çürüyen tahtalar ve küçük takalarla dolu Haliç'in siyahımsı sularında hiçbir yansıma lekesi yoktu. Eski İstanbul'un göbeğinde, kenarlarında az çok bozulmuş ahşap evlerin bulunduğu ve küçük dükkânların açıldığı ölü sokaklarda gezindik; sandıklarının önüne çömelmiş ayakkabı boyacıları bize düşmanca bakıyorlardı, birer kahve içtiğimiz tahta masalı yoksul

kahvede de aynı havayla baktılar; Amerikalılar'dan mı, yoksa turistlerden mi nefret ediyorlardı? Salonda tek kadın yok; yollarda da yok, ya da tek tükler; yalnızca erkek yüzleri, üstelik hiç biri gülümsemiyor. Gri bir ışık içindeki Kapalı Çarşı bende çok büyük bir hırdavat dükkânı etkisi yarattı: tozlu açık hava pazarlarında her şey çirkindi, nesneler, kumaşlar ve halka ait görüntüler. Bir şey merakımızı uyandırdı: otomatik terazilerin bolluğu ve genellikle yoksul kılıklı insanların tartılmak için para feda etmeleri. Neredeydik biz? Bu kaynaşıp duran ve tümüyle erkek kalabalık, Doğu'nun ve İslam'ın belirtisiydi: ama burada ne Afrika'nın renklerine, ne de Çin'in özgünlüğüne rastlanıyordu. İnsan kendini nasipsiz kırların ve donuk bir ortaçağın sınırında hissediyordu. Ayasofya'nın içi, Sultanahmet Cami tüm beklentilerimi doyurdu: daha içten ve yaşam dolu olan küçük camileri, avlularını, etrafında güvercinlerin uçuştuğu çeşmelerini sevdim; ama geçmişe gömülen yüzyıllardan hemen hemen hiçbir şey kalmamıştı. Bizans, Konstantinopolis, İstanbul: kent bu adların vaatlerini yerine getirmiyordu: tepede, alacakaranlığın ışığında kubbeleriyle sivri uçlu minarelerinin karaltılarının belirdiği saatler dışında; o zaman, kanlı ve görkemli geçmişi, güzelliğinin arasından hafifçe belli oluyordu.

Türkler'le tanışmak istiyorduk. Birkaç hafta önce bir askeri darbe Menderes'i devirmişti: kentte, üniversite öğrencilerinin katıldığı ayaklanmalar olmuştu: şimdi ne düşünüyorlar, ne yapıyorlardı? Toplu turizmin sakıncaları yok değil, ama yalnızlığımızın sakıncaları daha çok. Yalnızca bir dekora erişebilmekten ötürü kızgın, üç gün sonra kentten ayrıldık.

Atina, İstanbul'a oranla dişi ve neredeyse şehvetli geldi: Girit'te bir hafta geçirdik: hayranlık verici manzaralar, insanı duygulandıran birkaç harabe, özellikle Phaestos'unki. Ve sonra Paris'e döndük, ayrılma vaktimiz geldi. Bu beş aylık beraberliğimiz boyunca uyumsuzluğun gölgesi rahatımızı kaçıramamıştı. Eskiden olduğu gibi, öykümüzün bir geleceği yok diye kendimi perişan etmiyordum: artık bizim de pek fazla bir geleceğimiz yoktu; öykümüz tükanmış gibi değil de daha çok bitmiş, biz şimdiden ölmüşüz de yok olmaktan kurtulmuş gibiydi. Eski zamanlar bana, içinde hâlâ bir umudun oyalandığı bu nostaljiyi bile esinlemiyorlardı. Algren, gezinirken adımlarının onu farkına varmadan Bûcherie Sokağı'na götürdüğünü söyledi: sesinde bir özlemle "Bedenim geçmişten vazgeçmemiş gibi." dedi bana; ona "Geçmiş bu denli iyi miydi?" diye

sordum. "Kırk yaşımdayken, kırk yaşımda olduğumu bilmiyordum: her şey başlıyordu!" dedi coşkuyla. Evet, anımsıyordum. Ama haberi almamın üzerinden epey zaman geçmişti: ellibir yaşındaydım, ileri bir yaştaydım. Birbirimizi bulma biçimimizle on yılı silip atmışsak, ama veda töreninin dinginliği beni gerçek durumuma getirmişti: yaşlıydım.

*

Havana'ya yaptığımız gezi, Brezilya'ya gitmemiz için yeni nedenler yaratmıştı. Adanın geleceği büyük ölçüde Castrocu akımların oluştuğu Güney Amerika'da çiziliyordu: Sartre Brezilyalılar'a Küba'dan söz etmek istiyordu. Biz, utkulu bir devrim görmüştük. Üçüncü Dünya'yı anlamak için, az gelişmiş, yarı sömürge, belki çok uzun süre için devrimci güçlerin zincire vurulduğu bir ülkeyi tanımamız gerekiyordu. Görüştüğümüz Brezilyalılar Sartre'ı, Brezilya'da Malraux'nun propagandasına karşı savaşırsa Cezayir'e ve Fransız soluna etkin bir yardımda bulunmuş olacağına inandırdılar: ısrarları sonucunda kararımızı verdik.

Yolculuk yalnızca iki ay sürdü; ayrıntılarıyla anlatmaya kalkışırsam kuşkusuz olayların akışının bozulmasından ötürü kınayanlar olacak beni. Ama Brezilya öyle çekici ve Fransa'da öyle az tanınan bir ülke ki, bu deneyimi okurlarımla paylaşmazsam üzüleceğim: röportajla ilgilenmeyenler, onu atlayabilirler.

Bir eleştirmenler kongresinin yapılacağı Récife'e uçmadan önce, bilet ve vizelerimizle uğraşma nezaketini gösteren ressam M. Diaz'a akşam yemeğine davet edildik. Kendi yapıtları olan güzel tablolar, ülkenin modasına uygun ve ülkemdekine göre daha uygarca bulduğum bir tarzda sıcak bir büfenin kurulduğu daireyi süslüyorlardı: dolaşabiliyor ve değişik kimselerle konuşabiliyorsunuz. Süslü güzel kadınlar ve çoğu Vargas döneminde hapse girmiş aydınlar vardı: aralarında da, gür beyaz saçlarının altında tombul ve neşeli ressam Di Cavalcanti. *Maîtres et Esclaves*'da (Sahipler ve Köleler) sömürge dönemindeki Kuzeydoğu Brezilya törelerini betimleyen Freyne'yle konuştuk; bana Ouro-Preto üzerine resimli bir kitap verdi. Brasilia'dan çok söz edildi; her ne kadar çoğunluk Lucio Costa'nın tasarımları ve Niemeyer'in binalarına hayranlık duyuyorduysa da, hiç

kimsenin içinde yaşamak istemeyeceği bu soyut kent için Kubitçek'in servetler harcamasını eleştiriyorlardı: "Gene de," dedi Di Cavalcanti. "başkanlık sarayının kilisesinde artık deniz kabuklarından yapılma bir çiçek buketi var: bu aslında zevksizlik! ama aynı zamanda bir yaşam işareti! Bu bir başlangıç."

Ve yine, Ağustos ortasında, gökyüzünün yalnızlıklarının arasında uçuyorum. Ayağımın altında, gözlerimle gördüğüm ve var olmayan yollar, sahiller, okyanuslar, adalar, dağlar, uçurumlar oluşup kayboluyor. Hiçbir şey değişmiyor, ne iklim, ne kokular, ne bulutların çokbiçimli tekdüzeliği, birdenbire, hiç kımıldamadan, kendimi *başka bir yerde* buluyorum. Işıklarını gitgide uzatarak, saatim zamanın hesabını şaşırırken ışıkları çarçabuk söndürerek salınan bir dünyanın etrafında dönmekten doğan garip bir yorgunlukla yüreğim parça parça, yeniden yollara düşüyorum. Karanlık Tage kurdelesi, Lizbon havaalanı var; hoparlörlerden birisi seslendi: Elisabethville yolcuları: uçaklarına —kimbilir hangi yazgıya— yönelen bu adamlara ve kadınlara merakla baktım. Az sonra nemli ve siyah bir ülkeye indim. Masallar arasında beyaz giysili kara adamlar sessizce gidip geliyorlardı: Dakar, Afrika; Kongo'nun kanadığı muazzam kıta; şortlu, mavi bereli askerler gördüm: BM Katanga'ya müdahaleye karar vermişti.

Bir sabah doğdu, onunla birlikte de yeşil bir deniz, kör kayalar, beyaz köpüklerle bezeli bir kıyı. Récife: nehirler, kanallar, köprüler, çizgi halinde yollar, tepeler, bir dorukta bir Portekiz kilisesi, palmiyeler. Gene havuzlar, köprüler, kilise: gene: gene; dönüyoruz, küçük bir uçak da yanımızda dönüyor. Sartre: "İniş takımlarını açamadılar." diyor. "Açarlar" diyorum kendi kendime. Bu saatte, bu gökyüzünün altında, yeni bir kıtanın girişinde başıma kötü bir şey gelemezdi. Yarım saatin sonunda tekerlekler belirdi, uçak indi: havaalanına ambulanslar ve itfaiye arabaları yığılmıştı. Bize eşlik eden askeri araç gövde üzerine iniş durumunda pilota komut verecekti.

Sartre keyifsizdi: aşırı çalışma ve sürekli bir moral bozukluğunun neden olduğu zona hastalığından acı çekiyordu. Ben bile yüzüme taze hava ve güneş çarpınca sendeledim. Uzanmış pek çok el vardı: çiçekler, gazeteciler, fotoğrafçılar, çıplak kollu kadınlar, beyaz takımlı adamlar, Jorge Amado'nun yüzü. Polis, gümrük; Havana'daki gibi bir otomobil

bizi kent merkezine götürürken yorgunluk beni sersemleştiriyordu: önce nhum üstündeki bir otele, sonra serin ve neşeli bir lokantaya. İlk *batida*'mı içtim: şeker kamışı rakısıyla —*cachaça*— limon karışımı. Onlar için alışılmış, benim içinse yeni olan bu tat, tanımadığım insanlarla aramda kurduğum ilk bağdı: çarpıcı turunç rengi suyu sürahileri dolduran *maracuja*'nın —tutku meyvesi— lezzetini öğrendim. Tüm masaların üzerinde un dolu şişeler gördüm: yemeklere serpilen manyoka. Kimden hoşlanacağımı, kimden hoşlanmayacağımı, kimi ne zaman ve nerede yeniden göreceğimizi kestirmek güçlü: kongre, tüm Brezilya eyaletlerinden insanları çekmişti. Memnuniyetle anladık ki, özellikle bizi karşılamak için gelen Amado en az bir ay boyunca rehberliğimizi yapacaktı.

Kongrede birkaç dakika kaldık ve Amado bir grupla birlikte bizi bir arkadaşının *fazenda*'sına dinlenmeye götürdü. Burası, Freyre'in kitabında okuduğum betimlemelere uyuyordu: aşağıda işçilerin oturdukları yerler, kamışların öğütüldüğü değirmen, uzakta bir küçük kilise; tepenin üzerinde, ev. Evsahibi resim yapıyordu, tablolar evi ışıkla dolduruyordu; yumuşak eğimli bahçe, ağaçları, gölgeleri, çiçekleri, şeker kamışlarının, palmiyelerin, muz ağaçlarının dalgalanan manzarası bana öyle tadına doyulmayan bir cennet gibi geldi ki bir an, en olmayacak düşü kurdum: bir toprak sahibinin kişiliğine bürünmek. Amado'nun arkadaşı ve ailesi orada değillerdi: Brezilya konukseverliğinin ilk belirtisini gördüm: herkes terasa yerleşmeyi ve içecek birşeyler getirilmesini beklemeyi olağan saydı. Amado bardağıma açık sarı *kaju* suyu doldurdu: o da benim gibi, bir ülkenin büyük ölçüde damak tadıyla öğrenileceğini düşünüyordu. İsteği üzerine, arkadaşları ertesi gün bizi Kuzeydoğu'nun en tipik yemeği olan *feijuada* yemeye davet ettiler: yoksul *caboclo* için yavan bir kara fasulye çorbası, ama bir burjuva mutfak uzmanı için bir tür bol etli kuru fasulye.

Freyre'de, Kuzeydoğu'nun genç kızlarının eskiden, on beş yaşında solmaya başlayan güzelliklerinin en parlak döneminde, on üç yaşındayken evlendiklerini okumuştum. Bir profesör beni kızıyla tanıştırdı, çok güzel, çok makyajlı, ateş gibi gözler, gelişmiş bir göğüse takılı kırmızı bir gül: on dört yaşında. Hiç yeniyetme genç kız görmedim: çocuklar ya da olgun kadınlar. Ama şimdikiler atalarından daha yavaş soluyorlardı; yirmi altı ve yirmi dört yaşlarındaki Lucia ve Christina T. gençlik saçıyorlardı.

Kuzeydoğu'nun ataerkil gelenceklerine karşın, birtakım özgürlüklere sahiptiler; Lucia öğretmenlik yapıyordu, Christina'ysa babalarının ölümünden beri Récife yakınlarındaki ailesine ait lüks bir oteli işletiyordu: her ikisi de biraz gazetecilik yapıyordu; yolculuklara çıkıyorlardı. Bizi Récife dolaylarında otomobille onlar dolaştırdı.

Olinda'yı, —Brasilia'dan üç yüz yıl önce— bir mimarın planı uyarınca inşa edilen ülkenin ilk kentini gördük; 1630'la 1654 yılları arasında Hollanda hesabına yöreyi yöneten Maurice de Nassau, kenti Pieter Post'a inşa ettirmiş, sonra da bir ressam ve heykeltraş ekibine süsletmişti. Récife'in üzerinde, altı kilometre kadar yüksekte yer alıyor ve eski evlerinin çoğunu eldeğmemiş biçimde koruyor. Hollandalılar kovulunca, Portekizli sanatçılar orada aşırılığa kaçmayan barok tarzı kiliseler inşa etmişler: tropikal iklimin baygın kokusunun arasından, kuru Portekiz toprağında beni duygulara boğmuş olan merdivenleri, kapıları, cepheleri bir kez daha buldum. Başı sonu olmayan bir sahile indik: okyanusun buyurgan gürültüsüne karşı yüksek hindistancevizi ağaçlarının aldırmazlığını o kadar sevdim ki! Suyun üzerinde, *jangadas*'ların üçgen yelkenleri bembeyaz parlıyordu: bunlar, tahta takozlarla birbirine tutturulmuş beş altı ağaç gövdesinden yapılma direkli sallardı: sakin havalarda denize dayanıklılar ama fırtınalara pek dayanamıyorlar: her yıl sayısız balıkçı evine dönemiyor. Bir satıcı barakasının altında hindistancevizinin suyunu tattık; meyvenin kabuğunu delip geçen bir saman çöpüyle içiliyor: ılık ve tatsızdı.

Récife'de de güzel barok kiliseler var; balkonları, işlenmiş pencereleri bunlara uçarı ve sevimli bir hava veriyor. Pazarda, topluluklar anlatıcıların çevresini alıyordu: bunlardan bazıları şarkı söyleyerek doğaçlama yapıyorlardı: diğerleri beceriksizce resimlenmiş kitapçıkları okuyorlardı; sonuna gelmeden duruyorlardı: sonunu öğrenmek için kitabı satın almak gerekiyordu. Kentin merkezinde, koyu renk ağaçlar dikilmiş eski meydanlar, nehirler, dükkânlar, işportacılar vardı; ama uzaklaşır uzaklaşmaz, balık pulu biçiminde bezemeli duvarları olan kuru, düzgün sokaklarda, toprak yollarda, çöküşten ve perişanlıktan başka bir şeye rastlanmıyordu. Bost bana: "Récife'de her palmiyenin altında bir dilenci var." demişti. Hayır; bu yıl yağmur yağmıştı ve yöredeki köylüler kemirecek bitki köklerine sahiptiler: ama kuraklık dönemlerinde, kente üşüşüyorlar.

Fransa büyüklüğündeki kurak bir çokgenin içinde açlık yüzünden hep can çekişen yirmi milyon kişi. Christina, kentin çıkışında, tahta barakalar içinde her şeyden yoksun bir ahalinin yığıldığı bir bölgeyi gösterdi. Récife'de avukat olan sosyalist milletvekili Juliao'nun atılımıyla, köylüleri birleştirmeye ve toprak reformunu gerçekleştirmeye çalışan köylü derneklerinden söz etti: arkadaşlarından çoğu bunlara katılmıştı. "Otelle ilgilenmeye başladığımda," dedi Christina, "henüz çok gençtim ve kumaz olmak istedim: çalışanlara en az parayı vererek en yoğun biçimde çalıştırmak istedim. Ve sonra onların nasıl yaşadıklarını gördüm..." İçten bir katolik olarak sosyal eşitsizlikler onu isyana sürüklüyordu. Pazar sabahları kentin en seçkin kulübünde yelken yapıyordu ve yarışlara tutkuyla katılıyordu; ama diğer üyelerle ve genelde ortamındaki tüm insanlarla kavga ediyordu. Récife'in en seçkin mahallesinde çok hızlı araba kullanıyor ve bilerek yayaları ürkütüyordu: "Onlara ölümlü olduklarının anımsatılması gerek." diyordu gülerek.

Brezilyalılar'ın uzmanı oldukları ayarlamalar sonucu, dört uçak bileti sahibi oluverdik: Amado, Lucia ve Christina'nın da biletlerden yararlanmasını sağladı. Amado gençliğini Bahia'da geçirmişti, orada rehber olarak bir de genç bir budunbilim öğretmeni vardı, futbol oyuncusu kalıbında bir melez olan Vivaldo. Zelia Amado da bize katıldı; bir gece sonra geldi: havaalanında bir araç devrildiği için, uçağı zamanında inememişti. Hepsi Fransızca konuşan ve birlikte olmaktan hoşlanan yedi kişilik bir grup olmuştuk. Sağa sola gitmek için küçük bir minibüsümüz ve bir şoförümüz vardı. Sartre daha iyiydi: zorunlu toplantılar bir konferans ve iki resmi yemekle sınırlandı. Çok neşeli bir hafta geçirdik.

Bahia, asansörler ve kablolu tramvaylarla birbirine bağlı, biri deniz boyunca uzanan, diğeri bir yalıyarın tepesine tünemiş iki kentten oluşuyor. Son derece modern, büyük, zarif çizgilerle yükselen otel yalıyarın tepesindeydi. Odamdan, *batidas*'larımızı içtiğimiz geniş, cam duvarlı, yeşil bitkiler ve kuşlarla dolu bardan, her zaman hareketli bir gökyüzünün altında, "tüm ermişlerin körfezi"ni, sığ kayalıkları, kumsalları, dingin hindistancevizi ağaçlıklarını, kayıkları ve trapez biçimli yelkenleri görüyorduk: küçük dalgalar okyanusu kırbaçlıyordu. Amado bize yüksek kentin tüccar sokaklarını tanıttı. Üniversite'nin kapısında "Felsefe grevde"

diye yazıyordu: öğrencilerle rektör görüş ayrılığına düşmüşlerdi. Her yerde kiliseler. En ünlülerinden biri İspanyol sanatçıları tarafından yapılmış; bir parmak düz taş yok: deniz kabukları, yuvarlak desenler, bükülmüş biçimler, bezeme kıvrımları, danteller. Portekiz cepheleri yalın; ama içerde, zenginlik zerafete üstün geliyor: duvarların ve tavanın kabartmaları arasında bilmecelerdeki gibi oymalı ve tumturaklı altın kaplamalar, çıkıntı ve sarkıtlar, kuşlar, hurma dalları, şeytanlar gizleniyor; ayin eşyalarının saklandığı yerlerde pelesenk ya da siyah jakaranda ağacından komidinler, Delft fayansları, Portekiz ajulejo'ları (mavi fayans), porselenler, altın süsler, Grévin Müzesi'ne yaraşır, doğal boyda, balmumundan ermişler sergileniyordu: bunlar çok zayıf betimlenmişlerdi ve yara izleri ile kaplıydılar, gerçek saçlardan yapılmış peruklarının altında acıdan dolayı ya da kendilerinden geçerek kasılmışlardı: ve kamçılanan, yaralı bereli, dikenlerle kaplı, yaralarından uzun kırmızımsı kurdelelerle kanlar akan İsa'lar. Bana Bobo-Dioulasso'nun fetişlerini anımsatıyorlardı.

Amado'nun çocukluğunu geçirdiği eski sokaklar, dar, düz çizgiler biçiminde dimdik denize iniyor: yan tarafta "hayat kadınları"nın mahallesi yer alıyor. Karmakarışık malların bulunduğu pazarlara girdik: duvarlar, tavan, dergi kapaklarından kesilmiş parlak kelebeklerle doluydu. Araba dik yokuşlardan indi ve bizi limana, kapalı çarşının yanına bıraktı: burası bana, sağlık koşullarının gözetilmesindeki eksiklik yönünden Pekin'dekini anımsattı: dar yollarında kaba yiyecekler, tuzlamalar, deriler, kumaşlar, tuhafiye, teneke satılıyor; ama aynı zamanda eski ve ufak inceliklere sahip bir uygarlıktan kalma olağanüstü bir eşyalar karmaşası var. Bizim için, kendisi için, Amado boyalı tohumlardan yapılmış kolyeler, bilezikler, seramikler, pişmiş topraktan küçük yontular, geleneksel Bahia süsleriyle donanmış siyah yüzlü bebekler, dökme Exu'ler —bizim şeytanlara benzeyen, elleri dirgenli, kötü niyetli olmaktan çok şakacı varlıklar— müzik aletleri, bir yığın ıvız zıvır aldı: muskaların, resimlerin, otların, davulların, takıların dini törenlerdeki anlamlarını açıkladı. Açık havada işporta tezgâhları, bir "saveiros" (tekne) filosunun salındığı havuzlara kadar dolup taşıyordu: tekneler birbirine değiyor, yelken direkleri bir korudaki ağaçlar gibi birbirine yapışıyordu: gezginci satıcılar, çiğnenip suyu emildikten sonra tükürülen soyulmuş şeker kamışı dilimleri, hindistancevizli pastalar, fasulye kurabiyeleri, su küpleri, amforalar, gene

güzel ya da berbat seramikler, muzlar ve birtakım başka yemişler satıyorlardı: hurma ağacı yağı kokuları salamura kokularına karışıyordu; teknelerde, karada, tenlerinin rengi, çikolatadan beyaza kadar esmerin tüm tonlarından geçen yağınla erkek ve kadın dolaşıyordu. *Bicho* ya da *hayvan oyunu* denen bir tür piyango için bahse girilen bir berber salonundan geçtik; bu piyango Brezilya'da futbolla birlikte en gözde eğlence. Birinci katta bir zenci kadın beylik görünümlü, ama ünlü bir içkili kahve işletiyor; duvarda, deniz tanrıçası Yemanja'nın bir resmi; bir saksıda, "Ogun kılıçları"; Fransa'da da çok yaygın olan ve Brezilya'da evlerin korunması için vazgeçilmez olan, kılıç biçiminde bir kaktüs türü. Sartre, benim de çekinerek tattığım, yağ damlayan —narçiçeği, mercan, fıstıkyeşili— yahnilere dokunmadı; yengeç suflesi beni fethetti.

Birkaç gün sonra, kentin çıkışında, bir başka pazar gördük. Bir Fransız kadın "Brezilyalılar sizi oraya götürmezler," demişti. Ama Amado bizi her yere götürüyordu. Yağmur yağmıştı ve pis çamurlara batıp çıkıyorduk; oldukça güzel toprak eşyaların dışında, tezgâhlar alıcıların sefaletini yansıtıyordu; Bahia'da açlık kol geziyordu, özellikle de Amado'nun, insanların gecekondu inşa ederek yerleşmiş olmalarından ötürü "istila mahalleleri" adını verdiği yerlerde. Bunlardan biri lagünün ortasına inşa edilmişti: kimsenin bu toprağı istemeyeceğinden emindiler; direkler üstüne inşa edilmiş barakaları toprağa, sallanıp duran yaya köprüleri bağlıyordu: bu bana Canton'daki "su üstü mahallesi"ni anımsattı, ama burada insanlar terk edilmiş biçimde, sağlıksız koşullarda yaşıyorlardı. Paramparça yapraklı muz ağaçlarının arasında, yeşil tepelere serpiştirilmiş başka yoksul mahalleler vardı; çocukların eğlendikleri uçurtmaların mezarlığı olan telgraf telleri bu mahallelerden geçiyordu; esmer ve yağlı toprak, bir kır kokusu yayıyordu; bunlar hemen hemen kırsal yerleşim merkezlerinin örgensel bağlarını ve geleneklerini koruyan kasabalardı.

Olay şu ki, yüzde yetmişi zenci olan Bahia ahalisi —burası şeker kamışı ve kölelik yöresiydi— yoğun bir ortaklaşa yaşamın içinde Afrika nago törelerini, sakınım önlemi olarak katolik dinsel törenlerinin arkasına, onun içinde eriyecekleri kadar gizleyerek, Haiti vodusu gibi, bağdaştırmacı bir din olan, *candomblé*'yi[13] devam ettiriyordu. Bu karmaşık bir inanç ve ibadet biçimi: *candomblé*'lerin kilise biçiminde düzenlen-

[13]Bu sözcük dinin bütünselliği içinde, geleneklerin ve dinsel törenlerin süregiderek devam ettiği toplulukları betimler.

memesinden ötürü çeşitli değişiklikler içeren bir bütün. Roger Bastide'in *Les Religions africaines* (Afrika Dinleri) kitabı yeni çıkmıştı, okudum. Yeryüzü'nün ve Gökyüzü'nün babası bir ulu Tanrı var, bizim kimi ermişlerimize benzeyen varlıklarla, Orixa'larla çevrili: Oxala İsa'ya yakın, Yemanja, Meryem Ana'ya; Ogun, Ermiş George'a; Xango, Ermiş Jérome'a; Omuh, Ermiş Lazarus'a. İlk çağlardaki Hermes'e bizim şeytanımıza benzediğinden daha çok benzeyen Exu, insanlarla "büyülü"ler arasında muzip bir aracı rolü oynuyor. Bunlar Afrika'da oturuyorlar, ama etkileri uzaklara dek yayılıyor. Her birey bir Orixa'ya bağlı oluyor (Papazlar ona adını açıklıyorlar), birey ona talep edilen hediyeleri verip sunguları yerine getirirse Orixa onu koruyor. Oldukça uzun ve karmaşık olan başlangıç kurallarını öğrenmeye başlayan kimi ayrıcalıklı kişiler, tanrıları için "at" görevi yapmaya çağrılıyorlar: tanrı bedenlerin içine —katoliklerde Tanrı'nın papazın dağıttığı mayasız ekmeğe inişi gibi— *candomblé*'nin en yüce anını meydana getiren törenlerle iniyor.

Récife'de bizim için, yerli kılığına giren zencilerin çok yapmacık baleler yaptığı bir gece düzenlemişlerdi; ama Xango'yu[14] görememiştik. Bahia'da dini bayramlar neredeyse gündelik işler ve tüm aydınlar bununla ilgileniyor. Gençliğinde bu konuda başı çeken Amado *candomblé*'nin en önemli kişilerinden biri; Vivaldo daha mütevazı bir yere sahip, ama tüm "ermiş anaları"nı, tüm *babalaô*'ları (yarı papaz, yarı büyücü biliciler) tanıyor. Bizi gösteri amaçlı değil, gerçek törenlere götürdü. İki kez otomobil bizi geceleyin, Bahia'nın kenar mahallelerini oluşturan o kaydıraklardan aşırarak davul seslerinin uğuldadığı uzak evlere götürdü. Her defasında "ermiş anası" bizi önce bir kadının kutsal olmayan ve kutsal yiyecekler hazırladığı mutfağa, sonra da sunağın yer aldığı odaya soktu: gizemli ve fetişist bir dağınıklığın içinde —tanrıların renklerinde kurdeleler, armağanlar, taşlar, testiler— Orixa'lar Saint-Sulpice tarzında heykellerle simgelenmiş: Ermiş Georges ve ejderhası, ermiş Jérome, ermiş Côme ve Damien (çok çeşitli ve önemli güçleri olan ikizler), ermiş Lazarus vb. Sütunlarla çevrili bir avluda zenciler —özellikle de kadınlar— birbirlerinin üzerine yığılıyorlar, bir kısmı derneğin üyeleri, bir kısmı da davetli; beyazlar birkaç tane: bu dansların sık sık esin getirdiği bir ressam,

[14]Pernambouc yöresinde bu sözcük Bahia'daki *candomblé*'nin karşılığı.

Rio'dan bir gazeteci —Rubem Braga—, Fransız Pierre Verger, bize onun bu konuyu en iyi bilenlerden biri ve *candomblé*'nin püf noktalarını en iyi tanıyan kişi olduğu söylendi. Erkekler kutsal davullara vuruyorlar ve başkaları da bilmediğimiz müzik aletlerini çalıyorlardı. "Ermiş anası", "ermiş kızları"nın dansına katıldı: bunlar, benzer törenler sırasında tanrılarının "üzerlerine bindiği" müritlerdi; çok gençleri ve çok yaşlıları vardı; en güzel süslerini takınmışlar, uzun pamuklu etekler giymişler, işlemeli göğüslükler, atkılar — ayrıca mücevherler ve muskalarla süslenmişlerdi; halka olmuş, ritmik, salınımlı, bazen kesik biçimde, ama dinginlik içinde dönüyorlardı. Birdenbire, bir yüz değişiveriyordu; bakışlar çevreden kopuyordu; uzun ya da kısa bir yoğunlaşma süresinden sonra, ya da kimi kez hemencecik, kadının bedeni sıçrayışlarla sarsılıyordu, kadın sendeliyordu; onu tutmak istercesine, müritler —Amado, özellikle Vivaldo— ona doğru avuçlarını uzatıyorlardı. Ermişin hizmetkârlarından biri —bir mürit, ama tanrının ziyaretine erememiş biri— kadını sarsarak, bedeninin baskısıyla yatıştırıyor, ona eşarbını veriyor, pabuçlarını çıkartıyor (kadını Afrikalı geçmişine döndürmek için) ve evin iç taraflarına götürüyordu. Her seansta, tüm dansçılar, onlarla birlikte de iki üç davetli transa geçtiler ve içeri taşındılar. Kendi ermişlerine denk düşen görkemli dinsel tören takımlarına bürünmüş durumda, ellerinde simgelerle, özellikle de yelesini döndürdükleri bir tür kırbaçla odaya geri dönüyorlardı: hareketlerinin tumturaklılığı, yüzlerinin ciddiyeti, bir tanrının içlerine girdiğinin işaretiydi. Yeniden dansa başladılar, herbiri kendini, kişisel kendinden geçme durumuna yoğun biçimde kaptırmıştı, ama grubun hareketlerine de uyum sağlıyordu. Sartre vodu'ların kendinden geçmelerinden söz etmişti; burada, ortaklaşa disiplin, bireysel gösterileri kontrol altında tutuyordu; bunlar kimi dansçılarda büyük şiddet boyutuna çıkıyordu, ama hiçbir zaman onları arkadaşlarından ayırmıyordu. Bu iki şenlikten birinde, genç bir zenci kadın başlangıç dönemini bitirmekteydi. Saçı kazınmış, beyaz giysilere bürünmüş halde gecenin ilk bölümü boyunca yerde yattı; hafifçe titriyordu, bakışları görünmeyen bir yere dikilmişti; babamın can çekişmesinde olduğu gibi hem burada, hem başka yerdeydi sanki. Sonunda transa girdi, gizemli bir sevinçle yüzü değişmiş halde gitti geldi.

Klasik soruyu sordum: "Bu kendinden geçmeler nasıl açıklanabilir?" Yalnızca "ermiş anası"nın bunlara öykünmeye yetkisi var, o da Orixa'ların inmesini teşvik etmek için: bana öyle geldi ki bunlardan biri gerçekten bu izni kullandı. Tüm izleyiciler diğerlerinin sahtekârlık yapmadıkları konusunda fikir birliği içindeler, üstelik bu konuda bahse girerim: değişimleri, seyirciler için olduğu kadar kendileri için de bir sürprizdi; ayrıca bu kadınların sinirceli ya da uyuşturucu almış gibi bir halleri de yoktu: özellikle yaşlıları, alaycı ve neşeli, *candomblé*'ye tüm günlük sağduyularıyla geliyorlardı. O halde? Vivaldo kesinlikle, Pierre Verger daha az açıkyüreklilikle, doğaüstü bir müdahaleden söz ettiler. Amado ve geriye kalan herkes, bilgisizliklerini itiraf ediyorlardı. Kesin olan şu ki, olayların hiçbir hastalıklı yanı yoktu, kültürel temeldeydiler: buna, bireylerin iki uygarlık arasında bocaladığı her yerde rastlanıyor. Batı dünyasına boyun eğmek zorunda olan Bahia'nın eskiden köle olan, bugün sömürülen zencileri, kendilerini kaybetmelere kadar varan bir baskı altındalar; kendilerini savunmak için âdetlerini, geleneklerini, inançlarını korumak onlara yetmiyor: insanlar, içine hapsoldukları yalancı kişiliklerinden kendilerini çekip kopartmaya yardımcı olan teknikler geliştiriyorlar: kendilerini kaybetmiş göründükleri anda kendilerini yeniden buluyorlar: çarpılmışlar, evet, ama öz gerçekleriyle. İnsanları Tanrıya çevirmese de, *candomblé*, en azından düşsel varlıkların aracılığıyla, hayvan seviyesine indirilmiş insanlara insanlıklarını geri veriyor. Katoliklik, yoksulları Tanrının ve papazlarının karşısında diz çöktürür. *Candomblé* ilkyse aksine, her insanın isteyebilmesi gereken o egemenlik deneyini yaşanmış oluyorlar. Hepsi kendinden geçme olayına erişemiyor, müritler arasında bile başlangıç dönemini bitirmiş, buna erişebilecek durumda olanların hepsi kendinden geçemiyor: ama içlerinden birkaçının bunu hepsi adına hissetmesi, aşağılık duygusundan kurtulmaları için yeterli. Bireysel yaşamın en yüce anı, —kurabiye satıcılığından ya da bulaşıkçılıktan Ogun ya da Yemanja'ya dönüştüğünde— "ermiş kızı"nın bu tarikata en sıkı bağlandığı an oluyor. Pek az toplum, üyelerine böyle bir şans sunar: diğerleriyle bağlılığını günlük basit işlerde değil, ama hissedilebilen en gizli ve en değerli şeyle gerçekleştirmek. *Candomblé*'nin özgünlüğü ölçülü ve oldukça tekdüze; ilerici aydınların buna bu denli önem vermesi, —yürekten diledikleri değişiklikleri beklerken— bu olayın yazgısız kimselerde insan onurunu ayakta tutmasından.

Dik yollardan inip çıkıktan sonra —neyse ki Zélia'nın kazalara karşı son derece etkili bir muskası vardı— bir sabah. Bahia'nın en eski, en geniş ve en ünlü *candomblé*'sinin, bir Exu tarafından beklenen kapısında durduk. Bu üzerinde "ermiş anaları"nın en saygı duyulanının egemen olduğu kutsal yer, İspanya'da Montserrat ne ise. Bahia için de o: yalnız buradaki din zenginlerin değil, yoksulukların hizmetinde; kerpiç mermerin, pişmiş toprak altın eşyaların yerini tutuyor; birkaç davulsa, büyük orgların yerini. Bir tepenin üzerinde kurulu olan bu yerde çit duvarı, başlangıç döneminde yeni katılanların içinde yaşadıkları ve kimi koşullarda ermişlerin, kızlarının ve hizmetkârlarının yeniden döndükleri küçük evleri çeviriyor; büyük bir dans salonu var, aynı bizim kiliselerimiz gibi karmaşık bir sembol bilimi uyarınca inşa edilmiş; ana binada "ermiş anası" oturuyor: bir sunak üzerinde —Saint-Sulpice'e özgü alçı şekiller halinde— kentlerin tanrıları toplanmış; kır tanrılarının küçük kiliseleri dışarıda: bunlar, ilk kıtadaki tapınakların yerlerini anımsatacak biçimde yerleştirilmiş, çünkü her *candomblé* Afrika'nın bir küçük evreni. Bu kulübeciklere bir göz attıktan sonra —ki bazıları doğa içinde epeyce uzak mesafelerde kaybolmuş halde— "ermiş anası"na geri döndük: kapısının önünde kurbanlığa ayrılmış iki piliç keyifsizce yem yiyordu. Amadolar onun *candomblé*'sine bağlılar; onunla ayrı bir yerde hesaplaşarak hiç aksatmadıkları yükümlülüklerini yerine getirdiler. Ziyaretimizden haberdar edilmişti, en görkemli giysisine bürünmüştü: etekler, jüponlar, şallar, kolyeler, mücevherler. Canlı, geveze ve muzipti; sırlarını zorla almak isteyen Clouzot'dan yakındı, ona Afrika'dan çeşitli eşyalar getiren Pierre Verger'ye ateşli bir övgü düzdü: bunlardan ötürü Orixa'larla ilişkileri daha güçlenmişti. Kendisi de Afrika'ya gitmişti ve her iki soydan tanrılarının arasında seçim yapması gerektiğinde, nago dinini seçtiğini anladığımı sandım. Biraz nago konuşuyordu: ermişlerle ilişkiye geçmek için Afrika dilini bilmek gerek. Mutfakta genç bir kadın yiyecekler sunarken, o da hangi tinsel varlıklara bağlı olduğumuzu öğrenmek için deniz kabuklarına danışıyordu: Sartre Oxala idi, ben ise Oxun. Yolda, uzaktan uzağa, ağaçların dibinde boğulmuş piliçlere rastlamıştık; bunu ona söyledik: kuşkusuz kötü büyüler söz konusuydu, kınadı. "Ben iyilik için çalışıyorum, hiçbir zaman kötülük için değil." dedi. İnsanları "köpeğin" —şeytan— yardımıyla hasta eden, mahveden, öldürenler büyücülerdir.

"Ermiş anaları "ermiş babaları", *babalaó*'lar, insanların mutluluğu için araya girerler. Oldukça uzun süre konuştuk. Ayrıntılarda, *candomblé*'yle katolikliğin bir araya gelmesi genellikle tuhaf sonuçlar veriyor; ama genelde, Hıristiyanlığın içine aldığı köylü fetişizmi, Afrika fetişizminin kalıntılarıyla çok güzel uyuşuyor; Bahialılar San Francisco Kilisesi'nde, kendi *terreiro*'larında (*candomblé*) oldukları kadar rahatlar.

Piliç kanının tütsüyle yanyana olduğu çoktanrılı-Hıristiyan törenler, daha çok Bonfim'in Efendisi Kilisesi'nde yapılıyor. Kiliseyi görmek için, karmaşık oyuntularla dolu kıyı boyunca, geçerken eski Montserrate Kalesi'ne ve denize uzanan avlusuyla küçük kiliseye bakarak uzun ve güzel bir gezi yaptık. Kilise büyük bir meydanın tepesinde yükseliyor büyük kapının önünde, tespihler ve ayin kolyeleri, haçlar ve mumlar, İsa'nın uzun saçları açılmış, Yemanja'nın dalgalar üzerinde yürüyen resimleri satılıyor. Ayin eşyalarının konulduğu yerde şaşırtıcı bir ex-voto koleksiyonu var: alçılar ve koltuk değnekleri, Efendi'nin iyileştirdiği organların fotoğrafları, resimleri, kalıpları.

Bahia sokaklarında geceleri kötü erkek çocuklar arasında eski "Fransız boksu" hâlâ uygulanıyor; ayak bileklerine jiletler bağladıklarında, ölümcül oluyor. Bu, bir kere bir "istilâ mahallesi"nin ortasında, bir tür kır kahvesinde, bir kere de Bahia'nın merkezinde, bezek kordonları, bayraklar, renk renk şeritlerle süslü bir salonda izlediğim bir dansa esin kaynağı olmuş. Tüm dansçılar eşlerini havaya savuruyor, sonra yere atıyor, yüzünü ayağıyla tehdit ediyor, ama vurmaktan kaçınıyor. Çok değişik saldırılar ve kaçınmalar var. Bu ölümüne savaşa müzisyenler eşlik ediyor. Şampiyon ve öğretmen olan yaşlı, zayıf, çok kısa boylu, kurnaz havalı bir zenci şaşırtıcı bir gösteri yaptı.

Amado'nun babası kakao yetiştiricisiydi: on dokuz yaşında yazdığı ilk anlatısı *Cacao*'da, Jorge kendi ziraat işçilerinin durumunu betimledi. Daha sonra, *Terre violente*'da (Zorlu Toprak) ormanın ilk fatihlerinin, o köle sürüleri üzerinde yaşam ve ölüm hakkını kullanan ve kavgalarını tüfekle halleden "albay"ların cesaret ve cinayetlerini anlattı. *La Terre aux fruits d'or* (Altın Meyveli Toprak) onları izleyen kuşağı canlandırıyordu: yasal görüntüye saygılı spekülatörler ve işletmeciler. O yıl büyük başarı kazanan kitabı *Tarçın Kokulu Kız*'da Amado kakao limanı olan Ilheus'u betimliyordu. Bize orayı göstermek istedi.

Suyla dolu ormanlar ve tepelerden oluşan hareketli bir manzaranın üzerinden uçtuk. Akşamleyin, ertesi gün, sabah güneşinin altında da daha az renksiz görünmeyen Itabuna'ya yağmur yağıyordu. Amado, bir ülkeyi tanımak için, önce orada ne yenildiğini bilmek gerekir diye düşünüyordu; bizi pazara götürdü; kırmızı fasulyeler, manyoka, kötü pirinç, balkabakları, tatlı patatesler, siyah sabuna benzeyen ham şeker kalıpları, güneşte kurutulmuş öküz eti: taze hiçbir şey yok; küçük eşeklerin sırtında samana sarılmış toprak testiler; yerde keçi derisinden halatlar, mataralar; açık havada, eski bir tavanarası kokusu duyuluyordu. İnsanların —çok az zenci kanı taşıyan ya da hiç taşımayan yerliler ve Portekiz melezleri— yüzleri asıktı. Toprak zengin, ama birkaç ayrıcalıklı tarafından sahiplenilmiş; tütün ve kakao, yiyeceğe yönelik tarım yapmak için yer bırakmamış. Amado ve birkaç ileri gelen bizi örnek niteliği taşıdığını söyledikleri bir *fazenda*'ya götürdüler. Güzel bir kırlık alanda çavlanlı bir nehir boyunca gittik. Efendi'nin evi bahçesinin ortasındaki bir yüksekliğin üstündeydi. Toprak sahiplerinin çoğunluğu gibi o da malikânesinden çok Rio'da oturmayı yeğliyordu. Bizi kâhya karşıladı. Dudaklarında bir gülümsemeyle, bizi işçilerin barındıkları —köyden çok ağıla benzeyen— yere götürdü. Ne su, ne ışık, ne ısıtma, ne mobilya: basıla basıla sertleşmiş bir toprak karesini çevreleyen duvarlar; birkaç kasa. Çıplak, karnı şiş çocukların, paçavralar içindeki kadınların boş boş dolaştıkları bir avlunun çevresine odalar sıralanmıştı: derileri ve saçları koyu renkliydi, ellerinde tarım bıçakları, gözlerinde kinle bize bakıyorlardı. *Küba'da da bu deriye, bu saçlara, bu bıçaklara sahiptiler ve Castro'ya dikilmiş gözleri sevgiyle parlıyordu.* Bir koridorda alay edermiş gibi raptiyelerle tutturulmuş bir reklam afişi, yataklı vagondan inen şık bir kadın yolcuyu gösteriyordu: bundan başka hiçbir süs görmedim. Damlarda, kakao bademleri, güneşte, adlandırılamayan çeşitli buğulara karışan mayalı ve tatlı bir kokunun içinde kavruluyordu. Çamurlu bir patikadan altın meyvelerin yetiştiği ormana gittik: meyveleri taşıyan ağaççıklara yüksek yeşil dalların gölgesi ve pabuçlarımıza yapışan nemli, yumuşak toprak gerekli. Amado bir kabuğu kopartıp kırdı: beyaz, yapışkan badem uzaktan uzağa çikolata tadını anımsatıyordu. Dönüşte *Fazenda*'dan neden örnek diye söz ettiklerini sordum: "Sanırım ara sıra doktor uğruyor; yağmur damlardan içeri akmıyor, su merkezi bir kilometreden yakın. Her ne olursa olsun,"

diye ekledi. "Sertao köylülerine oranla buradaki adamlar çok ayrıcalıklı: yemek yiyorlar."

Nehir boyunca, ormanların arasından, insanların mutlu olabileceğini düşüneceğimiz bir manzaranın arasından Ilheus'a gittik. Kakao balyaları depolarda yığılıyordu; çoğunluğu zenci olan adamlar bunları, dar bir geçitin okyanustan ayırdığı ve suları akşam saatinin yumuşattığı palmiyelerin o körpe yeşiliyle aynı renkte olan sakin küçük koydaki takalara taşıyorlardı. Örgütlenmiş, sendikalaşmış dok işçileri çok çalışıyor, ama iyi kazanıyorlardı: kaslarından, sağlıklı görünüşlerinden, gülmesini ve şarkı söylemesini bilen ağızlarından, doyasıya yemek yedikleri anlaşılıyordu. Ilheus açıklarında Okyanus öyle fırtınalı ki, büyük gemiler yaklaşamıyor; uzaktan, yükünü bekleyen ikisini gördük. *Tarçın Kokulu Kız*'da Amado, Ilheus için modern bir liman istemişti; Brezilya'da sözü o kadar geçerli ki bu konuda çalışmalar başlatıldı: rüzgâr ve dalga savrumtuları tarafından dövülerek yeniden inşa edilmekte olan dalgakıranın ucuna kadar gittik.

Yörenin bir diğer geliri hayvancılık. Bir sabah, Bahia'nın yüz kilometre kadar uzağındaki Feira de Santa Anna'ya gittik: panayır günüydü. Kilometreler boyunca yoğun bir kalabalık itişip kakışıyordu, *cangaceiros* (Güney Amerika Sığırtmaçları) kılığına girmiş müzisyenler gitarları ve gırtlaklarıyla çıkarabildikleri kadar gürültü çıkarıyorlardı: kurabiyeler, meyveli hamurlar, hindistancevizi pastaları, şekerlemeler satılıyordu: ama bu neşe yanılsaması çabucak dağılıyordu: pazar, hemen hemen Itabuna'nınki kadar yoksuldu: halk sanatı yoktu, yalnızca pişmiş topraktan zavallı birkaç heykelcik: Bahia çok uzaktaydı: burada, yaşamın hayatta kalmak için kendini tüketmek anlamına geldiği kırların perişanlığı vardı: gereksiz şeylere yer yoktu. Kent sınırında, *vaqueiros*'ların (bekçi) dörtnala koşturarak toz kaldırdıkları çitlerin içine muazzam öküz sürüleri kapatılmıştı. *Vaqueiros*'lar kendilerini kaktüslere ve çalıların dikenlerine karşı korumak için çift köşeli şapkalarından çizmelerine dek deriyle zırhlanmışlar. Sürüleri kendi malları değil; kuraklık ve salgın hastalıklar nedeniyle pek fazla gelir getirmeyen hayvan yetiştiriciliğinden küçük bir pay alıyorlardı. Yerde, güzel bir pas rengine çalan pembelikte, ama hayvan kokan deriden şapkalar, pabuçlar, pantolonlar, ceketler, eldivenler, kemerler, askılı çocuk pantolonları seriliydi.

Geriye —çünkü Amado çok sistemli— tütün konusunda bilgilendirilmemiz kalıyordu. Evinde yemek yediğimiz profesör "Cachuera buraya bir saat uzaklıkta." dedi. Kazılmış ve sarsıntıları Sartre'ın zonasını acılı biçimde yeniden uyandıran o yolun sonuna ancak üç saatte erişebildik: civarlarında tütün bitkilerinin yetiştiği birbirinden uzak birkaç virane gördük. Kent, bir nehrin iki kenarında sakin sakin uzanıyordu: eski evler, eski kiliseler; oralarda gezindik. Sonra, yorgunluktan bitkin kadınların çıplak ayaklarıyla tütün yapraklarını ezdikleri kötü aydınlatılmış bir hangara girdik: ölü bitkilerin ekşi kokusuna, pislik yığınlarının güneşte çürüdüğü ayakyollarının kokusu karışıyordu ve bu bana, kadınların kendi dışkıları üzerinde tepinmeye mahkûm oldukları bir cehennem duygusu verdi. Çıkışta, ayaklarını çamurlu bir su sızıntısına tutmak için itiştiler: lavabo yok, çeşme yok, oysa birkaç adım ötede bir nehir akıyordu. İşçi kadınlardan çoğunun boynunda kutsal kolyeler vardı. Bunlardan birine Vivaldo "Ah! siz Oxun kızı mısınız?" dedi. Ona Cachuera'nın *candomblé*'leri hakkında sorular sordu. Önce çekingen davranan kadının, Vivaldo'nun söylediklerinden onun da müritlerden olduğunu öğrendikten sonra yüzü aydınlandı. Bu kadınların içinde tutuldukları sefil durumu görünce, *candomblé*'nin nasıl bir mucize gerçekleştirdiğinin iyice bilincine vardım.

Son bir gezi bizi bir sabah, körfezin dibindeki petrol kentine götürdü. Brezilya'nın gurur kaynaklarından biri, bugün petrolün devletleştirilmiş olması. Amerika aleyhtarı büyük bir akımla desteklenen Vargas '53'te Pétrobras'da devlet tekeli ilan etti: hiçbir yabancı sermaye o tarihten sonra petrol işletmesi yetkisi alamadı, bu da Amerikan petrol şirketleri için bir darbe oldu. Bir yıl sonra "Amerikan" cephesi Vargas'ı intihara zorladı, ama tekel devam etti. Pétrobras kimi zaman yabancı teknisyenleri işe alıyor, ama ona ait olmayan tek bir petrol yatağı bile yok. Deniz kenarında dev bir rafineri uzanıyor: orayı çok konforlu bir işçi sitesinin bulunduğu tepeden seyrettik. Köylülerle karşılaştırıldığında, Brezilya'da işçi sınıfı asiller sınıfı gibi kalıyor, Pétrobras işçileri de bunun doruğunda yer alıyor. Ormanda bir de, delgisiyle toprağı dört kilometre derinliğe kadar delebilen, zürafa gibi bir petrol kuyusu kulesi gördük.

Bu gezintiler bize maddi anlamda Brezilya toprağını, kıyılarının biçimini, ormanlarının rengini tanıtıyordu. Aynı zamanda arkadaşlarımız

bizi, ülkenin başta içinden çıkmakta zorlandığımız siyaseti hakkında da aydınlattılar.

Seçim dönemının tam ortasındaydık. Brezilya, başkanını seçmeye hazırlanıyordu. Ayrıca, Brasilia lehine başkent sıfatını kaybeden Rio, bundan böyle yeni Guanabara Devleti'ni oluşturacaktı, valisinin ve temsilcilerinin seçilmesi gerekiyordu. Üç adam başkanlık için yarışıyordu. Hiç şansı olmayan —"çalarım ama iş görürüm" sloganıyla anılan— Adhemar bir kenara bırakılırsa, savaş Janio Quadros'la mareşal Lott arasında olacaktı; Janio sağın adayıydı: iktidara gelince, büyük sermayenin çıkarlarını koruyacaktı; bununla beraber Küba'ya ve Cezayirliler'e dostluk mesajları yollamıştı. Christina oyunu ona vermeye karar vermişti; onun amblemini taşıyan pabuçlar giyiyordu, küçük bir süpürgeydi amblem: yolsuzlukları temizlemeyi vaad ediyordu. "O da yeni bir çıkar grubunu başa geçirecek," diyordu Lucia. —"Küba'yı ve Cezayir'i tutuyor, köylüler için birşeyler yapacak," diyordu Christina. —"O bir isterik; vaad ediyor, sözünü tutmayacak." diye yanıtlıyordu kardeşi. O, Amado ve tüm solcular gibi Lott'a oy verecekti. Milliyetçi, Amerika karşıtı Lott Brezilya'nın ekonomik özgürlüğü için savaş verecek, diye güvence veriyordu Amado. Kubitçek —Anayasa onun aday olmasına izin vermiyordu ama etkisi büyüktü— ve komünistler onu destekliyordu; şanssızlık şuydu ki, Lott çok sofu bir askerdi ve dış politikada tepkiseldi: Küba'ya karşı cephe almıştı. Bu aptallığı üzerine, taraftarları gülünç olduğu kadar da acıklı fıkraları bizzat yayar olmuşlardı. Bir hastalığı dolayısıyla bir manevraya katılamamış, aynı olayı bahçesinde yinelemeye karar vermiş: emir subayıyla birlikte oldukları yerde döne döne kırk kilometre yürümek üzere yola çıkmışlar. Yirmi kilometre sonra mola vermişler. Asker susamış ve matarasını unuttuğunu görmüş; gidip almak istemiş. Lott onu durdurmuş: "Matara yirmi kilometre uzakta." demiş. Altı hafta boyunca çıkartmalar, afişler, plaklar, hoparlörlü otomobiller gürültüyle her iki adayın da meziyetlerini övdüler; onurlarına tabancalar patlatılıyordu.

Kampanyayı, dilin İspanyolca'yla olan benzerliği sayesinde gazetelerden iyi kötü izliyorduk. Brezilya üzerine Fransızca yazılmış ya da Fransızca'ya çevirilmiş tüm denemeleri okudum; çeviriler aracılığıyla, edebiyatı üzerinde de bir fikir sahibi oldum.

T. kız kardeşlere ve Vivaldo'ya veda ettik: Vivaldo heyecan içinde kendisine nago öğretmek için Afrika'dan gelecek olan bir profesörü bekliyordu. Sarı balçığı, siyah kalabalığı, İsa'ların fetiş niyetine durdukları kiliseleri, alçıdan ermişlerin Afrikalı tanrıları simgelediği ayin yerleri, pazarları, folkloru, köylülerin büyüleriyle gülen sınlsıklam Bahia'yı arkamızda bıraktığımızda, başka bir evrene geçtiğimizin bilincindeydik. Üç saatlik uçak yolculuğu. Yerde testere ağızlı dağlar, "tanrı parmakları", yontulmuş iğnelere, ve koni biçiminde sivriliklere büründü: sayısız küçük adacıkla dolu bir körfez gördüm, öyle genişti ki, bakışlarım her yerine ulaşamıyordu. Rio. Çirkin ve kalabalık bir yol, seçim çıkartmalarının sallandığı aşırı kalabalık ağaçlıklı yollar: bir tünel bizi Copacabana'daki otelimize götürdü.

Copacabana'nın güzelliği o denli yalın ki, kartpostallardan anlaşılmıyor, içime işlemesi de biraz zaman aldı. Altıncı katta, penceremi açıyordum: odama taze bir iyot ve tuz kokusuyla sıcak bir buhar ve yüksek dalgaların uğultusu giriyordu. Yüksek binaların çizdiği hat, kilometreler boyunca, okyanusun öldüğü engin kumsalın yumuşak kıvrımıyla uyumluydu: ikisinin arasında, keskin, düz bir yol: düz kumla dikey bina yüzeylerinin birleşimini bozan hiçbir şey yoktu; mimarinin sadeliği yerin ve suyun çıplaklığıyla uyum içindeydi. Kumsalın beyazlığı üzerinde tek bir renk lekesi: sarı, kırmızı, siyah benekli kiralık uçurtmalar. Mevsim kıştı, yolla deniz arasında hareketsiz ya da kımıldayan pek az sayıda siluet göze çarpıyordu. Sabahın erken saatlerinde, mahallenin hizmetçileri geliyor, sonra sekize doğruysa memurlar, gündüz çalışan insanlar, sonra boş gezenler ve çocuklar. Denize pek girilmiyor, sular fazla hırçın: başka yerlerde küçük koylar ve daha korunaklı sahiller var: burada insanlar suda ayaklarını ıslatıyor, güneşte uzanıyor ve futbol oynuyorlar. Bu gevşek yalnızlığın, okyanusun ve kayaların haşin görkeminin, yoğun ve hareketli bir kente ait olduğunu düşünmek güçtü. Akşam, hamam kokulu bir sis, binaların ışıklarını, ilanların neonlarını süzüyordu: ve dünyada bu pırıltıdan, bu serin nemden başka dilenecek hiçbir şey yoktu.

Copacabana çoğunluğu büyük ve küçük burjuvalardan oluşan üç yüz bin nüfusu barındırıyor: genellikle Le Corbusier tarzında, kazık temeller üzerinde kurulmuş o güzel binaların arasında gezinmek keyif vericiydi. Mahalle, üzerinden birkaç yol geçen, ama daha çok tünellerle aşılan bir

yalıyarın eteğinde bitiyordu. Rio bütünüyle, sokaklarının varıp dayandığı ve hıyabanlarının yer altından oyduğu tepecikler ve kelle şekerleri biçiminde kasılmış kalmış. Yeşillik bu tümsekleri örtüyor, orman, aynı zamanda okyanusun da istila ettiği kenti kaplıyor: hiçbir büyük kent bu denli bütünüyle doğaya ait değildir. Rio'da otomobille gezinti, bir iniş-çıkış ve dönüşler, beklenmedik derinlikle batma, dik inişler, bu arada ani ve muhteşem kıyı kayalarıyla kumsal dizileri manzaralarının ardarda keşfi. Yedi yüz metre yükseklikte, otuz metre boyunda bir İsa diktikleri Corcavado'da, bu kentsel ve vahşi manzara insanın gözünü kamaştırıyor.

Kentin ancak güzel mahalleleri yükseklere inşa edilmiş; öyle uzaklara uzanıyor ki, şoförler onu iki bölgeye ayırmışlar: kuzeyin taksileri güneye girmiyorlar, ötekiler de aynı kurala uyuyor. Birkaç kez kuzeyin çirkin işçi yerleşim merkezlerinden geçtik, ama yalnızca güneyi köşebucak tanıdık. Başkan Vargas yolu, genişliğiyle cesaretimizi kırıyordu, ama sık sık Rio-Branco yolunu arşınlıyorduk: kaldırımlardan geçen akın akın insan, dolu, tıkalı bir yol, dükkânlar, mağazalar, afişler, içlerinde büyük kahve makinalarının parladığı, sokaklara açılan barlar, ananas, portakal, kaju, marakuja suyu dolu kavanozlar, çıkartmalar, sloganlar: hareketlilik neşeyi andırıyordu, ama insanların üzgün bir halleri vardı. Sağda, solda, arabalara yasak olan sokaklar kalabalıktan kapkara kesilmişti: sonra, yayalar bile seyrekleşiyor, mağazalar yoksul dükkâncıklara dönüşüyordu; kentin göbeğindeyken, sanki ıssız bir kasabada geziniyorduk. Birkaç kez, yavaşlığı ve durakları hoşumuza giden tramvayın arka vagonuna bindik. Genç Brezilyalı mimarlar tarafından inşa edilen binaları gördük: Modern Sanat Müzesi, Alfonso Reidy yerleşim birimi, Nino Lévi'nin binaları, her ikisi de Le Corbusier'nin öğrencisi olan ve onunla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'nı inşa eden Niemeyer ve Costa'nın binaları; öğrencilerinin yapıtları Le Corbusier'ninkilerden daha zarifti. Portekiz'den pek az iz kalmıştı, kentin gürültülerinden uzakta, sömürge tarzı evler ve gür ağaçlarla çevrili, mavi gökyüzüyle süslenmiş bir büyük avlu vardı, adını şimdi unuttum. En sevdiğimiz yerlerden biri, iskele meydanıydı: vapurlar körfez adalarına doğru yola koyuluyorlar; araba vapurları ve feribotlar, iki yüz bin nüfusu ve gökdelenleriyle karşı kıyıda Rio'nun şanssız bir ikizine benzeyen Niteroi'ya insan, araba ve mal götürüyor. Gemiler hep

aşırı dolu, gazeteler sık sık otuz ya da elli yolcunun boğulduğu haberini veriyor. Taksiler, tramvaylar akın akın; gezginci satıcılar, dükkânlar yiyecek ve içecek satıyor. Yan tarafta, taze sebze, ananas ve aynı zamanda balık, durmuş et kokan büyük haller uzanıyor. Bir lokantanın birinci katından körfez ve gemileri, toprak ve trafiği seyredilebiliyor. Bir pazar, bir kanalın böldüğü ruhsuz bir yoldan çıkarken, uzakta pembe, sarı, özellikle de yeşil (bu renk Brezilyalılar'ın gözdesi) gömlekli adamlar gördük. Büyük alçak evlerin pencerelerinden salkım salkım sarkmış kadınlarla konuşup gülüyorlardı. Aralık kapılardan, merdivenlere oturmuş, yatak kılığında güzel melez kadınlar görülüyordu. Gizli hiçbir şey yok; açık havada, öğleden sonranın ortasında, sanki bir kasaba bayramı var sanırdınız.

Akşamları, Rio parıldıyordu: koyu renk bedeninin çevresine kolyeler, uzun gerdanlıklar, zincirler, değerli taştan kemerler dolanıyordu. Gene de tanyerinin gri-mavi dumanları içinde, kapalı dükkânlarla dolu küçük sokaklarını yeğliyordum. Rio'da güneşin ve kalabalığın sakladığı yorgun ve solmuş —siyah beyaz mozaik kaldırımlar yarılmış, asfalt yamuk yumuk olmuş, duvarlar pul pul dökülüyor, caddeler pis— bir şeyler var. Geceye ve sessizliğe bürünen halk mahallelerinde hayaletler ve pişmanlıklar uçuşuyor.

Rio'nun üç milyon nüfusunun yedi yüz bini *favella*'larda yaşıyor; çoğunlukla çok uzaklardan kentte zenginleşiriz umuduyla gelen aç köylüler, toprak sahiplerinin terk ettikleri arazilere yığılıyorlar: bataklıklar, kayalık topraklar; kalaslar, kartonlar, teneke parçalarıyla kendilerine bir barınak yapmayı tamamladıklarında, yetkililer kendilerinde onları yerlerinden çıkarma hakkı bulamıyorlar. Rio'nun göbeğinde bile, dik tepeler *favella* kaynıyor. Bir turizm yetkilisi, bunların sefaletini örtmek için renk renk boyanmalarını önermişti: tasarı yarım kaldı, ama birkaç baraka çarpıcı renklere bürünmüş durumda; kente ve okyanusa hakim en yüksek tepelere kurulmuş bu yerlerin bazılarında mutlu bir kasaba havası var. Brezilyalılar *favella*'larını göstermeyi sevmiyorlar. Bununla beraber, Paris'te tanışmış olduğumuz Thérèse Carneiro bize bunlardan birini gezdirdi. Bu, Copacabana'da, yüz metreden yüksek bir tepede, çoğu zenci olan dört bin kişinin yaşadığı bir yerleşim merkeziydi. Sefalet, pislik, hastalıklar yönünden diğerlerine benziyordu; ama bir özelliği vardı: rahibe Renée, ya da ona seslendikleri gibi yalnızca Renée, bir rahibe, orada

oturuyordu. Bir Fransız konsolosunun kızıydı, gençli▲nde İspanyol halkının perişanlığıyla allak bullak olmuş, rahibeliği seçmiş ve işçi papazların izinden yürümüştü. Ona Rio'ya gelmesi öğütlenmişti. Toprak sahibinin onayıyla, bir arazi parçasını "işgal etmiş"ti. *favella*'nın erkekleri de orada bir dispanser ve bir okul kurmasına yardım etmişlerdi. Sarışın, elmacık kemikleri çıkık ve pembe, neredeyse güzel bir kadındı ve mavi hastabakıcı bluzu giyiyordu. Zekâsı, kültürü ve materyalist sağduyusuyla bizi şaşırttı. "Buradaki insanlara ancak suya kavuştuklarında Tanrı'dan söz edilmeli... Önce lağım, sonra ahlâk." Onların haklarını savunuyordu: "Bir sürü olayla suçlanıyorlar; yaşadıkları koşullara kıyasla pek az suç işlediklerini düşünüyorum." Deniz kıyısındaki, pırıltılı gençliğin tenis oynayıp güneşte gevşediği kulübü gösterdi: "Ben, bendeki kanla, inip onları boğazlarım. Bunlar, zavallılar doyasıya yiyemiyorlar, bu nedenle tepki göstermiyorlar." Masasının üzerinde kenevir hakkında kalın bir kitap vardı: kadınlar da adamlar da, onları şiddetli taşkınlıklara iten haplarla kendilerini zehirliyorlardı. Cumartesi akşamları birkaç barakada, Bahia'nın olgun *candomblé*'lerinden çok farklı *macumba* kutlamaları yapılıyordu; bu kırsal geleneklerinden kopmuş alt-işçi sınıfında mülkiyet ortaklaşa değil, bireysel bir serüvendi: müritler transa girdikleri zaman kendilerini yakıyor, kimi zaman ciddi olarak yaralıyorlardı; pazar sabahı Renée onları tedavi ediyordu. Dediğine göre bu insanlar sihirli ilaçlar biliyorlardı: bir saat içinde kabuk bağlayan derin yaralar görmüştü. "Onların dininde bir şey var." diyordu hiç etkilenmeden, kuşkusuz Tanrı'nın pek çok çeşitli yolları olduğunu düşünerek. *Favella*'yı Çin'de uygulanışını gördüğüm yöntemlere çok yakın yöntemlerle yönetiyordu: halkı, kendi gönençleri için çalışmaya ikna etmişti. Erkekler yollar açmış ve bet. nlamışlardı, bir tür su şebekesi kazıyorlardı; Renée onlara kentten elektrik çalmakta yardım ediyordu: aynı zamanda da belediyeye başvurarak yasal yoldan elektrik, su ve gerçek kanalizasyon elde etmek için uğraş veriyordu. Yöredeki bazı kadınlar ona yardım ediyorlardı, o da destek hizmeti verecek kimseler yetiştirmeye çalışıyordu. Oldukça önemli bir beyaz azınlık zencilerle birlikte yaşıyordu ve Renée beyazların ırkçılığıyla savaşıyordu. Kendi sorunları da vardı. Orası aşırı kalabalıktı: belediye ve mantık yeni gelenlerin kabul edilmesini yasaklıyordu; gelenleri geri çeviriyordu. "Ama bu iyilik değil," diyordu. "İnsanlara bir çatıyı çok görmek, iyi bir şey değil." Üstlerince kendisine verilen tatil

ayında da Amazon Yerlileri'yle uğraşmayı düşünüyordu: "Akıllıca tatil yapmak gerek." dedi bize gülümseyerek. Dolambaçsız, doğal, kendini öne çıkarmanın gölgesinden yoksun Renée genel olarak hami kadınlara ve yardım rahibelerine yöneltilen tüm eleştirileri ortadan kaldırıyordu: hizmet ettiği insanlara toplumun ya da Tanrı'nın gözleriyle bakmıyor, daha çok topluma ve Tanrı'ya onların gözleriyle bakıyordu.

Zélia araba kullanıyordu, annesiyle Rio'ya gelen Christiana'nın da bir otomobili vardı: bize çevreyi gösterdiler: kumsalları devam ettiren vahşi yarlar: bin metre yükseklikteki *Tijuca*'nın yamaçlarında, artık tükenmiş kahve plantasyonlarının yerini alan gür ve sık orman. Amadolar bizi Petropolis'de dağa götürdüler: yazın, sıcaklık Rio'yu boğucu kıldığında, kumarhane olmaya daha çok yaraşan muazzam bir otelde oda tutuyorlar: oyun yasaklanmış, boş salonlar birbiri peşisıra diziliyor. Stephen Zweig'ın kendini öldürdüğü villayı gördük. Bir başka gün, Zélia'yla Paquéta Adası'na giden bir vapura binip adada faytonla gezindik; eski araba, yenilikleri gitmiş güzel villaları, terk edilmiş bahçelere, okalip-tüslerin eskiye ait kokularına pek uygun düşüyordu.

Akşamları, *L'Atlantica*'nın teraslarından birinde, ışıkların pırıldamasına, dalgaların mırıltısına, havanın ılık ve nemli okşayışına dikkat kesilerek yemek yiyorduk. Öğle yemeklerimizi sık sık *churrascarias*'larda (kebapçı) yiyorduk. Odun ateşlerinin karşısında demir çubuklarla dolu bir yer var, dikine yere batmış çubuklara domuz, koyun, öküz etleri geçiriliyor: güneyde *gaucho*'lar (çobanlar) eti işte böyle pişiriyorlar. *Churrasco*, çubukları yatay tutan bir aletin içinde sunuluyor: dünyanın hiçbir yerinde böyle lezzetli et yemedim: Avrupalılar yemeğin yanında verilen manyokayı pek yemiyorlar: kızarmış, güzel hazırlanmış olunca ben çok lezzetli buldum: yanmış odun havaya kokular saçıyordu.

Brezilya'da, en alçakgönüllü otel-lokanta bile "boîte"[15] adını almış; Copocabana'da ayrıca bizim anladığımız anlamda pek çok "boîte"(*) var ama Amadolar bunları bilmiyorlardı. Yalnızca o karanlık ve "küçük cehennemler" diye adlandırılan barlara gittik, bu adı almalarının nedeni içlerinde bir alkol ve müzik fonu üzerinde, az çok para karşılığında elde

[15] Fransızca.

(*) Argoda gece kulübü.

edilen tertemiz sevgilerin gelişmesi. Pen-Club'ün kongresi için Rio'ya gelen Graham Greene'in yazınsal tartışmalardan kaçarak zamanının büyük bir bölümünü yalnız başına geçirdiği yerler işte buralardı.

Jorge'ye ve Zélia'ya karşı hemen sevecenlik duymuştuk: Rio'da iyice yakınlaşmıştık: bu yaşımızda, bunca ilişkinin söndüğünü gördükten sonra, bir kez daha yeni bir arkadaşlığın neşesini bulacağımız hiç aklımıza gelmezdi. Polislerce öldürülen bir komünistin kızı ve kendisi de komünist olan Zélia, Jorge'yle bir seçim kampanyası sırasında karşılaşmıştı: Jorge onu, artık sevmediği bir kocaya karşı büyük savaş vererek kazanmıştı: on beş yıldır mutlu ve canlı bir çift oluşturuyorlardı. Zélia İtalyan kökenine hep genç kalan bir doğallık ve tazelik borçluydu: kişilik sahibi ve sıcak bir insandı, keskin bakışları vardı, sivri dilliydi; varlığını diriltici buluyordum ve birlikte gülebildiğim ender kadınlardan biriydi. Jorge'de de ölçülülük ve tutku birbirini dengeliyordu: ağırbaşlılığının arkasında bastırılan büyük kargaşalar hissediliyordu. "Yaşamın küçük güzellikleri" diye adlandırdığı şeylere duyarlıydı: yiyecekler, manzaralar, kadınların çekiciliği, sohbet, gülme. Başkalarını düşünen, her zaman onları anlamaya ve onlara yardım etmeye hazır, kararlı kin ve hınçlarıyla büyük bir alaycılığı vardı. Brezilya toprağına sıkıca kök salmıştı ve orada ayrıcalıklı bir durumdaydı: bir ülke, bölünmüşlüğünü aşmaya çalıştığı sırada, erişmeye heves ettiği birlik ve bütünlüğü yansıtan yazar ve sanatçılara değer verir. Brezilya'da okumayı bilen herkes *Tarçın Kokulu Kız*'ı biliyordu, hiçbir ülkede bir yazarın bu denli evrensel bir beğeniye kavuştuğunu görmedim. Bir "işgal mahallesi"nde bir milyarderin evinde olduğu kadar rahattı, bizi başkan Kubitçek'e olduğu kadar "ermiş anası"na da götürüp tanıştırabilirdi.

Gençken, Vargas yönetimdeyken, hapse girmişti. Daha sonra Komünist Parti yasaklanınca, Zélia'yla birlikte yurtlarını bırakıp gitmişlerdi. Güç bir dönemde, iki üç yıl Çekoslovakya'da yaşamışlardı. Paris'i, İtalya'yı, Viyana'ya, Helsinki'yi, Moskova'yı, Pakistan'ı, Hindistan'ı, Çin'i ve unuttuğum daha birçok yeri tanımışlardı. Kongrelerde ve yolculuklarda sık sık Kübalı şair Nicolas Guillen ve Şilili Neruda'yla grup oluşturuyordu: resmi gezilerin sıkıntısını gidermek için onlara şakalar yapıyordu. Bir keresinde Pekin'de Guillen'le bir çevirmenin arasında opera izlerken, Guillen'e, açık saçıklığıyla onu çok kızdıran bir anlatımla konuyu ak-

tarmış. Bu olaydan birkaç gün sonra Çinli yazarlarla tiyatro üzerine bir tartışmaları olmuş. "Halka gösterdiğiniz oyunlarda," demiş Guillen, "pornografik sahneleri koruyacak derecede geleneklere saygı göstermenizi anlayamıyorum." Çinliler dehşete kapılmış gibiymişler; Amado gülmekten kırılıyormuş ve Guillen birdenbire anlayıvermiş: "Ah! sen!" demiş hiç gülmeden. Viyana'da Amado Neruda'ya telgraflar gönderiyormuş: "Latin Amerika'nın en büyük şairine.", sırf Guillen'i kudurtmak için. Bununla beraber Guillen'e, kendi yazdığı ve bir kadın hayranının Neruda'ya kendini sunmasını konu alan bir mektubun sırrını açmış. Sabah kahvaltısında Neruda mektubu onlara okumuş, sonra yüzü asılmış: "Ne aptal kadın! Telefon numarasını vermeyi unutmuş!" Zélia da, o da pek çok insan hakkında bir yığın öykü biliyorlardı.

Zélia, Alliance Française'de kurslara gidiyordu ve çok iyi Fransızca konuşuyordu. Jorge kurallara daha az uyarak kendini ifade ediyordu, ama rastladığımız Brezilyalılar'ın çoğu gibi hızlı ve rahat konuşuyordu. Hepsinin ortak birkaç "Brezilyalılıkları" vardı; örneğin, adam, herif, tip yerine Amado mösyö diyordu. "O mösyönün hatırlamadığım bir yüzü var... onun pis bir mösyö olduğunu sanıyorum." Randevularımızı haber vermek için: "Bu öğleden sonra üç anlaşmanız var." diyordu: bu ifadelerde onları düzeltemeyeceğimiz kadar hoşumuza giden bir incelik buluyorduk.

Amadolar otelimizden iki dakika uzaklıktaki, koca koca camları ve döşeme taşları olan, kitap dolu büyük bir dairede oturuyorlardı; raflar halk sanatı ürünü parçalarla doluydu: dünyanın dört bir tarafından vazolar, küpler, oyuncaklar, kutular, bebekler, küçük heykeller, pişmiş topraktan parçalar, seramikler, müzik aletleri, maskeler, aynalar, işlemeler, mücevherler. Yumuşak renkli bir kuş dairenin içinde bir uçtan bir uca serbestçe uçuyordu. Aşağı yukarı on iki ve sekiz yaşlarında bir oğulları ve bir kızları vardı. Oğul, Juan, lise gazetesince Sartre'la röportaj yapması istendiğinde uzun süre direndi: "Artık gençliğe söyleyecek hiçbir şeyi olmadığını söylüyor." diye itiraz etti.[16] Bir Fransız hanım arkadaşları onlarda oturuyordu ve Jorge'nin erkek kardeşi, bir gazeteci, sık sık geliyordu. Bizim için orası bir yuva oldu. Hemen hemen her akşam orada marakujalı, kajulu, limonlu, naneli batidalar içiyorduk: kimi zaman akşam

[16] *Aden-Arabie*'nin önsözüne atıfta bulunarak.

yemeğimizi onlarda yiyorduk, çıkarken de onlar bize eşlik ediyordu. Jorge görüşmelerimizi düzenliyordu, bizi, bazı nezaketsiz kimseleri kızdıracak kadar inatçı bir sabırla onlara karşı koruyordu: bizimle görüştürmediği bir gazeteci, zehirli bir makaleyle onu bizi zorla kapatıp saklamakla suçladı. Üniversiteliler, yazarlar, gazetecilerle olan resmi yemekler körfez kıyısında yapılıyordu; mekân o kadar güzel, yemekler o kadar lezzetliydi ki, canım hemen hemen hiç sıkılmıyordu.

Ultima Hora, Ouragan sur le sucre'ü (Şeker Üzerinde Fırtına) yayımlıyordu. Rubem Braga ve solcu bir Katolik olan bir arkadaşı onu kitap halinde basmaya karar verdiler. Bunu tartıştık. Di Cavalcanti'yi yeniden gördük. *Tijuca* boyunca, ip gibi yollar bizi Niemeyer'in yanına götürdü: yükseklerde bir yerde kendi yapıtı olan ve evden çok soyut bir heykele benzeyen bir villada oturuyordu; terasın üstü bir damla korunuyordu, daire her yerden gökyüzüne açılıyordu. Bize cin tonik sundu ve birbirimizi uzun zamandan beri tanıyormuşçasına sohbet ettik. Bir kenti tüm bölümleriyle inşa etmek bir mimar için olağanüstü bir şans: bunu kendisine sunmuş olmasından ve onu herkese karşı savunmasından ötürü Kubitçek'e şükran duyuyordu. Ama komünistti — yeni başkentin planını tasarlayan Costa gibi ve Brasilia'da daha uzun söz edeceğini belirttiği birçok soru soruyordu.

Villa-Lobos dışında Brezilya müziğini hiç tanımıyorduk. Karnavalın hazırlandığı yerler olan "samba okulları" henüz açılmamıştı. Amado bize plaklar dinletti. Gitar çalarak şarkı söyleyen bir besteciyi davet etti. *Orfeo negro*'nun yazarı bizim için bir gece düzenledi. (Kendisini aldattığını söylediği filmi hiç beğenmemişti: gördüğüm bütün Brezilyalılar Marcel Camus'yü memleketleri hakkında kolay ve uydurma bir izlenim verdiği için eleştiriyorlardı.) Evinde piyano, gitar çalan ve karşılaştırıldığında cazın en "cool"unun bile yakıcı kaldığı çok hafif bir tarzda şarkı söyleyen bir *Bossa Nova*'lı kızlar ve oğlanlar grubuna rastladık. Çıkarken Sartre, genç kızların karşısında Algren'in Carrousel'de travestiler karşısında hissettiği rahatsızlığın aynını hissettiğini söyledi. Bir kadının hoş yüzüne, cömert kabartılarına keyifle bakarken kendini on üç yaşında bir küçük kızı dikizler buluyordu!

Düşmanlarının büyük haksızlık ederek hakkında "Açlık onu iyi doyuruyor." dedikleri Josué de Castro'da bir akşam geçirdik. Kitapları kadar ilginçti ve de komik. Genç teknokratlar Brezilya ekonomisinden söz

ettiler; sonra dereden tepeden konuşuldu: başka şeylerin yanısıra, Brezilya'da çok sık görülen kazaların her türünden söz açıldı. Rio tramvayları bir sallantıda dökülen insan salkımlarıyla fazlasıyla yüklü: "Üstelik banliyö trenlerinin yanında bu hiç kalır" dedi Amado; sık sık yolcular demiryolundaki kırma taşların üzerine yuvarlanıyor, yaralanıyor, ölüyorlar. Bir kez değil üç kez dünya turu yapmış olan Castro ve Amado Brezilya uçaklarında korkudan ölüp ölüp dirildiklerini itiraf ediyorlardı[17] ve dediklerine göre Niemeyer, Brasilia'dan Rio'ya gitmek için bir saatlik uçak yolculuğunun yerine on sekiz saatlik araba yolculuğunu yeğliyordu. Kara ve demiryolu olmadığı için Brezilya ABD'den sonra en gelişmiş havayolu ağına sahip, ama donanımı çok yetersiz. Bu ülke —ki bu da Brezilyalılar'daki çok çarpıcı bir özelliğin, durmadan blöf yapmalarının nedeni— olanaklarının çok üstünde yaşıyor; geleceğe şimdiden adım atmış: verimli sanayi, modern kentler, bol petrol; ama söz konusu geleceğe, geçmişten miras kalan zavallı araçlarla giriyor: eski kötü gemiler, eski model uçaklar, eski otomobiller, delik deşik yollar, yetersiz laboratuarlar, yetersiz teknoloji ve yetersiz kadro. böyle olunca da tökezliyor. Ayrıca, yabancı bir emperyalizmin kulu kölesi olan tüm ülkelerdeki gibi —Castro'dan önceki Küba, Mao'dan önceki Çin— rüşvet ve kokuşmuşluk kol geziyor; savunmasız ve akıl almaz bir sefaletin içinde bulunan bir halkın karşısında zenginler ceplerini, hem de en kısa zamanda doldurmaktan başka bir şey düşünmeyen bir mafya oluşturuyorlar: inşaatlarda, ulaşımda, aşılarda, yiyeceklerde, en basit güvenlik önlemleri bile gözetilmiyor. Brezilyalılar geçen yüzyılda her işletmenin taşıdığı iyi ya da kötü riskleri az-çok azalttılar, oysa her alandaki girişimleri —insan, malzeme, mekân— ölçüsüzce arttı.[18] *Favella*'lardaki yangınlar, yıkılan iskeleler, batan gemiler, hendeklerde ölen insanlarla yüklü kamyonlar, tüm bu felaketler içinde bir şeyler bana, dev aynasındaki bir İtalya'yı çağrıştırıyordu: İtalya'da, işçilerin içinde yaşadıkları koşullarla ilgilenmek için işçilerin ölmesi beklenir; ama ilgilenilir; Brezilya'daysa hayır: işgücü aşırı bol, insan yaşamı beş para etmiyor.

[17] İki yıl sonra, '62 Yazı'nda Castro kızı ve birkaç aylık torunuyla, Rio'dan kalkarken denize düşen uçaktaydı. Bebek boğuldu.

[18] Burada söylediklerimi, daha sonraları gerçekleşen Fortaleza aşıları dramı, Niteroi sirkindeki dev yangın trajik biçimde kanıtladı.

Akşamın sonuna doğru Prestes geldi. Amado'nun onun hakkında yazdığı kitabı okumuştum. 1924'te yüzbaşı olmuş, başarısızlığa uğrayan Paul yanlısı bir devrimde taburuyla yeniden biraraya gelmişti: altı yıl boyunca, bin beş yüz kişilik bir kuvvetle, peşinde polis, Brezilya'yı adım adım gezip devrim çağrısında bulundu. Bu ilk "uzun yürüyüş" sırasında komünist oldu. 1935'te orduyu Vargas'a karşı kışkırtmaya çalıştı ve kırk altı yıl sekiz ay hapse mahkûm oldu. Alman asıllı karısının göğüsleri "yeşil gömlekliler"ce kesildi ve kadın Almanlara teslim edildi: bir kampta öldü. '45'te, Vargas'ın gidişinden sonra serbest bırakıldı ve o tarihte kıtanın en önemli partisi olan Brezilya Komünist Partisi'nin başına geçti. Parti '47'de Dutra tarafından dağıtıldı ve Prestes yasadışılığa sığındı. Ama '55'te, komünist oyları milliyetçi aday Kubitçek'e bağladıktan sonra, açığa çıkabildi. Komünistlerin durumu tuhaf: parti hep yasak; ama kişisel özgürlük adına herkesin komünist olma ve kendisiyle aynı görüşü paylaşanlarla toplanma hakkı var. Prestes kahramanlık dönemlerinin genç ve yakışıklı "umut şövalyesi"ne benzemiyordu artık. Uzun, dogmatik bir konuşmayla köylü birliklerini eleştirdi ve ılımlılık hakkında vaaz verdi: Brezilya ancak sosyalist olmak için hiçbir şey yapmazsa sosyalist olabilirdi. Meydanlarda, arkadaşlarımın günbegün daha da fazla üksindikleri aday Lott lehine konuşmalar yapıyordu. "Ben ona oy vereceğim, ama o beni hapse atacak." diyordu Amado. Niçin komünistler, açıkça duyurmadan onları temsil edecek bir aday önermiyorlardı? Sayıları çok azdı, kendilerini saymaya meraklı değillerdi. Seçim savaşı halkın ancak yarısını ilgilendiriyordu: okuma yazma bilmeyenler oy vermiyorlar, köylüler ne okuyor ne de yazıyorlar. Buna karşın Brezilyalılar kendilerine demokrat diyorlar ve bir noktaya kadar da bu doğru: büyüklenmekten haberleri yok; efendiler ve hizmetkârlar, yüzeysel anlamda, eşitlik içinde yaşıyorlar; Itabuna'da, *fazenda*'nın yöneticisi birer bardak içki sunduğunda, bizi getiren şoför de salonda bizimle birlikte içti. Ayrılma daha alt düzeyde gerçekleşiyor; yöneticiler, plantasyon işçilerine değil eşitleri gibi, insan gibi bile davranmıyorlar. Gene bir noktaya kadar, Brezilyalılar ırkçılığı da reddediyorlar. Hemen hemen hepsinde Yahudi kanı var, çünkü Güney Amerika'ya göç eden Portekizliler'in çoğu Yahudi'ydi: hemen hemen hepsinde zenci kanı da var. Bununla birlikte, burjuva ortamlarda oldukça şiddetli bir Yahudi düşmanlığı hissettim. Ve hiçbir zaman, salonlarda,

üniversitelerde, dinleyicilerimiz arasında çikolata ya da sütlü kahve renkli bir yüz görmedik.[19] Sartre bu düşüncesini Saint-Paul'deki bir konferans sırasında yüksek sesle açıkladı, sonra sözünü geri aldı: salonda bir zenci vardı; ama o da bir televizyon teknisyeniydi. Ayrım ekonomik, tamam; gerçek şu ki, kölelerin soyundan gelenler hep işçi sınıfında kaldılar; ve *favella*'lardaki yoksul beyazlar kendilerini zencilere üstün sayıyorlar.

Bu, Brezilyalılar'ın Afrika geleneklerine bağlı kalmalarını engellemiyor. Rastladıklarımın hepsi nago dinlerinin etkisindeydiler. Vivaldo gibi ermişlerin varlığına inanmasalar da, en azından güçlerine inanıyorlardı. "Ermiş anası" efendilerimizin adını açıkladığında Amado bize, başka bir kadın papazın yapacağı danışmanlığın da aynı adları vereceğine ilişkin güvence verdi. *Candomblé*'nin ulu kişisi olarak, temel kurallara uyuyordu. Bir fasulye tabağını iterek Sartre'a: "Benim ermişim bunu yasaklıyor; sizse Oxala'sınız; tüm beyaz yiyecekler için size izin var." dedi. Gülümsüyordu; ama kuşkusuz batıl inançlara boyun eğmeyi, onlarla alay etmenin tehlikesine yeğliyordu. Sartre kent kızı, akılcı ve gerçekçi Zélia'yı sorguladı: doğaüstüne inanmakla inanmamak arasında bocalıyordu. Amado'nun babası kanserden dolayı acı çekiyordu ve bir kötü ruhun ona işkence ettiğini düşünüyordu. Zélia eve bir ruhçağırıcı davet etti: tüm ev halkı büyü seansına katıldı, hizmetçi kadın transa girdi; ihtiyarın sancıları durdu; ne zaman sancılar başlasa, ruhçağırıcı gelip onları kovdu. "Ne demeli?" diyordu Zélia. Genelde kendi ermişlerinin rengini taşıyan kutsal kolyeyi takardı. Küçük bir olay bize anlamlı geldi. Birisi Sartre'a Oxala'nın himayesini simgeleyen bir muska vermişti. Bir gazetecide yenilen bir yemekten sonra davetliler aşçı kadını kutladılar. Zélia ona Sartre'ı işaret ederek: "Onun ermişi de sizinkiyle aynı." dedi. Sartre aşçıya muskasını gösterdi: aşçı kadın muskayı ona hediye ettiğini sandı ve teşekkür ederek aldı. Ertesi gün gazeteci Sartre'a telefon etti: Sartre o hediyeyi düşünmeden verdiği için pişman değil miydi? Geri verilmesini ister miydi?

Zélia'nın anlattığına göre bir sabah, milletvekili olmak isteyen arkadaşı O. gün doğmadan kendisini ve karısını Tijuca'nın tepesine çıkartmasını rica etmiş. Bir *babalaó*'nun buyruklarına uyarak, otomobilden inmişler,

[19] Vivaldo tek ayrıcalıklı kişiydi bu konuda; Bahia'daydı ve melez olmasına karşın çok açık renk bir teni vardı.

bir sepet yumurta çıkartmışlar, bir düzinesini vücutlarında gezdirdikten sonra uçuruma atmışlar. Akşamdan sadaka vermeleri gerekiyormuş; bir dilenci bulmak için kenti dört dönmüşler ve sonunda bir bankta uyuyan bir sokak serserisini uyandırmışlar. O. seçilememiş. Biz oradayken yeniden adaylığını koyuyordu ve bir *umbanda* töreni düzenledi. Amado da törene katılmamızı önerdi. Zélia'nın otomobili, O.'nun kelebeklerle kaplı seçim kamyonetinin arkasından Rio'yu dolaştı. *O.'ya oy verin.* Küçük Juan Amado kamyonete binmişti ve hoparlörden bağırıyordu: "O.'ya oy verin. Sartre'a oy verin. Amado'ya oy verin. O.'ya oy vermeyin." Kamyonet seçim görevlilerini şuradan buradan toplamak için sağa sola sapıp duruyordu. Kuzey kesime ancak iki saatte varabildik; öğleden sonra O.'nun çıkartmalarda mitinginin yapılacağını ilan ettiği bahçeyi bulmadan önce dış mahallelerde epeyce dolaştık. Bir "ermiş anası"nın on iki evlat edinilmiş çocuğu bakıp büyüttüğü büyük kır evinin etrafını çalılar sarmıştı; çocuklar yataklarda darmadağın uyuyor, ağaçların altında oynuyorlardı. Çok siyah, çok şişman, görkemli biçimde giyinmiş anne, Bahia'dakilerden çok daha zengin ama onlarla benzeşen bir sunağı hayran hayran seyretmemizi sağladı. Üzerinde yemek yiyeceğimiz muazzam masa hâlâ çıplaktı. Mutfakta, bahçede, kadınlar fırınların etrafında koşuşuyorlardı. Saat üçe doğru nihayet karidesli pilav, kızarmış domuz sunduklarında açlıktan bayılmak üzereydik, yemekler çok lezzetliydi, ama O.'nun şatafatlı söylevi biraz tadlarını kaçırdı. Rio'da "anlaşma"larımız olduğu için ziyafetin ortasında tüydük. O. seçimlerde gene başarılı olamadı.

Brezilya solu genç kara Afrika ülkeleriyle sıkı ekonomik ilişkiler kurmak istiyordu. Kubitçek'i Salazar'a yaptığı ziyaretten ötürü kınıyorlardı; Brezilyalılar diktatörlük nedir biliyor ve nefret ediyorlar; sömürgecilik de onları tiksindiriyor; tanıştığımız Portekizli demokrat sürgünler, Afrika'ya karşı faşist bir tutum içindeydiler: Angolalılar'ın isyanının bastırılmasını diliyorlardı. Bağımsızlıklarını yalnızca yüz kırk yıl önce kazanmış olan Brezilyalılar daima bağımsızlıklarını talep eden ülkelerin yanında yer alıyorlar. İşte Cezayir ve Küba'dan söz edince Sartre bu nedenle öyle büyük yankı uyandırdı; özellikle de Küba'dan sözettiğinde. Castrocu devrim onları doğrudan ilgilendiriyordu; onlar da ABD baskısı altındaydılar ve toprak reformu sorunu hakkında kaygıları vardı.

Récife'de, Sartre Cezayir'den, şişman ve candan bir insan olan Fransa Konsolosunu ferahlatacak biçimde, hükümeti doğrudan suçlamadan söz etti. Bahia'da da ılımlıydı. Rio Üniversitesi ona bir basın konferansı vermesi için bir amfitiyatro açtığında —bu yolla liberal olduklarını ortaya koyuyorlardı— Sartre baklayı ağzından çıkartmaya kararlıydı. De Gaulle ve Malraux hakkında sorular yöneltildiğinde, hiç kaçamaksız konuştu. Tüm basın bu konuşmadan söz etti ve ondan sonra, Rio'da, Saint-Paul'de, günlük ve haftalık gazeteler her sayılarında Sartre'ın fotoğraflarını ve uğraşlarıyla ilgili ayrıntılı yorumlar yayımladılar. Üniversitede verdiği konferansa çok sayıda insan geldi, genç teknokratların sömürge dönemi üzerine düzenledikleri konferansa da öyle; konferans teknokratların Kültür Merkezi'nde yapıldı ve salon gelen dinleyiciler için çok küçük kaldı, insanlar balkonlara ve bahçeye yığıldı. Dinleyiciler de, konuşmacı da iri iri terler döküyorlardı, öyle ki alkışlardan kurtulduğunda Sartre'ın gömleği mavileşmişti, ceketi boyanmıştı. Rubem Braga *Şeker Üzerinde Fırtına*'yı biz dönmeden yayımlamak için büyük çaba harcadı ve Sartre, Küba'yla dayanışma amacıyla, imza günü düzenlemeyi kabul etti; aynı gerekçeyle, tedirginliğime karşın, ben de pırıl pırıl döşenmiş bir salonda yeni basılmış ciltlerle dolu bir masanın başına, onun yanına oturdum ve kitap imzaladım. Alıcılardan biri, Sartre'ı memnun etmek için, kendi yaptığı ve çerçevelediği bir de Gaulle portresini sundu. Üniversitede —istediğim için değil, istekte bulunulduğu için— kadının durumu hakkında konuştum.

Ülkedeki Fransız topluluğu bize katıksız ve açık seçik bir düşmanlık gösterdi. Sartre yalnızca Cezayir ve de Gaulle hakkındaki görüşlerini açıklamakla kalmıyor —konferanslarda, makalelerde, röportajlarda, radyoda, televizyonda vs.—, Copacabana'da, Cezayir'de öğretmenlik yapmış Fransız bir kansı olan GPRA temsilcisine de ziyarette bulunuyordu. Onlarda, Fransız ordusunun ruhsal hizmet birimi tarafından değiştirilmiş sahte *El Moudjahid* sayıları gördük. Kendi davaları için Sartre'ın yaptığı çalışmayı çok önemli buluyorlardı.[20]

[20]Ben Kheddah '61 Sonbahan'nda Brezilya'ya gittiği zaman, Sartre'ın Cezayir davasına yaptığı hizmetler karşısında şaşırdı. Lanzmann ve Fanon'a, uçağı indiği zaman resmi makamlarca geri çevrilmek istendiğini anlattı: karşılamak için akın akın gelen öğrenciler, onu havaalanından omuzlar üstünde çıkartmışlar. Ve hemen Sartre'dan söz etmişler.

Rio'daki günlerimiz, uçakla bir saat uzaklıktaki Saint-Paul'e yaptığımız yolculukla bir hafta kadar kesintiye uğradı. "Yataklı vagonda rahat bir geceyi yeğlemez misiniz?" diye önerdi Amado. İyi niyetle kararımızı kabullendi. Oraya vardığımızda, havaalanında büyük bir kalabalık vardı, özellikle de *Cuba si, Yankee no* pankartları taşıyan gençler; Sartre ve Castro diye bağırıyorlardı. "Société Sartre" (Sartre Derneği), öğrenciler ve çok genç profesörlerce ağırlandık.

Kent güzel değil, ama yaşamla dolup taşıyor. Burası Brezilya'nın beşiklerinden biri; Cizvitler buraya 16. yüzyılın ortalarında yerleşmişler ve *bandeirantes*'ler (sancaktar) iç bölgeleri fethetmeye buradan gitmişler. Aynı zamanda ülkenin en modern kenti: geniş anayollar, geniş viyadükler, yüksek binalar, koşuşan bir kalabalık, yoğun bir trafik, bol bol küçük dükkân ve mağaza. 1900'le 1960 arasında nüfusu seksen binden üç buçuk milyona yükselmişti ve yapılanması daha sona ermemişti: her yerde tamamlanmamış binalar. Bununla birlikte, inşaat işçilerinin çok ağır çalıştıkları, kimi yerlerde ise hiç çalışmadıkları dikkatimizi çekti: ülkenin karşı karşıya kaldığı muazzam enflasyon bir gerileme doğurmuştu: pek çok girişim terk edilmişti. Bizi, özel bir kişiliği olmayan İtalyan mahallesinde ve pek çok özgünlük taşıyan Japon mahallesinde gezdirdiler; oturanların hemen tamamı Japon: dükkânlar Japon malları satıyor, lokantalar özel Japon yemekleri sunuyor. Yerleşime ayrılmış çok zengin bir bölge var: çiçekli bahçeler, sömürge tarzı evler, son derece modern villalar. *Favella*'lar da var; kendi *favella*'sının yaşamını günü gününe, tüm sertliğiyle anlatan bir zencinin, Caroline'in güncesinin sözü çok geçiyor: genç bir muhabir onu bir rastlantı sonucu bulmuş, kitap en çok satanlar arasına girme yolundaydı.[21] Kalabalık sokaklarda, ruhçağırmayı öven ya da ruhçağırma seanslarını duyuran çok sayıda afiş dikkatimizi çekti. Santos'a indim; bir pazar günüydü, liman uykudaydı. Palmiyeleri, küçük parkları, küçük dükkânları, çocuk arabalarıyla deniz kıyısında bir gezinti, anılarımın arasında Copacabana'yı yeniden canlandırdı.

Entelektüel açıdan daha sanayileşmiş olan Saint-Paul, canlılık açısından da Rio'dan üstündü. Basın toplantıları, televizyon, görüşmeler, genç sosyolog ve genç ekonomistlerle sohbetler, imza günleri, yazarlarla

[21] Sonradan *"Le Dépotoir"* (Çöplük) adı altında Fransızca'ya çevrildi. Türkçe'de de *Çöplük* adıyla yayımlandı.—*çev.*

yemekler, tablolarını seyretmemizi seyreden bir grup ressamla —ne sınavdı!— müze ziyareti: hiç boş kalmadık. Brezilyalı aydınları tanıdıkça, onlara karşı daha çok sempati duyuyorduk. Yükselen ve tüm Latin Amerika'nın geleceğini elinde tutan bir ülkeye ait olduklarının bilincinde oldukları için, çalışmalarını tüm yaşamlarını bağladıkları birer eylem gibi görüyorlardı: merakları engin ve titizdi: genelde çok kültürlü ve çabuk kavrayışlı olan bu insanlarla konuşmak yararlı ve keyifliydi. Toplumsal sorunlar konusunda şiddetli kaygıları vardı. Kentlerin her tarafına dağılmış *favella*'lar varken, Brezilyalılar sefaleti unutamazlar: bu onların ulusal gururlarını zedeliyor: demokratik duygularını boşa çıkarıyor: sağcılar bile konuyla ilgili ve bununla savaşmaya çalışıyorlar.[22] Burjuvazinin ilerici kanadı ve aydınlar, devrimci görüşlere yöneliyorlar. Tüm Latin Amerika'da rastlanan bir olgu bizi şaşırttı: büyük toprak sahipleri, çok zengin sanayiciler komünist: düşüncelerine göre, ülkelerini ABD'nin emperyalizminden ancak sosyalizm kurtarabilir ve halk kitlelerinin, kendilerine de yansıyan alçalmasını sosyalizm durdurabilir. Kuşkusuz bunlar istisnalar: aydınların rolü de çok kısıtlı. Yarın devrim olacak diye bir sonuca varmamak gerek.

Ultima Hora, Sartre için bir sabah sendika yöneticileriyle bir görüşme düzenledi. Sorduklarına hepsi aynı yanıtları vermedi: ama, sonradan başka görüşmelerin de doğruladığı bazı belirgin olgular, sonuç olarak bu konuşmadan anlaşıldı. Brezilyalı işçiler köylülükten yeni yeni çıkıyorlar: kendileri ya da babaları köylüydü, yaşam düzeyleri köydekilerden çok daha yüksek olduğu için, kendilerini ayrıcalıklı görüyorlar. Çıkarları, Kuzeydoğu'daki açlarınkilerle ya da Güney'deki gündelik işçilerinkilerle bağdaşmıyor. Bunlardan bir kısım, sömürülen bir sınıfa ait olduğunun bilincine kuvvetle varmış: ama hepsi, bugün için büyük sermayeyle bir tür işbirliği yapılmasının gerektiğine inanıyor. Büyük sermayenin tutumuysa belirsiz. Halen büyük ölçüde Amerikan şirketlerinin baskısı altında olan Brezilya'nın kaynaklarını sahiplenmek istiyor: ama gelişmek

[22]Doğal olarak, ayrıcalıklıların büyük çoğunluğu her şeyden önce dört elle kendi ayrıcalıklarını savunmaya sarılıyor ve sefaletten büyük ölçüde bunlar sorumlular. Ama en azından bu duruma karşı diğer ülkelerde olduğu gibi ilgisiz değiller. Sağcı bir organ olan *L'Estado de São Paulo* biz oradayken kentin *favella*'ları üzerine çok önemli bir araştırma yayımladı.

için ABD'nin parasal desteğine muhtaç; emperyalizmle, onu kayırarak savaşıyor. Ülkeyi sanayileştirmeye ve ekonomik açıdan bağımsız kılmaya yönelik çalışmalar yaptığı ölçüde, işçiler, sermayenin başarılarında bir refah vaadi görüyorlar: Kubitçek'e, sonra da Lott'a komünistlerin verdiği desteğin anlamı bu. Amerika'ya bağımlılık bir tarafa bırakılırsa, Brezilya'nın durumu, Kuzey'le Güney'i tersine çevirmek koşuluyla, İtalya'nınkine benziyor, ama azgelişmişlik ve yüzölçümünün genişliği nedeniyle daha trajik. Ulusal Birlik Kuzey'e karşı oynuyor, çünkü yörenin zengin toprak sahipleri yatırımlarını Güney'in sanayisinde değerlendiriyorlar, bu da Kuzey'deki her tür gelişmeyi engelliyor. Açlığa mahkûm köylüler devrim durumundalar; ama dağınıklık, besinsizlik, bilgisizlik onlarda sınıf bilincinin oluşmasını zorlaştırıyor ve hemen hemen hiçbir şeye hakim değiller: işçi sınıfı bilinçli ve savaşmak için pratik olanakları var: ama devrimci değil. Küçük burjuvaziye gelince, Küba'da çıkış yolunun olmaması Batista'ya karşı ayaklanmasına neden olmuştu: burada, sanayileşmeden umuda kapılıyor ve kurulu düzeni kabul ediyor. Konuştuğumuz herkes, daha uzun süre sosyalizmin Brezilya'da şansı olmadığı görüşünde.

Bir kere daha, büyük, çiçeklerle süslenmiş ve güzel kokulu bir salonda, süslü püslü ve anlattıklarımın tersini düşünen kadınların karşısında kadınlar hakkında konuştum; ama genç bir kadın avukat bana çalışan kadınlar adına teşekkür etti. Brezilyalı kadının durumunu betimlemek güç. Yörelere göre değişiyor: Kuzeydoğu'da, bir genç kızın, —bir *favella*'da bile yaşasa— bakire olmadığı takdirde evlenme şansı hiç yok; çevresi tarafından sıkı bir gözetim altında tutuluyor. Güneyin sanayileşmiş kentleri çok daha liberal. Brezilya'da boşanma yok. Ama, birinden biri evli olan bir adamla bir kadın birlikte yaşamaya karar verirlerse, bunu gazetede ilan ediyorlar. En ukala kesimlerde bile bunlar artık yasal bir çift olarak görülüyor ve çocukları babanın adına ve mirasına hak kazanıyor. Bu iyi hoş, ama bedeli de şu ki, anne aile yuvasını terk ederse, çocukları üzerindeki tüm haklarını kaybediyor. Ve bir erkek öldüğü zaman, yalnızca ilk yasal eşi mirasçısı oluyor: yaşamını resmi belgeye dayanmadan paylaşmış olan kadın tek bir cruzeiro bile alamıyor.

Sartre, altı yüz kişilik bir tiyatro salonunda biri yazın, biri de sömürgecilik üstüne iki konferans verdi: gittiğimizde salon dolmuştu ve

dışarda dört yüz kadar insan içeri girmelerini yasaklayan polise karşı tepiniyorlardı; Sartre konuşmaya başladığında sabırsız bağırtılar duyuluyordu. Birdenbire, barikat zorlandı, salona üşüştüler, alkışlar arasında yerlere oturdular, duvarlara yaslandılar. İki Fransız "Fransız Cezayiri"ni savunmak için söz istediler; sanki Sartre tarafından düşmanlarını komik duruma düşürmek için görevlendirilmiş dalavere ortaklarıydılar; biri zaten tanınmış bir yarı kaçıktı. Fransız bir profesörle bir papaz Sartre'a, onunla dayanışma içinde olduklarını bildirdiler.

Brezilya'da yüksek öğretimi merkeziyetçilikten uzaklaştırma denemeleri yapılmakta. Saint-Paul yolunun birkaç saat uzağında, seksen bin nüfuslu Araraquara adlı kentte yeni bir üniversite kurulmuştu. Reklamını yapmak isteyen profesör L. öyle bir dümen çevirdi ki, Sartre oraya gidip felsefecilerin önünde diyalektik, öğrencilerin önünde de sömürgecilik hakkında konuşmayı kabul etmek zorunda kaldı. Akşam olurken yola çıktık ve Amado tarafından yapılan düzenlemeler sonucu gece *l'Estado de Saô Paulo*'nun yöneticisi M.'nin *fazenda*'sında kaldık. Bu sağcı bir gazete, ama bizimkilerden çok farklı: *favella*'ların sefaletine karşı bir kampanya yürüttüğünü söylemiştim; solcular da orada yazı yazıyor; gazete Sartre ve konferansları hakkında önemli propaganda yapıyordu. M., Vargas'ın güdümcülüğüne karşı bir "liberal" olarak Amado'yla birlikte hapse girmişti, kibar bir ilişki sürdürüyorlardı. Muhabirler gazete için fotoğraflarımızı çektiler. Yemekte M. zenci sorunundan söz etti. "Biz hiç ırkçı değiliz," diye açıkladı, "yalnız, —bu da bizim kabahatimiz— zencileri kendi düşünsel ve ruhsal düzeyimize çıkartacak kadar eğitemedik, onlar da sosyal sınıfların en altında kaldılar." Masanın öbür ucunda, üç büyük oğlu dişlerini gıcırdatıyorlardı: onlar da kuşkusuz aynı düşünceleri savunacaklardı, ama daha ustaca. İlerlemiş yaşına karşın, şaşırtıcı biçimde açık saçık konuşuyordu, sigara içen kadınlara öfkelendi: ona göre, tütün cinsimize özgü sinirceleri şiddetlendiriyordu. Sinirleri sağlam görünen karısı bizi, bizim için hazırlanan geniş eski odalara götürdü.

Uyandığımda, ağaçların, çimenlerin, passiflora çiçeğinin, hibiscusların, sarı, kavuniçi, pembe, mor begonvillerin parlaklığından gözlerim kamaştı. Plantasyonu gezdik: sökülen, yakılan, denize atılan kahve, '28 yıllarının o soyut skandalı, işte bu yaylaları kaplayan koyu yeşil bitkilerdi; küçük

meyvelerinin beyazımsı çekirdeğinin hemen hemen hiç tadı yoktu. Hafif gökyüzünün altında engin ve tekdüze, ama ufukta büyük ağaçlara sahip, hoş bir biçimde vadilerle bezenmiş manzaranın mutlu bir görüntüsü vardı. Amado bize ürün toplamanın ağır işlerini anlattı; toplama, tarım işçilerine toprak sahibi tarafından kalacak yerlerin sağlandığı birkaç hafta boyunca sürüyordu ancak; bazen onları gelecek yıla kadar da tutabiliyordu, ama el emeğini azaltmaya ya da değiştirmeye karar vermeye hakkı vardı: o zaman işçiler gidip başka yerlerde iş arıyorlardı. M.'lerin parkının aşağı tarafında, kahve tanelerinin kurutulduğu avlunun bir kenarındaki bir okul sınıfı yirmi kadar çocuk barındırıyordu: gelecek yıl bunların çoğu kuşkusuz yüzlerce kilometre uzakta olacaktı; okumayı öğrenmekte zorlanacaklardı. Gündelik işçilerin evleri Itabuna'nın domuz ahırlarından daha doğru dürüst, ama çok yoksuldu.

Araraquara'da Sartre birkaç sandviç yuttu ve saat ikiye doğru "Yaşasın Küba! Yaşasın Sartre!, *Bohio*'lardan söz etliniz: *favella*'lardan söz edin." yazılı pankartlarla süslü amfitiyatroya girdi. Öğrenciler Sartre'la, Brezilya'da Castro'nunkine benzer bir devrim olasılığı üzerinde konuştular. Sartre onlara köylü birlikleri hakkında sorular sordu, bir toprak reformunun zorunluluğundan bahsetti. Bir süre sonra, Sartre'ın notlarını gözden geçirdiği bir pazar gününün ıssızlığında Amado'yla gezinirken ona: "Bütün öğrenciler devrimci sanki!" dedim. "Doktor, avukat olduklarında geçer." diye yanıtladı. "ABD'ninkinden bağımsız bir ulusal kapitalizmden başka hiçbir şey istemeyecekler. Böylece, köylülerin yazgısı değişmemiş olacak." Profesör L.'nin evine yaklaşırken otomobillerin, kamyonların, kamyonetlerin, otobüslerin geldiğini gördük: bir futbol maçından dönen muazzam bir kalabalık; Brezilyalılar fanatik futbol meraklısı.

Sartre diyalektik üzerine konuştu. Çok geç döndük; bir *churrascaria*'da akşam yemeği yedik, bir gece daha kalacağımız M.nin *fazenda*'sına gitmek için büyük yoldan ayrıldığımızda gece oldukça ilerlemişti; şoför plantasyonlar arasından geçen toprak yollarda yolunu kaybetti. Sonunda uzakta küçük bir ışık fark ettik, yolumuzu ona göre ayarladık, ışığı durmadan buluyor, kaybediyor, yeniden buluyor, ama ona ulaşmayı başaramıyorduk. Otomobil ancak saat ikide girişte durdu: lambalar yanıyordu, kapılar açıktı: odalarımıza çıktık. Yolculuğumuzun en hoş

yanlarından biri olan Brezilya konukseverliğinin bir örneği daha. Sabah çıktığımda, koridorda sırıtan Amado'yu gördüm, çünkü profesör L.'yi sevmiyordu. Bana: "Zavallı adama inme inecekti!" dedi. L., gazeteyi açtığında başlığı okumuş: "Sartre devrim çağrısı yapıyor." Bir inilti ile: "Ben mahvolmuş bir adamım!" demiş.

Sartre gençler arasında çok popüler olmuştu. Saint-Paul'de bir iki kez akşamı başbaşa geçirmek için planlar yaptık. Kentin sertliği yumuşuyor, yayalar daha az hızlı yürüyor, bir zenci şarkı söyleyerek geçiyordu: gündüzün kargaşasından sonra bu rüyamsı huzurun tadına varıyorduk. Sık sık otomobiller duruyordu: "Sizi herhangi bir yere götürebilir miyiz?"

Rio'da, her köşe başında öğrenciler yanımıza geliyordu. "Kendiniz hakkında ne düşünüyorsunuz, Bay Sartre?" diye sordu bir genç kız bir konferans sonrasında. Gülerek "Bilmiyorum." diye yanıtladı Sartre, "kendimle hiç karşılaşmadım. — Oh! Sizin açınızdan çok yazık." dedi genç kız coşkuyla. Fransız hükümetinin bir temsilcisi de bizimle aynı zamanda Rio'da bulunuyordu: şerefine bir kokteyl verildi; —kendi söylediğine göre— oldukça sarhoş bir Brezilyalı arkadaş onu bir kenara çekmiş: "Fransa siz değilsiniz: Fransa Jean-Paul Sartre." demiş. Resmi temsilci gülümsemiş; mademki Brezilya Sartre'ı omuzlarda taşıyordu, Fransa'yı bu değerli ve yararlı parçadan yoksun bırakmak beceriksizlik olurdu: "Bunlar Fransa'nın iki görüntüsü." demiş. Brezilyalı aydınlar Sartre'a, *öteki* görüntüyü simgelediği için minnettardılar. Rio bize "onursal vatandaşlık" ünvanını verdi, beratlarımız kısa bir davette sunuldu.

Fransız gazetelerini güçlükle buluyorduk: ama mektup ve telefonlarla dostlarımız Fransa'da olup bitenler hakkında bizi bilgilendiriyorlardı. Jeanson'un davası 7 Eylül'de başladı; avukatlar Sartre'ın bulunmasını diliyorlardı; ama o Brezilyalılar'la anlaşmalara girmişti ve orada Cezayir yararına sürdürdüğü eylemi bırakmak istemiyordu. Bir mektubun, sözlü tanıklık kadar değer taşıyacağını düşündü. Rio'dan Paris'e mektup hızlı gitmiyor, hatta yolda kaybolma tehlikesi de var. Sartre, telefonla Lanzmann ve Péju'ye mahkeme önünde neyi beyan etmek istediğini uzun uzun anlattı ve onları 22 Eylül'de okunacak olan metni kaleme almakla görevlendirdi:

"Askeri mahkemenin oturumuna gelmem olanaksız olduğundan ve bu nedenle çok üzgün olduğumdan, önceki telgrafım hakkında biraz ayrıntılı biçimde düşüncemi anlatmak istiyorum. Sanıklarla "toptan dayanışma" içinde olduğumu söylemem az gelir, gerçekte, bunun nedenini de açıklamak gerekir. Hélène Cuénat'ya daha önce rastladığımı hiç sanmıyorum, ama Francis Jeanson kanalıyla, bugün duruşması yapılan "destek örgütü"nün çalışma koşulları hakkında oldukça bilgim var. Tekrar anımsatırım, Jeanson uzun süre benim çalışma arkadaşlarım arasındaydı, doğal olarak her zaman aynı fikirde değildiysek de, ne olursa olsun, Cezayir sorunu bizi birleştirdi. Bu soruna yasal çözümler bulmak için, tıpkı tüm Fransız solu gibi çaba harcamasını günbegün izledim. Ve ancak bu çabaların başarısızlığa uğramasından sonra, solun apaçık güçsüzlüğünün karşısında, o, bağımsızlığı için savaşan Cezayir halkına somut bir destek sağlayabilmek için yeraltı faaliyetinin içine girmiştir.

"Ama burada bir yanlış anlamayı gidermek gerekir: Cezayirli savaşçılarla uyguladığı dayanışma ona yalnızca soylu ilkeler ya da nerede olursa olsun baskıyla mücadele etmek yönündeki genel bir irade tarafından zorla benimsetilmiş değildi: Fransa'nın durumunun bir çözümlemesinden doğuyordu. Gerçekte, Cezayir'in bağımsızlığı elde edilmiştir. Bu, bir yıl ya da beş yıl içinde, Fransa'nın onayına ya da ona karşın, bir referandum sonrasında ya da anlaşmazlığın uluslararası bir karaktere bürünmesiyle, o kadarını bilemem, kesinleşecektir, ama bu şimdiden bir olgudur, ve Fransız Cezayiri'nin şampiyonlarınca iktidara getirilen de Gaulle bile, bugün kendini "Cezayirliler, Cezayir sizindir" demeye zorunlu hissetmektedir.

"Bu durumda, yineliyorum, bağımsızlık kesindir. Kesin olmayan ise, Fransa'daki demokrasinin geleceğidir. Çünkü Cezayir savaşı bu ülkeyi çürüttü. Özgürlüklerin gitgide kısıtlanması, siyasal yaşamın yok olması, işkencenin yaygınlaşması, askeri gücün durmadan sivil güce karşı başkaldırması, hiç abartmasız faşist olarak nitelendirilebilecek bir gelişmeye işaret etmektedir. Bu gelişme karşısında sol etkisizdir, çabalarını bugün Cezayir özgürlükleriyle Fransa özgürlüklerinin ortak düşmanıyla savaşan tek güçle birleştirmediği takdirde etkisiz kalacaktır. Bu güç ise FLN'dir.

"İşte Francis Jeanson'un vardığı sonuç buydu, benim de vardığım sonuç bu. Ve bugün diyebilirim ki, özellikle gençler arasında, bunu eyleme dökmeye kararlı Fransızlar'ın sayısı gitgide artmaktadır. Şu anda benim Latin Amerika'da yaptığım gibi insan yabancı ülkelerin görüşleriyle ilişki kurunca, olaylara bakış daha da gelişiyor. Sağ basının "ihanet"le suçladığı ve solun bir bölümünün gerektiği gibi savunmakta duraksadığı kimseler, dış ülkelerde yarının Fransası'nın umudu, bugününün ise onuru olarak görülüyorlar. Bana onlar hakkında soru sorulmadığı, ne yaptıklarının, ne hissettiklerinin öğrenilmek istenmediği gün geçmiyor; gazeteler onlara sütunlarını açmaya hazırlar. Başeğmez 'genç direniş' hareketlerinin temsilcileri kongrelere davet ediliyor. Ve benim, yüz yirmi üniversiteli, yazar, sanatçı ve gazetecinin altına imzasını koyduğu, Cezayir savaşında boyun eğmeme hakkı konulu bildiri, Fransız zekâsının bir uyanışı olarak selamlandı.

"Kısaca, görüşüme göre, biraz yüzeysel kalacak açıklamamdan ötürü beni affetmenizi dilerim, ama böyle bir tanıklıkla olayların derinine inmek güç oluyor, iki bakışaçısını da iyi yakalamak gerekiyor.

"Bir taraftan, FLN'ye yardım eden Fransızlar, yalnızca baskı altında tutulan bir halka karşı yüce gönüllü duygularla hareket etmiyorlar, kendilerini yabancı çıkarların hizmetine de sokmuyorlar, kendileri için, kendi özgürlükleri ve gelecekleri için savaşıyorlar. Onlar, Fransa'da gerçek bir demokrasinin kurulması için çalışıyorlar. Diğer taraftan, tek başlarına değiller, sayısı gittikçe artan yardımlardan, büyümesi durmayan etkin ya da pasif bir sempatiden yararlanıyorlar. Bunlar, zavallı bir sakınım içine gömülen solu belki de uyandıracak bir hareketin öncüsü oldular. Sol, 1958 Mayısı'ndan beri geride bırakılan orduyla kaçınılmaz güç denemesine daha iyi hazırlanmış olacaktır.

"Doğal olarak, bulunduğum uzaklıktan askeri mahkemenin bana sorabileceği soruları kestirmek güç. Ancak sanırım bunlardan biri Francis Jeanson'a *Vérité pour* (... için Gerçek) bülteni için verdiğim röportaj hakkında olacaktır, buna dolambaçsız bir yanıt vereceğim. Bu görüşmenin kesin tarihini ve tam tamına geçen sözcükleri anımsamıyorum. Ama metin dosyadaysa onları kolayca bulabilirsiniz.

"Buna karşın, bildiğim, Jeanson'un "destek örgütü"nün ve organı olan bu yeraltı bülteninin temsilcisi sıfatıyla gelip beni bulduğu ve benim de

tamamiyle konuyu bilerek onu kabul ettiğimdir. O günden sonra onu birkaç kez daha gördüm. Ne yaptığını benden saklamıyordu, ben de onu tamamiyle onaylıyordum.

"Bu alanda, soylu görevler ve basit görevler, aydınlara ayrılmış eylemler ve onlara yaraşmayan eylemler diye bir şey olduğunu düşünmüyorum. Direniş sırasında Sorbonne profesörleri mektup taşımakta ve iletişim sağlamakta bir an duraksamamışlardı. Eğer Jeanson benden Cezayirli militanları barındırmamı ya da valizlerini taşımamı isteseydi, ve ben de bunu onlar için bir tehlike taşımayacak biçimde yapabilseydim, duraksamaksızın yapardım.

"Sanırım, bunların söylenmesi gerek: çünkü herkesin kendi sorumluluğunu almasının gerekeceği an yaklaşıyor. Oysa, siyasal harekete en çok bağımlı olanlar bile, bilmem hangi biçimsel yasallığa saygı gerekçesi ile birtakım sınırları aşmakta duraksıyorlar. Aksine, aydınlar tarafından desteklenen gençler, Kore'de, Türkiye'de, Japonya'da hepimizin kurbanı olduğumuz aldatmacaları ortaya çıkartıyorlar. İşte bu davanın olağanüstü önemi de buradan doğuyor. İlk kez, tüm engellere, tüm önyargılara, tüm sakınımlara karşın, ortak bir savaşla kardeşçe birbirine bağlanmış Cezayirliler ve Fransızlar, sanık mahallinde birarada bulunuyorlar.

"Onları birbirlerinden ayırmak için çaba harcamak boşuna. Bu Fransızları yolunu şaşırmış, umutsuz ya da romantik kimseler gibi tanıtmaya çalışmak da boşuna. Sahte bağışlayıcılıklardan ve 'ruhsal açıklamalar'dan bıkmaya başladık. Çok açıkça bu kadınların ve bu adamların yalnız olmadıklarını, yüzlercesinin daha şimdiden nöbeti devraldıklarını ve binlercesinin de bunu yapmaya hazır olduğunu söylememiz önemli. Ters bir rastlantı onları geçici olarak bizden ayırdı, ama sanık kürsüsünde bizim delegelerimiz olarak bulunduklarını söylemeye cüret ediyorum. Temsil ettikleri şey Fransa'nın geleceği; onları yargılamaya hazırlanan kısa ömürlü iktidarsa, daha şimdiden hiçbir şeyi temsil etmiyor."

Tüm Fransız basını bu tanıklığı hükümetin yanıtlaması gereken bir meydan okuma olarak algıladı. Seine-et-Marne milletvekili M. Battesi yazılı bir önergeyle Sartre'ın aleyhine kovuşturma istedi. *"Sartre,"* diye yazdı P. H. Simon, *"hükümeti, ya onun hatırını saymak, yani zayıf gö-*

rünmek, ya da onu cezalandırmak, yani hairi sayılır bir düşünce adamıyla anlaşmazlık içine girerek kendini zayıflatmak yollarıyla karşı karşıya bırakmıştır." Diğer yandan, *L'Express* ve *L'Humatiné*'nin onaylamadığı 12 l'ler bildirgesi konusunda X. aleyhine soruşturma açılmıştı. 8 Eylül'de *Paris-Presse* birinci sayfasında "Jean-Paul Sartre, Simone Signoret ve daha yüz kişi beş yıl hapis cezası tehlikesiyle karşı karşıyalar" diye başlık atmıştı. Rio'daki Fransız Büyükelçiliği, Sartre'ın Paris'e dönünce tutuklanacağını duyuruyordu. Hükümet, bundan böyle halkı boyun eğmemeye kışkırtmanın bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılacağını ilan etti: bu kışkırtma bir devlet memurundan gelirse, ceza daha da ağırlaşacaktı. Rio'dan ayrıldığımızda, aralarında Daniel Guérin, Lanzmann, Marguerite Duras, Antelme, Claude Roy'un da bulunduğu kimi imzacılar suçlamalara maruz kalmışlardı. Bir ziyafet sırasında, o devirde İletişim Bakanı olan M. Terrenoire şöyle bir demeç vermişti: *"Sartre, Mauras'nın yerini aldı, yolunu şaşırmış ve gerilemekte olan bir aydınlar sınıfına kendini kabul ettirmek isteyen anarşik bir intihar diktatörlüğüdür bu."* Gazeteler birçok sayfayı Jeanson örgütüne, genelde 121'lere, özelde de Sartre'a ayırıyorlardı. Hakaret ve tehditler yağıyordu.

* *
*

Amado, erkek kardeşi ve Zélia'yla bir sabah uçakla, eskiden altın ve elmasla dolup taşan Genel Madenler Eyaleti'nin başkenti Belo Horizonte'ye indik. Niemeyer Brasilia'dan bir kamyonet ve bir şoför göndermeye söz vermişti: hiç kimse yoktu; yolculuk kötü başlıyordu. Sonunda, bıyıklı bir adamın kullandığı araba göründü. Mavi gölün kıyısında Niemeyer'in bir küçük kilisesini, kentte de bir başka yapıtını, çevresinde dönünce kımıldıyormuş havasını veren çok güzel bir binayı gördük.

Öğleden sonrayı eskiden altın arayıcılarıyla dolu olan Sabará'da geçirdik; eskiden altınların tartılıp saklandığı sömürge tarzında eski bir ev olan Altın Müzesi'nde, örnek parçalar, külçeler, aletler, maketler, panoramalar geçmişi canlandırıyordu. Dar sokakları, kiremit damlarıyla Sabará Avrupa'nın küçük bir köyüne benziyordu. Çok süslü silmeleri,

kırmızı ve mavi duvarları olan kiliselerin içinde, şaşkınlıkla fresklerde Tanrı'nın, meleklerin, azizlerin gözlerinin çekik olduğunu gördük: Portekizli ressamlar Macao'da kalmışlardı.

Sömürge Brezilya'nın en büyük heykeltraşı ve en büyük mimarı olan o elleri cüzzamlı kölenin, Aleijadinho'nun[23] ikinci derece yapıtlarını daha önce görmüştük. Dimdik, dar, çerçöple, sakatlarla, aç bakışlı çocuklarla dolu Congonhas'ın ana caddesinden, onun inşa ettiği kilisenin ve sabuntaşından yontulmuş on iki peygamber heykelinin bulunduğu düzlüğe çıktık: heykellerin bazıları gizemsel bir esin altında kalmış sertlikleri içinde çok güzel, bütün olarak da etkileyici. Tepenin eteğindeki bu kilisenin önünde camdan barakacıklarda, alçıdan yapılma doğal boyutlarından daha büyük önemli kişiler. Passion'dan (İsa'nın çektikleri) sahneler canlandırıyorlar; bu son derece canlı renklerdeki, gerçekçi ve teatrikal heykeller. Aleijadinho'nun çok üretken, ama bunu her zaman sağduyu ile gerçekleştirmeyen biri olduğunu kanıtlıyor. Ouro Preto'da dehasını hissettik: o hayranlık veren cepheleri, ışığın tuzağa düştüğü o kavislerin ustaca dengelenmiş aralıklarını, resimlerin çeşitliliğini tasarlayan oydu.

Akşam inerken kara altının başkentine vardık. Kaldığımız otel Niemeyer'in bir gençlik yapıtıydı: o dönemde merdivenleri o kadar seviyordu ki, her odaya bir tane koymuştu. Sabah, balkonumun altında solmuş kırmızı renkte damlar, kıvrımlı sokaklar, bahçeler, teraslar, şurada burada sarı ya da mavi pencerelerin oluşturduğu canlı lekeler ve çepeçevre, parlak yeşilliklerle kaplı tepeler keşfettim; merdivenler uzak kiliselere doğru yükseliyordu: kır kokan yumuşak ve taze bir hava ciğerlerimi okşuyordu. Yürüyerek yola çıktık. Kiliseden kiliseye, meydandan meydana, sokaklardan ve merdivenlerden inip çıktık, eski köprülerden geçtik; boyalı eski evlerin arasında, 1788'de Portekiz egemenliğine karşı komplo düzenleyen Tiradentes'in —diş sökücü— tutuklandığı evi gösterdiler: Rio'da asıldığı ve kollarıyla bacaklarının çekilerek parçalandığı meydanda bir heykeli yükseliyor. Ouro Preto'nun ana meydanında, onun başını çektiği *Incofidentes*'lere bir müze ayrılmış. Ouro Preto'dan istemeye istemeye ayrıldım: uzun süre kalmak isteyeceğim bir yerdi.

[23] Küçük sakat. Adı Antonio Francisco Lisboa'ydı ve 1739'dan 1814'e kadar yaşadı.

Ertesi sabah Belo Horizonte'de yine uzun süre şoförü bekledik. Yolda, bu gecikmelerin nedenini öğrendik: arabanın gözleri şoförün durduğumuz kentlerde satmayı tasarladığı saatler ve mücevherlerle doluydu. Amado'ya anlattığına göre, şoförlükle polislik mesleğini birleştirmişti, bu da ona Brezilya'da çok önemli bir meslek grubuyla ilişki sağlıyordu: kaçakçılarla. Mallarına ya el koyuyor, ya da çok ucuza satın alıyordu ve dünyadan kopuk Brasilia halkına bunları yüksek fiyata satıyordu. Amado, onun serüvenlerini tipik Brezilyalı masumiyetiyle anlattığını söylerken pek keyiflenmişti.

Bütün sabah, çok düz bir yolda, *cerrado* içinde yol aldık: çalılıklar, dikenli küçük ağaçlar, tek bir yeşil yaprağı ve çiçeği olmayan suratsız ağaçlar, yalnızca uzaktan uzağa, dökülmüş dal yığınları arasında sallanan, tuhaf, kocaman mor salkımlar. Saatler boyu, tek bir köy, tek bir ev görmeden gittik, yalnız bir iki kez, La Bruyère'in sözünü ettiği o "yabanıl hayvan"lardan birini gördük: çıplak ayaklı, paçavralar içinde bir köylü. Kendi ticaretine uygun bulmadığı için şoför-polisin tüm gücüyle direnmesine karşın yemek yemek için çölün ortasında, San Francisco'nun kenarında, bir "boulder" (korunak) inşaatının yaratığı yapay kentte durduk. İşçiler, teknisyenler, mühendisler, aileleriyle birlikte aşağı yukarı on beş bin kişi, telörgüler arasında, çakıllar üstüne oturtulmuş bu barakalarda yaşıyorlardı. Girmek için kimlik kartlarımızı göstermek zorunda kaldık. Bir sorumlu bize eşlik etti ve yöreyi sulamaya yarayacak henüz bitmemiş devasa barajı gezdirdi. Lokanta olarak kullanılan barakada yemeğimizi yedikten sonra yeniden kasvetli yolumuza koyulduk. Gece konakladığımız kentin havaalanı vardı, ama elektriği yoktu; yemekten sonra, bir seçim toplantısından dönen kır kokan insanların el yordamıyla itiştikleri karanlık sokaklarda gezindik: uzaktan uzağa asetilen lambaları ya da bir içkili kahvenin mumları parlıyordu; birkaç çatapat keyifsizce patlarken *cachaça* içtik. Bütün bir gün daha aynı çalılık ve ıssızlıkta yolaldık; nihayet akşamleyin Brasilia'ya vardık.

"Doğal boyutlarda bir maket" diye not almışım. Üzülerek öğrendim ki Lacerda'yla aynı görüşteymişim: "Doğal boyutta bir mimari sergi." Göze ilk batan o acımasızlık. 160 metre eninde, otuz küsur kilometre uzunluğundaki ana cadde hafifçe eğik, ama öyle belli belirsiz ki düz gibi duruyor; diğer tüm anayollar ya ona paralel ya da onunla dik açı oluşturuyor, yonca biçimli kavşaklar tüm çarpışma tehlikelerini ortadan

kaldırıyor. Yalnızca otomobille dolaşılabiliyor. Hem zaten, kazık temeller üstüne inşa edilmiş, yüzeysel çeşitliliklerin şık tekdüzeliğini etkilemediği altı ya da sekiz katlı *quadra* ve *super quadra*'lar arasında gezinmenin ne çekiciliği var ki? Yayalar için. Venedik *calle*'lerin karışıklığına öykünen bir mahalle düşünülüyor: insan yürümek için otomobile binip 10 kilometre yol gidecek. Ama sokak, kıyıda oturanlarla yoldan geçenlerin, dükkân ve malikânelerin, araba ve yayaların karşılaşma yeri olan sokak —hep beklenmedik zamanlarda oluşan bu karışım sayesinde— Chicago'da Roma'daki kadar çekici, Londra'da olduğu kadar Pekin'de, de Bahia'da olduğu kadar Rio'da da ilginç, kimi zaman ıssız ve hülyalı, ama sessizliği bile capcanlı olan sokak, Brasilia'da yok ve asla olmayacak. Her yerleşim birimi on beş bin kişilik, kendi kilisesine, okuluna, dükkânlarına, oyun alanlarına sahip. Niemeyer karşımızda üzüntüyle soruyor: "Sosyalist olmayan bir ülkede sosyalist mimari gerçekleştirilebilir mi?"; ve kendi kendini yanıtlıyor: "Doğal olarak, hayır." Sosyal ayrım burada hiçbir kentte olmadığı kadar kökten, çünkü lüks, orta ve çok basit "blok"lar var: sakinleri birbirine karışmıyor: zengin çocuklar okul sıralarında yoksullarla dirsek dirseğe okumuyorlar; ne pazarda, ne kilisede yüksek bir memurun karısı, işçininkiyle karşı karşıya gelmiyor. Amerikan *suburb*'lerinde (varoş) olduğu gibi, topluluklar üyelerine ancak çok küçük bir özel yaşam alanı bırakıyor: herkes birbirinin aynı olduğu için, diğerinden saklayacak bir şeyi yok. Brasilia, Zamiatine'in *Nous autres*'da (Biz Ötekiler) düşlediği o kristal kente benziyor: camekânlar tüm cepheleri yiyip bitiriyor ve insanlar perdelerini kapatmak gereksinimi duymuyorlar; akşamları, yolların genişliği, yukardan aşağıya bütün ailelerin ışıklı odalarda nasıl yaşadıklarını görmek olanağını veriyor. Konut yapımına ayrılmış ve kenarında alçak evlerin sıralandığı bazı yollara *"catingo*'nun televizyonu"[24] adı veriliyor: gömlekleri toprakla kırmızıya boyanmış işçiler, zemin katların geniş kapı pencere boşluklarından zenginlerin yemek yemelerini, gazete okumalarını ya da televizyonlarını seyretmelerini seyrediyorlar. Söylendiğine göre Brasilia için çıldıran memurlar, sekreterler varmış. Ama Bakanlar Rio'nun özlemini çekiyorlar, Kubitçek onları yeni başkente yerleşmek zorunda bırakmak için istifalarını is-

[24] *Catingo*, Brasilia kentini inşa etmek için köylerden gelen işçilere verilen ad.

temekle tehdit etmek zorunda kalmış. Küçücük tepkili uçaklar onların bir kentten diğerine bir saatte gitmelerini sağlıyor.

Bununla beraber. Trois-Pouvoirs Meydanı'nda, Niemeyer tarafından inşa edilmiş yapıtların hepsi birbirinden güzel: Hükümet Sarayı, Yüksek Mahkeme, Millet Meclisi ve Senato'yu barındıran iki ters yarım küre, büroların bulunduğu iki gökdelen, dikenli taç biçimindeki katedral: tüm bu binalar birbirleriyle uyum içinde ve göze büyük zevk veren belirli karşıtlıklar ve ince asimetrilerle dengelenmiş durumda. Niemeyer, modern Brezilya binalarında son derece büyük önem taşıyan güneşliklerin, eskiden Barok sanatında olan bezeme kıvrımlarının yerini tuttuğuna dikkatimizi çekti: ışıktan, düz çizgiden sıyrılarak korunuyorsunuz. Kimi hünerlerini gerçekleştirmek için ne gibi sorunları çözmesi gerektiğini anlattı: boşluğa asılı bir güneşliğin yatay atılımı tüm ziyaretçileri şaşırtıyor. Devlet memurları için yapılan bu saraylarda, onun ölçülü olağandışılıkları sayesinde insan —nihayet!— işlevsellikten kurtuluyor.

Çok uzakta, en az on kilometre ilerde, Başkan'ın oturduğu *Palais de l'Aurore* (Tan Sarayı) yükseliyor, yanında spiral biçiminde, küçük, mükemmel bir kilise yer alıyor. Saray, iki tunç perinin saçlarını taramakla uğraştığı bir havuza yansıyor: söylentiye göre bu heykeller, Brasilia'ya sürgün edildikleri için saçlarını başlarını yolan Kubitçek'in iki kızını simgeliyormuş. Çalıların arasında bir yolda giderken, o gün bize eşlik eden Belediye Başkanı heyecanlı bir tonla: "Ah! işte Fransa Büyükelçiliği!" dedi. Döndüm; bir pankartta *Fransa Büyükelçiliği* yazısı okunuyordu; başka pankartlar başka elçilikleri belirtiyordu.

Palais de l'Aurore'dan bir kilometre uzaktaki Brasilia Palas da Niemeyer'in, ama insan orada boğuluyor; ve nasıl bir sürgün! Otomobille bile gidip bir şişe mürekkep ya da bir dudak boyası almak, sıcaklık ve toz yüzünden eziyet verici bir sefer. Rüzgâr, toprak, binaları yapanların kararlarına karşı geliyor. Her yerde yakıcı sıcak toprak anaforları onlara meydan okuyor. Trois-Pouvoirs Meydanı'nda, kırmızı laterit toprağı asfaltla kaplamak için servet gerek. İnsanlar çölün içinden, metropollerin en keyfisini yaratmışlar; inatları zayıflatığı anda, çöl oraları onlardan geri alır; çevreyi tehditkâr biçimde kuşatmış. Yapay göl bakışları serinletmiyor: mavi su lekesi, ateşler içindeki gökyüzünün yerdeki yansısı gibi.

Amado'yla Niemeyer bizi Kubitçek'le tanıştırdılar; onunla, bürosunda çok biçimsel, kısa bir görüşmemiz oldu. Brasilia'yı kendi kişisel yapıtı gibi görüyor. Trois-Pouvoirs Meydanı'nda Niemeyer'in bir müzesi var, yeni başkentin tarihine ayrılmış. Soyut bir heykel sanırsınız: sade, beklenmedik ve çok güzel; ne yazık ki, duvarlardan birinde, Juscelino'nun doğalından daha büyük ve yeşil renkteki başı fırlıyor: altına esinlediği olağanüstü övgüler kazınmış. Pazarları insanlar ziyaret için, onun çalışmalar başladığı zaman kısa süre oturduğu tahta eve gidiyor —nereye gitsinler ki? Brasilia dolaylarında *hiçbir şey* yok.—, evi geziyor, birkaç ağacın gölgelediği kahvede birşey içiyor ve kaidesinde kentin kurucusunun olduğu ve büyük başarılarının yazıldığı heykeli seyrediyorlar.

Eğer bir uçak bileti, bir ilaç, herhangi bir şey gerekse, yirmi kilometre kadar uzaktaki, inşaatların düzenlemelere bağlı olmadığı "serbest kent"e gidiliyor. Brasilia'nın planları çizilir çizilmez, son hızla tahta barakalar kurup dükkânlar, oteller, lokantalar, acentalar, konutlar yapmışlar. Sanki bir Vahşi Batı kenti, ama atlarla arabaların yerine otomobiller, kamyonlar, kamyonetler. kırmızı yollarda kulakları sağır edici bir gürültü içinde seyrediyorlar; dükkânlardan büyük yankı uyandıran müzikler yayınlanıyor, reklâm arabaları sloganlar haykırıyor. Kaldırımlarda keşmekeş: ayaklarınıza basıyorlar, toz pabuçlarınızı kırmızı renge boyuyor, kulaklarınıza giriyor, burun deliklerinizi tahriş ediyor, gözünüze batıyor, güneş sizi kamçılıyor: bütün bunlara karşın mutlusunuz, çünkü insanların dünyasındasınız. Sık sık yangın çıkıyor; o kurulukta tahta çabuk alev alıyor: gelişimizden hemen önce bir mahalle yanmıştı: ölü yoktu, ama yıkıntılar, enkazlar, kararmış mobilyalar, demirler, deşilmiş döşekler. Sokakta "catiıgo"ların birbirlerinin omzuna vurup gülüştüklerini görünce bu acıklı olayları unutuyorsunuz. Onlar Brasilia'da gülmüyorlar. Gündüz çalışıyorlar; geceleyin de bazen inşa ettikleri ama kendileri için olmayan bu dünyada sıkıntıyla geziniyorlar.

Onları anlamak için, yolda rastladığımız insan-hayvanları, Récife'nin yoksul konutlarını ve Kuzeydoğu hakkında tüm bildiklerimi anımsamam gerekiyordu. Amado'nun *catinga* aracılığıyla eski bir göçü anlattığı *Le Chemin de la faim*'i (Açlık Yolu) yeni okumuştum: o devirde, açlık tarafından kamçılanan köylüler —*flagellados*'lar— güneye doğru yan yola çıkıyorlardı ve pek azı hayatta kalabiliyordu. Şimdi, "papağan tüneği" adı verilen yük arabalarına doluşuyorlar. Aşırı dolu, *cachaça*'yı zorlayan

bir şoför tarafından kullanılan bu arabalar, sık sık hendeğe yuvarlanıyor: gazeteler kibarca yirmi, elli ölü filan bildiriyor. Kimi zaman —ki bana Brasilia için böyle olduğu söylendi— bir müteahhidin el emeğine gereksinimi olduğunda, yol gösteren kimseye, insan başına küçük bir meblağ ödediği söyleniyor. Bir kez şantiyeye gelince, adamların kendilerine dayatılan ücreti ve çalışma koşullarını kabul etmekten başka çıkar yolları kalmıyor. Brasilia'nın işçileri, işlerinden yirmi otuz kilometre uzaklıktaki "uydu kent"lerde, dev *favella*'larda yığılıyorlardı. Onları kente taşıyan kamyon şoförlerinin bu adamlara inanılmayacak kadar kaba davrandıklarını gördüm: duraklarda yavaşlamıyorlardı, *catingo*'lar araba yürürken atlamak zorundaydılar ve genellikle yere yuvarlanıyorlardı; kimi zaman yaralandıkları, hatta öldükleri söylendi.[25]

Brasilia üzerinde çeşitli tartışmalar dinledim. Aşağı yukarı yüz yıldır Brezilya'nın yöneticileri başkenti iç kısımlara taşımak istemişlerdi ve bu tasarı her zaman için çok beğenilmişti. Evet, ama Brasilia ülkenin gerçek merkezinde değil: kullanılmayan dev alanların eşiğinde, burası bir "son sınır" merkezi. Ve bu çalılıklar daha uzun zaman uygarlık tarafından ele alınmayacak. Kendisine oralarda tarım yapmaktan söz edilen bir Alman ziraatçi şöyle yanıtlamış: "Tamam. Ama binlerce buldozer, kamyon, traktör ithal etmek gerek. Ve sonra tonlarca gübre... Ve de toprak." Brasilia çevresinde hiçbir ziraat, maden, ya da sanayi kaynağı yok. Kent uzun süre, Saint-Paul ve Rio'nun, bağlantı olarak yalnızca bir karayolu —bizim geldiğimiz— ve uçakları olan uzak bir *suburb*'ü olarak kalacak. Kubitçek bize, işte bu nedenle Brasilia'nın varlığıyla, ülkeyi birleştirecek bir yol şebekesi kurulmasını zorunlu kıldığını söyledi: balta girmemiş ormanlardan geçen Belem'i Brasilia'ya bağlayan yol inşa edilmeye başlanmıştı. Karşı görüştekiler, çalışmaların cruzeiros ve insan yaşamı hesabıyla hiçbir pratik üstünlüğü olmadığı, yalnızca kaçakçılığın —Amerikan arabaları, parfümler vs.— Belem'den Saint-Paul ve Rio'ya geçişine yarayacağı yanıtını veriyorlar. Olay şu ki, Kuzeydoğu'nun çıkış yoluna gereksinimi yok, çünkü hiçbir şey üretmiyor; aksine, zayıf el üretiminin de —örneğin ayakkabı üreticileri— Saint-Paul'den akacak mallar karşısında iflas etme

[25] Uydu kentler başkentin inşaası bitince yıkılacaktı. Ama işçiler köylerine dönmek yerine şanslarını denemek üzere Brasilia'da kalmayı yeğlediler, böylece o kentler de yaşamaya devam ettiler.

tehlikesi var. Brasilia'ya gömülen sermayelerin onu bir yerel yol şebekesi, sulama sistemi ve sanayi kuruluşlarıyla donatması gerekirdi. Amado, Brasilia'nın bir mitos olduğunu kabul ediyordu: ama diyordu, Kubitçek bir mitosa dayandığı için bu kadar yandaş, kredi, özveri elde edebildi; daha akılcı, ama daha az büyüleyici girişimleri ulus reddederdi. Belki. Ben, yüreği ve ciğerleri yapay yöntemlerle, şaşırtıcı maliyetlerle çalışan bir canavarın doğuşunu gördüğüm duygusunu taşıyorum. Durum ne olursa olsun, eğer Brasilia yaşarsa, spekülasyon orayı ele geçirecek. Gölü çevreleyen ve Lucio Costa'nın düşüncesine göre kamu malı olarak kalması gereken araziyi Belediye, özel kişilere tahsis etmeye başlamış. İşte Brezilya'ya özgü bir zıtlık daha: bu kapitalist ülkenin bir numaralı kenti, sosyalizmi benimseyen mimarlarca yaratılmış. Bu insanlar güzel yapıtlar ve büyük bir düş gerçekleştirmişler, ama kazanmaları olanaksız.

Yerlileri görmek istiyordum. Amado, onları sekiz yüz kilometre kadar uzakta, Kubitçek'in yeni inşa ettirdiği ve Brezilya'nın en batı kentinde bulunan muazzam büyüklükteki, hemen hemen ıssız bir nehir adasında bulabileceğimizi söyledi. Adanın valisi bizi davet etti. Uçaktan pek hoşlanmayan Amado, Brasilia'da kaldı. Erkek kardeşi ve Zélia bizimle birlikte, bize ayrılan küçük araca bindiler; araçta pilot ve hostesle bizler vardık yalnızca. Değişken koyu yeşil renkteki, hâlâ el değmemiş savanların üzerinden uçtuk. İki saat sonra, dev kollarının arasında, ucu bucağı görünmeyen bir adayı kucaklamış olan nehir göründü. Pilot gülerek "Yerliler havaalanında olacaklar." dedi. Şaka yapmıyordu. Onları uzakta, hemen hemen çıplak, başlarında tüyler, ellerinde yaylar, dik saçları kırmızı ve siyaha boyalı yüzlerini çerçeveler halde gördük. Uçaktan inerken bize "Siz mi onlara gidersiniz, onların mı size gelmesini istersiniz?" diye sordular. Biz gittik. Bizi içtenlikten yoksun çığlıklarla selamladılar. Kadınlar arkalarda duruyorlardı, günlük paçavraları içinde, kollarında çocuklarıyla bitkin durumdaydılar. Kendimizi bu maskaralığın içinde olmaktan ve aptalca rolümüzden ötürü çok rahatsız hissediyorduk. Karşılıklı gülümsemeler, el sıkışmalar; bize —kendilerine emredildiği gibi— silahlar, oklar, başımıza koymamız gereken tüyden taçlar verdiler. Sonra, cehennem sıcağı altında, köylerini gezdik: bir bambu çitine yaslanmış, yerlere ya da hamaklara yatmış bir sürü kadın ve çocukla dolu

kocaman çadırlar. Devlet koruması altındaki bu insanlar balık avlıyor, birkaç parça toprağı işliyor, kilden bebekler, vazolar yapıp kendi hesaplarına satıyor ya da ziyaretçilere armağan ediyorlar, onlar da karşılığında vakıfa bir miktar para bağışlıyorlar. Biz de pişmiş topraktan, siyah ve kırmızı motifli, üzerinde figürler olan kupalar aldık: figürlerde oturan ya da ayakta, çocuklarını sallayan ve çalışan kadınlar var. Çadırların loşluğunda, tüyü yolunmuş zavallı papağanlar gördüm: bize sundukları süsleri onların sırtından tüy koparıp yapmışlardı. Tören makyajlarını yıkadıktan sonra kimi adamlar sağlam ve sakin bir havaya büründüler; toplulukta sözlerinin geçtiği söylenen kadınlarsa özlerinden uzaklaşmış görünüyorlardı. Doğal koşullarından koparılmış bu yerliler Yeni Meksika'nın "yedek"leri gibi sindirilmeksizin, bir hayvanat bahçesindeki vahşi hayvanlar kadar yapay bir yaşam sürüyorlardı. Pilot, bir saatlik bir uçuşla daha az ehlileşmiş bir kabile göstermeyi önermişti: hızlı bir yemek yedikten sonra oraya gidebileceğimizi umuyordum.

Bir jip bizi vakfın yöneticilerinin yaşadıkları merkeze —kantin, yatakhane, dispanser— götürdü. Yerlileri körü körüne aşağılayan genç bir doktor ve yerlileri sevdikleri için, diğer tüm beyazları çok bilinçlice aşağılayan iki sakallı vardı. Kısa süre önce hepsi birden Matto Grosso'nun bir kabilesi tarafından neredeyse katlediliyorlarmış, ama bu olay duygularını hiç değiştirmemiş. Köy hakkında bilgi verebilirlerdi, ama insanlara garip bir hayvana bakar gibi bakan turistlerden nefret ettikleri için, çok sevimli bir terbiyesizlikle sırtlarını döndüler. Verandanın altında, aşağıya doğru akan geniş nehrin öbür yakasındaki tehlikeli Matto Grosso'yu seyrederek oturduk. Sonunda bir uçak homurtusu duyuldu: vali ve yiyecek. Vali bize merhaba dedi, kimseye sunmadan bir şişe bira açtı ve bir hamağa uzandı. Jiplerin ve bir otomobil filikasının üstüne masalar, iskemleler, tabak çanak kasaları, yiyecekler yüklenmeye başlandı: Yemeği Kubitçek'in kilometrelerce uzaktaki yeni bir kentinde yiyecektik. Ne zaman? Acıkmıştım, susamıştım, terliyordum ve bu yolculuk bana çok aptalca geliyordu. Eski bir yerli şef yanımıza gelip piposunu içti ve Portekizce nutuklar attı. Birisi, o şef seçildiği zaman, kuzenlerinden birinin bu onur uğruna onunla çekiştiğini ve köyü ziyarete gelen Vargas'a şikâyet ettiğini anlattı. Başkan "İyi olan kazansın." demiş ve onları dövüşe davet etmiş. Kuzen kazanmış. Vargas'ı, kabilenin kararını tartışmaya açtığı için

çok kınıyorlardı. Saat üçe doğru bir filikaya bindik. Güneş başıma çekiçle vuruyor, nehir alevler yolluyordu. Sakallılardan biri iskelenin yanında sakınımla suya giriyordu, çünkü sular keskin dişli, küçük, etobur balıklarla dolu. Bizim gruba katılmadı. "Kent nerede?" diye sordum. Bana turizm için tasarlanmış, ama henüz döşenmemiş bir otel gösterdiler. Brezilya blöfünün güzel bir örneği! Kent görkemliydi: beyaz kumsallar, çelik renkli nehir, metalik bir gökyüzü altında çalılıklarla kaplı yaylaların sonsuzluğu. Ama ne kavurucu bir yoksulluk! Evin altında, sütunların arasına —tek gölge yer— sığındık; kadınlar sofrayı kurarken doktor, Carlos Gardel'in plaklarını çalıyordu. Zélia Vali'nin elinden bir şişe bira kaptı, beraberce içtik. Nihayet karidesli pilavı sundular. Öyle acıkmıştım ki, artık iştahım kapanmıştı. Sartre sohbet için çaba harcıyordu. "Çoooook ilginç." diye yanıtlıyordu Vali'nin sözlerini. "Kuşkusuz otel balayındaki çiftleri çekecek. — Çoook ilginç." Sorular bile sordu: "Onları buraya getirmek için uçaklar da olacak mı?" İyi niyetinin aşırılığı Zélia'yı öyle bir gülme krizine uğrattı ki, masadan kalktı ve pamuksu çiçekleri olan bir ağaççığı hayranlıkla seyrediyormuş gibi yaptı: davetlilerden bir hanım ona tuvaletleri göstermek için yerinden fırladı.

Öteki köyü görmeye gitmek sözkonusu değildi; zaten o da beyazlarca yönetildiği için bize pek fazla bir şey öğretmeyecekti. İlginç kabilelere erişemiyorsunuz, üstelik tehlikeliler. Pek çok kanun kaçağı yörede gizleniyor, hepsi silahlı ve "vahşi"leri öldürerek eğleniyorlar: yetkililer bu katillerden birini yerlilerin gözleri önünde idam etmiş; ama bu onları yatıştırmak için yeterli olmamış; bir beyaz gördüler mi saldırıyorlar.

Gemi bizi merkeze geri götürdüğünde saat altıydı. Doktor jiple birlikte otelde kalmıştı. Pilot "Eğer hemen yola çıkmazsak geceyi burada geçirmemiz gerekecek." dedi. Brasilia'nın havaalanı gece aydınlatılmıyordu, güneş battıktan sonra oraya inmek yasaktı. Sartre fırladı: "Yürüyerek gidelim!" Çanak çömlekten oluşan yüklerimize karşın bizi havaalanından ayıran bir kilometrelik yolu koşaradım aştık. Yerimize yerleşmiştik, pervaneler dönüyordu ki doktor, kör kütük sarhoş, kollarını sallayarak görünüverdi. Adamı çektik, boylu boyunca uzandı ve uyudu. Dördümüz başbaşa kalınca derin bir nefes aldık.

Birkaç gün sonra Amadolar Rio'ya uçtular. Onlardan ayrılırken duyguluydum. Kuzeye doğru çıkacak ve Manaus'dan Havana'ya hareket

edecektik: oraya davet edilmiştik ve biletlerimiz acentada bekliyor olmalıydı; yoksa Récife'e gidecek ve Paris uçağına binecektik. Böyle güzel bir uyum içinde geçen altı haftadan sonra, onları yıllar boyu hatta belki de hiçbir zaman göremeyeceğimizi düşünmek güç geliyordu.

Récife'de rastladığımız Fortaleza rektörü bizi davet etmişti. Ekvatorun bu denli yakınında rüzgârın serinliği insanı şaşırtıyordu; denizin kıpırdanışlarına ve gerçek bir kente yeniden kavuşmak ne büyük bir zevkti! İşte yeniden beyaz yelkenli *jangadas*'lar, keskin kokularla dolu bir kapalı çarşı, daracık ticaret sokakları —kumaşlar, pabuçlar, giyecekler, ilaçlar—, başına buyruk meydanlar, küçük parklar, küçük baraka-dükkânlar, kaynaşan bir insan kalabalığı. Sartre bir konferans verdi, deniz kıyısındaki bir kulüpte resmi bir yemek, rektörlüğün bahçesindeyse, öğrenci korosunun folklorik şarkılar söylediği bir kokteyl verildi. Ama bize keyif yapmak için geniş zaman kaldı. Akşamları, küçük bir meydanın yeşil yapraklı dallarının altına, askerlerin genç orospularla gelip bir şeyler içtikleri lokanta-kahvelerin teraslarına oturuyorduk; askerler kadınları genelevler mahallesinin yakınlarında tavlıyorlardı: mahalle, kaynaşan *favella*'nın denize yaslanan bir bölümüydü; ferah içkili kahvelerinde, ağaçlıklı yollarında kadınlar ve erkekler, aralarındaki ticaretin, satılmışlığın ötesinde, ortak yoksulluklarıyla yakınlaşarak konuşup gülüşüyorlardı. Bir akşam güneş batarken, *favella*'nın bir başka kısmından geçiyordum: akşamüstlerinin hızı insanı duygulandırıyordu; öğleden sonranın ışığı zayıflar zayıflamaz ufuk alev alev oluyor ve akşam çöküyordu. Kumsala oturan *jangada*'lar kocaman ölü kuşlara benziyordu; yürüyerek ya da eşek sırtında gelen kadınlar, adamlar, balıkçıların getirdikleri balıkları satın alıyorlardı; pek az konuşuyorlardı ve batan günün yumuşaklığında, yoksullar arasındaki bu sessiz alışveriş ilkel takasların sadeliğini taşıyordu. Geri döndüğümde, *favella*'nın barakalarında lambacıklar ışıyordu.

Meydandaki küçük kahvede, Janio'yu müzikle öven bir plak dönüyor, dönüyordu. Bir akşam Janio yanındakilerle birlikte otelimize indi. Gece çılgınlaştı. Ellerinde süpürgelerle gençler gruplar halinde, avaz avaz bağırarak ve dans ederek sokaklardan geçiyorlardı. Konuşmasından bir

saat önce, büyük meydan süpürgelerle silahlanmış insanlarla dolmuştu. Hoparlörler, çatapatlar, çığlıklar ve kahkahalar. Janio'nun zaferi mutlak gözüküyordu ve Sartre onunla tanışmaktan mutluluk duyardı, ama içleri sızlayarak Lott'a oy veren dostlarımız bundan rahatsız olurlardı.

Sözünü o kadar çok duyduktan sonra *caatinga*'yı — beyaz ormanı görmek istiyorduk. Bir profesör bizi Fransızca konuşan ve o yörede toprakları olan bir yerel polis müdürüne teslim etti. Elli yaşlarındaki kel adam, amatörce Rostand'ın *Cyrano*'sunu yorumlarken kentten çıktık. Manzaraya, önceleri yüksek, dikenli palmiyeler, *carnaúba*'lar egemendi: gövdeleriyle kazıklı duvarlar ve duvarlar yapılıyor, lifleriyle çatılar kaplanıyor, özünü ve meyvelerini de yiyorlar; özellikle de yapraklarını kuraklığa karşı koruyan balmumunu, hava almasını engelleyerek topluyorlar, bununla filmler, plaklar, mumlar, kibritler imal ediyorlar. Bu ağaçlar, duyduğuma göre yörenin sulanmasına karşı çıkan büyük toprak sahiplerine ait. Az sonra bunlar kayboldu; artık yalnızca cılız, odunsu ve dikenli, grimsi, ölgün yapraklı ağaççıklar kalmıştı; ve kaktüsler: tapınak mumu, çok kollu şamdan, dev enginar, raket, ahtapot, rozet, denizkestanesi biçimlerinde. Düşçüler, umutlarını Tanrı'ya bağlayan ya da bitmez cançekişmelerini insanca bir yaşama çevirmek için silahlarına güvenen *cangaceiros*'lar işte bu verimsiz doğada çiçek açmışlardı. Ermişler ve haydutlar tükendiler. Açlıkla savaşmak için yağmur sularının biriktiği *açudes*'lerden başka güvenecek birşey kalmamış: onların da çoğu kuru. Adamların küçük eşekleriyle gelip küçük varillerini doldurarak genellikle çok uzaklara taşıdıkları göl kadar büyük bir *açudes* gördük, bu birikim sayesinde, sulanınca verimli hale gelen toprak üzerinde geniş bir tarım arazisi yaratılabilirdi: ama hiçbir su dağıtım şebekesi tasarlanmamıştı. Ekonomistler, her türlü "çokgen"i sulama programının ütopik olduğunu ileri sürüyorlardı: tek çözüm halkı Güney'e taşımaktı. Başka kimseler ise, bedeli ödendiği takdirde bölgenin tarıma elverişli hale geleceğini düşünüyorlar; daha başkalarıysa, şu andan itibaren köylüler toprağı kendi hesaplarına ve kendi gereksinimlerine göre işlerlerse, durumlarının daha dayanılır olacağını savunuyorlar; ama gerçek bir tarım reformu için bir devrim gerekiyor, o da pek olası değil.[26]

[26] 1960'dan beri köylü örgütleri çok gelişti: köylüler toprak işgallerine giriştiler, örgütlenmeye başladılar.

Kuşkusuz daha uzun süre, çokgenin çocukları yiyecek bulamadıkları için, beslerken öldüren o toprağı yiyecekler. Buna karşın polis müdürü, Brezilya'da her şeyin fazla çabucak oluştuğundan yakınıyordu; köleliği zamansız kaldırmışlardı: şimdi de köylüleri zamansız uyandırmayı ve eğitmeyi düşünüyorlardı. Bir arıza görüşlerine anlatmaya ara vermesine neden oldu. Bir evin gölgesine sığınmanın boş hayaliyle birkaç adım attık: güneş diri diri derimi yüzüyordu.

Araba tamir edilince, Fransisken rahibi kılığına bürünmüş küçük bir çocuğu elinden tutan bir çifti geçtik: daha ilerde bir aile, hendeğin içinde, bir yük örtüsünün altında dinleniyordu. Saint-François günü yakındı ve o gün, gittiğimiz kasabaya muazzam bir ziyaretçi akını vardı. Yankesiciler bayram günleri hareketlenirler, polisimiz gidip düzen hizmetinin yerli yerinde olup olmadığını kontrol etti. Gölgelik bir küçük kır lokantasında yemek yedik; işletmeci kadın tek kuruş kabul etmedi — ne de dönüş yolundaki bir bardak kahve içtiğimiz kahveci: polis şefinin dostluğu birkaç küçük hediyeye değerdi.

Sokakta, aziz François'ya adanmış tapınağa ait berbat resimler satılıyordu; tapınak da resimler kadar berbattı. Ama adaklara ayrılan hangar, Bonfim'in Efendisi'nin ayin eşyalarının konulduğu yerden daha olağanüstüydü. Ortada, her yıl bir odun yığını üzerinde yaktıkları tahta eşyalar yığılmıştı: büyülü bebekler, kollar, bacaklar, ayaklar, eller, başlar, cinsel organlar, kol değnekleri; yığın neredeyse tavana değiyordu. Duvarlardaki fotoğraflar, resimler, yağlıboyalar, inananın uğramaktan kurtulduğu kazaları, ya da aziz François tarafından iyileştirilen hastalıkları betimliyordu: ülserler, yaralar, tümörler, yağ urları, guatrlar, sivilceler, deri hastalıkları, sakatlıklar, gelişme bozuklukları. Alçı ya da balmumundan, hasta organ ya da uzuvlar şekillendirilmişti: karaciğerler, böbrekler ve çok sayıda cinsel organ; zaman, bu taslakları kütlendirmiş ve çürütmüştü: sizi bir bedene sahip olmanızdan iğrendirecek kadar.

Dönüşte, akşamın ılıklığı içinde, *catinga* daha az acımasız görünüyordu. Çıkartmaların, çiçek kordonlarının, işporta sepetlerinin bir bayramı haber verdiği bir kasabadan geçtik; gençlerle dolu külüstür kamyonlarla ve yürüyen gruplarla karşılaştık; oğlanlar parlak yeşil gömlekler, kızlar canlı renkte elbiseler giymişlerdi; kızlar pabuçlarını ellerinde tutuyorlardı, pabuçları eskitmemek ve ayaklarını rahatlatmak için.

Sartre, kimsenin bizi davet etmediği Amazon bölgesine gitmek istemiyordu. Ama Bost, bir zamanlar *Les Tems modernes*'de Manaus'un merakımı kamçılayan bir betimlemesini yapmıştı: Alejo Carpentier, Lévi-Strauss da bunu canlandırmışlardı. "Evet, Amazon bölgesine gitmek gerek," demişti Christina T., "insanların canı buradakilerden daha farklı biçimde sıkılıyor." Böylece, bir akşam Belem'de yere indik. Beklenmiyor olmak yeni ve hoştu, ama taksi azdı ve havaalanının boğucu neminde biraz kaybolduğumuzu hissettik. Sonunda bizi otele götürecek bir taksi bulduk. Odalar Türk Hamamı gibiydi; "soğutmalı" barda ise tirtir titriyordunuz. Çıkar çıkmaz, ıslak bir sıcaklık yumuşakça çevrenizi sarıyor ve soluğunuzu kesiyordu. Yanımızda Fransız parasından başka para yoktu; otel bunu reddetti, gittiğim banka da öyle; başka bir banka gösterdiler, döviz çevirmeye yetkili tek banka: yalnızca Amerikan doları. Ne yapmalı? Memurla İngilizce kavga ettim, sonunda tanıdıklarından birine telefon etmeye yanaştı. Bu bir görülmedik nesneler —doldurulmuş yılanlar, tüyden süsler, yerli çömlekleri— tüccarıydı, franklarımı yarı fiyatına satın aldı. Manaus için uçak sordum; üç günden önce yer yoktu. İklim ve koşullar her türlü etkinliği engelleyince, süre insana uzun geliyor. Bununla beraber, Belem'den güzel anılar saklıyorum. Amazon rıhtımlarında, çarşıda, birbiri üstüne yığılmış işporta sepetlerinin arasında zenciler, yabancılar, kaçakçılar, serüvenciler, aynı zamanda tavernaları da dolduran her türlü insan gezinip duruyordu. Nehrin ağzı 350 kilometre genişliğindeydi, gür suların ötesinden nemli yeşillikleri seçilen. İsviçre'den daha büyük bir adayı kucaklıyor. Eski Portekiz kenti hemen hemen dokunulmadan kalmış; kiliseler, sömürge tarzı evler, koyu renk ağaçlar ekilmiş ve *azulejos*'larla süslü meydanlar. Merkezden uzakta, aslında belirsiz araziler olan geniş yollar üzerinde, sazdan kulübeler muz ağaçlarının gürlüğü içinde yüzüyorlardı; görkemli palmiyeler karışık gökyüzüne doğru uzanıyordu; sarımsı balçıktan bir sıcak sera, bir ölmekte olan yeşillik ve sürülmüş toprak kokusu yükseliyordu. Otelin karşısında bahçeler uzanıyordu; egzotik biçimde döşenmiş baraka-dükkânda egzotik dondurmalar yerken, kaçak getirilmiş pırıl pırıl Amerikan arabalarının geçişlerini seyrediyorduk, oysa Rio ve Saint-Paul'de bunlardan hemen hemen hiç yoktu. Saint-Paul'ün yolladığı parfümlerin Paris'ten gizlice getirilmiş gibi satıldığı Belem'in ünü işte bu. Gün boyunca, gezici ho-

parlörler seçmenleri Jaiio için oy kullanmaları için sıkıştırıyor, geceleyin binlerce çatapat patlıyordu. Buna karşın, seçim günü her şey çok sakindi.

Bir sabah otelin barında bir gazeteci Sartre'a yaklaştı. Ona: "Sizin ölümünüzü ilk haber veren benim." dedi. Birkaç yıl önce, müthiş bir sarhoşluk sırasında, gazetesine telgrafla Sartre'ın Belem yakınlarında bir otomobil kazasında öldüğü haberini bildirmişti. Parisli bir gazeteci de Bonaparte Sokağı'ndaki kapıyı çalmış ve Sartre'ın annesine onun o sıralarda Brezilya'da olup olmadığını sormuştu. "Yo, hayır," demişti, "burada. —Ah, iyi, çünkü orada bir otomobil kazası geçirdiği söyleniyor..." Annesi bayılacak gibi olmuştu: çalışma odasının kapısını açıp Sartre orda mı değil mi diye kontrol etmişti. Bu fantezi, yaratıcısına çok az bir ün sağlamıştı. "Uçakta öleyim demeyin," diye bağladı gazeteci, "çünkü bu kez kimse bana inanmaz..."

Amazon'un üzerinden, sonsuz ormanlarının yeşilliği arasında nehrin sayısız kollarını hem hayranlık hem üzüntüyle seyrederek uçuyordum, çünkü biliyordum ki nehre ilişkin görüp göreceğim yalnızca buydu. Manaus'dan her ay yerlilerin gelip alış veriş ettikleri uzak acentelere erzak götürmek için bir uçak kalkıyordu: ama köylerini ziyaret edemezdik ve zaten Manaus'da üç dört günden fazla kalmamız sözkonusu değildi. Oraların çok şaşırtıcı olduğu söylenmişti. XIX. yüzyılın sonunda, *kauçuk*'un icadı ve Brezilya kauçukağaçları sayesinde zengin bir başkent haline gelen kent, 1913'den itibaren İngiliz Wickam tarafından çalınan tohumların Seylan'da, Java'da önemli kauçukağacı plantasyonlarının oluşmasını sağlamasından sonra, birkaç ayda mahvolmuştu. Hemen hemen tüm nüfus orayı terk etti, yalnızca bozulmaya başlayan bir iskelet kaldı: küçük sanayilerin oraya yerleşmesi 170.000 kişi kadar nüfus getirmişti, onlar da sönmüş bir görkemin kalıntıları arasında, girilemeyen ormanla Rio Negro arasında, tek çıkış yolu eğer binerseniz uçak olmak üzere, sıkıntı ve acı çekerek yaşıyorlardı.

Birkaç yıl önce inşa edilmiş prizma biçiminde güzel bir bina olan Amazonas Oteli'nin duvarlarında, ellerinde tüfeklerle gülen turistlerle dolu kayıkların süzüldüğü, yeşillik kubbesinin altında ezilen dar nehirler resmedilmiş. Bu resimler tanıtma yazılarında da basılınca, on yıl kadar önce, Saint-Paul'ün zengin gençlerini buraya gelip avla, balık avıyla,

gizemle uğraşmaya heveslendirmişti. Hiçbir şey görmeden ve tek bir kurşun atmadan geri dönmüşler ve düş kırıklıklarını haykırmışlardı. Otel hemen hemen boştu. Belem'in aksine, odalarda titriyor, barda ve lokantada terliyorsunuz. Dışarda, yapışkan bir paçavra olup çıkıyorsunuz. Saat altıda, güneş bir mum gibi söndüğünde, topraktan, hiçbir ışığın delemediği gece kadar yoğun yeni bir sıcaklık dalgası yükseliyordu: Manaus'da elektrik yoktu (gene de otelde bir jeneratör vardı). Tükrük ağzımızda kuruyordu, yemek yemek olanaksızdı. Eski dönemin zengin konutları —İtalya'dan ithal edilen mermer, yontulmuş taşlar— zerafetsizce eskimişti, otlar yapıyı yiyip bitiriyordu; yalnızca liman yolcu ve yük dolu gemileriyle, su üstünde yüzen doklarıyla, suya doğru ilerlemiş küçük evleriyle ve siyah nehrin akışıyla yaşamaktaydı.

Burada da, hiçbir banka o tehlikeli spekülasyona yanaşmıyordu: frank bozdurmaya yani; ama yaşlı bir Alzaslı mücevherci olay çıkarmadan olağan kurdan cruzeiro'lar sağladı. Konsolosluk görevlisi bir arkadaşı, elli yıldır Amazon bölgesinde yaşayan ve çok konuksever bir başka Fransız, bizi otomobille ormanı beş kilometre kadar yaran yolda gezdirdi. Tijuca'nın çok daha fazla çekici yönü vardı; burada, insan bir klorofil okyanusuyla çevrili olduğunu biliyor, ama yalnızca ağaç perdelerini görüyordu; burası herhangi bir yer olabilirdi. Ertesi günkü gezinti bizi daha da çok şaşkınlık içine düşürdü. Amazon bölgesi bugün umutlarını petrole bağlamış. *Pétrobras* da bu konuda inceleme ve araştırma yapıyor. Şirketin bir gemisiyle, konsolos ve İsviçreli bir teknisyenle birlikte nehirden aşağı indik: altın parıltılı esmer renkteki dalgaları beyaz Amazon'dan öyle net bir çizgiyle ayrılmış ki, katı bir yüzeyde elle çizilmiş sanırsınız. Sandallara oturmuş balıkçılar etobur balıkların kaynaştığı sulara ağ atıyorlardı. Bir nehirde yüzen barakalara kadar yukarı çıktık, bunlar petrol teknisyenlerinin yemekhane ve yatakhaneleriydi; yemeklerini paylaştık; sonra açık bir kamyonla, güneşten perişan halde, bir petrol kulesine vardık; yolun her iki tarafında ve ağaçsız düzlüğün çevresinde, ulu ağaçlarla dolu ormanın sımsıkı kalınlığı insanı kendine çekiyordu. Alejo Carpentier tarafından çağrıştırılan suyeşili gizemlerden uzaktık. Bitkin bitkin geri döndüm. Sabah, konsolos bize Manaus'un en değerli ve yararlı parçasını gösterdi: tamamiyle mermerden, çok renkli bir kubbesi olan, dünyanın en ünlü sanatçılarının dans edip şarkı söy-

ledikleri tiyatro. Artık ayakta duramıyordum; toprağın ateşi vardı, ben onun terinden sırılsıklamdım, ter içinde ve ateşliydim. Yattım. "Gene de gidiyor muyuz?" diye sordu Sartre; oh evet! Kentin sıkıcılığına, benim yorgunluğuma, bir de kendimizi dünyadan koptuş hissetmemizin verdiği sıkıntı ekleniyordu. Küba için bilet bulamamış, Rio'ya telefonla ulaşamamıştık. Amadolar'a telgraf çekmek için de boşu boşuna uğraşıyorduk. Brezilya'da düzgün olarak işleyen tek telgraf şebekesi Amerikan telgraf hizmetleri, o da Manaus'a kadar uzanmıyor: konsolos, bir telgrafın Rio'dan buraya gelmesi için bir hafta gerektiğini söyledi — o da gelirse. Paris'te olaylar oluyordu; telefon acentası bir bağlantı kurulduğunu söyledi, iki saat bekledim: Lanzmann'ın sesi uzaktan cızırdadı, mektup almadan Fransa'ya dönmememizi söylüyordu, beni duymuyordu ve bir sözcüğün ortasındayken sesi kesildi. Récife'deyken, Pariste olmak için acele ediyordum. Geceleyin konsolos bizi, bir yandan da seçimleri yorumlayarak, havaalanına götürdü. Oyların ayrımı haftalar sürer, ülke o kadar geniş ve ulaşım o kadar kötü ki: ama Janio öyle açık farkla kazanacaktı ki, zaferi şimdiden belliydi. Buna karşın Manaus Valisi Lott'a oy vermişti: o solcu ve dürüsttü. "İki tür vali var," diye anlattı konsolos, "kötüler ceplerine para dolduruyor ve hiçbir şey yapmıyorlar; iyiler ceplerine para dolduruyor ve birşeyler yapıyorlar."

On sekiz saat yolculuk; her iki saatte bir yere iniliyordu, küçük havaalanlarında soluğum tıkanıyordu. Akşamın saat sekizinde vardığımızda, gümrük memuru bagajlarımızı aramak istedi: Amazon bölgesinden gelen herkes kaçakçılık şüphesi altında. Sartre'ın öfkesi, bizi karşılamaya gelen Christina T.'nin araya girmesi bizi kurtardı. Yorgunluğuma karşın onlarla birlikte lokantaya gittim, çünkü Kuzeydoğu'da bir erkeğin geceleyin bir genç kızla yalnız çıkması ayıp. Aynı gerekçeyle ertesi gün Christina'nın tasarladığı geziye katıldım. Onu yeniden görmekten mutluyduk. İsyanlarında derinlik olduğu kadar ateşlilik ve büyük bir gönül yüceliği vardı: İsyanlarını yaşadığı ortamın —kendisi için rahatsız edici olan— konformizmine karşı değil, haksızlığa yöneltiyordu. Komünist sözcüğü onu korkutuyordu; bugün içinde bulunduğu duruma çok sayıda önyargıyı aşarak gelmişti: tutumunun içtenliği ve sağlamlığı hakkında güven veren de buydu. Ve sonra hayat doluydu, neşesi ve şakacı hali, melankolik bir temele oturmuştu, çünkü kendini çok yalnız hissediyordu. Ama ben

gerçekten kötüydüm. Sefaletlerini göstermek istediği iç karartıcı köylerin iç karartıcı pazarlarında sürünerek dolaşıyordum. İki ay boyunca Brezilya'yı sevmiştim; anılarımın ötesinde de seviyorum; ama o anda, birdenbire, kuraklıktan, açlıktan, tüm bu felaketlerden yakınmaktan bıkıverdim.

Bütün gece kavruldum, öyle ki sabah bir doktor isteme düşüncesizliğini gösterdim. Doktor T.'nin —Lucia'yla Christina'nın erkek kardeşi— bir arkadaşı teşhis koydu: tifo; ama onlarınki birkaç günde iyileşiyordu. Bir penisilin iğnesi ateşimi düşürdü. Tifo gene de tropikal hastalıklar hastanesine taşınmama neden oldu.

O günleri, o günlerdeki o cehennemi sonsuzluk tadını hiç unutmayacağım. Kendime ait bir odam, banyom ve çok sevimli hemşireler vardı. Ama köşeye çekilip dinlenmenin bana çekilmez gelmesi için tam gerektiği kadar güçlüydüm ve tam gerektiği kadar zayıf düşmüştüm. Gece geç vakte kadar hastalar ve personel konuşup duruyordu; her çeyrek saatte bir, bir yerlerde bir duvar saati çalıyordu; ilk gün tam sabaha karşı uyuyabilmişken gelip beni uyandırmaları karşısında neredeyse sinir krizi geçirdim. Sonra, gürültüye alıştım; saat beşte uyanıyor, yatağımda doğruluyordum ve vakit öldürmem gereken bütün bir gün karşısında cesaretim tükeniyordu. Kaygılarım vardı. Akşamları, Sartre otelin barında melankolik bir havayla bir iki viski yuvarlıyor, saat onda yatıyordu: uyumak için çok miktarda gardenal içiyormuş. Brezilyalı eczacı reçete istemiyor: "Yutmak için mi yoksa iğne mi?" diye soruyor yalnızca. (Çünkü Brezilyalılar şaşılacak bir kolaylıkla —penisilin ya da ne olursa olsun— iğne oluyorlar.) Gene de saat sabahın ikisinde uyanıp canının sıkıldığı öyle anlar olurmuş ki, traş filan oluyormuş. Sabah yatağından çıktığında başucumda sendeliyordu; bana serum takıldığı bir sabah neredeyse aleti devriliyordu. '58 Sonbaharı'ndan beri, en ufak bir tehlike belirtisinde ölüm boğazımı daraltıyor: Sartre'ı korkuyla bekliyor ve ondan korkuyla ayrılıyordum; kentin biricik kitabevinden aldığı İngilizce polisiye romanların hemen hepsini okumuş olduğum için, beni oyalamaya yaramıyorlardı.

Ve sonra Lanzmann'ın sözünü ettiği mektup bir türlü gelmiyordu; Fransızca gazetemiz de yoktu. Rio elçiliği gitgide daha ısrarla Sartre'ın dönüşte hapse atılacağı söylentisini yayıyordu. Récife'deki Fransız topluluğu hastalığımın diplomatik olduğunu ve dönmekten korktuğumuzu

öne sürüyordu. Aslında, arkadaşlarımızı olduğu gibi bizi suçlamakta da acele ediyorlardı. Kendimi o hastanede, sabah akşam değişmez biçimde pirinç ve tavuk çorbası yiyerek hapis hissetmekten nefret ediyordum. Yatağımdan, rengi atmış bir mavilikteki gökyüzüne uzanan hindistancevizi ağaçlarını, sazları, bambuları, biraz solmuş yeşillikleri ve ufukta kenti görüyordum; pencereden sarkıyor, sazdan kulübelere ve küçük ateşlerin çevresinde çabuk çabuk bir işlerle uğraşan kadınlara bakıyordum. Birkaç kez yağmur yağdı, şiddetli ve hızlı; sık sık da ağır ve yavaş bir rüzgâr. Bu fazlasıyla sakin manzarayla, manzaranın ıslak sessizliğiyle büyülenmiştim, kendimi kötü bir büyünün kurbanı gibi hissediyordum: buradan hiç gidemeyecektim. Bir sabah gün ağarmasının o sinsi dinginliğinde herkes henüz uyurken, yalınayak, bir hindistancevizi ağacının gövdesine tırmanan genç bir zenci gördüm: hindistancevizlerini yere attı: bana o kadar yakın ve o kadar uzak çevik, zarif varlığı, kendi varlığım, gözlerimi yaşlarla doldurdu. Akşamlar, uzaktaki Récife'in kırmızı ve yeşil ışıklarıyla güzeldi, ama önümde geçirilecek o geceyle, önlemem gereken o karabasanlarla, her şeyin yeniden başlayacağı bir sonraki günle boğazım daralıyordu.

Sonsuzluk yedi gün sürdü. Lanzmann'ın mektubunu aldım. Jeanson'un duruşması 4 Ekim'de berbat bir kararla sonuçlanmıştı. "121"lere karşı suçlamalar —liste uzamış gitmişti— yağmaya devam ediyordu. İmzacıların artık ne radyoda konuşmaya, ne televizyonda görünmeye hakları vardı, hatta yayınlarda adları bile geçemeyecekti. Vidal-Naquet bir süre için görevden alınmış, Barrat tutuklanmıştı. Metz'de Debré bir söylevde, "121"leri ve "değersiz olduğu kadar çirkin çalkantıları"nı resmi olarak açıklamıştı. 1 Ekim'de *Temps modernes*'de, *Esprit*'de, *Vérité et Liberté*'de soruşturma ve tutuklamalara girişmişilmişti: Domenach, Péju ve daha birkaç kişi polis tarafından saatlerce gözaltında tutulmuşlardı. *Temps modernes*'in Ekim sayısı toplatılmıştı. Basının çok söz ettiği bir gösteri sırasında Champs-Elysées'de yürüyüş yapan beş bin eski savaşçı "Sartre'ı kurşuna dizin!" diye bağırmıştı. Tüm dostlarımız adına Lanzmann Barselona'ya gitmemizi rica ediyordu, kendisi oraya gelip bizi durumdan haberdar edecekti.

Doktora gitmek istediğimi söyledim: ben tifoluydum, otel beni geri çevirirdi, söylediğine göre T. kız kardeşler o sıralar kumsaldaki bir villada

oturuyorlardı, bana Récife'deki evlerinde oturmamı önerdiler. İlkel ve gürültülü bir havalandırma aletinin pek az serinlettiği antika bir odada üç gün geçirdim: yaz kendini belli ediyordu, sıcaklık camların ardından beni kuşatıyordu. Sabah erkenden T.'nin karşı evde oturan kuzenleri sabah kahvaltısı yolluyorlardı. Bir keresinde, saat altıda bahçeden Sartre'ın sesinin yükseldiğini duyup şaşırdım: uyuyamamaktan o kadar sıkılmıştı ki, kalkmıştı. Genç doktor T. bir akşam beni muayene etmeye geldi; gitmekte gecikiyordu ve kız kardeşleriyle Sartre'a onu beklemeden yemeğe gitmelerini söyledim; kızlar reddettiler: benim yaşımda da olsa, bir kadın bir evde bir adamla tek başına bırakılmazdı. Bu önyargıları paylaşmıyorlardı ama, bütün sokakta kuzenlerin gözü üzerlerindeydi. Doktor burnumu dışarı çıkartmama izin verdi. Havanın bir şurup gibi ağır geldiği sokaklarda on beş dakikalık bir yürüyüşten sonra, Sartre da yanımda sendelerken, yarı baygın, kendimi bir kahvenin terasına attım; iki gün sonra, Rio'da Amadolar'la birlikte bildik bir *churrascaria*'da yediğimiz ilk yemekte bayıldım.

Küba büyükelçisi, bize telefonla erişmekten umudunu kesip Récife'e gelmişti: La Havana orada birkaç gün geçirmemiz için ısrar ediyordu; oraya gitmenin tek yolu bin altı yüz kilometre katedip yeniden Rio'ya inmekti. Amadolar'ı ve Copacabana'yı yeniden görmenin zevki yorgunluğum yüzünden bozuldu; artık vatan hasreti çekiyordum, Lanzmann'ın telefonda fanatiklerin Sartre'ın kellesini istediklerini söylemesine karşın.

Küba'ya hareket ettiğimiz akşam havaalanı bir tornadoyla perişan olmuştu; rüzgâr bekleme salonunda saksıdaki palmiyeleri birbirine katıyor, kâğıtları döndürerek uçuyordu. Saatler boyunca aptallaşmış durumda, uyuklayarak, sakin havanın geri gelmesini bekledik. Sonunda uçağa bindik. Motorlar çok fazla ateş çıkartıyordu; en kötünün mutlak gözüktüğü gecelerden biriydi: yapış yapış karanlıklar içinde Belem'e indiğimizde, kendimi yeniden orada bulmamın anlamsızlığı içgüdülerimi doğruladı: bu kıta, içinden kurtulamayacağımız bir kuş tuzağıydı. Ancak sabah, bir yalıyarla firuze renkli bir denizin arasında boğulmuş bir yayla görünce sakinleştim: Caracas ayaklarımızın altındaydı. Konduk. Büfede kahve içerken, bir iki saat sonra bizi bu sefalet toprağından koparıp götürecek uçağın güneşi yansıtan yuvarlak pencerelerinin parıltısını

seyrediyordum: yaşlı bir kadın masaların arasından geçiyor, ekmek kabuklarını, pirzola kemiklerini, artık yumurta beyazlarını toplayıp bir kâğıda sararak ailesine ziyafet çekmeye götürüyordu. Öğrenciler Sartre'dan birkaç gün Caracas'da kalmasını istediler: onlara sevecenlik duyduk. Venezuela kıpır kıpırdı. (Aynı gün öğleden sonra bir öğrenci eylemi oldu, birkaç gün sonra da polis aralarından birkaçını öldürdü.) Ama Küba'da bizi bekliyorlardı, biz de orada olmak için yanıp tutuşuyorduk.

Havaalanının bir görevlisi yaklaştı: "Dönüş biletleriniz var mı? Paris biletiniz? Hayır mı? Bu durumda gidemezsiniz: Havana'nın emri. — Ama biz davetliyiz," dedi Sartre. "— Kanıtlayın." Cebimizde dönüş bileti alacak tek kuruş yoktu, ne de bir resmi yazı. Parıldayan uçak bizsiz gidecekti! Sartre Küba Büyükelçiliği'ne telefon etti ve havaalanı yetkilileriyle öyle şiddetle savaştı ki, izni kopardı. Son dakikada binmemize izin verdiler. Bu tersliğin gerekçelerini hiçbir zaman anlayamayacaktık: Kübalılar dışardan göçe karşı hiçbir önlem almazlardı.

Nihayet kıyı uzaklaştı! Nihayet! Jaika'nın üzerinde uçuyorduk ve bir kanat çırpışıyla İngiltere'ye ulaştığımızı sanabilirdik: yeşil çimler, yüzme havuzlu küçük kır evleri. Oraya gitmiş olan Sartre dünyada hiçbir sömürgenin oradan daha iç karartıcı olmadığını söyledi. Dostlarımızın —o günlerde Moskova'da olan Franqui ve Arcocha dışında— ve hafifçe gitar çalan takım elbiseli müzisyenlerin bizi beklediği La Havana'ya indik.

Havana değişmişti: artık ne gece kulüpleri, ne oyunlar, ne Amerikalı turistler vardı; yarı yarıya boş Nacional Otel'de gencecik kız ve erkek milisler kongre halindeydi. Her yerde, sokaklarda, damlarda, milisler çalışma yapıyorlardı. Guatemalalı diplomatlardan öğrendiğimize göre, Kübalı göçmen grupları ve Amerikalı paralı askerler Guatemala'da çalışmalar yapıyorlardı. Ada'ya ayak basıp kukla bir hükümet adına ABD'yi yardıma çağıracaklardı. Bu tehditler karşısında Küba sertleşiyordu; "devrimin balayı" sona ermişti.

Oltuski artık Bakan değildi. Guevara'nın ülkenin sanayileştirilmesi için yeni kurduğu, bizi de gezdirdiği Enstitü'de çalışıyordu. Sorumlular karşılaştıkları güçlükleri saklamadılar; kadroları eksikti; kimi mühendislerin her biri, üç ya da dört değişik sanayinin planlamasında ça-

lışıyordu: buna karşın, fabrikaların kurulması ya da yenilenmesi için ayrılan sermayenin tamamı kullanılamamıştı.

Havaalanındaki bir tekstil fabrikasını gezdik: eskiden kurulmuş, iyi örgütlenmiş atölyeleri, çevresinde ağaçları ve çimleri, yöneticiler ve işçiler için konforlu evleri olan bir tesisti. Park bayram yeri gibiydi: işçiler, açık giyimli ve süslü eşleri, çocukları, dondurma ve şeker satıcıları. Sartre, çimin ortasındaki bir baraka-dükkândan Küba'ya duyduğu dostluğu iletti. Ona Fransa hakkında sorular sordular, o da sordu: rejim değişikliği sonucunda fabrika işçileri ne gibi üstünlükler elde etmişlerdi? İşçiler yanıtlayacaklardı: bir sendika yöneticisi onları durdurdu ve onların yerine yanıtladı.

Aydınlarla yaptığımız görüşmelerde, Nisan'da ağızlarını açmamış olan Rafel'le Guillen çok yüksekten konuştular. Şiir konusunda Guillen: "Benim için her biçim arayışı, devrim karşıtıdır." diye açıkladı. Sosyalist gerçekçiliğin kurallarına uyulmasını istiyorlardı. Özel olarak yazarlar, ellerinde olmadan, kendi kendilerini sansür etmeye başladıklarını, herkesin: "Ben gerçekten devrimci miyim?" sorusunu sorduğunu söylediler.

Daha az neşe, daha az özgürlük; ama kimi alanlarda büyük ilerlemeler. Ziyaret ettiğimiz kooperatif, bundan önce gördüklerimize oranla çok öndeydi. Özellikle pirinç üretiyordu, ama öyle yoğun yöntemler uyguluyordu ki, domates ve diğer sebzelerin yetiştiği toprakları da kapsamıştı. Köylüler, kentten gelen duvarcıların da yardımlarıyla bir kasaba inşaatını neredeyse tamamlamak üzereydiler: konforlu evler, bir sinema salonu, okullar, spor alanları. Bir devlet mağazası neredeyse maliyetine temel gıda maddeleri satıyordu. Bir ayakkabı fabrikası, bir domates konservesi fabrikası, doğrudan doğruya kooperatif için çalışıyorlardı; böylece, küçük bir ölçekte, Çinli komünistlerin hedefledikleri şey gerçekleştiriliyordu: tarımın endüstriyle bağlantı içine girmesi. Köylüler rejime her zamankinden daha çok bağlı, ama heyecanlı görünüyorlardı. Kasaba, bir çıkartmanın öngörüldüğü yere yakındı. Kooperatifin şefi aşırı coşkuluydu, belinde bir tabanca vardı, sabırsızlıkla savaşacağı anı beklediğini söyledi.

Gidişimizden bir gece önce Sartre bir basın toplantısı yaptı: toplantı tam başlayacakken, dostlarımızdan bir gazeteci kulağına Santiago ta-

rafında, askeri kuvvetlerin çıkartma yapmakta olduklarını fısıldadı. Buna karşın Sartre, basın, radyo ve televizyon karşısında, Amerika'nın şu an bir müdahale yapacağını sanmadığını söylemekten geri kalmadı; seçim zamanındaydık. Cumhuriyetçi Parti, belirsiz bir serüvenin sorumluluğunu üstlenerek Nixon'un şansını tehlikeye düşürmezdi. *Revolución*'un gazetecileriyle birlikte şimdi *Habana-Libre* adını almış olan eski *Hilton*'un bar-lokantasında akşam yemeği yemeye gittik. Issız kocaman mekân, Polinezya'yı anımsatan dekoruyla çok iç karartıcıydı. Arkadaşlarımız, iki dakikada bir masadan kalkıp telefon ediyorlardı: işgal haberi doğrulanıyordu. "Püskürtürüz" diyorlardı kararlı bir sesle. Ertesi gün, haber yalanlandı: ama tüm Kübalılar bunun yalnızca bir erteleme olduğunu düşünüyorlardı.

Castro'yu görmemiştik. Gideceğimiz gün Dorticos'u ziyarete gittik: o gün, hemen hemen Castro kadar putlaştırılmış Camillo Cenfuegos'un bir yıl önce uçağıyla denize gömülmesinin yıldönümüydü. Yollarda öğrenci, işçi, memur, kadın ve çocuk alayları, ellerinde çiçekler ve taçlarla resmi geçit yapıyor ve ellerindekileri okyanusa atıyorlardı. Biz Başkan'la konuşurken Jimenez, Castro'nun sekreterine telefon ediyordu: Castro Havana dolaylarındaydı, onu beklememizi istiyordu. Olanaksız, saat altıydı, uçak sekizde havalanacaktı. Jimenez bizi otele götürdü, valizlerimizi almak için yukarı çıktık; inmek için asansörün düğmesine bastık: asansör geldi, açıldı, Castro ortaya çıktı, peşinden de dört sakallı ve Edith Depestre. Neşesinden, sıcaklığından hiçbir şey kaybetmemişti. Bizi otomobiline bindirdi. Ne görmüştük? Ne görmemiştik? Güçlükle ilerliyorduk; alaylar sokakları kesmişti ve kalabalık otomobili "Fidel! Fidel!" çığlıklarıyla durduruyordu. Havana'dan çıkarken Castro "Size Üniversite Sitesi'ni göstereceğim." dedi. Mırıldandım: "Ama uçak sekizde kalkıyor... — Bekleyecek." Havana'nın en büyük kışlası, bir konutlar, binalar, spor alanları topluluğuna dönüştürülmüştü. Hızla gözattık, sonra, kestirmeden gitme bahanesiyle şoför bizi çatlaklarla yarılmış karanlık toprak yollardan götürdü: kendi kendime, uçak kalktı, diyordum. Havaalanında bariyerler kalktı, otomobil bizi pistte, teknisyenlerin gözden geçirmekte oldukları uçağın yanına bıraktı: daha çok işleri vardı. Castro, uyarılara aldırmaksızın, motorların birkaç metre ilerisinde koca purosunu çiğniyordu.

Bize "Çıkartma kesin," dedi. "Ama bizim de onu püskürteceğimiz kesin. Ve eğer öldürüldüğümü duyarsanız, sakın inanmayın."

Gitti. Jimenez, Edith, Otero, Oltiski, diğer arkadaşlar bizi büfeye yemeğe götürdüler. Havaalanı bize dostlukla bakmayan bir yığın insanla doluydu: "Miami uçağını bekliyorlar ve oradan dönmeyecekler." Giysileri sınıflarını belli ediyordu. Hoparlör: "Miami yolcuları" anonsunu yapınca hepsi çıkışa üşüştüler.

Havalandık. Bermuda'da bir mola oldu; Asorlar'da da bekliyordum: gecikti. "İşte geldik." dedim toprak görününce. Ama adalar bitmek bilmiyordu. Ve sanki toprağın rengini, engebelerini, kesitlerinin biçimini, bu nehrin yeşilini tanıyor gibiydim: Tage; İspanya'ydı burası, sierraların karlı tepeleri, on dört saatte ulaştığımız, ama günün batmakta olduğu Madrid. Bir başka uçak bizi Barselona'ya götürdü.

Arkadaşlarımıza Colon Oteli'nde randevu vermiştik: varışta bizi kapan gazeteciler eskiden bildiğimiz o otelin artık var olmadığını söylediler. Ama aynı adla katedralin yanında bir yenisi açılmıştı, çok hoş bir oteldi. Ertesi gün orada Bost ve Pouillon'u bulduk. Eylül'den beri olanları ayrıntılarıyla anlattılar. Jeanson davası, "121"lerin bildirisi, komünist gençlik kollarını, sosyalist gençlik kollarını, sendikaları, Komünist Parti'yi ve PSU'yü savaş karşıtı eylemlere sürüklemişti. Sendikacılar ve üniversiteliler bir "barış anlaşması" için çağrıda bulunmuşlardı. Sendikalar, UNEF'in 27 Ekim'de düzenlediği ve kavgalara, coplamalara karşın büyük başarıyla sonuçlanan gösteriyi desteklemişlerdi. "121"lere verilen cezalar çok sayıda protestoya yol açmıştı. Televizyon oyuncuları, programdan çıkartılan Evelyne'le dayanışmak için greve gitmişlerdi. Bununla beraber, Laurent Schwartz'dan Teknik Üniversite'deki kürsüsünü geri almışlardı, profesörleri ve Meclis'te sekreter düzeltmen olarak görev yapan Pouillon'la Pingaud'yu da görevden almışlardı. Mareşal Juin "ihanet profesörleri"ne karşı bir bildiri imzalatmıştı. Mücahitler Ulusal Birliği, "bilinçsizlere ve özellikle hainlere karşı acımasız cezalar" istemekteydi. UNR merkez komitesi "sözde aydınlar"ın eylemini açıkça kınıyordu. Ulusal Yedek Subaylar Birliği önlemler alınmasını istiyordu. "121"lerin listesi tüm subay ve assubay yemekhanelerinde vs. asılıydı ve Sartre en çok hedeflenendi. Tanıklığı ona tutkulu düşmanlıklar kazandırmıştı. Telefonda, işi dolayısıyla Paris'te kalan Lanzmann, otomobille dönmemizi

istedi: Uçağa binersek, Sartre havaalanında gürültüyle karşılanacak, kavgalar çıkacak, gazetecilere zorunlu olarak öyle yanıtlar verecekti ki, polis onu götürecekti. Bugün, "121"ler için olabilecek tüm reklamları yapmanın daha iyi olacağını düşünüyorum: ama arkadaşlarımızı dinledik, kaygılarını anlayışla karşılıyordum, çünkü başkası için çok az kaygı duyulmasında hafiflik vardır. Sartre'ın Madrid'i gördüğü zamankinden daha fazla mutluluk duymadığı Barselona'da gezindik: ben Ramblas'larla hep mutluydum. Gaudi'nin hiçbir zaman tamamlanmayacak çılgın, ölçüsüz katedralini seyrettik: Tibidabo'ya çıktık. Catalan Sanat Müzesi'ni gezdik ve ertesi gün öğleden sonra sınıra doğru yola çıktık.

İki aydır basın Sartre'a öyle çok hakaret etmişti ki —hain, Fransa düşmanı vs.— Fransa'da çok kötü karşılanacağımızı düşünüyorduk. Gümrüğe geldiğimizde akşam olmuştu. Bost dört pasaportu polise götürdü ve geri geldi. Komiser bizleri görmek istiyordu: özür diler bir havayla söylediklerine göre geçişimizden Paris'i haberdar etmesi gerekiyordu. kendine bağlı memurlardan birini bize gazete almak için gönderdi, sigara paketleri ve purolar —kuşkusuz turistlerin el konulmuş mallarıydı bunlar— sundu ve veda ederken anı defterini imzalamamızı rica etti. Döner dönmez polise haber vermemizi öğütledi. Geceyi Béziers'de geçirdik. Ertesi sabah uyandığımda, bir yığın yabancı güzelliğin ardından, solgun mavi bir gökyüzünün altında çınarların altın renkli yumuşaklığını, sonbaharın ateşli renklere bürüdüğü bağları ve, belirsiz toprakların üzerine dağılmış barakaların yerine gerçek köyleri yeniden görünce, duygulandım. Bu ülkeyi bir gün yeniden sevebilmem yazgıda var mıydı?

Paris'te ilk işimiz kendimizi suçlatmak oldu: avukat olarak Jeanson davasında sanıkları savunan ve gerekli işlemleri yapmayı üstlenen Roland Dumas'ya vekâlet verdik. Polis memurları nezaketi benim evime gelmeye kadar ileri götürdüler: en genci, kendini beğenmiş ve tedirgin, ifadelerimizi daktiloda yazarken parmağını yaraladı ve tuşları kana buladı. Komiser M. ifadelerimizi vermekte ve renklendirmekte yardımcı oldu. "121"lerin kendilerini olabildiğince suçlamaları onu önce şaşırtmıştı; şimdi buna gülümsüyordu. "Bununla rahat olabilirsiniz, suçlamaları kabul ediyorsunuz." dedi sonuçta cesaret verici bir tonla. Ama hayır. Çağrıldığımız günden bir gün önce, yargıç hastalık iznine çıktı. Yeni bir randevu alındı; son dakikada, savcılığın dosyamızı tuttuğu gibi aptalca

bir gerekçeyle o da *sine die*[*] ertelendi. Suçlamalar dizisinin sona erdiği bildirildi. Her zaman büyüklük merakında olan iktidar, memurları ekmeğinden etmeyi iyi karşılıyor, ama dünyanın gözüne tanınmış yazarların kıyıcısı olarak gözükmek istemiyordu. Aynı zamanda, kimilerine dokunmayıp, kimilerinin başının üstünde bir tehdit sallandırarak, "121"lerin birliğine zarar vereceğini umuyordu.

Bu oyunu boşa çıkartmak için Sartre bir basın toplantısı düzenledi; benim evde toplanan otuz kadar Fransız ve yabancı gazetecinin önünde, bildiri üzerine açıklamalar yaptı ve şimdiki tutumunu anlattı. Halının üzerine tayyörle oturan Thierry Maulnier bir soru sormak istedi; "Düşüncenizi saptırmak istemem..." "İlk kez böyle bir titizlik göstermiş olurdunuz." diye yanıtladı Sartre. Basın söylediklerine kısaca yer verdi. Ve olay kapandı.

---

[*] *Sine die:* Tarih belirtilmeksizin. —*çev.*

XI. BÖLÜM

YÜREKLER acısı barikatlar davasıyla rejim, faşistlerin yeniden gruplaşmasını kolaylaştırıyordu; ama gençlik kıpırdanıyordu, harekete geçeceğini düşünüyorduk. Aralık ayında, yeşil beyaz bayrak Casbah üzerinde dalgalandı, büyük kalabalıklar Abbas[1] için haykırdı ve gerçek tüm dünyanın gözleri önüne serildi: Cezayirli halk kitleleri, gücün onları mahkûm ettiği sessizlik ve maskaralıkların arkasından, hep bir ağızdan bağımsızlıklarını istiyorlardı; bu FLN için zafer saatini yaklaştıran bir siyasal utkuydu.

Olgunluk Çağı, yazarlığa yeni başladığım dönemde olsa beni çok mutlu edecek olan büyük bir başarıyla yayımlandı. Gerçekten de, Gallimard'da kasım ayında kitap daha yayımlanmadan kırk bin adet satıldığını söyledikleri zaman pek hoş olmayan bir biçimde etkilendim; belirli bir okur kitlesi olan, yapıtlarının değerinin artık göz önüne alınmadığı bir *çok satar* üreticisi haline mi dönüşmüştüm? Pek çok eleştirmen, en iyi kitabımı yazmış olduğumdan emin olduklarını belirtiyorlardı; bu yargıda kaygı uyandıracak bir şey vardı: kimilerinin önerdiği gibi, bundan önce yazdıklarımın tümünü yakmalı mıydım? Özellikle övgüleri birer buyruk olarak algılıyordum; hep aldığım, beni duygulandıran mektupları haketmem gerektiğini düşünüyordum. Anılarımın bu son cildi beni üzüyordu ve melankolik melankolik, en iyi olasılıkla, aynı tazelikte olmasa da ilk ciltle eşdeğer olur diye düşünüyordum. Gene de, sevinç üstün geldi. Benim için çok önem taşıyan şeylere ihanet etmiş olmaktan korkuyordum; okurlarım bunların neler olduğunu anlamışlardı. *Bir Genç Kızın Anıları* pek çok kimsenin hoşuna gitmişti, ama kuşkuluydular, *Olgunluk Çağı*'nı sevenlerinse benim tarafımda olduklarını sezinliyordum.

---

[1] Bunun bedelini ağır ödediler: FLN Birleşmiş Milletler'e binlerce kurban bildirdi.

Günlerimin çetinliğine hiç sızlanmadan alışıyordum. Uzun süredir sosyal yaşamdan uzaktaydık: bir yerlere gitmeyi iyice bıraktık. Lokantalardaki müşteriler bize genellikle düşmanlık gösteriyordu, biz de onlarla dirsek dirseğe durmaya katlanamıyorduk. Akşamlarımızı benim evde, birer dilim jambon yiyip sohbet edip plaklar dinleyerek geçiriyorduk; evde yalnız kalınca da saatlerce plak dinliyordum. Artık geceleri dışarıya burnumu bile çıkartmıyordum, Lanzmann ya da Olga'yla birlikte çıktığım zamanların dışında. Dünyadan elimizi eteğimizi çekmek, küçük arkadaş grubumuzun ilişkilerini güçlendiriyordu. İki yeni üye, Gortz ve Pingaud'yla zenginleşen *Temps modernes* ekibi ayda iki sabah bende toplanıyordu. Gortz ilk gelen oluyordu: "Saatinde gelmekten kendimi alamıyorum." diyordu. Gayda dönemlerine göre daha az kalabalıktık, sohbetlerimizse daha sıkıydı. Sartre'la birlikte Monique Lange'ın evinde Florence Malraux, Goytisolo, Serge Lafaurie'yle birlikte geçirdiğimiz bir gece çok hoşumuza gidince, bir yeni yıl partisi düzenledim. Önceden düşünmemiştim, ama arkadaşlarımız olan çiftlerden en az biri "121"ler bildirisini imzalayanlardandı. Caz plakları hazırlamıştım ama işe yaramadılar: hep sohbet ettik.

Bir de Sovyet Büyükelçiliği'nde verilen akşam yemeği var. Ben ilk kez karşılaştığım Mauriac'ın yanına oturmuştum; Sartre onda bir alaycılık ve tuhaflık olduğunu söylemişti: ama yaş mı onu söndürmüştü, yoksa de Gaulle'cülükten dolayı mı tükenmişti? Mauriac'ı aradım, bulamadım. Sartre Küba'ya gitmesini öğütlediği Aragon'la sohbet etti. "Biz çok yaşlıyız," dedi Aragon. — Peh! dedi Sartre, benden çok yaşlı değilsiniz. — Kaç yaşındasınız? — Elli beş. — *İş* elli beşinde başlar." dedi Aragon kurnaz bir havayla. Elsa, zerafetle, çeşitli rahatsızlıklardan sonra gözlerine yapay yaşlar, dizlerine "paralel kalpler" koydurtmak zorunda kaldığını anlattı. Gece, *L'Ingénieur Bakhirev*'in (Mühendis Bakhirev) yazarı Galina Nicolayeva'nın onuruna veriliyordu; Nicolayeva kitabında canlı ve hemen hemen romansı bir havada, Batı'da pek az, o da beceriksizce ele alınmış bir konuyu işliyordu: iş. Onu o gece pek az gördüm, ama kocasıyla ikisini benim eve davet ettik. Ağır kalp hastasıydı, geleceği gün bir kriz geçirdi, kocası da yanında bir çevirmenle yalnız geldi. Tumturakla bir selam verdi; konuşmanın başından sonuna dek, arkasında bir heyet varmış gibi

davrandı. Rus yazarların bizleri Moskova'da ağırlamaktan mutlu olacaklarını söyledi: memnuniyetle gideriz, dedi Sartre.

André Masson "121"lerin bildirisini imzalamıştı. Yapıtlarına hayrandık ve yüzünde, kumaz, saf konuşmalarında büyük bir çekicilik buluyorduk. Eski bir anarşistti, siyasetten uzak kalma tavrının aşırılığı bizi ondan uzaklaştırmıştı. Diégo'nun tutuklanması gözünü açtı. Rose tüm zamanını Cezayirli tutuklulara ve ailelerine yardım etmekle geçiriyordu. Onu çeşitli nedenlerle gördüm, Sainte-Anne Sokağı'ndaki dairelerinde bir kez yalnız başımıza, bir kez de gene imzacılardan olan Boulez'le birlikte akşam yemeği yedik. Masson sakallıydı: gerçeküstücülüğün güzel dönemleri hakkında büyük zevkle çeşitli öyküler anlattı. Boulez'den, *Le Marteau sans maître*'i (Sahipsiz Çekiç) ve ilk *Structure*'ü (Yapı) biliyor ve seviyorduk: tek bir dinletiden bir şey anlayamamaktan korkarak *Pli selon pli*'ye (Kıvrıma Göre Kıvrım) gitmemiştik. Golća'nın kitabından ve Masson'un anlatılarından bildiğimiz kadarıyla, çok hoşumuza gidiyordu. Boulez tarafından yönetilen bir konserde, yapıtlarından birini seslendiren genç bir Alman besteci dinleyiciler tarafından yuhalanmış ve parçanın sonunda, allak bullak halde kaçmış. Boulez onu zorla sahneye geri getirmiş: "Islıklarımız hiçbir şey anlamadığımızın kanıtı: yeniden çalacak." Besteci ikinci kez çalmış ve salon sessizlik içinde dinlemiş. Boulez'nin görünümü hakkında bildiklerimize uyuyordu. Baden-Baden'de çalışıyordu, çünkü Alman müzisyenlerin düzeyini Fransızlarınki'nden kat kat üstün buluyordu. Ona sorular sordum. Bize, eski müziğin nasıl yeniden ele alındığını, bir plak kaydının nasıl yapıldığını anlattı: sandığım gibi tek bir seferde değil, küçük küçük parçalar halinde: kayıt şeritleri film monte eder gibi, birbirine ekleniyormuş. Beş on dakikalık bir müziği dinlenir hale getirmek için birkaç saat çalışmak gerekiyormuş: en küçük bir hata, bir parazit bir konserde dikkatten kaçabilir, ama bir plağın her dinlenişinde yinelenirse çekilmez olur. İşte bu nedenle plaklar pahalı oluyor: çok büyük bir çalışma gerektiriyorlar. Uygulanan yöntem, hilelere olanak tanıyor: bir virtüöz Bach sonatlarında hem keman, hem piyano bölümlerini çalabilmiş. Boulez, orkestra şefliği çalışmalarından sözetti: icracılar, dedi, parçanın, bulundukları yere, çaldıkları ve çevrelerinde bulunan aletlere göre her biri için değişen tek bir görünümü biliyorlar: üçgen, birinci kemanla aynı senfoniyi duymaz. Alıştıkları düzeni değiştirirseniz, hepsi tümden şaşırır.

'61 Ocak ayı referandumundan kısa süre önce, Boupacha Komitesi'nin bir toplantısı oldu. Ağırbaşlı ve etkileyici Anne Philippe'le, Françoise Mallet-Joris'nin kısa kesilmiş saçlarıyla tuhaf duran kafası dikkatimi çekti: Laurent Schwartz sandığımdan çok daha genç görünüyordu; bütün bu insanlara sempatiyle bakabilmek beni canlandırıyordu: artık öyle ender sevecenlik duyuyordum ki... Birdenbire sesler, bağırtılar duyuldu ve hemen herkes pencerelere koştu; PSU üyeleri bir zeminkattaki bir salonda referanduma verecekleri yanıt konusunda tartışıyorlardı; içlerinden ikisi içeri daldı: "Faşistler bize saldırıyorlar, yardıma gelin.". Schwartz ayağa kalktı, buyurgan eller onu tuttu, gençler aşağı indi. Merdivenlerde koşuşturmalar oldu, iki polis kapıyı açtı ve bayan başkanı istediler. Birisi: "Onu bize vereceksiniz değil mi?" diye kibarca sordu. Polisler, PSU'nün bir kavgadan sonra tutuklanan iki militanının Komite'de kayıtlı olup olmadığını öğrenmek istiyorlardı: kandırmaca beyanlarını bozmadım. Karşılıklı nazik davranışlar: çıkışta, görevliler beni ve Claudine Chonez'yi, Claudine'in arabasına kadar götürdüler.

Üniversite öğrencileri Antony Üniversite Kampüsü'ne gelerek, referanduma niçin "hayır" denmesi gerektiğini anlatmamı istediler. Sanırım dört bin gencin yaşadığı, ve tıpkı bir transatlantikteki gibi, haftalar boyunca, hiçbir şeyin eksikliğini duymadan yaşanılabilecek bu geniş binaları daha önce görmemiştim. Yurt —HAYIR OYU VERİN - CEZAYİR'DE BARIŞ— sloganlarıyla ve Fransız vahşetini gösteren fotoğraflarla donatılmıştı; yönetim toptan solcuydu; sağcı öğrenciler çok az sayıda ve çok sessizdiler. Komünist Arnault ve eski Troçkist Chéramy'yle birlikte, öğrencilerle dolu, —HAYIR OYU VERİN— pankartlarıyla süslü büyük bir salonda yerimi aldım. Benim şahsımda, "121"lerin aldıkları tavır şiddetle alkışlandı. Cezayir'de bir Üçüncü Gücün olmamasının ve de Gaulle'ün köylülerle görüşmeye karşı duyduğu isteksizliğin üzerinde durdum. Arnault'la ben, boyun eğmeme konusunda, farklı görüşaçılarını savunduk, ama ayrıldığımız noktaları çok fazla belirtmedik, oysa ısmarlama iyimserliğinden rahatsız olmuştum: ne orduda, ne fabrikalarda "Fransız halkı"nın Cezayirliler'le pek dostluk kurmadığını iyi biliyordu. Çıkışta öğrencilerle konuştum: her konuda aynı görüşü paylaşıyorduk.

Bir süre sonra, *la Gauche*'a —Belçika Sosyalist Partisi'nin aşırı sol kanadına— mensup Belçikalı öğrenciler, bir yıl önce koparttıkları

Brüksel'de bir konferans verme sözümü anımsattılar. Gazeteleri Cezayir savaşına karşı mücadele etmişti; içlerinden birçoğu gizlice Cezayirliler'e yardım ediyordu, onları barındırıyor, sınır geçmelerine destek oluyorlardı: "Aydın ve İktidar" başlığı altında aslında Cezayir'den söz edeceğim konusunda uyarıda bulununca kabul ettiler.

Bir dinleyici kitlesinin önüne çıktığımda hep gergin olurum; beklentisinin, ya da kendi amaçlarının düzeyinde olmamaktan korkarım. Doldurmam gereken o uzun sessizlikten ve o kadar kısa sürede, söylemek istediğim o çok çeşitli konuları yetiştirememekten ürkerek, çok hızlı konuşurum. Bu kez, derin bir rahatsızlık hissettim. Ortadaki, benimle ortak hiçbir yanı olmayan insanların işsizlikten, züppelikten, meraktan geldikleri "büyük bir konferans"tı: büyük burjuvalar ve hatta bakanlar vardı. Hemen hissettim ki, herkesin tavrı belirlenmişti. Çıkarken bir komünist beni komünist olmamamdan ötürü kınadı, bir asker kaçağıysa askere gidenleri lekelemediğim için. Pek çok kişi Kongo sorununa değinmediğime üzüldü: o konuya anıştırmada bulunmuştum, ama kendimi onu işlemek için yetkili görmüyordum. Eleştirilerden çok, konferansımı izleyen davet beni bunalttı. İnsanlar bana parlak gülümsemelerle: "Sizinle siyasal açıdan aynı görüşte değilim; ama kitabınız o kadar hoşuma gitti ki!" diyorlardı. "Umarım bir sonraki hoşunuza gitmez." dedim bunlardan birine. *Olgunluk Çağı*'nda geçmişteki tutumlarımla arama kimi uzaklıklar koyduğum bir gerçekti; gene de kitapta burjuva kurum ve ideolojilere olan tiksintimi açıkça söylüyordum; bunlara bağlı olan insanların beğenisini kazanmamam gerekirdi. Cezayirlilere destek olduğu için Fransa'ya girmesi yasaklanan avukat Lallemand beni teselli etti: "Bu onların çelişkisi; tüm kültürü içlerinde topluyorlar: Sartre'ı yutuyorlar, sizi yutuyorlar; ama aynı anda saldırılarınızı hazmetmek zorundalar: bu onların ideolojik anlamda ayrışmalarına yardım ediyor."

Üç ilginç gün geçirdim. Tek başıma müzeyi uzun uzun yeniden gezdim: Lallemand beni Bruxelles'de dolaştırdı. *La Gauche* ekibiyle akşam yemeği yedim, Kongo hakkında bilgi verdiler; kısıtlı ve siyasetle ilgili bir dinleyici grubuna Küba hakkında bir konferans verdim. Sonra Lallemand beni Mons'a götürdü ve bir milyon işçinin otuz iki gün boyunca sürdürdüğü grevlerin anlamını anlatan on beş kadar sendikacıyla tanıştırdı. Belçikalı işçilerin yaşam düzeyleri görece yüksekti; çoğu mitinge oto-

mobilleriyle gelmişlerdi; bu kazancı sağlamlaştırmak, sömürgecilikten kurtulmanın bedelini ödememek ve özellikle yeni bir ekonomik siyasete esin kaynağı olmak için savaş vermişlerdi: Bu, Avrupa'da ekonominin sosyalist bir temel üzerine yeniden yapılandırılması için yapılan ilk genel grevdi. Hareketin hem mayasını hem de frenini oluşturan Renard'ın kişiliğini çeşitli yönlerden yargılıyorlardı; ama hepsi, sosyalist parlamenterleri kendi zaferlerini çalmakla suçluyorlardı; savaşı bir anlamda kendi yöneticilerinin tutuculuğuna karşı yürütmüşlerdi.

Grevcilerin hain olarak kabul ettikleri bu parlamenterlerin daveti üzerine Belediye Sarayı'nda Brüksel'deki konferansın aynını verdim, ama daha az sıkıntı duydum, çünkü dinleyici kitlesi açıkça solcuydu. Sonra ev sahiplerimle akşam yemeği yedim: "İşte sizin gerçek hasımlarınız," demişti Lallemand, "bunlar özümsemiyorlar: sizi okumuyorlar. Kültür umurlarında değil: bu da onların gücü." Şeftalili ördeğin etrafında, onlarca can sıkıcı sorular sorduk. Niçin tam hızını almışken grev durduruldu, diye sordum: "Çünkü bir devrime doğru gidiliyordu, biz reformistiz. —Ya taban bu konuda ne düşünüyor? —Çok kötü şeyler." diye yanıtladı sakin sakin M.; arkadaşları kahkahalar içinde, kendini yirmi bin grevciye kendini nasıl yuhalattığını anlattılar. İçlerinden biri imdadına yetişti: "Biliyorsunuz, halk kitlesi nedir — onunla oynamayı bilmek gerek... —Nasıl," dedim ona, "siz ki bir sosyalistsiniz, halk kitlelerini küçümsüyor musunuz?" Üzerine kınayan bakışlar yöneldi: "Sen halk kitlelerini küçümsediğini mi söyledin?" C. üzüntülü bir ses tonuyla Fransız solundan söz etti: "Solların birliği, bunun olanaksız olduğunu Daniel Meyer'in o kadar büyük bir kinle... "Komünistlerden" diyecek sanıp korktum, ama "Guy Mollet'den söz ettiğini duyunca anladım." diye bitirdi. "Ama çok haklı" dedim. —"Guy Mollet dürüst bir adam. —Hiçbir zaman para yemedi." dedi C. hayran hayran. Hiç meslekten siyasetçilerle bir arada bulunmamıştım, masanın çevresindekilerin kofluğu beni dehşete düşürdü. "Onları ilgilendiren tek şey yeniden seçilmek." dedi ertesi gün Lallemand gün ağarırken beni otelimden alıp trenimden önce Mons'u gezdirmeye götürürken. Panjurları kapalı kentte ışık taşlara, Strasbourg Katedrali'nin pembeliğini veriyordu. Verlaine'in hapishanesini, Van Gogh'un yaşadığı yeri, Borinage'ı, şimdiden gür bir bitki örtüsünün kapladığı terk edilmiş kısır kayaları gördüm: ovanın ortasında, yapay tepelerden sarp bir oluşum,

Madenlerin kapatılması kaçınılmazdı: isyan ettirici nokta, bunun bedelini işçilerin ödemiş olmasıydı; maden işçileri mahallesinde emeklilerden başka kimse yaşamıyordu. Zaten, Lallemand'ın dediğine göre genelde burada kırk yaşın üzerinde kimse çalışmazmış: silikoz hastalığı elektrikli çekicin kullanılmasıyla daha da vahimleşiyormuş; gözkapaklarına silis oturmuş adamların garip yüzlerini betimledi bana.

CNE'nin satışına katıldım. Komünistler "121"lerin hareketini kınamışlardı; Spor Sarayı'na toplu halde giderek onlarla bizim aramızda bir dayanışma bulunduğunu göstermiş olacaktık: bu onları ister istemez işin içine sokmanın bir yoluydu. Aslında, her birimiz kendimizi tezgâhımızın arkasında, değişik yerlerde dağılmış durumda buluverdik. Hoparlörler aşırı bir ısrarla Bach saçıyorlardı. Kendimi bu halka, Brükselli dinleyicilerime olduğumdan daha yakın hissediyordum: ama kimseyle ilişki kuramayacak kadar imza dağıtmakla meşguldüm. Rahatsızlığım azalmış değildi. Kitabım artık çok uzağında olduğum bir iyimserlikten ötürü beğenilmişti. Direniş hareketleri umduğumuz yoğunluğa erişmemişti. Yeniden yalnızlığımızın içine gömülüyorduk.

'47'de Sartre'la değerini pek anlayamadığımız Dubuffet'nin sergisine gittim. Son dönem tabloları, bizi günlük algılama alışkanlıklarımızdan çekip çıkartıyor, dünyaya ilişkin bütünsel bir görünüm ortaya koyuyorlardı. Böylece bir Marslı, çıplak somutlukları, belirsiz ve ayrıntılı çeşitlemeleri içinde manzaralar ve çehreler keşfedilebilirdi, ama bunlar insanca anlamlarından tamamiyle yoksun olurlardı. Çıkışta, insanların yüzlerini başka türlü göremez olmuştum: üzerinde yüzeysel çizgi şebekeleri olan donuk maskeler.

Birkaç kez ve büyük bir zevkle Christiane Rochefort'la buluştum. *Les Petits Enfants du siècle*'i (Yüzyılın Küçük Çocukları) çok sevmiştim. Yabancılaşmanın dünyasını anlamlı bir acımasızlıkla betimlemek için, bir başka dünyaya —komünist bir ailenin özenle çağrıştırılmasından daha fazla— olanak tanıyan bir ses, bir hava yaratmıştı. Bu kitap ilkinden daha az skandal yaratmıştı, ama bunu da gene o erdemli pisliklerle sulamışlardı. "Bunu ben de tattım," dedim. —"Sizin için daha rahatsız edici olmalı," dedi bana sempatiyle, "çünkü ben bir serseriyim." Gerçekten de onun yanındayken burjuva kökenlerimin bilincine varıyordum: bir halk kızıydı ve her şeyi görüp geçirmişti; imrendiğim bir cesareti, bir canlılığı, bir

serbestliği vardı. O sıralar yazmıyordu: "Bu sıralar kendi ufacık öykülerimle uğraşamam." diyordu.

Onu anlıyordum. Lumumba'nın öldürülmesi, görülen son resimleri, yasını tutan karısının saçı traşlı, göğüsleri açık fotoğraflarının yanında hangi roman tutunabilirdi ki? Cinayet Kasavubu ve Çombe'yi olduğu kadar Amerika'yı, Birleşmiş Milletler'i, Belçika'yı, tüm Batı'yı ve Lumumba'nın çevresindekileri kirletiyordu. Lumumba'nın basın ataşesi olan Serge Michel Lanzmann'a "Herkes ona ihanet ediyordu, yakınları bile." demişti. "İnanmak istemiyordu. Ayrıca, sokağa inip halk kitlelerine seslenmenin tüm komploları alt etmek için yeterli olacağına inanıyordu." Şunu da söylemiş: "Şiddetten nefret ediyordu: ölümü de bundan oldu." Lanzmann bu konuşmayı, Péju'yla birlikte *Les Temps modernes*'i temsilen gittiği Tunus'daki sömürgecilik karşıtı konferansta yapmıştı. Ferhat Abbas'la da konuşmuşlar. Abbas tüm konuşma boyunca küçük kız yeğenini dizlerinde hoplatmış. Lanzmann: "Bizi *Esprit*'nin adamları sandı." dedi. Onlara: "Ne yaparsınız, bu komünistler insanlara ekmek veriyor, bu iyi: ama insan sadece ekmekle yaşamaz, biz Müslümanız, Allah'a inanıyoruz, ruhları da yükseltmek isteriz: ruhları da doyurmak gerek." demiş. Görünüşe göre, devrimde artık ancak sözde kalan bir rolü varmış. Bir FLN sorumlusu da şöyle demiş: "Abbas yaşlı, altmış yaşında. Altmış yaşların bir kuşağı var, kırklıklarınki var, yirmiliklerinki var. Devrimi taçlandırmak için bir büyüğün olması güzel. Ama yöneten o değil, yönetecek olan da o olmayacak." Söylenenlere göre tanınan önderler arasında iki eğilim vardı: siyaset adamlarınınki, klasik biçimde Fransa'yla işbirliğine hazır, yani devrimi durdurma yanlısı: bir diğeri, direnişçiler ve taban tarafından desteklenen eğilim: onlar da toprak reformunu ve sosyalizmi şart koşuyorlar. "Eğer zaferimizi sabote ederlerse, yeniden dağa çıkarız." diyordu kimi sorumlular, savaşı, gerekirse Çinliler'in yardımıyla sonuna kadar sürdürmeye kararlıydılar.

Uzlaşmalı bir barışa karşı olanlar arasında *Peaux noires, Masques blancs* (Kara Derililer, Ak Maskeliler) ve *L'An V de la Révolution algérienne*'in (Cezayir Devrimi'nin V. yılı) yazarı olan Fanon da vardı. Martinik kökenli bir psikiyatr doktordu, FLN yanlısıydı, Accra'da, N'Kruma'nın barış yanlısı tezlerine karşı şiddetin gerekliliği ve değeri üzerine bir söylevi alkışlarla karşılanmıştı. *Les Temps modernes* aynı

konudaki çarpıcı bir makalesini yayımlamıştı. Kitapları aracılığıyla ve tanıdığımız kadarıyla, o zamanların en çarpıcı kişilerinden biriydi. Lanzmann onu yatakta yatar ve karısı odadan çıkar çıkmaz gözyaşlarına boğulur görünce bir darbe yemişti: kan kanserine yakalanmıştı; doktorlara göre bir yıldan fazla yaşamazdı. "Başka şeyden konuşalım." demiş hemen. Felsefesinden etkilendiği Sartre hakkında sorular sormuştu: *Diyalektik Aklın Eleştirisi* onu coşkulandırmıştı, özellikle kardeşlik-terör analizleri. Kara Afrika olayları onu çok üzüyordu. Pek çok Afrikalı devrimci gibi sömürgecilikten kurtulmuş ve birleşmiş bir Afrika'nın hayalini kurmuştu. Ve sonra Accra'da anlamıştı ki, kardeşliğe ulaşana kadar, siyahlar birbirlerini öldürmeye devam edeceklerdi. Lumumba'nın katli onu allak bullak etmişti. Kendisi de Afrika'ya yaptığı yolculukların birinde bir suikasttten kıl payı kurtulmuştu.

O dönemlerde, —de Gaulle "Melun önkoşulu"ndan vazgeçmişti— Cezayirliler'in vermeye hazır oldukları ödünlerin neler olduğu merak konusuydu. Cezayir'in bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü konusunda uzlaşmazlardı. Ama zaferleri sosyalizmle mi sonuçlanacaktı? Biz öyle olacağını düşünüyorduk.

Roquette'deki tutuklulardan altısı kaçtı: iyi düzenlenmiş güzel bir iş; kadınların aşağılık duygusundan kurtulmalarını sağlayacak cinsten. Sartre'la birlikte Lapoujade'ın sergisini gördüm. Sartre, onun hakkında, güdümlü resim üzerine bir çalışma yazmıştı; tablolarını seviyorum. İlkbahar geldi; inanılmaz derecede yumuşak: Mart'ta 23 derece, gazeteler 1880'den beri böylesinin görülmediğini yazıyorlardı. Gökyüzü öyle maviydi ki, açık pencerenin karşısına geçip, sırf laf olsun diye yazmak istiyordum, sesim olsa nasıl şarkı söyleyecek idiysem öyle. Bir akşam Lanzmann "Sana göstereceklerim var." dedi. Beni Paris dolaylarında kır kokan uyumuş bir köye yemeğe götürdü: birdenbire cehennem yeryüzüne çıktı. Marie-Claude Radziewski ona, Goutte d'Or mahzenlerinde DST'nin teslim ettiği Müslümanlar'a harkilerin yaptıklarının yeraldığı bir dosya vermişti: ağır işkenceler, yanıklar, şişe üzerine oturtmalar, asmalar, boğmalar. İşkenceler ruhsal saldırılarla bölünüyordu. Bu konuda Lanzmann *Les Temps modernes* için bir makale yazdı ve şikâyetler dosyasını yayımladı. Bir kız öğrenci, Goutte d'Or Sokağı'nda harkilerin bir evden diğerine sürüklediklerini kendi gözleriyle gördüğü kanlar içindeki adamlardan

söz etti. Mahalle halkı her gece çığlıklar duyuyordu: "Niçin? Niçin? Niçin?": bütün ailesine işkence yapıldığını gören on beş yaşında küçük bir Cezayirli çocuğun durmadan yinelediği bu soru kulak zarımı ve boğazımı parçalıyordu.[2] Eskiden soyut ölüm düşüncesiyle insanlığın durumunun beni içine attığı isyanlar ne kadar önemsiz kalıyordu! Yazgıya karşı, insan çırpına çırpına savaşabilir, ama yazgı öfkeyi durduruyor. En azından utanç, benim dışımdaydı. Bugün ise, kendi gözlerimde, utancın bizzat kendisi olmuştum. Niçin? Niçin? Niçin her sabah acı ve öfke içinde, iliklerime kadar razı olmadığım ve önlemek için hiçbir şey yapamadığım bir illete tutulmuş olarak uyanacaktım? Sonuçta yaşlılık bir sınama, Kant'ın düşüncesine göre en az hak edilen, Troçki'ye göre de en beklenmedik olanı: ama o güne kadar beni mutlu etmiş bir yaşamın ibresini alçaklığa kaydırmasına katlanamazdım. Kendi kendime "Beni berbat bir yaşlılığa mahkûm ediyorlar." diyordum. Yaşam gururunu kaybettiğinde, ölüm daha kabul edilebilir geliyor; ölümü düşünmekten kendimi alamıyordum: ölümümü, Sartre'ın ölümünü. Her sabah gözlerimi açarken, "Biz öleceğiz." diyordum. Ve: "Bu dünya korkunç." Her gece karabasanlar görüyordum. Bir tanesini öyle sık görüyordum ki, bir gece gördüğümü bir kenara yazdım.

"Bu gece olağanüstü şiddette bir düş. Sartre'la evdeyim; pikabın kolu örtüsünün altında. Aniden, ben hiç kıpırdamadan, müzik. Pikapta bir plak var, dönüyor. Durdurma düğmesine basıyorum: durdurmak olanaksız, gitgide daha hızlı dönüyor, iğne plağı izleyemiyor, kol inanılmaz biçimlere giriyor, pikabın içi kazan gibi fokurduyor, alev gibi bir şeyler görünüyor, siyah plağın parlaklığı delicesine: önce pikabın bozulacağı düşüncesi, sınırlı bir kaygı, sonra büyüdükçe büyüyor: HER ŞEY havaya uçacak: sihirli, anlaşılmaz bir isyan, bu her şeyin kuraldışına çıkması, bozulması. Korkuyorum, tetikteyim; bir uzman çağırmayı düşünüyorum. Geldiğini anımsıyorum; ama sonunda pikabı fişten çekmeyi akıl eden ben oluyorum ve prizi ellerken korkuyorum; duruyor. Ne yıkım! Kol, bir tür çarpık çalıya dönüşmüş, iğne unufak olmuş, plak unufak olmuş, gövde tahrip olmaya başlamış, aksesuarlar yok olmuş ve hastalık makinanın içini kemirmeyi sürdürüyor." Uyanıp rüyayı toparladığım anda,

[2] Benoît Rey tarafından mükemmel ve ürkütücü bir kitapta anlatıldı: *Les Egorgeurs* (Boğaz Kesenler).

benim için şu açık anlamı taşıyordu: o boyun eğmeyen ve gizemli güç, zamanın, koşulların gücüydü, bedenimi kırıp geçiriyordu (o zavallı kurumuş çalı), geçmişimi, yaşamımı, bugüne kadar olduğum her şeyi bozup değiştiriyor, beni onları tümden yok etmekle tehdit ediyordu.

"İnsan esnektir":[3] bu onun şansı ve utancıdır. Redlerimin, tiksintilerimin oluşturduğu zeminin üzerinde, yine de günlük uğraşlarını, zevk aldığım şeyler vardı: genelde karman çormandılar. Berlin Operası Schoenberg'in *Moïse et Aaron*'unu sundu: iki kez gittim, bir kez Olga'yla, bir kez de Sartre'la. Uvertürden önce, bir çiçek sepetinin içinde kasılan Malraux'nun huzurunda *Marseillaise*'i (Fransız Ulusal Marşı) dinlemekten çok acı duydum: marş zaten hemen ardından çalınan *Deutschland Uber Alles*'le (Alman Ulusal Marşı) fazlasıyla uyumluydu: ve bir kez daha, çevremdeki suç ortaklığı yaptığım bu düşman topluluğu boşu boşuna unutmaya çalıştım.

Sartre, İtalyanların Cezayir savaşına karşı verdiği mücadeleden ötürü sundukları *Omonia* ödülünü almak için Milano'ya gitti; önceki yıl bu ödülü Alleg'e vermişlerdi, törenlerden hoşlanmamasına karşın ödülü kabul etmesinin nedeni de buydu. Ben de hemen Paris'ten ayrıldım, civardaki bir otele işimi, kitaplarımı, pikabımı, transistörlü radyomu taşıdım. Öyle yaslı dönemlerde dingin günler de olabiliyor. Tek müşteri bendim. Birkaç ağacın yeşillendiği parkta güneşte oturuyordum: ağaçların çoğu gökyüzünde hâlâ kara danteller gibiydiler; dallarının ucunu beyaz ponponlar süslüyordu; ördekler havuzun sularında kayıyor ya da kıyılarında kavga edercesine sevişiyorlardı. Yaşamımda ilk kez, gece vakti bülbül şarkıları duydum. Haendel ve Scarlatti'de olduğu kadar zevkliydi. Bu dinginliğin üzerinden, müthiş bir homurtuyla koca koca beyaz karınlar geçiyordu. Ufukta Paris'in ışıkları parlıyordu. *Jet*'ler ve kuşlar, neon ve ot kokusu: zaman zaman yeniden, bu yüzyılda insanların ne menem bir dünyaya (bir dünya ki Goutte d'Or mahzenlerinde...) sahip olduğunu kâğıt üzerinde anlatmanın önemli olduğunu düşünüyordum.

Paris'in yorduğu Sartre'a Antibeler'e gitmeyi önermiştim. Bost'u da alarak, pek neşeli Vaison'dan, şiddetli bir rüzgârın estiği Ventoux Tepesi'nden geçerek, Manosque'un üzerinde bir bahçede öğle yemeği yiyerek

[3] Sartre, *Saint-Genet*.

oraya indik: molalarda, *L'Année dernière à Marienbad*'le (Geçen Yıl Marienbad'da) moda olan kibrit oyununa girişiyordum, ta ki sırını çözene kadar. Vardığımızda Küba'ya yapılan işgal girişimini öğrendik. Başlıbaşına kaygı verici olan haberler, —Kübalılar'ın bize anlattıkları çerçevesinde— sığınmacıların planlarına o denli uyuyordu ki olaylar gerçek olmaktan çok, onların umutlarının bir yansıması gibi geliyordu. Ve gerçekten de, Pins Adası'na ayak basmamışlardı, önderleri hiçbir yerde karaya çıkamamıştı. Kısa süre sonra birbirlerini suçladılar ve hepsi Amerikalılar'a yüz çevirdiler, onlar da haberalma servislerinin değeri konusunda kendi kendilerine sorular sormaya başladılar. Kim isterse Küba'ya gidebilir ve durum hakkında bilgi edinebilirdi. Köylülerin topraklarını almaya gelen toprak sahiplerinin oğullarının ve paralı askerlerin kollarına düşeceklerini sanabilmek için bir Allan Dulles gerekirdi. Bu çılgın serüvenin gülünçlüğü, uzun bir süre için, bir Amerikan müdahalesi tehlikesini ortadan kaldırıyordu. Böylece, tatilimiz iyi başladı. Otelin terasından denize, kalelere, dağlara bakıyorduk; her akşam, kıyı ışıklarının parlayışını görmek için burunda tur atıyorduk; şimdi klinik haline dönüşmüş ve yüksek binalarla çevrilmiş Mme. Lemaire'in villasına bir anı ziyareti yaptık. Biot'da Léger Müzesi'ni gezdik.

Yeni pazarlık haberleri üzerine, fanatikler meydanlarda plastik bombalar patlatmışlardı: bunlardan iki tanesini de Evian Belediye Başkanı'nın evine koydular, Başkan öldü: Gizli Ordu Organizasyonu doğmuştu. Salan, Challe, Jouhaud, Zeller isimli generaller Cezayir'de iktidarı ele aldılar; Cezayir'deki yüksek rütbeli subayların hemen hepsi onlara katılıyordu. Ancak kısa bir süre içinde Fransa'da bir darbe gerçekleştirilebilirlerse tutunabilirlerdi.

Pazar gecesi transistörlü radyomdan Tebaldi'nin söylediği *Turandot*'yu dinledikten sonra tam uyuyordum ki, telefon çaldı: Sartre'dı: "Yanınıza çıkıyorum." Her an paraşütçülerin gelmesinin beklendiği Paris'ten çağrılmıştı. Debré yumruklarının gücüyle onları durdurmaları için Parisliler'e yalvarıyordu: köprülerin yolunu kesmek için otobüsleri yan yana dizmişlerdi: densizliği nedeniyle bu ayrıntı, özellikle kaygı verici görünüyordu. Radyomda yeni haberler aradık ama boşuna. Sonunda uyudum. Sabah, paraşütçüler çıkartma yapmamışlardı: öğleden sonra, tüm Fransa'da on iki milyon işçi greve gitti. Ertesi akşam, darbeciler ya kaçmış,

ya tutuklanmışlardı. Darbe, büyük ölçüde yıl içinde askere alınanların tutumu sayesinde başarısızlığa uğramıştı; 23 akşamı de Gaulle'ün söyleviyle boyun eğmemeye yüreklendirilen, Fransa'dan kopacaklarından korkan, uzun ve belirsiz bir süre terhis edilmeyeceklerinden kaygılanan —kimi de siyasal inançları nedeniyle— askerler, karışıklık çıkartan subaylara pasif kalarak ya da şiddete başvurarak karşı gelmişlerdi.

Kış başında, Richard Wright ani bir kalp krizine yenik düşmüştü. New York'u onunla keşfetmiştim, onunla ilgili bir dolu değerli anım vardı ve bir an boşluk beni yıktı. Antibes'de bir telefon Merleau-Ponty'nin ölümünü haber verdi: o da ani bir kalp durmasıyla ölmüştü. "Başıma gelenler artık yaşamıma ait değil." diye düşündüm. Artık, yaşamımı doğallığında keyfince betimleyebildiğimi varsaymıyordum, ama hâlâ onu yapılandırmakta bir payım olduğunu düşünüyordum; gerçekte, parmaklarımın arasından kayıp gidiyordu. Güçsüzce, yabancı güçlerin oyununu seyrediyordum: tarih, zaman, ölüm. Yazgı ağlamanın verdiği teselliyi bile bırakmıyordu içimde. Pişmanlıklar, isyanlar; onları tüketmiştim, yenilmiştim, koyvermiştim. Ait olduğum topluma düşman, yaşım nedeniyle gelecekten kovulmuş, duygu duygu geçmişten yoksun kalmış, yalnızca çıplak varoluşuma indirgenmiştim. Koca bir buz!

*

Giacometti Maeght'te yürüyen büyük heykellerini ve tablolarını sergiledi. Yapıtlarını atölyesinin alçılı gizliliğinden kopartılıp güzelce tozu alınmış duvarların arasına yerleştirilmiş, çevrelerinde geniş alanlar bırakılmış halde görmek içimde hep bir mutluluk ve hafifçe de bir utanç uyandırmıştır. Özel bir seansta, iddialarını yerine getirmeyen *Geçen Yıl Marienbadda*'yı ve Bunuel'in *Viridiana*'sını izledim, yapıt öyle bir ateşle yanıyordu ki, fanatik ve eskimiş yönlerini sineye çektim. Birkaç film daha izledim; okuyordum, yazıyordum. Sartre çalışmaya sığınıyordu, öyle kendinden geçiyordu ki, çalışmalarını artık gözden geçirmiyordu: *Tintoret*'sinin daha ilk değişkesini okumaya zaman bulamadan, ikinci metni yazmaya başladı.

Evian görüşmelerinin başlamasıyla öfke kusan aşırılıkçılar —görüşmeler Fransa'nın Sahra üzerindeki iddiaları sonunda başarısızlığa

uğradı— solcuların ve UNR yanlılarının evlerine bomba koyuyorlardı. Bir suikast *L'Observateur*'ün bürolarını perişan ettiğinde Sartre bunu bir röportajda yorumladı ve tehdit mektupları aldı. Bourdet "121"lerin derhal yok edilmesi gerektiğini bildiren bir başka mektup gösterdi; Sartre'ın dairesinin hedef olma olasılığı vardı. Annesini otele yerleştirdi ve geçici olarak benim yanıma geldi.

Lanzmann birkaç gününü sınırda, barajların önünde, ALN birliklerinde ve Boumedienne'in karargâhında geçirdiği Tunus ziyaretinden döndü. Üç saatte kendini Paris'ten kıra nakledilmiş bulmak, Cezayirli savaşçılarla yerde, yan yana uyumak, yaşamlarını paylaşmak, onun açısından uzun süre sözünü edip durduğu büyük bir deney olmuştu. Ordu tarafından sınıra yakın bir kamptan kurtarılıp sınırdan geçirilen bir toplama kampının sakinlerinin oluşturduğu köyü de ziyaret etmişti. Onlar hakkında söyledikleri benim için yeni değildi; ama kendi gözleriyle, omuzları köpekler tarafından parçalanan ihtiyarı, kinden afallamış kadınları, çocukları görmüştü...

Temmuz'da Massonlar Fresnes revirinde bulunan Aït Ahmed'in bir davetini ilettiler. Kenarlarında, önlerinde arabaların park ettiği küçük evler olan ağaçlıklı bir yoldan geçtik: darbecilerin eşleri kocalarını görmeye geliyorlardı; onları hemen içeri alıyorlardı, oysa Cezayirli kadınlar saatlerce bekletiliyordu. Avukat bayan Michelle Beauvilard bizi bir kapıdan geçirdi; polis, belgeler; biraz ileride, başka polisler, başka kontroller. Bakan sıfatıyla, Aït Ahmed'in düzenli bir hücreye ve ayrıcalıklı bir uygulama görmeye hakkı vardı. Fresnes'i Turquant'a yeğliyordu, çünkü burada vatandaşlarıyla ilişkisi vardı ve onlara yardımı dokunabiliyordu. Bize kökü kurutulmuş halk topluluklarından, yok edilen sürülerden, yakılan topraklardan söz ederken içeri iki adam girdi, bunlardan biri parlak ve yumuşak bakışlı, yüzü yara izleriyle dolu narin bir ihtiyardı: Boumaza, otuz bir yaşında. "Hapis ve kötü muamele, onu yaşlı bir adam haline getirmişti." Bu beylik sözün bir gerçeği belirttiği böylece doğrulanmış oluyordu: işkenceler, açlık grevi —M. Michelet'nin emriyle kesilen su— onu yıkmıştı. Bizimle, beni utançtan yerin dibine geçiren bir dostlukla konuştu. Kendi kendime "Ne yapayım, benim hatam değil." diyordum. Ama dönüp dolaşıp hep aynı nakarata geliyordum: ben Fransız'dım.

3 Temmuz'da bir genel grev Cezayirliler'e, Fransız basınına göre 18 ölü, 91 yaralıya mal oldu. Fransa, 5 Temmuz "ulusal gün"ünün akşamı[4] 80 Müslüman ölü, 266 yaralı olduğunu itiraf etti; Yazid'e göre, kurbanların sayısı birkaç yüzü buluyordu. Onu suçlayan çok sayıda tanığa karşın, Lyon'da bir "sıçan yavrusu"nu canı istediği için öldürmekten sanık aşırılıkçı Thomas, beraat ettirildi. Cezayir'de her Allahın günü bombalı suikastler Müslümanlar'ın dükkânlarını yıkıp döküyordu.

Temmuz ortasına doğru Wright Mills ve dostlarından biriyle Coupole'de bir yemek yedik. Mills'in *White Collar*'ı (Beyaz Yakalı) bugünün Amerikan toplumu üzerinde çalışmalar yapılmasına yol açmıştı. *Les Temps modernes* bir başka kitabından geniş alıntılar yayımlamıştı. *The Power Elite* (Elit Güç). Bakışları capcanlıydı, sakallıydı, neşeyle: "Düşmanlarımız aynı." dedi ve benden hoşlanmayan kimi Amerikalı eleştirmenlerin adlarını saydı. Amerika'dan öyle tiksiniyordu ki, İngiltere'ye yerleşmişti. Evli, çocuklu bir adam olan arkadaşı, Havana'yla Washington arasındaki ilişkilerin kopmasından sonra Küba'ya gitmiş olduğu için ABD'ye giremiyordu; Çin'i ziyaret eden karısının da pasaportu elinden alınmıştı; birbirleriyle ancak Meksika ya da Kanada'da buluşabiliyorlardı.

Wright Mills oldukça uzun süre kaldığı ve vatandaşlarına bir kitapla tanıtmayı denediği Küba'da çok seviliyordu. Bizim gibi kendi kendine orada o aralar neler olup bittiğini soruyordu. Komünist Parti rejime eksik olan örgütü sunuyordu, tamam; ne yazık ki, kadrolarında, Castro devriminin yolunu değiştirtecek tehlikede bir darkafalılığa ve çıkarcılığa sahip Anibal Escalante —'60 Şubatı'nda bize korkunç aptal gelmişti— tarafından yönetilen bir klik vardı. Rafaél Hoy'un gazetesi, ya yok olma ya da başka bir ekibin eline geçmesiyle başbaşa kalan *Revolución*'a baskın geliyordu.

Yazı gene Roma'da geçirecektik; bu Fransa'nın yorgunluğunu üzerimizden atacaktı; Sartre'ın da biraz daha az çalışacağını umuyordum. Merleau-Ponty hakkında bir makale yazıyordu, o kadar çok coridram alıyordu ki, akşamları sağırlaşıyordu. Her zamanki gibi bir öğleden sonra evine gittiğimde, tam beş dakika kapı çaldım. Bir kriz geldiğini sanarak,

[4]Gün, Evian başarısızlığının ardından Fransa'nın düşündüğü paylaşım tasarısına karşı düzenlenmişti.

merdivene oturup annesinin gelmesini bekledim. Çalışma odasına girdiğimde, çok iyi olduğunu gördüm: sadece kapıyı duymamıştı.

Gideceğimiz sabah, valizlerimizi kapatıyorduk ki, telefon çaldı. Sartre'ın annesiydi: Bonaparte Sokağı'nda 42 numaranın giriş holünde plastik bomba patlamıştı, zarar önemsizdi.

*

Sartre Havana'dayken *Nacional*'ın yapay serinliğine hayran kaldığı için, Roma'da havalandırmalı, birbirine geçişi olan iki oda tuttuk. Alet kötü çalışıyordu; ama otel, merkeze göre sıcaklığın biraz daha acımasız olduğu kentin kenarında, bir yayladaydı. Önünde çalıştığım camlı pencere boşluğundan, *Le Tibre aux environs du Pont Milvio vers 1960*'e (1960 Yıllarına Doğru Milvio Köprüsü Dolaylarında Tiber) bakıyordum. Manzara hâlâ yarı kırsaldı: üzerinde kanolann kaydığı yeşil nehir, sarımış otlar, geniş patikalar, çam ormanları, uzakta tepeler ve Arnavutluk dağları; ama orada yeni mahalleler inşa edilmeye başlanmıştı ve Paris'in, Amsterdam'ın, Saragossa'nın eski resimlerindekilere benzeyen evler, yollar, rıhtımlar, korkuluklar, köprüler tasarlamak kolaydı. Ayaklarımın altından, açık mavi yüzme havuzlarının arasından, Viterbe'nin küçük treni geçiyordu. Tam pencerenin altında, sokağın öteki tarafında, güvercinlere atış yapılan bir yer vardı. Atıcıları görmüyordum, ama kimi zaman bir yapma kuş kapandan fırlıyor, bir silah sesi duyuluyordu. Yanda, bir aile bostan ekiyordu: sabah uyandığımda, yanmış ot kokusu soluyordum.

Geç kalkıyor, kahve içmeye ve gazetelerimizi okumaya gitmeden önce, transistörlü radyomdan *bel canto* dinliyorduk. Çalışıyorduk, birkaç dakikada otomobille Roma'nın merkezine gidip dolaşıyorduk. Yeniden birkaç saat çalışma ve sevdiğimiz köşelere gidip akşam yemeğimizi yiyorduk, genellikle de, suyun oyununa, mozaiklerin solmuş altınlarına dikkatle baktığımız Santa Maria du Trastevere Meydanı'na: teras biçiminde bir damın yapraklarının altında, kavuniçi bir alev titriyordu; bir sokağın köşesinden bir Vespa fırlıyordu: gidona bağlı dev bir rengarenk balon salkımı. Otelimizin yanındaki ovaya hakim, ağaçlarla dolu terasta son bir içki içiyorduk. Aşağımızda, karanlık deliklerde ışıklı girlandlar yılan gibi kıvrılıyor, kimi zaman deliklerden bir kırmızı ışığın aksi vu-

ruyordu: farlar tepelerin karanlığında parlak izler kazıyorlardı; ağustos-böceklerinin dünyasal titreşimleri, gökyüzünün soğuk kadifeliği üzerinde ışıldayan yıldızlara inatla yanıt veriyordu. Yapay ve doğal birbirini coşturarak ve birbirini inkâr ederek var olduğundan kendimi sanki hiçbir şeyde değilmişim gibi hissediyordum: ya da belki gezegenlerarası bir istasyondaydım.

Kitabım ilerlemiyordu, güncel yaşam peşimizi bırakmıyordu. Lugrin görüşmeleri başarısızdı. Metz'de, genel ilgisizlik içinde, paraşütçüler "Kuzey Afrika usulü zulüm"lerini sürdürüyorlardı: 4 ölü, 18 yaralı. Sonra Bizerte katliamı oldu. Kendimle ve geçmişimle ilgilenmekte zorluk çekiyordum. Sartre artık hiçbir şey yapmıyordu. Bizi dünya hakkında bilgilendiren kitaplar, pek çok da polisiye roman okuyorduk.

Fanon, Sartre'dan, Lanzmann aracılığıyla elyazması örneğini gönderdiği *Yeryüzü Lanetlileri* kitabı için bir önsöz istemişti. Sartre Küba'da, Fanon'un söylediğinin doğruluğunu kavramıştı: ezilen, şiddetin içinde kendi insanlığını özümsüyor. Kitapla hemfikirdi: Üçüncü Dünya'nın ılımsız, bütünsel, yürek tutuşturucu, ama aynı zamanda karmaşık ve ince bir bildirgesiydi; önsözü yazmayı seve seve üstlendi. Romatizmalarını tedavi için Kuzey İtalya'ya gidecek olan Fanon ziyarete geleceğini haber verdiğinde çok mutlu olduk. Bir gün önce gelen Lanzmann'la birlikte onu karşılamak için havaalanına gittim. İki yıl önce, Fas sınırında yaralandığında, tedavi için Roma'ya gönderilmişti; bir katil hastanedeki odasına kadar girmeyi başarmıştı, ama Fanon şans eseri, sabah gazetede orada olduğunun duyurulduğunu okuyunca kendisini olabildiğince gizlice başka bir kata taşıtmıştı. Büyük olasılıkla yere ayak basarken bu anı onu üzüyordu. Onu, o bizi görmeden gördük: oturuyor, kalkıyor, yeniden oturuyor, para değiştiriyor, bagajlarını alıyor, bütün bunları kesik hareketler, heyecanlı bir yüzle, gözüyle etrafı tarayarak yapıyordu. Otomobilde ateşli konuştu: kırk sekiz saate kalmadan Fransız ordusu Tunus'u işgal edecekti, oluk oluk kan akacaktı. Sartre'la öğlen yemeğinde buluştuk: sohbet, sabahın ikisine dek sürdü; olabildiğince nezaketle, Sartre'ın dinlenmeye gereksinimi olduğunu söyleyerek konuşmayı kestim. Fanon bundan alındı: "Kendini ölçülü kullanan insanları sevmem." dedi Lanzmann'a ve onu sabahın sekizine kadar tuttu. Kübalılar gibi Cezayirli devrimciler de günde dört saatten fazla uyumuyorlardı. Fanon'un Sartre'a

söyleyecek pek çok şeyi ve de soracak bir yığın sorusu vardı. Lanzmann'a gülerek "On beş gün boyunca Sartre'la sabahtan akşama dek konuşmak için günde yirmi bin frank öderdim." demiş. Cuma, cumartesi, pazar, trene bininceye dek durmaksızın konuştuk. On gün sonra dönüşte, Tunus'a gitmeden Roma'ya uğradığında da öyle. Keskin bir zekâya, yoğun bir canlılığa, acı bir mizah anlayışına sahip olan Fanon anlatıyor, maskaralık yapıyor, taklit ediyor, açıklıyordu: sözünü ettiği her şey o anda varlık kazanıyordu.

Gençliğinde, kültürü ve değeri sayesinde ırk ayrımını aşacağını sanmıştı; Fransız olmak istemişti: savaş sırasında savaşmak için Martinik'ten ayrılmıştı. Lyon'da tıp öğrenimi yaparken anlamışu ki, Fransızların gözünde bir siyah hep siyah olarak kalır, o da, derisinin rengini, saldırganlıkla üstlenmişti. Yakın arkadaşlarından biri onunla birlikte sınav programını incelerken bağırmış: "Gerçekten z... gibi çalıştık. —Söyle canım, zenci gibi de." demiş Fanon ve aylarca konuşmamışlar. Sınavda bir öğretmen: "Ya *sen*, nerelisin?.." demiş. "Ah! Martinik ne güzel yerdir..." Ve babaca: "Sana hangi konuda soru sormamı istersin?" Fanon: "Elimi sepete daldırdım, bir soru çektim," dedi. "Dokuz hakettiğim halde beş verdi. Ama bana siz dedi." Merleau-Ponty'nin derslerini izlemiş, ama onunla konuşmamıştı: onu mesafeli buluyordu.

Bir Fransız kadınla evlendi ve Blida psikiyatri hastanesinin yöneticiliğine atandı: bu, gençliğinde düşlediği bütünleşmeydi. Cezayir savaşı patlak verince bocaladı; güçlükle elde ettiği bir konumdan vazgeçmek istemiyordu; bununla birlikte, tüm sömürülenler onun kardeşleriydi; Cezayirliler'in davasında kendi davasını görüyordu. Bir yıl boyunca, görevinden ayrılmadan devrime hizmet etti. Evinde ve hastanesinde direniş sorumlularını konuk etti, ilaç dağıttı, yaralılarını tedavi etmeyi öğretti. Müslüman hemşire ekipleri oluşturdu. On suikastten sekizi başarıya erişmiyordu, çünkü "teröristler"in kendileri korkudan donup kalıyor, hemen izlerini belli ediyor ya da hedeflerine ulaşamıyorlardı. Fanon "Bu böyle süremez." dedi. *Fidayiness*'leri (fedai) yetiştirmek gerekiyordu; sorumluların onayıyla bu işi üstlendi; onlara, bir bombayı koydukları anda, ya da bir el bombasını attıkları anda tepkilerini kontrol etmeyi öğretti; ve de işkenceye en iyi karşı koyabilecekleri ruhsal ve bedensel tavırları. Derslerden çıkınca, çok fazla "sorguladığı" için sinirleri

harap olan bir Fransız komiseri tedaviye gidiyordu, bu çelişki onun için çekilmez oldu. Cezayir savaşının ortasında, bu Fransız memur Lacoste'a bir istifa mektubu yolladı ve kendisini Cezayirli ilan etti.

Fransa'da Francis Jeanson'da kısa bir eğleşmeden sonra Tunus'a gitti ve orada *Mücahit*'in siyasi başyazarı oldu: Fransa soluna karşı, onları çok üzen makalesini yazdı. İki yıl sonra GPRA onu Accra'ya büyükelçi olarak gönderdi: Afrika kıtasında çok sayıda yolculuk yaparak sömürgeciliğe karşı ayaklanan her yere Cezayir'in desteğini götürdü. UPA yöneticisi Roberto Holden'la çok iyi ilişkiler içindeydi. GPRA'yı, ALN kır ekiplerinin içinde Angolalı mücahitleri eğitmek konusunda ikna etti. Asıl amacı Afrika halklarının kendi aralarındaki dayanışmanın bilincine varmalarıydı: ama kültürel zıtlıklarını ve özgünlüklerini kolayca aşamayacaklarını biliyordu. Tunus'ta sokakta ansızın yakladığı bakışlar, rengini unutmasına fırsat vermiyordu. Bir kara ülkenin delegeleri —Mali ya da Gine— İletişim Bakanı'nın daveti üzerine sinemaya götürülmüştü. Arada bir reklam filmi gösterdiler: insan eti yiyen yerliler bir direğe bağlı bir beyazın çevresinde dönüyorlar, o da canını, yerlilere donmuş eskimolar dağıtarak kurtarıyor. "Bu salon çok sıcak." dedi delegeler ve sinemayı terk ettiler. Fanon Tunuslu Bakana sitemde bulundu. Bakan: "Oh! siz, *Afrikalılar*, öyle alıngansınız ki." dedi. Bununla beraber, Gine'de arkadaşları karısının yanında önemli şeyler konuşmuyorlardı, bir beyazdı o. Bir gece içine düştüğü sıkıntılı durumu anlattı: Cezayirli delegeleri, Gine hükümetinin onlar için düzenlediği bir gösteriye götürmüştü: güzel siyah kadınlar dans ediyorlardı: "Göğüsleri havada: göğüsleri var, onları gösteriyorlar." dedi Fanon; ama Cezayirli katı köylüler utançla sormuşlar: "Bunlar namuslu kadınlar mı? Ve bu ülke sosyalist mi?"

Gana'da hastalandı ve doktor akyuvarlarında bir fazlalık buldu. Çalışmayı ve yolculuklarını sürdürdü. Tunus'a döndüğünde, zayıflığından korkan karısı onu bir doktora görünmeye zorladı: bir tür kan kanserine yakalanmıştı. Daha sonraları birkaç kez son saatlerini yaşadığını sandı; bir iki hafta boyunca gözleri görmedi; kimi zaman bir ölü ağırlığıyla "yatağa gömüldüğü" hissine kapılıyordu. Onu SSCB'ye gönderdiler, uzmanlar teşhisi doğruladı. Gidip ABD'de tedavi olmasını önerdiler: ama bize de söylediği gibi, o linç ediciler ülkesinden tiksiniyordu. Zaman

zaman, hastalığını yadsıyor, önünde yaşayacağı yıllar varmış gibi tasarılar yapıyordu. Ama ölüm kafasından hiç çıkmıyordu. Büyük ölçüde sabırsızlığı, konuşkanlığı ve ilk sözcüklerinden beri dikkatimi çeken felâket çığırtkanlığı bu durumuyla açıklanıyordu. Trablusgarp'da CNRA tarafından alınan kararlardan ve Ben Khedda'nın atanmasından memnundu, zaferi yakın görüyordu, ama hangi bedelle! "Kentler ayaklanacak: beş yüz bin ölü olacak," dedi bir kez; bir başka sefer ise: "bir milyon." Gelecek günlerin "korkunç" olacağını da ekliyordu.

En kötüden hoşnut olma, aynı zamanda kendi içinde yaşadığı ciddi zorlukları da açıklıyordu. Şiddet yanlısıydı, şiddetten nefret ediyordu; Belçikalılar'ın Kongolular'a, Portekizliler'in Angolalılar'a yaptıkları bedensel eziyetleri —delinmiş ve kilit takılmış dudaklar, *palmatorio* (kesici bacak işkence aleti) darbeleriyle düzleştirilmiş yüzler— anımsatırken yüz hatları değişiyordu, ama siyahların "karşı-şiddet"lerini anlatırken ve Cezayir devriminin hesaplaşmalarının katı kurallarından söz ederken de öyle. Böylesi tiksintilerini kendi aydın durumuna bağlıyordu: aydınlara karşı yazdığı her şeyi kendine karşı yazmıştı. Kökleri çatışmalarını daha da artırıyordu: Martinik bir ayaklanma için henüz olgunlaşmamıştı: Afrika'da kazanılanlar Antiller'e yarıyor: gene de doğduğu ülkede militanlık yapmadığı, ayrıca da doğuştan Cezayirli olmadığı için rahatsızlık duyduğunu hissediyordunuz: "Her şeyden önce profesyonel bir devrimci olmak istemem." dedi bize kaygı ile; kuramsal anlamda, devrime şurada değil de burada hizmet etmesi için bir neden yoktu: ama —işte öyküsü bunun için üzüntü vericiydi— tutkuyla bir yere kök salmak istiyordu. Bıkıp usanmadan bağlılığını dile getiriyordu: Cezayir halkı onun halkıydı: güçlük şuradaydı ki yöneticiler arasında, ne bir kimse, ne de bir grup onu tartışmasız biçimde temsil etmiyordu; ilerde açıkça bir yığın karışıklığa neden olacak ayrı görüşler, entrikalar, tasfiyeler, zıtlaşmalar hakkında Fanon, söyleyemediği pek çok şey biliyordu. Bu karanlık sırlar ve aynı zamanda belki de kişisel duraksamalar, konuşmalarına gizemli, karanlık bir kahinlik ve bulanık bir hava veriyordu.

Geleceğe ve şimdiki zamana karşı kendini, geçmiş eylemlerini bizi şaşırtan bir biçimde şişirerek savunuyordu, hatırı sayılır önemleri bu eklemeleri gereksiz kılıyordu: "Vicdanımda kendimi affetmediğim iki ölüm var: Abbane'ınki ve Lumumba'nınki." diyordu; onları kendi ö-

ğütlerini dinlemeye zorlasaymış, şimdi hayatta olurlarmış. Sık sık, sanki kendisi tek başına GPRA imişçesine konuşuyordu. Kendiliğinden, "Bende belki de parafreni hastalığı var," diye kabul ediyordu. Sartre'ın bir uyarısı üzerine, benmerkezciliği hakkında açıklamada bulundu: bir sömürgeli, davranışlarına ve ifadesine her zaman önem vermeli: her şey ona saldırıyordu: bir an bile kendini savunmayı unutmak olmazdı. Örneğin İtalya'da hep karısı tutardı otel otalarını: Amerikalı müşterileri kaçırmamak, ya da daha genel anlamda olay yaratmamak için onu reddederlerdi. Abano'dan dönüşünde, bir oda hizmetçisinin onu birkaç gün izledikten sonra şöyle sorduğunu söyledi: "Anlatılanlar doğru mu? Beyazlardan nefret mi ediyorsunuz?" Ve sinirli bir sesle noktaladı: "Olayın özü şu ki, siz beyazların siyahlara karşı bedensel bir tiksintisi var."

Bu inanç, kimi açılardan güç olan ilişkileri hiç de kolaylaştırmıyordu. Fanon Sartre'la felsefi sorunlar ya da kendisi hakkında tartışırken açık ve gevşekti. Via Appia'nın bir *trattoria*'sında (lokanta) geçen bir konuşmayı anımsıyorum: onu oraya niçin götürdüğümüzü anlamıyordu. Avrupa'nın geçmişinin gözünde hiçbir değeri yoktu: ama Sartre onu psikiyatr deneyimleri hakkında sorgulayınca canlandı. Rus psikiyatrisi onu büyük bir düş kırıklığına uğratmışu: insanları kapatmaya karşıydı ve akıl hastalarını kendi ortamlarından ayırmadan tedavi etmekten yanaydı; psikozların oluşmasında ekonomik ve toplumsal etkenlere büyük bir önem veriyor ve psikoterapiyle hastaların yurttaşlık eğitimleri arasındaki ilişkileri belirlemeyi düşlüyordu: "Tüm siyasal görevliler aynı zamanda psikiyatr olmalılar." diyordu. Birkaç ilginç vaka anlattı, bunlardan biri, psikozu ağırlaştıkça daha düşük bir sosyal düzeyde sığınma arayan bir homoseksüeldi, sanki, yüksek düzeylerde göze çarpan anormallikler sınıf alçaldıkça, sefaletten doğan düzensizliklerle karışıp kayboluyordu; hastalığının son safhasında bir yarı bunama haline bürününce sömürgelere gitmiş, sokak serserileri arasında sokak serserisi gibi yaşamış: bu sosyal parçalanma aşamasında, deliliği dışardan hemen hemen hiç fark edilmiyormuş.

Tüm bunlara karşın, Fanon Sartre'ın Fransız olduğunu unutmuyor ve onu bu durumun diyetini yeterince ödemediği için eleştiriyordu: "Üzerinizde haklarımız var. Olağan yaşamınıza ve yazmaya nasıl devam edebiliyorsunuz?" Ondan, kimi zaman bir etkin eylem yaratmasını, kimi

zaman da büyük acılar çekmeyi seçmesini istiyordu. O bizimkinden başka bir dünyada yaşıyordu: Sartre savaşın sonuna kadar yazmayacağını bildirirse kamuoyunun allak bullak olacağını sanıyormuş. Ya da, kendini hapse attırmalıymış: ulusal bir skandal yaratmış olurmuş. Onu düşüncesinin yanlışlığına inandıramıyorduk. Ölmek üzereyken "Ben Cezayirliyim." diyen Yveton'u örnek gösteriyordu. Sartre'sa, tüm kalbiyle Cezayirliler'i desteklediğini, ama Fransız olduğunu söylüyordu.

Sohbetlerimiz, bilgisinin zenginliği, çağrışım gücü, düşüncesinin hızı ve cesareti sayesinde her zaman alabildiğine ilginçti. Dostluğumuz, ayrıca Cezayir'in ve Afrika'nın geleceği adına hastalığının ona uzun bir erteleme dönemi bağışlamasını diliyorduk. Olağanüstü bir insandı. Ateşli elini sıktığımda, içini yakıp bitiren tutkuyu elediğimi sanıyordum: yanındayken yaşam trajik ve genelde korkunç, ama paha biçilemeyecek değerde bir serüvene benziyordu.

O gittikten sonra, Sartre *Yeryüzü Lanetlileri* için önsöz yazmaya başladı, ama hiç acele etmiyordu: aylardan beri saate karşı, ölüme karşı körükörüne sürdürdüğü savaştan tiksinmişti. "Kendimi yeniden oluşturuyorum." diyordu bana. Ben de yavaş yavaş sakinleştim. Cezayir'le ilgisi olmayan haberlerle de ilgilenebilir oldum. Muses Meydanı'nda sabah kahvaltısı yaparken, birinin gazetesinde, tüm birinci sayfayı kaplayan, kocaman bir kafa gördük: Titov dünyanın çevresinde dönüyordu. Bir süre sonra, Brezilya olaylarını izlemeye koyulduk: artık bu ülke bizim için vardı: Quadros, Lacerde, Janio yaşayan insanlardı; Brasilia ve Rio sözcükleri birtakım belirli görüntüler anımsatıyordu. Kendi kendimize: "Amadolar ne düşünüyor? Lucia'yla Christina ne yapıyorlar?" diye soruyorduk. Janio dostlarımızın yargısını doğruluyordu: "Güzel program; ama uygulayacak cesareti bulamayacak." Askeri darbenin başarısızlığa uğramasına hem Brezilya hem Fransa adına sevindik: herhangi bir başarı, bizim generalleri cesaretlendirebilirdi.

Olivetti tarafından dört milyona çıkartılan Viareggio Ödülü o yıl Moravia'ya verildi, bu da İtalyan basınında haksız, ama hoş şakalara yol açtı: kendisi Roma'da değildi, görmedik. Carlo Levi'yle buluştuk. Trastevere'de '46'daki kadar sempatik bulduğumuz Bandinelli ve Alicatalar'la akşam yemeği yedik. Gramsci Enstitüsü'nün ilkbaharda İtalyan marksistlerle Sartre arasında, öznellik ve Fransa'yla İtalya'da yeni ka-

pitalist taktiklerin doğurduğu sorunlar konusunda düzenlemek istediği kollokyumdan konuşuldu.

Roma dolaylarında birkaç gezinti yaptık. 1933'ten beri Hadrian villasını görmemiştim. Çok hoşuma giden kiremit ve servileri anımsıyordum: gerçekten de çok güzeldi, güneşte solmuş harabeler, çam ve servilerin mavi gökyüzüne bulaşan koyu yeşili. Yeni açılan bir yoldan, Latium Ovası'na bin metreden hakim, kapkara ve yüksek Cervera köyüne tırmandık. Nettuno ve Anzio'yu yeniden gördük, mavi denizin üzerine kondurulmuş kırmızı bir kadırga merakımızı uyandırdı: büyük güçlükler içinde çekilen Liz Taylor'lı filmdeki Kleopatra'nın kadırgası. Frascati'den Tusculum'a çıktık; panorama eski devirlerden beri değişmemiş olmalıydı: Arnavutluk dağları ve köyleri, Latium, uzakta da Roma'nın yer aldığı bölge. Küçük tiyatronun harabeleri arasında Sartre'ın yanında otururken, bir an için geçmiş mutlulukların tadını yeniden buldum. Roma, yavaş yavaş beni sakinleştirmişti; geceleri rüyalarım artık dingindi. Kendi kendime. Sartre'a: "Eğer daha yirmi yıl yaşayacaksak, tad almaya çalışalım." diyordum. Hiç kimseye yaramayacak duygularla kendini tüketmeden insan dünyada var olamaz mı?

Kuşkusuz hayır. "Engelleri kaldırma"[5] politikasına OAS, De Gaulle'e karşı bir suikastle —pek etkilenmedim— ve öldürme çağrılarıyla yanıt verdi. Oran, Cezayir işkenceleri, katliamları, ölünceye dek hırpalanan, otomobillerinde canlı canlı yakılan Müslümanlar, bütün bunlar nasıl huzurla düşünülebilirdi? Roma tatili yalnızca bir ateşkes olmuştu: Paris'i ve yaşamımı nasıl bıraktımsa öyle bulacaktım.

Uzun otomobil yolculuklarından sıkılan Sartre, Paris'e uçakla döneceği Roma'da kaldı, ben ise, bana eşlik etmek için gelen Lanzmann'la birlikte otomobille kuzeye doğru çıktım. Lanzmann Fresnes'e sık ziyaretler yapıyordu: Cezayirli tutuklular kısa süre içinde bir anlaşmaya varılacağından emindiler. Boumaza'nın kaçış planını anlattı; her gün, —kamu davası tutuklusu— bir elektrikçi iç taraftan hapishanenin duvarına dayalı bir merdivenin tepesinde çalışıyormuş; bir gardiyan onu izliyormuş; önümüzdeki sabahların birinde elektrikçi hastalanacakmış; Boumaza onun yerini alacakmış, bir kamu davası tutuklusu da gardiyanın yerini: dolaşan nöbetçi, bu siluetlere alışkın olduğu için hiçbir şey anlamayacakmış;

[5] 5Eylülde de Gaulle, Sahra'nın "Cezayirli niteliğini" sonunda kabul etmişti.

uygun anda, iki suç ortağı kendilerini bir otomobilin bekleyeceği duvarın öteki tarafına atlayıvereceklermiş.

Zürih'de Lanzmann'dan ayrıldım ve Strasbourg dolaylarında bir kasabada oturan kız kardeşime gittim: ev odun ateşi kokuyordu: işi gereği çok yolculuk yapan Lionel, Dahomey'den atölyeyi çok hoş biçimde süsleyen örtüler getirmişti. Kız kardeşimin eskisinden daha cesur ve daha yaratıcı olan son tabloları, eski yapıtlarını kat kat aşıyordu; uzun uzun tabloları seyrettim, konuştuk, tasasız bir gün geçirdik. Ertesi sabah beraberce Kara Orman'da bir gezinti için yola çıktık; Strasbourg'da Lanzmann'a telefon etmek için durdum; öfkeyle Arc de Triomphe'daki coplamaları anlattı: polisler Cezayirliler'i metro çıkışında bekliyor, durdurup ellerini havaya kaldırtıyor ve copluyorlarmış; kendi gözleriyle çenelerinin ve kafalarının kırıldığını görmüştü: Cezayirliler korunmak için elleriyle yüzlerini kapatınca, ellerini kırıyorlarmış: Bois de Boulogne'da ağaçlara asılı. Seine Nehri'ndeyse parçalanmış ve yüzü dağıtılmış cesetler bulunuyormuş. Lanzmann ve Péju, derhal bir çağrının öncülüğünü yaparak Fransızları artık manevi protestolarla yetinmeyip "bu şiddet eylemlerinin yinelenmesine olay yerinde karşı koymaya" davet ettiler. İmzalayan yalnızca 160 kişiydik:[6] iki kişi dışında *L'Express* ve *L'Observateur* ekipleri saygı göstererek hemen hemen tam kadro yürüyüş yapmışlardı. Anavatana ne güzel bir dönüş! diyordum kendi kendime karla süslü yollarda çamların arasından otomobille geçerken. O gece uyuyamadım: tek başıma uzun süre ateşin başında oturdum, çok tanınan bir nakarat gibi gözlerimi yakan dehşeti, umutsuzluğu yeniden karşımda bularak. Ertesi gün, kız kardeşim ve Lionel'le Riquewihr'i, Ribeauvillé'yi yeniden gördüm; köyler ve bağlar eskisi kadar güzeldi, üzümlü sülün yedik, ama artık güzel, renkli manzaraları, damak tadını, gelenekleri, bizi bu günlere getiren hiçbir şeyi kaldıramıyordum. Akşam radyoyu dinledim; planını noktası noktasına uygulayan Boumaza kaçmıştı. Ama sonra Frey'in röportajını ve taze yalanlarını duydum: iki ölü; oysa şimdiden elliden fazla olduğu söyleniyordu. On bin Cezayirli Vel' d'Hiv'de, eskiden Yahudilerin Darcy'de kapatıldıkları gibi hapsedilmişlerdi. Yine her şeyden nefret ediyordum, bu ülkeden, kendimden ve dünyadan. Ve kendi kendime, en güzel şeylerin bile —ki çok şey sevdim, çok güzellik

[6] Bir hafta sonra 229 olduk.

yaşadım— aslında o kadar da güzel olmadıklarını söylüyordum: tavana çabuk erişiyor insan; yalnızca kötülük sonsuza açılıyor; Akropol'ü, Roma'yı ve tüm dünyayı havaya uçurabilirlerdi, ben ise bunu engellemek için parmağımı bile kıpırdatmazdım.

O pazar, öğlen biterken, ıssız, kasvetli ve polis kaynayan Paris'e geldim. Dostlarının Bois de Boulogne'da on beşten fazla asılı ceset bulunduğunu ve her gün de Seine Nehri'nden yeni cesetler toplandığını söylediler. Bir şeyler yapmak istiyorlardı: ama ne? Polis diktatörlüğü günleri yaşanıyordu: toplatılan gazeteler, yasaklanan toplantılar. Ne partilerin ne de sendikaların henüz harekete geçmeye zamanları olmamıştı. 18 Ekim'de birkaç küçük grup, birkaç yalnız insan, ne olursa olsun birşeyler yapmak istedi. 6. Komite, üyelerine gösteriye katılma çağrısı yaptı. Küçük bir grup geldi yalnızca. Lanzmann'la Pouillon polisleri kışkırtmış ve kendilerini tutuklatmışlardı. Evelyne onları izlemek istemiş, ama başaramamıştı. Polisler onu itip kakmışlardı: "Ah! ibneler! polisler öldürülünce tek lâf yok, ama o fareler öldürülünce kıyamet kopuyor." Bütün gece gördüğüm herkesle konuştum. Sabahın beşinde, Olga ve Bost'la birlikte Falstaff'dayken, müşterilerle garsonlar arasında bir kavga çıktı: garsonlar hareketsiz bir adamı dışarı sürüklerlerken karısı avaz avaz bağırıyordu: "Kulübenizi havaya uçuracağız: biz Afrika doğumlu Fransızlarız!.."

Sartre ertesi gün döndü; ben de o sonbaharda ve kanla dolu Paris'te yeniden yaşamaya başladım. Lanzmann Nanterre'de bir gün geçirdi: yaralanmış, yüzleri dağıtılmış, sakatlanmış adamlar; bilekleri kırılanların ellerini kesmek gerekmişti: kadınlar kaybolan kocaları için ağlıyorlardı... Birkaç gazetenin "Polisin sertlikleri"ni haber yapması bizi şaşırttı: hükümetin kimi üyelerinin Papon'a karşı oldukları ve bu söylentilerin yayılmasını yüreklendirdikleri söyleniyordu. Ve sonra, çok sayıda okur, gördüklerinden öfke duyarak *Le Monde*'a ve hatta *Le Figaro*'ya mektup yazmıştı: ne olursa olsun, insanlar burunları kana girince, artık tepki gösteriyorlardı. Pouillon, Meclis'teki bir oturumda Claudius Petit'nin Frey'e şöyle söylediğini anlattı: "Artık nazizm zamanında Alman olmanın ne demek olduğunu biliyoruz!"; sözleri bir ölüm sessizliği yaratmıştı. Marrou'nun Buchenwald'ı ve Gestapo'yu anımsatmasının üzerinden beş yıl geçmişti: Fransızlar, yıllar boyunca nazi rejimi altındaki Almanlar'la

suç ortaklığı yapmışlardı: bundan kimilerinin gecikmeli olarak duydukları rahatsızlık, onlarla barışmama yetmiyordu.

1 Kasım'da Fransa Federasyonu Cezayirliler'e yeni katliamlara bahane olacak gösterileri yasakladı. Artık bir Polis Devleti olan Fransa'da, sol hiçbir hareket olanağına sahip değildi. Schwartz ve Sartre aydınları Maubert Meydanı'nda sessiz bir gösteriye davet ettiler. Güzel ve güneşli bir sabah Cluny Parkı'nda buluştuk. Rose ve André Masson orada ve kaygı içindeydiler, çünkü Fransız cezaevlerindeki tüm Cezayirli tutuklular ve Fransız kardeşleri açlık grevine başlama kararı almışlardı. Etienne Dolet'nin, çevresinde bin iki yüz kişinin toplandığı heykeline doğru ilerlerken pek çok tanıdığa rastladım.

Metronun ağzının yanında bir polis kordonu bizi durdurdu. Schwartz pazarlık etti ve kuşkusuz olay çıkartmama emri alan komiser on dakika sessizce durmamıza izin verdi. Kısa bir söz alma faslı oldu: Sartre gösterinin anlamını anlattı. Fotoğrafçılar fotoğraf çektiler. Beş dakikanın sonunda komiser emir verdi: "Dağılın!" Protesto edildi. Chauvin, kavgacı bir PSU bağırdı: "Ateş edin, ateş etsenize!" Polis (sivildi) omuzlarını silkti, sanki tarihi boyunca polis hiç ateş etmemiş gibi. Biri akıl verdi: "Oturalım." ve komiser kızgın gözlerini gökyüzüne çevirdi. Bulvar ablukaya alınmıştı: basın ayağa kalkmıştı, nezarethanede saatler geçirmekle kazanacağımız daha fazla birşey olmayacaktı, dağıldık. Pouillon, Pontalis, Bost, Lanzmann ve Evelyne'yle birlikte Lagrane Sokağı'na doğru yöneldik. Geçerken bir kadın bana "Geldiğiniz için teşekkürler." dedi, hayretler içinde kaldım. Aniden, arkamda bir patlama sesi duydum, birisi bağırdı: "Ah! alçaklar!" ve kalabalığın üstünden, Maubert Meydanı'na düşen siyahımsı parçalar gördüm. Meydana doğru koşuştuk. Ama açık havada plastik bomba çatapat gibi kalıyor; pencerelerin camları patlamıştı ve iki kişinin bazı yerleri sıyrılmıştı (bunlardan biri kuzenim Jacques'in oradan geçen oğluydu). Geç kaldığı için Maubert Meydanı'na yetişmeyen Olga'ya rastladım: meydanın köşesinde, ayrıca Médicis Meydanı'nda insanlar kaldırımlara oturmuşlardı, kimilerini polis götürmüştü. Sartre ve Balzar'da rastladığım bir grupla Saint-Michel Bulvarı'na gidip yemek yedik. Radyo, gösterimizin reklamını yapıyordu: yemek boyunca olayı üç kez anlattı.

Öğleden sonra, aşağı yukarı bin iki yüz PSU çok akıllıca davranıp, Clichy Meydanı'ndaki bir sinemanın kuyruğunda randevulaşmışlardı;

böylece rahatsız edilmeden toplanabildiler. Pankartlar taşıyarak ve sloganlar atarak Rex'e kadar indiler, Depreux iki Müslüman'ın öldürüldüğü yere çiçek bıraktı.

Bununla beraber, öğleyin radyo "Cezayir'de her şeyin sakin olduğunu" söylerken, aynı zamanda da kırk ölü olduğunu bildiriyordu. Akşam, Europe No. 1'de hükümet sözcüsü Cezayir halkının harekete geçmediğini, provokatörlerin nöbetçilere ateş ettiğini ve üç ölü olduğunu söyledi: Müslümanlar'dan ise yetmiş altı ölü olduğunu! Gazeteciler yaylım ateşi sesi duyduklarını, ama oraya yaklaşmalarına izin verilmediğini eklediler: bir katliam daha. Oran'da hiçbir şey olmamıştı. Kimi Müslüman mahallelerinde yıldönümü gerçek bir bayramdı: radyo sevinçli çığlıklar, şarkılar aktarıyordu.

Bağımsızlığın yakın olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu. Pazarlıklar sürüyor, tüm basın bundan söz ediyordu. De Gaulle, kamuoyu tarafından ve savaş yüce siyasetine zarar verdiği için, FLN'yle barışa zorlanıyordu. Bastia'da "son çeyrek saati" bildirdiğinde, ilk kez bu sözlerin bir gerçeği dile getirdiğini hissettik. Ama Ben Khedda'nın Cezayir'e yerleşmesinden önce, faşistler bize kötü anlar yaşatacaklardı. Örgütlenmemiz gerekiyordu.

SSCB'de, 22. Kongre raporuyla Stalincilik'ten arınma ikinci bir aşamadan geçmişti.[7] Fransız Komünist Partisi'nde, kimi aydınlar, özellikle Vigier, komünist olmayan sol ile yakınlaşma diliyorlardı; Sartre'a, rejime ve ırkçılığa karşı bir bildiriyi imzalamasını ve imzalatmasını önerdi: bu bir gösterinin başlangıç noktasını ve antifaşist bir örgütün temelini oluşturacaktı. Ama hemen bir yığın güçlük doğdu. Sartre ve dostlarımız eylemlerle Cezayir devrimiyle olan dayanışmalarını göstermek istiyorlardı; OAS'yi yıkmak için, onlara göre, bu işte nesnel suç ortaklığı olan hükümete saldırmak gerekiyordu. Komünistlerse, "birleştirenleri tutmak ve ayıranları ayıklamak" ilkesine bağlı kalarak savaş hareketini OAS'la sınırlı tutmaktan yanaydılar. Sartre bu ayrılıkları aşmayı denemek gerektiğini düşündü: komünistler olmadan hiçbir şey yapılamazdı. Péju,

[7] Kruşçev Arnavutluk'la Çin'e karşı çıkmıştı, yine Stalin'e saldırmış ve naaşını, mezarını süsleyen çelenk ve çiçekleri (bunlar arasında sekiz gün önce Çu en Lay'in koyduğu da vardı) Anıtkabir'den kaldırmıştı. Stalin'i Kremlin'in duvarına yaslanan mezarlardan birine gömmüşlerdi ve Kruşçev "keyfi kurbanlar" anısına bir anıt dikilmesini önermişti.

Pouillon, Lanzmann'sa. onlarla birlikte hiçbir şey yapılamayacağını düşünüyorlardı. Sonunda, daha iyi bir şey öneremediklerinden, bir deneme yapmaya karar vererek Sartre'ı desteklediler, o da Schwartz ve Vigier'le birlikte "Antifaşist Birlik İçin Dernek"in kurulmasına katkıda bulundu.

Suikastler, tatilden öncesine oranla çok daha şiddetle yeniden başlamıştı. Sartre bir otelde oda tutmak istedi ama müdür reddetti: otelin cephesini yeni boyatmıştı. Kurnazlığa başvurmak gerekti. Claude Faux —birkaç yıldır Sartre'ın yanında Cau'nun yerini almıştı— kendi adına Saint-Germain Bulvarı'nda mobilyalı bir daire kiraladı, biz de oraya yerleştik: binanın inşaatı henüz tamamlanmamıştı, inşaat artıklarıyla dolu merdivenlerde ışık yoktu ve sabahın sekizinden akşamın altısına kadar işçiler çivi çakıp duruyorlardı; daracık Saint-Guillome Sokağı'na bakan pencereden güneş girmiyordu ve sürekli elektrik yakmak zorundaydık. Çok daha yoksul barınaklar görmüştüm, ama hiçbiri bu denli bunaltıcı değildi.

Gisèle Halimi'nin Cemile Boupacha üzerine yazdığı kitap için bir önsöz kaleme aldım: General Ailleret ve Bakan Messmer adaletin yürümesini açıkça baltalamak zorunda kalmışlardı: biz de, işin buraya varması için ne gibi tuzakların bozulmasının gerektiğini göstermek istiyorduk. Diğer taraftan, Gisèle Halimi'nin aklına bir fikir geldi; Hauriou, Duverger gibi uzmanlarca da desteklendi, bu da Ailleret'yle Messmer'i dava etmekti: kuşkusuz haklarında soruşturma açtırmayı başaramayacaktık ama o dönemde, sorumluluklarının açığa çıkması yararlı olur gibi gelmişti bize: o günlerde, kısa süre sonra askeri mahkemelerin nasıl dingin bir görkemlilikle yerimizi alacağını, genel duyarsızlığın içinde kararlarını doğrulayacak açıklamalar dizisinde neler bulunacağını bilemezdik. Komitede, işkenceye karşı ahlaki değerlere sığınarak savaştıklarını ileri süren birtakım solcu de Gaulle'cüler de vardı. Bunlar müthiş sinirlendiler, büronun bir kısmı istifa etti, yeni bir Komite seçildi.

18 Kasım için faşizme ve ırkçılığa karşı bir sürpriz-gösteri planlandı: örgütleyiciler özellikle komünist gençlik örgütleriydi. Gösteri, ancak polislerin gözetimi atlatılabilirse başarıya ulaşırdı: buluşma yeri o kadar gizli tutuldu ki, bizim dernek Paramount'un önünde toplandığında, kimse nereye gidileceğini bilmiyordu. Saint-Germain-des-Prés Meydanı'nda

onlarca polis otomobili park etmişti, sol kıyı kuşatma altındaydı. Vigier parolayı verdi: Strasbourg-Saint-Denis. "Metroyla gidin." diye öğütledi: merdivenlerden Sartre, Lanzmann, Adamov ve "Çok kötü; hiç demokratik değil, ama metroya binmeyi asla beceremedim." deyip duran kafası karışık Masson'la birlikte indik. (New York'da adresini ceketinin içine dikilmiş durumda taşır ve açıp taksi şoförlerine gösterirdi...) Kasketi, siyah deri ceketi, açık renk gözleriyle, şaşkın şaşkın eski bir anarşi çağının derinlerinden daha yeni çıkıp gelmiş gibi bir havası vardı. Metroda pek çok genç vardı. Birkaç adım önümüzde, çıkış koridorunda, on beş yaşında üç oğlan tartışıyorlardı: "Kendimi çok sinirli hissediyorum; kendime hakim oluyorum, ama sinirliyim." diyordu bunlardan biri. Cumartesi akşamlarının kalabalığı kaldırımları dolduruyor ve şurada burada bekleşen grupları boğacakmış gibi geliyordu bana. "Göreceksin," dedi Lanzmann, "bir dakika sonra, birdenbire başlayacak." Ve o anda, *Cezayir'de Barış* pankartı taşıyan ve peşine şimdiden yüzlerce kişi takılmış bir kortej göründü; her yerden daha başkaları da geliyordu; koşarak yazının arkasına, sıraların önüne geçip yerimizi aldık. Sartre'ın, bir de tanımadığım birinin kolunu tuttum ve hayretle, önümüzde uzanan bulvarın ıpıssız olduğunu gördüm. (Tek yönlü bir yoldu; arkamızdan kortej trafiği tıkamıştı; bütün yan yollarda, yolun ortasında tam sırasında arızalanan otomobiller, polis otomobillerinin geçmesini engelleyen tıkanmalara yol açmıştı). Kaldırımları da işgal ettik, sanki Paris bize aitti. Pencerelerde —*L'Humanité*'nin neşeli gürültülerle dolu penceresi dışında— anlamsız yüzler; tüm yol boyunca pek çok gazeteci ve fotoğrafçı. Yürürken, şöyle söylüyorduk: *Cezayir'de barış — Cezayirlilerle dayanışma — Ben Bella'yı serbest bırakın — Katil OAS;* daha seyrek: *Eylem birliği — Salan daragacına.* Grévin Müzesi'nin önünden geçerken biri bağırdı: *Charlot müzeye;* bir paraşütçünün önünden geçerken de: *Paraşütçüler fabrikaya;* birkaç kez de *Charlot daragacına* sözünü duydum. Ama *Cezayir'de barış* sloganı hepsini bastırıyordu. Bu, özgürlüğüne şaşırmış, yürüyen kalabalıkta müthiş bir neşe vardı. Kendimi ne kadar iyi hissediyordum! Yalnızlık bir ölüm; insan ilişkilerinin sıcaklığını yeniden bulduğumda, diriliyordum. Richelieu-Drouot'ya geldik; Haussmann bulvarına sapacağımız anda, bir hareket ve koşuşma oldu: polisler vurmaya başlamışlardı; bir sürü insan sağdaki bir sokağa koşuştu, biz de sola döndük,

hemen arkamızdan kapılarını kapatan bir kahveye daldık. "Korkuyorsunuz!" dedi Lanzmann." -Ah! Neyim var neyim yoksa kırılmasını istemiyorum." dedi sahibi. "Köşedeki tütüncü, geçen gün kurnazlık yapayım dedi, dükkânı kapatmadı; polisler oraya geldi: iki milyonluk zarar." Yarım bir gülümsemeyle Sartre'a döndü: "Bu konuda bir roman yazar, beni de içine koyarsınız, ama bu benim hiç işime yaramaz... Üç çocuğum var, siyaset yapmıyorum, siyaset yüksek çıkarlar için." Eli havada altın kümeleri çizdi: "Korkunç büyüklükte çıkarlar: bunlar bizi aşıyor." Biraz sonra meydana döndük; sokağın köşesinde büyük kan lekeleri ve bulvarda polis otomobilleri vardı: göstericilerden son kalanlar da dağılıyordu. Taksiyle eve döndük, hemen telefon çaldı: bizimle aynı yerde bulunan Gisèle Halimi ve Faux coplanmışlardı: göstericilerden birinin yüzünün, birinin kafasının parçalandığını görmüşlerdi; polislerin özel, kocaman copları vardı; keyif için coplamışlardı insanları, çünkü kalabalık, bu kadar uzun süre yollarda kalabilmekten mutluluk duyarak ilk ihtarda dağılacaktı. Bununla birlikte, bizden birkaç sıra geride olan Evelyne, Péju, Adamovlar, Olga, Bost çarpışmayla ilgili birşey görmemişlerdi; İtalyan Bulvarı ve Tronchet Sokağı'ndan Saint-Lazare Garı'na kadar polise rastlamadan gitmişlerdi: göstericiler —ki o anda sekiz bin kadardılar— örgütleyenlerin emriyle dağılmışlardı. Akşam yemeği için birşeyler satın almak üzere indiğimde, uğultular duydum, Saint-Germain Bulvarı'nda otomobiller kilitlenmişti: Odéon tarafında gösteri yapılıyordu, sonradan Quartier Latin'de kavgalar olduğunu öğrendik. Bu, umudu yüreklendiren güzel bir gün olmuştu.

Kısa süren parlama. Uzaktaki bir dram benim için bu kasvetli sonbaharı tamamen kararttı. Ekim başında Fanon yeniden hastalanmış, dostları da onu tedavi için ABD'ye göndermişlerdi: Amerikalılar'dan tiksinmesine karşın kabul etmişti. Roma'da mola vermişti, Sartre onunla otelinin odasında, İtalya'daki GPRA temsilcisi Boulanrouf'la birlikte birkaç saat geçirmişti. Fanon yatağında sırtüstü yatıyormuş, öyle bitkinmiş ki tüm görüşme boyunca ağzını açmamış, kasılmış yüzüyle durmaksızın kıpırdanıyormuş, tüm bedeni mahkûm olduğu bu edilginliğe isyan ediyormuş.

Paris'e döndüğümde Lanzmann bana Fanon'un karısının mektup ve telgraflarını gösterdi. Fanon sanmıştı ki, GPRA'nın üyesi olarak, Washington'da sıcak karşılanacak: onu on gün boyunca, bakımsız bir otel

odasında yapayalnız bırakmışlardı. Karısı, altı yaşındaki oğullarıyla birlikte yanına gitmişti. Sonunda hastaneye kaldırılan Fanon ameliyat edilmişti; tüm kanını değiştirmişlerdi ve bu şokun iliğini uyandıracağını ummuşlardı: ama hiçbir iyileşme umudu yoktu: en iyi olasılıkla bir yıl daha yaşayabilirdi. Karısı yeniden yazdı, telefon etti: 6.000 kilometre uzaktan, bu can çekişmeyi günü gününe izledik. Fanon'un kitabı çıktı, onu övgülere boğan makaleler yazıldı: karısı *L'Express* ve *L'Observateur*'ün övgülerini ona okudu: "Bana iliğimi geri verecek olan bunlar değil." dedi Fanon. Karısı bir gece saat ikide Lanzmann'a telefon etti: "Franz öldü.": çift taraflı zatürreye yenik düşmüştü. Karısının, mektuplarının duruluğuna karşın çok umutsuz olduğu hissediliyordu: onu çok az tanımasına karşın Lanzmann Washington uçağına bindi. Birkaç gün sonra, şaşkın ve sarsılmış bir halde döndü. Fanon, dakika dakika kendi ölümünü yaşamış ve yabanıllıkla reddetmişti: alıngan saldırganlığı, can çekişme anındaki taşkınlıklarında kendini kapıp koyvermişti: Amerikalılar'dan, bu ırkçılardan nefret ediyordu ve tüm hastane personelinden kuşkulanıyordu: son sabah uyandığında karısına, saplantılarını ele veren şu sözleri söylemişti: "Bu gece beni çamaşır makinesine attılar..." Bir kan nakli yapıldığı gün oğlu odasına girmiş; hortumlar onu, bir kısmı alyuvar, bir kısmı akyuvar dolu plastik balonlara bağlıyormuş; çocuk avaz avaz bağırarak odadan fırlayıp çıkmış: "Haydutlar! babamı parça parça doğramışlar." Washington sokaklarında kışkırtıcı bir tavırla yeşil beyaz bayrak sallıyordu. Cezayirliler, Fanon'un naaşını Tunus'a getirtmek için özel bir uçak gönderdiler. Onu Cezayir'de bir ALN mezarlığına gömdüler: ilk kez savaşın ortasında, kendilerinden birine ulusal cenaze töreni yapıyorlardı. Bir iki hafta boyunca, Paris sokaklarında, her yerde Fanon'un fotoğrafına rastladım: gazete satıcılarında, *Jeune Afrique*'in (Genç Afrika) kapağında, Maspero Kitabevi'nin vitrininde, tanıdığımdan daha genç, daha dingindi, çok güzeldi. Ölümü ağırdı, çünkü ona yaşamının tüm yoğunluğunu yüklemişti.

Sartre, kararlaştırıldığı gibi, Eylül'de Gramsci Enstitüsü tarafından davet edildi; birkaç gün Roma'da kaldı ve Cezayir hakkında Boulahrouf'un da katıldığı bir miting yönetti. Artık hiç sömürgeleri kalmamış olan İtalyanlar'ın hepsi sömürgecilik karşıtı: onu ateşli ateşli alkışladılar. Gene de birkaç faşist —kahramanlar, dedi Sartre bana— çıkıp el ilanları dağıtıp —*Sartre, hiçliktir, varlık değil*— Sartre'ı ıslıkladılar. Herkes, üstlerine

çullanmaya hazır, onlara dönmüş; başkan sakin bir sesle: "Bırakın onlarla komşular uğraşsın." demiş. Gene de Guttuso üstlerine yürümüş; ama zavallılar başları aşağıda, merdivenlerden yuvarlanmışlardı bile: yarısını hastaneye, yarısını nezarete taşımışlar. Fransız basını Sartre'ın çürük yumurta yağmuruna tutulduğunu yazdı ve Boulahrouf'la bir fotoğrafını yayımladı. Döndükten sonra Oran'dan tehdit mektupları aldı.

19 Aralık'ta, gene OAS karşıtı bir gösteri oldu, ama son dakikada yasaklandı. Biz gene de Musset'nin heykeli önündeki randevumuza gittik; gelenler 1 Kasım'da Balzar'daki, 18 Kasım'da Paramount'un önündeki kimselerdi, artık hepimiz birbirimizi tanıyorduk, edebiyatla ilgili bir davette sanırdınız kendinizi. Bu kez, kortejin yola çıkışı Henri-IV Bulvarı'na ayarlanmıştı: Sartre, Lanzmann ve dairesine birkaç gün önce bomba koyulan Godemant'la birlikte metroya bindim: karısı o sırada daireydi ve hâlâ olayın etkisinden kurtulamamıştı. Bulvar kalabalıktan kapkara kesilmişti, ama Bastille tarafından polis kordonuyla çevrilmişti. Ne olduğunu tam anlamadım, —"Waterloo Savaşı"na çok benziyor, olup bitenlerin ancak birtakım parçaları anlaşılabiliyor— barajın öteki tarafında Saint-Antoine Sokağı'na çıktık: sivri bir şapkanın altında çok neşeli görünen Bourdet, yolu ve kaldırımları saran düzenli geniş kortejde gözden kaybolmadan Sartre'ın koluna girdi; başta, birkaç sıra önde, pankart taşıyan belediye ve il meclisi üyeleri vardı; kaldırımlara dizilmiş polis otoları ve jandarmalar kıpırdamadan geçişimizi izlediler. Aniden, Saint-Paul'de metroda, muazzam bir hareketin içine kapıldık: önümdeki kalabalık geri geliyordu: arkamdakiyse öne gidiyor ve "Geri gelmeyin" diye bağırıyordu. Soluk alamıyordum, sendeliyordum, sağ pabucum onlarca ayağın ezdiği ayağımdan fırladı; düşüp ayaklar altında çiğnenmekten korkarak bırakmak istemediğim Sartre'ın koluna asılırken, ki bu da hareket özgürlüğümü kısıtlıyordu, sarardığımı hissettim; bizden daha uzun olan Lanzmann daha iyi soluk alıyordu: yan sokaklardan birine girmemize yardım etti, ama orada da daha rahat soluk alamıyordu insan, çünkü herkes oraya sığınmıştı. Sartre'la birlikte Vosges Meydanı'nda bir küçük kahveye oturdum, Bianca bana bir yün çorap getirdi, çok iyi oldu çünkü şoförünün bize öfkeyle "Bütün yolları kapatıyorlar." dediği taksiyi buluncaya dek, bir saat aksaya aksaya, güçbelâ yürüdüm. O akşam gelen telefonlar geçen aylarkilere oranla daha az keyifliydi. Arkadaşların bir

kısmı Bastille Meydanı'nda dönüp durmuşlardı, üzerlerine göz yaşartıcı gaz sıkarak soluklarını tıkamışlardı: Réaumur-Sébastopol'da kavga çıkmıştı: Pouillon'un şiddet karşıtı olan oğlu, arkadaşlarıyla birlikte bir polis arabasını devirmiş ve bir polise sopayla vurmuştu. Bianca Saint-Paul'de metroya binmişti; bir sonraki istasyonda, peronda genç bir adam, kendisini bir vagona iten bir CRS'ye karşı debeleniyormuş: "Gözlüğümü kaybettim! Bırakın gözlüğümü bulayım." CRS onu dövmeye başlamış; on beş kişi kadar metrodan inip "Katil!" diye koşmuşlar; polis memuru koca pabuçları havaya dikili durumda bir banka devrilmiş, başka CRS'ler yardımına koşmuşlar. Başka yolcular da inip kavgaya karışmak istemişler, ama kondüktör kapıları kapatmış. Bianca kapıyı açmaya çalışırken, omzunda kayak taşıyan bir adam onu durdurmuş: "Bu neye yarar ki?" demiş öteki dünyadan gelir gibi bir sesle. Ertesi gün öğrendik ki, polis birdenbire kortejin başında pankart taşıyan ileri gelenlere saldırmış. Ağır yaralılar, ayaklar altında kalan kadınlar olmuş, oysa o barışçı yürüyüş, rejim düşmanlarına karşı bir gösteriydi. Bourdet makalesinde, "Bir dahaki sefere silahlanmamız gerek." sonucuna varıyordu.

Rejim OAS'nin oyununu oynuyordu ve küçük bir azınlık dışında ülke rejimi kabulleniyordu. Pazarlık ediliyordu, ama katliamlar ve işkenceler sürüyordu: "İlk tepkim, eskisi gibi protesto etmek ya da, bağırmak değil," diye yazıyordu Mauriac, "çünkü bunlar artık General de Gaulle başkanlığı döneminde oluyor."

Tek olanağımız çalışmaktı. Sartre birkaç yıl önce başladığı Flaubert hakkındaki çalışmasını yeniden ele almış ve cansiperane bir özenle yazıyordu. Mutualité'de, Vigier, Garaudy, Hippolyte'le birlikte altı bin dinleyiciyi çok etkilemişe benzeyen doğa diyalektiği konusunda bir tartışmaya katıldı. Ama yirmi dakikada düşüncesinin ancak küçük bir özetini verebilirdi, bunu hiç yapmamasını yeğlerdim. Ben, 1957-60 yıllarını yazıyordum ve o dönemin berbat öyküsü, bu berbat kışla ne yazık ki çok fazla uyuşuyordu. Yılbaşı eğlencesi yapacak havada değildim. İç karartıcı barınağımda büzülüp oturdum. 31 Aralık gecesi, de Gaulle konuştu; iki dakika sonra, o sinirceli kendine hayranlığa ve boş tumturaklı konuşmaya dayanamayıp radyoyu kapattım. Gece yarısına doğru bir klakson konseri duydum: Saint-Germain Bulvarı'ndan yüzlerce otomobil büyük bir gürültüyle akın akın geçiyordu; birşey var sandım; ama hayır,

bu Yılbaşı oluşunun ve bir otomobil sahibi olmanın anlamsız neşesinden başka bir şey değildi. Bu düşman neşesini, bu katil ve cellat Fransızlar'ın neşesini daha fazla duymamak için belladenal aldım. *Montparnasse Bulvarı'nda, ışıkların, gülüşlerin ve bağırmaların parıltıları altında, o geceleri ne kadar severdim, o kalabalıkları ve bayramlarını yirmi otuz yaşımdayken ne çok sevmiştim.*

Ocak başında, gidip evlerinden aldığımız Giacomettiler'le bir akşam yemeği yedik. Gözlüğü burnunda, resim sehpasının önüne oturmuş, Annette'in gri-siyah çok güzel bir portresini çalışıyordu; duvarlarda, gri ve siyah başka portreler vardı; paletin üzerindeki kırmızı bir leke beni şaşırttı; Giacometti güldü ve döşemeyi gösterdi: dört kırmızı işaret modelin oturacağı iskemlenin yerini işaret ediyordu. Her zamanki gibi, ıslak çarşaflarla kaplı heykeller merakımı uyandırıyordu. Eskiden, Giacometti insan yüzünü genelliği gözeterek yontardı; on yıldır ise, insan yüzünü bireyselleştirmeye çabalıyor ve hiçbir zaman tatmin olmuyordu. Büstlerin birinin örtüsünü açtı; gözlerimin önüne, eski yapıtları kadar yoğun, onlar kadar kaçınılmaz Annette'in başı serildi. Bunun başarısı o denli belli ve dolayısıyla görünüşte o denli basitti ki, insan kendi kendine "Neden bunun için on yıla gereksinim duydu?" diye soruyordu. Kendisi de bu yapıttan pek memnuniyetsiz olmadığını söyledi. Bir an için, alçıyla ya da sözcüklerle birşey yaratmak yine önemli geldi bana.

Polonyalı yazar Brandys'in *Les lettres à Madame Z*sini (Madam Z.ye Mektuplar) okudum; Colette Audry'nin *Derrière la baignoire*'ını (Banyo Küvetinin Arkasında) ve Gorz'un *Le Vieillissement*'ını (Yaşlanma) el yazması metinlerinden okudum. Birbirlerinden çok farklı yapıtlar, ama üçü de özgür ve doğrudan; aynı zamanda ilgimi de uyandırarak, kendimden dinlendiren yabancı bir deneyin ortasına attılar beni.

Bir gece, sabalım ikisinde şiddetli ve gevşek bir gürültüyle uyandım: balkonda Sartre'ı buldum: "Eh, yerimizi bulduklar," dedi bana. Saint-Guillaume Sokağı'ndan bir duman yükseliyordu, yola tahta parçaları fırlamıştı, sessizliğin içinden bir ksilofonun hafif müziği duyuluyordu: yuvarlanan kırılmış camlar. Kimse kıpırdamıyordu. On dakika sonra karşıdaki ev aydınlandı: erkekler, kadınlar sabahlıklarıyla göründüler, ellerinde süpürgelerle, yalnız başlarına yıkıntılarla dolan balkonlarını temizlediler; hiçbir söz söylenmedi; üst üste, yan yana, aynı hareketleri

yapıyorlar ve birbirlerini tanımazlıktan geliyorlardı. Paltolarının altında pijamalarıyla kapıcılar çıktılar. Sonunda polis ve itfaiye arabaları geldi. Giyinip aşağıya indim: köşedeki gömlekçi dükkânı paramparçaydı. Bir polis memuru bana seslendi ve dairenin kapısına kadar peşimden geldi: kapıyı açtığımı görünce belgelerimi sormadı, ama korkudan ecel terleri dökmüştüm. Hedef alınan yer gömlekçi dükkânı mıydı? Tuhaf rastlantı; hayır, söz konusu olan bizdik; ama öyleyse OAS çok iyi istihbarat topluyordu. Ertesi sabah saat onda şaşkın haldeki Claude Faux bize geldi: kuşkusuz, plastik bombanın hedefi bizdik. Lanzmann telefon etti: aynı şeyi söylüyordu. Taşınmak zorunda kalacağımızı düşünüyorduk; ısıtma durdurulmuştu, o yüzden de titriyorduk: karamsardık. Suikastin Afrika doğumlu bir Fransız olan ve OAS'ye para toplamayı reddeden Ramoli adında birine yapıldığını öğrenmek içimizi rahatlattı. Vitrininde kocaman bir pankart duruyordu: *dükkân bombalandı, satış sürüyor*. Karşı binanın bütün katlarında camcılar vardı, ortak serüvenlerinin içinde hep yapayalnız kiracıların evlerinin içinde dolaştıkları görülüyordu.

Üç gün geçti: gece on bire doğru Faux telefon etti: *Liberation* ona Bonaparte Sokağı 42 No.nun bombalandığını bildirmişti. Rastlantıyı ilginç bulduk; ama Faux bir saat sonra yeniden aradığında gülmüyordu: "Bu kez sizi öldürmek istiyorlardı.". Evi koruyan memura: "Ben sekreterim, anahtarlarım var." demişti "Anahtara gerek yok!" Plastik bomba Sartre'ın evinin üstüne konmuştu; beşinci kattaki iki daireyle altıncı katın odaları da sarsıntıdan yıkılmıştı: Sartre'ın dairesinde çok hasar yoktu, ama kapısı kopmuş ve sahanlıkta bulunan norman dolap uçup yok olmuştu, merdiven üçüncü kattan itibaren boşlukta sallanıyordu, duvar yıkılmıştı. Evelyne telefon etti, otomobille geçerken patlamayı duymuştu; binanın kapısının önünde toplanmış kalabalığın arasına karışmıştı: "Reklam duygusu olsa, inip imza dağıtırdı." demiş bir genç adam. Suikast, Sartre'ın Roma'da yönettiği mitinge bir yanıttı. Ertesi gün Bost'la birlikte gidip hasarı görmek istedim; binanın bir kiracısı, tuzu kuru ellilik bir adam, yıkıntı dolu avludan geçerken arkamdan bağırdı: "İşte herkesin canını sıkan bir siyaset yapmak ne getiriyor, görün!"

Servis merdiveninden çıktık, ellerinde valizleri olan diğer kiracılarla karşılaşarak; kaybolan dolap, gökyüzüne açılan merdiven; bilmesine biliyordum ama gözlerime inanamıyordum: dairede yer kâğıtlarla kaplıydı,

kapılar kopmuştu, duvarlar, tavan, parkeyse benzer bir şeyle kaplıydı: Sartre oraya bir daha asla yerleşemezdi, bu da kaçıp giden geçmişimin yeni bir parçasıydı işte. Sartre pek çok sevecen mektup ve telgraf aldı, Faux'ya edilen çok sayıda telefon, ona sevgilerini iletti. Pencerelerin altında arkadaşlar gösteri yaptılar: *Katil OAS*, lokantada bir müşteri elini uzatıp yaklaştı: "Bravo Mösyö Sartre!"

Bu olaydan birkaç gün sonra, Sartre gazeteleri almaya inmişti ki, kapı çaldı: "Polis müdürlüğünden." dedi şişman bir adam kartını göstererek. "Önemli birini arıyorum... bir yazarı... —Kim? —Size bunu belki daha sonra söylerim... burada oturuyor, kapıcı da olmadığı için... Siz yalnız mı oturuyorsunuz? —Evet." Kıpırdamıyordu. Merdivende ayak sesleri duydum. "Söz konusu olan yazar kim? —Mösyö Jean-Paul Sartre. —Eh, işte geldi!" dedim Sartre göründüğünde. Polis memuru "M. Jean-Paul Sartre için bir koruma talep ettiler." diye açıkladı. M. Papon'un bir girişimi söz konusuydu: tuhaf bir biçimde bazı "önemli kişilerin" korunmasını sağlıyordu; bütün gün boyunca kapıda bir memur duracaktı: Sartre eve akşam yatmak için geri döndüğünde haber verecek, o da gidecekti. "Ama bu yalnızca benim yerimi belli etmeye yarayacak." dedi Sartre: —"Gerçekten de öyle," dedi gönderilen memur; "plastik bombacılar gece çalışıyorlar. Zaten," diye ekledi safça, "valizle gelmiyorlar ki: cepte bir ufak paket, ne görülür, ne duyulur." İzin alıp giderken işi sonuca bağladı: "Evden taşınırsanız korumaya haber verin."; bir gizli anlaşma ses tonuyla ekledi: "Ama nereye gittiğinizi ona söylemenize gerek yok." Böylece o günden sonra, kapımızın önüne iki koruma yerleşti; yirmi metre ilerde Frédéric Dupont'u koruyanlarla gevezelik ediyorlardı.

Polisin adresimizi bulmasında şaşılacak bir şey yoktu: merdivende çalışan boyacılar, mimarlar, işçiler ve emlâkçı kim olduğumuzu biliyorlardı; haberleri olunca, mal sahipleri bizi atmak istediler. Tamam: gerçekten polis bize aşırı bir ilgi gösteriyordu. On sekiz suikastin olduğu gecenin sabahında iki sivil polis bizi yeniden ziyaret ettiler: Sartre'a "Üstat" diye sesleniyorlardı ve ona, tehlike durumunda yardım isteyebileceği karakolun telefon numarasını verdiler. Plastik bomba koyarken yakalanan iki bombacının tutuklanmasını yorumladılar: "İyi aile çocukları! Artık hiçbir şey anlamıyoruz!"

Kendilerini çok harcıyorlardı iyi aile çocukları: Cezayir'de terör ortalığı kasıp kavuruyordu: silah hırsızlığı, şantaj, banka soygunları, kurşunlamalar, cinayetler, plastik bombalar. Bône'da Müslümanlara ait bir bina havaya uçtu. Paris'te her gün patlama sesleri duyuluyordu. Quai d'Orsay'de bir bomba, bir ölüyle elli beş yaralıya neden oldu. Bununla beraber, Reuilly askeri mahkemesi bir Müslüman kadına ölümüne işkence yaptıklarını itiraf eden üç subayı beraat ettiriyordu: bu dürüstlük basında bir tür rahatsızlık yarattı.

Massonlarda hapisten yeni çıkan papaz Corré ve Diégo'yla birlikte yemek yedik. Burjuva yalnızlığına kolay kolay yeniden alışamıyorlardı: bir hamlede altı yüz dost kaybetmişlerdi. "İnsanlarla görüşmek karmaşık iş." diyordu Diégo. "Yazmak, telefon etmek, randevulaşmak gerek. Orada, kapıyı itmek yetiyordu!"

Saint-Germain Bulvarı'ndan ayrıldığımız gün, Romoli ikinci kez bombalandı: karşı binadaki insanların camları yeniden kırıldı ve kimileri neredeyse sinir krizi geçiriyordu. Emlakçı bize Blériot rıhtımındaki kocaman, kışla gibi bir evde (OAS'nin iki katilinin orada saklandığını sonradan öğrendik) yer bulmuştu: pahalı, geniş, Seine Nehri'ne bakan büyük camekânları olan bir yerdi. Uyandığımda, canlı ve solgun bir güneş, parkeleri ışığa boğuyordu: pencereden bir kır kokusu giriyordu ve çalışırken seyredebileceğim bir şeyler vardı: Buffet'nin tablolarındaki gibi, çınarların siyah dalları karşı kıyıda geometrik cepheler oluşturuyordu; gece, simsiyah su, uzanarak, yayılarak, kırılarak, şapırtılı ışıklar oluşturarak parlıyordu. Kar yağdı, hareketsiz mavnaların, terkedilmiş kıyıların üzerinde lekesizdi: öğleyin güneş, karı parıldatıyordu ve ırmağın grilikleri martıların okşamaları altında parlıyordu. Genellikle yemeklerimizi de yediğimiz mutfaktan, park yeri olarak da kullandığımız bir "yeşil alan" görünüyordu. Orada, "organizasyon" kadınının ve erkeğinin yaşantılarını görüyorduk: Amerika'dan sonra Fransa'nın da onları içine soktuğu biçimdeydiler; sabahleyin adam işe, kadın alışverişe gidiyordu, kadın köpeği (akşamları köpeği koca gezdiriyordu), öğleden sonra da çocuklarını dışarı çıkartıyordu. Pazarları koca arabayı parlatıyor, aile pazar duasına kiliseye, ya da pikniğe gidiyordu.

Solcu gazetecilerin, siyaset adamlarının, yazarların, üniversite hocalarının çoğu suikaste uğramıştı. Cemile Boupacha hakkındaki kitabın

yayımlanmasının ertesi günü —sonunda, sorumluluğu paylaşmak için kitabı Gisèle Halimi'yle birlikte imzalamıştım— mektuplarımı almak için evime gittim, kapıcılarım gözlerini kırpmamışlardı: bir telefon gelmişti: "Dikkat dikkat! Simone de Beauvoir bu gece havaya uçuyor!" Eski FTP'li olan kapıcı da karısı da solcuydular ve beni korumak için her şeyi yapacaklarını biliyordum, ama sonraki geceler rahat uyumalarını isterdim. Polis onlara yardım etmeyi reddetti: özel koruma kuruluşları uzaktan uzağa devriye gezmekle yetiniyorlardı. Beş gün boyunca tüm başvurularım sonuçsuz kaldı: sonunda, FUA geceleyin evimde kalmak üzere birkaç üniversite öğrencisi yolladı; aralarında, kapıcının bir kez bir İngiliz anahtarını ödünç verdiği Benoît Rey de vardı; binanın önünde volta attığı bir gün polisler onu yasak silah taşımak suçundan nezarete attılar; yayımcısı Lindon beş saat sonunda onu serbest bıraktırabildi; aleyhine bir soruşturma açıldı.[8]

Genç koruyucularım, pencerelerden sarkarak kapıyı gözetlerken, geceleri sık sık kuşkulu otomobiller gördüler: herhalde ev onların sayesinde korunmuş oldu. Bir gece Evelyne, Jacob Sokağı'ndaki evinde uyuyormuş ki bir *bum* duymuş. "Artık sürekli plastik bomba rüyası görüyorum." demiş kendi kendine. Sokakta *Katil OAS* diye bağırtılar olmuş. Mantosunun altında pijamasıyla sokağa koşup bir avuç insanın içine karışarak —Jacob Sokağı'nın birkaç antikacısı da aralarındaymış— zarar gören *Le Seuil*'ün önünde gösteriye katılmış. Mahallenin komiseri yaklaşmış: "Susun, uyuyan insanlar var, hastalar var, uyandıracaksınız." Bundan birkaç gün sonra Pozner ağır yaralandı: kafatası kırığı, bellek yitimi; birkaç kez ameliyat edildi, iyileşmesi aylar sürdü.

Sartre'la Lanzmann, Derneğin toplantılarının hazırlanmasına çok zaman ayırıyorlardı. Schwartz ve pek çok başka kimseyle birlikte, ülkenin kayıtsızlığına ve sağa kayışına karşı bir halk hareketi ile ve köktenci biçimde savaşmayı planlıyorlardı. Komünistler aynı görüşte değillerdi. Mücadeleyi yalnızca OAS'ye karşı sürdürmekte inat ediyorlardı. Derneğin mahalle komiteleriyle ilişkiye girmesinden ve siyasal bir önem kazanmasından korkuyorlardı: bu kuruluşun yandaş toplama işini entellektüellerle sınırlı tutmak istiyorlardı. Sartre ise gettoya kapatılmayı reddediyordu. "Açık" komünistlerde tasarladığı dayanağı bulamıyordu:

[8] Haziran'da mahkeme onu beraat ettirdi.

"Bizi partiyle bozuşturacaksınız." diyorlardı: bir set çekmeydi bu. Sartre istifasını vermeyi düşündü.

8 Şubat'ta bu sorunları tartışarak Schwartz ve Panigel'la yemek yedi: kahve faslında onlarla buluştum. Küçük Delphine Renard'ın bir gözüne mal olan suikasti protesto etmek için, o gün öğleden sonra OAS karşıtı bir gösteri yapılacaktı: yalnızca bir gün önceden kararlaştırılmıştı, bizden kimse gitmiyordu. Ertesi sabah Lanzmann telefon etti: Bastille'de beş ölü, bunlardan biri on altı yaşında bir çocuk ve bir sürü ağır yaralı. Gün içinde tanıklar katliamı anlattılar. "Artık yalnızca komünistler var, gidin." diye bağırmış bir küçük rütbeli asker göstericiler dağılırken; polisler bastırmış; insanlar Charonne metrosunun merdivenlerine doluşmuşlar: polis üzerlerine ağaçların gövdelerinden kopardıkları demir kafesleri atmışlar. Çocuğun *boğazı sıkılmıştı*. Gözyaşları içindeki bir arkadaşına bir polis şöyle demiş: "İşte öldü dostun: ne kazandın ki?" Pek çok gazete bu insan kırımından ayrıntılı bölümler yayımladılar; bununla beraber sağ, coşkuyla hükümetin ortaya attığı sloganı yineledi: "Halk kendi kendini boğdu."

Sendikalar cenaze törenini büyük halk kitlelerine mal edilecek bir gösteriye dönüştürme kararı aldı ve hükümet bunu kabul etmek zorunda kaldı. İçinde bizim de bulunduğumuz Dernek temsilcileri saat dokuzda kalabalıkların bulunduğu İş Borsası'nda randevulaşmıştı. Ortalıkta az taksi olacaktı. (Bir kadın sürücüyle konuşmuştum, bana: "Yarın evimde kalacağım, dedi —Cenazeye gitmiyor musunuz? —Oh! hayır! ben, kalabalıkla.. Bir kez kocam beni Etoile Kermesine götürdü: ağzımın payını aldım!) Lanzmann sekiz buçukta gelip bizi alacaktı. Mutfaktan, sekizden itibaren Versailles yolundan, sıkı bir şerit halindeki otomobillerin üstüne yatırılmış muazzam demetler ve kırmızı çelenklerin geçtiği görünüyordu. Lanzmann gecikmeli olarak taksiyle geldi, otomobili arıza yapmıştı. Öyle bir tıkanıklık vardı ki, şoför bizi bir metronun ağzında bıraktı. République'e indiğimizde saat ondu: o andan sonra taşıt araçları artık çalışmadı; tüm Paris çalışanları grevdeydi. Muazzam bir kalabalık kaldırımlarda bariyerlerin arkasında birikiyordu: kalabalık gruplar kırmızı çelenkler taşıyarak İş Borsası'na doğru yürüyorlardı. Heyetlerin beklemekte olduğu salona girdik; çağrıldılar: pek çok komünist ve orantılı olarak PSU'lar; hiç sosyalist heyet yok. Kortejde yer aldık, cenaze ara-

balarının epeyce arkasındaydık. Meydanda binlerce insan sabırla ve ağırbaşlılıkla geçite katılacakları anı bekliyordu. Temple Bulvarı'nda orta kaldırıma çıktım: kırmızı çiçeklerle kaplı cenaze arabalarını, insanlarla çiçeklerin kıpırdanışlarının arasında görkemli boşluklar barındıran kırmızı-siyah bulvarı gördüm; arkamda, sonsuza dek uzanan halk yığını; halk, 1 Ekim'de Pekin'de olduğundan daha kalabalıktı: en az yedi yüz bin kişi. Sendikalar anlaşmaya varınca, insanlar yürüyor.

Hükümet, elli bin göstericiyi dağıtmak için kan dökmüştü: grev içindeki kentte yedi yüz bininin yürüyüş yapmasına izin vermek zorunda kalmıştı. Sessiz, disiplin içindeki bu halk yığınları, özgürlüklerini Paris'i kan ve ateşe boğmak için kullanmadıklarını ve polis coplamazsa, kimsenin boğulup ayaklar altında ezilmediğini kanıtlıyorlardı. Militanlar tüm güzergâh boyunca kusursuz bir düzen sağlama hizmeti veriyorlardı. Bir fırtına ışığı altında şiddetli bir rüzgâr, kapkara gökyüzünün altında kapkara ağaçları kamçılıyordu; ayaklarımızı donduran sulu bir kar yağıyordu: donmuş, ama çevremizdeki bu muazzam insan varlığıyla ısınmış, yürüyorduk. Kurbanların aileleri için bunun destek olmasını, yaşlarına anlam katmasını diliyordum. Ölüler için bu büyük saygı gösterisi, ölümün kendisi kadar tepeden inmeydi. "Güzel bir cenaze töreni": genelde tüm bir yaşam bunu hazırlar, öyle ki bir biçimde ölen de cenazede var olur. Orada ise öyle değildi. Yokluklarının bu görünmeyen yüzünde bile yoktular.

Père-Lachaise'in önüne geldiğimizde, gökyüzü mavileşti. Birtakım insanlar mezarlığın duvarına tünemişlerdi, bir kısım da mezar taşlarının üzerlerine. Hiç kıpırdamadan Beethoven'in Cenaze Marşı'nı dinledik. Rüzgâr, o anı daha da dramatikleştirmek istemiş gibi, kara dallar arasında esip duruyordu. Tanrım! Fransızlar'dan ne kadar nefret etmiştim! Yeniden bulduğum bu kardeşlik beni allak bullak etmişti. Niçin bu denli geç? UNEF adına Dominique Wallon, sonra CFTC'den bir sekreter 17 Ekim katliamını anımsatan, hükümeti 8 Şubat ölümlerinden sorumlu tutan konuşmalar yaptılar. Herkes bu söylevleri onaylar görünüyordu; kendi kendime sordum: eğer Komünist Parti ve sendikalar tabanı Cezayir savaşına karşı seferber etselerdi, taban onları izlemez miydi? Kuşkusuz, yalnızca koşullar, yapılar, çarklar, bölünmeler sorumlu tutulmalıydı; ama bu sabalı kendini ortaya koyan ve boşa harcanmış pek çok iyi niyet vardı.

Bu gerçeğin beni teselli mi ettiğini, yoksa çok mu üzdüğünü bilemiyordum.

Mezarlığın içinden geçtik. Victor Leduc'ün alnı, yakılardan yıldız yıldızdı: 8 Şubat'ta coplanmıştı. Büyük burjuvaların adlarının yazılı olduğu mermerlerin arasından geçiyorduk; yarı çıplak kadınlar lavta çalıyor ya da kollarını yalvarırcasına gökyüzüne uzatıyorlardı. Fédéré Duvarı'nın yanında, kırmızı beyaz çiçeklerden oluşma muazzam bir halının kenarında durduk. İnsanlar, öğleden sonra geç vakte, kapanış saatine kadar gelmeye devam ettiler. Gazeteler, olayı küçümseyemeyecekleri için, önemini tanıma, ama bunu hükümete iyi bir not vermek için kullanma yolunu seçtiler, sanki Charonne katilleri OAS'nin adamlarıymış da, rejimin sadık hizmetkârları değillermiş gibi.

Genel kurul pazar günü Grange-aux-Belles'de yapılmıştı. Öğleden sonraki oturum fırtınalı geçmişti. Bir noktada Sartre ve arkadaşları komünistlere ödün vermişlerdi: gizli pazarlıklarının sonucu, hareketin bundan böyle: "Antifaşist Birlik İçin Aydınlar ve Üniversiteliler Koordinasyonu ve Eylem Cephesi" adını alması oldu.[9] Ama günün sonunda yayımlanan metinde FAC'nin Cezayirliler'le dayanışma içinde olduğunu ve hem rejimle hem de OAS'la savaşma kararında ısrar ettiğini belirtmeyi elde ettiler. Birkaç gün sonra benim de katıldığım bir toplantı oldu. Sigara dumanı dolu, aşırı sıcak, otuz kişi alan bir salona seksen kişi yığılarak, yeniden üç saat boyunca Cephe'nin tanımı üzerinde tartışıldı. Tasarlanan eylemler konusunda hiçbir karara varılmadı. Ne o gün, ne de ondan sonraki günlerde.

Barış konusunda pazarlık ediliyordu. Cezayirli bir arkadaşı Lanzmann'a "Ne pahasına olursa olsun, üzerine tükürdüğümüz barış." diye yazıyordu. 18 pazar akşamı, bir gazetenin köşesinde imzalandığını okuduk; en ufak bir mutluluk duymadık. Orduyla ve Afrika'da doğmuş Fransızlarla iş bitmemişti. Ve Cezayirlilerin zaferi, Fransız canavarlıklarının şimdi birdenbire ışığa çıkan yedi yılını silip atmış olmuyordu. Reuilly mahkemesince beraat ettirilen işkencecilerden biri, Sanchez, öğretmenlik görevinden alınmak istenmesine çok öfkelenmişti, şöyle demeç veriyordu: "Benim aracılığımla işkenceye saldırıyorlar!" Kasabada herkes onu destekliyordu: "Ne yani? Savaşta hep işkence yapılır..." Artık

[9] Kısa adı FAC.

Fransızlar biliyorlardı. ve bu hiçbir şeyi değiştirmiyordu. çünkü bunu hep bilmişlerdi. Onlara yinelenen şuydu: "Siz nazizm zamanındaki Almanlar gibisiniz!" Ve yanıtları şuydu —kendi kulaklarımla duydum, genel duygu da buydu— "Evet, zavallı Almanlar: şimdi anlıyoruz ki onların suçu değildi." Tüm bunlara karşın, bu cenaze töreni? Bunun nedeni ortak bencilliğin, ruhsal durumdan değil, siyasetten doğması. Parisliler 8 Şubat kurbanlarında, *kendi* kurbanlarını görüyorlardı.

Sartre Bruxelles'de Cezayir ve faşizm üzerine bir miting yönetmeyi kabul etmişti. Bost otomobille bizi oraya götürdü. Belçika'da aşırı sağcı Belçikalı gruplardan başka pek çok Fransız faşisti de olduğu için, önlem gerekliydi. Baş organizatör, otuz beş yaşlarında, Jean diye çağırılan biri, yıllar boyu Cezayirlilere sınır geçirtmişti: sıkı güvenlik önlemlerine alışıktı ve Sartre'a da bunları uyguladı. Ancak yola çıktığımız anda ve kararlaştırdığımız anlatım yoluyla güzergâhımızı bildirdi. Rocroi'da Sartre, Lallemand ve esmer genç bir komünist olan L. 'yle birlikte içi silahlı militanlarla dolu otomobillerin çevrelediği bir başka otomobile bindi. Bost'la aramıza, Sartre'ın yerine, genç sarışın bir komünist geldi. "Bu sıralar durum çok nahoş," dedi bize. "Anlıyor musunuz, bir eylem birliği var: bu da bir sürü çekişme doğuruyor." Jean'ın evinde kısa bir televizyon röportajı için mola verildi ve L.lerde akşam yemeği yemek için kentte yarım saat zigzaglar çizdik. Belçika solunun temsilcilerini ve kimi baskılara karşın, mitingin kendi bölgesinde yapılmasına izin veren belediye başkanını davet etmişti. Jean, yemekte bir ara masayı terk etti; kısa bir süre sonra yardımcı kadın büyük bir telaşla geldi: "Beyefendi banyoda yere düştü!" Bayılmış ve başını banyo küvetine çarpıp yarmıştı. Ertesi gün mahcubiyetle "Bir nanemolla gibi davrandım," dedi. Gerçekten de arkadaşları onu bir kahraman gibi görüyorlardı; göze aldığı tehlikeler —Cezayirliler sınırı her geçtiklerinde canlarını pahalıya satmaya kararlıydılar—, üstlendiği sorumluluklar onu yormuştu. Lallemand'ın evinde uyuduk: sabah kahvaltısı için indiğimizde genç korumalarımızın holde uyuduklarını öğrendik: silahlarını bir çiçekliğin içine koymuşlardı.

Konferans akşamleyin, büyük bir binanın altıncı katında altı bin kişi alan bir salonda yapıldı: adanın çevresinde, garajlarda, tribünün çevresinde büyük bir polis kalabalığı görülüyordu: polis müdürü, Sartre'ın mantığından etkilendiğini söyledi. Sartre dolu, ama sert bir konferans verdi:

Belçikalılarla konuşmak ona zor geliyordu, çünkü onlara yalnızca bilgi vermesinin yetmeyeceği kadar çok şey biliyorlardı ve Fransız dinleyici topluluğuyla ortak noktaları yoktu: pek çok kişi ona —geçen yıl bana olduğu gibi— *onların* sorununa değinmediği için sitem etti. Lallemand PSB'nin solunda yeralıyordu; dengeyi tutturmak gerekiyordu: binbir dolambaçlı yol ve binbir kurnazlıktan sonra geceyi bir komünist militanın evinde geçirdik. Çorba içerken Belçikalı solcuların uğradıkları çok sayıda suikasttten söz edildi. Profesör G. karısının, bir meslektaşını öldüren paketin bir eşini aldığını söyledi: *La Pacification*'un tuzaklı bir sayısı: kuşku verici bir koku alan karısı kitabı bahçenin ortasına koymuştu.

Ertesi gün arkadaşlarımız bize sınıra kadar eşlik ettiler, şimdiden ilkbahar kokan Meuse Vadisi'nden geçtik. Ayrılırken genç L. Bost'a sordu: "Silah olarak neyin var? —Hiçbir şey, dedi Bost. —O zaman bizi deli sanmışsınızdır..." dedi L. Fransız hafifliğine biraz şaşırıp, biraz da bozularak. Aslında sorumluluk duygularını bu denli ileri götürmeleri bizi duygulandırmıştı.

Yine içime kapandım. Eski Saint-Germain-des-Prés'ye Bost aracılığıyla üzüntü verici haberler geliyordu. Bir miras sonucu Rolland, de Gaulle tarafına geçmişti: malı mülkü vardı. Scipion onu izlemişti. Anne-Marie Cazalis uzun süre sağla sol arasında kelebek gibi dolaşarak eğlenmişti; evliliği onu, koşulların ağırlığını koyduğu bir seçim yapmaya zorlamıştı: solcu arkadaşları artık onu görmüyorlardı. Geçmişimiz bizden iyice uzaklaşmıştı. Pouillon ve Pingaud "121"lerin bildirisini imzaladıkları için maaşlarından olunca, arkadaşları onların yararına bir para toplama kampanyası başlattılar: Pagniez hiçbir şey vermedi. Uzun süredir görmediğimiz Mme. Lemaire, Bonaparte Sokağı 42 numarada bomba patladıktan kısa süre sonra Sartre'ın annesine telefon etti: suikasttten söz etmedi. "Biliyor musunuz, ben Fransız Cezayiri'nden yanayım." dedi. Gene de bizimle birlikte Blériot rıhtımına akşam yemeğine geldi: "Umarım havaya uçurulmayız." dedi gülerek. Tek anıştırması bu oldu. Sohbet yavanlaşarak sürdü.

Oturduğum mahalleden nefret ediyordum ve dışarı çıkmadan peşpeşe üç gün geçirdiğim oluyordu. Artık müzik dinlemiyordum, çok fazla gergindim. Okuyordum ama, okuduklarımın pek azı romandı. Edebiyat; benimki kadar başkalarınınkinin anlamsızlığından da içim bulanmıştı. 1945'ten beri o kadar çok şey oldu ve edebiyat da bunun o kadar azını

yansıtı ki... Bizi tanımak isteyecek nesiller sosyoloji yapıtlarına, istatistiklere ya da daha basiti gazetelere başvurabilirler. Özellikle *Yeni Roman* dedikleri tarzın taraf tutmaları beni üzüyor. Sartre, "tüketim edebiyatı" diye adlandırdığı şeyin geri geleceğini tahmin ediyordu: gelecekteki tutunma noktasını kaybetmiş bir toplumun edebiyatı. '47'de şöyle yazıyordu: "*Geldiğini haber veren üretim edebiyatı*[10] *antitezi olan tüketim edebiyatını unutturmayacak.. Hatta belki de ortadan kalkacak: bizden sonra gelen nesil kararsıza benzer. Ve eğer bu* praxis *edebiyatı yerleşmeyi başarsa bile,* exis*'inki nasıl bittiyse, o da bitecek, ve belki de, önümüzdeki on yılların tarihi, bunlardan biriyle diğerinin birbirinin yerine geçtiğini görecek. Bu da, insanların kesinkes, çok daha fazla önemi olan bir başka Devrimi de ellerinden kaçırdığı anlamına gelecek.*"[11] Tüketim edebiyatı hakkında ayrıca şunları da söylüyordu: "*Evren ellenemez: o, gözler tarafından çiğ çiğ yutulur*".[12] *Exis* edebiyatı, Nathalie Sarraute'unki: kendi hesabına eski Fransız psikolojizmini yeniden ele alarak, küçük burjuvazinin paranoyak tutumunu, sanki değişmez insan doğasını oluşturuyormuşçasına, beceriyle betimlemişti. Regard ekolü, diğer taraftan, gözlerle evreni çiğ olarak yutmayı hedefliyor: XIX. yüzyılın doğalcılığından daha da kökten biçimde, insanı bu evrenden dışlıyor. Sanat eseri, anlamı olmayan pek çok nesnenin ortasında tek başına ayakta durmalıdır. Benden önceki kuşağın ressamlarının, heykeltraşlarının, şairlerinin aklından nesne-yapıt düşüncesi hiç çıkmadı: Marcel Duchamp bunu en aşırı uca götürdü; büyük yaratıcılar —Picasso, Giacometti— onu geçtiler. "Nesneye değgin" kuramlara gelince, içerdikleri metafizik, modern ideolojilere oranla o denli geri ki, bunları ileri süren yazarların buna gerçekten inanmaları olanaksız. Bir sistemin esinlediği araştırmalar verimliyse, sistemin aksayan yönlerinin önemi azdır: izlenimcilerinde, kübistlerde algı hakkında yanlış kavramlar vardı. Ama Regard ekolünde doğrulamalar ve imgeleme güçleri birbirleriyle uyumlu: Devrim elden kaçtı, gelecek kayıyor, ülke siyasetten yoksun, insan durduruldu; ondan sanki bir eşyaymış gibi söz ediliyor: ya da hatta, iktisatçıların ve teknokratların eğilimine göre, insan, nesneler yararına elenip gidecek; her

[10] "Güdümlü Edebiyat" diye adlandırılan.

[11] *Edebiyat Nedir?*

[12] *A.g.y.*

durumda, insan, tarihi boyutundan yoksun bırakılıyor. Sarraute'yle Robbe-Grillet arasındaki ortak nokta işte bu: Sarraute gerçek ile psikolojiyi birbirine karıştırıyor; oysa Robbe-Grillet içselliği reddediyor; Sarraute dışsallığı görünüme indirgiyor, yani bir aldatıcı görünüşe: Robbe-Grillet içinse, görünüm her şey, onu geçmek yasak: her iki durumda da işletmelerin, kavgaların, gereksinimin, çalışmanın dünyasında, gerçek dünya buharlaşıp gidiyor. Bu el çabukluğuyla yok etme, *Yeni Roman*'ın tüm çeşitlerinde yer alıyor. Kimi zaman, hiçbir şey söylememek seçilerek, içerik yokluğu biçimsel çarpıtmayla maskeleniyor, aynı, yeni bir şeyi söylemek için denenmemiş, kullanılmamış yollar yaratan Faulkner ve Joyce gibi. Kimi zaman sonsuz üzerine oynanıyor: insan yüreği araştırılıyor ya da mekân-zaman karmaşası. Ya da edebiyat kendini konu olarak alıyor: Butor, anlatının ve gerçekliğin zaman ve mekân içindeki yetersizliği üzerinde duruyor. Ya da olaylar şimdiki zamandaki varoluşları içinde— varsayıldığı gibi— betimleniyor.[13] Durum ne olursa olsun, insanlara sırt çevriliyor. Robbe-Grillet, Sarraute, Butor kitaplarına şizofrenilerinden, saplantılarından, manilerinden, nesnelerle, insanlarla, zamanla olan kişisel ilişkilerinden kurtulmadan kendilerini koydukları ölçüde bizi ilgilendiriyorlar. Ama genelde, bu, edebiyatın değişmez bir değeri, can sıkıntısı: bu yaşamın tuzunu, ateşini alıyor: geleceğe olan atılımını. Sartre edebiyatı bir şenlik gibi betimliyordu: iç karartıcı ya da neşeli, ama bir şenlik; şimdi bundan çok uzaktaydık! Yeni ekolün yandaşlarının kurduğu evren, ölü bir evren. (Bunun, gözlerimizin önündeki yaşayan evrenin çözülmesini sağlayan Beckett'le hiçbir ilişkisi yok.) Ve bu, kendilerinin de içine giremedikleri yapay bir evren, çünkü onlar yaşıyorlar. Bunun sonucu şu ki, onlarda, insan yazardan ayrılıyor: oy kullanıyorlar, bildiriler imzalıyorlar, yan tutuyorlar: genelde sömürüye, ayrıcalıklılara, haksızlığa karşılar. Sonra, antika fildişi kuleye giriveriyorlar. Moskova'da Nathalie Sarraute: "Masama oturunca, siyaseti, olayları, dünyayı kapının dışında bırakıyorum: başka bir insan oluyorum." dedi. Nasıl olur da bir yazar için en önemli eylem olan yazmak eylemine

[13] Bu yan tutarlık, Robbe-Grillet'nin eski sanat görüşünü sürdüren yapıtlarında, yazıda büyük çirkinliklere neden oluyor; konusuzluktan, nesneleri canlandırmak zorunda kalıyorlar ve eskimiş bir kurallara bağlılığın, akademikliğin basmakalıplığına düşüyorlar: köprü asılıyor, çalılar *ayrılıyor*, vs.

insan kendini tüm varlığıyla vermez? Yazıdaki ve benliğindeki bu sakatlanma, mutlak'ın düşlenişine yapılan bu başvuru, güçsüzlüklerimizin haklı gösterdiği bir karamsarlığın belirtisi. Eskiden tarihin bir konusu olan Fransa, artık bir nesnesinden başka bir şey değil: romancıları da bu alçalmayı yansıtıyorlar.

*

Cezayir'de, bir gecede yüz dört patlama oldu. Ordunun Afrika kökenli Fransızlar'dan yana bir eğilimin içine girip girmeyeceği merak ediliyordu. Bir sabah taksiye binerken, Barış Hareketi Kongresi'nin açılacağı lokalin önünde, Issy-les-Moulineaux'da, bomba yerleştirilmiş bir otomobilin havaya uçtuğunu duydum: ölüler, yaralılar. Tanıklar anlattılar. Zehirlenmeyen tek gün yok.

FAC, Mutualité'de bir miting yaptı. Toplantının başında mitingin düzenleyicilerine telefonla bomba ihbarında bulunuldu: olay klasikti. Sartre, Bruxelles'de olduğundan çok daha canlı konuştu. Ama az kişi gelmişti: altı bin beklerken iki bin. Ateşkesin sağlanmış olması Fransızların siyasetten çekilmelerini hızlandırıyordu: hem sonra Komünist Parti hâlâ FAC'ye iyi gözle bakmıyordu, toplantıya katılan komünistler de hazırlıkları pek fazla coşkuya kapılmadan yapmışlardı. Sonunda Sartre ve Lanzmann'ın her ikisi de haklı çıkmıştı: komünistler olmadan hiçbir şey yapılamıyordu, komünistlerle de hiçbir şey yapılamıyordu. Bu başarısızlık her ikisini de üzüyordu.

8 Nisan referandumu, Fransa'da hemen hemen herkesin artık Cezayir savaşının bitirilmesinden yana olduğunu göstermişti; ama bu son, en berbat koşullarda gerçekleştiriliyordu. Isly'deki yaylım ateş ve Bab el Oued'in kıskıvrak yakalanmasından sonra, Afrika kökenli Fransızlar kaybettiklerini anladılar: zaten harap olmuş bir ülkeyi belli yöntemler doğrultusunda sabote ettiler ve savaştakilerden bile daha korkunç kıyımlara giriştiler; OAS, Müslüman mahallelerini havan topuna tutuyor, üzerlerine alev alınış kamyonlar salıyor, iş bulma bürolarının önünde işsizleri kurşun yağmuruna tutuyor, temizlikçi kadınları öldürüyordu. Her sabah gazeteyi içim daralarak açıyordum: gene ne öğrenecektim? İlk zamanlarda basın, bu korkunç olaylara ilk sayfa şerefini bahşediyordu; Müslümanlar tepki göstereceklerdi; herkes korkuyordu. Ve sonra herkes,

rahat bir soluk alarak, Müslümanlar'ın disiplinine hayran oldu: gerçekten uslu uslu oturuyorlardı! Bunun üzerine, Cezayir'de Oran'da her gün öldürülen (resmi rakamlarla) yirmi ya da otuz Müslüman'ın suçu araba kazalarının üzerinde kaldı. Hapishanelerde kurşunlanan esirler, hastanelerde öldürülen yaralılar hakkında ikiyüzlü, gevşek bir kaygı hakimdi. Afrika kökenli Fransızlar Fransa'ya akın edip yerlilerden ev ve iş kapma savaşına başlayınca, ancak o zaman popülerliklerini yitirdiler: kendi öz masumiyetimizi güvenceye almak için her zaman nefret edilen bir *başkası* gerekliymiş gibi, eski ırkçılığın yerine geçmek üzere, aynı ırktan insanlar arasında tam kıvamında yeni bir ırkçılık ortaya çıktı. Sanki bu savaşı sürdüren ordu, hükümetler, Fransa Fransızlar'dan oluşmamış, sanki tüm ülke bu işi üstlenmemiş gibi! Her gün suç ortaklıkları bir kez daha kanıtlanıyordu: işkenceciler affediliyor, ama kaçaklar, isyancılar, dayanışma örgütü üyeleri affedilmiyordu. Ölüme mahkûm edilen Jouhaud infaz edilmiyordu: Salan canını kurtarıyordu: yalnızca önemsiz kişiler kurşuna dizildi; yargılamalarda, yalnızca sanıkların dürüstlüğü ve şovenliklerinin içtenliği araştırılıyordu: öldürülen Cezayirliler gözönüne alınmıyordu. Cezayir savaşı, benim için, hiç bu can çekişme günlerinde, kendi gerçeğini haykırdığı bu haftalar boyunca olduğu kadar iğrenç olmamıştı.

Tüm yıl boyunca, Küba'da olup bitenlerle ilgilendik. Anibat Escalante'nin orada kanun kesildiği görülüyordu. Ambargonun ve ağır yanlışların yaşam düzeyinde bir düşüş yaratmış olmasına karşın, ciddi bir muhalefet yoktu; bununla beraber, polis, önlem olarak terörü yerleştirmişti. Küçük toprak sahipleri kooperatiflere girmeye zorlanmışlardı. Dostlarımızın çoğu bu değişiklikten sıkıntı duyuyorlardı. Oltuski görevini kaybetmişti. *Revolución* can çekişiyordu: işçilerin aylıklarından *Hoy* için abonman ücreti kesiliyordu, onlar da başka gazete almıyorlardı. Tanıdığımız eşcinsel bir yazar, başka eşcinsellerle birlikte Havana'da uluorta dolaştırılmıştı: sırtlarında H. yazıyordu, sonra da hapse atılmışlardı. Tüm bu bilgiler parça parça ve açıklamadan yoksun biçimde ulaşıyordu elimize. Küba Komünist Partisi'nin "Polonyalı sapmacılar"ı neden mahkûm ettiği, neden Çin ve Arnavutluk çizgisine girdiği ve Stalinci yöntemleri benimsediği anlaşılamıyordu. Hepsinden önemlisi, Castro'nun bunların yapılmasına izin vermesiydi: bu şaşkınlık vericiydi. Kuşkusuz, kimi başarısızlıklar sonucunda ağzını açıp söz söyleyemez duruma düşmüştü:

LNRA. pek çok başarısızlığı sineye çekmişti. Bir örgüte gereksinim duymuştu ve var olan örgüte, Komünist Parti'ye güvenmeye karar vermişti. Ama yapılan hatalar karşısında, nasıl olmuş da ipleri yeniden eline almamıştı?

Aldı. 26 Mart'ta, Escalante'yi ve ortalıkta kaynamaya başlamış tüm küçük Escalanteler'i eleştirdiği bir söylev verdi. Onu Küba'dan kovdu. Son ayların hatalarını gidermeye başladı. Zorla kurulmuş kooperatifleri dağıttı. Oltuski ve ekibini yeniden göreve çağırdı. *Révolución* önemini yeniden kazandı. Moskova'ya yaptığımız yolculukta Oltuski ve Arcocha'yla karşılaştık: ne polis rejimi, ne de yobazlık kaldı, dediler. Komünistler hükümete katılıyorlardı, Küba'nın SSCB ile olan ilişkileri mükemmeldi; ama Castro yeniden patrondu. Ambargonun ve kadro yokluğunun yarattığı güçlüklere karşın, insanlar yeniden yaşadıklarını hissediyorlardı.

*

Sovyet Yazarlar Birliği bizi Moskova'ya davet etmişti. 20. ve 22. Kongreler, bizi en çok ilgilendiren alanda, kültür alanında meyve vermişti; Yevtuşenko'nun yolculukları, daha da önemlisi, Paris'te Rus üniversitelerince gönderilen öğrencilerin varlığı, bunu kanıtlıyordu. Bir yıldır tam bir özgürlük içinde Sartre hakkında bir tez hazırlayan Gürcü bir kız öğrenciyle tanışmıştım: Sovyet güneşinin altında, gerçekten yeni bir şeyler vardı.

Üç saatlik uçuş: 1 Haziran'da, çam ve kayın ağaçlarıyla çevrili bir havaalanına indik. Kızıl Meydan'a, Kremlin'e, Moskova'ya, Gorki Sokağı'na, eski Moskova'ya, isbalarının dantellerine, avlularıyla bahçelerinin çıkmazlarına, insanların satranç oynadıkları dingin küçük parklarına kavuşmuş oldum. Kadınlar '55'e göre daha neşeli bir tarzda giyiniyorlardı, vitrinler —oldukça büyük bir kıtlığa karşın— daha çekiciydi. Bilgilendirmeye yönelik reklamlar ilerleme kaydetmişti: duvarlarda, çoğu zaman Mayakovski'nin resimlerinden esinlenen eğlenceli panolar, ayrıca, o günlerde gösterilen filmlerden alınan fotoğraflar vardı. Akşamları, neon ışıklı ilanlar yanıyordu. Sokak keyif vericiydi; büyük bir canlılık, ama kalabalık ve telâş yok: iş peşinde koşturmalar, ama aynı zamanda eğlence, gençlik, gülüşmeler; yolda oldukça yoğun bir trafik, özellikle de kamyon

ve kamyonetler. Bununla beraber yeni mahalleler, ağaç bolluğuna karşın, bizim HLM'ler gibi sıkıcıydılar, şimdi sekiz milyon nüfusu barındıran kenti çevreliyorlardı.

Eski tanıdıklarımızı yeniden gördük —Simonov, Fedine, Sourkov, Olga P, Komeiçuk, Ehrenburg'un karısı (kendisi SSCB'de değildi)— ve yeni insanlar tanıdık. Yazarlar Birliği'nin Fransızca bölümünün sekreteri ve eleştirmen Lena Zonina çevirmenliğimizi yapıyordu; kitaplarımızı iyi biliyordu. *Mandarinler* ve *Altona Mahpusları* üzerine makaleler yazmıştı; kısa sürede dostumuz oldu. İtalyanca bölümünün sekreterliğini yapan ve iyi Fransızca konuşan George Breitburd kimi zaman onun yerini alıyordu. Onlarla bu kadar iyi anlaşıyor olmamıza şaşıyorduk.

Kendimizi aydınlarla buluşmakla sınırlamaya karar vermiştik: yazarlar, eleştirmenler, sinemacılar, tiyatro adamları, mimarlar. Kafa bir Ortaçağ'ın ardından bir Rönesans'ın başlamasına tanıklık ettiğimiz duygusuna kapıldık.

Güç ve fırtınalı başlangıçlar; yenilikçiler ve tutucular arasında bir çekişme başlatmıştı. Gençlerin çoğu birincilerden yanaydı: ama yandaşlar arasında yaşını başını almış insanlara da rastlanıyordu: Potovski, öğrenciler tarafından *Antiar*'ı doymazlıkla karşılanan Ehrenburg; buna karşın, kimileri oportünist ve darkafalıydı. Ne olursa olsun, büyük bir kuşak çatışması söz konusuydu. Tüm arkadaşlarımız bize: "Bugün bizdeki en dikkate değer şey, gençlik." dediler: ama pek çok insan, gençliğin dizginlerini elinde tutmayı yeğlerdi. Aslında gençleri seven bir ellilik adam: "Gençler için her şey öyle kolay ki!" dedi. Bu acılığı anlıyorduk. Oğullar üstü kapalı bir biçimde babalarını Stalinizm'e katlandıkları için kınıyorlardı: onların yerinde olsalar ne yaparlardı ki? Yaşamak gerekiyordu: insanlar yaşıyorlardı. Karşıtlıklarla, uzlaşmalarla, büyük acılarla, alçaklıklarla: ama aynı zamanda yirmibeş yaşındaki bir Sovyet vatandaşının hiçbir zaman göstermek zorunda kalmamış olduğu sadakatler, gönül yücelikleri ve cesaretlerle. Güçlüklerini paylaşmadığınız insanlara tepeden bakmak hiçbir zaman hakça değildir. Bununla beraber, gençler de Stalincilik'ten dönüşün olumsuz sonuçlanmamasını, yeni yollar açmaları için onlara izin verilmesini istemekte haklıydılar. Hiç de burjuva değerlere geri dönmüyorlardı: Stalincilik'in kalıntılarına karşı savaşı-

yorlardı: bu kadar çok yalandan sonra, gerçeği şart koşuyorlardı; devrimci sanatın ve düşüncenin özgürlüğe gereksinimi olduğunu düşünüyorlardı.

Bir noktada kazanmışlardı: şiir. Yevtuşenko'yla sadece şöyle bir karşılaştık, ama yapıtları daha güç olmasına karşın, hemen hemen Yevtuşenko'nunkiler kadar tanınan Voznessenski'yle sık görüştük. Ona rastlantı sonucu, Kiev'e gittiğimiz gece garın peronunda rastladık; çok genç, çok pembeydi: gülen bir ağzı, dupduru gözleri vardı, kafasına ufak, garip bir mavi başlık takmıştı; benimle çok hoşuma giden bir içtenlikle İngilizce konuştu. Dönüşte, mahallesinin kütüphanesinde şiirleri hakkındaki bir tartışmayı dinlememizi önerdi: Rusya'da geleneksel olan, açık havada ya da salonlarda binlerce dinleyiciyi bir araya toplayan resitallere alışıktı: bu kez, daha dar bir toplantı söz konusuydu —dört-beş yüz kişi— ve *Gazette littéraire*'de hakkında çıkan sert bir eleştiriye yanıt vermesi isteniyordu. Heyecanlıydı: "Bunlar düşmanlar." diye fısıldadı dinleyicilere karşı yerini alırken. Ayakta, gözleri yarı kapalı, Lena Zonina'nın bize çevirilerini mırıldandığı şiirlerini okuyordu. Muazzam alkış aldı. Genç bir kız ayağa kalktı. Voznessenski'nin yapıtlarını ilk kez Mayakovski Meydanı'nda duymuştu; söyleyen oğlan, dinleyen kimseler ona karanlık gelmişlerdi; şiirlerde kadınlar hakkında berbat şeyler söyleniyordu: eve altüst olmuş halde dönmüştü, yemek yememişti, ailesi kaygılanmıştı: kibar kibar erdemli ürküntüsünü betimlerken, homurtular ve gülüşmeler oldu. Bugün, farklı, diye sonuçlandırdı; dinledikleri hoşuna gitmişti. Öğretmenler, öğrenciler Voznessenski için duydukları hayranlığı dile getirdiler: "Bu iyi şiir mi? Kalıcı şiir mi? Bizi hiç ilgilendirmez: bu bizim şiirimiz, bizim kuşağımızın şiiri." dedi biri. "İlk okuyuşumda," dedi bir kadın doktor, "hiçbir şey anlamadım, çok kapalıydı. Ve sonra şunu fark ettim ki, işte bu nedenden dolayı imgeler, mısralar aklımda kalmıştı: onları sık sık kendi kendime yineliyorum. Voznessenski'yi birkaç kez okudum, onu gitgide daha çok sevdim. Bu durumda, soruyorum ve bana yanıt verilmesini istiyorum: onun gibi şairler, Picasso gibi ressamlar, hemencecik anlaşılmak istemezken haklılar mı? Onlar bizi, bizi zenginleştiren bir çabaya zorluyorlar. Ama diğer taraftan, bu zamanımızı alıyor; günde on saat çalışınca, zaman çok değerli oluyor." Genel kanı, bir sanatçıyı güç anlaşılır olmasından ötürü kınamamak gerektiğiydi:

"Uzmanlık alanımla ilgili bir dergi okurken," dedi bir mühendis, "birkaç kez yinelediğim yerler oluyor, niçin şairler de bizden bunu istemesinler?" Kırk yaşlarında bir kadın öğretmen kalktı ve uzun bir çalışma okumaya başladı: Voznessenski'deki karanlığı kınıyordu; on iki yaşlarındaki öğrencileri hiçbir şey anlamıyorlardı. (Protestolar, gülüşmeler.) Kapalı sözcükler kullanıyordu, *düşlem* (gülüşmeler, yuhalar). Kurutma kağıdı renginden söz ediyordu, oysa her renkte kurutma kâğıdı bulunabilirdi. Alaycı ve kızgın bir gürültü içinde, hiç etkilenmeden suçlamasını sürdürüyordu. "Ve bu kadın *bizim çocuklarımıza* edebiyat öğretiyor! Bu bir ayıp!" diye bağırıştı gençler. Bitirdiğinde, genç bir Asyalı söz aldı; Gorki Enstitüsü'nden mektupla edebiyatta yaratıcılık dersleri alıyordu ve Voznessenski'yi ezbere biliyordu: "Bu kadına hakaret etmekte haksızsınız," dedi, "onun acıma duygumuza gereksinimi var." Sonradan gördüğümüz bütün gençler Voznessenski'yi taparcasına seviyorlardı: "Bizler uzmanız." diye anlattılar fizikçiler, teknisyenler. "O bizim adımıza konuşuyor, onu okurken, kendimizi eksiksiz insanlar gibi hissediyoruz." Voznessenski de bize şunu söyledi: "Şiir, sosyalist ülkelerde duanın aldığı biçimdir." Eleştirmenler genç şairlere saldırıyorlardı, bürokratlar onları alaya alıyorlar, ama şairleri kendilerini diledikleri gibi ifade etmekten alıkoymak için Stalinci yöntemlere dönmeleri gerekir: öncelikle de Voznessenski'nin "konserlerim" dediği bu toplantıları yasaklamak. Aslında, şairleri kimsenin engellediği yok.[14] Yolculuklara çıkıyorlar. Grup halinde ABD'ye gittiler, *beatnik*'lerle de (çiçek çocuklarının öncüleri) çok iyi anlaştılar. Kitapları yüz binlerce basılıyor.

Düzyazı yazarlarının okurlarıyla doğrudan ilişkileri olmadığı için, bir yandan halka, bir yandan da resmi makamlara hoş görünme kaygısıyla, özgürlükleri sınırlanan dergilere ve basımevlerine bağımlılar. *Novy Mir* ekibi en cesuru; diğerlerinde sakınım baskın. Kendine has bir tarzı olan bir roman ya da öyküyü yayımlamak için, her seferinde mücadele etmek gerekiyor. Kimi eleştirmenler kendi düşüncelerine uygun makaleleri kabul ettirmekte zorlanıyorlar; onlardan bu makaleleri başka biçime sokmaları, yumuşatmaları, kimi bölümleri çıkartmaları isteniyor; boyun eğiyorlar ya da reddediyorlar, kurnazlıklara sapıyorlar, direnişleri kemirerek yok etmek için sabırlı bir uğraş veriyorlar: uzun vadede bu siyaset işe yarıyor.

[14] Bu yolculuktan beri, bilindiği gibi, çok şey değişti.

Artık birkaç yıl önce gün yüzü göremeyecek makaleler, denemeler yayımlanmakta.

Okur kitlesi yeniliğe susamış: biz oralardayken daha yeni Remarque'ın —niçin?— ve Saint-Exupéry'nin tüm yapıtlarının çevirilerini yayımlamışlardı: okur bunları yutuyordu. Gençler "Camus'yü, Sagan'ı, Sartre'ı, her şeyi çevirin." diye istekte bulunuyordu. *Littérature étrangère*'in ekibiyle konuşurken, Sartre ortaya Kafka'nın adını atarak bir keyif ürpertisi yarattı; öteki klan dikenlerini çıkartıp: "O burjuva aydınlar tarafından benimsendi. —Onu ellerinden almak da sizin işiniz olsun." dedi Sartre. Gene de dergi Kafka'dan bir öykü basacaktı. Söylediğim gibi, SSCB'de hakkında uzun süre kuşku duyulan Brecht de, oraya giriyor. Leningrad'da Stanislavski'nin gerçekçi tarzıyla sahneye koyulmuş *Sechouan'ın İyi Ruhu*'nun bir yorumunu seyrettik; etki can sıkıcıydı: metin büyük bir kitlede düş kırıklığı yaratmıştı, sahneye konuş biçimi de Brechtçiler'i şaşkına çevirmişti. Ama Yuçeviç oyunu Moskova'da sahneleyecekti. Schwartz'ın *Le Dragon*'unun (Canavar) bu denli özgür ve yaratıcı biçimde oynanması Brecht'in etkisi sayesinde miydi? Faşizme karşı olan, ama '44'deki ilk temsilden sonra, canavarın Hitler'i olduğu kadar Stalin'i de çağrıştırması üzerine durdurulan bu komedi Leningrad'da büyük bir başarıyla yeniden sahneleniyordu.

İtalyan sineması[15] seyirciyi büyülüyor. Uygunculuk genç yapımcıların onun etkisiyle ulusal geleneklerden kopmalarından korkuyorlar. Ama hiçbir film, SSCB'nin yaşadığı haliyle savaşı, *İvan'ın Çocukluğu* kadar hissettirmedi bana. George Breitbourd "Bu bir çocuğun öyküsünün üzerinde, bu tüm bir gençliğin öyküsü." demişti. Annesi gözlerinin önünde öldürülen, köyü yakılan İvan yarı deli hale gelmiştir; rüyaları, on yaşının tazeliğini taşımaktadır; uyandığında ise kin ve öldürme arzusu onu ele geçirmektedir: çok sevimli, dokunaklı, acıklı ve kahramandı, ama bir canavardı. Subayların istemeye istemeye verdikleri bir görev sırasında kaybolur. Berlin'de, zaferin kargaşası içinde, bu subaylardan biri üzerinde onun adı ve fotoğrafı olan bir fiş bulur: asılmıştır. Bu sondaki güzellik ve yenilik, Tarkovski'nin aynı anda hem SSCB'nin kazandığı zaferin büyüklüğünü, hem de bu skandalın onarılamaz yönünü göstermesiydi: bir çocuğun öldürülmesi. Tarkovski yirmi altı yaşında. Filmi şiddetli

[15] *Kabiria Geceleri, Rokko ve Kardeşleri.*

düşmanlıklara neden oldu: ama Altın Aslan'ı alması için Venedik'e gönderildi. Mayakovski'nin *Banyolar*'ından esinlenen ve içinde çizgi filmleri, kuklaları, belgeselleri karıştırdığı filmiyle Yuçeviç de çok eleştirildi: gene de, o cesur kendine özgülüğü içinde, ancak SSCB'de doğabilecek bir yapıttı. Mahalledeki bir sinema salonunda, bahçemahallelerin "küçükburjuva düşünme biçimi"ne karşı yöneltilmiş *Ya Bu Aşk Idiyse*'yi seyrettik. İki küçük "yüzyıl çocuğu", bir kız öğrenciyle bir erkek öğrenci birbirlerini saf bir aşkla seviyorlar; ailelerinin ve komşuların kıyıcılıkları, dedikodular, iftiralar onları öyle bir şaşkınlığın içine sürüklüyor ki, sonunda birlikte yatıyorlar, içler acısı bir şekilde iş anlaşılıyor, çünkü genç kız kendini öldürmeyi deniyor, sonra da çok uzaklara gidiyor. Vasat bir film, ama yeni bir ses getiriyordu: sert bir eleştiri, olumlu kahraman yok, mutlu son yok.

Bir arkadaş bize "Heykel ve resimde bizler taşralıyız." dedi. Beraberce atölyesini ziyaret ettiğimiz Neizvestni'ye ayrıcalık tanıyordu: atölye yüksek tavanlı ama dar bir salondu, heykellerle öylesine doluydu ki, dönecek yer yoktu: çok dik küçük bir merdivenle küçücük bir odaya çıkılıyordu. Neizvestni bugünün "robotlaştırılmış adam"ını ifade etmek istiyor, bu da onu oldukça cesur biçimler yaratmaya itiyor: Devlet ona birkaç sipariş vermiş. Genç ressamlar çok engelleniyorlar; batı sanatı hakkında pek az şey biliyorlar, hemen hemen sıfırdan başlıyorlar, araştırmalarından da kuşku duyuluyor, çünkü Kruşçev ne soyut resmi, ne de genel olarak modern sanatı seviyor.[16] Uyguncu olmayanlar yarı gizlilik içinde çalışıyor ve ancak kapalı bir çevre için sergi açıyorlar. Satıyorlar, ama yaşamları güç. İçlerinden ikisinin evlerine gittik: ortak dairelerde, pek de büyük olmayan birer odaları vardı, bunu hem atölye, hem de oda olarak kullanmak zorundaydılar. Oysa Moskova'da, Leningrad'da birkaç yıldan beri çok özel izlenimci kolleksiyonlar sergileniyordu. Van Gogh'un, Gauguin'in, Matisse'in tabloları vardı. Picasso Lenin ödülünü aldı; hakkında tablolarının röprodüksiyonlarını içeren bir kitap yayımladılar; Ermitage'da ona bir salon ayrıldı.[17] Ziyaretçiler insan yüzünün bir nesne gibi işlendiği "yelpazeli kadın"ın önünde natürmortların belirgin olduğu

[16] Aralık'daki Manège olayı bunun çok iyi bir kanıtı oldu. Neizvestni özeleştirisini vermek zorunda kaldı. Moskova televizyonunda yapıtlarını alaya alan bir program izledim.

[17] '63 Ocak ayında salonlar iki oldu.

kübist tabloların önünde geçirdikleri şaşkınlıktan daha büyük bir şaşkınlık geçirir gibiydiler. Bir gezinti-konferansa önderlik eden bir rehberin yorumunu naklettiler; mavi dönem Picassoları'ndan saygıyla söz etmiş, sonra salonun geri kalan kısmını işaret ederek: "İşte ilerleyeceğine geri giden bir ressam." demiş. Gauguinler'in önünde: "Ne yazık ki tüm renkler yanlış." demiş. Bununla birlikte, Ermitage'ın Fransız bölümünün müdiresi, Müze tarafından alınan birçok modern yapıtı gösterdi ve bunlardan engin bir bilgiyle söz etti.

İnsan yüzünün "biçimsizleştirilmesinden" nefret eden Ruslar, —diğer tüm alanlarda geçmişlerine sahip çıkmaya o denli meraklılarken— kendi öncü ressamlarına gerektiği kadar hakça davranmıyorlar. Rublov, Giotto ve Duccio'yla eşdeğer; Matisse ikonaların önünde —ikonalardan da esinlenmişti— hayranlık gözyaşları döktü: yalnızca yüz kadarı sergilenmiş, oysa geri kalanlar muazzam depolar dolduruyor. Orjinal yapıtların ve ustayla öğrencilerinin röprodüksiyonlarının toplandığı bir Rublov Müzesi oluşturmak için yoğun savaş vermek gerekmiş. Tarkovski onun hakkında bir film çevirmek istemiş: şiddetle karşı çıkanlar olmuş. Elbette ki hem Rublov'dan hem Repine'den yana olmak güç; yüksek dereceli memurlar Repine'i seçtiler.

Halk, resim konusunda da tutkulu. Ermitage'a gittiğimiz sabah tatil günüydü, insanlar kapının önünde birbirlerini iteliyorlardı, genç bir kızın mantosunun tüm düğmeleri kopmuştu: Lena Zonina bir yöneticiden özel bir kapıdan sokulmamızı rica etti. Sergilerin girişlerinde öyle bir yığılma var ki düzen ancak polis yardımıyla sağlanabiliyor. Bir kitabevi, izlenimcilik ya da Miró hakkında bir kitabın satışa çıkacağını duyurduğunda, sabahın beşinden itibaren mağazanın önünde kuyruk oluşuyor: bir saat içinde tüm kitaplar tükeniyor. Baskı yeni ödünler koparmak için yeterince güçlü olacak mı?[18]

Mimarlar için durum çok daha iyi. Kruşçev mimariyle ilgileniyor ve sadelik yanlısı. Kiev'de, yalınlığıyla pek çok önemli kişiyi şaşırtan meçhul asker anıtını onayladı. Öncüler Sarayı, Niemeyer'in tarzını andıran bir tarzda inşa edilmiş; vadinin öteki tarafındaki bir yaşlılar evinde oturanlar protesto mektupları yazmışlar: bu berbat yapı manzaralarını bozuyormuş.

[18] Aralık ayından beri, karamsar bir yanıt verme yanlısı oluyor insan. Bununla beraber, resmi kesimin sertleşmesi, diğer kesimin, kopartılan inkârlara karşın çok güçlü bir direniş içinde olduğunun işareti.

Ama Saray Kruşçev'in hoşuna gidiyor: mektupları mimarlara iletmekle yetinmişler. Mimarlarsa pişmanlık içinde: "Bizim de vicdanımız dördüncü katlara kondurulmuş sütunlardan rahatsız." dediler. Stalin'in hoşuna giden o pek gösterişli çirkinlikler bitmiş: yeni mahalleler iç karartıcı, ama ekonomik gerekçelerden dolayı öyle yapılmış. Yeni binaların en güzeli Kongre Sarayı: arkadaşlarımızdan çoğu "Onu Kremlin'in içine yapmamalılardı." diyorlar; ama diğerleri de yanıt olarak, Ortaçağ'ın XVIII. ve XIX. yüzyıllarla hem de çok güzel yan yana durabildiği bu çerçeve içinde, niçin XX. yüzyılın da yeri olmasın? diyorlar. Sovyetler bu konuda sözlü ve gazeteler aracılığıyla yazılı epey tartıştılar. Ben, sarayın parıldayan aynalarında eski altın kubbelerin yansımasını çok güzel buldum. Bir başka modern yapı, sade ve zekice bir zerafetteki Gençlik Evi; bir uygulamalı sanat enstitüsünde çalışan ve sanat eleştirmeni olan Simonov'un karısıyla[19] giriş salonunda çay içerken, mobilyanın ve sofra takımlarının bu çerçeveye aykırı düştüğünü söyledi. Moskova mağazalarında güzel bir tabak, fincan, iskemle bulmaktan daha güç birşey yok; Moskovalılar'ın kabarık kıvrımlara, kırma saçaklara, oyma maden işine, silmelere, kakmalara, aşırılıklara olan düşkünlükleriyle başa çıkmak güç görünüyor; ama, diyordu Simonov'un karısı, büyük çaba harcanıyor; güzel nesneler yaratmaya ve bu zevki yaymaya özen gösteriliyor.

Sartre, '54 yılında bir sınıfı ziyaret ettiğinde Dostoyevski'nin adını anmıştı: "Onunla neden ilgileniyorsunuz?" diye sormuştu on iki yaşındaki bir okul öğrencisi biraz saldırganca. Artık onu okuyor ve seviyorlardı. Pasternak'dan söz etme biçimlerine çok şaşırdık. Yevtuşenko İngiltere'de "kanımca çok iyi bir şair" dediğinde, pek çok kişi onu bu anlaşılır sayıştan dolayı eleştirmiş; SSCB'de herkes onu en büyük Rus şairlerinden biri olarak görüyor. "Ölümü bizi yazmaya zorluyor," dedi Voznessenski. "Daha önce bu gereksizdi: o *şiirdi*." Yazarlar Birliği tarafından bize ayrılan otomobille Fedin'e ziyarete giderken şoför ağaçlarla çevrili bir evin önünde durdu, saygıyla: "Pasternak'ın daçası" dedi. Artık memurlar bile ona saldırmıyor. Eski sevgilisinin bir kampa gönderilmesinin nedeniyse, döviz kaçakçılığına karışmış olması.[20]

---

[19] İkinci karısı. Simonov boşandı ve yeniden evlendi.

[20] Kamplara yalnızca "kamu suçluları" kapatılıyor.

Kamplar: sorun, hiç duraksamasız ele alınıyordu: "Bir yıl boyunca, her akşam, babam sabit gözlerle bir koltuğa oturuyor, onu tutuklamaya gelmelerini bekliyordu: tüm arkadaşları kurşuna dizilmişti: kendisini neyin kurtardığını hiçbir zaman anlayamadı." dedi genç bir kadın. "Babam altı yıl bir kampta kaldı, "dedi bir bayan öğretmen, "ve buna karşın, Stalin'in öldüğü gece, ağladım." "'42 yılında insanlıkçı olmak gerekçesiyle kampa yollandım, çünkü savaş tutsaklarının kurşuna dizilmelerini istemiyordum. Orada beş yıl kaldım." dedi bir profesör. Bize anlatıldığına göre, tutukluların çoğu kamp ilkesini onaylıyordu, komşularının oraya atılmış olmasını haklı görüyordu: kendileri bir hatanın kurbanı olmuşlardı, bu da sistemi mahkûm etmezdi. Söylendiğine göre, '36'ya kadar kamplar gerçekten birer yeniden yetiştirilme merkezleriydiler: hafif bir çalışma, özgürlükçü bir düzen, tiyatrolar, kütüphaneler, sohbetler, sorumlularla tutuklular arasında neredeyse ailevi ve dostça ilişkiler. '36'dan itibaren, en yüksek ceza eskisi gibi on yıl olarak kaldı, ama mahkûmun ailesiyle mektuplaşma hakkı ya var ya yoktu: ikinci seçenek kurşuna dizildiğinin işaretiydi; hapishane düzeni öyle berbatlaştı ki, tutukluların çoğu ölüyordu; '44'den sonra da öyle, ama artık kurşuna dizme yoktu. Toplama kampı yaşamı hakkında kimse ayrıntı anlatmadı, ya tiksintiden, ya bilgisizlikten, ya da bu konuda konuşmama emri olduğundan. Yalnızca fıkralar anlattılar: kampa kapatılan bir Puşkin uzmanı, Eugène Onyegin'in son şarkılarını bulmuş olduğunu yayıyor; kâğıtları kaybolmuştur, ama mükemmel belleği sayesinde, eğer olanak tanınırsa, bunu kağıt üzerine dökebilecektir; çalışmaya koyulur ve onu yüreklendirirler, çünkü Puşkin Jdanovcu estetiği önceden hissetmiş gibi görünmektedir: milliyetçilik, kahramanlık, iyimserlik, hiçbir şey eksik değildir; yapıt tamamlandığında, ayrıcalıklı bir düzenden yararlanmayı sürdürür, çünkü Stalinciler gönüllerine göre bir Puşkin bulmaktan çok mutlu olmuşlardır. Diğer uzmanlar düzmecilik olduğunu anlarlar; ama tutsakların özgür bırakıldıkları ve uzmanın her şeyi uydurduğunu itiraf ettiği güne dek susmak zorunda kalırlar. Tutsakların dönüşü de kılgısal, ahlâki ya da duygusal dramlara neden olmuştu. Victor Nekrassov dönenlerden birinin yeniden toplumsallaşmasının güçlüğü konusunda bir roman yazmıştı. Toplama kamplarının eski tutukluları, bir gün basılmak umuduyla anılarını kaleme almışlardı, ya da almaktaydılar.

Bizi, '54'te Sartre'ı ağırladıkları gibi ağırlamıyorlardı. Artık ziyafetler, görkemli kadeh kaldırmalar, propagandalar yoktu: insanlar küçük komiteler halinde bizi evlerine davet ediyorlardı; onlarla aynı görüşte olalım, ya da olmayalım, kendi alanımızda tartışıyorduk. Simonov'un daçasında elli yaş dolaylarındaki, Moskova'ya yerleşmiş ama köyde, Rostov'da uzun süreler kalmış bir yazarla, Doroch'la tanıştık: bir izbada küçük bir oda kiralamıştı; köylüleri seviyor, yaşamlarına ilgi duyuyor; kitaplarında bu yaşamın güçlüklerini, sert yönlerini saklamadan, ziraatle uğraşanların yaptıkları hataları allayıp pullamadan, köy yaşamını betimliyor. Yazarlar Birliği tarafından ödünç verilen otomobille bizi iki günlüğüne Rostov'a götürdü. Karısı da bize eşlik ediyordu; fizik profesörü ve uzman bir aşçıydı, arabanın bagajında bizi iki gün doyuracak malzeme taşıyordu. Moskova'nın iki yüz kilometre uzağındaki Rostov, Rusya'nın beşiği: bugün, yirmi beş bin nüfusuyla, bir gölün kıyısında; Moskova'dakinden daha eski, daha rustik, ve çok güzel bir Kremlin kasabaya hakim. Onu restore eden mimar yapıtın kulelerinden birinde kalıyordu; yemeğimizi onunla yemeyi düşünüyorduk: bize yapıtları gösterirdi. Doroch da tanıdığı köylülerden birkaçını bizimle tanıştırırdı. Ama yolda bizi uyarmıştı: "Bu Yaroslav[21] beylerinin, Fransız yazarların nelere ilgi duydukları hakkında kendilerine has düşünceleri vardır." demişti. Kremlin'in kapılarının birinden geçtik, arabadan indik: hasır şapka giymiş üç adam bize doğru ilerlediler ve kaskatı bir selâm verdiler: yerel Sovyet'in iki sorumlusuyla propaganda şefiydiler. Bizimle birlikte kuleye çıkıp yemeğimizi paylaştılar. Dar pencerelerden ipeksi sular ve ova görünüyordu, oda yuvarlak ve çok sevimliydi, mimar da öyle, ama o üç memurun varlığından rahatsızlık duyuyorduk. Mavi ve altın renkli, kiremit renkli, kaygan ya da balık pulu biçiminde bezemeli kubbeli kiliseleri dolaşırken de peşimizden geldiler. Şapelleri süsleyen freskler bizimkilerden daha dingin; cehennem pek az anılmış. Daha sonra bir kolhozu ziyarete gidecektik: yola çıkmamızı neredeyse akşama kadar geciktirdiler: vardığımızda tüm köylüler evlerine gitmişlerdi, yörenin en iyi süt sağıcısı olan ve hâlâ ahırda süt sağan bir kadın dışında. İzbasını görebilir miydik? Hayır, öğleden sonra çamaşır yıkamıştı. Bizi bir fasulye tarlasının çevresinde döndürdüler: Kruşçev fasulye üretimini daha yeni öğütlemişti, oysa kolhozun şefi,

[21] Rostov'un bağlı olduğu büyük kent; Volga üzerinde ve otuz kilometre kadar uzakta.

bundan iki yıl önce işin öncülüğünü yapmıştı! Doroch uzaklaşmıştı ve toprak öbeklerini tekmeleyip duruyordu. Rehberlerimiz bizi işçi kolu şefinin evine götürdüler: evin içi bir Fransız çiftliğinden çok fakir bir küçük burjuva evine benziyordu. Ev sahibinin partiye kayıtlı olmasına karşın, bir ikonanın önünde lamba yanıyordu. Çıkarken sordum: "Dinin gereklerini yerine getiren çok köy var mı? —Herkes özgür." diye yanıtladı propagandacı. Tüm soruların içinden ustalıkla sıyrılıyordu. Bize "köylü mantığı"nı anlatmak için Lenin'in ünlü bir tümcesini söyleyip bir sürü basmakalıp lafla süsledi. Akşam yemeğinde Sartre saldırıya geçti. Ertesi gün Doroch'la yalnız başımıza köylülerle görüşmek istiyorduk; yazarlar arasında ne söylenmek istendiği az sözle anlaşılır, o köylülerle bizim ilgileneceğimiz biçimde konuşabilirdi. Memurlar hiç yanıt vermediler. Lena Zonina'yı, beni, Sartre'ı bizim için oda tuttukları Yaroslav'a götürdüler ve ertesi sabah bize bir pabuç fabrikasını gezdirmek istediler. Reddettik. Propaganda şefi bize Volga kıyılarını, Natasa'nın ölüm halindeki prens Andre'yi görmeye gittiği evi, eski kiliseleri gezdirdi: güzel bir gezintiydi, ama bizi Rostov'a Doroch'la kararlaştırılan saatten iki saat sonra götürdü; tüm gün boyunca da bize eşlik etmeye kararlıydı. Vazgeçtik. Yemekten sonra Moskova'ya geri döndük. Dönüş yolunda ve Moskova'da görüştüğümüzde, Doroch uzun uzun köylerdeki insansal sorunlardan söz etti: kadınların koşulları, gençlerin istekleri, işçilerle köylüler arasındaki ilişkiler, kentlerin çekiciliği, makinalaşmanın bile toprağa bağlamakta başarılı olamadığı yeni kuşağı köylerde tutmak için neler yapıldığı, neler yapılması gerektiği, kimi gelenekleri korumak isteyenlerle köy koşullarını kökten değiştirmek isteyenler arasındaki çekişme.

Bir gecelik tren yolculuğuyla Leningrad'a gittik: dünyanın en güzel kentlerinden biri. II. Katerina, Rastrelli'yi Neva kıyılarına kırmızılarının, mavilerinin, yeşillerinin, kuzey ışığıyla büründüğü tonlara o denli yakışan İtalyan Barok'unu getirmekle görevlendirdiğinde ne büyük bir deha göstermiş. Roma gibi, Leningrad da büyülü: özellikle Kış Sarayı'nın pencerelerinin parladığı kocaman meydan. Belleğim, gizemli görkeminin üstüne "Dünyayı Sarsan On Gün"ün ve habercisi isyanların siyah beyaz resimlerini koyuyor. Koşuşturan bir kalabalık Nevsky yönünde inip çıkıyordu: bir fotoğrafta, bu yolun yaralılar ve ölülerle dolu olduğunu anımsıyordum. Neva üzerindeki köprünün ortasında, bir fayton görü-

yordum: köprü yükselip kapanıyordu; at ve araba eski filmlerin sessizliği içinde yuvarlanıyorlardı. Smolny. Amirallik. Pierre ve Paul kalesi. Yirmi yaşlarımda, bu sözcükleri ilk okuduğumda nasıl da yankılanmışlardı içimde! Gündüz, Lenin'in (ve de adı anılmayan ötekinin) kentinde dolaşıyordum.

Sonra, aydınlık içinde, gece geliyordu. "Saint Petersbourg'un beyaz geceleri.": Norveç ve Finlandiya'da onları hissettiğimi sanmıştım; ama geceyarısı güneşinin büyüsüne, geçmişin taşlaştığı ve hortlakların ziyaret ettiği bu ortam gerekiyor.

Küçük Köpekli Kadın'ın yapımcısı Kheilfitz'le birlikte, yazar Guerman'ın evinde ailesiyle yemek yedik. Guerman'ın sürülmekten ancak saklanarak, biraz da Ehrenburg sayesinde kurtulduğunu biliyorduk. Tabaklarımıza Sibirya raviolisi doldururken "Tek bir kez bile Stalin'in adını yazmadım." dedi. Sinemadan, tiyatrodan söz ettik: Meyerhold anılarını anlattı. Kheilfitz'in karısıyla yirmi yaşlarındaki oğlu kahve sırasında geldiler: Rokko ve Kardeşleri'ni seyretmekten geliyorlardı, karısı çok duygulanmış, çok hoşlanmıştı. Genç Kheilfitz ve Guerman'ın çocukları Voznessenski'yle Yevtuşenko'nun değerlerini karşılaştırıyorlardı: genç Kheilfitz birincisini, ötekiler ikincisini yeğliyorlardı. Sartre'ın bayan Kheilfitz'le, çocukların aileleriyle olan ilişkileri konusunda uzun bir tartışması oldu: Sartre, Freud'un bayan Kheilfitz'in hararetle karşı koyduğu kimi düşüncelerine anıştırmada bulundu. Geceyarısı hep birlikte Champ de Mars'a indik: şafağın yeşil kokusunda sevgililer banklarda öpüşüyor, gençler gitar çalıyor, genç kızlardan ve oğlanlardan oluşan gruplar gülüşerek geçiyorlardı.

İki gün sonra bir tiyatrodan çıkarken, saat on bir civarında bir lokantada onlara yeniden rastladık. Bizi otomobille, solgun akşam gökyüzünün altında Dostoyevski mahallesini görmeye götürdüler: evi, Rogojine'in barınağı, Raskolnikov tarafından öldürülen tefeci kadının avlusu, baltasını attığı kanal. Geçerken, Essenine'in intihar ettiği odanın penceresini gördük. Bize Büyük Petro'nun en eski malikânesini, ilk kanalları gösterdiler. Kentin biraz dışında, Puşkin'in düello edip ölümcül yara aldığı yerde, anısına votka içtik.

Leningrad'ın nüfusu savaştan önceki gibi dört milyon: ama hemen hepsi oraya yeni gelenler: kuşatma sırasında yiyecek fabrikaları ilk günlerde yandığı için, açlıktan üç buçuk milyon kurban verilmiş. Yaşlı

bir profesör Sartre'a, yoldan geçenlerin kafalarını bile çevirip bakmadıkları cesetlerle kaplanmış yolları betimledi; insanların kafalarında yalnızca, bitkinlikten yere yıkılmadan evine bir tas çorba sağlayabilmek varmış; yere düşenin kalkacak gücü olmuyormuş; ve birisi size elini uzatsa da yaran yokmuş; o da düşüyormuş.

Ruslar Kiev'in güzelliklerini övmeyi sürdürüyorlar; Ukraynalı şair Bajan'ın bize gezdirdiği Sainte-Sophie ününü hak ediyor. Ama merkez mahalleleri —kentin yarısı— Almanlar tarafından unufak edilmiş; Stalin en ünlü kiliselerden birini yıktırmış ve Kiev'i kendi sevdiği tarzda yeniden inşa ettirmiş; kemerler ve sütunlar; koca ağaçlıklı yol devasa bir karabasan adeta. Ukrayna'da da, herkes savaş anılarına saplanıp kalmış durumda. Bajan Kiev'e girdiğinde kent küller içindeymiş, gelip geçenler ona hortlak gibi geliyormuş; bir dostunun yüzünü tanımış; uzun süre tek sözcük etmeden bakışmışlar, gözlerine inanamıyorlarmış. Slav kültürünü yoketmek isteyen naziler bilerek ünlü ziyaret yeri Avra Manastırı'nı ateşe vermişler; Dinyeper üzerindeki bir tepede, boyalı bir duvar parçası, altını alevlerden kararmış bir kubbe, yanık kalıntılar var. Gözlerimin önünde hâlâ *İvan'ın Çocukluğu* vardı; kolhoz çalışanlarının yığınlar halinde toplandığı o kocaman ve lezzetli çileklerin tarlalarının altında, yakılıp yıkılmış toprakları görüyorum.

Korneiçuk ve karısı Wanda Wassileska'yla Kiev yakınlarındaki daçalarında yemek yedik: bir gölün kıyısına kadar inen, lalelerle dolu bir bahçe. Korneiçuk Moskova'da yapılacak olan Barış Kongresi'nde Sartre'ın da hazır bulunup kültür konusunda konuşmasını çok istiyordu. Karısı aracılığıyla Ehrenburg, Surkov, Fedine de Sartre'ın Kongre'de konuşması için ısrar ediyorlardı; tüm dünya aydınları arasında bir kollokyum düzenlemek için işbirliğini diliyorlardı. *Dolmakalemli sırtlan, insan düşmanı, çamur ozanı, mezar kazıcısı, satılmış.* Görüşmelerden çıktığında, Sartre anımsıyor ve gülüyordu.

Moskova'da Pekin Oteli'nde kalıyorduk, kentin orasına burasına serpiştirilmiş ve Kremlin'in kubbeleriyle uyum sağladığı düşünülen parçalardan biri. Ama orada olabildiğince az kalıyorduk. Moskovalılar'la birlikte kahvelerin ya da lokantaların kapısında kuyruğa girmeyi yeğliyorduk. Kimi zaman yazarlar kulübünde, tiyatro kulübünde yiyorduk. Halka açık yerler akşam on birde kapanıyor, yalnızca birkaç büyük otelin

lokantasında gece yarıma kadar yiyip içip dans edilebiliyor; ama sokaklar uzun süre canlı kalıyor: insanlar birbirlerinin evlerine gidiyorlar. Hâlâ kötü barınma koşulları içindeler, yüzde sekseni ortak dairelerde oturuyor; ama inşaat çabası devam ediyor ve yeni binaların içi güzel. George Breitburd aydınlara ayrılmış bir blokta oldukça büyük, çok aydınlık, banyosu ve mutfağı olan bir dairede oturuyordu, kendisiyle eş düzeyde olan Fransız meslektaşları daireyi kıskanabilirlerdi. Eski Moskova'da az çok iğrenç avlulardan geçmek, dökülen merdivenlerden çıkmak ya da yük asansörü gibi asansörlere binmek gerekiyordu: ama bizi davet eden yazarların, film yapımcılarının daireleri —kuşkusuz ayrıcalıklılar— oldukça geniş ve genellikle şıktı. Ulaşım araçları rahat. Taksi az, çok otobüs var, önemli bir metro ağı kurulmuş ve çoğu istasyonda yürüyen merdiven var. Bununla beraber, Moskovalılar'ın günleri malların kıtlığı yüzünden yorucu; dükkândan dükkâna koşmak, kuyruklara girmek gerekiyor; böyle bile kimse her istediğini bulamıyor.

Çünkü SSCB, yöneticilerinin de saklamadıkları gibi, ağır ekonomik güçlüklerle karşı karşıya; tarım hep kötü gidiyor; son zamanlarda çok sayıda rüşvet ve görevi kötüye kullanma suçu ihbar edildi — bizdeki kaçakçılığın, hırsızlığın, mali skandalların sosyalist eşdeğerleri. Bunlar çok ağır biçimde cezalandırılıyorlar, çok ciddi durumlarda ölüm cezası bile uygulanıyor. Kuşkusuz yoksulluk uzay başarılarının da bir bedeli. Durum düzelecek mi, ağırlaşacak mı? Bu konuda araştırmalar ve istatistikler üç haftalık bir geziden daha iyi bilgi verir. Ama gezi bizim için yararlı oldu. Savaşın başından itibaren SSCB'nin tarafını tutmuştuk; barışçıl bir siyaset sürdürüp Stalincilik'ten arınmaya başladığından beri ise onu yeğlemekle yetinmiyoruz: davası, fırsatları, bizim davamız, bizim fırsatlarımız. Oradaki günlerimiz, bu bağı canlı bir dostluğa dönüştürdü; bir gerçek, *oluştuğu* ölçüde zengindir; Rus aydınlarının elde ettiklerini önemsiz saymak hata olur: aştıkları her şeyi kapsıyor bu elde edilenler. Deneylerindeki karşıtlıklar —özellikle Stalinci geçmişin reddedilen mirası— onları kendi kendilerine düşünmeye zorunlu kılarak, bu dıştan-koşullandırılma çağında, olağandışı bir derinlikle donatıyor. İnsanlarda, özellikle gençlerde, tanımak ve anlamak için tutkulu bir istek seziliyor: sinema, tiyatro, baleler, şiir, konser, biletler günler öncesinden satılıyor; müzeler, sergiler insanları alamayıp geri çeviriyor; kitaplar basılır ba-

sılmaz kapışılıyor. Her yerde tartışılıyor, kavga ediliyor. Batı'nın bize dayatmak istediği teknokratik dünyada araçla örgüt, yani hiçbir sonuca varmayan, yolları elde etme yolları önemli yalnızca. SSCB'de insan kendini oluşturma sürecinde, güç de olsa, sert darbeler, gerilemeler, hatalar da olsa, çevresindeki ve başına gelen her şey, pek çok anlam yüklü.

Dönüş yolunda Polonya'da durduk. Varşova, getto: harabeler, ölülerin doldurıldukları çukurlar, bir kül çölü. Ve geniş yolları, parkları, şantiyeleriyle yeni bir kent: derken orada burada, neden orada olduğu anlaşılmayan yarı yıkılmış bir ev gözüme çarpıyordu. Gettodan geriye, yeşil çimenler ve şık binalarla gözden uzaklaştırılmış belirsiz arazilerin ortasında, bir duvar parçasıyla bir gözetleme kulesinden başka birşey kalmamış. Eski mahalle yeniden inşa edilmiş, çok iyi: pazar yeri, katedral, renk renk boyalı ve alçak evli küçük sokaklar. Kentin geri kalanı —yeniden inşa edildiği döneme bağlı olarak şurada çirkin, burada güzel— kişilikten, bütünlükten, ruhtan yoksun: bu, ölüme karşı kazanılan büyük bir zafer, ama, sanki yaşam oraya konmak için hâlâ duraksıyor gibi. Vistul'ün diğer tarafındaki sanayi bölgesi, kalabalık, yıpranmış, pis Prag'a —Rus orduları orada konaklamıştı ve bu nedenle yıkımdan kurtuldu— bana güven veriyordu, çünkü orada zamanın akışı kesilmemişti.

Fransızca'yı Polonya dili kadar iyi konuşan komünist Lissowski bizi küçük otomobiliyle gezdirdi. Taşıt yollarının boşluğuna şaşırdık. Ama sokaklar canlı ve en azından merkez bölgede neşeli: ince, hoş makyajlı kadınlar; özenli vitrinler; kullanım eşyaları, mobilyalar, lokanta ve kahvelerin döşenişleri güzel. Akşamları saat onda halka açık yerler kapanıyor: sarhoşlar kafayı bulma saatlerini değiştirmişler; akşamın dokuzundan itibaren sık sık sarhoşlara rastlanıyor. Ücretler arasındaki eşitsizlik SSCB'ye oranla daha az, ama yaşam düzeyi çok düşük. Yiyecek hemen hemen hiçbir şey tutmuyor, buna karşın giyim akılalmaz pahalılıkta: bir çift ayakkabı ortalama aylık ücretin dörtte biri. Konutlar bedava, ama bulmak çok zor; Varşova kapalı bir kent, kimsenin oraya yerleşme hakkı yok, çünkü nüfusun büyük bir bölümü hâlâ kümes gibi evlerde yaşıyor. Mimarlar duraksamalar geçiriyorlar: her daireye birer

banyo koymuşlardı; alışkanlıkları olmadığı için kiracıların çoğu banyo kullanmıyor; bunları kaldırıp konut sayısını arttırmak daha iyi bir çözüm olmaz mı? Ama bu durumda gelecek ipotek altına alınmış oluyordu: Varşovalılar sağlık kurallarını, ancak ellerinin altında olursa öğrenebilirlerdi. Acil gereksinimlerle mi öncelikle ilgilenilmeliydi, yoksa gelecek kuşakla mı? İkinci çözüm baskın geldi.

Eski, taşralı, insanı kendine bağlayan Krakovi'yi gördük: Üniversite, Dr. Faust'un muayenehanesi, imbikleri ve Mefistofeles'in ayak izi; pazarın ortasında katedral, her saat başı ufkun dört köşesine borazan çalan yüksek ve güzel saat kulesi: Polonya'nın celladı Franck'ın kendisi için yaptırdığı film odasıyla çalışma odasının da bulunduğu kraliyet şatosu. Nova Huta'yı, muazzam kombinayı, işçi mahallesini, güzel bir Citeau tarikatı manastırını, bir çayırın ortasına dikilmiş, dokunaklı bir tahta kiliseyi gördük. Varşova'ya otomobille döndük: üç yüz kilometre boyunca yol, çayırlar, yemyeşil taze tahıl tarlaları, saman damlı, sarı ya da mavi kireç boyalı köylü evlerinin arasından kıvrılarak ilerliyor. Yalnızca özel mülkler: "Polonya Ekimi", kollektifleştirmenin başarısızlığının onaylanışı oldu. Sık sık, geleneksel giysileri içindeki köylü gruplarının yanından geçiyorduk: canlı renklerde etek ve kolsuz üstlük, çene altına bağlanmış eşarp; kalın mumlar taşıyan çocukları yanlarında olduğuna göre dini bir törenden geliyor olmalıydılar. Kırsal bölgede dinin ağırlığı büyük. Bize ruhban sınıfının, hiçbir şey eklememek koşuluyla çevrilmesine izin verdiği şaşırtıcı bir belgesel gösterdiler: bir kasabada her yıl yapılan ve ülkenin dört bir tarafından gelen kalabalığın katıldığı bir haç yolu: İsa kendi çarmıhını, sırtında taşıyarak, güçlükle, nefes nefese, ter içinde, düşe kalka bir tepeye çıkartıyor; öyle olağanüstü bir inanç ve sanatla düşüyor ki, düşüş sanki gerçek; arkasından ağırlıklarıyla omuzlarını bereleyen taşlar taşıyan adamlar geliyor: kadınlar, kendilerinden geçmiş halde, gözleri yaşlı, neredeyse çığlık atacak gibi bakıyorlar; din adamları, bu özezer çılgınlığı disiplinli güzel şarkılarıyla çerçeveliyor. Ortaya koyduğu soruyla dokunaklı, getirdiği yanıtla isyan ettirici olan bu film halka gösterilmemiş. Bir arkadaşımız, kentlerde inananların oranının yüzde altmış olduğunu söyledi; başkalarısa bu sayıya tamamen yanlış diyorlar. Varşova katedrali pazar sabahı doluydu: ama eski kentin sakinleri burjuva kökenli; işçiler kiliseye gitmiyorlar, en azından erkekler. Sürüp giden şeyse, Yahudi

düşmanlığı: gettodaki Yahudilerin anısına dikilmiş, zaten pek çirkin tunç anıtın ağızlarından birine bir el. sigara izmariti yerleştirmişti.

Politica gazetesi bizi, yakın zamanda işçi konseyleri hakkında yapılan bir ankete katılan gazeteciler ve bu konseylerin birinin başkanıyla tanıştırdı: konseyler çöküyor. İşçilerden çok fazla zaman istiyorlar, işçiler ise genellikle bilgisizliklerinden ötürü kararları mühendislerle kadroların almasına izin veriyorlar. Konseyler kuşkusuz yok olacak.

Savaş sonrası Polonya kültürünü oldukça iyi biliyordum; Fransa'da gösterilen Polonya filmlerinin çoğunu seyrettim, özellikle de "yeni dalga"nın aradığı tazelik ve içtenliğe sahip, ayrıca da bir şeyleri dile getiren *Kül ve Elmas*'ı. '56'dan beri *Les Temps modernes*'de pek çok Polonya metni basmıştık. Aynı şekilde, Sartre'ın oyunlarının çoğu Polonya'da oynandı, onun ve benim kitaplarım çevrildi. Hemen hemen tüm yazarlar Fransızca konuşuyorlardı: Paris'te içlerinden birkaçını tanımıştık: bu nedenlerden dolayı ilişkiler çok daha kolay oldu. *Granada Savunması*, *Kralların Anası*, *Madam Z.'ye Mektuplar* adlı yapıtlarını yayımladığımız Brandys'i hiç görmemiştik: soğuk görüntüsünün altında sıcak, akıllı olduğu kadar da duygulu olan Brandys'in edebiyat anlayışı bizimkinin aynıydı. Sartre'ın tiyatro oyunlarının çevirmeni ve *Temps modernes* dizisinin dikkate değer bir yapıtını, "*Yaşıtımız Shakespeare*"i yayımlamak üzere olduğu Jan Kott'la uzun zaman geçirdik. Polonyalı aydınlar SSCB'de kültürün özgürlüğü leyhinde ve aleyhinde yapılan savaştan uzaktılar. Batı'da olup bitenden haberleri var, hemen hemen tüm istediklerini yazıp bozumleyebiliyorlar. Ama onlar da acı çekiyorlar: SSCB'ye göre sosyalizm yolunda daha geride kalmış ve tepkisel güçlerin hâlâ süregeldiği bir ülkeye aittiler: din, Yahudi düşmanlığı, özel mülkiyete bağlı bir köylü topluluğu gibi; bunları zor kullanarak saf dışı bırakma düşüncesine karşılar, gecikmelerden acı duyuyorlar. Daha az kalabalık, daha az sanayileşmiş olan Polonyalıların yazgısı Rusya'nınkine bağlı; ama, ideolojik ya da siyasal anlamda aynı görüşte de olsalar, Rusya'yı benimsememek için eski ve daha güncel pek çok nedenleri var. Yazarlar, birkaçının hayranlık uyandıracak biçimde dile getirdiği bu rahatsızlığa çok duyarlılar.

*

Moskova'dayken, GPRA'yla OAS arasında varılan anlaşmaları öğrenmiştik: ateşkes güvenceye alındığı için, gizli ordu suikastleri durdurmuştu: aslında, teslim oluyordu. Afrika kökenli Fransızlar'da derhal kökten bir yön değiştirme olmuştu: Cezayir'de kalanların hepsi, kendi yazgısını kendi çizme hakkına ilişkin oylamada *evet* oyu verdiler.

5 Temmuz'da Cezayirliler bağımsızlıklarını kutladılar; Fransız dostlarını ve çeşitli ülke görevlilerini akşamüstü Continental Oteli'ne davet ettiler. Kapıdaki görevliye toplantının nerede olduğunu sorduk: "Cezayir toplantısı mı? Yapılmayacak." dedi utkulu bir ses tonuyla. Yan sokakta, —tüm gösterilerde rastladığımız— yüz kadar insan buz gibi bir gökyüzünün altında tepiniyorlardı; büyükelçiler gelmiş ve geri dönmüşlerdi. Otelin OAS'den tehdit aldığı söyleniyordu; ya da Valilik, müdüriyetin gerekli gördüğü koruma önlemlerini almayı reddetmişti. Bahanesi ne olursa olsun, bu son Fransız kabalığı karşısında tiksinti duyduk. Orada durmuş, ne yapacağımızı bilmeden konuşuyorduk, sokağın köşesindeyse kasklı polisler: "Vurmak için ne bekliyoruz?" diye söyleniyorlardı. Sartre ve küçük bir grupla Saint-Michel Bulvarı'ndaki Kuzey-Afrikalı öğrenciler lokaline gittik. Büyük bir kalabalık ve duman vardı; ukabasa dolu küçük salonda soluk alınmıyordu; yüksek bir yerde, yeşil-beyaz giysili güzel Cezayirli kızlar küçük bir orkestra eşliğinde şarkı söylüyorlardı. Bu mutluluğun içinde gölgeler de yok değildi: Cezayirli yöneticiler arasında çok ciddi anlaşmazlıklar baş göstermişti. Sonunda anlaşırlardı. Ama biz Fransızlar açısından, Cezayir'i içinde bıraktığımız koşullar mutlu olmaya izin vermiyordu. Yedi yıldır bu zaferi diliyorduk: bedelinin ağırlığına teselli olamayacak kadar fazla gecikmişti.

Tatile gittim, döndüm; yeniden evime yerleştim, mavi ve soğuk bir sonbahar dairemden içeri giriyor. Paris sokaklarında, yıllardan beri ilk kez, gülümseyen Cezayirli işçilere rastladım. Gökyüzü daha az ağır sanki. Bir sayfa çevrildi durum değerlendirmesi yapmayı deneyebilirim.

SONDEYİŞ

YAŞAMIMDA kesin bir başarı var: Sartre'la olan ilişkilerim. Otuz yılı aşkın bir sürede yalnızca tek bir akşam anlaşmazlık içinde uyuduk. Bu uzun eşleşme, söyleşmelerimize duyduğumuz ilgiyi azaltmadı: bir bayan arkadaşımız,[1] her birimizin diğerini her zaman büyük bir dikkatle dinlediğini fark etmiş. Bununla beraber, düşüncelerimiz birbirini sürekli o kadar titizlikle eleştirdi, düzeltti, destekledi ki, ortak düşüncelerimiz olup çıktılar. Arkamızda bölünmez bir anı, bilgi, resim, birikimimiz var; dünyayı algılamak için aynı gereçlere, aynı şemalara, aynı anahtarlara sahibiz: sık sık birimiz, diğerinin başladığı tümceyi tamamlıyor; bir soru sorulduğunda, aynı anda aynı yanıtları verdiğimiz oluyor. Bir sözcükten, bir duygudan, bir gölgeden yola çıkarak, aynı iç yolu izleyerek aynı zamanda, üçüncü bir kişi için tamamen beklenmedik bir sonuca —bir anı, bir yakınlaşma— erişiyoruz. Artık buluşlarımızda da birbirimize rastlamaktan şaşırmıyoruz; son günlerde, 1952'de Sartre tarafından not alınmış ve benim bilmediğim düşüncelerini okudum: aşağı yukarı on yıl sonra yazdığım *Anılar*'ımdakilerin neredeyse kelimesi kelimesine aynı olan bölümlere rastladım. Huylarımız, eğilimlerimiz, ön seçimlerimiz birbirinden farklı, yapıtlarımız birbirine pek az benziyor. Ama o yapıtlar, aynı humusun üzerinde yeşeriyorlar.

Bu uyumun *Kadın*'ın vardığı sonuçla çeliştiği eleştirisini yöneltenler oldu bana: kadınlara bağımsızlığı şart koşuyorum ve hiçbir zaman yalnızlığı tatmadım. İki sözcük eşanlamlı değil; ama görüşlerimi açıklamadan önce birkaç aptalca şeyi safdışı bırakmak istiyorum.

Kimileri benim kitaplarımı Sartre'ın yazdığını ileri sürdüler. Hiç de kötülüğümü istemeyen biri, Goncourt ödülünün ertesinde bana: "Röportaj

[1] Bir Arjantin gazetesine yaptığı röportajda Maria Rosa Oliver.

yaparsanız, *Mandarinler*'in gerçekten sizin olduğunu vurgulayın; söylenenleri biliyorsunuz: Sartre elinizden tutuyormuş..." diye öğütledi. Meslek yaşamımda yükselmemi de onun sağladığı söylendi: aracılığı, Brice Parain'e iki yapıtımın elyazması metinlerini sunmaktan ibaret oldu, bunların biri de zaten reddedildi. Geçelim. Gözümün önünde. Colette'in "yatarak" başarıya ulaştığı söylendi: toplumumuz benzerlerimi, böylesi bir ikinci varlık, yansıma, büyük erkek cinsinin oyuncağı ya da vampiri olarak görmek istiyor.

Tüm inançlarım da haydi haydi Sartre tarafından esinlenmiş oluyordu. "Bir başkasıyla olsaydı, gizemci olurdu." diye yazdı hakkımda Jean Guitton ve son günlerde yanılmıyorsam bir Belçikalı eleştirmen düşler kuruyordu: "Ya rastladığı adam Brasillach olsaydı!" *Tribune des assurances* adlı bir gazetede şunu okudum: "Sartre'ın öğrencisi olacağına herhangi bir dinbilimcinin gücü altında olsaydı, tutkulu bir dindar olurdu." Elli yıl sonra, babamın eski düşünceleri yeniden karşıma çıkıyor: "Kadın, kocası ne eylerse o olur." Çok yanılıyordu; Oisseaux Manastırı'nın yapılandırdığı genç dindar kızı bir milim bile değiştiremedi. Jaurès'nin güçlü kişiliği bile karısının dindar inadı karşısında başarısızlığa uğramıştı. Gençlik, ağırlık taşır, direnir: yirmi yaşındaki halimle, nasıl olur da bir dindarın ya da bir faşistin etkisi altında kalabilirdim? Bu düşüncenin nedeni şu ki, bizde, kadının rahmiyle düşündüğü varsayılıyor: gerçek bir köpeklik bu! Brasillach ve grubuna rastladım: beni dehşete düşürüyorlar. Ancak ve ancak nefret ettiğim her şeye düşman olan bir erkeğe bağlanabilirdim: sağa, insanı iyimser kılan töreye uygun düşünceye, din Sartre'ı seçmiş olmam bir rastlantı değil: çünkü sonuçta ben onu seçtim. Onu keyifle izledim çünkü beni gitmek istediğim yollara sürüklüyordu; daha sonraları, yolumuzu daima birlikte tartışmak. '40 yılında, Brumath'dan yazdığı aceleci ve biraz karanlık son mektubunu aldığımda, ilk okuyuşta beni çok telâşlandıran bir tümcesini anımsıyorum: Sartre el altından uyuşuyor muydu? Bu kuşkunun benliğimden geçtiği o saniyede, diklenmemden ve duyduğum acıdan, onu ikna etmeyi başaramazsam, bundan böyle karşısında olacağımı anlamıştım.

Kalıyor geriye felsefi açıdan, siyasal açıdan inisiyatiflerin ondan gelmesi konusu. Kimi genç kadınların bundan düş kırıklığına uğradığı söyleniyor: kaçınmalarını öğütlediğim bu "bağımlı" rolü kabul ediyor-

muşum. Hayır, Sartre ideolojik açıdan yaratıcı, ben değilim; bu nedenle siyasal seçimler yapmak durumunda kaldığı için işin nedenlerini araştırmayı derinleştirdi, ben bunları yapmaya ilgi duymuyordum: böylesi üstünlüklerini kabul etmeyi reddetmekle, kendi özgürlüğüme ihanet etmiş olurdum; cinsiyetlerin savaşının doğurduğu, aydın dürüstlüğünün de karşıtı olan kötü niyete ve siyasal rakip durumuna düşmüş olurdum. Özgürlüğümü, sorumluluklarımdan sıyrılmak üzere onları asla Sartre'ın üzerine yıkmadığım için korudum: hiçbir düşünceye, hiçbir karara kendi hesabıma eleştirip gözden geçirmeden katılmadım. Duygularım, dünyayla doğrudan bir ilişkinin sonucunda yeşerdi. Kişisel yapıtlarım benden araştırmalar, kararlar, inatla direnme, mücadeleler, çalışma gerektirdi. Sartre bana yardım etti, ben de ona. Ben onun aracılığıyla yaşamadım.

Gerçekte bu suçlama, karşıtlarımın kullandıkları saldırıların bir parçasını oluşturuyor. Çünkü benim kamuya açık öyküm, kitaplarımın, başarılarımın, başarısızlıklarımın öyküsü: ve de karşı karşıya kaldığım saldırıların.

Fransa'da, eğer yazarsanız, kadın olmak, insanların eline sizi dövmeleri için sopalar sunmaktır. Özellikle de yapıtlarımın basılmaya başladığı çağda. Çok genç bir kadına şakacı bir hoşgörüyle bakılır. Yaşlıysa, saygı gösterilir. Ama ilk tazeliğini kaybedip henüz yaşlanmışlığın cilasına bürünmeden konuşmaya cesaret etmek: ne ayıp! Sağcıysanız, erkeklerin üstünlüğü karşısında zerafetle eğiliyorsanız, küstahça hiçbir şey söylemiyorsanız, sizi esirgerler. Ben soldayım, bir şeyler söylemek istedim, özellikle de kadınların doğuştan aksak olmadıklarını.

"Kazandınız: gereken düşmanları yarattınız." diyordu bana 1960 İlkbaharı'nda Nelson Algren. Evet; *Rivarol*'un, *Preuves*'ün, *Carrefour*'un, Jacques Laurent'ın hakaretleri beni çok mutlu ediyordu. Sıkıntı şuradaydı ki, kötü niyet, çamur lekesi bırakıyor. İftiralar yüreklerde hemen olmasa da, ağızlarda o kadar çabuk yankı buluyor ki! Kuşkusuz bu, hepimizin yalnızca bu oluşumuzdan duyduğumuz hoşnutsuzluğun bir biçimi. Anlayacak yetkinliktcyiz, küçültmeyi yeğliyoruz. Özellikle yazarlar bu kötü yüreklilikle karşı karşıyalar; okur kitleleri, yazarların herkes gibi birer insan olduklarını pekâlâ bilerek onları kutsar, bu karşıtlıktan dolayı da onlara kin besler; insancıllıklarının belirtisi olan her işareti, onlara

karşı belleğinde tutar. Amerikalı bir eleştirmen, iyiniyetle, *Olgunluk Çağı*'nda, çabalarıma karşın Sartre'ı kaidesinden indirdiğimi yazmıştı: hangi kaide? En azından, yazısının sonunda Sartre'ın biraz saygınlık kaybetmesine karşın, daha çok sevildiğini yazmıştı. Genelde okur kitlesi, insanüstü olmadığınızı keşfederse, sizi türünüzden aşağıya indirir: bir canavar olur çıkarsınız. 1945-52 arasında, çarpıtmalara çanak tutuyorduk, çünkü sınıflandırmalara direniyorduk: solda, ama komünist olmayan, hatta onlar tarafından çok fena gözle bakılan kimselerdik. "Bohem" değildik; beni otelde yaşadığım için, Sartre'ı da annesiyle oturduğu için eleştiriyorlardı: buna karşın burjuva çerçeveleri reddediyorduk, "sosyete"yle ilişkimiz yoktu, paramız vardı ama ona göre bir yaşam tarzımız yoktu: birbirimize içtenlikle bağlıydık, ama birbirimizin kölesi olmadan yaşıyorduk, bu kıstas eksiklikleri insanları şaşırtıyor ve rahatsız ediyordu. Örneğin, Samedi-Soir'ın, Bou Saada'dan Djelfa'ya ödediğimiz taksi parasına kızmasına şaşırmıştım: kiralık bir otomobille elli kilometre yol yapmak, otomobil satın almaktan daha küçük bir lükstü. Ama daha sonra, kimse beni bir Aronde aldığım için eleştirmedi: bu burjuva değerleri içinde yer alan klasik bir masraftı.

Yazarların görünümünü bozan bir başka şey de masallarının içine bizleri sokan mitomanların kabarık sayısıdır. Bir ara kız kardeşim çok kimseyle görüşüyordu ve kocasının adıyla tanıtılıyordu: sohbetlerde hakkımda söylenenlerden dehşete düşmüştü. "Onu çok iyi tanıyorum... O benim çok iyi bir dostum... geçen hafta onunla birlikte yemek yedim..": bunlar hiç görmediğim insanlardı. Yorumlar yağıyordu. Kendisine sır olarak, "O bir kafa ütüleyici! Muhafız kıtası askeri gibi konuşuyor." diye anlatan kadını gülümseyerek dinliyordu. Bir keresinde, New York'da Fernand ve Stépha gücenerek: "Sartre'la evlendiğinizi niçin bizden gizliyorsunuz?" dediler. Yadsıdım; güldüler: "Haydi! dostumuz Sauvage evlenme töreninize tanık olmuş, bizzat kendisi anlattı." Onları ikna etmek için pasaportumu göstermek zorunda kaldım. '49'a doğru France Roche *France-Dimanche*'da bir haber yayımladı: Sartre ve ben La Berle adında bir malikâne satın almışız ve ağaçlara kalpler kazımışız. Sartre bir tekzip yazısı yolladı, yayımlanmadı ve France Roche bir arkadaşına: "Ama ben bu haberi onlarla birlikte bahçelerinde çay içen Z.den almıştım." dedi. Deux Magots'da çekinerek yanıma yaklaşan o genç kadını da anımsıyorum: "Özür dilerim, sizi rahatsız ediyorum, ama ben Bertrand G.'nin

çok yakın bir arkadaşıyım." Soran gözlerle baktım, şaşırmış göründü: "Kendisiyle her hafta yemek yediğiniz Bertrand G." Onun adına çok üzüldüm ve hızlı hızlı: "Kuşkusuz beni ressam olan kız kardeşimle karıştırıyorsunuz, onun da adı Hélène de Beauvoir, onun bir arkadaşı olmalı..." "Hayır," dedi, "kız kardeşiniz değildi söz konusu olan, anlıyorum! Özür dilerim..." Bozguna uğramış halde ve o kadar birdenbire aydınlanmış olarak gitti ki, kendimi neredeyse suçlu hissettim. Elbette, mitoman ancak önemli şeyler anlattığı oranda ilgi çeker —gizli bir evlenme— ya da ilginç ayrıntılar. Onu seve seve dinlerler: dinleyici kitlesi dedikoduları sever. Öyle manyaklar vardır ki onlara göre bir olay ancak anahtar deliğinden yakalandığında kanıtlanmış sayılır. Bu tersliğe bir özür bulunduğunu görür gibiyim: resmi görüntü ve anlatılar yalan kokar; gerçeğin kendi püf noktaları, gerçeğin gizine varmış kendi insanları, kendi tezgâhları olduğu hayal edilir. Karşıtlarımız bu saflığı sömürürler.

Hakkımda iki görünüm yarattılar. Ben bir deliyim, yarı deliyim, bir egzantriğim. (Rio'daki gazeteler şaşkınlıkla şöyle yazmıştı: "Bir egzantrik bekleniyordu; herkes gibi giyinmiş bir kadınla karşılaşınca herkes düş kırıklığına uğradı.") En aşağılık alışkanlıklara sahibim; '45'de bir kadın komünist, gençliğimde beni Rouen'da fıçıların üzerinde çıplak dans ederken görenler olduğunu anlatıyordu; tüm kötülükleri özenle yaşamıştım, yaşamım bir karnavaldı vs.

Düz pabuçlarım, gergin topuzumla bir oymak başıyım, bir patroniçeyim, (sözcüğe verilen küçümseyici anlamda) bir öğretmenim. Yaşamımı kitaplar arasında, çalışma masamın başında geçiriyorum, salt beyinim. Genç bir gazeteci kızın "O yaşamıyor." dediğini duydum. "Ben Mme. T.'nin pazartesilerine çağrılsaydım koşa koşa giderdim." *Elle* dergisi kadın okurlarına birkaç kadın tipi önerirken benim fotoğrafımın altına "Yalnız aydın yaşam." diye yazmıştı.

İki portreyi bağdaştırmaya hiçbir şey engel değil. İnsan beyinli bir zevk kadını, kötülük düşkünü bir patroniçe olunabilir; işin özü, beni örnek dışı gibi sunmalarında. Yargılayıcılarım eğer onlara benzemediğimi söylemek istiyorlarsa, bana iltifatta bulunuyorlar. Gerçek şu ki ben bir yazarım: bir kadın yazar, yazan bir evkadını değil, tüm yaşantısı yazı tarafından yönetilen bir kadındır. Bu yaşam da diğerleri gibi bir yaşamdır. Bu yaşamın da nedenleri, düzeni, amaçları vardır ve olağandışı diye

nitelendirmek için onları hiç anlamamış olmak gerekir. Benimki gerçekten çileci, yalnızca beyinsel miydi? Tanrım! çağdaşlarının bu dünyada benden daha çok eğlendiklerini ya da daha fazla deney sahibi olduklarını sanmıyorum. Ne olursa olsun, geçmişime baktığımda, hiç kimseye imrenmiyorum.

Gençliğimde, kamuoyunu dikkate almama alışırmaları yaptım. Hem ayrıca Sartre ve sağlam dostluklar beni koruyorlardı. Gene de, kimi fısıldaşmaları, kimi bakışları kaldıramıyordum: Deux Magots'da Mauriac'ın ve yanındaki gençlerin sırıtmalarını. Birkaç yıl boyunca topluma açık yerlerde kendimi göstermekten nefret ettim; artık kahveye gitmiyor, genel provalardan ve Paris geceleri denen gecelerden uzak duruyordum. Bu çekimserlik reklama pek az düşkün oluşumla uyuşuyordu: hiç televizyona çıkmadım, radyoda hiç kendimden söz etmedim, hemen hemen hiç röportaj yapmadım. Goncourt'u hangi nedenlerle kabul ettiğimi söylemiştim, ama o zaman bile her türlü gösteriden uzak durmuştum. Başarılarımı dış müdahalelere değil, yalnızca kendi çalışmama borçlu olmak istiyordum. Ve biliyordum ki basın benden ne kadar çok söz ederse, o kadar çok değiştirilip bozulacağım: bu anıları büyük ölçüde gerçeği yeniden ortaya koymak için yazdım ve pek çok okur, gerçekten de bundan önce hakkımda olabilecek en yanlış düşüncelere sahip olduklarını söylediler. Düşmanlarım hâlâ var: tersi beni kaygılandırırdı. Ama zamanla kitaplarım o skandal havalarından sıyrıldı: yaş, bana ne yazık ki! bir tür saygınlık kazandırdı; en önemlisi konuştuğumda bana inanan bir kitle kazandım. Bugün, ünün kötü yönleri benden hemen hemen uzaklaşmış durumda.

Başlangıçta bunların yalnızca hoş yönlerini tatmıştım, sonradan da hep sakıncalara üstün geldiler. Ün istediğimi sağladı: kitaplarımı ve onların aracılığıyla sevilmeyi; insanların beni dinlemelerini ve dünyayı kendi gördüğüm gibi göstererek, onlara yardım edebilmeyi. *Konuk Kız*'dan itibaren, bu mutlulukları tattım. Ham hayallere kapılmaktan kendimi kurtarmış, gururu hiç tatmamış değilim: bu, insanın kendi resmine gülümsemesi, adını duyunca irkilmesi ile gün ışığına çıkıyor. En azından, kendimi beğenmişliğe düşmedim.

Başarısızlıkları her zaman çok iyi hazmettim; bunlar aşılması gereken engellerdi, yolumu tıkamıyorlardı. Başarılarım, şu son yıllara kadar su götürmez mutluluklar sağladı; profesyonel elçiştirmenlerin övgülerinden

çok. okurların beğenisine değer veriyordum: aldığım mektuplar, şurada burada kulağıma çalınan tümceler, bir etkinin, bir eylemin izleri. *Bir Genç Kızın Anıları* ve özellikle *Olgunluk Çağı*'ndan sonra, okur kitlesiyle olan ilişkim çok anlaşılmazdı, çünkü Cezayir Savaşı, sınıfımın bende uyandırdığı tiksinmeyi en üst dereceye çıkarttı. Eğer bir halk kitlesinin hoşuna gitmiyorsanız, ona erişmeyi bekleyemezsiniz: yalnızca, olağan baskı iyi satıyorsa, ucuz bir dizide basılma durumundasınızdır. Bu durumda insan ister istemez burjuvalara sesleniyor. Zaten onlar arasında da sınıflarından kendilerini kopartanlar, ya da en azından buna çabalayanlar var: aydınlar, gençler; onlarla anlaşıyorum. Ama eğer burjuvazi beni gençlde iyi karşılarsa, bundan rahatsızlık duyarım. *Bir Genç Kızın Anıları*'nda çok fazla sayıda kadın okur, tanıdıkları bir ortamın betimlenişini ondan kurtulmak için verdiğim çabaya ilgi göstermeksizin beğenmişti. *Olgunluk Çağı*'na gelince, tebrik edildiğimde, çoğunlukla diş gıcırdatıyordum: "Uyarıcı, dinamik, iyimser bir yapıt." dedikleri an öyle bir andı ki, tiksintimden ötürü, yaşamaktansa ölmüş olmayı yeğliyordum.

Kınamalara ve övgülere karşı duyarlıyım. Bununla beraber, içimi biraz deştiğimde, başarımın düzeyi konusunda oldukça büyük bir ilgisizlik buluyorum. Eskiden, söylemiştim, gururum ve sakınım nedeniyle, kendimi ölçmekten kaçınırdım; bugün, hangi ölçüyle ölçeceğimi bilemiyorum: okur kitlesine mi, eleştirmenlere mi, seçilmiş birkaç yargıcıya mı, içsel bir kanıya mı, gürültüye mi, sessizliğe mi başvurmak gerek? Ölçülen ne? Ün mü, nitelik mi, etki mi, yetenek mi? hem bu sözcüklerin anlamı ne? Bu sorular ve verilebilecek yanıtlar bence boş. Benim ilgisizliğim daha kökten; kökleri, mutlak'a adanmış bir çocukluğun içinde: dünyasal başarıların hiçliğine inanmış olarak kaldım hep. Dünyayı tanıma dönemim bu küçümsemeyi güçlendirdi; dünyada öyle büyük bir mutsuzluk keşfettim ki, oradaki yerim ve buna hakkım olup olmadığı konusunda hiç kaygıya kapılmadım.

Bu düş kırıklığı temeline karşın, her türlü himaye, görev, kurtuluş solup gidiyor; kimin için, ne için yazdığımı bilmezken, bu eylem benim için her zamankinden daha gerekli. Artık bunun "kanıtlamak" için olduğunu düşünmüyorum, ama onsuz kendimi ölümcül derecede doğrulanmamış hissederdim. Öyle güzel günler oluyor ki, insan güneş gibi

parlamak, yani yeryüzüne sözcükler saçmak istiyor; öyle kara saatler var ki, atılmak istenen o çığlıktan başka hiçbir umut kalmıyor. Yirmi yaşında olduğu gibi elli yaşında da bu ifade gücünün olağanüstü etkisi nereden geliyor? "Yer'den başka hiçbir şey dünyada yer almadı." ya da "Bir çarpı bir, bir eder: koca bir yanlış anlama!" diyorum ve boğazımdan, yakıcılığı boğazımı coşturan bir alev yükseliyor. Kuşkusuz evrensel, sonsuz, hepimizin her birimizdeki varoluşu olan sözcükler, bildiğim ve bana heyecan veren tek yücelik; sözcükler ağzımda titreşiyor, onlar aracılığıyla insanlıkla iletişim kuruyorum. Onlar gözyaşlarını, geceyi, hatta ölümü, ait oldukları andan ve olumsallıktan koparıp alıyor, olumlu yönde değiştiriyorlar. Bugün belki de en derin dileğim, birbirlerine bağladığım kimi sözcüklerin sessizce yinelenmesi.

Tanınmış bir yazar olmamın belirgin üstünlükleri var: artık nafaka çıkartmak için zorunlu çalışma yok, istenilen bir çalışma, görüşmeler, yolculuklar, eskiye oranla olaylar üzerinde daha doğrudan bir kavrayış var. Kendi hükümetleriyle anlaşmazlık içinde olan pek çok yabancı, Fransız aydınlarının desteğini arıyor: sık sık da, dost uluslarla dayanışmamızın işaretlerini vermemiz isteniyor. Hepimiz yazmamız ya da imzalamamız gereken bildirgeler, protestolar, kararlar, bildiriler, çağrılar, mesajlarla bunalmış durumdayız. Çağrıldığımız tüm komitelere, kongrelere, kolloklara, mitinglere, günlere katılmamız olanaksız. Ama onlara ayırdığımız zaman karşılığında bu insanlar bize, kendi ülkelerinde olup bitenler hakkında herhangi bir gazeteden çok daha ayrıntılı, doğru ve özellikle canlı bilgiler veriyorlar: Küba'da, Gine'de, Antiller'de, Venezuela'da, Peru'da, Kamerun'da, Angola'da, Güney Afrika'da olup bitenlere ilişkin bilgiler. Savaşlarına katkım, ne kadar önemsiz de olsa bana, tarihlerine girmişim duygusunu veriyor. Sosyal ilişkilerimin olmamasına karşın, tüm dünya ile ilişkim var. Eski bir dost sitemle: "Siz manastırda yaşıyorsunuz," dedi. Tamam; ama görüşme odasında çok saatler geçiriyorum.

Bununla birlikte, Sartre'ın üzerine ünlü olmanın çöküşünü, kendi tanınmışlığımın doğuşunu iç daralması ve özlemle izledim. Kamuya malolmuş kişiler haline dönüştüğümüz ve bu nesnelliği göz önüne almamızın gerektiği gün, umursamazlık kaybolmuştu: eski yolculuklarımızın serüvensi yanı da öyle: fantezilerden, aylak aylak gezip do-

laşmalardan vazgeçmek gerekti. Özel yaşamımızı korumak için setler oluşturmak zorunda kaldık —otelden ayrılmak, kahvelerden vazgeçmek gibi— ve bu ayrılık, herkesle içiçe yaşamayı seven biri olarak, bana çok ağır geldi. Çok kimseyle görüşüyorum: ama artık çoğu benimle herhangi biriyle konuştukları gibi konuşmuyorlar, ilişkilerimiz sahteleşti. Claude Roy "Sartre yalnızca Sartre'la birlikte olan kimselerle birliktedir." dedi. Bu söz bana da uygulanabilir. Onları anlamıyor olabilirim, çünkü artık yazgılarını tamı tamına paylaşmıyorum. Bu ayrım tanınmışlığın kendisinden, getirdiği maddi rahatlıklardan kaynaklanıyor.

Ekonomik açıdan ayrıcalıklı biriyim. '54'den beri kitaplarım bana çok para getiriyor; '52'de bir otomobil, '55'de bir daire satın aldım. Kimseye gitmiyorum, evimde konuk ağırlamıyorum; yirmi yaşlarımdaki tiksintilerime sadık kalarak lüks yerlerden hoşlanmıyorum; gösterişsiz giyiniyorum, kimi zaman çok iyi, ama genelde çok az yiyorum: ama tüm bunlara yalnızca keyfime göre karar veriyorum, kendimden hiçbir şeyi esirgemiyorum. Kimi yargılayıcılar beni bu rahatlığımdan dolayı kınıyorlar: elbette sağcılar; milyarder de olsa,[2] solcular asla soldaki bir kimseyi zenginliğinden ötürü kınamazlar; solcu olduğu için ona şükran duyarlar. Marksist ideolojinin İncil ahlâkıyla ilişkisi yok, bireyden ne çile, ne yoksulluk istiyor: doğrusunu söylemek gerekirse, bireyin özel yaşamı umurunda değil. Sağ kendi iddialarının haklılığına o denli inanmış ki, karşıtları onun gözünde ancak büyük acılarla kendilerini temize çıkartabilirler; ayrıca, seçimlerini yapıran güç, kendi ekonomik çıkarları, bunların kendi aralarında uyum sağlamamasını pek anlayamıyor, parası olan bir komünist içtenlikten uzaktır sanıyorlar. En son olarak da, özellikle, solcuların eleştirilmesi söz konusu olduğunda, sağ en olmadık yollara başvuruyor. Değirmenci, oğlu ve eşeği olayı. Aslında tarafsız kalmaya çalışan bir yorumcu, *Olgunluk Çağı*'nı okuduktan sonra benim, savaş sırasında olanaklarımın kısıtlılığı nedeniyle yoksul otellerde yaşadığım için "kötü yerler"den zevk aldığımı yazdı: bugün bir batakhanede otursaydım ne demezlerdi! Rahat bir palto, burjuvaziye verilmiş bir ödün oluyor; bakımsız bir kıyafet ise, özenti ya da yakışıksızlık gibi yorumlanırdı. Sizi ya parayı saçmakla, ya da cimrilikle suçlarlar. Bir orta yol

[2]Güney Amerika'da solcu milyarderler vardır.

olduğunu sanmayın: onu da, örneğin küçük hesapçılık olarak nitelerler. Tek çözüm, kendi içinden geleni uygulayıp söylenenlere aldırmamak.

Bu, durumuma gönül hoşluğuyla alıştığım anlamına gelmiyor. 1946'ya doğru duyduğum rahatsızlık hâlâ dağılmadı. Bir çıkarcı olduğumu biliyorum, her şeyden önce almış olduğum kültür ve bana sağladığı olanaklar sayesinde. Doğrudan kimseyi sömürmüyorum: ama kitaplarımı satın alan herkes, sömürü üzerine kurulu bir ekonomiden kâr sağlıyor. Ben ayrıcalıkların suç ortağıyım, onlar yüzünden saygınlığım tehlikeye düşmüş durumda: işte bu nedenle Cezayir Savaşı'nı kişisel bir dram gibi yaşadım. İnsan haksız bir dünyada yaşayınca, haksızlıktan kendini nasıl bir yöntemle olursa olsun temizleyebileceğini umması yararsız; gereken, dünyayı değiştirmek ve benim buna gücüm yok. Bu karşıtlıklardan acı çekmek hiçbir işe yaramıyor; onları unutmak, kendi kendine yalan söylemek. Bu noktada da, herhangi bir çözüm olmadığından, kendi özençlerim doğrultusunda davranıyorum. Ama bu tutumumun sonucu oldukça büyük bir soyutlanma: nesnel durumumun beni işçi sınıfından ayırıyor, öznel olarak da bu durumu yaşama biçimim, beni burjuvaziyle karşı karşıya getiriyor. Böylesi göreli bir el etek çekme işime geliyor, çünkü hep zaman sıkıntısı çekiyorum; ama bir tür sıcaklıktan yoksun kalıyorum —son yıllarda, gösterilerde bu sıcaklığı büyük bir mutlulukla yeniden buldum— ve, benim açımdan daha kötüsü, deneyimlerimi sınırlıyor.

Şanslı yönlerimin arka yüzü olan bu sakatlıklara, gidermek için bir yol bulamadığım bir diğeri ekleniyor. 1944'den beri başıma gelen en önemli, en tamir edilemeyen şey —Zazie gibi— yaşlanmış olmam. Bunun pek çok anlamı var. Ve bunlardan ilki, çevremdeki dünyanın değişmesi: dünyam küçüldü ve azaldı. Artık yeryüzünün sınırlı olduğunu, dünyada yaşayanların sayısının, bitkisel yağların, hayvan türlerinin, ve aynı zamanda yeryüzündeki tabloların, kitapların, anıtların da sayısının sınırlı olduğunu hiç unutmuyorum. Her öğe bu bütünlükle açınlanıyor ve yansısını yalnız onda buluyor: zenginliği de sınırlı. Gençken, Sartre ve ben, sık sık "bizden üstün kişilere", yani çözümlememize direnenlere rastlardık, bu da gözlerimizde, çocukluğun gerçeküstülüğünü biraz sürdürüyordu. Bu gizem çekirdeği dağıldı: özgünlük öldü, artık deliler bana kutsal gelmiyor, kalabalıklar beni sarhoş etmiyor; eskiden göz-

kamaştırıcı olan gençlikte, artık yalnızca olgunluğun ilk belirtilerini görüyorum. Gerçek beni hâlâ ilgilendiriyor, ama varlığı artık sersemletmiyor. Kuşkusuz, güzellik hâlâ var; artık şaşırtıcı bir açınlama getirmese de, gizemlerinin çoğunun sırrı çözülmüş olsa da, bazen hâlâ zamanı durdurduğu oluyor. Sık sık da ondan nefret ediyorum. Bir kıyımın akşamında. Beethooven'in bir andante'sini dinliyordum, hiddetle plağı durdurdum: müzikte dünyanın tüm acısı vardı, ama öyle dizginlenmiş ve yüceltilmişti ki, sanki onaylanmıştı. Hemen hemen tüm güzel yapıtlar, ayrıcalıklı insanlar için, acı çekmiş de olsalar kendi acıları ile hesaplaşma olanağı elde etmiş ayrıcalıklı insanlar tarafından gerçekleştirilmiş: bunlar, çıplak mutsuzluğun utancına aldatıcı bir görüntü veriyorlar.[3] Bir başka kıyım gecesi —böyle geceler pek çoktu— tüm bu yalan söyleyen güzelliklerin yok olmasını diledim. Bugün dehşet uzakta. Beethoven'i dinleyebiliyorum. Ama ne o ne de başkası, artık hiçbir zaman eskiden kapıldığım mutlaklığa dokunma duygusunu vermeyecek.

Çünkü artık insanlığın durumundaki gerçekliği biliyorum: insanlığın üçte ikisi aç. Kendi türümün üçte ikisi, isyan edemeyecek kadar zayıf, doğumdan ölüme dek alacakaranlık bir umutsuzluğa katlanan kurtçuklardan oluşuyor. Rüyalarımda, gençliğimden beri, içlerinde hep bir acının yer aldığı, görünürde cansız eşyalar görürüm; bir saatin akrep ve yelkovanı, bir mekanizma tarafından değil de gizli ve iğrenç bir organik rahatsızlıktan dolayı dörtnala koşmaya başlar; bir odun parçası baltanın altında kanamaktadır, bir an sonra çizgili kabuğun altından iğrenç biçimde parçalanmış bir yaratık çıkacaktır. Kalküta'nın canlı iskeletlerini ya da insan yüzlü o küçük tulumları, beslenmemiş çocukları anımsadığımda, o karabasanı uyanık haldeyken de yakalıyorum. İşte ancak orada sonsuza değiyorum: hiçbir şeyin olmaması, üstelik bu bilinçli. Onlar ölecekler, başka hiçbir şey olmamış olacak. Yokluk beni felâketin mutlaklığından daha az dehşete düşürüyor.

---

[3]Halk sanatı, "vahşi" olarak adlandıracağım kimi yapıtlar bundan farklı: örneğin, Auschwitz ölülleri için bir hahanın şarkısını duydum, bir Yahudi kıyımını anlatan Yahudi bir çocuğun şarkısı; bu perişan olmuş seslerde, avutucu hiçbir şey yok. Bununla beraber, böylesi durumlarda bile bir iletişime başvurmak, tanım olarak kötülüğün eksikliği giderilemez mutlağı olan utancı aşmaya yeltenmekte.

Artık harikaları tükenmiş bu yeryüzünde yolculuk yapmaya hevesim kalmadı: insanın beklediği bir şey olmayınca, hiçbir şey beklemez oluyor. Ama öykümüzün devamını bilmek isterdim. Gençler geleceğin yetişkinleri, ama onlarla ilgileniyorum; gelecek onların elinde ve eğer tasarılarında kendiminkileri bulursam ki yaşamım mezarımın ötesine uzanacak. Onlarla birlikte olmaktan hoşlanıyorum: bununla beraber, bana getirdikleri avuntu kuşkulu: bu dünyayı sürdürerek, dünyayı benden çalıyorlar. Mycènes onların olacak, Provence ve Rembrandt da, ve Roma meydanları. Yaşıyor olmak ne büyük bir üstünlük! Benden önce Akropol'e değmiş tüm bakışların hiçbir geçerliği kalmamış gibi. Yirmi yaşların gözünde kendimi şimdiden ölmüş ve samanla doldurulmuş hissediyorum.

Kimi görüyorum? Yaşlanmak, insanın kendini tanımlaması ve yoğunlaştırması. Etiketlere karşı savaş verdim; ama yılların beni hapsetmesini engelleyemedim. Yaşamımın konulduğu bu dekorda, uzun süre oturacağım; eski dostluklara sadık kalacağım: anı birikimim, birazcık zenginleşse de, aynı kalacak. Kimi kitaplar yazdım, başkalarını değil. Bu konuda bir şey keyfimi kaçırıyor. Geleceğe dönük yaşadım ve şimdi geçmiş üzerinde yoğunlaşıyorum: sanki şimdiki zaman atlanmış gibi. Yıllarca yapıtlarımın önümde durduğunu düşündüm ki, işte ardımda kalmışlar: şimdiki zamanı hiç bir anda yeri olmadı. Bu, matematikte kesim denilen şeye benziyor, ayırdığı iki seriden hiçbirine ait olmayan o sayıya. Bilimden yararlanmayı bir gün işe yarar diye öğreniyordum; pek çok şeyi unuttum ve geri kalanı da ne yapacağımı bilemiyorum. Öykümü yeniden gözden geçirirken, kendimi hep, hiçbir zaman gerçekleşmemiş bir şeyin ya önünde ya ardında buluyorum. Yalnızca duygularımın dolu doluluğu kanıtlanmış durumda.

Gene de yazarın, yazdığı anlar içinde taşlaşmaktan kurtulma şansı var. Her yeni kitapta, yeniden başlıyorum. Kuşku duyuyorum, cesaretimi yitiriyorum, geçmiş yılların çalışmaları yerle bir oluyor, müsveddelerim öyle biçimsiz ki, işi bitirebilmem olanaksız gözüküyor: bitirmememin olanaksız olduğunu gördüğüm ana kadar —orada da yakalanamayan bir kesim var—. Her sayfa, her tümce, öncesi olmayan taze bir yaratıcılık, bir karar gerektiriyor. Yaratmak bir serüven, gençlik ve özgürlük.

Ama çalışma masamdan kalkar kalkmaz, geçen zaman ardımda birikiyor. Düşünecek başka şeylerim oluyor; birdenbire, yaşıma çarpıyorum. Bu son derece olgun kadın benim yaşıtım: yaşlı bir derinin üzerindeki o gecikmiş genç kız yüzünü tanıyorum. Büyük dayılarıma benzeyen şu saçı başı ağarmış adam gülümseyerek birlikte Luxembourg Bahçesi'nde oynadığımızı söylüyor. Otuz yaşlarında bir kadın "Bana annemi anımsatıyorsunuz" diyor. Her köşebaşında gerçek üzerime atılıyor ve içimde olmasına karşın, hangi kurnazlıkla beni dıştan vurduğunu pek iyi anlayamıyorum.

Yaşlılık: uzaktan bir kurum gibi algılıyorsunuz; ama genç insanlar günün birinde kendilerini yaşlanmış buluveriyorlar. Bir gün kendi kendime: "Kırk yaşındayım!" dedim. Bu şaşkınlıktan ayıldığımda yaşım elli olmuştu. O zamanlar beni saran şaşkınlık hâlâ dağılmış değil.

Buna inanamıyorum. Basılmış olarak Simone de Beauvoir diye okuduğumda, ben olan genç bir kadından söz ediyorlar. Sık sık uyurken rüyamda ellidört yaşımda olduğumu görüyorum, uyanınca otuz yaşımda olduğumu sanıyorum: "Ne berbat bir karabasan gördüm!" diyor yalandan uyanan genç kadın. Kimi zaman da, dünyaya geri dönmeden önce, devasa bir hayvan göğsüme oturuyor: "Bu doğru! Elli yaşından büyük olmanın karabasanı doğru!" diyor. Nasıl oluyor da biçimi ve maddesi olmayan şey, zaman, beni öyle bir ağırlıkla ezebiliyor ki soluk bile alamıyorum? Nasıl oluyor da insan varolmayan bir şeyi, geleceği, bu denli amansızca hesaplayabiliyor? Yetmişikinci yaş günüm, o kadar yakın gözüken kurtuluş günü kadar yakın.

Bundan emin olmak için aynanın önünde dikilmem yeterli. Kırk yaşımdayken bir keresinde düşündüm: "Aynanın dibinde yaşlılık pusuda: kaçınılmaz ve beni ele geçirecek." Beni ele geçirdi. Sık sık, bana yüz görevi yapan bu şeyin karşısında şaşkın şaşkın duruyorum. Tüm aynaları kıran Castiglione'yi anlıyorum. Görünüşüme çok önem vermediğimi sanırdım. Doyasıya yiyen ve açlık tanımayan insanların miğdelerini unutmaları gibi; hoşnutsuzluk duymadan yüzüme bakabildiğim sürece onu unutuyordum, bu doğaldı. Artık hiçbir şey yolunda gitmiyor. Görüntümden nefret ediyorum: gözlerin üstünde düşen göz kapakları, altında torbalar, çok dolgun bir yüz ve ağız kenarındaki o kırışıklıkların verdiği hüzünlü hava. Beni gören insanlar belki de, ne iyi ne de kötü, yaşını

gösteren sıradan bir ellilik kadın görüyorlar. Ama ben, iyileşemeyecek bir çiçek hastalığı izinin gelip konduğu eski yüzümü görüyorum.

Bu hastalık yüreğime de bulaşıyor. Birkaç fırtına pahasına karanlıklardan aydınlıkları ayırarak parlak gökyüzleri yaratmamı sağlayan o gücü yitirdim. İsyanlarım, sonumun yakınlığı ve düşkünlüklerimin kaçınılmazlığı yüzünden yılgınlık ve bezginlik veriyor; ama mutluluklarım da sarardı soldu. Ölüm artık uzaklardaki hoyrat bir serüven değil: uykumu kurcalıyor: uyanıkken, dünya ile benliğim arasında gölgesini hissediyorum: şimdiden başladı. İşte tahmin edemediğim buydu: ölüm erken başlıyor ve kemiriyor. Belki de çok fazla acı vermeden bitecek, her şey beni terk etmiş olacağı ve vazgeçmek istemediğim o varoluş, kendi varoluşum hiçbir şeyde varolmuş olmayacağı, artık hiçbir anlam taşımayacağı ve süprülüp atılmayı aldırmazlıkla karşılayacağı için. Beni yeryüzüne bağlayan bağlar birbiri ardından kemiriliyorlar, kopuyorlar, kopacaklar.

Evet, şunu söylemenin zamanı geldi: artık hiçbir zaman! Eski mutluluklarımdan kopan ben değilim, eski mutluluklarım benden kopuyor: dağların yolları kendilerini ayaklarımdan yoksun bırakıyor. Artık hiçbir zaman saman kokusu içinde, yorgunluktan bitkin yığılıp kalmayacağım: artık hiçbir zaman tek başıma sabah karları üzerinde kaymayacağım. Artık hiçbir erkek olmayacak. Gerek bedenim, gerekse hayal dünyam bundan payına düşeni yeterince aldı. Her şeye karşın, artık bir beden olmamak tuhaf şey; öyle anlar oluyor ki bu gariplik, kesin niteliği yüzünden kanımı donduruyor. Bu yoksunluklardan daha da çok üzüldüğüm, kendimde artık yeni bir arzuya rastlamayışım; arzular, artık benim olan bu azalmış zamanda daha doğmadan soluyorlar. Eskiden günler telâşsız akardı, ben onlardan daha hızlıydım, tasarılarım beni kapıp götürürdü. Şimdi, fazlasıyla kısa saatler, beni dörtnala mezarıma doğru götürüyor. Düşünmekten kaçınıyorum: on yıl sonra, bir yıl sonra. Anılar tükeniyor, efsanelerin kabukları dökülüyor, tasarılar daha yumurtadayken kavrulup kalıyor: ben buradayım, olaylar da burada. Bu sessizlik sürmeli, ne kadar da uzun görünüyor şu benim kısa geleceğim!

Ve ne tehditler içeriyor! Başıma gelebilecek tek yeni ve önemli olay bir felaket. Ya Sartre'ın öldüğünü göreceğim ya da ondan önce öleceğim. Terk ettiğiniz için üzdüğünüz bir insanı avutmak için yanında olamamak

ne berbat şey; onun sizi terk etmesi ve susması da öyle. Olasılıkların en olanaksızı bir yana, bu kısmetlerden biri benim olacak. İçdaralmasını kısaltmak için, bazen bir an önce bitmesini istiyorum.

Bununla beraber, yokolmaktan eskiden olduğu kadar nefret ediyorum. Melankoli içinde artık yokolacak okunmuş o kadar kitabı, görülmüş o kadar yeri, biriktirilen bilgiyi düşünüyorum. Tüm o müzik, tüm resimler, tüm kültür, o kadar çok yer: birdenbire, hiçbir şey kalmayacak. Bunlar yağla bal değil elbet, kimseyi beslemeyecekler. En iyi olasılıkla, okunursam, okur "ne çok şey görmüş!" diyecek. Ama bu bütünlük, kendi düzeni ve rastlantıları içinde kendi deneyimim— Pekin operası, Huelva arenaları, Bahia candomblé'leri, El-Oued kumulları, Wabansia Yolu, Provence şafakları, Tirynthe, beşbin Kübalı'ya seslenen Castro, bir bulut denizi üzerindeki kükürt gökyüzü, kıpkırmızı kayınağacı, Leningrad'ın beyaz geceleri, kurtuluş çanları, Pire üzerinde kavuniçi mehtap, çölden yükselen kırmızı bir güneş, Torcello, Roma, sözünü ettiğim o kadar şey, sözünü etmediğim diğerleri— bunlar hiçbir yerde yeniden canlanmayacaklar. Hiç olmazsa yaşadıklarım yeryüzünü zenginleştirmiş olsaydı: dünyaya bir şey getirseydi... ne? bir tepe? bir füze? Ama hayır. Hiçbir şey olmayacak. Rüzgârın iteleyip durduğu o fındık ağacı çitiyle ayaklarımın dibindeki o altın madenini, yaşanacak tüm bir yaşamı hayranlıkla seyrettiğimde, yüreğimi delicesine çırpındıran o sözler kulağımda çınlıyor. Sözler tutuldu. Bununla beraber, o çabuk kanan genç kıza güç kanar bir bakış yönelttiğimde, şaşkınlık içinde, ne derece aldatılmış olduğumu ölçüyorum.

Haziran 60 - Mart 63

SIMONE DE BEAUVOIR

Simone de Beauvoir'ın kaleminden kendi özyaşamöyküsünü yayımlamaya devam ediyoruz. *Bir Genç Kızın Anıları*'yla başladığı yaşamöyküsüne *Olgunluk Çağı* ile devam eden yazar şimdi iki cilt olarak yayımladığımız *Koşulların Gücü* ile de bu anlatısını noktalamaktadır.

Koşulların Gücü, Simone de Beauvoir'ın Jean-Paul Sartre'la yaşadığı ve en büyük yazınsal başarıları sayılan *İkinci Cins*'le *Mandarinler*'i yazdığı yılları kapsayan dönemin içtenlikli bir dökümünü oluşturmaktadır. Genet, Leduc, Moravia, Giacometti, Koestler, Aron gibi Avrupa'nın önde gelen sanatçılarının kişilikleri ve fikirleri bu sayfalarda bir araya gelmekte, Sartre'la Camus arasındaki tartışmaya yeni bir ışık tutulmaktadır. Bu kitap ayrıca, Berlin hava saldırısı, Vietnam, Süveyş ve —Beauvoir'ın devrimin baharında ziyaret ettiği— Küba'yla Cezayir kurtuluş mücadelesine kendisini korkusuzca adayışının da öyküsüdür. Ancak bu, yazarın en kişisel sorunlarını ve aklını kurcalayan konuları — orta yaşlarda gelen ünü, Nelson Algren'le yaşadığı gönül serüvenini, "yaşamımın kuşku götürmez tek başarısı" diye andığı Sartre'la olan su'adışı ilişkisini, kendisinin ve dostlarının yaşamı ve ölümü üzerine düşüncelerini benzersiz bir kavrayışla gözler önüne sermesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

ISBN 975-388-076-6

9 789753 880763